

Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı

KAZAK VE KIRGIZ TÜRKÇELERİNDE YAPI VE İŞLEV BAKIMINDAN FİİL ÇEKİMLERİ

Onur BALCI

Doktora Tezi

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Bilâl YÜCEL

Sivas
Nisan 2014

KAZAK VE KIRGIZ TÜRKÇELERİNDE YAPI VE İŞLEV BAKIMINDAN FİİL ÇEKİMLERİ

Onur BALCI

Cumhuriyet Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim
Dalı Türk Dili Bilim Dalı için öngördüğü

DOKTORA TEZİ
Olarak Hazırlanmıştır.

Sivas
Nisan 2014

KABUL VE ONAY

Üniversite : Cumhuriyet Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ana Bilim Dalı : Türk Dili ve Edebiyatı
Bilim Dalı : Türk Dili
Tezin Başlığı : Kazak ve Kırgız Türkçelerinde Yapı ve İşlev Bakımından Fiil Çekimleri
Savunma Tarihi : 21.04.2014
Danışmanı : Prof. Dr. Bilâl YÜCEL

Unvanı - Adı Soyadı**İmza**

Jüri Başkanı : **Prof. Dr. Recep TOPARLI**

Üye : **Prof. Dr. Bilâl YÜCEL**

Üye : **Prof. Dr. Mehmet ARSLAN**

Üye : **Prof. Dr. Hanifi VURAL**

Üye : **Doç. Dr. Emin EMİNOĞLU**

Oy Birliği

Oy Çokluğu

Onur BALCI tarafından hazırlanan **Kazak ve Kırgız Türkçelerinde Yapı ve İşlev Bakımından Fiil Çekimleri** başlıklı tez, kabul edilmiştir. 21/04/2014

Prof. Dr. Alim YILDIZ
Enstitü Müdürü

ÖZET

BALCI, Onur, Kazak ve Kırgız Türkçelerinde Yapı ve İşlev Bakımından Fiil Çekimleri, Doktora Tezi, Sivas, 2014.

Bu çalışmada Kazak ve Kırgız Türkçelerindeki fiil çekimleri, yapıları ve işlevleri yönünden ele alınmıştır. Önce bu lehçelerde yazılan edebî eserler ve Genel Ağ sayfaları taranmış, elde edilen veriler zaman, kip, işlev ve tasarlama bildirme özelliklerine göre tasnife tabi tutulmuştur. Çalışma bu bağlamda üç bölüme ayrılmıştır. Giriş bölümü temel kavramları, birinci bölüm Kazak ve Kırgız Türkçelerindeki bildirme kiplerini, ikinci bölüm ise tasarlama kiplerini içermektedir.

Tespit edilen bütün fiil çekimleri tablolar hâlinde verilmiş; çekim özellikleri, anlam ve incelikleri, konular işlenirken belirtilmiştir.

Veriler işlenirken Kazak, Kırgız ve Türkiye Türkçeleriyle yazılmış gramerler taranmıştır. Bu eserlerin konularla ilgili açıklamaları ve değerlendirmeleri de teze alınmıştır.

Çalışmada fiil çekimlerinin Kazak ve Kırgız Türkçelerindeki adlandırmaları, bu lehçelerin gramerleri dikkate alınarak verilmiştir. Birden fazla adlandırma varsa tamamı gösterilmeye çalışılmıştır.

Yapılan incelemede bu lehçelerde yetmiş adet fiil çekimi tespit edilmiştir. Bu çekimlerin hangi lehçede olup olmadığı sonuç bölümünde bir tablo ile gösterilmiştir. Fiil çekimlerinin Türkiye Türkçesindeki klasik adlandırmaları ve yapı bakımından hangi sınıfta olduğu da ayrıca tablolandırılmıştır.

Çalışma “Kaynakça” bölümüyle sonlandırılmıştır.

Anahtar Sözcükler

Kazak Türkçesi, Kırgız Türkçesi, kip, fiil çekimi, görünüş, yapı.

ABSTRACT

BALCI, Onur, The Verb Conjugations of Kazakh and Kirghiz Turkish Dialects In Terms Of Structure and Function, Ph. D. Dissertation, Sivas, 2014.

In this study it is discussed that verb conjugations of Kazakh and Kirghiz Turkish dialects in terms of structure and function. Firstly literary works and internet pages which written with these dialects, are scanned. The data obtained were classified according to features of tense and mood reporting. In this context study is divided into three chapters. The prolog contains of the basic concept, first chapter contains of indicatives and second chapter contains of moods.

The detected verb conjugations were shown in tables, in addition to this, the features and subtleties of conjugations were specified while data is processed.

While processing data, Turkey Turkish grammars were screened besides Kazakh and Kirghiz Turkish dialects grammars. Reviews and comments on the issues in these grammars were included in the thesis.

Nomenclatures in Kazakh and Kirghiz Turkish dialects of verb conjugations are shown according to the grammars of these dialects. If there is more than one nomenclature, all nomenclatures have been indicated.

After the investigation it is determined that there are seventy verb conjugations in these dialects. It's shown on a table in the end chapter, on which dialects these conjugations present are, or not. Also it is tabulated the classical nomenclature in Turkey Turkish and structure classification of verb conjugation.

The study was finished with the chapter "The References", in which the works benefited, were given in this study.

Key words

Kazakh Turkish, Kirghiz Turkish, mood, verb conjugation, aspect, structure.

İÇİNDEKİLER

TARANAN ESERLER VE KISALTMALARI	xix
DİĞER KISALTIMA VE İŞARETLER.....	xx
TABLolar LİSTESİ.....	xxi
GİRİŞ	1
1. KİP, ZAMAN, FİİL ÇEKİMİ, GÖRÜNÜŞ VE KILINIŞ	1
1.1. Kip.....	1
1.2. Zaman.....	9
1.3. Fiil Çekimi	15
1.4. Görünüş-Kılınış.....	17
2. KAZAK TÜRKÇESİ, KIRGIZ TÜRKÇESİ	25
1. BÖLÜM	27
1.1. BİLDİRME KİPLERİ	27
1.1.1. GEÇMİŞ ZAMAN	29
1.1.1.1. Görülen Geçmiş Zaman.....	31
1.1.1.1.1. Kz. <i>-DI</i> , Kr. <i>-DI</i>	31
1.1.1.1.1.1. Yapısı.....	31
1.1.1.1.1.2. İşlevleri	33
a) Görülen Geçmiş Zaman İşlevi	33
b) Geniş Zaman İşlevi	38
c) Belirli Sürekli Geçmiş Zaman İşlevi.....	38
ç) Yakın Geçmiş Zaman İşlevi.....	39
d) Gelecek Zaman, İstek İşlevleri	40
1.1.1.1.1.3. Görevleri	40
a) Temel Yüklemin Zamanını Bildirme; Zarf-Fiillik Görevi.....	40
1.1.1.1.2. Kz. <i>-GAn</i> , Kr. <i>-GAn</i>	41
1.1.1.1.2.1. Yapısı.....	41
1.1.1.1.2.2. İşlevleri	43
a) Görülen Geçmiş Zaman İşlevi	43
b) Öğrenilen Geçmiş Zaman İşlevi	48

c) Belirli Sürekli Geçmiş Zaman İşlevi.....	49
ç) Belirsiz Sürekli Geçmiş Zaman İşlevi	50
d) Geniş Zaman İşlevi	51
e) Şimdiki Zaman İşlevi.....	51
f) Geçmiş Zamana Dair İhtimal Bildirme İşlevi	52
1.1.1.2. Öğrenilen Geçmiş Zaman	53
1.1.1.2.1. Kz. <i>-(I)p</i> , Kr. <i>-(I)ptIr</i>	53
1.1.1.2.1.1. Yapısı	53
1.1.1.2.1.2. İşlevleri.....	55
a) Öğrenilen Geçmiş Zaman İşlevi.....	55
b) Görülen Geçmiş Zaman İşlevi.....	59
c) Belirli Sürekli Geçmiş Zaman İşlevi	60
1.1.1.3. Gerçekleşmemiş Geçmiş Zaman.....	60
1.1.1.3.1. Kr. <i>-A / -y + elek</i>	60
1.1.1.3.1.1. Yapısı	60
1.1.1.3.1.2. İşlevleri.....	62
a) Gerçekleşmemiş Geçmiş Zaman İşlevi	62
1.1.1.4. Uzak Geçmiş Zaman	64
1.1.1.4.1. Belirli Uzak Geçmiş Zaman	65
1.1.1.4.1.1. Kr. <i>-A / -y + elek + ele/bolçu</i>	65
1.1.1.4.1.1.1. Yapısı.....	65
1.1.1.4.1.1.2. İşlevleri	66
a) Gerçekleşmemiş Uzak Geçmiş Zaman İşlevi	66
1.1.1.4.1.2. Kz. <i>-GAn + edi/bolatın/DI</i> , Kr. <i>-GAn + ele/bolçu/boldu</i>	67
1.1.1.4.1.2.1. Yapısı.....	67
1.1.1.4.1.2.1. İşlevleri	69
a) Görülen Uzak Geçmiş Zaman işlevi	69
b) Süreklilik/ Geçmişte Başlayıp Devam Etme İşlevi.....	75
1.1.1.4.1.3. Kr. <i>-DI + ele</i>	76
1.1.1.4.1.3.1. Yapısı.....	76
1.1.1.4.1.3.2. İşlevleri	77
a) Belirli Uzak Geçmiş Zaman İşlevi.....	77

1.1.1.4.1.4. Kz. <i>-(I)p + edi</i> , Kr. <i>-(I)ptIr + ele</i>	79
1.1.1.4.1.4.1. Yapısı.....	79
1.1.1.4.1.4. 2. İşlevleri	80
a) Belirli Uzak Geçmiş Zaman İşlevi.....	80
b) Belirli Sürekli Geçmiş Zaman İşlevi	83
1.1.1.4.2. Belirsiz Uzak Geçmiş Zaman	83
1.1.1.4.2.1. Kr. <i>-A/-y + elek + eken</i>	83
1.1.1.4.2.1.1. Yapısı.....	83
1.1.1.4.2.1.2 İşlevleri	84
a) Belirsiz Uzak Geçmiş Zaman İşlevi.....	84
b) Belirli Uzak Geçmiş Zaman İşlevi.....	85
1.1.1.4.2.2. Kz. <i>-GAn + eken</i> , Kr. <i>-GAn + eken/imiş</i>	85
1.1.1.4.2.2.1. Yapısı.....	85
1.1.1.4.2.2.2. İşlevleri	87
a) Belirsiz Uzak Geçmiş Zaman İşlevi.....	87
b) Öğrenilen Geçmiş Zaman İşlevi	89
c) Belirli Uzak Geçmiş Zaman İşlevi.....	90
ç) İğneleme İşlevi.....	91
1.1.1.5. Sürekli Geçmiş Zaman.....	91
1.1.1.5.1. Belirli Sürekli Geçmiş Zaman	92
1.1.1.5.1.1. Kr. <i>-A/-y + t + ele / bolçu</i>	92
1.1.1.5.1.1.1. Yapısı.....	92
1.1.1.5.1.1.2. İşlevleri	93
a) Belirli Sürekli Geçmiş Zaman İşlevi.....	93
b) Gerçekleşmemiş Geçmiş Zaman İşlevi.....	94
c) Şimdiki Zamanın Hikâyesi İşlevi.....	96
ç) Gerçekleşmemiş Niyet İşlevi	96
1.1.1.5.1.2. Kz. <i>-AtIn / -ytIn</i>	97
1.1.1.5.1.2.1. Yapısı.....	97
1.1.1.5.1.2.2. İşlevleri	98
a) Belirli Sürekli Geçmiş Zaman İşlevi.....	98
b) Geniş Zaman İşlevi	99

c) Gelecek Zaman İşlevi.....	99
1.1.1.5.1.3. Kr. $-(UU)\zeta U$	99
1.1.1.5.1.3.1. Yapısı.....	99
1.1.1.5.1.3.2. İşlevleri	101
a) Belirli Sürekli Geçmiş Zaman İşlevi.....	101
b) Âdet İşlevi.....	102
1.1.1.5.1.4. Kz. $-(U)w\mathcal{S}I + edi$, Kr. $-(UU)\zeta U + ele / boldu$	104
1.1.1.5.1.4.1. Yapısı.....	104
1.1.1.5.1.4.2. İşlevleri	106
a) Belirli Sürekli Geçmiş Zaman İşlevi.....	106
b) Âdet İşlevi.....	107
c) Süreklilik Hâline Gelme/ Geçmişte Başlayıp Devam Etme İşlevi ..	109
ç) Geniş Zaman İşlevi	109
1.1.1.5.1.5. Kz. $-p/-A, -y + tur/otur/jür/jatır + (GAn) + edi/bolatın$, Kr. $-p/-$ $A, -y + tur/otur/cür/cat + (GAn) + ele/boldu/bolçu$	110
1.1.1.5.1.5.1. Yapısı.....	110
1.1.1.5.1.5.2. İşlevleri	114
a) Belirli Sürekli Geçmiş Zaman İşlevi.....	114
b) Şimdiki Zamanın Hikâyesi İşlevi	118
c) Âdet İşlevi	119
1.1.1.5.1.6. Kz. $-Ar/-r + edi$, Kr. $-Ar/-r + ele$	120
1.1.1.5.1.6.1. Yapısı.....	120
1.1.1.5.1.6.2. İşlevleri	122
a) Belirli Sürekli Geçmiş Zaman İşlevi.....	122
b) Âdet İşlevi.....	122
c) Gerçekleşmemiş Geçmiş Zaman İşlevi.....	123
ç) Faraziye İşlevi	125
1.1.1.5.1.7. Kz. $-(U)wdA + edi$	126
1.1.1.5.1.7.1. Yapısı.....	126
1.1.1.5.1.7.2. İşlevleri	127
a) Belirli Sürekli Geçmiş Zaman İşlevi.....	127
1.1.1.5.1.8. Kz. $-AtIn/-ytIn + edi/boldı/bolğan$	128

1.1.1.5.1.8.1. Yapısı.....	128
1.1.1.5.1.8.2. İşlevleri	129
a) Belirli Sürekli Geçmiş Zaman İşlevi.....	129
b) Gerçekleşmemiş Niyet İşlevi	130
1.1.1.5.2. Belirsiz Sürekli Geçmiş Zaman	132
1.1.1.5.2.1. Kz. -A/-y + dI + eken/-mus, Kr. -A/-y + t + eken/imiş	132
1.1.1.5.2.1.1. Yapısı.....	132
1.1.1.5.2.1.2. İşlevleri	134
a) Belirsiz Sürekli Geçmiş Zaman İşlevi	134
b) Şimdiki Zamanı Nakletme İşlevi	135
c) Gerçekleşmemiş Geçmiş Zaman İşlevi.....	138
ç) Küçümseme İşlevi.....	139
1.1.1.5.2.2. Kz. -AtIn/ -ytIn eken/bolğan/bolıptı	139
1.1.1.5.2.2.1. Yapısı.....	139
1.1.1.5.2.2.2. İşlevleri	140
a) Belirsiz Sürekli Geçmiş Zaman İşlevi	140
b) Şimdiki Zamanı Nakletme İşlevi	141
1.1.1.5.2.3. Kr. -(UU)çU eken.....	141
1.1.1.5.2.3.1. Yapısı.....	141
1.1.1.5.2.3.2. İşlevleri	142
a) Belirsiz Sürekli Geçmiş Zaman İşlevi	142
b) Öğrenilen Geçmiş Zaman İşlevi	144
1.1.1.5.2.4. Kz. -p/-A, -y + tur/ jür/ jadır/ otr (GAn) + eken/-mIs, Kr. -p/- A, -y + tur/ cür/ cat/ otur + GAn + eken.....	144
1.1.1.5.2.4.1. Yapısı.....	144
1.1.1.5.2.4.2. İşlevleri	147
a) Belirsiz Sürekli Geçmiş Zaman İşlevi	147
b) Belirli Sürekli Geçmiş Zaman İşlevi	149
c) Şimdiki Zamanı Nakletme İşlevi	149
ç) Alay, İğneleme İşlevi	151
1.1.1.5.2.5. Kz. -Ar/-r + eken, Kr. -Ar/-r + eken/imiş	151
1.1.1.5.2.5.1. Yapısı.....	151

1.1.1.5.2.5.2. İşlevleri	153
a) Belirsiz Sürekli Geçmiş Zaman İşlevi	153
b) Gelecek Zamanı Nakletme İşlevi.....	154
c) Geniş Zamanı Nakletme İşlevi.....	154
ç) Küçümseme İşlevi.....	155
1.1.2. ŞİMDİKİ ZAMAN.....	155
1.1.2.1. Kz. -A / - y, Kr. -A / -y	158
1.1.2.1.1. Yapısı	158
1.1.2.1.2. İşlevleri.....	160
a) Şimdiki Zaman İşlevi	160
b) Gelecek Zaman İşlevi.....	164
c) Belirsiz Gelecek Zaman İşlevi.....	166
ç) Geniş Zaman İşlevi.....	167
d) Geçmiş Zaman İşlevi.....	170
e) Geçmiş Zamana Dair Rivayet Bildirme İşlevi	172
f) Direktif, Emir Mahiyetinde İstek İşlevi	173
g) İstek, Rica İşlevi.....	174
1.1.2.2. Kz. -p/-A, -y + tur/otur/jür/jatır, Kr. -p/-A, -y + tur/otur/cür/cat	175
1.1.2.2.1. Yapısı	175
1.1.2.2.2. İşlevleri.....	180
a) Şimdiki Zaman İşlevi	180
b) Gelecek Zaman İşlevi.....	188
c) Geçmiş Zaman İşlevi	189
ç) Şimdiki Zamanı Nakletme İşlevi.....	190
1.1.2.3. Kz. -(U)wdA, Kr.- OOdA	190
1.1.2.3.1. Yapısı	190
1.1.2.3.2. İşlevleri.....	192
a) Şimdiki Zaman İşlevi	192
b) Belirli Sürekli Geçmiş Zaman İşlevi	194
1.1.3. GELECEK ZAMAN	194
1.1.3.1. Kz. -Ar/-r, Kr. -Ar/-r.....	197
1.1.3.1.1. Yapısı	197

1.1.3.1.2. İşlevleri.....	199
a) Belirsiz Gelecek Zaman İşlevi.....	199
b) Geniş Zaman İşlevi.....	202
c) Kesin Gelecek Zaman İşlevi.....	203
1.1.3.2. Kz. - <i>MAk(şI)</i> , Kr. - <i>mAk(çI)</i>	204
1.1.3.2.1. Yapısı	204
1.1.3.2.2. İşlevleri.....	207
a) Gelecek Zaman İşlevi	207
b) Niyet İşlevi	209
c) Geniş Zaman İşlevi.....	210
ç) Gerçekleşmemiş Geçmiş Zaman İşlevi	211
1.1.3.3. Kz. - <i>GAlI + tur/ jür/ jatır/otur</i> , Kr. - <i>GAnI + tur/ cür/cat/otur/kal</i>	212
1.1.3.3.1. Yapısı	212
1.1.3.3.2. İşlevleri.....	216
a) Yakın Gelecek Zaman İşlevi	216
b) Niyet, İstek İşlevi	217
1.1.3.4. Kz. - <i>GAlI + tur/ jür/ jatır/otur + edi</i>	218
1.1.3.4.1. Yapısı	218
1.1.3.4.2. İşlevleri.....	219
a) Yakın Gelecek Zaman İşlevi	219
1.1.3.5. Kz. - <i>GAlI + tur/ jür/ jatır/otur + eken</i>	220
1.1.3.5.1. Yapısı	220
1.1.3.5.2. İşlevleri.....	221
a) Yakın Gelecek Zaman İşlevi	221
2. BÖLÜM	223
2.1. TASARLAMA KİPLERİ	223
2.1.1. EMİR KİPİ	226
2.1.1.1. Yapısı.....	230
2.1.1.2. İşlevleri	232
a) Emir İşlevi.....	232
b) İstek İşlevi.....	236

c) Dilek İşlevi.....	239
ç) Rica İşlevi	239
d) Öneri İşlevi	242
e) Dua-Beddua-Temenni İşlevleri.....	244
f) Uyarı-Dikkat Çekme-Tembih-Nasihât İşlevleri.....	246
g) Kabullenme İşlevi.....	247
ğ) Tehdit İşlevi	248
h) Faraziye İşlevi.....	248
ı) Geniş Zaman İşlevi	249
2.1.2. DİLEK-ŞART ÇEKİMİ.....	249
2.1.2.1. Dilek Kipi Kuran Ek: Kz. -sA, Kr. -sA	255
2.1.2.1.1. Yapısı	255
2.1.2.1.2. İşlevleri.....	257
a) İstek İşlevi	257
b) Dilek İşlevi	258
c) Rica İşlevi.....	259
ç) Öneri İşlevi	260
2.1.2.1.3. Görevleri	261
2.1.2.1.3.1. Zarf-Fiillik Görevi	261
2.1.2.1.3.1.1. İşlevleri.....	261
a) Şart İşlevi.....	261
b) Temel Yüklemin Zamanını Bildirme	264
c) Faraziye İşlevi	266
ç) Şartsızlık İşlevi	268
d) Gerçekleşmemiş Geçmiş Zaman İşlevi	269
e) İhtimal İşlevi.....	269
2.1.2.2. Kz. -sA + <i>iygi</i> + <i>edi</i>	270
2.1.2.2.1. Yapısı	270
2.1.2.2.1.2. İşlevleri.....	271
a) Dilek İşlevi	271
2.1.2.3. Kz. -sA + <i>edi/boldı</i> , Kr. -sA + <i>ele/boldu</i>	272
2.1.2.3.1. Yapısı	272

2.1.2.3.2. İşlevleri.....	273
a) Dilek İşlevi	273
2.1.2.3.3. Görevleri	275
a) Zarf-Fiillik Görevi	275
2.1.2.4. Kz. -sA + <i>eken</i> , Kr. -sA + <i>eken</i>	276
2.1.2.4.1. Yapısı	276
2.1.2.4.2. İşlevleri.....	277
a) Dilek İşlevi	277
2.1.2.5. Kr. -A/ -y + <i>elek</i> + <i>bolso</i>	279
2.1.2.5.1. Yapısı	279
2.1.2.5.2. Görevleri	280
2.1.2.5.2.1. Zarf-Fiilik Görevi	280
2.1.2.5.2.1.1. İşlevleri.....	281
a) Şart İşlevi.....	281
2.1.2.6. Kz. -AtIn + <i>bolsa</i>	281
2.1.2.6.1. Yapısı	281
2.1.2.6.2. Görevleri	282
2.1.2.6.2.1. Zarf-Fiilik Görevi	282
2.1.2.6.2.1.1. İşlevleri.....	282
a) Şart İşlevi.....	282
b) Faraziye/ Farazi Şart İşlevi.....	284
2.1.2.7. Kr. -(UU)çU <i>bolso</i>	284
2.1.2.7.1. Yapısı	284
2.1.2.7.2. Görevleri	285
2.1.2.7.2.1. Zarf-Fiilik Görevi	285
2.1.2.7.2.1.1. İşlevleri.....	285
a) Şart İşlevi.....	285
2.1.2.8. Kz. -p /-A, -y + <i>tur/jür/jat/otur</i> + <i>GAn</i> + <i>bolsa/ -p/-A, -y/ +</i> <i>tur/jür/jat/otur-sA</i> , Kr. -p/-A, -y + <i>tur/cür/cat/otur</i> + <i>GAn</i> + <i>bolso/ -p/-A, -y +</i> <i>tur/cür/cat/otur-sA</i>	286
2.1.2.8.1. Yapısı	286
2.1.2.8.2. Görevleri	289

2.1.2.8.2.1. Zarf-Fiillik Görevi	289
2.1.2.8.2.1.1. İşlevleri.....	289
a) Şart İşlevi.....	289
2.1.2.9. Kz. -Ar/-r bolsa, Kr. -Ar/-r bolso	290
2.1.2.9.1. Yapısı	290
2.1.2.9.2. Görevleri	291
2.1.2.9.2.1. Zarf-Fiillik Görevi	291
2.1.2.9.2.1.1. İşlevleri.....	292
a) Şart İşlevi.....	292
b) Geçmişte Gerçekleşmemiş Şart Bildirme İşlevi.....	293
2.1.2.10. Kz. -GAn bolsa, Kr. -GAn bolso.....	294
2.1.2.10.1. Yapısı	294
2.1.2.10.2. Görevleri	295
2.1.2.10.2.1. Zarf-Fiillik Görevi	295
2.1.2.10.2.1.1. İşlevleri.....	295
a) Şart İşlevi.....	295
2.1.2.11. Kz. -GI + kelse, Kr. -GI + kelse	296
2.1.2.11.1. Yapısı	296
2.1.2.11.2. Görevleri	298
2.1.2.11.2.1. Zarf-Fiillik Görevi	298
2.1.2.11.2.1.1. İşlevleri.....	298
a) Şart İşlevi.....	298
2.1.2.12. Kz. -(U)w + şahıs ekleri + kerek + bolsa	300
2.1.2.12.1. Yapısı	300
2.1.2.12.2. Görevleri	301
2.1.2.12.2.1. Zarf-Fiillik Görevi	301
2.1.2.12.2.1.1. İşlevleri.....	301
a) Şart İşlevi.....	301
2.1.2.13. Kr. -(I)ş + şahıs ekleri + kerek + bolso	302
2.1.2.13.1. Yapısı	302
2.1.2.13.2. Görevleri	303
2.1.2.13.2.1. Zarf-Fiillik Görevi	303

2.1.2.13.2.1.1. İşlevleri.....	303
a) Şart İşlevi.....	303
2.1.2.14. Kz. -MAk(şI) bolsa, Kr. -mAk(çI) bolso	304
2.1.2.14.1. Yapısı	304
2.1.2.14.2. Görevleri	305
2.1.2.14.2.1. Zarf-Fiillik Görevi	305
2.1.2.14.2.1.1. İşlevleri.....	305
a) Şart İşlevi.....	305
2.1.3. İSTEK KİPİ.....	307
2.1.3.1. Kz. -GAy + (edi), Kr. -GAy + ele.....	311
2.1.3.1.1. Yapısı	311
2.1.3.1.2. İşlevleri.....	313
a) İstek İşlevi	313
b) Dilek İşlevi	313
c) Rica İşlevi.....	314
ç) Tembih İşlevi.....	314
2.1.3.2. Kz. -GI + keledi/keldi/bar, Kr. -GI + kelet/keldi/bar.....	314
2.1.3.2.1. Yapısı	314
2.1.3.2.2. İşlevleri.....	317
a) İstek İşlevi	317
b) Dilek İşlevi	322
c) Niyet işlevi.....	323
2.1.3.3. Kz. -GI + kelgen/kelip/ + edi, Kr. -GI + keldi/ + ele.....	326
2.1.3.3.1. Yapısı	326
2.1.3.3.2. İşlevleri.....	327
a) İstek İşlevi	327
b) Niyet İşlevi	328
2.1.3.4. Kz. -GI + kelgen/keledi + eken, Kr. -GI + kelet/ + eken	329
2.1.3.4.1. Yapısı	329
2.1.3.4.2. İşlevleri.....	331
a) İstek İşlevi	331
2.1.4. GEREKLİLİK KİPİ	332

2.1.4.1. Kz. $-(Uw) + GA + kerek/kajet$	335
2.1.4.1.1. Yapısı	335
2.1.4.1.2. İşlevleri.....	336
a) Gereklilik İşlevi	336
b) İhtimal İşlevi	337
2.1.4.2. Kz. $-(Uw) + GA + tiyis(ti)$, Kr. $-OO/UU + GA + tiyiş$	337
2.1.4.2.1. Yapısı	337
2.1.4.2.2. İşlevleri.....	339
a) Gereklilik İşlevi	339
b) İhtimal İşlevi	340
c) Dilek İşlevi	340
ç) Uyarı İşlevi	340
2.1.4.3. Kz. $-(Uw) + GA + tiyis(ti) + edi$	341
2.1.4.3.1. Yapısı	341
2.1.4.3.2. İşlevleri.....	342
a) Gereklilik İşlevi	342
2.1.4.4. Kz. $-MAk + kerek$, Kr. $-mAk + kerek/ilazım$	343
2.1.4.4.1. Yapısı	343
2.1.4.4.2. İşlevleri.....	345
a) Gereklilik İşlevi	345
2.1.4.5. Kz. $-(U)w + kerek/kajet$, Kr. $-OO/-UU + kerek/zarıl$	346
2.1.4.5.1. Yapısı	346
2.1.4.5.2. İşlevleri.....	347
a) Gereklilik İşlevi	347
b) İhtimal İşlevi	348
c) Öneri İşlevi	349
ç) Uyarı İşlevi	349
d) Nasihat İşlevi.....	350
2.1.4.6. Kz. $-(U)w + kerek + edi/boldı$, Kr. $-OO/-UU + kerek + ele/bolçu$	351
2.1.4.6.1. Yapısı	351
2.1.4.6.2. İşlevleri.....	352
a) Gereklilik İşlevi	352

2.1.4.7. Kz. $-(U)w + kerek/kajet + eken$, Kr. $-OO/-UU + kerek/zarıl + eken$.	353
2.1.4.7.1. Yapısı	353
2.1.4.7.2. İşlevleri.....	354
a) Gereklilik İşlevi	354
2.1.4.8. Kz. $-(U)w + şahıs ekleri + kerek/kajet/tiyis$, Kr. $-OO/-UU + şahıs ekleri + kerek/zarıl/laazım$	356
2.1.4.8.1. Yapısı	356
2.1.4.8.2. İşlevleri.....	358
a) Gereklilik İşlevi	358
b) Öneri İşlevi.....	361
c) Emir İşlevi	361
ç) Uyarı İşlevi	362
2.1.4.9. Kz. $-(U)w + şahıs ekleri + kerek/tiyis + edi/bolatın$, Kr. $-OO/-UU + şahıs ekleri + kerek + ele$	363
2.1.4.9.1. Yapısı	363
2.1.4.9.2. İşlevleri.....	364
a) Gereklilik İşlevi	364
2.1.4.10. Kz. $-(U)w + şahıs ekleri + kerek/tiyis + eken$, Kr. $-OO/-UU + şahıs ekleri + kerek + eken$	366
2.1.4.10.1. Yapısı	366
2.1.4.10.2. İşlevleri.....	367
a) Gereklilik İşlevi	367
b) Küçümseme, Alay	369
2.1.4.11. Kr. $-(I)ş + kerek/zarıl/ilazım$	370
2.1.4.11.1. Yapısı	370
2.1.4.11.2. İşlevleri.....	370
a) Gereklilik İşlevi	370
b) İhtimal İşlevi	371
c) Temenni İşlevi	372
ç) Nasihat İşlevi	372
d) Tembih İşlevi.....	373
e) Dilek İşlevi	373

2.1.4.12. Kr. <i>-(I)ş + kerek/zarıl/ + ele/bolçu/boldu</i>	373
2.1.4.12.1. Yapısı	373
2.1.4.12.2. İşlevleri.....	374
a) Gereklilik İşlevi	374
b) Öneri İşlevi.....	375
2.1.4.13. Kr. <i>-(I)ş + kerek + eken</i>	376
2.1.4.13.1. Yapısı	376
2.1.4.13.2. İşlevleri.....	376
a) Gereklilik İşlevi	376
2.1.4.14. Kr. <i>-(I)ş + şahıs ekleri + kerek/zarıl/ıllazım</i>	377
2.1.4.14.1. Yapısı	377
2.1.4.14.2. İşlevleri.....	378
a) Gereklilik İşlevi	378
b) Uyarı İşlevi.....	379
c) Emir İşlevi	380
ç) Nasihat İşlevi	380
2.1.4.15. Kr. <i>-(I)ş + şahıs ekleri + kerek/zarıl/ıllazım + ele/bolçu</i>	381
2.1.4.15.1. Yapısı	381
2.1.4.15.2. İşlevleri.....	382
a) Gereklilik İşlevi	382
b) Öneri İşlevi.....	383
2.1.4.16. Kr. <i>-(I)ş + şahıs ekleri + kerek/zarıl + eken</i>	383
2.1.4.16.1. Yapısı	383
2.1.4.16.2. İşlevleri.....	384
a) Gereklilik İşlevi	384
b) Emir İşlevi	385
2.1.4.17. Kz. <i>-sA + kerek + edi</i>	386
2.1.4.17.1. Yapısı	386
2.1.4.17.2. İşlevleri.....	386
a) Gereklilik İşlevi	386
2.1.5. NİYET KİPİ.....	387
2.1.5.1. Kz. <i>-MAk(şI) + edi/boldı/bolatın</i> , Kr. <i>-mAk(çI) + ele/boldu</i>	389

2.1.5.1.1. Yapısı	389
2.1.5.1.2. İşlevleri.....	391
a) Niyet İşlevi	391
b) İstek İşlevi	395
c) Gereklilik İşlevi	396
ç) Çaresizlik İşlevi	396
d) Şartsızlık İşlevi.....	396
e) Faraziye İşlevi	397
2.1.5.2. Kz. -MAk(şI) + eken/bolıptı/bolğan, Kr. -mAk(çI) + eken/bolup/bolgon	397
2.1.5.2.1. Yapısı	397
2.1.5.2.2. İşlevleri.....	399
a) Niyet İşlevi	399
b) Geniş Zamana Dair Rivayet İşlevi	401
c) Küçümseme İşlevi	401
2.1.6. İHTİMAL KİPİ	402
2.1.6.1. Kz. -sA + kerek, Kr. -sA + kerek.....	403
2.1.6.1.1. Yapısı	403
2.1.6.2. İşlevleri.....	404
a) İhtimal İşlevi.....	404
b) Gereklilik İşlevi.....	407
SONUÇ.....	409
KAYNAKÇA	436

TARANAN ESERLER VE KISALTMALARI

Kazak Türkçesi

KS: Abay (2007), *Kara Sözder* (Öleñder, Poemalar, Awdarmalar, Kara Sözder isimli eserin Kara Sözder bölümü, 174-241. sayfalar arası), Mektep, Almatı.

ÖP: Seyfullin, Saken (1957), *Öleñderi Men Poemaları*, Körkem Ädebiyet Baspası, Almatı.

İ: Şaymerdenov, Safwan (2010), *İneş*, Öner Baspası, Almatı.

E: Mustafın, Gabiden (2009), *Engimeler*, An Arıs Baspası, Almatı.

ME: Äwezov, Muhtar (2009), *Engimeler*, An Arıs Baspası, Almatı.

J: Atatürk, Mustafa Kemal (2006), *Joldaw* (Atatürk'ün Nutuk adlı eserinin Kazak Türkçesine Aktarımı), Aktaran: Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Tercüme Merkezi Uzmanları, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.

Kırgız Türkçesi

EKT: Aytmatov, Cıngız (2011), *Erte Kelgen Turnalar*, Okuuçunun Kitepkanası, Bişkek.

C: Stamov, Asanbek (1992), *Cortuul*, Mamlekettik Uçkun Kontserni, Bişkek.

EA: Cetimişev, Seyit (1989), *El Arasında*, Adabiyat Basması, Frunze.

B: Kasım-Bek, Tölögön (2000), *Baskın*, Şam Basması, Bişkek.

KT: Osmonov, Alıkul (2010), *Köl Tolkunu*, Bişkek.

KÖ: Atsız, Nihal (2000), *Kökcaldardın Ölümü* (Nihal Atsız'ın Bozkurtların Ölümü adlı eserinin Kırgız Türkçesine aktarımı), Aktaran: Çınıbay Tursunbekov, Bilig Yayınları, Ankara.

DİĞER KISALTMA VE İŞARETLER

- ä : Kazak Türkçesinde ә harfinin çeviri yazı işareti.
- A : Kazak Türkçesi için *a, e*; Kırgız Türkçesi için *a, e, o, ö*
- B : Kırgız Türkçesi için *b, p*
- bk. : bakınız
- D : *d, t*
- G : Kazak Türkçesi için *g, ğ, k, k*; Kırgız Türkçesi için *g, k*
- ğ : Kazak Türkçesinde ғ harfinin çeviri yazı işareti.
- I : Kazak Türkçesi için *ı, i*; Kırgız Türkçesi için *ı, i, u, ü*
- қ : Kazak Türkçesinde қ harfinin çeviri yazı işareti.
- Kr. : Kırgız Türkçesi
- Kz. : Kazak Türkçesi
- M : Kazak Türkçesi için *m, b, p*
- ң : ң harfinin çeviri yazı işareti.
- S : Sayı.
- s. : Sayfa.
- ş.e. : Şahıs eki.
- U : *u, ü*
- (U)w : Kazak Türkçesinde y harfinin çeviri yazı işareti.
- vd. : ve diğerleri
- w : Genel Ağ sitesi adresi.
- ( ) : Yapıya her zaman dâhil olmayan ek gösterimi

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: Kazak ve Kırgız Türkçelerinde <i>-DI</i> Ekli Görülen Geçmiş Zaman Çekimleri.....	32
Tablo 2: Kazak ve Kırgız Türkçelerinde <i>-GAn</i> Ekli Görülen Geçmiş Zaman Çekimleri.....	41
Tablo 3: Kazak ve Kırgız Türkçelerinde Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimleri.....	54
Tablo 4: Kırgız Türkçesinde <i>-A / -y + elek</i> Yapısındaki Gerçekleşmemiş Geçmiş Zaman Çekimi.....	61
Tablo 5: Kırgız Türkçesinde <i>-A /-y + elek + ele/bolçu</i> Yapısındaki Belirli Uzak Geçmiş Zaman Çekimi	65
Tablo 6: Kazak Türkçesinde <i>-GAn + edi/bolatın/DI</i> , Kırgız Türkçesinde <i>-GAn + ele/bolçu/boldu</i> Yapısındaki Belirli Uzak Geçmiş Zaman Çekimleri	68
Tablo 7: Kırgız Türkçesinde <i>-DI + ele</i> Yapısındaki Belirli Uzak Geçmiş Zaman Çekimi.....	76
Tablo 8: Kazak Türkçesinde <i>-p + edi</i> , Kırgız Türkçesinde <i>-IptIr + ele</i> Yapısındaki Belirli Uzak Geçmiş Zaman Çekimleri	79
Tablo 9: Kırgız Türkçesinde <i>-A/ -y + elek + eken</i> Yapısındaki Belirsiz Uzak Geçmiş Zaman Çekimleri.....	84
Tablo 10: Kazak Türkçesinde <i>-GAn + eken</i> , Kırgız Türkçesinde <i>-GAn + eken/imiş</i> Yapısındaki Belirsiz Uzak Geçmiş Zaman Çekimleri	86
Tablo 11: Kırgız Türkçesinde <i>-A /- y + ele/bolçu</i> Yapısındaki Sürekli Geçmiş Zaman Çekimi.....	93
Tablo 12: Kazak Türkçesinde <i>-AtIn /-ytIn</i> Ekiyle Kurulan Belirli Sürekli Geçmiş Zaman Çekimi.....	97

Tablo 13: Kırgız Türkçesinde $-(UU)\zeta U$ Ekiyle Kurulan Belirli Sürekli Geçmiş Zaman Çekimi.....	100
Tablo 14: Kazak Türkçesinde $-(U)w\zeta I + edi$, Kırgız Türkçesinde $-(UU)\zeta U + ele$ Yapısındaki Belirli Sürekli Geçmiş Zaman Çekimleri	104
Tablo 15: Kazak Türkçesinde $-p/-A, -y + tur/otur/jür/jatır + (GAN) + edi/bolatın$, Kırgız Türkçesinde $-p/-A, -y + tur/otur/cür/cat + (GAN) + ele/boldu/bolçu$ Yapısındaki Belirli Sürekli Geçmiş Zaman Çekimleri	111
Tablo 16: Kazak Türkçesinde $-Ar/-r + edi$, Kırgız Türkçesinde $-Ar/-r + ele$ Yapısındaki Belirli Sürekli Geçmiş Zaman Çekimleri	120
Tablo 17: Kazak Türkçesinde $-(U)wdA + edi$ Yapısındaki Sürekli Geçmiş Zaman Çekimi.....	127
Tablo 18: Kazak Türkçesinde $-AtIn/-ytIn + edi/boldı/bolğan$ Yapısındaki Sürekli Geçmiş Zaman Çekimi	128
Tablo 19: Kazak Türkçesinde $-A/-y + dI + eken/mıs$, Kırgız Türkçesinde $-A/-y + t + eken/imiş$ Yapısındaki Belirsiz Sürekli Geçmiş Zaman Çekimleri....	132
Tablo 20: Kazak Türkçesinde $-AtIn/ytIn eken/bolğan/bolıptı$ Yapısındaki Belirsiz Sürekli Geçmiş Zaman Çekimi.....	140
Tablo 21: Kırgız Türkçesinde $-(UU)\zeta U eken$ Yapısındaki Belirsiz Sürekli Geçmiş Zaman Çekimi.....	142
Tablo 22: Kazak Türkçesinde $-p/-A, -y + tur, jür, jatır, otur (GAN) + eken/-mıs$, Kırgız Türkçesinde $-p/-A, -y + tur, cür, cat, otur + GAN + eken$ Yapısındaki Belirsiz Sürekli Geçmiş Zaman Çekimleri	144
Tablo 23: Kazak Türkçesinde $-Ar/-r + eken$, Kırgız Türkçesinde $-Ar/-r + eken/imiş$ Yapısındaki Belirsiz Sürekli Geçmiş Zaman Çekimleri	152
Tablo 24: Kazak Ve Kırgız Türkçelerinde $-A/-y$ Yapısındaki Şimdiki Zaman Çekimleri.....	158

Tablo 25: Kazak Türkçesinde <i>-p/-A, -y + tur/otur/jür/jatır</i> , Kırgız Türkçesinde <i>-p/-A, -y + tur/otur/cür/cat</i> Yapısındaki Şimdiki Zaman Çekimleri	175
Tablo 26: Kazak Türkçesinde <i>-(U)wda</i> , Kırgız Türkçesinde <i>-OOda</i> Yapısındaki Şimdiki Zaman Çekimleri.....	191
Tablo 27: Kazak ve Kırgız Türkçelerinde <i>-Ar/-r</i> Yapısındaki Gelecek Zaman Çekimleri.....	197
Tablo 28: Kazak Türkçesinde <i>-MAk(şI)</i> , Kırgız Türkçesinde <i>-mAk(çI)</i> Yapısındaki Gelecek Zaman Çekimleri	204
Tablo 29: Kazak Türkçesinde <i>-GAlI + tur/ jür/ jatır/otur</i> , Kırgız Türkçesinde <i>-GAnI + tur/ cür/cat/otur/kal</i> Yapısındaki Gelecek Zaman Çekimleri	213
Tablo 30: Kazak Türkçesinde <i>-GAlI + tur/ jür/ jatır/otur + edi</i> Yapısındaki Gelecek Zaman Çekimi.....	219
Tablo 31: Kazak Türkçesinde <i>-GAlI + tur/ jür/ jatır/otur + eken</i> Yapısındaki Gelecek Zaman Çekimi	221
Tablo 32: Kazak ve Kırgız Türkçelerinde Emir Kipi Çekimleri.....	231
Tablo 33: Kazak ve Kırgız Türkçelerinde <i>-sA</i> Ekiyle Kurulan Dilek-Şart Çekimleri.....	256
Tablo37: Kırgız Türkçesinde <i>-A/ -y + elek + bolso</i> Yapısındaki Şart Çekimi	280
Tablo 38: Kazak Türkçesinde <i>-AtIn bolsa</i> Yapısındaki Şart Çekimi	282
Tablo 39: Kırgız Türkçesinde <i>-(UU)çU bolso</i> Yapısındaki Şart Çekimi	285
Tablo 40: Kazak Türkçesinde <i>-A, -y / -p + tur/jür/jat/otur + GAn + bolsa; -A, -y / -p + tur/jür/jat/otur-sA</i> , Kırgız Türkçesinde <i>-A, -y / -p + tur/cür/cat/otur + GAn + bolso; -A, -y / -p + tur/cür/cat/otur-sA</i> Yapısındaki Şart Çekimleri ..	287

Tablo 41: Kazak Türkçesinde <i>-Ar/-r bolsa</i> , Kırgız Türkçesinde <i>-Ar/-r bolso -r</i> Yapısındaki Şart Çekimleri	291
Tablo 42: Kazak Türkçesinde <i>-GAn bolsa</i> , Kırgız Türkçesinde <i>-GAn bolso</i> Yapısındaki Şart Çekimleri	294
Tablo 43: Kazak Türkçesinde <i>-GI + ş.e + kelse</i> , Kırgız Türkçesinde <i>-GI + ş.e + kelse</i> Yapısındaki Şart Çekimleri	297
Tablo 44: Kazak Türkçesinde <i>-(U)w + ş.e + kerek + bolsa</i> Yapısındaki Şart Çekimi	300
Tablo 45: Kırgız Türkçesinde <i>-(I)ş + ş.e + kerek + bolso</i> Yapısındaki Şart Çekimi	303
Tablo 46: Kazak Türkçesinde <i>-MAk(şI) bolsa</i> , Kırgız Türkçesinde <i>-mAk(çI) bolso</i> Yapısındaki Şart Çekimleri	304
Tablo 47: Kazak Türkçesinde <i>-GAy + (edi)</i> , Kırgız Türkçesinde <i>-GAy + ele</i> Yapısındaki İstek Kipi Çekimleri	311
Tablo 48: Kazak Türkçesinde <i>-GI + ş.e + keledi/keldi/bar</i> , Kırgız Türkçesinde <i>-GI + s.e + kelet/keldi/bar</i> Yapısındaki İstek Kipi Çekimleri	315
Tablo 49: Kazak Türkçesinde <i>-GI + ş.e + kelgen/kelip/ + edi</i> , Kırgız Türkçesinde <i>-GI + ş.e + keldi/ + ele</i> Yapısındaki İstek Kipi Çekimleri	326
Tablo 50: Kazak Türkçesinde <i>-GI + ş.e + kelgen/keledi + eken</i> , Kırgız Türkçesinde <i>-GI + ş.e + kelet/ + eken</i> Yapısındaki İstek Kipi Çekimleri	329
Tablo 51: Kazak Türkçesinde <i>-(Uw) + GA + kerek/kajet</i> Yapısındaki Gereklik Kipi Çekimi	335
Tablo 52: Kazak Türkçesinde <i>-(Uw) + GA + tiyis(ti)</i> , Kırgız Türkçesinde <i>-OO/UU + GA + tiyiş</i> Yapısındaki Gereklik Kipi Çekimleri	337
Tablo 53: Kazak Türkçesinde <i>-(Uw) + GA + tiyis(ti) + edi</i> Yapısındaki Gereklik Kipi Çekimi	341

Tablo 54: Kazak Türkçesinde <i>-MAk + kerek</i> , Kırgız Türkçesinde <i>-mAk + kerek/ilazım</i> Yapısındaki Gereklilik Kipi Çekimleri.....	343
Tablo 55: Kazak Türkçesinde <i>-(U)w + kerek/ķajet</i> , Kırgız Türkçesinde <i>-OO/-UU + kerek/zarıl</i> Yapısındaki Gereklilik Kipi Çekimleri	347
Tablo 56:Kazak Türkçesinde <i>-(U)w + kerek + edi/boldı</i> , Kırgız Türkçesinde <i>-OO/-UU + kerek + ele/bolçu</i> Yapısındaki Gereklilik Kipi Çekimleri	351
Tablo 57: Kazak Türkçesinde <i>-(U)w + kerek/ķajet + eken</i> , Kırgız Türkçesinde <i>-OO/-UU + kerek/zarıl + eken</i> Yapısındaki Gereklilik Kipi Çekimleri.....	353
Tablo 58: Kazak Türkçesinde <i>-(U)w + ř.e + kerek/ķajet/tyis</i> , Kırgız Türkçesinde <i>-OO/-UU + ř.e + kerek/zarıl/laazım</i> Yapısındaki Gereklilik Kipi Çekimleri.....	356
Tablo 59: Kazak Türkçesinde <i>-(U)w + ř.e + kerek/tyis + edi/bolatın</i> , Kırgız Türkçesinde <i>-OO/-UU + ř.e + kerek + ele</i> Yapısındaki Gereklilik Kipi Çekimleri.....	363
Tablo 60: Kazak Türkçesinde <i>-(U)w + ř.e + kerek/ķajet + eken</i> , Kırgız Türkçesinde <i>-OO/-UU + ř.e + kerek/zarıl + eken</i> Yapısındaki Gereklilik Kipi Çekimleri.....	366
Tablo 61: Kırgız Türkçesinde <i>-(I)ř + kerek/zarıl/ilazım</i> Yapısındaki Gereklilik Kipi Çekimi.....	370
Tablo 62: Kırgız Türkçesinde <i>-(I)ř + kerek/zarıl/ + ele/bolçu/boldu</i> Yapısındaki Gereklilik Kipi Çekimi	374
Tablo 63: Kırgız Türkçesinde <i>-(I)ř + kerek + eken</i> Yapısındaki Gereklilik Kipi Çekimi.....	376
Tablo 64: Kırgız Türkçesinde <i>-(I)ř + ř.e + kerek/zarıl/ilazım</i> Yapısındaki Gereklilik Kipi Çekimi.....	378

Tablo 65: Kırgız Türkçesinde $-(I)\text{ş} + \text{ş.e} + \text{kerek/zarıl/ilazım} + \text{ele/bolçu}$ Yapısındaki Gereklilik Kipi Çekimi	381
Tablo 66: Kırgız Türkçesinde $-(I)\text{ş} + \text{ş.e} + \text{kerek/zarıl eken}$ Yapısındaki Gereklilik Kipi Çekimi.....	384
Tablo 67: Kazak Türkçesinde $-sA + \text{kerek} + \text{edi}$ Yapısındaki Gereklilik Kipi Çekimi.....	386
Tablo 68: Kazak Türkçesinde $-MAk(\text{şI}) + \text{edi/boldı/bolatın}$, Kırgız Türkçesinde $-mAk(\text{çI}) + \text{ele/boldu}$ Yapısındaki Niyet Kipi Çekimleri.....	389
Tablo 69: Kazak Türkçesinde $-MAk(\text{şI}) + \text{eken/bolıptı/bolğan}$, Kırgız Türkçesinde $-mAk(\text{çI}) + \text{eken/bolup/bolgon}$ Yapısındaki Gereklilik Kipi Çekimleri.....	397
Tablo 70: Kazak ve Kırgız Türkçelerinde $-sA + \text{kerek}$ Yapısındaki İhtimal Kipi Çekimleri.....	403
Tablo 71: Kazak ve Kırgız Türkçelerindeki Fiil Çekimleri	415
Tablo 72: Yapı Bakımından Kazak ve Kırgız Türkçelerindeki Fiil Çekimleri.....	419
Tablo 73: Çalışmadaki Fiil Çekimlerinin Türkiye Türkçesindeki Adlandırmaları	422
Tablo 74: Kazak Türkçesi ve Kırgız Türkçesindeki Fiil Çekimlerinin Alfabe Sırasına Göre Listesi	426
Tablo 75: Kazak ve Kırgız Türkçelerindeki Fiil Çekimlerinin Ters Alfabetik Dizini.....	428
Tablo76: Kazak Türkçesi ve Kırgız Türkçesindeki Fiil Çekimlerinin İşlev Dizini.....	431

ÖN SÖZ

Kazak Türkçesindeki ve Kırgız Türkçesindeki fiil çekimlerini yapı ve işlev bakımından incelemeyi amaçlayan bu çalışma; bu lehçelerdeki fiil çekimlerini, bu çekimlerin yapılarını, kullanım özelliklerini ve işlevlerini içermektedir. Bu çalışmanın yapılmasındaki temel amaç, uzun bir geçmişi olan Türk dilinin sonraki asırlarda yazı dili hâline gelmiş bu iki lehçesinin fiil çekimlerindeki ortak ve farklı yönlerini ortaya koymaktır. Bunun dışında bu lehçelerin tarihî Türk yazı dillerinden tevarüs ettiği fiil çekimlerini belirlemek, bu fiil çekimlerinin Türkiye Türkçesindeki karşılıklarını vermek de çalışmanın amaçları arasındadır.

Çalışmada tespit edilen örneklerin pek çoğu bu lehçelerde yazılan edebî eserler taranarak elde edilmiştir. Ancak edebî eserlerde nadir olarak görülen veya rastlanmayan fiil çekimleri için ise Genel Ağ kaynaklarına başvurulmuştur. Canlı dilin örneklerinin tespiti için Genel Ağ kaynakları da son derece önemlidir. İşlevlerin ve yapıların daha açık şekilde belirlenmesi ve Türkiye Türkçesindeki karşılıkların tam olarak verilebilmesi için lehçemizden bu lehçelere aktarılan birer eser de taranmıştır.

Tezin adında ‘kip’ teriminin kullanılmaması da bilinçli bir tercihtir. Çünkü bazı fiil çekimleri kip oluşturmamaktadır. Bu duruma bilhassa şart yapılarında rastlamak mümkündür. Kip olmayan fiil çekimleri de ayrıca belirtilmiştir.

Tezde, taramalarda tespit edilebilen bütün fiil çekimlerine yer verilmiştir. Bir fiil çekiminin tek bir örneği dahi olsa Genel Ağ ortamından o fiil çekimlerinin örnekleri çoğaltılmaya çalışılmış ve çekim o şekilde işlenmiştir. Bir fiil çekiminin tek bir örneğinin olması, tespit edilen bu yapının o lehçede kullanıldığının bir göstergesi olarak kabul edilmiştir.

Tezde fiil çekimleri adlandırılırken Türkiye Türkçesindeki klasik adlandırma tercih edilmemiştir. Eğer fiil çekimi bir zaman bildiriyorsa konuşma anı merkeze alınarak çekimin zaman düzlemindeki yeri tespit edilmeye çalışılmıştır. Eğer çekim bir tasarlama kipi ise bu çekim, bildirdiği kip özelliğine göre tasnife tabi tutulmuştur.

Tezdeki çekim isimlerinin belirlenmesinde dil bilimi verilerinden, Kazak ve Kırgız Türkçeleri dil bilgisindeki adlandırmalardan da faydalanılmıştır.

Gramer kitaplarında olmayan pek çok fiil çekiminin tespit edilmesine rağmen bu çalışma, Kazak Türkçesindeki ve Kırgız Türkçesindeki bütün fiil çekimlerini içerme iddiasında değildir. Tespit edilemeyen, gözden kaçan birkaç fiil çekiminin olması mümkündür. Ancak bunların sayısı büyük bir yekûn tutmayacaktır.

Çalışmada Kazak ve Kırgız Türkçeleri hakkında, malumun ilamı derecesinde olacağından, ayrıntıya girilmemiş, konuyla ilgili eserlere göndermeler yapılmıştır.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında pek çok kişinin doğrudan veya dolaylı olarak katkısı vardır. Öncelikle Kazakistan'a ve Kırgızistan'a gitmeme anlayış gösteren, yoğun çalışma tempoma göz yuman sevgili eşim Fethiye BALCI'ye teşekkür ederim. Yurt dışı seyahatimde ufku açan, birçok konuda bana yol gösteren değerli hocam Prof. Dr. H. İbrahim DELİCE'ye, kaynak konusunda pek çok yardımını gördüğüm ve bilgisinden faydalandığım değerli hocam Prof. Dr. Recep TOPARLI'ya, Rusça ve Almanca kaynaklardan faydalanmamda, Kırgız Türkçesinde çeşitli konularda yardımcı olan Öğr. Gör. Kencegül KALİYEVA'ya çok teşekkür ederim. Cumhuriyet Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları, Türk Halkbilimi bölümlerindeki hocalarıma da teşekkürü borç bilirim. Kazakistan ve Kırgızistan'da bana kütüphanelerini açan, tezimle ilgili kaynak toplamamda ve meseleleri çözmemde yardımcı olan tüm meslektaşlarım ve hocalarım da teşekkür listemin ilk sıralarında yer alırlar. Son olarak konu seçiminde yardımcı olan, tezimin danışmanlığını üstlenen, bir tezin nasıl yapılacağından ziyade bilim adamının nasıl olacağını öğreten değerli hocam Prof. Dr. Bilâl YÜCEL'e sonsuz teşekkür ederim.

Onur BALCI

Sivas, Nisan-2014

GİRİŞ

1. KİP, ZAMAN, FİİL ÇEKİMİ, GÖRÜNÜŞ VE KILINIŞ

1.1. Kip

Dil bilimi ve dil bilgisinin dışında mantık, felsefe gibi disiplinlerin de konusu olan kip; farklı yazarlar tarafından farklı yaklaşımlarla yorumlanan bir kavramdır.

Önce, bir ifade kalıbı olan “kip”le ilgili fikir vermesi açısından *Türkçe Sözlük*'e bakılabilir. Kip, *Türkçe Sözlük*'te şu şekilde tanımlanmıştır: “Fiillerde belirli bir zamanla birlikte konuşanın, dinleyenin ve hakkında konuşulananın, teklik veya çokluk olarak belirtilmiş biçimi, sıyga.” (TDK 2011: 1444). Görüldüğü gibi sözlükte kip, zaman ve kişiyle ilişkilendirilmiştir.

Berke Vardar, kip ve zaman kavramlarını birbirinden ayırır. Kipi, zamandan çok konuşmacının tutumu, bildirme özelliği, tasarlama biçimi ile ilişkilendiren yazar kiple ilgili şunları kaydeder: “kip (Alm. Modus, Fr. mode, İng. mood, mode). Eylemin belirttiği oluş karşısında konuşucunun tutumunu, bir başka deyişle, salt bildirmeyle mi yetindiğini, yoksa bir yorumda mı bulunduğunu, istek, dilek, koşul, gereklik, buyrum mu anlattığını gösteren eylem biçimlerinin özelliği. Zaman terimi gibi kip terimi de gerçekte salt bir nitelik taşımaz. Bir kip birden çok kipsel değer anlatabilir. Kimi durumlarda sözdizimsel zorunluluklara bağlı olarak kipsel değer ortadan kalkabilir. Türkçe'ye ilişkin betimlemelerde kip kavramı zaman kavramıyla çoğu kez karışır, kip yerine tarz terimini kullanıp zaman yerine kipi kullananlara bile rastlanır. Pek çok sınıflama varsa da, genellikle bildirme kipleri (belirli geçmiş, belirsiz geçmiş, şimdiki zaman, gelecek zaman ve geniş zaman) ve isteme kipleri (istek, dilek-koşul, gereklik ve buyrum) birbirinden ayırt edilir.” (2002: 135). Yazar; kipi, eylem biçimlerinin özelliği olarak değerlendirir.

Kâmile İmer, Ahmet Kocaman ve A. Sumru Özsoy tarafından hazırlanan *Dilbilim Sözlüğü*'ndeki yaklaşım da Vardar'ın yaklaşımıyla benzerlikler gösterir. Eserde kipi belli bir söylem ortamında konuşurun iş, olgu, durum karşısındaki tutumunu belirleyen dilbilgisi ulamı olduğu dile getirilmiş, ardından şunlar

kaydedilmiştir: “Kipler eyleme eklenen çekim ekleri yoluyla, örn. Türkçe’de {- (y)Abil}, eylemlerin aldığı değişik biçimlerle, örn. Almanca, Fransızca veya İngilizce’de olduğu gibi kimi kipliklerle (*can, will, would, could, may* vb.) belirtilir. Türkçe kipler arasında buyrum kipi *Gel!*, yeterlik kipi *O çocuk konuşabiliyor*, dilek kipi *Gelse!* ve gereklik kipi *Gelmeli* biçimleri ile ifade edilir.” (2013: 178). Tanıma dikkat edilirse kip ve zaman ilişkisine hiç dikkat edilmemiştir.

Doğan Aksan, kipin açıklamada beliren ruh durumu olduğunu belirtir. Ona göre kip, eylemin bildirdiği devininin, oluşun, kılışın konuşan açısından ne tarzda, ne yolda yansıtıldığını gösterir (2007: 101).

Fatma Erkman-Akerson kipin oldukça karmaşık olduğunu, sınıflandırılmasında bir birlik olmadığını belirtir ve kipi, kendi deyimiyle, kabaca, konuşmacının dile getirdiği önerme hakkındaki yorumu olarak tanımlar (2008: 268).

Agop Dilâçar kipin tanımını genişleterek şunları kaydeder: “Fiilin bir başka gramatikal ulamı “kip”tir. Yani fiilin gösterdiği sürecin (vetire), hangi psikolojik koşullar altında meydana geldiğini veya gelmek istenildiğini bildiren ve ruh durumunu, kişisel duyguları, niyeti, isteği bildiren bir gramatikal ulam.” (1971: 106). Tanıma bakıldığında yazarın kipi zamandan tamamen soyutladığı ve kipin ruh durumunu anlatan bir ifade kalıbı olduğunu söylediği görülür. Dilâçar sözlerine şöyle devam eder: “Bunlardan zaman kipi şeklindeki terimler yanlıştır. Çünkü yukarıda açıklandığı gibi, kip’in zamanla hiçbir ilgisi yoktur: kip, yalnız ruh durumunu, zaman da sadece zamanı, vakti anlatır. Buna göre, kipin belli bir morfeme, eke bağlı bulunması zorunluluğu düşünülemez. Kip, çeşitli eklerle de yapılabilir, önemli olanı ruh durumunun herhangi bir anlatım kalıbına girerek belirtilmesidir. (...) Kiplerin sayısına gelince, bu sayı ne beştir ne de ondur, ruh durumlarının sayısınca kip vardır.” (1971: 107). Bu cümlelerden sonra 61 çeşit fiil kipi olduğunu örneklerle göstermiştir. Yazarın ruh durumu kadar kip olduğunu belirtmesi ilginç bir yaklaşımdır.

Kipi ‘bitmiş fiil biçimleri’ olarak gösteren Semahat Yüksel konuya dair şunları kaydeder: “Türkçede kip ayırımı, fiil kökünden sonra zaman veya kılış biçimliklerinin gelmesi veya bunların bulunmaması ile belirlenir. Haber, tasarlama

ve emir olmak üzere üç çeşit kip vardır, ama kipi doğrudan işaretleyen biçimlik veya biçimlikler yoktur.” (2006: 86). Görüldüğü gibi yazar genel olarak tasarlama kipleri içinde işlenen emir kipini ayrıca bir kip olarak değerlendirmiştir.

Buraya kadar olan kısımda ele alınan kip konusu, dil bilimcilerin görüşleri doğrultusunda işlenmiştir. Genel olarak bu görüşler, konuşmacının yorumu, ruh hâlini yansıması gibi noktalarda birleşmektedir. Türk dilcilerinin görüşleri ise dil bilimcilerden farklılıklar gösterebilmektedir.

Ergin, kip için ‘şekil’ terimini de kullanarak kipi şu şekilde tanımlar: “Kip yahut şekil fiil kök ve gövdesinin ifade ettiği hareketin ne şekilde yapıldığını veya olduğunu gösteren gramer kategorisidir.” (2005: 133). Görüldüğü gibi yazar; kipi yalnızca zamanla ilişkilendirmemiş, kipi hareketin yapılma biçimi olduğunu dile getirmiştir.

Tahsin Banguoğlu, kip ve zaman terimlerini birlikte düşünür ve şunları kaydeder: “Zaman ekleri almış ve kişiye göre çekime hazırlanmış fiil tabanlarına fiilin gövdesi (thème verbal) deriz. Fiil çekiminde zaman esastır. Çekim kipleri aslında zaman bölümlerine göre adlandırılır (geçmiş kipi, gelecek kipi). Bu sebeple kip yerine zaman terimini de kullanırız. Ama dikkat edelim, aşağıda göreceğimiz gibi biz Türkçede her zaman içinde dört kip sayarız. Başlıca zaman bölümleri üç olmakla beraber bunların yanıbaşında onlardan birine uygun, fakat özellik gösteren fiil gövdeleri de vardır. Öncekiler üç zamanı salt olarak kapsarlar ve anazamanlar (temps principal) adını alırlar. Yeni Türkçede ana zamanlar şunlardır:

1. bil-di geçmiş (passé).
2. bil-iyor şimdiki zaman (présent).
3. bil-ecek (futur).

Sonrakilerden biri geçmiş bölümünde olup o zamanda geçen fiili vasıtalı olarak anlatmaya yarar. İkincisi şimdiki zaman bölümünde olmakla birlikte geçmişe ve geleceğe doğru kullanışları vardır. Bunlara da yanzamanlar (temps secondaire) adını veririz:

1. bil-miş dolaylı geçmiş (dubitatif).

2. bil-ir geniş zaman (aoriste).

Başka bazı eklerle teşkil ettiğimiz fiil gövdeleri de vardır ki yine bir zaman içinde geçmekle birlikte kimseye ait bir eğilim ifade ederler (bil-se bil-meli). Bunlar uyarı kiplerini (temps injonctif) meydana getirirler ve aşağıda görüldüğü gibi dört türledürler ki ilk üçü gelecek zaman dördüncüsü şimdiki zaman içinde sayılır:

1. bil-se dilek şart (désideratif-conditionnel).

2. bil-e istek (optatif).

3. bil-meli gereklik (nécessitatif).

4. bil-(sin) buyuru (impératif).” (2004: 442-443).

Zeynep Korkmaz, kipin, zamanla doğrudan doğruya bir ilişkisinin olmadığını belirttiikten sonra kipi “Kök veya gövde durumundaki fiilin bildirdiği hareketin, oluş ve kılışın, konuşan, dinleyen veya kendisinden söz edilen açısından ne biçimde, ne tarzda yansıtıldığını gösteren bir gramer kalıbı, bir anlatım biçimidir.” şeklinde tanımlar (2009: 569). Bu tanımın ardından yazar, kip ve zaman kavramlarındaki karışıklığa dair şunları ifade eder: “Görülüyor ki kip, şekil ve zaman kavramları temelde ayrı ayrı şeylerdir. Ancak kipler, zaman ekleri ile birleşmeden kendi varlıklarını ortaya koyamadıkları için, çekimli bir fiilin bir yargı kalıbı içinde mi yoksa bir niyet, bir tasarlama kalıbı içinde mi olduğunu ancak zaman ve tasarlama ekleri belli ettiğinden, bu noktada zaman kavramı ile kip kavramı iç içe girmiş bulunmaktadır. Daha doğrusu fiildeki kip, kendi varlığını ancak zaman ekleriyle ortaya koyabilmektedir. Buna göre kip, şekil + zaman eklerinin bileşimidir.” (2009: 570). Korkmaz kip ve zamanı birbirinden ayırmış ve kipi bütün bir ifade kalıbı olarak görmüştür.

Tahir Nejat Gencan, kipleri fiil şekilleri olarak değerlendirerek şu tanımları yapar: “Kip - Fiiller, zaman ve anlam özelliklerine göre türlü eklerle değişik biçimlere girer. Bu biçimlerin her birine kip denir.” (1966: 187). Ardından yazar kipleri haber kipleri ve dilek kipleri olarak ayırır.

Haydar Ediskun, kipi, fiil kök ve gövdelerinin - zaman ve biçimlere göre - türlü morfemlerle, yani eklerle girdikleri kalıplar olarak belirtir ve sözlerine şöyle devam eder: “Geldi (= gel fiil kökü, -di morfemiyle bir zaman kalıbına dökülmüştür; geldi, geçmiş zaman kipindedir) - git-sin (= git fiil kökü, -sin morfemiyle bir biçim kalıbına dökülmüştür; gitsin emir kipindedir)... vb.” (1999: 173). Ardından Türkçedeki bütün fiillerin, iki büyük kipte toplandıklarını ifade eder. Bu kipler: a) Bildirme kipleri, b) Dilek kipleridir (1999: 174).

Fuat Bozkurt, dil bilimindeki tanıma yaklaşarak kiple ilgili şunları kaydeder: “Kip, eylemde konuşanın tavrını yansıtan anlatım inceliğidir. Kişisel duygular, niyet, istek kiple yansıtılır. Kip olayın hangi ortamda geliştiğini bildirir. Kip, Türkçe “kalıp” sözcüğüdür.” (2004: 16). Yazar, kip ile zamanın farklı şeyler olduğunu şu şekilde dile getirir: “Kiple zaman kavramını ayrı düşünmeli. Kip, zamanın üstünde bir kavram. Her zamanda kip bulunur, ama her kipte zaman bulunmaz. Bildirme kipleri zaman kavramı taşırlar. Ancak isteme kiplerinde kesin zaman kavramı bulunmaz.

Kip, çekimlenmiş bir eylemde konuşucunun ruhunun yansımasıdır. (2004:16). Bozkurt, Türkçedeki kipleri şöyle tasnif etmiştir: “Türkçede yalın kipler iki bölümde incelenir:

İsteme kipleri: Buyrum, gereklik, istek, dilek.

Bildirme kipleri: Belirli geçmiş zaman, belirsiz geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman, geniş zaman. (2004:17).

Jean Deny, bir kip tanımlaması yapmaz. Ancak kipi zaman ve şahsa bağlar. Bu da onun kip algısını göstermektedir. Kipleri aldıkları şahıs eklerine göre tasnif etmiştir. Yazar kipleri şöyle sınıflandırmıştır: Sekiz gövdenin basit kipleri tanımlar

A) Basit kiplerin birinci takımı

Birinci gövde - Süremlî gövdesinin basit kipi, başka bir deyişle birinci şimdiki zaman veya süremlî şimdiki zaman (Türkçede şimdiki zaman) kipi.

İkinci gövde - Geniş zaman gövdesinin basit kipi, başka bir deyimle ikinci şimdiki zaman veya şimdiki geniş zaman (Türkçede geniş zaman).

Üçüncü gövde - Belirsiz geçmiş zaman gövdesinin basit kipi ve daha kısacası belirsiz geçmiş zaman ki geleneksel geçmiş dedikleri.

Dördüncü gövde - Niyetli gelecek zaman gövdesinin basit kipi ve kısaca niyetli gelecek zaman denilen gelesi (avenir) kipi

Beşinci gövde - Gereklilik gövdesinin basit kipi başka bir deyişle şimdiki zamanda gereklilik.

Altıncı gövde - Dilek-tasarlama gövdesinin basit kipi (Osm. İltizami)

B) Basit kiplerin ikinci takımı

Yedinci gövde - belirli geçmiş zaman gövdesinin basit kipi ve kısaca belirli geçmiş zaman

Sekizinci gövde - Şartın basit kipi ve kısacası şimdiki zamanın şartı. (2012: 360-371). Yazar, Türkçedeki bildirme ve tasarlama kiplerini birlikte değerlendirmiştir.

Ahmet Topaloğlu kipi, yalnızca zamanla ilişkilendirmemiş ve şöyle tanımlamıştır: “Kip (Osm. Siga; Fr. mode). Bir fiile zaman ve şahıs kavramları dışında konuşan tarafından başka düşünce ve duyguların katılıp katılmadığını anlatan, yani fiilin belirttiği kılış ve oluş karşısında konuşanın sadece bildirmeyle mi yetindiğini yoksa bir yorumda mı bulunduğunu gösteren fiil biçimi.” (1989: 101).

N. Atabay, S. Özel ve İ. Kutluk tarafından hazırlanan *Sözcük Türleri* adlı eserde kipin, eylemlerle dile getirilen devinim, olay oluş ve kılınışla ilgili anlatım biçimlerine verilen ad olduğu ifade edilmiştir (2003: 207). Eserde kipin kapsamına dair şunlar kaydedilmiştir: “Eylemi kullanan kimsenin bir olay, bir devinme, bir iş karşısındaki davranışı, durumu, içinde bulunduğu ruhsal koşullar, kipin kapsamı içine girer.” (2003: 207).

Yapılan tanımlardan da görüldüğü gibi kip genel olarak, zamanla ilişkilendirilen, tasarlama kiplerinde ise zamanla ilişkisi bulunmadığı söylenen bir ifade kalıbı olarak değerlendirilmiştir.

Kip konusu Kazak ve Kırgız Türkçesi gramerlerinde de geniş biçimde işlenmiştir. Bu gramerlerde kip, genellikle eylemin gerçek hayatla olan ilişkisi bakımından değerlendirilmiştir.

Kazak Türkçesi gramerlerinde kip, *ray* terimiyle karşılanmıştır.

Ahmedi Iskakov, kipi bir sistem olduğunu belirterek şu tanımı yapar: “Konuşmacının söylediği sözün veya konuşmacının fikrinin gerçekle ilgisini, dildeki ses bilgisel, şekil bilgisel ve dil bilgisel yöntemler aracılığı ile belirtme sistemi kip kategorisi (*modaldik/ray kategoriyası*) diye adlandırılır.” (1991: 311). Görüldüğü gibi yazar, kipi bir sistem olarak değerlendirmiştir. Yazar, tasarlama kipleri ile bildirme kiplerinin farkını şu cümlelerle dile getirir: “Bununla birlikte kip kategorisi aracılığıyla dile getirilen fikrin gerçek hayatla ilişkisinin gerçek olması veya tasarlama düzeyinde kalması gerekir. Bu özelliklere göre, yani işin (hareketin, kılışın vb.) gerçek hayatla ilişkisini bildirmesine göre fiil kipleri kendi içinde bildirme (*aşık/negizgi*) kipleri ve tasarlama (*neğaybıl/järdemşi*) kipleri olmak üzere ikiye bölünür.” (1991: 312). Yazar, tasarlama kipleri olarak emir, istek ve şart çekimlerini; bildirme kipleri olarak da zaman kategorisini göstermiştir (1991: 315-332).

İsayev de Iskokav’a benzer bir tutum sergiler ve kipi şu şekilde tanımlar: “Konuşmacının kılış, iş-hareketle ilgili görüşünü, eylemini, iş-hareketin gerçek hayatla ilişkisini, kiplik anlamını bildiren, belirli modellerdeki yapılar sisteminden oluşan fiilin dil bilgisel kategorisi, kip kategorisi olarak bilinir.” (2007: 294).

Oralbay Nurcamal da kipi fiilin gerçek hayatla olan ilişkisi üzerinden değerlendirir. Fiil kipleri arasındaki farkın buradan doğduğunu ifade ederek şunları kaydeder: “Kiplik anlam, cümlede söylenen düşüncenin gerçek hayatla ilişkisi hakkında konuşmacının fikridir. Fiilin bildirdiği kiplik anlam gerçeği, tasarlanan hareketi bildirmesine göre objektif ve sübjektif kiplik olmak üzere ikiye ayrılır. Objektif kiplik gerçek hareketi bildirir, sübjektif kiplik tasarlanan hareketi bildirir.”

(2007: 270). Ardından yazar fiil kiplerinin tasnifini şu şekilde yapar: “Fiilin kip kategorisi hareketin gerçekte ilişkisini bildiren kategoridir. Fiilin dört kipi vardır: bildirme kipi (*aşık ray*), emir kipi (*buyruk ray*), istek kipi (*kalaw ray*), şart kipi (*şarttı ray*).” (2007: 271).

Meyirbek Orazov biraz daha geniş bir tanım yapar ve kipe dair şunları kaydeder: “Kip Kategorisi (*etistiktiñ ray kategoriyası*): Fiilin anlam yapısında, iş-hareketi bildirmekle birlikte bu iş-hareketin, verilen haberin objektif gerçeklikle ilişkisini (zaman kategorisi), ve konuşucunun (yazan adamın) dile getirilen düşünceyle ilişkisini, kendi fikrini (şartını, isteğini, niyetini, dileğini vb.) bildiren anlamsal renkleri vardır. Bu son iki anlamsal renkler dil biliminde kip kategorisinin anlamı diye adlandırılır. (2001: 224). Yazar Kazak Türkçesindeki kipler olarak şunları kaydetmiştir: bildirme kipi (*aşık ray*), emir kipi (*buyruk ray*), şart kipi (*şarttı ray*), istek kipi (*kalaw ray*) (2001: 227-283).

Kırgız Türkçesi dil bilgisi kitaplarında da Kazak Türkçesi gramerlerine benzer bir tutum sergilenir. Bu eserlerde kip terimi *ıñgay* terimiyle karşılanır. Kırgız Türkçesi dil bilgisi kitaplarının Kazak Türkçesi dil bilgisi kitaplarından en büyük farkı tasarlama kipleri diye ayrı bir kategori işlememeleridir.

S. Devletov ile S. Kудaybergenov Kırgız Türkçesindeki kipi şu şekilde anlatır: “Kip, iş-hareketin gerçek hayatta ortaya çıkmasına göre oluşan ilişkiyi bildirir. İş-hareketin gerçekte ilgisi konuşmacı tarafından belirtilir. Kipin beş türü vardır: 1) Emir kipi (*buyruk ıñgay*), 2) Dilek kipi (*tilek ıñgay*), 3) Niyet kipi (*niyet ıñgay*), 4) Şart kipi (*şarttıuu ıñgay*) 5) Bildirme kipi (*bayandagıç/cay ıñgay*).” (1980: 159).

Yazarlar, bildirme kipinde eylemin gerçek olarak; diğer kiplerde ise gerçek olmayan şekilde verildiğini belirtmişlerdir (1980: 160).

Kırgız Tilinin Grammatikası (Morfologiya) adlı eserde de kipi gerçekte hayatla ilgisi üzerinde durularak şu tanımlamalar verilmiştir: “Kip (*ıñgay*): Kip, iş-hareketin gerçek veya gerçek olmamasına göre konuşmacının görüşünü bildirir. Konuşmacı tarafından belirtilen fikrin, iş-hareketin gerçekte olmuş olduğunu,

olmakta olduğunu bildirmesi, kısacası gerçek olayı gözler önüne serme şeklinde veya dilek, niyet, şart, emir gibi çeşitli türlerde olması mümkündür.” (Oruzbayeva-Kudaybergenov 1964: 211)

İ. Abduvaliyev, T. Sadikov ise kipi şu şekilde tanımlamıştır: “Kip Kategorisi (*İngay Kategoriyası*): İş-hareketin gerçekle olan ilişkisini konuşmacının kendi bakış açısı aracılığıyla gösteren kategori kip kategorisidir. Bu, zaman ve şahıs kategorisi ile sıkı bir ilişki içinde olup, onlarla birlikte fiili dil bilgisi yönünden düzene sokma görevini yerine getirir. Bu olmadan fiil cümle içinde kendinin asli yüklemlik görevini yerine getiremez.” (1997: 186).

Görüldüğü gibi Kazak Türkçesi gramerleri de Kırgız Türkçesi gramerleri de kipi tanımlarken ve tasnif ederken fiilde bildirilen eylemin gerçek hayatla olan ilişkisinden yola çıkmışlardır. Bu bağlamda kipi, bildirme kipleri ve tasarlama kipleri olarak (Kırgız Türkçesi gramerlerinde tasarlama kipi diye ayrı başlık yoktur) birbirinden ayırırlar. Bildirme kiplerinde zaman kategorisi, tasarlama kiplerinde ise emir, istek, şart, niyet çekimleri işlenir.

Kip, gerek zaman gerekse tasarlama bildiren ekler ve şahıs eklerinden oluşan bir bütün olarak düşünülebilir. Böylece fiilin gerçekleşme zamanı, tasarlama kiplerinde ise tasarlanma biçimi ve kişisi bir arada düşünülebilir.

Tüm bu bilgilerden hareketle kipi şu şekilde tanımlamak mümkündür: Fiilde belirtilen işin, oluşun, kılışın zaman düzleminin herhangi bir noktasında şahıs belirterek gerçekleştiğini, gerçekleşiyor olduğunu, gerçekleşeceğini; tasarlama düzeyinde kalmış fiilin ne şekilde ve kim için tasarlandığını belirterek fiilin, cümlenin yüklemi olmasını sağlayan ifade kalıbıdır.

1.2. Zaman

Aslında bir bütün olan ve insanoğlunun işlerini kolaylaştırmak için parçalara ayırdığı zaman konusu uzun yıllar felsefenin çalışma konusu olmuştur. Dil bilimsel olarak değerlendirildiğinde konuşma anı merkez olarak kabul edilirse zaman; geçmiş, şimdiki, gelecek ve geniş zaman olarak bölümlenebilir.

Doğan Aksan; zamanı dilbilgisel bir tür olarak kabul eder ve zamanın, “eylemin anlattığı işin, devinimin zaman açısından belirlenmesi, kesinleştirilmesi kavramı” olduğunu ifade eder (2007: 99).

Zamanı, ‘doğal sürenin çeşitli dilbilgisel ulamları’ olarak değerlendiren Berke Vardar şu tanımı yapar: “**zaman** (Alm. Tempus, Zeitform, Fr. temps, İng. tense). Eyleme bağlı olarak gerçek ya da doğal sürenin çeşitli dilbilgisel bölümlerini belirten ulam ve bu ulama bağlı olarak ortaya çıkan altulamlardan her biri. Zamana ilişkin olarak en sık rastlanan bölümlenme türü şimdiki, geçmiş ve gelecek bölümlenmesi olmakla birlikte, bu ayırım evrensel nitelik taşımaz.” (2002: 227)

K. İmer, A. Kocaman ve A. Sumru Özsoy tarafından hazırlanan *Dilbilim Sözlüğü*’nde de zaman, bir dilbilgisel ulam olarak değerlendirilir. Eserde zamana dair şunlar kaydedilmiştir: “Eylemin gösterdiği iş, oluş ve durumun gerçekleşme dönemini dilbilgisel olarak belirleyen ulam. Evrensel zaman ile dilbilgisel zamanı ayırmak için ikinciye eylem zamanı denir.” (2013: 284). Görüldüğü gibi eserde dilbilgisel zaman ve evrensel zaman birbirinden ayrılmıştır. Dilbilgisel zaman, evrensel zaman veya gerçek zaman içinde bir noktaya, Türkçe için belirli ekler yardımıyla, konuşlandırılan zamandır.

Fiil zamanı ile ilgili önemli çalışmaları olan Comrie, iletişimin merkezine konuşma anını alır; geçmiş zaman, konuşma anından öncedir, şimdiki zaman konuşma anıyla aynı zamanda gerçekleşir ve gelecek zaman konuşma anından sonra gerçekleşir. Comrie’ye göre fiil zamanı, üç zaman arasında karşılıklı etkileşim ile oluşmuştur; konuşma anı, gönderme zamanı, vaka ve durumun gerçekleşmesi ile oluşan vakanın gerçek zamanı (Comrie’den aktaran Benzer 2012: 20).

Agop Dilâçar, zaman gramatikal ulamının eskiden, hemen hemen bütün dillerde bitmişlik ve bitmemişlik olmak üzere iki türü olduğunu, şimdi ise bu kavramın genişlik, şimdikilik ve geleceklik şeklinde üçe ayrıldığını belirtir.

Yazara göre fiilin başlıca zamanları şunlardır:

“1. Saltık zamansızlık (aoriste absolu): Yer güneşin etrafında döner.

2. Alışkı geniş zamanı (aoriste consuetudinal ya da habituel): Her zaman çay içerim.

3. Şimdikiilik, sürekli şimdikiilik (présent progressif ya da continu): Bahçede bir adam dolaşıyor, dolaşmakta.

4. Tamamlanmış şimdikiilik (İng. present perfect, Fr. (eski değeriyle) passé indéfini, passé composé): Babam gelmiştir (= şimdi burada); Saatimi kaybetmişim (= şimdi saatsizim).

5. Tamamlanmış geçmişlik (passé défini, passé simple): Dün posta kutusuna bir mektup bıraktım.

6. Alışkı geçmişliği (passé consuetudinal ya da habituel): Çocukluğumda zorla yemek yedim.

7. Geçmişte süreklilik (passé progressif ya da continu): Dün bu saatte kağıt oynuyorduk.

8. Tümlenişli geçmiş öncesi (plus-que-farfait): Dün geldiğinde yazımı bitirmiştim.

9. Geçmiş öncesi sürekliliği (passé antérieur progressif): Dün senden ayrıldıktan az önce onu gördüm, kardeşine mektup yazıyordu.

11. Geçmişte gelecek öncesi (futur antérieur dans le passé): Adam, siz yola çıkmadan önce dönmüş olacağını söyledi.

12. Geleceklik (futur simple): Yarın okula gideceğim.

13. Gelecek öncesi (futur antérieur): Yarın geldiğinde yazımı bitirmiş olacağım.

14. Gelecekte süreklilik (futur progressif): Yarın geldiğinde ben uyumakta olacağım.

15. Gelecek geleceklığı (futurité de futur): Yarın geldiğinde bu işin ne olacağını öğreneceksin.” (1971: 111-112). Yazar, konuşma anını gerçek zaman içinde bir noktaya yerleştirmiş ve bu zamanları konuşma anına göre tespit etmiştir.

Muharrem Ergin zamanı, fiilin gösterdiği hareketin hangi zamanda yapıldığını veya olduğunu ifade eden gramer kategorisi olarak tanımlar (2005: 133). Türkçenin bildirme kipleri içinde geniş zaman, şimdiki zaman, görülen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman, gelecek zaman olmak üzere beş zaman gösterir (2005: 289).

Zeynep Korkmaz ise zamanı “çekimli fiilin karşıladığı kılış ve oluşun içinde geçtiği zaman dilimi” olarak tanımlar (2007: 249).

Banguoğlu zamanı, “bir kılış veya oluşun içerisinde geçtiği zaman parçasına fiilin zamanı diyoruz” şeklinde tanımlayarak zamana dair şu izahatları verir: “Zaman ekleri almış ve kişiye göre çekime hazırlanmış fiil tabanlarına fiilin gövdesi (thème verbal) deriz. Fiil çekiminde zaman esastır. Çekim kipleri aslında zaman bölümlerine göre adlandırılır (geçmiş kipi, gelecek kipi). Bu sebeple kip yerine zaman terimini de kullanırız. Ama dikkat edelim, aşağıda göreceğimiz gibi biz Türkçede her zaman içinde dört kip sayarız. Başlıca zaman bölümleri üç olmakla beraber bunların yanıbaşında onlardan birine uygun, fakat özellik gösteren fiil gövdeleri de vardır. Öncekiler üç zamanı salt olarak kapsarlar ve anazamanlar (temps principal) adını alırlar. Yeni Türkçede ana zamanlar şunlardır:

1. bil-di geçmiş (passé).
2. bil-iyor şimdiki zaman (présent).
3. bil-ecek (futur).

Sonrakilerden biri geçmiş bölümünde olup o zamanda geçen fiili vasıtalı olarak anlatmaya yarar. İkincisi şimdiki zaman bölümünde olmakla birlikte geçmişe ve geleceğe doğru kullanışları vardır. Bunlara da yanzamanlar (temps secondaire) adını veririz:

1. bil-miş dolaylı geçmiş (dubitatif).
2. bil-ir geniş zaman (aoriste). (2004: 441-442).

Ahmet Topaloğlu zamanı, fiilin belirttiği sürenin çeşitli parçalarını bildiren kategori ve bu kategoriye bağlı olarak ortaya çıkan alt bölümlerden her biri olarak tanımladıktan sonra Türkçede zamanın basit ve birleşik zaman olmak üzere iki bölümde ele alındığını ifade eder (1989: 165).

Kononov, Türkiye Türkçesindeki kip ve zaman sistemini şu şekilde göstermiştir:

1. Emir kipi

2. Bildirme kipi

2.1. Basit çekim

Şimdiki Zaman (-*yor*)

Geniş Zaman (-*Ar*)

Uzun Süreli Şimdiki Zaman (-*mAktA*)

Görülen Geçmiş Zaman (-*DI*)

Öğrenilen Geçmiş Zaman (-*mIş*)

Geçmişteki Şimdiki Zaman (-*mIştIr*)

Kesin Gelecek Zaman (-*AcAk*)

Yakın Gelecek Zaman (-*mAk üzere*)

2.2. Birleşik Çekim

Belirli Tamamlanmamış Zaman (-*yordu*)

Belirsiz Tamamlanmamış Zaman (-*ArdI*)

Uzun Süreli Sürekli Geçmiş Zaman (-*mAktAydI*)

Uzak Geçmiş Zaman I (-*DIydI*)

Uzak Geçmiş Zaman II (-*MIştI*)

Geçmişteki Gelecek Zaman (-*AcAktI*)

Bitmemiş Gelecek Zaman (-*mAk üzere idi*)

3. Şart kipi

Şimdiki Zaman Şart Kipi (-*sA*)

Geçmiş Zaman Şart Kipi (-*sAydI*)

4. Gereklilik Kipi

Şimdiki Zaman Gereklilik Kipi (-*mAlI*)

Geçmiş Zaman Gereklilik Kipi (-*mAlIydI*)

5. İstek Kipi

Şimdiki Zaman İstek Kipi (-*A*)

Geçmiş Zaman İstek Kipi (-*AydI*). (1956: 219-246).

Zaman konusu Kazak ve Kırgız Türkçesi dil bilgisi kitaplarında da yer bulmuştur.

Kazak Türkçesinde *şak* terimiyle karşılanan zaman kavramı genellikle benzer biçimde işlenmiştir.

Iskakov, zaman konusunu bildirme kipleri içinde değerlendirmiş ve temelde geçmiş zaman, şimdiki zaman ve gelecek zaman olmak üzere üç çeşit zamandan bahsetmiştir (1991: 322-332).

Oralbay Nurcamal zaman konusunda bir tanım vermez zamanla ilişkilendirdiği bildirme kiplerinde dair şunları kaydeder: “Bildirme kipi (*aşık ray/indikativ*) hareketin gerçek hayatta belli bir zamanda olduğunu, olup geçtiğini, oluyor olduğunu ya da olmadığını kesin olarak bildiren fiil kategorisidir.” (2007: 272). Yazar dilbilgisel olarak üç zaman olduğunu ifade etmiştir 1) Şimdiki zaman, 2) Geçmiş zaman, 3) Gelecek zamandır (2007: 289).

Meyirbek Orazov, fiilin zaman kategorisini cümlede belirtilen iş-hareketin belli bir zamanla bağlantılı olduğunu bildiren kategori olduğunu ifade eder (2001: 283). Yazar üç zamandan bahseder. Bunlar, geçmiş, şimdi ve gelecek zamandır (2001: 287).

Görüldüğü üzere Kazak Türkçesi dil bilgisi kitaplarında zaman kategorisi daima bildirme kipleriyle birlikte değerlendirilmiştir.

Kırgız Türkçesi dil bilgisi kitaplarında da farklı bir durum söz konusu değildir. Zaman terimi bu lehçede *çak* terimiyle karşılanmıştır. Zaman konusu bildirme kipleriyle birlikte düşünülmüştür.

S. Devletov, S. Kудaybergenov zamana dair şunları kaydeder: “Fiilin zaman kategorisi iş-hareketin konuşulan zamana göre olan ilişkisini bildirir. Başka bir ifadeyle, iş-hareketin konuşulan zamanda olmakta olduğunu, konuşulan zamandan önce gerçekleştiğini veya daha sonra olacağını gösterir. (1980: 168). Yazarlar zaman bahsini bildirme kipleri içinde değerlendirir. “Bildirme kipi üç zaman ile gösterilir: gelecek zaman, şimdiki zaman, geçmiş zaman.” (1980: 169).

Kırgız Adabiy Tilinin Grammatikası I. Bölüm Fonetika Cana Morfolojiya isimli eserde zaman düzleminde merkeze konuşma zamanı yerleştirilerek şunlar kaydedilmiştir: “Zaman Kategorisi (*çak kategoriyası*): Fiilin zaman kategorisi iş hareketin konuşma zamanına göre ortaya çıkan durumunu bildirir. Başka bir ifadeyle iş-hareketin konuşulan zamanda olduğunu, konuşulan zamandan önce olduğunu, veya sonra olacağını gösterir.” (1980: 385-386).

Kırgız Türkçesi dil bilgisi kitaplarında konu benzer biçimlerde işlenmiştir.

Dil bilgisel zaman, evrensel veya gerçek zaman içinde dile getirilen fiilin gerçekleşme zamanının yerleştiği dil bilgisi kategorisidir. Konuşma anı merkez olarak kabul edilirse genellikle geçmiş, şimdiki ve gelecek olmak üzere üçe ayrılır. Türkçe için bu üç zamanı da içine alan bir başka zaman ise geniş zaman olarak adlandırılan zamandır. Comrie, fiil zamanının her dilde olmasına rağmen bütün kültürlerin gerçek zamanı bir şekilde kavramlaştırdıklarını belirtmektedir. Yerleşmiş olarak bir dilin fiil zamanına sahip olmaması (non-tenses), o dilin geçmiş, şimdi ve gelecek kavramlarına sahip olmadığı anlamlarına gelmemektedir; çoğu fiil zamanına sahip dillerde, fiil zamanı fiil üzerinden ya fiile eklenen ekler ya da fiile bitişik dilbilgisine dayalı kelimeler tarafından, belli yardımcı fiiller ile gösterilir (Comrie’den aktaran Benzer 2012: 11).

1.3. Fiil Çekimi

Fiillere, zaman veya tasarlama kipi eklerinden birinin ve şahıs bildiren bir ekin getirilmesiyle oluşan kategoriye fiil çekimi adı verilir. Fiil çekiminde eylem, zamana veya tasarlamaya ve şahsa bağlanır.

Fiil çekimini Vardar, eylem çekimi olarak adlandırır ve şu şekilde tanımlar: “Eylemin zaman, kip, kişi, sayı, vb. belirterek büründüğü değişik biçimlerin tümü.” (2002: 97).

Dilbilim Sözlüğü'nde de eylem çekimi terimi kullanılır ve bu kategoriye dair şunlar kaydedilir: “Eylem kök ve gövdesinin zaman, kişi, sayı, kip vb. belirterek aldığı değişiklik. Türkçe’de eylem çekimi değişik zaman ve kişi ekleriyle yapılmakta, olumsuzluk da eylem kök ya da gövdesi içinde yer almaktadır.” (İmer vd. 2013: 128). Açıklamada fiil çekiminin zaman ve kişi ekleriyle yapıldığının belirtilmesi ancak tasarlama kipi eklerinden bahsedilmemesi dikkat çekicidir. Türkçede fiil çekimi tasarlama kipi ekleriyle de yapılabilmektedir.

Fiil çekimi bahsinde dil bilimi ve dil bilgisi arasında tanımlama açısından çok fark yoktur.

Ergin fiil çekimini, mücerret hareketleri nesnelere bağlamak için fiil kök ve gövdelerinin kullanım sahalarında çeşitli şekillere girmesi olarak tanımlar (2005 133).

Zeynep Korkmaz, fiil çekimi için “cümlede yüklem görevinde bulunan fiil veya ad soylu kelimelerin zaman, şahıs, teklik ve çokluk kavramı veren eklerle girdiği şekil” der (2007: 92). Tanımda dikkat çekici husus ‘yüklem görevi’nin belirtilmesidir. Her fiil çekiminin yüklem olup olmadığı tartışılabilir. Örneğin *artık gelsen!* cümlesinde *gelsen* kelimesi yüklemdir. Ancak *gelsen gideriz* cümlesinde *gelsen* zarf tümlecidir. Her ikisinde de *gel-* fiili çekim eki ve şahıs ekiyle çekimlenmiştir fakat farklı öğelerdir.

Banguoğlu daha geniş bir tanım yapar ve şunları dile getirir: “Ekler fiil tabanına gelme sıralarıyla 1. zaman (temps), 2. tarz (mode), 3. kişi (personne), 4. sayı (nombre) ekleri olarak anılırlar. Fiil tabanlarına bu eklerin türlü şekillerini getirip bitmiş fiil örneklerini meydana getirmeye fiil çekimi (conjugaison) adını veriyoruz.” (2004: 441). Yazar, fiil çekiminde zamanın esas olduğunu kiplerin de zaman bölümlerine göre adlandırıldığını belirtir (2004: 442).

Emin Özdemir, *Türkçede Fiillerin Çekimlenişine Toplu Bir Bakış* adlı makalesinde şu tanımları yapar: “Fiil kök ve gövdeleri eylemleri tek tek karşılar.

Bunların kullanılış alanına çıkmaları da bir varlığa bağlanmaları ile olur. Bu da fiil kök ve gövdelerinin çeşitli eklerle ilgi kalıplarına girmez, şekillenmesiyle belirir. İşte fiil kök ve gövdelerinin eylemleri varlıklara bağlarken girdikleri kalıp ve şekillenmeye “fiil çekimi” denilir.” (1967:178).

Haydar Ediskun da benzer bir tanım yaparak şunları kaydeder: “Fiil çekimi, zaman, biçim ve kişi eki almış fiil kök ya da gövdelerinin kişi sırasına göre biçimlenmelerine denir; Yazıyorum, yazıyorsun, yazıyor, yazıyoruz, yazıyorsunuz, yazıyorlar... gibi.” (1999: 174).

Kazak ve Kırgız Türkçelerinde ayrı bir ‘fiil çekimi’ konusu yoktur. Fiil çekimleri genellikle kiplerle birlikte değerlendirilmiştir.

Bu çalışmada yalnızca kipleri değil de fiil çekimlerinin incelenmesinin nedeni, her fiil çekiminin yukarıda da belirtildiği gibi kip kurmamasıdır. Örneğin Türkçede dilek kipi kuran -sA ekinin dışındaki bütün şart biçimleri temel cümlenin yüklemi olmaz, temel yüklemi şarta bağlayan zarf tümleci olur.

1.4. Görünüş-Kılınış

Dil biliminin tartışmalı konularından olan kılınış ve görünüş meseleleri pek çok yazar tarafından ele alınan, dil bilimi ve dil bilgisinde farklı değerlendirmelere tabi tutulan kavramlardır.

Görünüş kavramı İngilizcede *aspect*, Rusçada *vid* terimiyle karşılanır. Görünüşü Berke Vardar şu şekilde tanımlamıştır: “görünüş (Alm. Aspekt, Aktionsart, Fr. aspect, İng. aspect). Eylemin anlattığı iş, oluş, edim vb.ni konuşucunun nasıl gördüğünü belirten dilbilgisi ulamı. Zaman ulamından ayrılan görünüş eylemin, bitmişliği, bitmemişliği, başlangıcı, gelişimi, sonucu, yinelenişi, vb. bakımından ele alındığını vurgular. Kimi dillerde görünüşün özel dilbilgisel öğeleri vardır.” (2002: 105-106). Yazar, görünüşü zamandan ayırarak fiilin iç anlam özelliklerini görünüş içinde değerlendirir.

Türkçede görünüş sistemini geniş biçimde inceleyen Johanson’a göre görünüş ve zaman, birbiriyle sıkı ilişki içinde olmasına rağmen birbirinden ayrılması gereken

konulardır. Yazar, zaman eklerinin görünüşün göstericileri olduğunu belirtmiştir. Johanson görünüş (*aspect*) ve kılınışı (*aktionsart*) birbirinden ayırarak kılınışın fiilin iç anlamıyla ilgili olduğunu belirtmiştir. Johanson görünüşün bakış açısı olduğunu ifade ederek öznel bir terim olduğuna gönderme yapmıştır (1971: 46-47-48-51).

Fatma Erkman-Akerson, görünüş işlevi ile zaman işlevinin aynı eklerle gösterildiğini ifade ederek sözlerini şu şekilde sürdürür: “Özetlersek, görünüş işlevi, olayları belli bir zaman noktasına yerleştirmedir, olayları yalnızca süredeki yayılım boyutları açısından değerlendirir.” (2008: 266-267).

Dilbilim Sözlüğü'nde görünüşün anlambilim ve biçimbilim kategorisi olduğu belirtilmiş ve terim şu şekilde tanımlanmıştır: “Çoğunlukla eylemlerin çekimlenmesinde söz konusu olan ve eylemin gösterdiği iş veya oluştaki süremi iç düzenlemesini ve sürekliliğini belirleyen dilbilgisel ulam. Bitmiş, bitmemiş, süren, yinelemeli, noktasal vb. görünüş türleri vardır.” (İmer vd. 2013: 144).

Comrie'ye göre görünüş bir durumun zamana ait iç oluşumunu verir. Görünüş bir zamanla bağlantılı olmaksızın, bir vakanın gerçek zaman üzerinde nasıl gerçekleştiğini verir (Comrie'den aktaran Benzer 2012: 40).

Yılmaz; görünüşün, konuşan tarafından eylem akışının nasıl algılandığını, nasıl temsil ve tasvir edildiğini yansıtan anlamlara sahip fiil şekilleri topluluğu olduğunu belirtir ve görünüşü zamanla ilişkilendirerek verir (2012 117).

Dilâçar görünüşün nesnel değil öznel olduğunu belirtir ve şunları kaydeder: “Görünüş ise, çekime uğramış fiilin taşıdığı kavramda süreç bakımından konuşanın özel bir başkalaşım yapmasıdır, nesnel değil öznel; mastarda değil çekim şekillerinde bulunan bir iç anlamdır; fiil mastarının verdiği anlam türülülüğü ile deyimlerin taşıdığı özel anlamlar buna girmez. Başka bir açıklama ile, kılınış, belli bir sürecin akışında bulunan doğal bir özelliktir, yani sürecin iç sınır, başlama, bitirme, süre ve kezleme gibi fiil mastarının da bildirdiği niteliklerle olan ilgisi; görünüş ise, fiil çekiminde konuşanın, çekim kalıplarının kabul edilen anlamlandırma sınırlarının dışına çıkarak kullanışı, bu çekime fiil mastarında da bulunmayan özel

bir renk vermesidir.” (1974: 162). Görüldüğü gibi yazar görünüşü bir iç anlam olmaktan ziyade fiil şekillerindeki farklı anlamlandırmalar olarak görür.

Doğan Aksan da Dilâçar gibi görünüşün öznel bir durum olduğunu belirtir ve görünüşü “Eylemin çekimli biçimiyle anlattığı işin, kılışın dışında, kişisel, öznel bir anlatımı yansıtması olarak tanımlayabiliriz.” der (2007: 102).

Korkmaz görünüşü şu şekilde tanımlar: “görünüş (Alm. Aspekt, subjektivische Anschauungsform, Verlaufsart, Verlaufsstufe; Fr. aspect; İng. aspect) Bir fiildeki oluş ve kılışın zaman bakımından konuşan tarafından öznel biçimde değerlendirilmesi; fiilde, dil psikolojisine ve konuşanın kendi değerlendirmesine bağlı zaman kayması durumu.” (2007: 109). Görüldüğü gibi yazar görünüşü zaman kayması durumu olarak değerlendirir. Türkiye’deki genel temayül de bu yöndedir.

Delice, görünüşü bir işlev değişmesi olarak değerlendirir ve şunları kaydeder: “Asıl fiilde görünüş ilgisi: Fiilin üzerine gelen kiplik haricindeki zaman veya şekil eklerinin dilbilgisindeki belirlenmiş kullanılış amaçlarının dışında birbirinin yerine geçecek şekilde kullanılmasıdır.” (2008: 75).

Ertuğrul Yaman Türk dili için görünüş kavramını ‘zaman kayması’ olarak değerlendirmiştir. Yaman’a göre zaman kayması, “dilde kendisine zaman bildirme görevi yüklenen bazı eklerin, dilin genel işleyişi içinde, asıl işlevlerinin dışında farklı bir zamanı ifade eder duruma gelmeleridir.” (1999: 31).

Dildeki zaman eklerinin farklı zamanları karşılaması normal bir durumdur. Çoğu zaman hangi ekin hangi zamanı karşıladığı cümlede bulunan zarflar veya edatlar tarafından belirlenir. Bu yönlendiriciler olmadan da eklerin aslı işlevinin dışında farklı zamanları karşılaması da mümkündür. Bunu dikkate alan Korkmaz, şunları dile getirir: “Doğal bir değişim ve gelişim içinde bulunan dilin kendisi de zaman bildirme görevi yüklenmiş olan bazı eklere ve gramer kalıplarına, onların kullanım biçimlerinden gelen birtakım kaymalar yükleyebilir. Şu var ki, zaman ve anlam kaymalarıyla ortaya çıkan yeni durum ve şekillerle yeni zaman, elbette asıl zamanın yerini tutamaz. Ancak, yeni zaman belirli bir kalıp içindeki asıl zamanın ifade edemeyeceği bir durumu dile getirir; anlatıma çeşni ve zenginlik katar. Bunda

dili kullanan kişilerin önemli birer etken olduklarını da unutmamak gerekir. Konuşanın belirtmek istediği anlam ve işlev inceliğine, daha doğrusu anlatımdaki maksadına uygun olarak, zaman ve anlam kalıplarında görülen kaymalar, konuşan ve yazana, bunlardan yararlanarak duygu ve düşüncelerini daha ayrıntılı ve kapsamlı olarak ortaya koyma olanağı sağlar. Bu yolla dile de bir anlatım genişliği, bir anlatım zenginliği kazandırılmış olur.” (2009: 581)

Acarlar da görünüş terimini bu şekilde algılar ve şunları kaydeder: “Zaman, öncesiz ve sonsuz bir kavramdır. Bu kavramı yine her biri çok geniş süreleri kaplayan, geçmiş, şimdi, gelecek diye üç bölümde sınırlandırmak, anlam ayrımlarını belli sayıdaki kiplere sığdırmak olanaksızdır. Zarf ve zarf gibi kullanılan kelimeler de bu sınırsızlıktaki boşluğu dolduramamış. İşte bu nedenle gerektiğinde bir zaman kipini başka bir zaman kipiyle değiştirerek açıklık kapatılmak istenmiştir.

Örnekler: Eylemin sözden önce yapıldığını belirtmeğe yarayan -di’li geçmişin bile kimi kez halk ağzında gelecek zaman yerine kullanıldığı duyulmuştur. Uzaktan çağrılan biri, karşılık olarak *vardım* diye seslenir; işinin ne zaman biteceği sorusuna bir başkası da elini çabuklaştırarak *bitti* der.” (1963: 250)

Kazak ve Kırgız Türkçelerinde görünüş konusu ayrıca işlenen bir konu değildir. Zaman çekimlerinin görünüş özellikleri genellikle ‘anlam’ olarak değerlendirilmiştir.

Çalışmada görünüş terimi Türkiye Türkolojisindeki biçimiyle algılanmıştır. Zamanların ve tasarlama kiplerinin ‘işlevler’ başlığı altında görünüş özellikleri işlenmiştir. Ancak görünüş sadece zaman eklerinin farklı zamanlar yerine kullanılmasını karşılamaz. Örneğin bir ek zaman eki olmasına karşın zaman bildirme işlevini yerine getirmez: *Hemen buraya geliyorsun, yemeğini yemeden dışarı çıkmayacaksın* cümlelerinde zaman eki gibi görünen -yor ve -acak ekleri emir kipinin işlevini üstlenir. Bu husus da bir görünüş özelliğidir.

Görünüşle karışan kılınış terimi de sınırları ve tanımı net olarak belirlenemeyen terimlerden biridir. Dil biliminde kılınış terimi ile görünüş terimi

birlikte ele alınmıştır. Fiillin içindeki süreç anlamı, dilbilimde daha çok ‘sözlüğe dayalı görünüş’ olarak ele alınmıştır (Benzer 2012: 42).

Berke Vardar kılınış terimini fiilin iç anlamıyla bağlantı kurarak şu şekilde tanımlar: kılınış (Alm. Aktionsart, Fr. ordre de procès, İng. manner of action). Eylemin belirttiği oluşun zaman bakımından niteliğini, bir başka deyişle başlama mı, bitiş mi, süreklilik mi belirttiğini gösteren anlamsal ulam.” (2002: 134).

Dilbilim Sözlüğü’nde kılınış terimi “eylemin belirttiği oluşun başlama, bitiş, sürekliliği ifade ettiğini gösteren anlamsal ulam” olarak tanımlanmış ve kılınışın zaman eki olmadan fiilin süreç anlamı olduğu belirtilmiştir (İmer vd. 2013: 176).

Doğan Aksan da benzer bir tutum sergileyerek kılınışı şu şekilde tanımlar: “Görünüş’le karıştırılan bir kavram da kılınış’tır (Alm. Aktionsart). Bu kavram, “eylemlerin anlattıkları devinme, oluş, iş ve oluşumun yansıttıkları zaman açısından ayrılıkları” olarak tanımlanabilir.” (2007: 103)

Görünüş ve kılınış terimlerine dair geniş bir inceleme yapan Dilâçar, kılınışla görünüş arasındaki ayrımı nesnel ve öznel olmaya bağlar. Kılınışa dair şunları kaydeder: “Fiil ulamları olarak kılınış ile görünüş arasındaki ayırt, nesnel (afakî, objektif) - öznel (enfüsi, subjectif) ayırtına dayanır. Yani kılınışı fiil mastarının bildirdiği ana anlama bağlı bir süreç türü (başlama, süre, bitirme, yineleme, vb. gibi) olarak kendi içinde bulundurur, konuşan-işitenle bir öznel ilgisi yoktur, nesneldir; bunun zaman ve kiple ilgili türleri de vardır: zaman kılınışı (temporale aktionsart) ve kip kılınışı (modale aktionsart).” (1974: 162). Dilâçar’ın tanımı aslında kılınışı tam anlamıyla anlatabilmektedir.

Delice de ‘asıl fiilde kılınış ilgisi’ başlığında kılınışla ilgili şunları kaydeder: “Asıl fiilde kılınış ilgisi: Sözlükbilim alanında adına fiil denen mAk eki almış şekillerin yüklem olarak cümle içine girmeden bile bir zaman ilgisi vardır. Bu zaman ilgisi başlama, sürerlilik ve bitiş olmak üzere üç grupta değerlendirilmektedir.” (2008: 60).

Korkmaz da örneklerle birlikte kılınışa dair şunları kaydeder: “kılınış (Alm. Aktionsart, Art der Handlung; Fr. ordre de-proces; tng. manner of action) “Fiil kök

ve gövdelerinin, dil mantığı ve zamanla olan bağlantı açısından gösterdikleri özellik; fiil kök ve gövdelerindeki kılınış sürecinin zaman bakımından birbirlerine oranla taşıdıkları ayrılıklar. Söz gelişi: *aç-*, *bas-*, *başla-*, *dokun-*, fiillerinde başlangıç, *ağla-*, *ara-*, *bekle-*, *dolaş-*, *gez-*, *gözle-*, *yürü-* fiillerinde süreklilik *başar-*, *bayıl-*, *bul-*, *durul-*, *eriş-*, *kavra-*, *öde-* fiillerinde bitiş, sonuç gösterme, *atıştır-*, *damla-*, *şaşala-* fiillerinde aralıklı oluş *boylan-*, *çiçekleri-*, *ekşi-* fiillerinde ise kendi kendine oluşu gösteren bir özelliğin bulunması gibi.” (2007: 146).

Kılınış kavramı bu çalışmada fiillerin bünyesinde bulunan veya çeşitli ekler (örneğin *silke-* fiili bitmişlik bildirirken *silkele-* fiili süreklilik bildirir) ile yardımcı fiiller (örneğin *git-* fiili süreç bildirirken *gidedur-* süreklilik gösteren bir süreç bildirir) yardımıyla sonradan beliren süreç kavramıdır. Bu kılınış kavramı yer yer çekimlerin işlevlerini de etkilemekte, zaman kaymasına veya işlev değişmesine de neden olabilmektedir.

Kılınış terimi Kırgız Türkçesi dil bilgisi kitaplarında tek başına işlenmemiş yalnızca fiilin süreç kavramına etki eden biçim bilgisi ve sözdizimsi hususlarına dikkat edilmiştir. Kazak Türkçesi dil bilgisi kitaplarında ise kılınış, *kıymıldıñ ötüw siypatı* veya *amaldıñ ötüw siypatı* (kelime çevirisi: işin gerçekleşme vasfı) terimiyle karşılanmış ve işlenmiştir.

Iskakov, kılınış terimini şu şekilde açıklar: “Dilimizin fiil yapıları sistemindeki kendine özgü içeriği ile hususi biçim birimleri (göstergeleri) olan dilbilgisel öge kılınış kategorisi (*amaldıñ ötüw siypatı kategoriyası*) olarak adlandırılır.” (1991: 289). Yazar kılınış kategorisine eklerin ve birleşik yapıların etki ettiğini belirtmektedir: Yazara göre Kazak Türkçesinde fiilin içeriğindeki süreç kavramını değiştiren ekler şunlardır: 1) -*la* (-*le*, -*da*, -*de*, -*ta*, -*te*) 2) -*kıla* (-*kile*, -*ğıla*, -*gile*) 3) -*mala* (-*mele*, -*bala*, -*bele*, -*pala*, -*pele*) 4) -*ğıšta* (-*kıšta*, -*kişte*, -*gişte*) 5) -*ıñkıra* (-*ıñkire*, -*ñkıra*, -*ñkire*) 6) -*ımsıra* (-*ımsire*, -*msıra*, -*msire*) (1991: 289-290). Iskakov, kılınış kategorisini etkileyen birleşik yapılara dair ise şunları dile getirir: “Kılınış kategorisinin ikinci türü olan birleşik şekli dilimize tamamen yerleşip kalıplaşmış birleşik yapılar aracılığıyla yapılır. Bu şekildeki birleşik yapılar dilimizde pek çoktur. Bunların bazı temel türleri şunlardır: -*p tasta*, -*p jiber*, -*a koy*, -

a ket, -a kal, -p al, -p ber, -p otur, -a tūs, -ğan bol, -ğalı otur, -ğalı jatur, -p kep jiber, -p kep kal vb.” (1991: 290).

Nurcamal, kılınış kategorisini tanımlamadan önce örnekler vermiş, daha sonra kılınışı tanımlamıştır. Yazarın kılınış hakkındaki görüşleri şöyledir: “Örneğin, *esinen tana jazdadı* (bayılayazdı) derken hareketin, gerçekleştirilmesine yaklaşıldığı ancak gerçekleşmediği bildirilir. *Şıdap baktı* (uzun uzun baktı) derken hareketi gerçekleştirmek için bütün gayretin sarf edildiği, çok çalışıldığı bildirilir. *Jabısa ketti* (*yapıştı*) derken hareketin kolayca ve çabucak yapıldığı bildirilir. *Perip kep jiberdim* (vurdum) derken hareketin güç kullanarak çabucak yapıldığı bildirilir. *Kele beredi* (geliverir) derken hareketin tekrarlandığı, *bere sal* (ver) derken hareketin üstünkörü yapıldığı bildirilir.

Hareketin gerçekleşmesindeki bu çeşitli özellikleri bire bir gösteren Kazak dilinin dil bilgisel yapısındaki özel kategori kılınış (*kıymıldıñ ötiw siypatı*) diye adlandırılır.” (2007: 256-257).

Meyirbek Orazov, kılınış terimini açıklamaya geçmeden önce bu kategorinin Türk dilinde tartışmalı bir konu olduğunu ifade etmiştir. Yazarın Kazak Türkçesindeki kılınış kategorisine dair görüşleri şöyledir: “Kazak dili materyalleri onu (*amaldıñ ötiw siypatı kategoriyasını*) ikiye böler 1) İş-hareketin gerçekleşme safhası, 2) İş-hareketin gerçekleşme yöntemleri ile bağlantılı yapılar. Birinci gruptaki dilbilgisel yapılar 1) hareketin başlamasına kadar olan safha, 2) başlama safhası, 3) iş anındaki safha, 4) hareketin bitme safhası diye dörde bölünür. İkinci dilbilgisel yapıları ise anlamına göre 17’ye bölmek mümkündür. 1) hareketin birkaç defa tekrarlandığını bildiren dilbilgisel yapılar (*aytqıla* ‘söyle-’, *silkele* ‘silkele-’, *şaymala* ‘çiğne-’), 2) hareketin tam gerçekleşmediğini bildiren dilbilgisel yapılar (*külimsire* ‘hafifçe gülümse-’, *barıñkıra* ‘git-’), 3) İş-hareketin gerçekleşmeye yaklaşip gerçekleşmeden kaldığını bildiren dilbilgisel yapılar (*jıgıla jazdadı* ‘düşeyazdı’), 4) İş-hareketin devam ettiğini bildiren yapılar (*ayta tūs* ‘söyle-’, *ayta ber* ‘söyleyiver-’), 5) İş-hareketi yasaklama, sınır koyma (*ayta körme, söylewşi bolma* ‘söyleme!’), 6) Bir nesneyi irdeleme, idrak etme anlamı veren yapılar (*aytıp kör* ‘söyle-’), 7) Hareketin gayri tabiliğini bildiren yapılar (*aytқан bol* ‘söylemiş ol-’, *külgen bol*

‘gülmüş ol-’), 8) İş-hareketin üstünkörü olduğunu bildiren yapılar (*ayta ket*, *ayta sal* ‘üstünkörü söyle-’), 9) İş-hareketin yavaş yavaş geliştiğini, arttığını bildiren yapılar (*bezip baradı* ‘beziyor’, *arta tüsti* ‘çoğaldı’), 10) İş-hareketin birden, beklenmeyen bir anda olduğunu bildiren yapılar (*aytıp koydı* ‘bir anda söyledi’, *tüsip ketti* ‘bir anda düştü’), 11) İş-hareketin vaktinde olduğunu bildiren yapılar (*şığa turıñız* ‘çıkın’, *bara turıñız* ‘gidin’), 12) İş-hareketin kuvvetli bir şekilde veya birden olduğunu bildiren yapılar (*akırıp jiberdi* ‘bağırdı’, *koyıp kaldı* ‘bıraktı’), 13) İş-hareketin birisi için olduğunu bildiren yapılar (*jiynap aldı* ‘topladı’, *aytıp berdi* ‘söyledi’), 14) İş-hareketin çabucak gerçekleştiğini bildiren yapılar (*otırıp kaldı* ‘oturuverdi’, *bölip jiberdi* ‘böldü’), 15) Bir iş-hareketin ikinci bir iş-hareketin devamında olduğunu bildiren yapılar (*ayta sala* ‘söyleyerek’, *köre sala* ‘görerek’), 16) İkinci bir kişinin izniyle olan iş-hareketi bildiren yapılar (*ayta goy* ‘söyleyiver’, *bere sal* ‘ver’), 17) İş-hareketin çabuk, hemen gerçekleşmeyip daha sonra gerçekleşeceğini bildiren yapılar (*ayta jatarmız* ‘söyler’, *bara jatar* ‘gider’) vb.” (2001: 63-64). Görüldüğü gibi yazar Türkiye Türkçesinde tasvir fiilleri olarak değerlendirilen ve birleşik yapılar kuran fiilleri de kılınış özellikleri içinde göstermiştir. Yazarın bu tespitinin tasviri yardımcı fiillerin eklendikleri asıl fiilin iç anlamına etki ettiği düşünülünce doğru olduğu görülecektir.

Kazak Tilinin Grammatikası-I Morfologiya adlı eserde kılınış, fiilin kendi içinde gerçekleşme sınırını bildiren kategori olarak tanımlanmış ve bu kategori ikiye ayrılmıştır. Bunlar: 1. Sürerli kılınış (*sozılıñkı sıpat*). 2. Bitimli kılınıştır (*ayaqталған sıpat*). Eserde bu maddelere dair şunlar kaydedilmiştir: “1. Sürerli kılınış (*sozılıñkı sıpat*): İş-hareketin cereyanının süreç şeklinde gerçekleştiğini bildiren fiil yapısıdır. Bu, zarf-fiiller ile *otur*, *tur*, *jatır*, *jür* yardımcı fiillerinin birleşmesi ile yapılır.” (...) 2. Bitimli kılınış (*ayaqталған sıpat*): Bitimli kılınış iş-hareketin cereyanının bittiğini bildirir. Bu kılınış zarf-fiil yapılarının: *kal*, *koy*, *tasta*, *şıq*, *sal*, *jiber*, *ket*, *bol*, *bit*, *al*, *ber* yardımcı fiilleri ile birleşmesi ile yapılır.” (1967: 160-161-162).

Kırgız Türkçesi dil bilgisi kitaplarında yukarıda da söylendiği gibi ayrıca bir kılınış bahsi işlenmemiştir. Kılınış kategorisi genellikle yardımcı fiiller üzerinden düşündürülmeye çalışılmıştır.

Davletov ve Kudaybergenov, bu yardımcı fiilleri şu şekilde tasnif etmişlerdir:

1. İş- hareketin sürece yayıldığını bildiren fiiller: *jür, tur, jat ve otur*
2. Fiilin gelişmesini ve yönelimini gösteren fiiller: *de kel ve bar* (1980: 143; 149).

Azırkı Kırgız Adabiy Tili adlı eserde kılınış ayrı bir başlık altında verilmemiştir. Fiildeki süreç kavramının yardımcı fiiller aracılığıyla yapıldığı belirtilmiş ve bu fiiller şu başlıklarda incelenmiştir: İş-hareketin gelişim ve yönelimini bildiren fiiller: *ket, kel, bar* fiilleri; İş-hareketin tam olarak yapıldığını bildiren fiiller: *taşta, sal, koy, jiber, kal, ket, çık, al* gibi yardımcı fiiller (Oruzbayeva vd. 398-399).

Kılınış, fiillerin kendi bünyelerinde bulunan süreç veya zaman kavramı olarak değerlendirilebilir. Bu süreç kavramı Türkçe fiillerde bitmişlik, süreklilik, aşamalı bitmişlik, aşamalı süreklilik, bitmemişlik biçimlerinde ortaya çıkabilir. Fiillerdeki bu iç süreç anlamları Kazak Türkçesi dil bilgisi kitaplarında da belirtildiği gibi eklerle veya yardımcı fiillerde değiştirilebilir.

2. KAZAK TÜRKÇESİ, KIRGIZ TÜRKÇESİ

Türk dilinin yazı dili olmuş iki önemli lehçesi olan bu lehçeler Orta Asya'da konuşulan lehçelerdir. Bu iki lehçe gerek şekil bilgisi gerekse söz varlığı açısından pek çok ortaklık göstermektedir.

Kazak Türkçesi¹, Türk lehçelerinin Kıpçak grubu veya kuzey-batı grubu olarak adlandırılan koluna dâhil olup, en geniş sahada konuşulan Türk lehçesidir. Kazak Türkçesi teşekkül devrinde Orta Asya ve Batı Türk kavimlerinin Türkçesi'nden önemli ölçüde etkilenmiştir. Kazak halkının konuştuğu bir dil olarak müstakil formunu XV ve XVI. yüzyıllarda kazanmıştır (Hitchins, 2002: 132).

¹ Kazak Türkçesiyle ilgili bu bölümün hazırlanmasında büyük ölçüde şu eserden faydalanılmıştır: Balcı, Onur (2010), *Bugünkü Kazak Türkçesi Gramerlerinde Ses ve Şekil Bilgisinin İşlenişi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ayrıca Kazak Türkçesiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Koç, Kenan-Oğuz Doğan (2004), *Kazak Türkçesi Grameri*, Gazi Kitabevi, Ankara, s. 1-15.

Kazak Türkçesi asırlarca Türkistan'da konuşulan bir Kıpçak ağızı olarak yaşadıktan sonra, ilk defa XIX. asırda yazı dili olma sürecine girmiştir. Kazakçayı ilk kez XIX. asrın ikinci yarısında N. İlminskiy gibi misyoner bilim adamları, Kiril alfabesi ile yazıya geçirmişlerdir. Bu yıllardan sonra Kazak Türkçesi yine Kazaklar tarafından Arap harfleriyle yazılmış ancak Kazakçanın yazı dili olma süreci Ahmet Baytursunulı'nın Kazak Arap harfleri üzerinde yaptığı çalışmalarından sonra başlamıştır (Koç ve Doğan 2004: 8-9). Ahmet Baytursun, Kazak Türkçesinin okullarda öğretilmesine de öncülük etmiştir (Özkan 2007: 126). XIX. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan Kazak edebî dili, öncelikle Abay İbrahim Kunanbay ve İbray Altınсарın gibi yetenekli yazarların gayretleriyle gelişmiştir (Hitchins 2002: 133).

Kazak Türkçesi üç alfabe ile işlenmiştir. Kazaklar 19. asrın ortalarından itibaren Arap alfabesini ve İlminskiy'nin Kazakça için uyarladığı Kiril alfabesini kullandılar. 1929-1940 arasında resmen, içinde birkaç Kiril harfinin de bulunduğu Latin alfabesi kullanıldı. 1940'tan günümüze ise sadece Kiril alfabesi kullanılmaktadır (Kutalmış 2004: 1).

Türk lehçeleri tasniflerinde farklı yerlerde gösterilen Kırgız Türkçesi² ilk çağdaş edebî eserlerini XX. yüzyılın başında vermeye başlayan Türk lehçelerinden biridir. Yazılı edebiyatın olmadığı bütün tarihleri boyunca, Kırgızlar, Büyük bir sözlü edebiyat geleneği meydana getirmişlerdir. Destanlar, Kırgız edebiyatının başlıca türüdür (Öner 1998: XLIV). Bilindiği gibi Manas Destanı hacim açısından dünyanın sayılı destanları arasındadır.

Mehmet Saray Kırgız Türkçesiyle ilgili şu değerlendirmeleri yapar: “Türkçenin kuzeybatı grubuna dâhil olan Kırgızca Kazakçaya yakın bir dildir. Kıpçak lehçeleri arasında yer alır ve Aral-Hazar grubuna girer.” (2002: 444).

Kırgız Türkçesi, 1928'e kadar Arap harfleriyle yazıya geçirilmiştir. 1928-1941 yılları arasında Latin alfabesi ile yazılmış, 1941 yılımızdan günümüze kadar ise Kiril Alfabeti ile işlenmiştir (Saray 2002: 444). Kırgız Türkçesi hâlen Kiril Alfabeti ile yazılmaktadır.

² Kırgız Türkçesiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Kasapoğlu-Çengel, Hülya (2005), *Kırgız Türkçesi Grameri Ses ve Şekil Bilgisi*, Akçağ Yayınları, Ankara, s. 28-35.

1. BÖLÜM

1.1. BİLDİRME KİPLERİ

Kazak Türkçesi dil bilgisi kitaplarında ‘*aşık/ negizgi ray*’; Kırgız Türkçesi dil bilgisi kitaplarında ise ‘*bayandagiç/cay ıngay*’ olarak adlandırılan bildirme kipleri Türkiye Türkçesini konu alan çalışmalarda farklı bakış açılarıyla incelenmiştir. Muharrem Ergin, Zeynep Korkmaz, Neşe Atabay, Doğan Aksan, Tahsin Banguoğlu, Haydar Ediskun, Fuat Bozkurt, Oya Adalı, Kononov *bildirme kipi* terimini kullanırken, Kaya Bilgegil ve Tahir Nejat Gencan ise *haber kipi* terimini kullanmayı tercih etmişlerdir.

Korkmaz, bildirme kiplerini; “**bildirme kipleri** (Alm. *Indikativ*, Fr. *indicatif*; İng. *indicative*; Osm. *sîga-i ihbâriyye*) Fiilin olumlu veya olumsuz nitelikteki yapılışını; geniş zaman, şimdiki zaman, görülen geçmiş zaman, duyulan geçmiş zaman ve gelecek zamanda olmak üzere belli bir zaman kavramı içinde veren kipler: *al-ır-ım, al-ıyor-um, al-dım, al-mış-ım, al-acağ(k)-ım; çalış-ır, çalış-ıyor, çahş-tı, çalış-mış, çalış-acak. vb.*” (2007: 43) şeklinde tanımlamış, bildirme kiplerinin zaman ile olan ilişkisini vurgulamıştır. Berke Vardar, bildirme kiplerini; “Bir eylemin içerdiği gösterileni, konuşucunun benimsediği tutumu belirtmeden, yansız biçimde anlatan kip. Türkçe’de bildirme kipleri belirli geçmişi, belirsiz geçmişi, şimdiki zamanı ve gelecek zamanı kapsar.” (2007: 43) şeklinde tanımlayarak bildirme kiplerinin tasarlama kiplerinden farkını ‘*konuşmacının benimsediği tutum*’ açısından dile getirmiştir. Ergin, “Bildirme kipleri, müsbet veya menfi olarak, yapılan veya yapılacak olan hareketleri haber verdiğine göre hareketin zamanını da gösteriyor demektir. Şu hâlde fiillerin zaman bildiren bütün çekimleri şekil bakımından bildirme kipi içinde toplanırlar. Yani, bildirme kiplerini yapan şekil ekleri aynı zamanda zaman ekleri durumundadırlar.” (2005: 289) der. Bu açıklama ile zaman ve kip kavramının iç içeliğine açıklık getirmeye çalışmıştır. Zaman ve kip kavramlarının bu kadar iç içe olmasının ve karıştırılmasının temel nedenlerinden biri Türkçede zamanların kip ifade etmesidir. Yani her zaman kip ifadesi barındırır ancak her kip zaman ifadesi barındırmaz. Zira kip bir anlatım kalıbıdır.

Kazak ve Kırgız Türkçesi dil bilgisi kitaplarında de bildirme kipi konusuna geniş yer verilmiştir.

Ünlü Kazak dilcisi Ahmedi Iskakov kip konusundaki fikrini şu şekilde açıklamıştır; “Özetle bildirme kipi iş ve hareketin geçmişte, şimdi, gelecekte olması veya olmamasını bildiren dil bilgisel kategoridir.” (1991: 315). Bu açıklamayla yazar bildirme kipinin zaman kavramıyla olan ilişkisini açıklamıştır. Bildirme kipleri başlığı altında da zaman kategorisini vermiş ve zamanları geçmiş, şimdiki ve gelecek zaman olmak üzere üçe ayırmıştır (Iskakov 1991: 322-323).

Oralbay Nurcamal, bildirme kipini (*aşıq ray / İndikativ*) hareketin gerçek hayatta belli bir zamanda olduğunu, olup geçtiğini, oluyor olduğunu veya olmadığını kesin olarak bildiren fiil kategorisi olarak tanımlamıştır (2007: 272). Nurcamal da bildirme kipleri başlığı altında zaman konusunu işlemiştir.

Meyirbek Orazov Türk dillerindeki fiilleri ve bu fiillerin sistemlerini incelediği geniş çaplı *Etistik* (Fiil) isimli eserinde bildirme kipinin, fiilde belirtilen iş-hareketin gerçek hayatla bağlantısını bildirdiğini ve zaman kategorisi ile doğrudan bağlantılı olduğunu belirterek zaman ve bildirme kipi kategorisini aynı olarak değerlendirmiştir (2001: 227).

S. Devletov ve S. Kudaybergenov’un yazdığı *Azırkı Kırgız Tili-Morfologiya* isimli eserde bildirme kipinde eylemin gerçek şekilde; diğer kiplerde ise gerçek olmayan şekilde verildiği belirtilmiştir (1980: 160). Ardından eserde bildirme kipinin üç zamanla gösterildiği dile getirilmiştir. Bu zamanlar; geçmiş, şimdiki ve gelecek zamandır (1980: 169).

Bir başka Kırgız Türkçesi eserinde bildirme kipi başlığı altında fiilin zaman kategorisi konu işlenmiştir. “Bildirme kipi üç zaman ile gösterilir: gelecek zaman, şimdiki zaman, geçmiş zaman.” (Oruzbayeva-Kudaybergenov 1964: 229).

Azırkı Kırgız Adabiy Tili adlı eserde bildirme kipine dair şunlar kaydedilmiştir: “Bildirme kipi: Bu kip iş-hareketin olduğunu, olmakta olduğunu veya gelecekte olacağını bildirir ve fiilin zaman kategorisini oluşturur (Oruzbayeva vd. 2009: 415).

Genel olarak diğer Kırgız Türkçesi dil bilgisi kitaplarında de konu farklı bakış açılarıyla ele alınmamış, bildirme kipini zamanların oluşturduğu belirtilmiştir.

Gerek Kazak Türkçesini işleyen eserler olsun gerek Kırgız Türkçesini işleyen eserler olsun bildirme kipi bahsinde birbirinden çok farklı görüşler ifade etmemektedir. Bildirme kiplerinin, fiilin belirttiği iş, oluş veya hareketin gerçek hayatla olan ilişkisini, gerçekliğini bildirdiğini dile getirmişlerdir. Bu nedenle bazı Kazak Türkçesi dil bilgisi kitaplarında bildirme kipleri *realdi ray* (gerçek kip); tasarlama kipleri ise *nerealdi ray* (gerçek olmayan kip) olarak adlandırılmıştır (Nurcamal 2007: 270). Bildirme kiplerini oluşturanın ise fiilin zaman kategorisi olduğu belirtilmiştir. Bu noktada genel olarak Türkiye Türkçesi gramerleriyle kesişmektedirler.

Çalışmamızda da yukarıda belirtilen görüşler doğrultusunda bildirme kipleri işlenirken Kazak ve Kırgız Türkçesindeki zamanlar aktarılacaktır. Zamanların kullanım özellikleri ve işlevleri verilmeye çalışılacaktır.

1.1.1. GEÇMİŞ ZAMAN

Kazak Türkçesinde *ötken şak*; Kırgız Türkçesinde *ötkön çak* olarak adlandırılan geçmiş zaman bütün dünya dillerinde ortak olan ve konuşma anına kadar gerçekleşmiş, gerçekleşmemiş, bitmiş veya bitmemiş olan durumları, oluşları, kılışları anlatmak için kullanılan zaman biçimidir.

Geçmiş zaman salt bitme bildirmez. Cümledeki bağlamından, başka bir ifadeyle görünüşünden hareketle çeşitli anlamlar barındırabilir. Bizzat şahit olma, başkasından duyma, geçmiş zamanda sürerli olma, yaklaşma, alay gibi anlamları da barındırabilir.

Kazak Türkçesi dil bilgisi kitaplarında geçmiş zamana dair çeşitli tasnifler yapılmıştır. Iskakov, Geçmiş zamanı üçe ayırmıştır; 1. Görülen / Bilinen geçmiş zaman (*anıķ / ayğakıtı Ötken Şak*), 2. Duyulan / Bilinmeyen geçmiş zaman (*tanıķ / ayğaksız ötken şak*), 3. Belirsiz / Değişmeli geçmiş zaman (*neğaybil / awıspalı ötken şak*) (1991, 328-329). Oralbay Nurcamal, geçmiş zaman için, 1. Görülen geçmiş zaman (*jedel ötken şak*), 2. Uzak geçmiş zaman (*burıngı ötken şak*), 3. Değişmeli

geçmiş zaman (*awıspalı ötken şaķ*), 4. Birleşik geçmiş zaman (*ķatıstıķ ötken şaķ*) tasnifini yapar (2007: 290). *Қазақ Тілінің Грамматикасы-І Морфология* isimli eserde geçmiş zaman basit anlamıyla üçe ayrılmıştır: 1. Görülen geçmiş zaman (*jedel ötken şaķ*), 2. Uzak geçmiş zaman (*burıngı ötken şaķ*), 3. Değişmeli geçmiş zaman (*awıspalı ötken şaķ*) (Balakayev vd. 1967: 198-199).

Kırgız Türkçesi gramerleri geçmiş zaman tasnifinde Kazak Türkçesi gramerlerine nazaran birliktelik arz eder. Örnek olması bakımından *Azırkı Kırgız Adabiy Tili* adlı eserdeki tasnifi göstermek yeterli olacaktır:

1. Görülen geçmiş zaman (*Aykın ötkön çak*)

1.1. Yakın görülen geçmiş zaman (*Çakıncı aykın ötkön çak*)

1.2. Uzak görülen geçmiş zaman (*Bayırkı aykın ötkön çak*)

2. Uzak geçmiş zaman (*Calpı ötkön çak*)

2.1. Uzak belirli geçmiş zaman (*Calpı aykın ötkön çak*)

2.2. Uzak belirsiz geçmiş zaman (*Calpı bayırkı ötkön çak*)

3. Öğrenilen geçmiş zaman (*Kapıskı ötkön çak*)

4. Adet ifadeli geçmiş zaman (*Adat ötkön çak*) (Oruzbayeva vd. 2009: 436-440).

Davletov ve Kудaybergenov diğer gramerlerde uzak geçmiş zaman olarak adlandırılan geçmiş zaman türünü belirsiz geçmiş zaman (*belgisiz ötkön çak*) olarak adlandırmıştır (1980: 174).

Görüldüğü üzere eserlerde geçmiş zaman, olaya şahit olma veya olmama, olayın sürerliliği, geçmiş zaman ifadesinin yakınlık veya uzaklık belirtmesi gibi kıstaslara dayanarak tasnif edilmiştir. Bu tasniflerde Türkiye Türkçesinde hikâye birleşik çekimi ve rivayet birleşik çekimi olarak verilen çekimler yer yer birlikte, aynı zaman içinde zikredilmiştir.

1.1.1.1. Görülen Geçmiş Zaman

Fiilin bildirdiği kılışın, oluşun, durumun gerçekleştiğinin veya gerçekleşmediğinin konuşmacı tarafından kesin olarak bilindiğini ifade eden görülen geçmiş zaman Kazak ve Kırgız Türkçelerinde Türkiye Türkçesinden çok farklı değildir. Anlam ve görünüş olarak ortak olan bu zamanın saydığımız lehçelerde Türkiye Türkçesinden farklı olan bir *-GAN* eki daha vardır.

Ergin, görülen geçmiş zaman ekiyle ilgili şunları kaydeder: “Görülen geçmiş zaman eki hareket bakımından ise hareketin olup bittiğini bildirir. Şu hâlde bu ek geçmişte göz önünde olup biten bir hareketi bildirmek için kullanılan bir şekil ve zaman ekidir.” (2005: 298).

Görülen geçmiş zaman eki, içinde bulunulan andan önceki zamanları bildirdiği, fiilin kesin olarak olduğunu veya olmadığını bildirdiği için çok işlevsel olarak kullanılmaz. Bu nedenle Türkiye Türkçesi dil bilgisi kitaplarında benzer biçimlerde işlenmiştir.

Bu bölümde Kazak ve Kırgız Türkçelerinde tespit edilen görülen geçmiş zamanlar ele alınacaktır.

1.1.1.1.1. Kz. *-DI*, Kr. *-DI*

1.1.1.1.1.1. Yapısı

Konuşmacı tarafından kesin bilgi olarak bilinen geçmişini aktaran bu kip, Kazak Türkçesinde *Naqtı Ötken Şaқ, Jedel Ötken Şaқ, Anıқ/ Ayğaқtı Ötken Şaқ*; Kırgız Türkçesinde *Cakınkı Aykın Ötkön Çak, Aykın Cakınkı Ötkön Çak* şeklinde adlandırılır.

Bütün Türk lehçeleri için ortak olduğunu söyleyebileceğimiz görülen geçmiş zaman eki Kazak Türkçesinde de Kırgız Türkçesinde de işlek olarak

kullanılmaktadır. Bu kip, asıl fiile *-DI* sıfat fiil kökenli zaman eki³ ve iyelik kökenli şahıs eklerinin eklenmesi ile yapılır. Çekim tablosu aşağıdaki gibidir;

Tablo 1: Kazak ve Kırgız Türkçelerinde *-DI* Ekli Görülen Geçmiş Zaman Çekimleri

Kazak Türkçesi			
Olumlu şekil (Bolımdı Türi)		Olumsuz şekil (Bolımsız Türi)	
Teklik (Jekeşe)	Çokluk (Köpşe)	Teklik (Jekeşe)	Çokluk (Köpşe)
<i>bardım</i> ‘gittim’	<i>bardıq</i>	<i>barmadım</i> ‘gitmedim’	<i>barmadıq</i>
<i>bardıñ;</i> <i>bardıñız</i>	<i>bardıñdar;</i> <i>bardıñızdar</i>	<i>barmadıñ;</i> <i>barmadıñız</i>	<i>barmadıñdar</i> <i>barmadıñızdar</i>
<i>bardı</i>	<i>bardı</i>	<i>barmadı</i>	<i>barmadı</i>
Kırgız Türkçesi			
Olumlu şekil (Oñ forma)		Olumsuz şekil (Ters forma)	
Teklik (Cekelik Türi)	Çokluk (Köptük Türi)	Teklik (Cekelik Türi)	Çokluk (Köptük Türi)
<i>bardım</i> ‘gittim’	<i>bardıq</i>	<i>barbadım</i> ‘gitmedim’	<i>barbadıq</i>
<i>bardıñ;</i> <i>bardıñız</i>	<i>bardıñar;</i> <i>bardıñızdar</i>	<i>barbadıñ;</i> <i>barbadıñız</i>	<i>barbadıñar;</i> <i>barbadıñızdar</i>
<i>bardı</i>	<i>barıştı</i>	<i>barbadı</i>	<i>barışpadı</i>

Çekimin olumsuz şekli yapılırken fiile eklenen olumsuzluk eki seslik olarak çeşitli değişmelere uğramakta, ötümlülük-ötümsüzlük uyumuna girmektedir. Kırgız Türkçesinde ötümlü ünsüzden sonra olumsuzluk ekinin *-BA* biçiminde olması nedeniyle çekim *barbadım* biçimine girmiştir. Bu husus Kazak Türkçesi için de geçerlidir. Ötümsüz ünsüzle biten bir fiile eklenecek olan olumsuzluk eki *-PA* biçimine girer. Kz. *ketpedim, aytpadım*; Kr. *aytpadı, koşpodu*.

Kipin soru biçimi, olumlu veya olumsuz biçimde çekimlenmiş fiilin üzerine soru ekinin gelmesi ile yapılır. Soru eki Kazak Türkçesi için *-MA*; Kırgız Türkçesi içinse *-BI* biçimindedir: Kz. *bardıq pa?* ‘gittik mi’ *bardı ma?* ‘gitti mi?’; Kr. *bardımbı?* ‘gittim mi?’, *bardıkpı?* ‘gittik mi?’

³ Talat Tekin bu kipin eki ile ilgili şunları kaydeder: “Bu eklerdeki kişi eklerinden (iyelik eklerinden) anlaşılacağı üzere kesin geçmiş biçimi aslında eylem kök ve gövdelerinden {-d} ya da {-dʰ} eki ile türetilmiş bir eylem adıdır.” (2003: 182). Tahsin Banguoğlu ise bu ekin eski bir sıfat-fiil eki olduğunu belirtir (2004: 445).

Görülen geçmiş zaman eki Kazak Türkçesinde dudak uyumuna girmez ve yazı dilinde daima düz ünlü iledir. Kırgız Türkçesinde ise ek dudak uyumuna girmekte ve yuvarlak ünlülü olarak yazılmakta, söylenmektedir.

Bu zaman konuşmacının bizzat şahit olduğu, beş duyu organıyla algıladığı oluşu, kılışı, durumu anlatabildiği gibi konuşmacının şahit olmadığı ama kesin olarak olduğunu bildiği oluşu, kılışı, durumu anlatabilir. Dil biliminde bu durum geçmiş zamanda doğrudan deneyim ve tarihsel delillere dayalılık olarak adlandırılmaktadır. Kazak ve Kırgız Türkçesi gramerleri de bu zamanı anlatırken genellikle kipin bu işlevlerine dikkat çekmektedir.

Kazak Tiliniñ Grammatikası-I Morfolojiya adlı eserde konuyla ilgili şunlar kaydedilmiştir: “Geçmiş zamanın bu türü iş ve hareketin konuşulan zamandan önce olup geçtiğini bildirir. Burada iş-hareketin açık olduğu beyan edilir.” (Balakayev vd. 1967: 198). Iskakov, görülen geçmiş zaman ifadesinin, konuşmacının olan veya olmayan iş ve hareketi kendi başından geçmiş gibi, kendi gözüyle görmüş gibi anlatarak karşısındakini tam olarak inandırdığını belirtir (1991:328).

Kırgız Türkçesi dil bilgisi kitaplarında bu zaman ekini almış fiilin, konuşucu için şüphesiz biçimde gerçekleşen bir fiili gösterdiği ortak olarak belirtilmiştir (Oruzbayeva vd. 2009: 438; Oruzbayeva-Kudaybergenov 1964: 247).

1.1.1.1.2. İşlevleri

a) Görülen Geçmiş Zaman İşlevi

Kipin bu işlevi her iki lehçe için de ortaktır. Bu işlevde genellikle konuşmacı kendi deneyimlerine, duyularına dayalı kesin bir geçmiş zaman ifade eder. Yer yer tarihsel verilere dayanılarak aktarılan durumun katiliği bu kip kullanılarak güçlendirilmektedir.

Kazak Türkçesinden Örnekler

Bul jaşka kelgenşe jaqsı ötkizdik pe, jaman ötkizdik pe, äytewir birtalay ömirimizdi ötkizdik: alıstık, julıstık, aytıstık, tartıstık - äwreşelikti köre köre keldik.

(KS, 174) ‘Bu yaşa gelinceye kadar iyi mi kötü mü **yaşadık**, nihayetinde ömrümüzü bir hayli **geçirdik: Çekiştik, tartıştık, atıştık**, eziyet çeke çeke bugünlere **geldik.**’

*Tännen jan artıq edi, tändi janga bas urğızsa kerek edi. Joq biz olay **kılmadıq.*** (KS, 181) ‘Can tenden önemlidir, ten, cana boyun eğmeliydi. Hayır, biz öyle **yapmadık.**’

*Özderiñ körıp jürsiñder, osı aytañ söz boyına layıq qazaq **kördiñder me?*** (KS, 209) ‘Kendiniz görüyorsunuz, bu söylediğim söz hükmüne uygun bir Kazak **gördünüz mü?**’

*Mustafa 87 jasında 1952 jılı **qaytı boldı.*** (E, 257) ‘Mustafa 87 yaşında 1952 yılında **vefat etti.**’

*Jas kezimde awıldağı moldalardan din sabagın **oqıdım.*** (E, 258) ‘Çocukluğumda köydeki mollalardan din dersi **okudum.**’

*Jabbarkan baqıt qusın bes jil **kütti. Kelmedi.** Küder üzgeli eki jil.* (E, 336) ‘Jabbarkan talih kuşunu beş yıl **bekledi. Gelmedi.** Ümidini kestiği iki yıl oldu.’

*1919 jılı mamır ayınıñ 19-da Samsunğa **ayaq bastım.*** (J, 1) ‘1919 yılı 19’uncu günü Samsun’a **çıkтым.**’

*Salahaddin mirzağa telegrammamdı **berdiñiz be?*** (J, 45) ‘Selâhattin Beye telgrafımı **verdiniz mi?**’

*Ferit mirzağa jağdaydı **tüsindiridiñiz be?*** (J, 133) ‘Ferit Bey’e durumu **anlattınız mı?**’

*29 jeltoksan 1920 jılı Kütahyanı **basıp aldı.*** (J, 436) ‘29 Aralık 1920 günü Kütahya’yı **işgal ettiler.**’

*Altı jil - qaralı, qayğılı altı jil **ötti.*** (ME, 9) ‘Altı yıl, matemli kaygılı altı yıl **geçti.**’

*Bäri de - biz tirilip **keldik**, endi ölmeymiz... Sen qorğansız emessiñ, sen jilamaysıñ, seniñ köz jasın bizdi qayta alıp **keldi...** dewşi edi. Qasım tüsinde erkelep, äjesiniñ tösin iyiskep, meni nege **julattıñ?** dep ökpe aytatın.* (ME, 51) ‘Hepsi de biz

dirilip **geldik**, artık ölmeyeceğiz... Sen sahipsiz değilsin, ağlamayacaksın, senin gözyaşın bizi tekrar alıp **geldi**... diyordu. Kasım rüyasında şımarıp, annesinin göğsünü koklayıp, beni niye **ağlattın?** diye sinirleniyordu.’

Қасымздағы екі үш кiсiмен дөң басина келип отурған соң, көңилге алған тилекти айттық. (ME, 131) ‘Yanımızdaki iki üç kişiyle tepebaşına gelip oturduktan sonra gönlümüzdeki bir isteği **söyledik.**’

*Biz aқ patшаға қарағалы елiуw jil tolған жоқ, елiуw jilға şeyin soldat алмақшy emes еdi. Odan **tandı**, bul - bir деп, оң қолы мен сол қолының бармағын **bastı**. - Bir som jyırma тыыннан artık түтiнен ramat алмақшy emes еdi, бyылғы jil jyırма bir мен қырк bestiң arasında келgennen алым **aldı**, артық **aldı**. Bul - еki.* (ME, 236) ‘Biz padişaha itaat edeli elli yıl olmadı, elli yıla kadar asker almayacaktı. Bundan **caydı**, bu bir diyerek sağ eli ile sol elinin parmağını **bastırdı**. - Bir som yirmi kuruştan fazla bir aileden vergi almayacaktı, bu yıl yirmi beş ile kırk beş arasında vergi **aldı**, fazlaca **aldı**. Bu da iki.’

*Altı jasar asawdı / Ustap **mindim** dalada.* (ÖP, 25) ‘Altı yaşındaki kısrağı / Yakalayıp **bindim** bozkırda.’

*Ultşıl awruw / Oybaylaydı қus төsektiң üstinde: / -Bawırım, Bawırım! / Oybay, awılım! / Elim-Jurtım - dawısımdı **esittiң be?*** (ÖP, 71) ‘Milliyetçi hasta haykırıyor kuş tüyü döşekte: Kardeşim, kardeşim, ah, köyüm, vatanım, yurdum, sesimi **işittin mi?**’

Kırgız Türkçesinden Örnekler

- *Orıs bukaralığına ötpöybüz **dediñerbi** деп surap koydu.* (B, 39) ‘Rus egemenliği altına girmeyeceğiz **dediniz mi** diye **sordu.**’

*Adırdan adırdı iykil aşıp, suusagan, candarı kıynalған үç karan **kelattı.*** (C, 5) ‘Dağı tepeyi yavaş yavaş aşıp susayan, azap çeken üç karaltı **yaklaştı.**’

*Coru menen börünün күнү **tuudu.*** (C, 12) ‘Akbaba ile kurda gün **doğdu.**’

*Oşol cılı ataktuu Urumçu шаarı - Dihva degen cañı ысымға **köçtü.*** (C, 21) ‘O yıl meşhur Urumçi kentinin adı Dihva olarak **değişti.**’

- *Çın ele bayeke, canım közüjö köründü. Kудaydan calgız tilegenim canımdı saktay kör dep calınıp cattım. Degi candan başka emne oyloyt elem.* (C, 32) ‘Doğru amca, canım **gözümün önüne geldi**. Allah’tan sadece benim canımı koru diye **diledim**. O zaman candan başka ne düşünecektim.’

- *Men bir neçe colu kişi ciberip Atake baatırdın kızın sindattım.* (C, 102) ‘Ben birkaç kere adam gönderip Atake batırın kızının ağzını **arattım**.’

Niyazibekti tiktep turgan oyrot kebelbesten kırıgızça söylödü.

- *Mırza meni soogatka buyra albaysız.* (C, 148) ‘Niyazibey’e dik dik bakıp duran Oyrot hareket etmeden Kırıgızca **konuştu**: - Efendi, benden savaş hediyesi almak için emredemezsiniz.’

Kaçankı eki cüz cılça murda caşap ötkön adamdın ısmı uşu kezge çeyin unutulbaganına men tangaldım. (C, 168) ‘İki yüz yıl kadar önce yaşamış bir adamın isminin bu zamana kadar unutulmamasına ben **şaşırdım**.’

Medet üylönö turgan kızı cönüindö söz salganda Dıykanbek öz kaygısın unutup koygonsup, stakanga vinodon toltura koyup Medetke sunup, özü bötölkönü oñ koluna aldı. (EA, 9) ‘Medet, evleneceği kız hakkında konuşmaya başladığında Dıykanbek kendi kaygısını unutmuş gibi yapıp, bardağa şarap doldurup Medet’e uzattı. Kendisi şişeyi sağ eline **aldı**.’

Kuba bala bul ikayarı oşol ele künü birge catkan baldarın üç törtünö anğelemeledi. (EA, 39) ‘Sarışın çocuk bu hikâyeyi o gün birlikte yattığı çocukların üç dördüne **anlattı**.’

- *Ay-iy, ayabay suluu bolup ketkensin go, dep kuçaktay caagina caagin tiygizdi.* (EA, 72)- Ay, çok güzel olmuşsun diyerek çenesine çenesini **değdirdi**.’

Toonun arasındaki sportsmenderdin meymankanasına bardık. (EA, 170) ‘Dağın arasındaki sporcu misafirhanesine **gittik**.’

Uşul okuyadan kiyin, üyümö ayla cokton, cataarga cer tappagandıktan gana barbasam, takır kırıgım kelbeyt dedi. (EA, 170) ‘O hikâyeden sonra, evime çaresizlikten yatmaya yer bulmasam bile kesinlikle girmek istemiyorum, **dedi**.’

*Al elpek iyilip, Stal menen kol alışıp uçuraşıp, kabinetke koşo kirip, özünün aspirant ekendigin, Kırgızistandın madaniyatının başka boordoş respublikalardın madaniyatı menen baylanışın izildep cürgöndüğün aytıp: - Uşul izildöönün basılışına cardam berip koysoñuz dep **ötündü.*** (EA, 355) ‘O, saygı gösterip, Stal ile tokalaşıp, odaya beraber girip, kendisinin asistan olduğunu, Kırgızistan medeniyetinin diğer kardeş devletlerin medeniyetleri ile ilişkisini incelediğini söyleyerek: - Bu çalışmanın basılmasına yardım etseniz diye **rica etti.**’

*Staldın canında ança-mınça akçası bar eken, alar Kız-Burak kafesinin büfetine **kirişti.*** (EA, 390) ‘Stal’ın yanında az-çok parası vardı, onlar Kız-Burak kafesinin büfesine **girdiler.**’

*Üygö keç kurun **keldi.** Üydö oturuşat ele, köçödön döngölöktör kaldıttap attardın bışkırganı **uguldu.*** (EKT, 11) ‘Eve akşamleyin **geldi.** Evde oturuyorlardı, sokaktan tekerleklerin gürültüsü, atların aksırması **işitildi.**’

*Anın caralanıp çatırında catkanın bilgende, emne bolgonun tüşünö albay al cakka **cönödü.*** (KÖ, 144) ‘Onun yaralı olarak çadırında yattığını öğrenince bir şey anlamayarak oraya **seğirtti.**’

*Mından keyin eki tün katarı menen Almilanın çatırına **bardı.** Birok **makuldugun alalbadı.*** (KÖ, 240) ‘Bundan sonra üst üste iki gece Almıla’nın çadırına gitti. Fakat **gönlünü edemedi.**’

***Kaldı, kaldı** Kayındı aylım ıraaktap, / Men kaltarday **alıs kettim** kılaktap.* (KT, 86) ‘**Kaldı,** Kayındı köyüm uzakta **kaldı,** ben tilki gibi hızlı hızlı hareket ederek **uzaklaştım.**’

*Katıñdı **aldım,** biroq için **açpadım,** /**Okubadım,** kayra coop **cazbadım,** / Bilem, bilem senin cazgan sözdörüş, / Oşonduktan kölgö cırtıp **taştadım.*** (KT, 130) ‘Mektubunu **aldım,** ancak içini **açmadım, okumadım** cevap **yazmadım,** biliyorum biliyorum senin yazdığın sözler... İşte bu yüzden yırtıp göle **attım.**’

*Malyar **keldi,** bir çoñ üydü **mayladı,** / Kabak tüygön kapalıktı **aydadı.*** (KT, 234) ‘Badanacı geldi kocaman bir evi **boyadı,** kaşlarını çatan mutsuzluğu **giderdi.**’

b) Geniş Zaman İşlevi

Bu kip yer yer geniş zaman da bildirmektedir. Kipin bu işlevi çok işlek olmamakla birlikte bu işleve dair örnekler her iki lehçede de tespit edilmiştir.

Kazak Türkçesinden Örnek

*Bul қуwattıң ішінде үш артққ қуwат бар, зінһар, сонı жоғалтıp алуw жарамас, ол жоғалса, адам ұғılı һайwan **boldı**, адамшılıқтан **şıғdı**.* (KS, 238) ‘Bu gücün içinde üç büyük güç vardır, onu kaybetmek doğru olmaz, o kaybolursa insanoğlu hayvan **olur**, insanlıktan **çıkır**.’

Kırgız Türkçesinden Örnek

*Kolhozçu emgek atası / Түбөлүк **baktı** талаага.* (KT, 15) ‘Kolhozda çalışan emekçi daima bozkıra **bakar**.’

c) Belirli Sürekli Geçmiş Zaman İşlevi

Görülen geçmiş zaman kipi temel işlevinin dışında süreklilik arz eden bir geçmiş zaman ifadesi de barındırmaktadır. Bu sürekli geçmiş, zamana yayılmış, geniş bir zamanı kapsayan sürekli geçmiş olabileceği gibi dar bir zamanı kapsayan sürekli geçmiş de olabilmektedir. Bu ifade sınırları belirli olan zaman aralığında devam edip bitmeyi de anlatabilir.

Kazak Türkçesinden Örnekler

*Қурмаş қаңша тәрбиyelese de, Көксerek urlıқ pen adal astıң айрması ne ekenin **uға almadı**. Birese özderi berip turıp je deydi. Birese sonday tamaқtı özi tawıp alıp jep jatsa, **urıp saladı**.* (ME, 25) ‘Kurmaş ne kadar terbiye verse de Kökserek hırsızlık ve helal yemenin farkının ne olduğunu **anlamıyordu**. Bazen kendileri verip ye diyor, bazen de öyle bir yemeği kendisi bulup yiyince ona **vuruyorlardı**.’

*Кöz jası inisiniң kırқına cetkenşe **tyılmadı**.* (ME, 164) ‘Gözünün yaşı kardeşinin kırkı çıkana kadar **kesilmedi**.’

Kırgız Türkçesinden Örnek

- *İ dep kaldı biri, körünböy kettiñ bir cıldan beri?* (B, 70) ‘Ee deyip kaldı birisi bir yıldan beri **görünmüyordun.**’

ç) Yakın Geçmiş Zaman İşlevi

Bu kip, konuşma anından hemen önce vuku bulan olayları, durumları da aktarmaktadır.

Kazak Türkçesinden Örnekler

As üyde pışak, şanışkı sıldırı estildi. ‘İneş boluwğa kerek’ dep oylap, jartılay aşık turğan esikten sıgalap edi. (İ, 58) ‘Mutfaktan bıçak, çatal şıkırtısı **işitildi.** “İneş olmalı” diye düşünüp yarı açık duran kapıdan gözetlemişti.’

Nemese bağana sen atpadıñ ba, / Atuwğa jüreksinip batpadıñ ba? (ÖP, 286) ‘Yoksa az önce sen **vurmadın**, vurmaya **cesaret etmedin mi?**’

Kırgız Türkçesinden Örnekler

Erteñ menen terezeden / Taza abanı celdettim, / Taza abadan taza cutup / Köñülümdü degdettim. (KT, 16) ‘Sabahleyin pencereden temiz havayı **içime çektim**, temiz havadan tertemiz soluyup gönlümü **ferahlattım.**’

İçiş kerek, ceş kerek dep köp aytkan, / Bütün öldü. (KT, 195) ‘İçmeli, yemeli diye çokça söyleyen bugün **öldü.**’

Mına ukтуңар баарыңız! Kanga kan alabız. (B, 35) ‘İşte hepiniz **duydunuz.** Kana kan alacağız.’

Karacaktın kıyalındağı maksatın Karabay Ali tüşünö albadı. (C, 14) ‘Karacak’ın düşüncesindeki maksadı Karabay Ali **anlayamadı.**’

Coobu til uçunda turgayday Kargabay obdulup aldı. (C, 32) ‘Cevabı dilinin ucundaymış gibi Kargabay **ileri atıldı.**’

Men aytpasam da komuzdun küüsün özüñ çeçmelep saldıñ. (C, 187) ‘Ben söylemesem de kopuzun ezgisini sen kendin **çözüverdin.**’

d) Gelecek Zaman, İstek İşlevleri

Görülen geçmiş zaman eki *ket-* fiili ile çekime girince ‘*hadi gidelim, gidiyorum, gideceğim*’ gibi anlamlar barındırabilmektedir. Bu anlamlar teklik ve çokluk 1. şahıslarda ortaya çıkmaktadır. Kazak Türkçesi konuşma dilinde rastlansa da yazı dilinde örneği tespit edilememiştir. Kırgız Türkçesinden taranan eserlerde ise bu işlev görülebilmektedir.

Kırgız Türkçesinden Örnekler

*Kızda bir sır bar dep oylogon Börübay Sınaganday surayt: -Emese bizdin üygö baralık. - Men aga makulmun. Özüm da sizdi oşentip ötünöt dep oylogom. - Kettik anda bizdikine. (C, 270) ‘Kızda bir sır var diye düşünen Börübay sınar gibi soruyor: - Öyleyse bizim eve gidelim. - Benim için uygundur. Ben de siz öyle istiyorsunuz diye düşünüyordum. - **Gidelim** o zaman bizimkine.’*

*- Koş bol, men **kettim**, - dedi da şart buruldu. (KÖ, 62) ‘Hoşça kal, ben **gidiyorum!** diyerek döndü.’*

*- Munu Kara Kaganga kabarlağanga **kettim**. Akırkı söz anıkı. (KÖ, 107) ‘- Bunu Kara Kağan’a bildirmeğe **gidiyorum**. Son söz yine onundur, dedi.’*

*Suluu kız ‘kana **kettik**’ dep alıp, atın taskaktata cönödü. (KÖ, 68-69) ‘Güzel kız “Haydi **gidelim**” diyerek atını dörtnala sürdü.’*

1.1.1.1.1.3. Görevleri

-*DI* eki zaman eki olarak kullanılmasının dışında yer yer zarf-fiil eki olarak da kullanılmaktadır.

a) Temel Yüklem Zamanını Bildirme; Zarf-Fiillik Görevi

Görülen geçmiş zaman eki Kırgız Türkçesinde Türkiye Türkçesindeki kullanımına benzer bir şekilde soru eki aldığı zaman cümlede temel yüklem zamanını bildirmektedir. Bu durumda ekin, kip eki olmaktan çıktığını, soru eki ile birlikte birleşik bir zarf-fiil eki olduğunu belirtmek gerekir.

Örnekler;

Özünçö kıcalat, oşo boydon Karacaak toktop kalbay, birotolo betin açıp koyoyun **dedibi**, emi caş cigitti cemelegendey munu ayttı. (C, 13) ‘Kendince utangaç bir biçimde, Karacaak’ı bu şekilde durdurmuyup, yüzünü tamamen açayım **dediği zaman** genç delikanlıyı suçlarcasına şunu söyledi.’

Alardın kelatkanın **sezdibi**, eşik açkanda kempir seleyip tura kalgan ele. (C, 95) ‘Onların geldiğini **sezdi mi**, kapı açıldığında yaşlı kadın baygınlaştırdı.’

1.1.1.1.2. Kz. -GAn, Kr. -GAn

1.1.1.1.2.1. Yapısı

Bir diğer görülen geçmiş zaman kipi olan bu kip, Kazak Türkçesinde *Burıngı Ötken Şak, Anık/ Ayğaktı Ötken Şak*; Kırgız Türkçesinde *Calpı Aykın Ötkön Çak, Calpı Ötkön Çak, Belgisiz Ötkön Çak* olarak adlandırılır.

Türk dilinin eski fiil çekim eklerinden biri olan -GAn eki ile kurulan görülen geçmiş zaman kipine Kırgız ve Kazak Türkçelerinde de sıkça rastlamak mümkündür. Bu kip asıl fiile sıfat-fiil kökenli -GAn eki ve zamir kökenli şahıs eklerinin eklenmesi ile yapılır. Çekim tablosu her iki lehçe için de aşağıdaki gibidir:

Tablo 2: Kazak ve Kırgız Türkçelerinde -GAn Ekli Görülen Geçmiş Zaman Çekimleri

Kazak Türkçesi			
Olumlu şekil (Bölümlü Türi)		Olumsuz şekil (Bölümsüz Türi)	
Teklik (Jekeşe)	Çokluk (Köpşe)	Teklik (Jekeşe)	Çokluk (Köpşe)
<i>barğanmın</i> 'gittim, gitmişim'	<i>barğanbız</i>	<i>barmağanmın, barğan joqpın, barğan emespin</i> 'gitmedim, gitmemişim'	<i>barmağanbız, barğan joqpız, barğan emespiz</i>
<i>barğansıñ;</i> <i>barğansız</i>	<i>barğansıñdar;</i> <i>barğansızdar</i>	<i>barmağansıñ, barğan joksıñ, barğan emessıñ;</i> <i>barmağansız, barğan joksız, barğan emessiz</i>	<i>barmağansıñdar, barğan joksıñdar, barğan emessıñder;</i> <i>barmağansızdar, barğan joksızdar, barğan emessizder</i>
<i>barğan</i>	<i>barğan</i>	<i>barmağan, barğan joq, barğan emes</i>	<i>barmağan, barğan joq, barğan emes</i>
Kırgız Türkçesi			

Olumlu şekil (Oñ forma)		Olumsuz şekil (Ters forma)	
Teklik (Cekelik Türü)	Çokluk (Köptük Türü)	Teklik (Cekelik Türü)	Çokluk (Köptük Türü)
<i>barganmın</i> 'gittim, gitmişim'	<i>barganbız</i>	<i>barbaganmın, bargan cokmun, bargan emesmin</i> 'gitmedim, gitmemişim'	<i>barbaganbız, bargan cokpuz, bargan emespiz</i>
<i>bargansıñ;</i> <i>bargansız</i>	<i>bargansınar;</i> <i>bargansızdar</i>	<i>barbagansıñ, bargan coksıñ, bargan emessıñ;</i> <i>barbagansız, bargan coksuz, bargan emessiz</i>	<i>barbagansınar, bargan coksınar, bargan emessınar;</i> <i>barbagansızdar, bargan coksızdar, bargan emessızdar</i>
<i>bargan</i>	<i>barışkan</i>	<i>barbagan, bargan cok, bargan emes</i>	<i>barışpagan, barışkan cok, barışkan emes</i>

Yukarıda verilen örneklerde görüldüğü gibi kipin olumsuz çekimi her iki lehçede de olumsuzluk ekiyle yapılabildiği gibi *cok/jok* ve *emes* modal kelimeleriyle de yapılabilmektedir. Bu olumsuz çekimlerin dışında iki lehçede de farklı bir olumsuzluk çekimine rastlanmaktadır. Bu yapı şöyle bir formül ile gösterilebilir: *fiil-GAn + iyelik kökenli şahıs ekleri + cok/jok*. Örneğin; Kz. *istegenim jok* 'çalışmadım', *alğanım jok* 'almadım'; Kr. *körgönüm cok* 'görmedim', *alğanıñ cok* 'almadın'.

Kip eki Kazak Türkçesinde daima düz ünlü iledir. Kırgız Türkçesinde ise bu ek dudak uyumuna girmekte ve yuvarlak ünlü barındırmaktadır. Örneğin; Kz. *körgenmin*; Kr. *körgönмін*. Ayrıca ekin ünsüzü her iki lehçede de ötümlülük-ötümsüzlük uyumuna uymaktadır. Örneğin: *aytkan, bargan*.

Kipin soru biçimi olumlu veya olumsuz biçimde çekimlenmiş fiilin üzerine soru eklerinin getirilmesi ile yapılır: Kz. *ketkenmin be?* 'gittim mi?' *otırgansın ba?* 'oturdun mu?', *ketken joksuñ ba?* 'gitmedin mi?'; Kr. *ketkenbi?* 'gitti mi?', *bilgenbi?* 'bildi mi?' *ketken cokpu?* 'gitmedi mi?'. Kazak Türkçesine dair yapılan taramalarda bir örnekte soru ekinin *jok* modal kelimesi ile şahıs ekinin arasına girdiği tespit edilmiştir: '*Eldiñ barlıq jigiti at minip, qaruw asınıp, kütinip jatır degendi esitken jokpısıñ?*' "Memleketin bütün delikanlıları at binip, silahlanıp hazırlanıyor dediklerini işitmedin mi?" (ME, 297)

Kipin birinci teklik şahıs çekiminde fonetik bir husus ortaya çıkabilmektedir. Kip ekinin sonundaki *n* sesi ve birinci teklik şahıs ekinin sonundaki *ı* ve *n* sesleri düşebilmektedir. Bu husus iki lehçe için de geçerlidir. Örneğin: Kz. *körsetkenmin>körsetkemin>körsetkem*; Kr. *tökkönmün>tökkömün>tökköm*.

Kırgız Türkçesinde *-GAn* zaman eki *-dIr* ihtimal eki ile birleşebilmektedir. Bu kullanımda vakanın geçmişte olmuşluğu konuşmacı tarafından tahmin edilir. Bu durumda vakanın gerçekte, açıkça olması zorunlu değildir (Oruzbayeva-Kudaybergenov 1964: 249).

Bu kip *-DI* eki ile kurulan geçmiş zamandan farklılıklar gösterebilir. “Bu zamanın *-DI* ekli görülen geçmiş zamandan farkı, birinci olarak; iş-hareketin gerçekleşmesi, bu zamanda (*calpı ötkön çakta*) konuşmanın olduğu zamandan daha uzak, daha ileridir. Oysa görülen geçmiş zamanda (*aykın ötkön çakta*) daha beri, bize daha yakındır. İkinci olarak görülen geçmiş zamanda (*aykın ötkön çakta*) iş-hareketin olmuşluğunun kesinliği, inandırıcılığı birinci plandadır. Bu zamanda (*calpı ötkön çakta*) ise iş hareketin gerçekleşmişlik özelliği, neticesi birinci plandadır.” (Abduvaliyev- Sadıkov 1997: 200).

1.1.1.1.2.2. İşlevleri

a) Görülen Geçmiş Zaman İşlevi

Bu kipin iki temel işlevinden biri görülen geçmiş zaman bildirmesidir. Bu bildirim veya aktarımda şahıs, kendi tanık olduğu veya kesin olarak bildiği oluş, durum veya kılışı aktarabilir.

Kazak Türkçesinden Örnekler

Ol kezde jazuwşılık käsibiniñ mañızına tüsingen emespin. (E, 259) ‘O zamanlar yazarlık mesleğinin önemini **anlamadım.**’

Bul gazette köp istegem jok. (E, 259) ‘Bu gazetede çok **çalışmadım.**’

Meniñ eşbir şığarmam äldekalay tuwğan emes. (E, 260) ‘Benim hiçbir eserim öylesine ortaya **çıkmadı.**’

- *Kuday aklı, şâliñdi men alğanım joķ.* (E, 337) ‘- Allah var, şalını ben **almadım.**’

Ol äli Gülşattıñ jaksılığın da jamandığın da körgen emes. (İ, 79) ‘O, henüz Gülşat’ın iyiliğini de kötülüğünü de **görmedi.**’

Sonda siz bizge jazdıķ biydaydıñ masağınan birneşe kara biyday alıp körsetken joķpa ediñiz? - Körsetkem, körsetkem, kızım. (İ, 172) ‘O zaman siz bize yazlık buğdayın başağından çıkan birkaç karabuğday göstermemiş miydiniz? - **Gösterdim, gösterdim** kızım.’

Ułttıķ birliğimiz buzatın eşkanday şeşim de, usınıs da bolğan joķ. (J, 125) ‘Millî birliğimizi bozacak hiçbir karar ve teklif **olmadı.**’

Soğan baylanıstı 19-kırküyekte Kazım Karabekir paşa men telegraf aparatı arķalı söyleskenbiz. ‘Bu konu üzerinde 19 Eylül’de telgraf başında Kâzım Karabekir Paşa ile **görüştük.**’ (J, 148)

Men mister Fryumen İstambulda ir-eki ret kezdesip, pikir talastırgam. ‘Ben, Mister Frew ile İstanbulda bir iki defa görüşmüş ve **tartışmışım.**’ (J, 241)

Halıķ waķıtşa bitim jasawdağı duşpan memleketterdiñ eşkaysısına qarşı kawıp töndiretin jağday körsetken emes. ‘Millet, Ateşkes Anlaşması’nda bulunduğu düşman devletlerinden hiçbirine karşı tehdit edici bir durum **almış değildir.**’ (J, 246)

Başka bir mekemege nemese adamdarğa bağıñıstı ekendiğın, olardan buyruķ aluw kerektiği jöninde men oğan ämir bergen emespin. (J, 262) ‘Başka bir makama veya şahıslara bağılı olduğunu, onlardan emir alması gerektiğini kendisine **emretmemişim.**’

Mırzalar, 16 nawrılda İstambuldı basıp alğan zamatta alınğan şaralar arasında başka da şaralar bar edi, olardı Ulı Ułttıķ Mäjilis alğaş aşıłğan küni aytkandıktan, bul jerde kaytadan toķtalğan joķpın. (J, 345) ‘Efendiler, 16 Mart’ta İstanbul işgal edilir edilmez, hemen aldığımız tedbirler arasında, daha birtakımları vardır ki, onları Büyük Millet Meclisi’nin ilk açılışında anlattığım için burada yeniden **açıklamadım.**’

*Şının aytkanda, murzalar men bul habarlarğa, äste, **sengenim joq.*** (J, 384) ‘Doğrusu Efendiler, ben bu bilgilere asla **inanamadım.**’

*Közkarastarıñız eşkaşan jamandıkka **jorılğan emes.*** (J, 436) ‘Yüksek görüşleriniz hiçbir şekilde kötüye **yorulmuş değildir.**’

*Sansız köp künder ötip jatsa da, ne bir jaña ümit äkelip sergitken, ne bolmasa jüdew köñildi bir sağatka bolsa da selt etkizip alañdatқан mezgil **bolğan emes.*** (ME, 9) ‘Sayısız günler geçse de, ne bir yeni umut getirip canlandıran, ne de zayıf gönlü bir saat dahi olsa yerinden oynatan, şaşırtan bir an **olmadı.**’

*Biraқ ol jerde bunıñ eşbirin de **oyıma alğan joqpm.*** (ME, 132) ‘Ancak orada bunların hiçbirini **aklıma getirmedi.**’

*- Nege? Nasıbay, şılım **alğamız joq.*** (ME, 278) ‘- Neden? Nasıbay, sigara **almadık.**’

*Eldiñ barlıq jigiti at minip, қарuw asınıp, күтинip jatır degendi **esitken joqısıñ?*** (ME, 297) ‘Memleketin bütün delikanlıları at binip, silahlanıp hazırlanıyor dediklerini **işitmedin mi?**’

*Patşalar, baylar, murzalar, /Köp jldar bizdi **biylegen.*** (ÖP, 64) ‘Padişahlar, zenginler, efendiler, çok yıllar bizi **yönetti.**’

*Sol maydanda / Қанға birge **batқamız,** / Şaynap jawdı, / **Şaynalıp ta jatқamız.*** (ÖP, 312) ‘Şu meydanda birlikte kana **bulandık,** düşmanı hem çığneyip hem düşmana **çığnendik.**’

*Sol tuwğa erip /Ulı maydanğa **engemiz.*** (ÖP, 375) ‘O bayrağın peşinden gidip ulu meydana **indik.**’

*Joldasım, **umıtқam joq,** demediñ sen, / Қıynalıp жүргende men ölip-talıp.* ‘Ben kendimden geçip zor günler yaşarken sen, “dostum, **unutmadım**” demedin.’ (ÖP, 396)

Kırgız Türkçesinden Örnekler

Eki kolun, eki ayağın kuuştura attın çiderin salıp koyuşkan. (B, 16) ‘İki elini, iki ayağını kavuşturarak atın kösteğini **bıraktı.**’

Buga dili makul bolgon emes Baytiktin. (B, 20) ‘Baytik’in gönlü buna **razi** **olmadı.**’

- *İ?! Tüşündö körgönsüñbü?! (B, 35)* ‘Ya, düşünde mi **gördün?**’

Mına bu köz menen körgöm, cetişebi?! (B, 35) ‘İşte bu göz ile **gördüm**, yeter mi?’

- *Mına dep cımydı, orgo taştalğan cokmun, torgo salıngan cokmun, körüp turasınar go?! (B, 42)* ‘İşte deyip büzüldü, **çukura atmadım, tuzağa düşürmedim**, görüyorsunuz ya.’

- *Kargabay karakçını kim bilbeyt? El içinde sen uşintip ‘Karakçı’ degen atka köçkönsüñ.* (C, 14) ‘Soyguncu Kargabay’ı kim bilmez? Halk arasında sen ‘Karakçı’ olarak **ad değiştirdin.**’

Kündüz col cürüşken cok alar. (C, 20) ‘Onlar gündüz yol **yürümemişlerdi.**’

Oşondo kırgızdın ubalınan korkkon cok alar. (C, 25) ‘O zaman onlar Kırgız’ın vebalinden **korkmadılar.**’

Iras ele, mindan arı medresede çaşap kaluuga anın erki cetken cok. (C, 29) ‘Doğru idi, bundan sonra onun gücü medresede kalmaya **yetmedi.**’

- *Cakşılap baykaçı, bayatan beri biri da cerge kongan cok. Biri da cerden kökkö uçup çıkkan cok.* (C, 49) ‘Dikkatlice baksana, deminden beri bir tanesi bile yere **inmedi**, bir tanesi bile yerden göğe **havalanmadı.**’

- *Hotozuñdun etin biz da cegenbiz. Süt ayranın içkenbiz.* (C, 63) ‘Hotozunun etini biz de **yedik**, sütünü, ayranını **içtik.**’

Uykuŋar kelgen cokpu baldarım? Meyli uykuŋar kelbese, men comogumdu ulanta berem. (C, 256) ‘Uygunuz **gelmedi mi** evlatlarım? Peki, uygunuz gelmediyse ben masalıma devam edivereyim.’

*Dıykanbek ‘coldoş da bolso duşman’ dep Medetke bügüinkü redaktor menen bolgon kagılıştı **aytkan cok.*** (EA, 9) ‘Dıykanbek ‘yoldaş da olsa düşman’ diyerek bugün redaktör ile olan sürtüşmeyi Medet’e **söylemedi.**’

- *Oşol kızdı bir emes, miñ körgöm. Bugün da köröyün dep **kelgem.*** (EA, 28) ‘O kızdı bir kere değil bin kere **gördüm.** Bugün de göreyim diye **geldim.**’

- *Men : ‘Ayalım cok’ dep **buzukçuluk kulgan emesmin.** Eger buzukçuluk kılısam, kün menen koşo batıp kalayın, papa dedi.* (EA, 183) ‘Ben, karım yok, diye **hovardalık etmedim.** Eğer ettiysem güneşle birlikte batayım baba, dedi.’

- *İi, emne deysiñ, **ölgön coksuybu?! Dagi içip catasıñar bı?! (EA, 326) ‘-Ee, ne diyorsun, **ölmedin mi!** Hâlâ içiyor musunuz!’***

- *Oo men al cigitti taanıym, alar menen bir kezde eşikten **koñşu turganbız.** Eç kimge zıyanı yok durıs nemeler dedi.* (EA, 336) ‘Oo, ben o delikanlıyı tanıyorum, onlarla bir ara kapı **komşu olmuştuk.** Kimseye zararı olmayan dürüst kişilerdir, dedi.’

*Suuk tüşö elekte bul orunda Mirzagül oturçu, anı Sultanmurattın orduna **kotorgon.** Ayerge mınçalık suuk cetpeyt.* (EKT, 7) ‘Soğuklar gelmeden evvel bu yerde Mirzagül oturuyordu, onu Sultanmuratın yerine **geçirdi.** Oraya bu kadar soğuk ulaşmıyor.’

- *Kanday, **oygonduybu,** dedi atası tamaşalap. - **Uktagan cokmun,** - dedi uulu.* (EKT, 19) ‘- Nasıl, **uyandım mı,** dedi babası bakıp. - **Uyumadım** dedi oğlu.’

- *Ooba, Kara Kağan menmin! **Taanıgan coksuyarbi** it kıtaylar dep bakırdı.* (KÖ, 347) ‘- Evet Kara Kağan benim! **Tanımadınız mı** it Çinliler diye bağardı.’

*Caştık kez, **tekke atılıp ketken cok pu?*** (KT, 79) ‘Gençlik zamanı **boşa geçirilmedi mi?**’

On üçümdö ır kölünön suu içip / On beşimde seni menen tanışkam. (KT, 258) ‘On üçümdö şiir gölünden su içip on beşimde seninle **tanıştım.**’

Anısın Kasım bala sezgen da emes, / Betteşip eki ooz sözgö kelgen da emes. (KT, 310) ‘Onu genç Kasım **sezmedi**, karşı karşıya gelip iki **söz etmedi.**’

Keltirip karoluna basıp kaldı / Tiyygen cok birine da, cañırık düñk... (KT, 333) ‘Getirip nişan aldı ama birine bile **değmedi**, Pat diye yankılandı.’

Aradan köp köp zamandar öttü, / Öçkön cok birok eki aşık körkü. (KT, 351) ‘Aradan çok zamanlar geçti ancak iki aşığın güzelliği **sönmedi.**’

b) Öğrenilen Geçmiş Zaman İşlevi

Kipin bir diğer temel işlevi öğrenilen geçmiş zaman bildirmesidir. Bu işlevde konuşucu kendi şahit olduğu, yaşadığı oluş, durum veya kılışı değil başkasından duyduğu, sonradan fark ettiği veya hatırladığı oluş, durum veya kılışı bildirir.

Kazak Türkçesinden Örnekler

Sol halmen jürgende Äzimhannıñ burınğı alğan kelinşegi qaytı bolğan. (ME, 12) ‘Bu hâl devam ederken Azimhan’ın ilk aldığı gelin **vefat etmiş.**’

Qayta keler esikti qattı serippe degendi ol uqқан emes. (ME, 237) ‘Tekrar geleceğın kapıyı sert kapama sözünü o **anlamamış.**’

Erkektiñ köbi jatқан joқ. (ÖP, 55) ‘Erkeklerin çoğı **yatmamış.**’

Aybattı Altay tawı bulttan aşқан / Basın qar - kıstı jazı qıraw başқан. (ÖP, 129) ‘Heybetli Altay Dağı buluttan **aşmış**, başını kar, yaz kış kırağı **bürümüş.**’

Kırgız Türkçesinden Örnekler

Cayloonun çöbü sargaygan. (C, 5) ‘Yaylanın otu **sararmış.**’

Bul colu alar tünü menen col cürüşüp kiçi Alayga cetiştı da, Bülöölü suusunun çatındağı eki üç adamdın kuçağı cetkis kızıl kayıñdardan turgan çıtırman tokoydun içine kirip ketkende gana tañ atkan. (C, 20) ‘Bu yolu geceleyin yürüyüp küçük Alay’a yetiştiler bile, Bülölü nehrinin yukarısında iki üç adamın

kucaklayamayacağı kızıl kayın ağaçlarından oluşan ormanın içine girdiklerinde **tan atmıştı.**'

Ene tuugan meni da. (C, 44) 'Beni de bir anne **dünyaya getirmiş.**'

Müsülman dininin kutu - Meke cana Medinada çaşaganlardan tartıp, İran, Oogan, İndüstandın dööşaalarna çeyin arpanın nanın ceşken. (C, 59) 'İslam Dini'nin kutsal mekânları Mekke ve Medinede yaşayanlardan, İran, Ogan, Hindistan'ın tanınmış şahsiyetlerine kadar herkes arpa ekmeği **yemiş.**'

Men taşgalanımdı çaşıra albadım: - Çın ele toy bolgon cokpu? (C, 169) 'Ben şaşırduğımı gizleyemedim. -Gerçekten düğün **olmamış mı?**'

Oşentip kayran erler, mıktı cigitter kumga sıngen suuça cok bolgon. (C, 193) 'Öylece zavallı erler, becerikli delikanlılar kuma sinen su gibi yok **olmuş.**'

Birok tagdır cetkirgen cok al küngö, / Ay, çirkin ay, ömürünün kıskası ay. (KT, 29) 'Ancak kader o güne **ulaştırmamış**, eyvah ömrün kısa çağı eyvah.'

El erki üçün tuuganbız eneden. (KT, 92) 'Anneden memleketin hürriyeti için **doğmuşuz.**'

Sebebi: kızga kelgen kat içinde / Cigittin körböstüğü aytulbagan. (KT, 285) 'Çünkü kıza gelen mektupta gencin görmediği **söylenmemiş.**'

May ayı. Bak-daraktar teñ küldögön. (KT, 63) 'Mayıs ayı, ağaçların hepsi **çiçek açmış.**'

Karasam can-cağımdı ogum bütökön, /Kanteyin, birin atıp kala albadım. (KT, 79) 'Etrafıma bakarken kurşunum **bitmiş**, ne yapayım birini bile vuramadım.'

c) Belirli Sürekli Geçmiş Zaman İşlevi

Bu kip zaman zaman sürerlilik arz eden geçmiş zaman da ifade edebilmektedir. Bu sürerlilik, konuşma anından önceki bir zamanda belli bir müddet devam eden ve son bulan bir hüviyete sahiptir.

Kazak Türkçesinden Örnekler

Jas jigit alıstağı qalada jürgende Jämeştin uzun boylı jirişke denesi men suluw qara közdi kızıl jüzi esinen ketken emes. (ME, 104) ‘Delikanlı uzaktaki şehirdeki yaşarken Jemeş’in uzun boylu ince vücudu ile güzel kara gözlü kızıl yüzü aklından çıkmıyordu.’

Böten adamdardıñ anaw jaqsı, mınaw jaqsı degen söziniñ eşbiri de köñiline üser etip tuñdalğan joq. (ME, 113) ‘Yabancıların şu güzel, bu güzel sözlerinin hiç biri gönlünü etkilemezdi.’

Seyit ala jazday mınaday köp etti körmey jürgendikten, süyinse de sırtına şıǵarıp bildirgen joq. (ME, 175) ‘Seyit bütün yaz boyunca bu kadar çok eti görmediği için sevinse de bunu dışarı belli etmiyordu.’

Neşe kilometr jürgeñin Japparkan bilgen cok. (E, 345) ‘Kaç kilometre gittiğini Jabbarkan bilmiyordu.’

Jarlıқта: ‘On toǵız ben otız ekiniñ arasındaǵı azamattı qazaq eli äsker keregi üşin, tezinen jıynap, ökimet qolına tapsıruwǵa kerek’ degen. (ME, 248) ‘Kararnamede “on dokuz ile otuz iki yaş aralığındaki reşit Kazak erkekleri ordunun ihtiyacı için çabucak toplanıp hükûmete teslim olmalı” diyordu.’

Kırgız Türkçesinden Örnekler

Bir kurday coon top caş mugalimder Şamşı kapçıgayının alkımın carıp ötkön dariyanın boyunda seyildep cürgönbüz. (C, 167) ‘Aynı yaştan bir grup öğretmen, Şamşı kayalığının eteğini yarıp geçen ırmağın boyunda geziyorduk.’

Turmuştа kança coldoş kütsöm daǵı, / Bir sırluu munday coldoş kütkön cokmun. (KT, 339) ‘Hayatımda ne kadar arkadaş beklesem de böyle esrarengiz bir arkadaş beklemezdim.’

ç) Belirsiz Sürekli Geçmiş Zaman İşlevi

Kipin bu işlevine Kırgız Türkçesinde birkaç örnekte rastlanmıştır.

Örnekler

Curt eesi aksakaldı al kezde Aco deşken. (C, 255) ‘Memleketin sahibi olan yaşlıya o zaman Aco **derlermiş.**’

Mama degen kırgızdın ezelki-tüpkü sözü. İlgerteden eneni elbizde Mama deşken. (C, 262) ‘Mama kelimesi Kırgızların ezeli, eski sözlerinden biri. Eskiden anneye memleketimizde mama **derlermiş.**’

Al kezde Aziz padişha handık kılğan. (C, 265) ‘O zamanda Aziz padişah **hüküm sürüyormuş.**’

d) Geniş Zaman İşlevi

Bu kipin bir diğer işlevi geniş zaman bildirmesidir. Her ne kadar az örnek tespit edilmişse de bu işlevine her iki lehçede de rastlanmıştır. Bu geniş zaman ifadesi genel-geçer yargı bildirimini olabileceği gibi tüm zamanlara yayılmış bir aktarım ifadesi de olabilir.

Kazak Türkçesinden Örnek

Küşti jigiti te ünemi bir elden şığa ma? Keyde ana elden, keyde mına elden şığadı. Munıñ bärin adam öz önerimen jasağan joq. (KS, 203) ‘Güçlü yiğit daima bir halkın içinden mi çıkar? Bazen o halktan, bazen bu halktan çıkar. Bunların hiçbirini insan kendi hüneri ile **yapmaz.**’

Kırgız Türkçesinden Örnekler

Col tosıp sabılıp turgan biröö körünsö eç ubakta toktoboy ötüp ketken emes Şabdan. (B, 247) ‘Yola bakan, diz çökmüş bekleyen birisi görününce Şabdan, durur, geçip **gitmez.**’

Keñdikti, erkindikti eç kimiñ baalagan coksuyar. (C, 311) ‘Bolluğa, özgürlüğe hiçbiriniz kıymet **biçemezsiniz.**’

e) Şimdiki Zaman İşlevi

Bu kipin bildirdiği şimdiki zaman ifadesi konuşma anından önce başlamış, konuşma anında da devam eden bir şimdiki zaman ifadesidir. Kipin bu işlevine dair örnekler birer tane de olsa her iki lehçede de bulunmuştur.

Kazak Türkçesinden Örnek

*Bul jerde eşkanday tüsinispewşilik tuwdıratın jağday **körgeñ joqpin.*** (J, 615)
‘Arada yanlış anlaşılmayı gerektirecek bir durum **görmüyorum.**’

Kırgız Türkçesinden Örnek

- *Kursaktı **oylogon cokpuz,** baatır. Attar bir az tınıksın.* (C, 211) ‘Mideyi **düşünmüyoruz,** delikanlı. Atlar biraz nefeslensin.’

f) Geçmiş Zamana Dair İhtimal Bildirme İşlevi

Bu işlev Kırgız Türkçesinde -GAN eki üzerine + *dIr* teklik üçüncü şahıs bildirme ekinin eklenmesi sonucunda ortaya çıkmaktadır. Konuşan, bu yapı ile kendisi için kesin bilgi niteliği taşımayan bir husus aktarır. Bu yapı ve işlevin Türkiye Türkçesi ile eş değer olduğunu söylemek mümkündür. Türkiye Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman eki olan -*mIş* ekinin üzerine + *DIr* eki getirilince bir ihtimal ifadesi ortaya çıkmaktadır. Örneğin; *Okuldan gelmiştir, yemeğini yemiştir* vb. Bu yapıya Çağatay Türkçesinde de rastlamak mümkündür. Ancak Çağatay Türkçesindeki anlamında ihtimalden ziyade kesinlik söz konusudur: *Semerķand emīrū’l-mū’minin ‘Osman zamānıda müsūlmān bolğandur* “Semerkant, Emirü’l-müminin Osman zamanında Müslüman olmuştur” (Eckmann 2009: 136).

Kırgız Türkçesinden Örnekler

*Kim bilet a beklim uşu kezde biröölör akmalap **kelatkandır** artıbizdan.* (C, 7)
‘Kim bilir o belki de birilerini gizlice takip edip arkamızdan **gelmiştir.**’

-*Cana bir aytkanımdı kökürökkö tuyup koy. Eliñ karışkırbı - karışkır, tülkübü - tülkü bol- degen kepti **eşitkensindir.*** (C, 34) ‘Yine şu söylediğimi iyice anla. Halkın kurt mu sen de kurt ol, tilki mi sen de tilki ol sözünü **işitmişsindir.**’

*Attar **tınıkkandır,** Kargabay.* (C, 69) ‘Atlar **iyilemiştir** Kargabay.’

*Emdigiçe alar baatırdın aylın kaptap, **tepsep ketkendir.*** (C, 99) ‘Şimdiye kadar onlar yiğidin köyünü kuşatmış ve **zulmetmeye başlamışlardır.**’

*Kırgız kırgız atalgandan beri mınçalık beykut turmuş **bolbogondur.*** (C, 104)
‘Kırgız, Kırgız olarak adlandırıldığından beri böyle sakin bir hayat **olmamıştır.**’

*Emdigiçe baatırlarbizdın arbaktarı menen **bet kelişkendir.*** (C, 124) ‘Şimdiye kadar yiğitlerimizin ruhları ile **karşılaşmışlardır.**’

- *Sarıtay mirza Sırğa kızga üylöndünü, anan?*

Karıya akırın külgön bolup koydu.

- *Sen özüñ kaday deysiñ?*

- *Atake-baatır **bergendir** kızın Sarıtay mirzaga.* (C, 168) ‘- Sarıtay Mirza Sırğa kız ile evlendi mi sonunda? İhtiyar, usul usul güldü. -Sen ne diyorsun? -Atake batır **vermiştir** kızını Sarıtay Mirza’ya.’

- *Mına, bıyıl cazda, **ukkandırsıñ**, kadırgan zeketçilerin öltürüp, egergişip ketti eli.* (B, 121) ‘İşte, bu yılın yazında, **duymuşsundur**, gezip zekât toplayan görevlileri öldürünce halk kendi içinde çekişmeye düştü.’

1.1.1.2. Öğrenilen Geçmiş Zaman

Geçmişte olan ve konuşmacının bizzat şahit olmadığı oluş, durum ve kılışı bildiren bu kip Kazak Türkçesinde *Tanıq /Ayğaksız ötken şaq, Burıñğı ötken şaq;* Kırgız Türkçesinde *Kapıskı ötkön çak* olarak adlandırılır.

Ergin, kip ile ilgili şunları kaydeder: “Demek ki geçmişte yapılmış olan ve yapıldığı anda görmediğimiz, bilmediğimiz bir hareketi anlatmak bildirmek için öğrenilen geçmiş zaman ekine baş vururuz. Bu noktaya çok dikkat etmek lazımdır. Görülen geçmiş zamanla öğrenilen geçmiş zaman arasındaki tek farkbu vukuunda görülen, idrak edilen-görülme, idrak edilmeyen farkıdır.” (2005: 302). Kip, Türkiye Türkçesini işleyen eserlerde genelde benzer biçimlerde işlenmiştir.

1.1.1.2.1. Kz. -(I)p, Kr. -(I)ptIr

1.1.1.2.1.1. Yapısı

Türkiye Türkçesindeki öğrenilen geçmiş zaman ekinin karşılığı Kazak Türkçesi için -(I)p; Kırgız Türkçesi için ise -(I)ptIr biçimindedir. Bu kip fiile

yukarıda belirtilen zarf-fiil kökenli zaman eklerinin ve zamir kökenli şahıs eklerinin eklenmesi ile yapılır. Kipin Kırgız Türkçesinde de *-(I)p* biçim birimiyle kurulduğu da bilinmektedir. Çekim tablosu her iki lehçe için de aşağıdaki gibidir:

Tablo 3: Kazak ve Kırgız Türkçelerinde Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimleri

Kazak Türkçesi			
Olumlu şekil (Bolımdı Türi)		Olumsuz şekil (Bolımsız Türi)	
Teklik (Jekşe)	Çokluk (Köpşe)	Teklik (Jekşe)	Çokluk (Köpşe)
<i>barıppın</i> ‘gitmişim’	<i>barıppız</i>	<i>barmappın</i> ‘gitmemişim’	<i>barmappız</i>
<i>barıpsıy;</i> <i>barıpsız</i>	<i>barıpsıydar;</i> <i>barıpsızdar</i>	<i>barmapsıy;</i> <i>barmapsız</i>	<i>barmapsıydar;</i> <i>barmapsızdar</i>
<i>barıptı</i>	<i>barıptı</i>	<i>barmaptı</i>	<i>barmaptı</i>
Kırgız Türkçesi			
Olumlu şekil (Oñ forma)		Olumsuz şekil (Ters forma)	
Teklik (Cekelik Türi)	Çokluk (Köptük Türi)	Teklik (Cekelik Türi)	Çokluk (Köptük Türi)
<i>barıptırmin,</i> <i>barıpmın</i> ‘gitmişim’	<i>barıptırbız, barıppız</i>	<i>barbaptırmin,</i> <i>barbapmın</i> ‘gitmemişim’	<i>barbaptırmız,</i> <i>barbapmız</i>
<i>barıptırsıy, barıpsıy;</i> <i>barıptırsız, barıpsız</i>	<i>barıptırsıydar,</i> <i>barıpsıydar;</i> <i>barıptırsızdar,</i> <i>barıpsızdar</i>	<i>barbaptırsıy</i> <i>barbaptırsıy;</i> <i>barbaptırsız</i> <i>barbaptırsız</i>	<i>barbaptırsıydar,</i> <i>barbapsıydar;</i> <i>barbaptırsızdar,</i> <i>barbapsızdar</i>
<i>barıptır</i>	<i>barışıptır</i>	<i>barbaptır</i>	<i>barbaşıptır</i>

Kipin soru biçimi olumlu veya olumsuz çekimlenmiş fiilin üzerine soru ekinin getirilmesiyle yapılır: Kz. *barıppın ba?, jüripsiñ be?*; Kr. *barıptırminbi? cürüptürsünbü?*.

Ekin ünlüsü Kazak Türkçesinde daima düzdür. Kırgız Türkçesinde ise dudak uyumuna girmekte ve yuvarlak olabilmektedir: Kz: *körıppın*; Kr. *körüptürmün*.

Bu kip Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde de kullanılan ve Eckmann’ın ‘belirli geçmiş zaman’ olarak adlandırdığı kipin bugünkü görünümüdür. Eckmann, Çağatay Türkçesinde bu kipi ‘gerundiumlardan yapılan kipler’ başlığı altında incelemiştir. Harezmi ve Çağatay Türkçelerinde bu yapı bugün olduğu gibi *-tur* yardımcı fiilin eklenmiş biçimi olmadan da kullanılabilmektedir (Eckmann 2011: 34;

Eckmann 2009: 141; Toparlı-Vural 2013: 68). Kazak Türkçesinde üçüncü şahısta *-pti* yapısındaki *ti* hecesi kipin eski biçimi *-(I)p turur* yapısındaki *turur* ek fiilin geniş zaman biçiminden kalıntıdır.

Yapılan taramalarda bu kipin kullanımının ve işlevlerinin Kırgız Türkçesinde Kazak Türkçesine nazaran daha geniş olduğu tespit edilmiştir. Kipin Kazak Türkçesindeki bu durumunu tespit eden Orazov şunları kaydetmiştir: “Geçmiş zamanın bu türünün anlam özellikleri çok olmakla birlikte kullanım alanı geniş değildir. Bu nedenle bazı yazarlar bunu konuşma diline ait dilbilgisel kategori olarak değerlendirir.” (2001: 321).

Azırkı Kırgız Adabiy Tili adlı eserde bu kip şu şekilde anlatılmıştır: “Zarf-fiil eki *-ip* olasılık bildiren *-dır* ile birleşerek öğrenilen geçmiş zaman yapısını kurar. Bu ekin eklendiği fiil, cümlede yüklem olunca, olayın geçmişte olduğunu, konuşmacının aklından çıktığını, konuşma anında birden aklına geldiğini (eğer olay konuşan I. şahsın başından geçmişse) veya iş-hareketin II. ve III. şahıslarla alakalı olduğunu, konuşan I. şahıs içinse sonradan belirli hâle geldiğini bildirir.” (Oruzbayeva vd. 2009: 440)

1.1.1.2.1.2. İşlevleri

a) Öğrenilen Geçmiş Zaman İşlevi

Bu, kipin temel işlevidir. Öğrenilen geçmiş zaman ifadesinde başkasından duyma söz konusu olabildiği gibi sonradan farkına varma da söz konusu olabilmektedir.

Kazak Türkçesi nden Örnekler

*Sırtım saw bolsa da işim ölip **kalıptı**.* (KS, 183) ‘Dışım sağ olsa da içim ölüp **kalmış.**’

*Osi tawlardıñ kişkene şaşırandı Sartöbe degen jerde (Jawırdan üş-tört kilometr) bir borandı tünde **tuwıppın**.* (E, 257) ‘O dağların küçük, dağlık bölgesi olan Sartöbe denilen yerde (Jawır’dan üç-dört kilometre) boranlı bir gecede **doğmuşum.**’

*Şarşap **kalıppın**, üzilis jasayın dep dalağa şıkkalı jatır edim. (İ,176)*
‘**Yorulmuşum**, mola vereyim diye dışarı çıkacaktım/çıkılmak üzereydim.’

*Barlık keşki gazetterde **jazılıptı**. Ferit paşa densawlığına baylanıstı **kızmetinen bosaptı**. J, 152)* ‘Bütün akşam gazeteleri **yazıyormuş**. Ferit Paşa sağlık durumu dolayısıyla **istifa etmiş**.’ (

*Salahattin mirza bizden şabuwlğa şıguw mäselesi tuwralı **suraptı**. Al biz oğan şabuwlğa şıgamız **deppiz**. (J, 521)* ‘Salahattin Bey, bize taarruz edip edemeyeceğimizi **sormuş imiş**. Biz de edeceğimiz **demişiz**.’

- *Tuw, mına kâpirdiñ eki közi jap-jasıl **bop ketipti**-aw, tuğımın sezgen eken mına jüzqara; koy, balam, endi munı öltirip, terisin alayık dep edi. (ME, 27)* ‘-Tüü, bu kâfirin iki gözü de yemyeşil **olmuş** ya, soyunun kim olduğunu sezmiş bu yüzkarası; bırak, yavrum, şimdi bunu öldürüp derisini alalım demişti.’

*Beyittin işinde biraz oturıp boyım jilingan soñ, kamşımdı jerge tirep, soğan eki kolummen süyenip, basımdı koyıp otır edim - **kalğıp ketippin**. (ME, 131)* ‘Türbenin içinde biraz oturup ısındıktan sonra, kamçımı yere dayamış, ona iki elimle yaslanmış, başımı koymuş oturuyordum - **uyuyakalmışım**.’

*Bayğus ana hat **jazıptı**, / Depti ‘balam sağındım.’ / Umittin goy bizdi tipti, / Bir kelmediñ neğıldım? (ÖP, 150)* ‘Zavallı anne mektup **yazmış**. **Demiş** ki “yavrum özledim”, galiba bizi unuttun da bir kere gelmedin. Ben ne yaptım.’

Kırgız Türkçesi nden Örnekler

*Alistan arañ cetken baykuştar ele... atası da **ölüp**, enesi da **ölüp**... (B, 248)*
‘Uzaktan zorla gelebilen zavallılar idi... Babası da **ölmüş**, anası da **ölmüş**.’

*Toktogül ırçı **karmalıptır** deyt...Törö **karmalıptır** deyt...Sarı Ustanı **karmaptır** deyt... (B, 364)* ‘Toktogül ırçı **tutuklanmış** diyor... Törö **tutuklanmış** diyor... Sarı Ustayı **tutuklamış** diyor...’

- *İras **kılıpsıñ** dep Kamçibek ordunan öydö bolup, tura kaldı. (B, 264)* ‘Doğru **yapmışsın** deyip Kamçibey yerinden doğruldu.’

-*Kargabay Ake, aldınkı oñ ayağı birkırap kalıptır.* (C, 6) ‘Kargabay amca, öndeki sağ ayağı **paramparça olmuş.**’

- *Amalköy degen Atake baatır unçukbaptırbı anda?* (C, 123) ‘Amalköy denilen Atake Batır ses **çıkarmamış mı** o zaman?’

- *Suluu kız, maga katın bol dep Çökü kalmak anın makuldugun suraptırbı!* (C, 157) ‘Güzel kız, bana kadın ol demiş, Çökü Kalmuk onun onayı olup olmadığını **sormuş mu!**’

- *Kasiyettüü padişa neçe caşka çığıptır?*

- *On üçündö takka oturgan deşet.* (C, 189) ‘- Haysiyetli padişah kaç yaşında tahta **çıkılmış?** - On üçünde tahta oturmuş diyorlar.’

Kiyimderibizdin canına Cusuptu oturguzup koyup, tekşibiz menen oynop ketsek, anı karışkır cep salıptır. (C, 215) ‘Elbiselerimizin yanına Yusuf’u oturtup birbirimizle oynamaya daldığımızda onu kurt **yemiş.**’

Oşo kezde meni izdep enem da boz üygö kirip keliptir. Çuruldagan ündördön ulam meni öltürüp koyuşat dep korkso kerek. (C, 286) ‘O zaman beni izleyip annem de boz eve **gelmiş.** Gittikçe yükselen seslerden dolayı beni öldürecekler diye korkmuş olmalı.’

Çökünün baatırlığın cakşı bilgen Semer aga açuulanbaptır. ‘Çökü’nün yiğitliğini iyi bilen Semer, ona **kızmamış.**’ (C, 157)

Oşondo cürögü tüşkön katındar ölot. Birok ölböy caşap kalgandar da boluptır. (C, 76) ‘O zaman ödü patlayan/yüreği ağzına gelen kadınlar ölür. Ancak ölmeyip kalanlar da **olmuş.**’

Uşu cerden ayta keteyin, biz cılandardın sultanı Şahimerdendin tukumunan ekenbiz. Bizdin tukumdardan miñ cilda birden adamga aykangandar da boluptır. (C, 293) ‘Şuradan anlatıvereyim, biz yılanların sultanı Şahmaran’ın soyundanmışız. Bizim soyumuzdan olanlardan bin yılda bir kere insana dönüşenler de **olmuştur.**’

Zıynat monçodo cuunup cürgöndö, catakanadagı kızdar lektsiyadan kelişip, kitep-sitepterin komnataga taştasıp, kayra institutka ketişiptir. (EA, 72) ‘Zıynat,

banyoda yıkanırken odadaki kızlar dersten gelip kitaplarını mitaplarını odaya bırakıp tekrar enstitüye **gitmişler.**'

Ataŋar ölüptür!... dep baldarına uguzat. (EA, 17) 'Babanız **ölmüş** diyerek çocuklarına duyurdu.'

Bayağı kuba bala gana betine filosofiya kitebin karmap catıp uktap kalıptır. (EA, 55) 'Az önceki sarışın çocuk da yüzüne felsefe kitabını kapatarak yatıp **uyuyakalmış.**'

- *E-e-y, dos,kazaktın bir akını ayıptır, deyt; Atam aytat atım küçtüü dep, uulum aytat atom küçtüü dep, atom-matomuŋdu bilbeymin, men aytamın baarınan katın küçtüü dep.* (EA, 63) 'Ey, dost bir kazak şairi **söylemiş**, deış ki: babam der ki atım güçlü, oğlum der ki atom güçlü, atom matom bilmem, ben derim ki hepsinden kadın güçlü.'

- *Beker kılıpsıŋ, bara berseŋ bolmok eken.* (EA, 360) 'Boşuna **yapmışsın**, gidiverseydin olurmuş.'

- *Beker kılasın, ügüt-nasıyat işi emes, mektepte piyonerlik tapşırma atkarbapsıŋ.* (EA, 360) '- Boşuna uğraşıyorsun, okuldaki öncülük görevini **yerine getirmemişsin.**'

Soğuştan kiyinki açkaçılık cıldarda men komandirovkaga ketsem, taş kömürdün isi urup, üy bülöm bütün ölüptür. Kuday mındaydı pendenin başına salbasın. (EA, 367) 'Savaştan sonraki açlık yıllarında ben Komandirov'a gittiğimde, taş kömürün dumanından çoluğum çocuğum hep **ölmüş**, Allah böylesini kulun başına vermesin.'

Ayıldan kim-biröö Cambıldın bazarınan totukuş körüptür. Tumşuguna gezit karmasaŋ tim ele şatıratıp okuyt deyt. (EKT, 6) 'Köyden birisi Cambıl Pazarı'nda papağan **görmüş**. Gagasına gazete tutunca çatır çatır okuyor diyor.'

- *Baldar baarıŋarga selam ayıptıp! Agayıŋar aman-esen, soguşup atam deyt!* (EKT, 29) 'Çocuklar, hepinize selam **söylemiş!** Ağabeyiniz sağ salim, savaşıyorum diyor!'

Katuu uktap ketipmin. (KT, 174) ‘Derin **uyumuşum.**’

Ölüptür, kat aldım, dep aytıp saldı. (KT, 328) ‘**Ölmüş,** mektup aldım, dedi.’

Körsö atası Kalıs-Cep şaarının çetindegı kolhozgo pırsedateldikke şaylanıp, zayıbı menen köçüp ketiptir. (EA, 122) ‘Meğer, babası Kalıs-Cep şehrının kenarındaki kolhoza başkan seçilerek, karısı ile birlikte **göç etmiş.**’

b) Görülen Geçmiş Zaman İşlevi

Kipin bir diğer işlevi görülen geçmiş zaman bildirmesidir. Bu işlevde konuşan ya kendi şahit olduğu veya kesin bilgiye dayalı oluş, durum ve kılışı anlatır. Kipin bu işlevine her iki lehçede de rastlanmıştır.

Kazak Türkçesi nden Örnekler

Men onı sol sebepti Bağım dep atap ketippin göy. (İ, 20) ‘Ben onu bu nedenle Bağım diye **adlandırımdım** ya.’

Kuwanğanımnan oyanıp ketippin. Jüregimdi basıp baykasam, tuwlap jatır eken. (E, 340) ‘Sevinçle **uyandımdım.** Kalbime elimi koyup dinlediğimde, çarpıyordu.’

Kırgız Türkçesi nden Örnekler

Kadır kayra enesinin canına cıgıp keldi. Közünö caş tegerene tüşköndöy, kirpigi cıtırıp nımdalışıp kalıptır. (B, 284) ‘Kadir yeniden babaannesinin yanına geldi. Gözünden yaş yuvarlanıp düşmüş gibi, kirpiği parıldayıp **nemlenip kalmıştı.**’

Kün bata cazdap kalgan kezde cürgünçüler kırga çıga beriştı da, karalcın tartkan boz adırlar ıldıyta kalıptır. (C, 9) ‘Güneşin batayazdığı zamanda yolcular kıra çıktılar ve karalı alacalı tepe aşağıda **kaldı.**’

-Anan sarttar artımen tüşüştü. Men medresege kire kaçkan bolçumun. ‘Kim?’ dep surasa baldar dambıldaga aytıp salışıptır. (C, 28) ‘-Sonra Özbekler peşime düştü. Ben medreseye girerek kaçmıştım. “Kim?” diye sorduklarında çocuklar müderrise **söylediler.**’

Keçee pedsovette eskertpey kalıpturmun. (EA, 102) ‘Dün öğretmenler toplantısında **hatırlatmadım.**’

c) Belirli Sürekli Geçmiş Zaman İşlevi

Bu kip, konuşma anından önce belli bir süre devam eden ve biten durum, oluş ve kılışı bildirebilir. Kipin bu işlevine Kırgız Türkçesinde rastlanmıştır

Kırgız Türkçesinden Örnek

Beş cıl boyu kurstan kurska köçüp kelipsiŋ. (EA, 91) ‘Beş yıl boyu kurstan kursa **gidip geldin.**’

1.1.1.3. Gerçekleşmemiş Geçmiş Zaman

Geçmiş zaman düzleminde gerçekleşmemiş oluş, durum veya kılışı bildiren, Türkiye Türkçesinde ve Kazak Türkçesinde olmayan bu kip, Kırgız Türkçesine özgüdür. Konuşma anına kadar gerçekleşmemiş fiiller için kullanılan bu kip, Türk dili için özel kiplerden biridir. Kipin yapısındaki bileşenler doğrudan olumsuzluk anlamı verir.

1.1.1.3.1. Kr. -A / -y + *elek*

1.1.1.3.1.1. Yapısı

Bu yapı Kırgız Türkçesi dil bilgisi kitaplarında bir kip eki olarak değil, bir sıfat-fiil eki olarak gösterilmektedir. Sıfat-fiil eki olarak da henüz gerçekleşmemiş, olmaya başlamamış iş ve hareketi göstermektedir (Oruzbayeva-Kudaybergenov 1964: 281). Kip eki olarak kullanılıp çekime girdiğinde ise zamir kökenli şahıs ekleri ile çekimlenir.

Ekin kökenine ve kullanımına dair çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Bunlardan dikkat çekici olanların birisi Menges ve Benzing’in ‘*Türk Dillerinin Sınıflandırılması*’ adlı makalelerinde belirttikleri görüştür: “Gramere gelince *-galak* ortacı “henüz yapılmamış” (* < *-ğan ele yok*). Altay-Sayan grubunun karakteristik özelliğidir (ve Kırgızca’nın): Altay Türkçesi (ve Kırgızca) *barğalaŋ* “henüz gitmemiş” = Hakasça *parğalah*, Tuva dilinde de *barğalaŋ* olmaktadır.” (1998: 6).

Yazarlar burada ekin başka lehçelerde de kullanıldığını belirtmiştir. Ancak Kırgız Türkçesinin diğer lehçelerden seslik farkı ek başındaki -g sesinin düşmesidir.⁴

Kazak Türkçesinde olmayan bu yapı, Kırgız Türkçesinde her ne kadar yalnızca sıfat-ekleri arasında gösterilse de kip olarak da kullanılmaktadır. Yapı kendi bünyesinde bir olumsuzluk ifadesi barındırmaktadır. Sıfat-fiil eki olarak kullanıldığı zaman da bu anlam ortaya çıkmaktadır. Hülya Kasapoğlu Çengel bu yapıyı gelecek zamanlar içinde değerlendirmiştir (2005: 233). Ancak yapılan taramalarla elde edilen cümlelerde çokça bulunan ‘henüz, daha, + dan beri, + a/ + e kadar’ gibi yönlendiriciler sebebiyle bu zamanın geçmiş zamanlar içinde değerlendirilmesi uygun bulunmuştur. Şu da belirtilmelidir ki bu yapı konuşma dilinde yer yer de yazı dilinde yakın gelecek zaman ifadesi barındırmaktadır. *kele elekmin* ‘gelmedim ama geleceğim, gelmek üzereyim’ vb. Ancak yazı dilinde bu yapı genellikle gerçekleşmemiş geçmiş zaman ifadesi barındırmaktadır. Verilecek örneklerde görüleceği üzere kullanılan yönlendiriciler bu görüşü desteklemektedir.

Kipin, kendi bünyesinde olumsuzluk ifadesi olduğu için olumsuz çekimi yoktur. Çekim tablosu aşağıdaki gibidir:

Tablo 4: Kırgız Türkçesinde -A / -y + *elek* Yapısındaki Gerçekleşmemiş Geçmiş Zaman Çekimi

Kırgız Türkçesi	
Olumlu şekil (Oñ forma)	
Teklik (Cekelik Türü)	Çokluk (Köptük Türü)
<i>bara elekmin</i> ‘henüz gitmedim’	<i>bara elekpiz</i>
<i>bara eleksiñ;</i> <i>bara eleksiz</i>	<i>bara eleksiñer;</i> <i>bara eleksizder</i>
<i>bara elek</i>	<i>bara elek, barışa elek</i>

Kipin soru biçimi çekimin sonuna soru eki getirilmesi ile yapılır. *kele eleksiñbi?* ‘henüz gelmedin mi?’, *bere elekpi?* ‘henüz vermedi mi?’

⁴ Ekin sıfat-fiil eki olarak kullanımı ve özelliklerine dair bkz. Tolkun, Selahattin (2006) “Kırgız Türkçesinde - A *Elek* Partisibi – Diğer Türk Lehçelerinde Görülmeyen Tipik Bir Sıfat-fiil Eki” *Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 15, s. 167-176.

Ekin fiile eklenen ve aslında zarf-fiil eki olan kısmı ünlü uyumuna uymaktadır: *körö elekmin*. Ünlü ile biten fiillerden sonra ise -y biçimine girmektedir: *okuy elekmin*.

1.1.1.3.1.2. İşlevleri

a) Gerçekleşmemiş Geçmiş Zaman İşlevi

Kipin temel işlevi gerçekleşmemiş geçmiş zaman bildirmesidir. Bu işlev yukarıda da belirtildiği gibi bağlamdan ve yönlendiriciler yardımıyla ortaya çıkmaktadır.

Örnekler;

*Şaşkansıp kirdi biröö, namaz **bütö elek**, akırın çıgıp ketkensidi kayra.* (B 29) ‘Şaşırıp birisi içeri girdi, namaz henüz **bitmemişt**i, usulca çıkıp gider gibi oldu tekrar.’

*Üy bülö, tört tülük, el cayloolordon **ıldıylay elek**.* (B, 31) ‘Ev halkı, hayvanlar, halk yaylalardan **inmemişt**i.’

*Birak ali bir orustu **körö elek**, kıkanday multık kötörgön askerdin küçün **seze elek**.* (B, 104) ‘Ancak henüz bir Rus **görmedi**, tüfeği kılçık gibi taşıyan askerin gücünü **sezmedi**.’

*Üy içi ali carık, narıda oçok **öçö elek**.* (B, 228) ‘Ev içi hâlâ aydınlık, ötede ocak henüz **geçmemişt**i.’

*Kuday calgız, anı köz menen körgön, taanıgan uşu ubakka çeyin bir can **bolo elek**.* (C, 55) ‘Allah bir, onu göz ile gören, tanıyan bir kişi şimdiye kadar **olmadı**.’

*Köjülüñö alba, bayeke, birook kümüştü altından cogoru baalagan adamdı uşu kezge çeyin **körö elekmin**.* (C, 57) ‘Kusura bakma kardeşim ama gümüşü altından daha değerli gören birini şimdiye kadar **görmedim**.’

*Uşu kezge çeyin birin-serin mal-mülkömö **kol saltşa elek**.* (C, 69) ‘Şimdiye kadar bir iki malımın dışında başka bir şeye **saldırmadı**.’

Narboto- biy maga okşop azır paygambar caşına çığa elek. (C, 109) ‘Narboto Bey benim gibi şu anda peygamber yaşına **gelmedi.**’

- *Caratı kabıldap ölgön kalmaktı men ömürümdö körö elekmin.* (C, 159) ‘Taratılmayı kabul ederek ölen Kalmuk’u ömrümde **görmedim.**’

- *Senin künün bütö elek, azreti Cakıp. İçer suyuñ ali aldıda.* (C, 231) ‘Senin günün **bitmedi** Hazret-i Yakup. İçecek suyun hâlâ önünde.’

Cusuptun canın ala elekmin men. Uuluñ tirüü. (C, 231) ‘Yusuf’un canını **almadım** ben. Oğlun sağdır.’

Men tartkan kıynoonu sen ali tarta eleksiñ da. (C, 244) ‘Benim çektiğim azabı sen henüz **çekmedin.**’

Bilesiñer, Berik oluya eç kimdin aldında taysaldap körö elek. (C, 187) ‘Bilirsiniz, Berik Evliya kimsenin karşısında ayrıntısıyla **anlatmaktan kaçınmadı.**’

- *Maktap cürüşöt okşoyt, men eçtekesin okuy elekmin dedi Dıykanbek.* (EA, 220) ‘Övüyorlar galiba, ben hiçbir şeyini **okumadım**, dedi Dıykanbek.’

- *Sen üylönö eleksiñbi? dep suradı.* (EA, 169) ‘Sen henüz **evlenmedin mi?** diye sordu.’

- *Oo, katıgün, kol aldınızdagı kızmatkerlerdin kanday ekenin ali bile eleksiz go.* (EA, 224) ‘Oo, doğrusu, yönetiminiz altındaki çalışanların nereden olduğunu hâlâ **bilmiyorsunuz.**’

Dina, işten keçireek çıgıp kelatıp: ‘Baarı bir Dıykanbek azır üygö kele elek’ dep papasınınına bargısı kelgen. (EA, 316) ‘Dina, işten biraz geç çıkıp geldiğinde: “Her zamanki gibi Dıykanbek henüz eve **gelmemiş**” diyerek babasının evine gitmek istedi.’

Keç ali carık ele, kara küügüm kire elek. Üyge çarçap, birok köñülü tok kaytıştı. (EKT, 16) ‘Akşam henüz aydınlıktı, alacakaranlık henüz **girmemişti.** Eve yorulmuş bir biçimde ama sevinçli döndüler.’

- *Ali küçübüz toluk ketip bütö elektir.* (KÖ, 18) ‘Daha bütün gücümüz tükenmemiştir.’

Uşunça bolup cılmayganın körö elekmin. (KÖ, 65) ‘Simdiye dek bir defa bile güldüğünü görmedim.’

- *Eki kündön beri naar tata eleksiñbi?*

- *Tata elekmin.* (KÖ, 117) ‘- İki gündür nesne yemedin mi? - Yemedim ya.’

1.1.1.4. Uzak Geçmiş Zaman

Bu kip Türkiye Türkçesi dil bilgisi kitaplarında genel olarak geçmiş zamanların hikâyesi veya rivayeti olarak işlenmektedir. Kazak ve Kırgız Türkçelerinde ise hikâye ve rivayet kavramları kullanılmamaktadır. Bu kipler Kırgız Türkçesi dil bilgisi kitaplarında ‘*Bayırkı Ötkön Çak*’ (uzak geçmiş zaman) alt başlığında incelenmektedir. Çekimli fiillere Kazak Türkçesi için *edi, boldı, bolatın + DI, eken*; Kırgız Türkçesi içinse *ele, boldu, bolçu, eken* biçim birimlerinin getirilmesi ile yapılır.

Uzak geçmiş zamanda, fiile doğrudan eklenen ilk ekin bildirdiği zaman; zaman ekinin üzerine gelen ek veya kelimenin bildirdiği zamandan, konuşma anı için daha uzak bir zamandır. *Gelmişti* örneğini ele alırsak şunları söyleyebiliriz: *Gel-* fiilinin üzerindeki *-miş* eki + *ti* ekinden daha uzak bir geçmişte gerçekleşme bildirir. *-miş* eki olayın gerçekleşme zamanını, *-ti* eki ise gönderme zamanını bildirir. Olay gönderme yapılan önce bitmiştir. Zira + *ti* eki gerçekleşmiş ve bitmiş bir olayı sonradan görme veya bilme bildirir. Bu özellikleri dikkate alan Kononov *-mİştI* ve *-dIydI* yapılarını uzak geçmiş zaman (*davnoproşedşeye I, davnoproşedşeye II*) olarak değerlendirmiştir (1946: 240-241).

Bunun dışında bu zaman geçmiş, şimdiki ve geniş zamanda vuku bulan olayların aktarımını, rivayetini de bildirir. Fiile eklenen zaman eki fiilin kılınış zamanını; zaman ekinden sonra gelen kelime veya ek ise, konuşmacı için, asıl zamanı bildirir.

Bu zaman, ifadenin belirliliği veya belirsizliği ölçütüne göre belirli uzak geçmiş zaman ve belirsiz uzak geçmiş zaman tasnifine tabi tutulmuştur.

1.1.1.4.1. Belirli Uzak Geçmiş Zaman

Bu kip, çekimli fiilin ardından Kazak Türkçesi için *edi, boldı, bolatın* çekimli yardımcı fiilleri ve + *DI* ekinin; Kırgız Türkçesi içinse *ele, boldu, bolçu*, çekimli yardımcı fiillerinin getirilmesi ile yapılır. Bu kelimeler yardımcı fiillerin görülen geçmiş zaman şeklidir. Bu kipi kullanan konuşmacı aktardığı oluş, durum veya kılışın gerçekleştiğini kesin olarak bilmektedir. Bu bilgi duyu tabanlı bir aktarım olabileceği gibi konuşmacı için kesin bilgi mahiyetinde olan bir aktarım da olabilir.

Bu kipler, Türkiye Türkçesinde hikâye birleşik çekimi olarak adlandırılan kiplerdir.

1.1.1.4.1.1. Kr. -A /-y + *elek* + *ele/bolçu*

1.1.1.4.1.1.1. Yapısı

Klasik bir adlandırmayla “gerçekleşmemiş geçmiş zamanın hikâyesi” olarak adlandırılabilir bu kipin örnekleri yalnızca Kırgız Türkçesinde vardır.

Kipin yapısı, sıfat fiil kökenli -A/-y *elek* eki ve ek fiilin görülen geçmiş zaman biçimi olan *ele/bolçu* biçim birimlerinden müteşekkildir.

Tablo 5: Kırgız Türkçesinde -A /-y + *elek* + *ele/bolçu* Yapısındaki Belirli Uzak Geçmiş Zaman Çekimi

Kırgız Türkçesi	
Olumlu şekil (Oñ forma)	
Teklik (Cekelik Türü)	Çokluk (Köptük Türü)
<i>bara elek elem /bolçumun</i> ‘gitmemiştim’	<i>bara elek bolçubuz</i>
<i>bara elek eleñ / bolçusuñ;</i> <i>bara elek eleñiz / bolçusuz</i>	<i>bara elek elesiñer / bolçusuñar;</i> <i>bara elek elesider / bolçusuzdar</i>
<i>bara elek ele / bolçu</i>	<i>barışa elek ele / bolçu</i>

Kip, bünyesinde bir gerçekleşmemişlik ifadesi barındırdığı için kipin olumsuz çekimi yoktur.

Taranan örneklerde her ne kadar soru biçimine rastlanmamış olsa da kipin soru biçiminin Kırgız Türkçesinin işleyişi bakımından şu şekilde kurulduğu düşünülebilir: *bara elek beleŋ* (*beleŋ < bı + ele + ŋ*) ‘gitmemiş miydin?’ *körö elek bolçusuzbu?* ‘görmemiş miydiniz?’ Kip *ele* ile kurulacaksa soru eki bu kelimedenden önce; *bolçu* ile kurulacaksa bu kelimedenden sonra gelir.

Kip, konuşma anı için uzak bir geçmişte gerçekleşmemiş oluş, durum veya kılışı sonradan bilme, sonradan fark etme bildirir. Asıl zaman anlamı *ele* ve *bolçu* çekimli yardımcı fiillerinin üzerindedir.

1.1.1.4.1.1.2. İşlevleri

a) Gerçekleşmemiş Uzak Geçmiş Zaman İşlevi

Kipin temel işlevi budur. Bu gerçekleşmemiş geçmiş ifadesi belirli bir geçmiş zaman ifadesi olabileceği gibi belirsiz bir geçmiş zaman ifadesi olabilmektedir.

Örnekler;

Karacaaktın bul önörün Kargabay da bile elek bolçu. (C, 67) ‘Karacak’ın bu hünerini Kargabay da **bilmiyordu.**’

Deginkisi, dilindeki ıyık sırn buga çeyin eç canga aça elek bolçu. (C, 101) ‘Aslında dilindeki kutsal sırrı şimdiye kadar hiç kimseye **açmamıştı.**’

Mınday küünü murda kırgız balası çerte elek bolçu. (C, 186) ‘Böyle bir ezgiyi Kırgız evladı daha önce **çalmamıştı.**’

Anan kalsa bıyıkıday kakşıgan ısıktı cün çıkkanı körö elek bolçumun. (C, 198) ‘Hatta bu yılki gibi kuru sıcağı ömrümde **görmemiştim.**’

Cusuptun daŋkına teŋ kelgen padişa buga çeyin çıga elek bolçu. (C, 231) ‘Yusuf’un şöhretine denk olan padişah şimdiye kadar **çıkmamıştı.**’

Azır darını ala elek bolçu. (EA, 46) ‘Henüz ilacını **almamıştı.**’

A çındığında Dıykanbek makalanın er kaysı cerine çala-çarpıp, köz cügürtkөнü menen, cakşılıktuu okuy da elek boluçı. (EA, 266) ‘Aslında Dıykanbek makalenin her yerini üstünkөрü, göz gezdirerek okumuştı, güzelce **okumamıştı.**’

Aytkeni, al kezde kırgızdın ayırım gana kızdarı bolboso, köpçülügü capırt ilim-bilimge, evropalık madaniyatka ee bolo elek ele. (EA, 297) ‘Çünkü o zaman Kırgızların bu ayrıcalıklı kızları olmasaydı, halkı tam anlamıyla ilim ve bilime, Avrupa medeniyetine **sahip olamazdı.**’

Birok Mırzagül körünbөdü. Ali mektepten kaytar maalı bolo elek bolçı. (EKT, 87) ‘Ancak Mırzagül görünmedi. Henüz mektepten dönme **zamanı gelmemişti.**’

Ömüründө minday suluunu körө elek bolçı. (KÖ, 66 ‘Ömründe böyle güzel bir kız **görmemişti.**’)

Birok eki-üç cıldan beri taptakır kürөшө elek bolçı. (KÖ, 395) ‘Fakat iki üç yıldır hiç **güreşmemişlerdi.**’

1.1.1.4.1.2. Kz. -GAN + edi/bolatın/DI, Kr. -GAN + ele/bolçı/boldu

1.1.1.4.1.2.1. Yapısı

Belirli uzak geçmiş zaman bildiren bir diğer yapı olan bu kip, Kazak Türkçesinde *Қатистік өткен шақ* ‘birleşik geçmiş zaman’; Kırgız Türkçesinde *calpı bayırkı ötkön çak* ‘genel uzak geçmiş zaman’ olarak adlandırılır.

Bu zaman geçmişte gerçekleşmiş bir olayın, durumun konuşucu tarafından sonradan, ancak kesin bir suretle öğrenildiğini bildirir. Kipin bünyesindeki sıfat-fiil kökenli -GAN eki eylemin gerçekleştiği zamanı, sonradan fark etmeyi aktarırken + DI eki ve *edi, bolatın; + ele/ bolçı/ boldu* yardımcı fiilin görülen geçmiş zaman şekilleri de görülen geçmiş zamanı, kesin bir şekilde öğrenilen bilgiyi, gönderme zamanını aktarır.

Çekim tablosu her iki lehçe için de aşağıdaki gibidir:

Tablo 6: Kazak Türkçesinde -GAn + edi/bolatın/DI, Kırgız Türkçesinde -GAn + ele/bolçu/boldu Yapısındaki Belirli Uzak Geçmiş Zaman Çekimleri

Kazak Türkçesi			
Olumlu şekil (Bolımdı Türi)		Olumsuz şekil (Bolımsız Türi)	
Teklik (Jekeşe)	Çokluk (Köpşe)	Teklik (Jekeşe)	Çokluk (Köpşe)
<i>barğan edim / barğan bolatınmın</i> 'gitmişim'	<i>barğan edik / barğan bolatınbız</i>	<i>barmağan edim / barğan joқ edim</i> 'gitmemişim'	<i>barmağan edik / barğan joқ edik</i>
<i>barğan ediñ / barğan bolatınsıñ;</i> <i>barğan ediñiz / barğan bolatınsız</i>	<i>barğan ediñder/ barğan bolatınsıñdar;</i> <i>barğan ediñizder/ barğan bolatınsızdar</i>	<i>barmağan ediñ / barğan joқ ediñ;</i> <i>barmağan ediñiz / barğan joқ ediñiz</i>	<i>barmağan ediñder / barğan joқ ediñder;</i> <i>barmağan ediñizder / barğan joқ ediñizder</i>
<i>barğan edi / barğan bolatın / barğan-di</i>	<i>barğan edi / barğan bolatın / barğan-di</i>	<i>barmağan edi / barğan joқ edi / barğan joқ-tı</i>	<i>barmağan edi / barğan joқ edi / barğan joқ-tı</i>
Kırgız Türkçesi			
Olumlu şekil (Oñ forma)		Olumsuz şekil (Ters forma)	
Teklik (Cekelik Türi)	Çokluk (Köptük Türi)	Teklik (Cekelik Türi)	Çokluk (Köptük Türi)
<i>bargan elem / bargan boldum / bargan bolçumun</i> 'gitmişim'	<i>bargan elek / bargan bolduk / bargan bolçubuz</i>	<i>bargan cok elem</i> 'gitmemişim'	<i>bargan cok elek</i>
<i>bargan eleñ / bargan bolduñ /bargan bolçusuñ;</i> <i>bargan eleñiz / bargan bolduñuz / bargan bolçusuz</i>	<i>bargan eleñer / bargan bolduñar / bargan bolçusuñar;</i> <i>bargan eleñizder / bargan bolduñuzdar / bargan bolçusuzdar</i>	<i>bargan cok eleñ;</i> <i>bargan cok eleñiz</i>	<i>bargan cok eleñer;</i> <i>bargan cok eleñizder</i>
<i>bargan ele / bargan boldu /bargan bolçu</i>	<i>barışkan ele / barışkan boldu / barışkan bolçu</i>	<i>bargan cok ele</i>	<i>barışkan cok</i>

Kipin olumsuz biçiminin Kazak Türkçesinde olumsuzluk eki ile kurulduğu görülmektedir. Ekle kurulan olumsuzluk Kırgız Türkçesinde yoktur. Kırgız Türkçesinde olumsuzluk *cok* modal kelimesi ile kurulmaktadır. “-gan yapısındaki fiiller ‘emes’ kelimesi ile birleşirse, vakanın olmuşluğu kesin şekilde bildirilir.”

(Kudaybergenov vd. 1980: 408) ibaresinden de anlaşıldığı üzere kipin olumsuz biçimi *emes* biçim birimi ile de yapılmaktadır.

Kipin soru şekli soru ekinin *edi/ele* biçim birimlerinden önce getirilmesi ile yapılır: Kz. *barğan ba edim?* ‘gitmiş miydin?’ *barğan joq pa ediñ?* ‘gitmemiş miydin?’. Kr. *bargan beleñ (bargan bı eleñ)?* ‘gitmiş miydin?’ *bargan cok bele?* ‘gitmemiş miydi?’

Iskakov, bu yapıyı görülen geçmiş zamanlar içinde göstermiştir (1991: 328). Oralbay Nurcamal ise *edi* biçim birimi ile kurulan bütün zamanlar gibi bu zamanı da birleşik geçmiş zamanlar içinde göstermiştir. İşi, sonradan hatırlatma anlamını birleşik geçmiş zamanın verdiğini belirtmiştir (2007: 294-295). *The Turkic Languages* isimli eserde bu kip önceki/uzak geçmiş zaman (*pluperfect*) terimiyle gösterilmiştir (Kirchner 1998: 326)

Kazak Türkçesinde bu kipte *edi* ek fiilin görülen geçmiş zamanının ekleşmeye başladığı da tespit edilmiştir. Bu ek bazen kısa çizgi ile ayrılarak yazılmış bazen de birleşik yazılmıştır. Örnek: *kelgen-di*.

Azırkı Kırgız Adabiy Tili'nde bu tarz yüklem, geçmişte olmuş vakanın konuşucunun aklına konuşma anında geldiğini bildirdiği belirtilmiştir. (Oruzbayeva vd. 2009: 439). -*GAn ele* yapısı *Kırgız Manual* adlı eserde geçmişte yapılan bir eylemden önce meydana gelen olaylardan bahsederken kullanılan past perfect tense ile karşılanmıştır: *okugan elem: I had read,...* ‘okumuştum’ (Herbert-Poppe 1963: 49).

1.1.1.4.1.2.1. İşlevleri

a) Görülen Uzak Geçmiş Zaman işlevi

Kipin temel işlevidir. Kırgız Türkçesi dil bilgisi kitaplarında da vurgulandığı gibi bu kip geçmişte gerçekleşmiş bir vakanın konuşma anındaki aktarımıdır. Türkiye Türkçesi dil bilgisi kitaplarında “öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi” olarak aktarılsa da kipin bünyesinde öğrenilen geçmişten ziyade belirli, görülen geçmiş ifadesi vardır. Kip, bir belirlilik anlamı barındırır.

Kazak Türkçesinden Örnekler

1925 jılı köktemde, kelinşegimi alıp (sol kısta **üylengen edim**) Kazakistan astanası Kızılordağa oquw izdep keldim. (E, 258) ‘1925 yılının ilkbaharında, eşimi alıp (o kışın **evlenmişim**) Kazakistan’ın başkenti Kızılorda’ya okumak için geldim.’

Mäwlen Almatığa attanar aldında İneşke **telegramma soqqan edi**. (İ, 5) ‘Mevlen, Almatı’ya gitmeden önce İneş’e **telgraf çekmişti**.’

Almatıda qurılıp jatқан ult diviziyasına suranıp kelgen. Mäwlen de osı diviziyada edi. Dostar qayta **tabısqan-dı**. (İ, 14) ‘Almatı’da kurulan milli tabura katılmıştı. Mevlen de bu taburda idi. Dostlar yeniden **buluşmuştu**.’

Onı kim ekenin de, kay fakültette, kay kursta okıytının da bilmeydi. Söz de **qatısқан жоқtı**. (İ, 25) ‘Onun kim olduğunu, hangi fakültede, kaçınıcı sınıfta okuduğunu da bilmiyordu. Söze de **katılmamıştı**.’

Bir jılı tağı bir ädebiyetşi **kelgen-di**. Balalar onı unıtpaytın. (İ, 66) ‘Bir yıl daha bir edebiyatçı **gelmişti**. Çocuklar onu unutmuyordu.’

Mayқан Belgigulov İneş referatın özi alıp **oqığan bolatın**. (İ, 84) ‘Maykan Belgigulov İneş’in raporunu alıp **okumuştı**.’

Sonda siz bizge jazdıq biydaydıñ masağınan birneşe qara biyday alıp **körsetken joqpa ediniz?**

- Körsetkem, körsetkem, kızım. (İ, 172) ‘O zaman siz bize yazlık buğdayın başağından birkaç karabuğday **göstermemiş miydiniz?** -Gösterdim, gösterdim kızım.’

- Men surawımdı **ayaktağan joq edim**. (İ, 266) ‘Ben sorumu **bitirmemişim**.’

- Qalayşa gajap emes? - dedi Gülşat - **Şaqırğan joq pa edinder?** (İ, 292) ‘- Nasıl garip değil? - dedi Gülşat. **Çağırmamış mıydınız?**’

Trakiya paşaeli Qoğamınıñ keybir jetekşileri men İstambulda **kezdesken bolatınmın**. (J, 3) ‘Trakya Paşaeli Cemiyeti’nin ileri gelenlerinden bazıları ile daha İstanbul’da iken **görüştüm**.’

Meni komandir retinde osında kaldıratındıktarıñızdı bildirgen edinizder. (J, 579) ‘Beni komutan olarak burada bırakacağınızı **bildirmiştiniz.**’

Telegrammada şığatın sağıatımdı ädeyi körsetken edim. (J, 31) ‘Telgrafta, bile bile çıkış saatimi **göstermiştim.**’

Bul mäsele ayırıqşa märtebeli Kazım Karabekir paşadan da suralğan edi. (J, 119) ‘Bu husus ayrıca Kâzım Paşa Hazretleri’nden de **sorulmuştu.**’

Negizinde biz Refet murzanı Koniyağa jibergen kezde oğan maqsatka say barlıq jumıstar üşin tolıq lawazım bergen edik. (J, 137) ‘Esasen, biz Refet Bey’i Konya’ya gönderirken, kendisine, amaca uygun bütün iş ve faaliyetler için tam ve geniş bir yetki **vermiştik.**’

Tek қана Sivas väliyatı mektepteri demalısta bolğandıktan Ökilder Keñesi litseyde ornalasқан-di. (J, 160) ‘Yalnız Sivas ili, okulların tatilde bulunması dolayısıyla, Heyet-i Temsiliye’yi lisede **misafir etmişti.**’

Bäri de endigi şındıqtı öz közimen körıp tüsingen-di. (J, 439) ‘Artık herkes gerçeği görmüş ve **anlamıştı.**’

Osı ҳat almasuwlardan keyin äskeri jattıǵuwğa baylanıstı ismet paşa men Ulttıq қorǵanus ministri Kazım paşa İzmirge kelgen-di. (J, 663) ‘Bu yazışmadan sonra harp oyunu dolayısıyla İsmet Paşa ve Millî Savunma Bakanı bulunan Kâzım Paşa da İzmir’e **gelmişlerdi.**’

Jaña ükimettegi burınǵı jaқın dostarıma barıp, jaǵdaydın қандаy дәреjede ekendigi tuwralı suhbattasқан bolatınmın. (J, 181) ‘Yeni kabinede, çoğunlukta olan eski ve yakın arkadaşlarımı ziyaret ederek durumun ne merkezde olduğu konusunda bir **sohbet görüşmesi yapmış idim.**’

Bul ҳabar bir emes, eldeneşe ret kelgendi. (ME, 11) ‘Bu haber bir kere değil, birkaç kere **gelmişti.**’

Äzimһan özi de anıқ aşıқ baylawmen kelgen joқ-tı. (ME, 12) ‘Azimhan da açık bir karar ile **gelmemişti.**’

Alğaşkı jılaw, alğaşkı qaralı kayğı osı tünen, osınday ħaldin ortasında bastalğan-dı. (ME, 15) ‘İlk ağlama, ilk matemli kayğı o gecede, o hâlin ortasında **başlamıştı.**’

Baktıgül bul künge şeyin Jarasbaydıñ osılay söylegen türin körgen joq-tı. (ME, 206) ‘Baktıgül bugüne kadar Jarasbay’ın bu şekilde konuştuğunu **görmemişti.**

Tabiyğat özgeşe bop tuwğan edim, /Belimdi jastan bekem buwğan edim. / ħalıqtıñ qorlıq körgen tuwın ustap, /Ädildik jolin izdep ħuwğan edim. (ÖP, 48) ‘Tabiat başkaca olduğunda **doğmuştum**, belimi gençten daha sıkı **bağlamıştım.** Halkın hor görülen sancağını tutup adalet yolunu **izlemiştım.**’

Sunğarğa kepter bayğus ‘arız’ dedi. / ‘Bar edi moynımda zor qarız’ dedi. / Üwäde bergen edim bir laşınğa, / Sanawşem üwademdi parız’ dedi. (ÖP, 273) ‘Zavallı güvercin sungura “bir isteğim var”, boynumda büyük bir yük var, dedi. Bir laçine **söz vermiştim**, o sözümü farz bilirim, dedi.’

Kırgız Türkçesinden Örnekler

Tilmer ‘süylöşö albaym dedi’ dep koygon ele. (B, 31) ‘Tercüman, söyleyemem dedi, **diye kestirip atmıştı.**

Ötkön cılı sizge bir kat cibergen elek. (B, 382) ‘Geçen yıl size bir mektup **yollamıştık.**’

Eç kim aytkan cok ele go?! Özü sırtka çıkkın cok ele go?! Elteyip kaldı Raħmat bek. (B, 83) ‘Hiç kimse söylememişti ya! Kendi dışarı **çıkamamıştı** ya! Hüsrarla kaldı Rahmet Bey.’

Kayrat kılar biröö kalğan cok ele tışta. (B, 166) ‘Gayret eden biri **kalmamıştı** dışarıda.’

Kim ayttı saga, kaysı şeriyattan eşitkensin, kız bala emes eken dep katuu uyatkarğan boluçı. (B, 283) ‘Kim söyledi sana, hangi şeriattan işittin, kız çocuk evlat değil miymiş diyerek sertçe **azarlamıştı.**’

Kozgolonjo katışkan emespiz, bilbedik, körgön çok elek degen coop irazı kılbat. (B, 368) ‘Baş kaldırma hareketine katılmadık, bilmiyoruz, **görmemiştik** gibi cevaplar razı etmiyor.’

Alar eñ ele mıktı kuraldanışkan bolçu. (C, 5) ‘Onlar çok iyi **silahlandırılmış idi.**’

Andan soñ, kızdardı capsarga baylangan at canına kaltırıp, tigil eki coldoşun taap kelgen bolçu. (C, 20) ‘Ondan sonra kızları bir yere bağlanmış atın yanında bırakıp diğer iki arkadaşını **bulmuştu.**’

Cakın aradan tütün cıttanıp, ottor körünö, itter ürö baştağan bolçu. (C, 15) ‘Yakın zamanda duman kokmaya, otlar görünmeye, köpekler havlamaya **başlamıştı.**’

- *Surañız! dep, çeçkindüü ayttı Kargabay. Birok kantse da içinde cipkirip kalgan bolçu.* (C, 37) ‘-Sorunuz diyerek ciddi bir şekilde söyledi Kargabay. Ancak ne yaparsa yapsın **midesi bulanmıştı.**’

Kargabay uyala tüşkön bolçu. (C, 49) ‘Kargabay **utanmıştı.**’

Uşu kezde anın köz aldına caş çağı kele kalgan ele. (C, 107) ‘O zaman gözünün önüne gençlik çağı **gelmişti.**’

Uşu kezde kök şoola suyulup, sırtta tañ ağarıp kelatkan ele. (C, 194) ‘O zaman gök aydınlanıp, sırtta **tan ağarmaya başlamıştı.**’

Oşondo bir asıl adamdan, akılduu adamdan ayrılğanın bilgen Kargabay katuu-katuu eçkire ıylap algan ele. (C, 87) ‘O zaman asil bir insandan, akıllı bir insandan ayrıldığını bilen Kargabay içli içli hıçkırarak **ağlamıştı.**’

Uşu kezde Atake baatır Sarıtay murzanın canına kelip kalgan bolçu. (C, 134) ‘O zaman Atake Batır Sarıtay Bey’in yanına **gelmişti.**’

Biz köbünçö kolhoz kuruluşu cönündö söylöşkön bolduk. (C, 172) ‘Biz çoğunlukla kolhozun yapısı hakkında **konuşmuştuk.**’

Sıyłaşkandı bilgen Atake, sıyrışkandı da bilet dep kaparsız külgön boldu. (C, 197) ‘Saygı göstereni bilen Atake, kalp kıranı da bilir diyerek habersizce **gülmüştü.**’

Men balanı sagınıp kütökön elem. (C, 287) ‘Ben çocuğu özleyerek **beklemiştim.**’

Tuncuragan beçaralar kantse da, öz tagdırlarına baş iyip kalışkan ele. (C, 146) ‘Kederli biçareler ne yaparsa yapsın kendi kaderlerine **boyun eğmişlerdi.**’

Anğıça aldı cagımdan dobuş çıktı. Men mıltıgımdı ayar karmay turup kalgan bolçumun. (C, 167) ‘Aniden ön tarafımdan ses çıktı. Ben tüfeğimi ileriye doğru tutup **kalmıştım.**’

Uşuga çeyin ukkan çok belej? (EA, 52) ‘Şimdiye kadar **duymamış mıydın?**’

Baatır Şad Kara Kagan atın algan ele. (KÖ, 33) ‘Bagatur Şad Kara Kağan adını **almıştı.**’

Cookerler ortonu keñ alışkan bolçu. (KÖ, 51) ‘Çeriler halkayı biraz daha **geniş tutmuşlardı.**’

- Kıtayda tutkunda cürgöndö körgön bolçumun. (KÖ, 148) ‘Çin’de tutsakken onu **görmüştüm.**’

Şen-Kin öto katuu aşık bolup kalganın tüşüingön, közünö Almiladan başka eç nerse körünböy kalgan bolçu. (KÖ, 240) ‘Sen-king derin bir aşka tutulduğunu anlıyor, gözü Almila’dan başka bir şey **görmüyordu.**’

Muzoo kirgen çetki arıktın boyunda, / Sarı koon bışıp kalgan bolçu. (KT, 254) ‘Buzağının gezdiği kenardaki sulama kanalının etrafında, sarı koyun **pişirilmişti.**’

Bark albas, Külbös kızdı süygön belem? (KT, 298) ‘Hiçbir şeye ehemmiyet vermeyen Külbös kızını **sevmiş miydik?**’

Komandir cakşı belek bergen ele. (KT, 304) ‘Komutan güzel bir hediye **vermişti.**’

b) Süreklilik/ Geçmişte Başlayıp Devam Etme İşlevi

Bu kip zaman zaman geçmişte belli bir süre devam etme bildirebilir. Bunun yanında geçmişte başlayıp hâlen devam eden bir oluş, kılış, durum da bildirebilir. Bu işlevi birkaç örnekte tespit edilebilmiştir.

Kazak Türkçesinden Örnekler

*Töseğine oralğan Mädine uyıqtay almadı. Közin jumıp köp jattı. (Mınday uyıqsızdıq soñğı jıldarda jiyilene **bastañandı**).* (İ, 117) ‘Döşeğine uzanan Medine uyuyamadı. Gözünü yumup uzun bir süre yattı. (Böyle uykusuzluklar son yıllarda sıklaşmaya **başlamıştı**.)’

*Balgın bilek küşimen alarmız biz / Neşe mıñ jil kұdaydan **surañandı**, joldastar!* (ÖP, 73) ‘Olgun bilek gücü ile alacağız biz, nice bin yıllar boyu Allah’tan **istemişlerdi**, yoldaşlar.’

Kırgız Türkçesinden Örnekler

*Eerçişken eki can biraz uzay berişkende çiye bōrülör cılkını **tegerektep alışkan ele**.* (C, 10) ‘Birbirini takip eden iki kişi birazık uzaklaşınca yabancı kurtlar yıldıyı **kuşatıyorlardı**.’

*Cigitterimdin tolorsuguna kan uyup, **basa albay turgan boluştu**.* (C, 133) Yiğitlerimin ayaklarına kara sular indi, **yere basamaz oldular**.

*Al dağı Zulaykanı oylop, **uktabay çıkkın bolçu**.* (C, 244) ‘O da Züleyha’yı düşünerek **uyumaz oldu**.’

- *Men çoordun siz aytkançalık kasiyeti bar ekendigin **bilgen çok elem dep, basıp ketmekçi bolgondo, çal aga kayradan eskertet**.* (C, 266) ‘Ben kavalın sizin söylediğiniz gibi bir özelliğinin olduğunu **bilmiyordum** deyip giderken yaşlı, ona tekrar hatırlattı.’

- *Kudaydı oozdon **tüşürgön çok elek**.* (C, 311) ‘-Allah’ı dilimizden **düşürmemiştik**.’

Şen-Kiñ ötö katuu aşık bolup kalğanın tüşüngön, közünö Almiladan başka eç nesre körünböy kalğan bolçu. (KÖ, 240) ‘Sen-king derin bir aşka tutulduğunu anlıyor, gözü Almila’dan başka bir şey görmüyordu.’

1.1.1.4.1.3. Kr. -DI + ele

1.1.1.4.1.3.1. Yapısı

Kırgız Türkçesi dil bilgisi kitaplarında *Aykın Bayırkı Ötkön Çak* ‘belirli uzak geçmiş zaman’ olarak adlandırılan bu kip, Türkiye Türkçesi için “görülen geçmiş zaman kipinin hikâyesi” olarak adlandırılabilir. Bu kip Kazak Türkçesinde mevcut değildir.

Kipin yapısı sıfat-fiil kökenli -DI eki, iyelik kökenli şahıs ekleri ve ek fiilin görülen geçmiş zaman biçimi olan *ele*’den müteşekkildir.

Kipin çekim tablosu şöyledir:

Tablo 7: Kırgız Türkçesinde -DI + ele Yapısındaki Belirli Uzak Geçmiş Zaman Çekimi

Kırgız Türkçesi			
Olumlu şekil (Oñ forma)		Olumsuz şekil (Ters forma)	
Teklik (Cekelik Türü)	Çokluk (Köptük Türü)	Teklik (Cekelik Türü)	Çokluk (Köptük Türü)
<i>bardım ele</i> ‘gitmiştim, gittiydim’	<i>bardık ele</i>	<i>barbadım ele</i> ‘gitmediydim, gitmemiştim’	<i>barbadık ele</i>
<i>bardıñ ele;</i> <i>bardıñız ele</i>	<i>bardıñar ele;</i> <i>bardıñızdar ele</i>	<i>barbadıñ ele;</i> <i>barbadıñız ele</i>	<i>barbadıñar ele;</i> <i>barbadıñızdar ele</i>
<i>bardı ele</i>	<i>barıştı ele</i>	<i>barbadı ele</i>	<i>barışpadı ele</i>

Soru çekimi, soru ekinin -DI eki ile çekimlenmiş fiil ile *ele* biçim biriminin arasına gelmesi ile yapılmaktadır: *bardıñ bele?* (bele<bı + ele) ‘gitmiş miydin?’ *körbödük bele* ‘görmemiş miydik?’.

Bu kipin çekiminde dikkat çeken husus, şahıs ekinin ek fiilin görülen geçmiş şekli olarak adlandırabileceğimiz *ele* biçim birime değil de -DI eki ile çekimlenmiş fiile gelmesidir. Türkiye Türkçesinde bu kipin şahıs eki genel olarak ek fiilden sonra

gelir: *geldiydin, geldiydik*. Ancak bu kipin aynı zamanda *açtı-m-dı, açtı-n-dı, açtı-y-dı, açtı-k-tı, açtı-nız-dı, açtı-lar-dı* şekli de kullanılmaktadır (Ergin 2005: 322). Türkiye Türkçesindeki bu kullanım Kırgız Türkçesindeki kullanım ile denktir.

Bu kip; çekimdeki *ele* biçim biriminin bildirdiği geçmiş zamandan daha önce olmuş bir durumu, oluşu veya kılışı bildirir. “Görülen geçmiş zamanın bu türünü *-dı + ele, eken* takıları kurar ve vakanın konuşma anından çok önce olup geçmişliği, tahminiliği, pişmanlığı vb. durumları bildirilir.” (Oruzbayeva vd 2009: 439). *Kırgız Manual*'de bu yapının uzun zaman önce meydana gelen hareketi anlattığı belirtilmiştir (Herbert-Poppe 1963: 49).

1.1.1.4.1.3.2. İşlevleri

a) Belirli Uzak Geçmiş Zaman İşlevi

Bu işlev kipin temel işlevidir. Ancak kipin soru biçimlerinde yer yer uzak geçmiş ifadesinden ziyade onatma, bilinen malum bir olayın sorulması gibi anlamlar da mevcuttur.

Örnekler;

Sen bu mirzanın tiriley kömülgenin körgöm dedin ele go? (B, 41) ‘Sen bu adamın diri diri gömüldüğünü gördüm **demiş miydin?**’

Özü çakırıp, özü söylöşüp, makuldaşpadı bele çoñ orustardın biri dep küdüktöndü Şabdan. (B, 130) ‘Rus büyüklerinden biri, kendisi çağırıp, kendisi konuşup **anlaşmamış mıydı** diye kuşkulandı Şabdan.’

Kargabay baş iykedi ele, ıraazı bolbogondoy ünün biyik çıkardı al: - Mına bul dolononu cakşılap kara - dep catam. (C, 51) ‘Kargabay **başını salladı**, razı olmamış gibi sesini yükseltti: - İşte şu akdiken ağacına dikkatlice bak - diyorum.’

Uşulardı sen kaparıña aldıñ bele? (C, 118) ‘Bunları sen **algıladın mı?**’

- Aytpadım bele, mına taptım! (C, 52) ‘Söylememiş **miydim**, işte buldum.’

Altın karmagan, altın çoğultkan kırgızdı kördüñ bele. (C, 69) ‘Elinde altın tutan, altın biriktiren Kırgız **gördün mü?**’

- *Arbaktar - ölgön adamsın canı. Adamdın canı bolgon soñ alar adamça söylöböğöndö, eşekçe ankırat dep **oyloduñ bele**...* (C, 53) ‘Ruhlar, ölmüş insanın canıdır. İnsanın canı olduktan sonra insan gibi konuşmayıp da eşek gibi anıracak diye mi **düşünmüştün.**’

- *Cekebaatır ata enesi menen çıraktay eki uulu ölgöndö da topurak sal albay kalganın **ayttım bele**?* (C, 75) ‘Cekebatır’ın ana babası ile çıra gibi iki oğlu öldüğü zaman bile üzerlerine toprak atamadığını **söylemiş miydim?**’

*Uşunu ubaktıñız bolso, özüñüz bir karap körsöñüz dep **ötündü ele**:*

- *Anday nersenin baarın karar elem, birook ömürüm cetpeyt.* (EA, 201) ‘Şunu, vaktiniz olursa bir de siz görünüz diye **rica etmişti.** -Öyle şeylerin hepsine bakardım, ancak ömrüm yetmeyecek.’

*Üygö kirgenden kiyin Dina ‘Çay kaynatayın’ **dedi ele**, Dıykanbek bolboy koydu.* (EA, 283) ‘Eve girdikten sonra Dina çay kaynatayım **demişti**, Dıykanbek istemedi.’

- *Papa, tündö Dina eköobüz bizdin direktor menen meymanda **bolduk ele.*** (EA, 287) ‘Baba, dün gece Dina ile ikimiz bizim müdür ile birlikte **misafirliğe gitmiştik.**’

*Bilgendey men da kuyruk may, et **ala keldim ele**, iras boluptur.* (EKT, 55) ‘Bildiğin gibi ben de kuyruk yağı ve et **alıp gelmiştim**, iyi oldu.’

- *Takır Ata degendi **uktuñar bele?** dep suradı.* (KÖ, 235) ‘Kıraç Ata adını **işittiniz mi?** diye sordu.’

- *Tulu Han! Konçuydu alıp kelgenge cardam bergenderge akça **atadıñ ele.*** (KÖ, 261) ‘-Tulu Han! Konçuyu getirmek için yardım edenlere akça **adamıştın.**’

*Attı **ele**, kolu menen betin basıp, / Adamça ‘ay’ dep catıp kaldı.* (KT, 335) ‘Eli ile yüzünü kapatıp **atmıştı**, (dağ sıçanı) insan gibi ‘ah’ dedi.’

1.1.1.4.1.4. Kz. -(I)p + edi, Kr. -(I)ptIr + ele

1.1.1.4.1.4.1. Yapısı

Kırgız Türkçesi dil bilgisi kitaplarında herhangi bir adlandırma yapılmayan bu kip Kazak Türkçesinde *katıstıq ötken şak* ‘birleşik geçmiş zaman’ olarak adlandırılmıştır. Kipin yapısı zarf-fiil kökenli -(I)p eki ve ek fiilin görülen geçmiş zaman biçimi olan *edi/ ele* biçim birimlerinden ibarettir.

Türkiye Türkçesi için “öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi” olarak adlandırılabilir bu kipin kullanım alanı Kazak Türkçesinde daha geniştir. Kırgız Türkçesine dair yapılan taramalarda bu kipe rastlanmamıştır. Ancak yapılan gramer taramasında bu kipin Kırgız Türkçesinde var olduğunu İ. A. Batmanov, *Grammatika Kırgızskogo Yazıka* adlı eserinde haber vermektedir (1940: 68). Kipe dair örnekler de bu eserden alınmıştır. Batmanov’un eserinin 1940 baskısı olduğu göz önüne alınırsa bu kipin zamanla kullanımdan düşmüş olabileceği görüşü ortaya çıkmaktadır. Bir başka görüş ise Batmanov’un bu örnekleri bir ağızdan almış olabileceğidir.

Bu örneklerin olması bu kipin Kırgız Türkçesinde de olduğunu gösterdiği için kipin bu lehçedeki biçimi de incelemeye alınmıştır. Kipin çekim tablosu aşağıdaki gibidir:

Tablo 8: Kazak Türkçesinde -p + edi, Kırgız Türkçesinde -IptIr + ele Yapısındaki Belirli Uzak Geçmiş Zaman Çekimleri

Kazak Türkçesi			
Olumlu şekil (Bolımdı Türi)		Olumsuz şekil (Bolımsız Türi)	
Teklik (Jekeşe)	Çokluk (Köpşe)	Teklik (Jekeşe)	Çokluk (Köpşe)
<i>barıp edim</i> ‘gitmiştim’	<i>barıp edik</i>	<i>barmap edim</i> ‘gitmemiştim’	<i>barmap edik</i>
<i>barıp ediñ;</i> <i>barıp ediñiz</i>	<i>barıp ediñder;</i> <i>barıp ediñizder</i>	<i>barmap ediñ;</i> <i>barmap ediñiz</i>	<i>barmap ediñder;</i> <i>barmap edinizder</i>
<i>barıp edi</i>	<i>barıp edi</i>	<i>barmap edi</i>	<i>barmap edi</i>
Kırgız Türkçesi			
Olumlu şekil (Oñ forma)		Olumsuz şekil (Ters forma)	
Teklik (Cekelik Türi)	Çokluk (Köptük Türi)	Teklik (Cekelik Türi)	Çokluk (Köptük Türi)

<i>barıptır elem,</i> 'gitmişim'	<i>barıptır elek</i>	<i>barbaptır elem</i> 'gitmemişim'	<i>barbaptır elek</i>
<i>barıptır eleñ;</i> <i>barıptır eleñiz</i>	<i>barıptır eleñer;</i> <i>barıptır eleñizder</i>	<i>barbaptır eleñ;</i> <i>barbaptır eleñiz</i>	<i>barbaptır eleñer;</i> <i>barbaptır eleñizder</i>
<i>barıptır ele</i>	<i>barışıptır ele</i>	<i>barbaptır ele</i>	<i>barbaptır ele</i>

Kipin soru biçimi soru ekinin, *-Ip(tIr)* ile çekimlenmiş fiil ile *edi* ek fiilin görülen geçmiş zaman şekli ve *ele* biçim biriminin arasına gelmesi ile yapılır. Kz. *barıp pa ediñ?* 'gitmiş miydin?', *körıp pe edik?* 'görmüş müydük?'. Kırgız Türkçesinde kipin soru biçimi tespit edilememiştir. Ancak işleyiş bakımından şu şekilde kurulduğu söylenebilir: Kr. *barıptır beleñ?* 'gitmiş miydin?', *körüptür belek?* 'görmüş müydük?'.

Bu kip *edi/ ele* biçim birimlerinin bildirdiği geçmiş zamandan daha önce gerçekleşmiş durum, kılış ve oluş bildirir. *edi/ ele* biçim birimleri ile eylemin bittiği noktaya gönderme yapılır. Bazen konuşucunun aklına konuşma anında gelen bir olay da bu kiple ifade edilebilir.

Kazak Türkçesinde *edi + m* yapısının kısalarak *em* biçimine girdiği, üçüncü şahıs eçkiminde ise *edi* biçim biriminin sonundaki *-i* sesinin düştüğü de tespit edilmiştir: *kıp em; aytıp ed.*

Kazak Türkçesinde Nurcamal, bu kipi birleşik geçmiş zamanlar içinde göstermiş ancak kipe dair açıklama yapmamıştır. (2007: 2095)

Kırgız Türkçesinde ise Batmanov, bu zamanın uzak bir geçmişte gerçekleşmiş olayı anlattığını belirtmiştir (1940: 68).

1.1.1.4.1.4. 2. İşlevleri

a) Belirli Uzak Geçmiş Zaman İşlevi

Kipin temel işlevidir. Kip, bu işleviyle konuşma anında gönderme yapılan zamandan daha önce meydana gelmiş oluş, durum ve kılış bildirir.

Kazak Türkçesinden Örnekler

*Ƙoldar dep ƙısılganda babalarım,/ Senderge asaw balan **senip edi.*** (ÖP, 47)
‘Sıkıştıgımda atalarım beni kollar diye, bu asi evladınız size **inanmıştı.**’

*Teñdik burın naşargıa **kelip pe edi!**/ Közdiñ jasın jawızdar **körıp pe edi,***
joldastar! (ÖP, 72) ‘Eşitlik önce fakire mi **gelmişti!** Göz yaşını kötüler **görmüş**
müydü, yoldaşlar!’

***Körmep edim** jar ƙızığın,/ Bir sen ediñ tilegim./ Bir sen ediñ bar ƙızığım,/*
Şıbın janım, jüregim. (ÖP, 151) ‘Yar mürüvvetini **görmemişim.** Dileğim, sadece
sendin. Bütün bahtım sendin, hayatım, yüreğim.’

***Sağınıp edi** dosın, ağan - dedi,/ Özim de barmaq edim sağan - dedi.* (ÖP,
234) ‘Dostunu **özlemişti.** Ona, ben de sana gelecektim, dedi.’

*Bir tüsimdi aytayın,/ Älewmetke jır ƙılıp./ Osığan uksas bir isti/ **Ayıp ed** bir*
dos sır ƙılıp. (ÖP, 244) Millete bir rüyamı şiir yazıp anlatayım. Buna benzer bir şeyi
bir dost sır verip **anlatmıştı.**’

*Oljağa tüser bolsam, ƙuzdan ƙulap/ Ölüwge beldi bekem **baylap edim.*** (ÖP,
296) ‘Birisine ganimet olacak olsaydım, ölmeye kesin karar **vermiştim.**’

*Sonda men betimdi oƙtan **burıp pa edim?*** (ÖP, 393) ‘O zaman ben yüzümü
oktan **çevirmiş miydim?**’

*Ülken sın **bolıp edi** jas basıma, / **Sert ƙıp em** ötirikke baspasıma.* (ÖP, 273)
‘Genç yaşımda büyük bir imtihan **olmuştu,** yalana düşmeyeceğime **ant içmiştim.**’

*Ƙaraközdiñ äkesi jas kezinde **ölip edi.*** (ME, 12) ‘Karagöz’ün babası genç
yaşta **ölmüştü.**’

Halıyfanıñ jağdayına kelsek, ğılım men tehnikı nurğa toltırğan şınayı
*örkeniyet dünüyesinde külkige aynaluwdan başka nesi **ƙalıp edi?*** (J, 11) ‘Halifelığın
durumuna gelince, ilim ve tekniğin nurlara boğduğı gerçek medeniyet dünyasında
gülünç sayılmaktan başka bir yanı **kalmış mıydı?**’

*Bükil Batis Anatolida, Ankara jäne onıñ aymağında eñ durısı bükil memlekette küş dep aytuwğa turarlıq bir äskeri bölim **qalıp pa edi?*** (J, 379) ‘Bütün Batı Anadolu illerimizde, Ankara ve dolaylarında, daha doğrusu bütün memlekette, kuvvet denilecek bir askerî birlik **birakılmış mıydı?**’

Ertemen poezd Arıs stanitsiyasına kelgende, qasındağı bir qartañdaw adamdı oyatıp ta alıp edi. (İ, 3) ‘Tren erkenden Arıs istasyonuna geldiğinde karşıdaki yaşlı bir adamı **uyandırmıştı.**’

*Bul kezde İneş te esin **jiyıp edi.*** (İ, 10) ‘Bu sırada İneş de kendine **gelmişti.**’

*Al men bar goy, al men tanıstardıñ eşqaysısı de kezdespese eken dep **tilep edim.*** (İ, 12) ‘Oysa ben var ya, ben tanıdıklardan hiç biri denk gelmese keşke diye **dilemiştim.**’

*Qay kursta **körıp edim** bul jigitti? - dep oyladı, Bozjanov. - İye, törtinşi kurstıñ studentı bolar. ’* (İ, 268) ‘Hangi sınıfta **görmüştüm** bu delikanlıyı diye düşündü Bozjanov. - Evet, dördüncü sınıfın öğrencisi olmalı.

*Şınımdı aytayınşı, men seniñ qalada qalğanındı da **köre almap edim.*** (İ, 307) ‘Doğrusunu söyleyeyim ben senin şehirde kaldığımı da **görememiştim.**’

*Sonıñ mezwewi boyınşa vokzaldıñ sırtındağı köpirden **asıp edim,** tramvay jaña ğana jürgeli tur eken, men de kelip iliktim, tramvay da jürdi.* (E, 280) ‘Onun işaretine göre istasyonun dışındaki köprüden **geçmiştim,** tramvay hareket edecekmiş, ben de gelip iliştim, tramvay hareket etti.’

*- Tuwğanda toy **jasay almap edim.** Jigittigine jasayın, qarağımñıñ.* (E, 335) ‘Doğduğunda toy **yapamamıştım.** Delikanlılığına yapayım göz nurumun.’

*Jä, olay bolsa, biz quday tağalanı ayıbı joq, mini joq, özi ädil dep **iyman keltirip edik.*** (KS, 207) ‘Evet, öyleyse, biz Allah’a kusuru yok, eksikliği yok, kendisi adildir diye **iman etmiştik.**’

Kırgız Türkçesinden Örnekler

İbrahim kat cazıptır ele, katın biz albadık. (İ. A. Batmanov *Grammatika Kırgızskogo Yazıka*: 68) ‘İbrahim mektup **yazmıştı**, mektubunu biz almadık.’

Asan mugalim boluptur ele. (İ. A. Batmanov *Grammatika Kırgızskogo Yazıka*: 68) ‘Hasan öğretmen **olmuştu**.’

İvanov orto mektepti bütürüptür ele bıyl institutka kırıptır. (İ. A. Batmanov *Grammatika Kırgızskogo Yazıka*: 68) ‘İvanov orta mektebi **bitirmişti**. Bu yıl enstitüye girmiş.’

b) Belirli Sürekli Geçmiş Zaman İşlevi

Kipin sürekli geçmiş zaman işlevine Kazak Türkçesinde bir örnekte rastlanmıştır. Bu süreklilik belli bir zaman diliminde devam etme ve bitme bildirir.

Örnek

Soğıstan burın Bozjanov Kärım Leningratta turıp edi. (İ, 94) ‘Savaştan önce Bozjanov Kerim Leningrat’ta **yaşıyordu**.’

1.1.1.4.2. Belirsiz Uzak Geçmiş Zaman

Bu kip, çekimli fiilin ardından *eken/ imiş* ek fiilin öğrenilen geçmiş zamanı ve *-mIs* ekinin getirilmesi ile yapılır. Temel işlevi, konuşma anında gönderme yapılan zamandan önce gerçekleşmiş ancak konuşucu tarafından tam olarak bilinmeyen, sonradan fark edilen oluş, durum veya kılış bildirmesidir. Türkiye Türkçesinde bu yapılar geçmiş zamanların rivayet çekimi olarak adlandırılır. Kip çekimlerinde şahıs ekleri daima *eken/ imiş* biçim birimlerinin üzerine geldiği için zamir kökenli şahıs ekleri kullanılır.

1.1.1.4.2.1. Kr. -A/ -y + *elek* + *eken*

1.1.1.4.2.1.1. Yapısı

Sadece Kırgız Türkçesinde bulunan bu kip, gerçekleşmemiş belirsiz uzak geçmiş bildirir. Bu yönüyle Türkiye Türkçesinde öğrenilen geçmiş zamanın

rivayetinin olumsuz çekimi olarak adlandırılabilir. Çok işlek olmayan bu kip sıfat-fiil kökenli *-A/ -y + elek eki*, ek fiilin öğrenilen geçmiş zaman biçimi *eken* ve zamir kökenli şahıs eklerinden oluşur.

Çekim tablosu şöyledir:

Tablo 9: Kırgız Türkçesinde -A/ -y + elek + eken Yapısındaki Belirsiz Uzak Geçmiş Zaman Çekimleri

Kırgız Türkçesi	
Olumlu şekil (Oñ forma)	
Teklik (Cekelik Türü)	Çokluk (Köptük Türü)
<i>bara elek ekenmin</i> ‘gitmemişim, gitmemiştim’	<i>bara elek ekenbiz</i>
<i>bara elek ekensiz;</i> <i>bara elek ekensiz</i>	<i>bara elek ekensizder;</i> <i>bara elek ekensizder</i>
<i>bara elek eken</i>	<i>barışa elek eken</i>

Ek bünyesinde bir olumsuzluk ifadesi barındırdığı için kipi olumsuz çekimi yoktur. Soru biçimi ise soru ekinin eken ek fiilin öğrenilen geçmiş zaman şeklinden önce getirilmesi yardımıyla yapılır: ‘*kele elek bekensiz?*’ (beken < bı + eken) ‘*gelmemiş misin?*’, ‘*üyrönö elek bekensizder?*’ ‘henüz öğrenememiş miydiniz?’.

Kipe dair taranan edebî eserlerde bulunan örneklerin az olması nedeniyle Genel Ağ ortamından tespit edilen örnekler de alınmıştır.

Bu kipe Kırgız Türkçesi gramerlerinde yer verilmemiştir.

1.1.1.4.2.1.2 İşlevleri

a) Belirsiz Uzak Geçmiş Zaman İşlevi

Kipin temel işlevi bu işlevdir. Konuşma anında göndeme yapılan geçmiş zamandan daha uzak bir geçmişte gerçekleşen oluş, durum veya kılışı konuşucunun sonradan fark ettiğini veya başkasından duyduğunu bildirir. Konuşma anından hareketle olayın gerçekleşme zamanı sonradan fark etme ya da başkasından duyma zamanından, daha uzaktır.

Örnekler

Azırkı ubakitka çeyin kiçinekey naristeni koyup ketken kamazdın aydoočusu coopko tartıla elek eken. (w1) ‘Şimdiye kadar küçücük sabiyi bırakıp giden Kamaz (kamyon markası) sürücüsü **suçlanamamış imiş.**’

Negizi salıngandan beri 30-40 cıldan beri almaşa elek eken. (w2) ‘Temeli atıldıktan beri 30-40 yıldan beri **değişmemiş imiş.**’

Tıyakta bolgon okuyanı kamçı urganga künöö oodarıp, aşa elek eken dep ayttı. (B, 80) ‘Rastgele olan olayın vebalini yalnızca kamçıyı vuranın üzerine **yılmamış imiş,** dedi.’

- *Ötüköndögü kıtaylar türkçö bilişet. Sen ali üyrönö elek ekensiy.* (KÖ, 67) ‘- Ötüken’deki Çinliler Türkçe bilir. Sen daha **öğrenememişsin.**’

b) Belirli Uzak Geçmiş Zaman İşlevi

Kipin bir diğer işlevi de belirli uzak geçmiş bildirmesidir. Bu durumda konuşmacı bizzat bildiği bir olayı aktarır. Bu işlevi tek örnekte tespit edilmiştir.

Örnek

Baamday kelse, oşondon beri öz yeri arkıluu, ayıl-apanı topoloj kıla düülükürtgön kerben attuu ötü elek eken. (C, 179) ‘Şöyle bir dikkat ettiğinde, o zamandan beri kendi yeri üzerinden, köyü karıştırarak kargaşa çıkaran bir kervan **geçmemişti.**’

1.1.1.4.2.2. Kz. -GAn + eken, Kr. -GAn + eken/imiş

1.1.1.4.2.2.1. Yapısı

Bu kip, Kazak Türkçesinde *Tanıq/Aygaksız Ötken Şaq*, ‘tanıksız, ispatsız geçmiş zaman’ *Burıngı Ötken Şaq* ‘önceki geçmiş zaman’; Kırgız Türkçesinde ise *Calpı Bayırkı Ötkön Çak* ‘genel uzak geçmiş zaman’ olarak adlandırılır. Türkiye Türkçesinde “öğrenilen geçmiş zamanın rivayeti” olarak adlandırılabilen bu kip her iki lehçede de işlek olarak kullanılan kiplerden biridir. Kipin yapısı sıfat-fiil kökenli -GAn eki, ek fiilin öğrenilen geçmiş zaman biçimi olan *eken/ imiş* ve zamir kökenli şahıs eklerinden müteşekkildir.

Kipin çekim tablosu şöyledir:

Tablo 10: Kazak Türkçesinde -GAn + eken, Kırgız Türkçesinde -GAn + eken/imiş Yapısındaki Belirsiz Uzak Geçmiş Zaman Çekimleri

Kazak Türkçesi			
Olumlu şekil (Bolımdı Türü)		Olumsuz şekil (Bolımsız Türü)	
Teklik (Jekşe)	Çokluk (Köpşe)	Teklik (Jekşe)	Çokluk (Köpşe)
<i>barğan ekenmin</i> 'gitmişmişim, gitmiştim'	<i>barğan ekenbiz</i>	<i>barmağan ekenmin,</i> <i>barğan joğ ekenmin</i> 'gitmemişmişim, gitmemiştim'	<i>barmağan ekenbiz,</i> <i>barğan joğ ekenbiz</i>
<i>barğan ekensiy;</i> <i>barğan ekensiz</i>	<i>barğan ekensiyder;</i> <i>barğan ekensizder</i>	<i>barmağan ekensiy,</i> <i>barğan joğ ekensiy;</i> <i>barmağan ekensiz,</i> <i>barğan joğ ekensiz</i>	<i>barmağan ekensiyder,</i> <i>barğan joğ ekensiyder;</i> <i>barmağan ekensizder,</i> <i>barğan joğ ekensizder</i>
<i>barğan eken</i>	<i>barğan eken</i>	<i>barmağan eken,</i> <i>barğan joğ eken</i>	<i>barmağan eken,</i> <i>barğan joğ eken</i>
Kırgız Türkçesi			
Olumlu şekil (Oñ forma)		Olumsuz şekil (Ters forma)	
Teklik (Cekelik Türü)	Çokluk (Köptük Türü)	Teklik (Cekelik Türü)	Çokluk (Köptük Türü)
<i>bargan ekenmin,</i> <i>bargan imişmin</i> 'gitmişmişim, gitmiştim'	<i>bargan ekenbiz,</i> <i>bargan imişpiz</i>	<i>barbagan ekenmin,</i> <i>barbagan imişmin</i> <i>bargan çok ekenmin</i> 'gitmemişmişim, gitmemiştim'	<i>barbagan ekenbiz,</i> <i>barbagan imişpiz,</i> <i>bargan çok ekenbiz</i>
<i>bargan ekensiy,</i> <i>bargan imişsiy;</i> <i>bargan ekensiz,</i> <i>bargan imişsiz</i>	<i>bargan ekensiyer,</i> <i>bargan imişsiyer;</i> <i>bargan ekensizder,</i> <i>bargan imişsizder</i>	<i>barbagan ekensiy,</i> <i>barbagan imişsiy,</i> <i>bargan çok ekensiy;</i> <i>barbagan ekensiz,</i> <i>barbagan imişsiz,</i> <i>bargan çok ekensiz.</i>	<i>barbagan ekensiyer,</i> <i>barbagan imişsiyer,</i> <i>bargan çok ekensiyer;</i> <i>barbagan ekensizder,</i> <i>barbagan imişsizder</i> <i>bargan çok ekensizder</i>
<i>bargan eken,</i> <i>bargan imiş</i>	<i>barışkan eken,</i> <i>barışkan imiş</i>	<i>barbagan eken,</i> <i>barbagan imiş,</i> <i>bargan çok eken</i>	<i>barışpagan eken,</i> <i>barışpagan imiş,</i> <i>barışkan çok eken.</i>

Kipin soru biçimi, soru ekinin *eken* ek fiilin öğrenilen geçmiş zaman şeklinden önce gelmesi ile yapılır: Kz. *bargan ba ekenmiz?* ‘gitmiş miymişiz?’, *barmağan ba ekenmiz?* ‘gitmemiş miymişiz?’ Kr. *bargan beken?* (beken < b1 + eken) ‘gitmiş miymiş?’ *körbögön bekensijer?* ‘görmemiş miymişsiniz?’.

Kırgız Türkçesinde Kazak Türkçesinden farklı olarak *imiş* biçim birimi kullanılmaktadır.

Bu kipi Iskakov, öğrenilen geçmiş zamanlar içinde zikretmiştir (1991: 329). Oralbay Nurcamal ise uzak geçmiş zamanlar içinde göstererek zamanla ilgili şunları kaydetmiştir: “Uzak geçmiş zaman -gan eken yapısı ile hareketin geçmiş zamanda gerçekleştiğini net bir şekilde belirtir. Örneğin, *kelgen eken, bilgen eken, aytkan eken*. Bunda hareketin gerçekleştiğini, birisinin aktardığını bildiren nüans vardır. Uzak geçmiş zamanın bu türünde 1. şahısta öznenin işi yaptığını unutup sonra tekrar hatırlatıldığını gösteren anlam ayrıntısı da vardır.” (2007: 292).

Kırgız Türkçesi gramerleri bu kipi -*GAn ele* yapısı ile birlikte uzak geçmiş zaman içinde değerlendirmiştir. Bu kipte işin gerçekleşmişliği konuşmacının aklından çıkmış, konuşma anında tekrar aklına gelmiştir. Eğer olay ikinci veya üçüncü şahıslarla ilgiliyse olayın gerçekleşmesi konuşucu tarafından tahmini bir şekilde dile getirilir (Oruzbayeva-Kudaybergenov 1964: 249).

1.1.1.4.2.2.2. İşlevleri

a) Belirsiz Uzak Geçmiş Zaman İşlevi

Kipin temel işlevlerinden birisi budur. Bu işleve kipin rivayet işlevi demek de mümkündür. Konuşucunun uzak geçmişte gerçekleşen bir olayı başkasından duyarak aktardığını bildirir.

Kazak Türkçesi nden Örnekler

Osınday söz tanımaytuğın elge söz aytқанша, öziңdi tanıytuğın шоққани баққан жақсы деп бир һаким айтқан екен. (KS, 195) ‘Böyle laf anlamayan bir halka laf anlatmaktansa kendini bilen domuza bakmak daha iyidir diye bir bilge **söylemiş imiş.**’

Manadan beri buwılıp otır edim, dätim şıdamay, qasına jügirip barsam, bir közi şığıp ketken eken. (E, 277) ‘Bir zamandır kollarımı bağlamış oturuyordum, dayanamayıp yanına vardığımda bir gözü **çıkılmış gitmiş imiş.**’

- *E, meni öz awlıñızğa tüse kele jatқан kelin dep oylağan ekensiz* göy. (İ, 311)
‘- Beni sizin köyünüze gelen gelin diye **düşünmüş imişsiniz** galiba.’

Zorlıqtıñ jastan dämin tatқан eken,/ Awulın bir kün jaw kep şapқан eken,/ Ölimnen ata anasın jaw qolınan,/ Laşınday bir er kez bop kaққан eken. (ÖP, 290)
‘Çocukluğunda zorbalığın tadını **almış**, köyünü bir gün düşman **basmış**, ana babasını düşman elinde ölmekten doğan gibi bir er rast gelip **kurtarmış imiş.**’

Kırgız Türkçesi nden Örnekler

Biz ‘kaysak’ dep köngön, bu tügül bizdin ‘kozak’ degenibiz oşo ‘kaçak’ degenden çıkқан imiş. (B, 53) ‘Bizim “kaysak” diye alıştığımız bu değil, bizim “kozak” dediğimiz bu “kaçak” kelimesinden **çıkılmış imiş.**’

Kutkit külüp koydu bek da özünçö ‘... bir cıl mal bakan balanđan üç cılı akıl suraba, bu beker aytılbagan eken go, ne kılat, maldan başka sözü cok...’ dep asteydil mıskıl oy taap oturdu. (B, 81) ‘Kıs kıs güldü bey de kendince. ‘... bir yıl mal bakan evladına üç yıl fikir danışma bu boşuna **söylenmemiş imiş** ya, ne yapacak, maldan başka sözü yok...’ deyip gönülden, alay edercesine bir düşünce buldu.’

Selde orongon, Kargabayga okşoş sakalқан murzanı Oş şaarınan körgöndör umtula barıp salam berişe, al ayılđaştarın taptakır taantbay koygon imiş. (C, 96)
‘Başı sarıklı, Kargabay’a benzeyen bir beyi Oş şehrinde görenler selam verdiklerinde, o hemşehrilerini hiç **tanımamış imiş.**’

Çapkinga kelgen san cılkı kök caşıl örööndü bettep, camıray bergende keñ Karkıranın içi tardık kulgan imiş. (C, 136) ‘Yağmalamaya gelen sayısız yıllık yeşil ırmağa yönelip toplanmaya başladığında geniş Karkıra’nın içi **daralmış imiş.**’

Nariste aytkanday, karasa cigittin köynögü art cagınan ayrılğan eken. (C, 217) ‘Çocuğun söylediği gibi yiğidin gömleği arka tarafından **yırtılmış imiş.**’

- *Men da tüşümdö: töbömö nan kötörüp, anı padişaga alıp **baratkan ekenmin**. Bir kezde karasam ele kötörgön nanımdı ar kaday kuştar kelip talap cep ketiştı. (C, 219) ‘Ben de düşümde: başımın üzerine ekmek kaldırıp onu alıp padişaha **gıtmişmişim**. Bir ara baktığımda başımın üzerine kaldırdığım ekmeği kuşlar gelip yemişti.’*

*Zıynatka dep bir cigit **aytkan imiş**. (KT, 321) ‘Zıynatka denilen bir yiğit **söylemiş imiş**.’*

***Bütken eken** kayran ömür kayran can. ’ (KT, 220) ‘Zavallı ömür, zavallı can **bitmiş imiş**.’*

b) Öğrenilen Geçmiş Zaman İşlevi

Kipin bir diğer işlevi öğrenilen geçmiş zaman bildirmesidir. Bu işlevde kipin üzerinde başkasından duyma, sonradan fark etme gibi anlamlar bulunmaktadır.

Kazak Türkçesi nden Örnekler

Umıtpağan ekensin goy. (İ, 12) ‘Unutmamışsın ya.’

*Meynam jatқан соң газеттер де **алınбаған екен** гой. (İ, 60) ‘Meynam yattıktan sonra gazeteler de **alınmamış** ya.’*

- *Ar jağın **umıtıp қалған екен**. (İ, 208) ‘Her yerini **unutup kalmışım**.’*

- *Tuw, mına kăpirdiñ eki kôzi jap-jasıl bop ketipti-aw, tuğımın **sezgen eken** mına jüzқара; қой, balam, endi munı óltirip, terisin alayıқ деп edi. (ME, 27) ‘-Tüü, bu kâfirin iki gözü de yemyeşil olmuş ya, soyunu kim olduğunu **öğrenmiş** bu yüzkarası; bırak, yavrum, şimdi bunu öldürüp derisini alalım demişti.’*

*Ol - ölik. Biraқ denesi äli tügel **muzdap ta bolған jok eken**. (ME, 56) ‘O ölmüş. Ancak vücudu tamamen **soğumamıştı**.’*

*Şekesi **jarılған eken**. (ME, 182) ‘Alını **yarılmış**.’*

Kırgız Türkçesinden Örnekler

-Ava, bayagı Alımkul miñbaşığa coldongon kat **cetken eken**. (C, 116) ‘- Amca, Alımkul’un binbaşıya önceden gönderdiği mektup **ulaşmış**.

Oñbogon kakbaş, koltukka katılğan altındı sezip kalğan eken da. (C, 37) ‘Bu yaramaz hilekâr, koltuğa gizlenen altını **fark etmiş**.

- *Orus tilden sabak bersin dep zavuçka til kat cazgan ekensiz.* (EA, 131) ‘Rus dili dersi versin diye müdür yardımcısına belge **yazmışsınız**.’

- *Balanı kuuratkan ekensijer ee, oyronдор dep Dıykanbektin kolunan ala koydu.* (EA, 394) ‘Çocuğu **mahvetmişsiniz** ya, reziller deyip Dıykanbek’in elinden alıverdi.’

İlgeri bir kezderde Aksayga koşçular egin ekken eken. Andan beri aylanbaptır. (EKT, 40) ‘Geçmiş zamanlarda Aksay’a çiftçiler ekin **ekmiş**. Ondan beri sürülmemiş.’

- *Menin eşitkenime karaganda ‘agası ölsö anın üydöşün inisi alat degen türk saltına ılayık’ dep üylöngön imiş.* (KÖ, 35) ‘- Benim işittiğime göre Türk töresince ağa ölünce onun evdeşini ini alır diye **evlenmiş**.’

Oşondoy unutulğan bir kündörd / Kırgızdan Tolubay sınçı ötkön eken. (KT, 265) ‘Bu şekilde unutulğan günlerde Kırgızlar içinde yiğit Tolubay **geçmiş**.’

c) Belirli Uzak Geçmiş Zaman İşlevi

Bu işlevde kipin çekiminde bulunan *eken* ek fiilin öğrenilen geçmiş zaman şekli, *edi/ele* biçim birimlerinin anlamını üstlenmiştir.

Kazak Türkçesi nden Örnekler

Bul aqıl Medewdiñ esine kelgen joq eken. (E, 270) ‘Bu fikir Medew’in aklına **gelmemiştir**.’

Artkılar şaldıñ ängimesin közderimen körgen eken, tügel şındadı. (ME, 310) ‘Arkadakiler ihtiyarın hikâyesini gözleri ile **görmüşlerdi**, hepsi doğruladı.’

Oğan Āzimħannıñ soyılı tiyse de ülsiretken joħ eken. (ME, 14) ‘Ona Azimhan’ın topuzu değse de **etki etmemişti.**’

Kırgız Türkçesinden Örnekler

Taņ atıp kelatkan eken, koylor mekirene baştadı. (C, 95) ‘Tan atmaya **yaklaşmıştı**, koyunlar melemeye başladı.’

Sultanmurat dabdaarıp kaldı: tülkünü kubalap cürgöndö oyuna uşul kelgen eken da! (EKT, 68) ‘Sultanmurat yoruldu kaldı. Tilkiyi kovalarken aklına bu fikir **gelmişti.**’

Caş bala uuga atanıp ıkkın eken. (KT, 333) ‘Delikanlı ata binip ava **ıkmıştı.**’

) İğneleme İşlevi

Kipin bu işlevi Türkiye Türkçesindeki işlevine denktir. Bu işleve Kırgız Türkçesinde bir örnekte rastlanmıştır.

Örnek

- *İi, cüzaarı berişe baştağan ekensıner go!* (EKT, 84) ‘- Oo, birbirinize mendil vermeye **başlamışsınız!**’

1.1.1.5. Sürekli Geçmiş Zaman

Sürekli geçmiş zaman, geçmiş zamanda belirli bir sürede devam eden ve biten oluş, kılış ve durumları anlatan kiptir. Bu süreklilik ifadesi “*Ahmet az önce yazı yazıyordu*” örneğinde olduğu gibi dar zamanlı olabileceği gibi “*O zamanlarda saban kullanılıyordu*” örneğinde olduğu gibi geniş zamanlı da olabilir. Aynı zamanda bu süreklilik, âdet hâline gelme, terk edilmiş alışkanlık gibi ifadeleri de barındırabilir.

İngilizcede ‘*past continuous tense*’ ve ‘*used to*’ kalıplarıyla karşılanan bu zaman Türkçede de bulunur. Past continuous tense, bazen geçmişte iki zaman kesiti arasında devam etmekte olan hareketleri veya belli bir zamanda devam etmekte olan hareketleri göstermek için kullanılabilir. Örn. ‘*I was working in a factory at that time*’ “O zaman, fabrikada çalışıyordum.” (Öztürk 2007: 91). *Used to* kalıbı ise

geçmişte sürekli var olan fakat artık terk edilen bir alışkanlığı göstermek için kullanılır. Örn. ‘*I used to smoke a lot until two years ago; now I don’t.*’ “İki yıl öncesine kadar çok sigara içerdim; şimdi içmiyorum (Öztürk 2007: 129). Görüldüğü gibi örnekler Türkçeye *-yordum, -erdim* kalıplarıyla aktarılmıştır. Bu da sürekli geçmiş zaman ifade eden kiplerin Türkçede de olduğunun bir göstergesidir. Bu kalıplarla birlikte Türkçede sürekli geçmiş zaman ifadesi barındıran yapılar şunlardır: *-yordu, -yormuş, -(A)rdı, -(A)rmış, -mAktAydı, -mAktAymış*.

Delice, bu kip için ‘sürekli geçmiş zaman’ terimini kullanmış ve kipi şu şekilde açıklamıştır: “Geçmişte uzun bir zaman dilimi içinde devam etmiş; yahut sıklıkla işlenmiş veya eş zamanlı olarak işlenişine şahit olunmuş bir eylemi daha sonra dillendirmek durumunda bu kipliğe başvurulur.” (2008: 70).

Kırgız ve Kazak Türkçesi için de durum Türkiye Türkçesinden farklı değildir.

Çalışmada sürekli geçmiş zaman, kesin bilgiye dayalı olma-olmama, şahit olma-başkasından duyma ölçütlerine göre belirli sürekli geçmiş zaman ve belirsiz sürekli geçmiş zaman olmak üzere tasnif edilmiştir. Belirli sürekli geçmiş zamanlar *edi / ele, bolatın / bolçu, boldı / boldu*; belirsiz sürekli geçmiş zamanlar ise *eken, bolğan, bolıptı, -mıs / imiş* biçim birimleri ile kurulur.

1.1.1.5.1. Belirli Sürekli Geçmiş Zaman

Bu kip çekimli fiilin ardından Kazak Türkçesi için *edi, boldı, bolatın* Kırgız Türkçesi içinse *ele, boldu, bolçu* kelimelerinin getirilmesi ile yapılır. Bu kipi kullanan konuşmacı aktardığı oluş, durum veya kılışın geçmişte belirli bir zaman dilimi içinde gerçekleştiğini kesin olarak bilmektedir.

1.1.1.5.1.1. Kr. -A/- y + t + *ele / bolçu*

1.1.1.5.1.1.1. Yapısı

Kırgız Türkçesi dil bilgisi kitaplarında *cönököy uçur çak* “basit şimdiki zaman’ olarak adlandırılan şimdiki zaman biçiminin geçmişte gerçekleşmiş hâli olan bu kip belli bir süreçte devam eden ve biten olayları, durumları anlatır. Kazak Türkçesinde bu kipi örneklerine rastlanmamıştır. Kazak Türkçesinde bu kipi

anlamı daha çok *-AtIn* eki ile kurulan sürekli geçmiş zaman ile karşılanmıştır. Kırgız Türkçesinde doğrudan sürekli geçmiş zaman kuran kip ekleri var olduğu için bu kip çok işlek kullanılmaz.

Kipin yapısı zarf-fiil kökenli *-A/ -y* eki, ek fiilin görülen geçmiş zaman biçimi olan *ele/ bolçu* ve şahıs eklerinden ibarettir. *ele* biçim birimine eklenen şahıs ekleri iyelik kökenli, *bolçu* biçim birimine eklenen şahıs ekleri zamir kökenlidir.

Kipin Kırgız Türkçesi için çekim tablosu şöyledir:

Tablo 11: Kırgız Türkçesinde -A /- y + ele/bolçu Yapısındaki Sürekli Geçmiş Zaman Çekimi

Kırgız Türkçesi			
Olumlu şekil (Oñ forma)		Olumsuz şekil (Ters forma)	
Teklik (Cekelik Türü)	Çokluk (Köptük Türü)	Teklik (Cekelik Türü)	Çokluk (Köptük Türü)
<i>barat elem / bolçumun</i> 'gidiyordum, giderdim'	<i>barat elek / bolçumuz</i>	<i>barbayt elem/ bolçumun</i> 'gitmiyordum, gitmezdim'	<i>barbayt elek / bolçumuz</i>
<i>barat eleñ / bolçusuñ;</i> <i>barat eleñiz / bolçusuz</i>	<i>barat eleñer /bolçuñar;</i> <i>barat eleñizder / bolçuñuzdar</i>	<i>barbayt eleñ / bolçusuñ;</i> <i>barbayt eleñiz / bolçusuz</i>	<i>barbayt eleñer /bolçuñar;</i> <i>barbayt eleñizder / bolçuñuzdar</i>
<i>barat ele / bolçu</i>	<i>barışat ele / bolçu</i>	<i>barbayt ele / bolçu</i>	<i>barışpayt ele / bolçu</i>

Görüldüğü gibi çekimde asıl fiil daima basit şimdiki zamanın üçüncü teklik şahsına göre çekimlenmektedir.

Kipin soru biçimi + *BI* soru ekinin *ele* biçim biriminden önce getirilmesiyle yapılır: '*köröt beleñ?*' "görür müydün?", '*okuyt belek?*' "okur muyduk?"

1.1.1.5.1.1.2. İşlevleri

a) Belirli Sürekli Geçmiş Zaman İşlevi

Kip, bu işleviyle belli bir süre devam eden ve biten oluş, durum ve kılışları bildirir.

Örnekler

Beçara Baltanın küçün alıp koyduñuz. Siz bolbogondo al cıgılbayt bolçu. (C, 45) ‘Biçare Balta’nın takatını kestiniz. Siz yokken o **düşmüyordu.**’

- *Men silerge camandık da kıla elekmin.*

- *Camandık kılbaşañ, biz segiz cıl capa çeget belek.* (C, 306) ‘-Ben sizlere kötülük yapmadım. - Kötülük yapmasaydın biz sekiz yıl cefa mı **çeker miydik.**’

Canındağı altını bolboso, karı Balta oşonço karılıu cigitterdin katarı menen cıgat bele. (C, 45) ‘Yanında altını olmasaydı yaşlı Balta onca güçlü kuvvetli yiğitler ile **çıkar mıydı?**’

Munu baykagan kişi baykabasa, baykabagan kişi baykabayt bolçu. (EA, 107) ‘Buna bakan kişi dikkat etmezse, bakmayan kişi **dikkat etmezdi.**’

Eger enebiz aytkanday, şümşük germen bolboso, biz kara soyloktun bozosun içet belek! Kara kuraydın kök taklanın ceýt belek! (EA, 186) ‘Eğer annelerimizin söylediği gibi, namussuz Alman olmasaydı biz kara yulaf bozası **içer miydik!** Kara kurayın (içi kof bit bitki) yulafını **yer miydik!**

- *Sen anı cenip albagan kündö da muñçalık bat cıgılbayt eleñ. Saga emne boldu? Bir cerin oorup catabı? Keselsiñbi?* (KÖ, 50) ‘- Sen onu yenemesen bile bu kadar tez **yenilmezdin.** Sana ne oldu? Bir yerin mi ağrıyor? Sayrı mısın?’

b) Gerçekleşmemiş Geçmiş Zaman İşlevi

Kip, gerçekleşmemiş geçmiş zaman bildirebilir. Bu anlam genellikle *eğer* edatı ile başlayan veya şart eki almış fiilin temel yüklem olmadığı cümlelerde ortaya çıkmaktadır.

Örnekler

Ey dedi akırın, tegiñi bilgen kazak tuuganıñ bolsoñ ‘jaw’ debeyt eleñ, ‘atam kırıgız’ deyt eleñ, sen kazak içindegi kazaktın baş terisin kiyip alğan ele biröö okşoysuñ! (B, 29) ‘Hey dedi yavaşça, bunu bilen bir Kazak kardeşim olsaydın

‘düşman’ **demezdin**, ‘atam Kırgız’ **derdin**, sen Kazaklar içinde, ancak Kazaklar için kötü düşünen birine benziyorsun.’

Kayda Jangaraş degen aygay uktu kazakça, kelse orus kelet ele Tokmokton beri, a bu kazagım kaydan cüröt? (B, 29) ‘Jangaraş nerede diye bir nara duydu Kazakça. Gelseydi Rus **gelirdi** Tokmoktan bu tarafa, ya bu Kazak nereden geliyor.’

Anı saktaym dep el cürböğön kara coltoy colgo tüşböşön, böödö cerden biröölördün ubalına kalbayt elej. (C,13) ‘Onu koruyayım diye kimsenin yürümediği felaket getiren bu yola girmeseydin boş yere kimsenin **günahına girmezdin.**’

Ce biröö seni kuududubu? Kılış kılbasan kaçpayt elej da...(C, 27) ‘Yoksa seni birisi mi kovdu? Bir şey yapmasan **kaçmazdın.**’

Dıykanbek Moskviçtin içinen külümüş bolup çıgıp, Meyilkan menen uçurşıp:

- *Seni menen köpkö söylöşöt elem, tiyakta direktorum kütüp turat. Cürüböysünbü biz menen dedi.* (EA, 307) ‘Dıykanbek, Moskoviç’in içinden gülümseyerek inip Meyilkan ile karşılaştı. - Müdürüm beklemeseydi seninle **konuşurdum.** Gelmez misin bizimle, dedi.’

Puluñ bolso kuluñmun’ degendey, kolumda pulum bolso dalaydı kul kılát elem go dep armandandı. (EA, 392) ‘Paran varsa kulunum der gibi, elimde param olsa pek çokklarını **kul ederdim** diye arzusunu dile getirdi.’

- *Men dağı bilbeym, - dedi Tinaliyev. - Eger soğuş bolbogondo men dağı okuyt elem.* (EKT, 34) ‘-Ben de bilmiyorum, dedi Tinaliyev. Eğer savaş olmasaydı ben de **okuyacaktım.**’

Atasınan alige çeyin bir kabar çok. Kat kelgen bolso, bugünkü arabakeç süyünçülöyt ele. (EKT, 106) ‘Babasından şimdiye kadar bir haber yok. Mektup gelseydi, bugünkü arabacı **müjdelerdi.**’

Acımurattay kiçine bolso ıylap koyo beret bele, közüünün caşın aarçıbay, talaa-tüzdü karabay kaçat bele... ante albadı. (EKT, 56) ‘Hacımurat gibi küçük olsaydı **ağlar mıydı**, gözünün yaşını silmeden, ovaya düzlüğe bakmadan **kaçar mıydı...** öyle yapmadı.’

Çığış türktöründö içibizden kayrıştırgan kıtaylıktar bolbogondo, ölköbüzdü batkısızdık basıp, açkaçılık kaptabaganda saga ılayık tartuu alıp kelet elek. (KÖ, 219) ‘Doğu Türkeli’nde, aramıza iş karıştırıcı Çinliler katılmasaydı, ülkemizde uğursuzluk olup kıtlık olmasaydı sana yarar armağanlar **getirebilirdik.**’

Eger oşol kılıç mende bolgondo körsötöt elem. (KÖ, 42) ‘O kılıç bende olsaydı **gösterirdim.**’

- *Tulu handın uyalaşı bolboson bul aytkanına işenet elem.* (KÖ, 346) ‘Tulu Hanın kardeşi olmasan bu söylediklerine **inanırdım.**’

c) Şimdiki Zamanın Hikâyesi İşlevi

Kip, içinde bulunulan anda devam eden oluş, durum ve kılışı aktarmak için de kullanılabilir.

Örnek;

Üygö keç kurun keldi. Üydö oturuşat ele, köçödön döngölöktör kaldıttap attardın bışkırganı uguldu. (EKT, 11) ‘Eve akşamleyin geldi. Evde **oturuyorlardı,** sokaktan tekerleklerin gürültüsü, atların aksırması işitildi.’

ç) Gerçekleşmemiş Niyet İşlevi

Geçmiş zaman dilimi içinde bir nokta için, gelecek zamanda yapılması planlanan ancak gerçekleşmeyen niyet aktarımı kipin bir diğer işlevidir.

Örnekler

- *Çuluk Kagandın uulandırılğanı cakşı boldu. Bolboson Kitaydın taşın talkap kılata ele, dedi ekinçisi*

- *Uşu İçin Katundun akyelin koyuu kerek dep coop berdi* (KÖ, 30). ‘- Çuluk Kağan’ın ağulandığı iyi oldu. Yoksa Çin’i **altüst edecekti,** diyor, öteki: - Şu İçing Katun’un heykelini yapıp tapıncaklara koymalı diye karşılık veriyordu.’

Kayda kaçıp kutulat eley? (B, 136) ‘Nereye kaçıp **kurtulacaktın?**’

1.1.1.5.1.2. Kz. -AtIn / -ytIn

1.1.1.5.1.2.1. Yapısı

Bu yapı Kazak Türkçesinde *awıspalı ötken şaq*, ‘değişken geçmiş zaman, veya *anıq/ayğaktı ötken şaq* ‘görülen geçmiş zaman’ olarak adlandırılır.

Geçmişte belli bir süre devam etmiş ve bitmiş veya geçmişte süreklilik hâline gelmiş oluşu, durumu, kılışı anlatan bu zaman Kırgız Türkçesinde farklı bir ekle, - (UU)çU eki ile kurulur. Bu kipler yapılarının farklı olması nedeniyle çalışmada ayrı ayrı işlenmiştir.

Kazak Türkçesindeki -AtIn eki -a *turğan* yapısının kalıplaşmasıyla ortaya çıkmış sıfat-fiil kökenli bir kip ekidir. Hatta bu ekin -Atuğın şekli Abay gibi bazı müellifler tarafından kullanılmıştır. Bu şekil bugün Kazak Türkçesinin bazı ağzlarında yaşamaktadır. Edebî eserlerde, bu kipi yaşlı biri kullanacaksa yazarın bu kipi - *Atuğın* ekiyle kullandığına dahi rastlanmıştır. Çekimde zamir kökenli şahıs ekleri kullanılır.

Iskakov, bu zamanı görülen geçmiş zamanlar içinde göstermiştir (1991: 328). Oralbay Nurcamal, N. Oralbayeva, T. Äbdigaliyeva, B. Şalabayev ise ‘değişken geçmiş zaman’ olarak ayrı bir kategoride değerlendirmiştir. “Bu zaman alışkanlığa dönüşen iş-hareketi bildirir.” (N. Oralbayeva vd 1993: 154). Bu kip konuşmacının haber verdiği zamana kadar olan, olmakta olan hareketi bildirir (Nurcamal 2007: 293).

Bu ek Kazak Türkçesinde sıfat-fiil eki olarak da kullanılmaktadır.

Kipin çekim tablosu şöyledir:

Tablo 12: Kazak Türkçesinde -AtIn /-ytIn Ekiyle Kurulan Belirli Sürekli Geçmiş Zaman Çekimi

Kazak Türkçesi			
Olumlu şekil (Bolımdı Türi)		Olumsuz şekil (Bolımsız Türi)	
Teklik (Jekeşe)	Çokluk (Köpşe)	Teklik (Jekeşe)	Çokluk (Köpşe)
<i>baratınmın</i> ‘giderdim’	<i>baratınbız</i>	<i>barmaytınmın,</i> <i>baratın emespin</i>	<i>barmaytınbız,</i> <i>baratın emespin</i>

		'gitmezdim'	
<i>baratınsıñ;</i> <i>baratınsız</i>	<i>baratınsıñdar;</i> <i>baratınsızdar</i>	<i>barmaytınsıñ, baratın</i> <i>emessıñ;</i> <i>barmaytınsız, baratın</i> <i>emessız</i>	<i>barmaytınsıñdar,</i> <i>baratın</i> <i>emessıñder;</i> <i>barmaytınsızdar,</i> <i>baratın</i> <i>emessızder</i>
<i>baratın</i>	<i>baratın</i>	<i>barmaytın, baratın</i> <i>emes</i>	<i>barmaytın,</i> <i>baratın emes</i>

Kipin soru biçimi çekimli fiilden sonra soru ekinin getirilmesi ile yapılır. Kz. *baratınmın ba?* 'gider miydim?', *köretinsıñ be?* 'görür müydün?'

1.1.1.5.1.2.2. İşlevleri

a) Belirli Sürekli Geçmiş Zaman İşlevi

Kipin temel işlevidir. Geçmiş zamanda belli bir zaman aralığının da devam eden ve biten oluş, kılış ve durumları anlatır. Bu süreklilik belirli olabileceği gibi belirsiz de olabilir. Bu kip aynı zamanda alışkanlık hâline gelme, geçmişte düzenli aralıklarla yapma da bildirir.

Örnekler

*Men dünyeye kelgen kezde қазақ ölгенін, туwғанın қағазға **jazbaytın** metrika degendi **bilmeytın.*** (E, 257) 'Benim dünyaya geldiğim zamanda Kazaklar öleni, doğanı kâğıda **yazmaz**, doğum belgesini **bilmezmiş.**'

*Joldastarı kündeги әдетінше jumıstan keyin dem alıp, әzildesip oynap, biri kitap oқıp, birewi uзақ әңgime aytıp, künniñ қalay өткенін **biletin emes.*** (E, 342) 'Arkadaşları her gün olduğu gibi işten sonra dinlenip, şakalaşıp oynuyor, birisi kitap okuyor, birisi uzunca hikâye anlatıyor, günün nasıl geçtiğini **anlamıyorlardı.**'

- *Özimiz öлең jazıp jürgen kezimizde bir түнде otırıп bir poemanı da **bitire salatınbız.*** (İ, 90) 'Şiir yazdığımız zamanda bir gecede oturup bir destanı **bitirirdik.**'

*Sondıqtan özge jer aşıқ bolıp turғanda Arқalıqtıñ bawırı köbinese borannan **bosamaytın.*** (ME, 57) 'Bu nedenle başka yerlerde havanın açık olduğu zamanlarda Arkalık'ın civarı fırtınadan **kurtulmazdı.**'

Uzak jorık bolsa da köbinşe jalğız jalğız attanatuğınbız. (ME, 130) ‘Uzun bir sefer de olsa çoğunlukla teker teker sefere **çıkardık.**’

Sözdiñ şını kerek, turayın desem, buwınımdı basa alatın emespin. (ME, 132) ‘Sözün doğrusu gerek, kalkayım desem de, gücümü **toplayamıyordum.**’

Gülşat bolsa öz degenine köndirbey koyatın emes. (İ, 169) ‘Gülşat ise kendi söylediğine inandırmadan **bırakmazdı.**’

b) Geniş Zaman İşlevi

Bu kip sürekli geçmiş zamandan başka geniş ve gelecek zaman da bildirebildiği için Kazak Türkçesi dil bilgisi kitaplarında ‘değişmeli geçmiş zaman’ olarak adlandırılmıştır.

Örnekler;

Ketpeytin esten gaşık jar!// Aytılmay jürgen sözim bar. (ÖP, 84) ‘Âşık yar aklımdan **gitmez**, söylenmemiş sözlerim var.’

- *İslâm, men kayda ketsem de, sizben bir söylesip ketsem deytuğım.* (ME, 86) ‘-İslam, ben nereye gidersem gideyim, sizinle konuştuktan sonra gitmek isterim **derim.**’

c) Gelecek Zaman İşlevi

Bu işleve dair bir örnek bulunabilmiştir.

Örnek

Biraq köp qarap otırıp: ‘Öletin emes, demi bar’ desip, üyden şığısıptı. (ME, 182) ‘Ancak dikkatlice bakıp, “**Ölmeyecek**, nefes alıyor” deyip evden çıkmışlardı.’

1.1.1.5.1.3. Kr. -(UU)çU

1.1.1.5.1.3.1. Yapısı

Yalnızca Kırgız Türkçesinde görülen bu kip geçmişte süreklilik bildiren bu kip *adat ötkön çak* olarak adlandırılır.

Kipin çekim tablosu şöyledir:

Tablo 13: Kırgız Türkçesinde -(UU)çU Ekiyle Kurulan Belirli Sürekli Geçmiş Zaman Çekimi

Kırgız Türkçesi			
Olumlu şekil (Oñ forma)		Olumsuz şekil (Ters forma)	
Teklik (Cekelik Türü)	Çokluk (Köptük Türü)	Teklik (Cekelik Türü)	Çokluk (Köptük Türü)
<i>barçumun</i> ‘giderdim’	<i>barçubuz</i>	<i>barçu emesmin</i> ‘gitmezdim’	<i>barçu emespiz</i>
<i>barçusun;</i> <i>barçusuz</i>	<i>barçusunar;</i> <i>barçusuzdar</i>	<i>barçu emessi;</i> <i>barçu emessiz</i>	<i>barçu emessi;</i> <i>barçu emessizder</i>
<i>barçu</i>	<i>barışçu, barçu</i>	<i>barçu emes</i>	<i>barışçu emes,</i> <i>barçu emes</i>

Kırgız Türkçesinde bu kipin olumsuz şeklinde olumsuzluk eklerinin kullanıldığı da görülür (Abduvaliyev-Sadikovdan aktaran Kasapoğlu Çengel 2005: 217). Ancak taranan eserlerde ve elimizdeki gramerlerde bu tarz olumsuzluğa dair örneklere rastlanmamıştır.

Kipin soru biçimi şu şekildedir: Kr. *barçubu?* ‘gider miydi?’, *körçü emessi bi?* ‘gitmez miydin?’. Olumsuzluk çekiminde soru eki *emes* biçim biriminden sonra gelir.

Kırgız Türkçesindeki -(UU)çU ekinin kökenine dair elimizde çok bilgi yoktur. “Bu çekimin -g/-ğ ekli fiil isimlerine + çI/ + çU isimden isim yapma eki ile zamir kökenli şahıs eklerinin getirilmesiyle ortaya çıktığı düşünülebilir: *bar-ı-ğ-çı men* > *bar-uuçu-mun* > *bar-uçu-mun* > *bar-çu-mun* gibi.” (Kasapoğlu Çengel 2005: 216).

Bu kip Kırgız Türkçesi dil bilgisi kitaplarında ‘adet ifadeli geçmiş zaman’ (*adat ötkön çak*) olarak adlandırılmaktadır. “Adet ifadeli geçmiş zaman fiil kök ve gövdelerine -çu ekinin eklenmesi, bunun da cümlede yüklem görevi görmesi neticesinde ortaya çıkar, -çu ekinin eklendiği fiiller bir zamanda başlayan vakanın, iş-hareketin uzun zaman sürdüğünü, eylemin alışkanlık hâline geldiğini gösterir.” (Oruzbayeva vd. 2009: 440). David Somfai Kara, bu kipi ‘*habitual past*’ (sürekli geçmiş, alışkanlık hâline gelmiş geçmiş) olarak adlandırmıştır (2003: 43). Herbert ve

Poppe bu kipi ‘*durative preterite*’ (sürekli geçmiş zaman) olarak adlandırmıştır (1963: 22).

1.1.1.5.1.3.2. İşlevleri

a) Belirli Sürekli Geçmiş Zaman İşlevi

Kipin iki temel işlevinden sürekli geçmiş zaman bildirmesidir. Bu yönüyle ek Türkiye Türkçesindeki “geniş zamanın ve şimdiki zamanın hikâyesi” olarak adlandırılan kiplere yakın bir anlam barındırır. Bu geçmişte sürerlilik ifadesi belirlilik barındırır.

Örnekler;

Kaçandır bir kezde anı kagazga tüşürüp koyuu moynumdagı parzım dep oyloçumun. (C, 111) ‘Ne zamandır, bir vakitte onu yazıya geçirmek boynumun borcudur diye **düşünüyordum.**’

Anday önör sınaşuuda Sarıtay mırzanın aldına eç kim çıkçu emes. ‘Onun için hüner yarıştırmada Sarıtay Bey’in karşısına kimse **çıkmazdı.**’ (C, 131)

Camil süyünüp ketti. Agası kayıp bolgondon beri al anın tıtilgan kanduu köynögün tumardan katıp, koyununan çigarçu emes. (C, 227) ‘Cemil sevindi. Ağabeyi kaybaldığından beri o, onun yırtılmış kanlı gömleğini muska gibi takıyor, koynundan **çıkarmıyordu.**’

Emne kaalasam, oşonu casooçumun. (C, 283) ‘Ne istersem onu **yapardım.**’

Biz cılandar otton korkup, otton kaçsak da, otto bir uluu kasiyet bar ekenini kandaydır özümçö sezçümün. (C, 290) ‘Biz yılanlar ateşten korkarmışız, ondan kaçsak da ateşte ulu bir özellik olduğunu ne zamandır kendimce **seziyordum.**’

Kızdar Erdaana biydin sarayına baratkanın biliçü. ‘Kızlar Erdana Bey’in sarayına gittiklerini **biliyorlardı.**’ (C, 19)

Atamdın tümöndögön cılıksı kış boyu etinen azçu emes. (C, 149) ‘Babamın binlerce yıl kısmının kış boyu eti **azalmazdı.**’

*Dıykanbektin üyü bir bölmö. Batış taraptığı calgız terezesinen trotvar arkılıu arı-beri ötkön kişiler **körünüp turçu.*** (EA, 10) ‘Dıykanbek’in evi tek odalı. Batı tarafındaki tek penceresinden kaldırım üzerinden öteye-beriyeye giden kişiler **görünürdü.**’

*Suuk tüşö elekte bul orunda Mirzagül **oturçu,** anı Sultanmurattın orduna kotorgon. Ayerge minçalık suuk cetpeyt.* (EKT, 7) ‘Soğuklar gelmeden evvel bu yerde Mirzagül **oturuyordu,** onu Sultanmurat’ın yerine geçirdi. Oraya bu kadar soğuk ulaşmıyor.’

b) Âdet İşlevi

Kip, sürekli geçmiş zaman işleviyne paralel olarak geçmiş zamanda âdet hâline gelmiş iş, oluş, durumu da bildirebilir. Zira kip, Kırgız Türkçesinde ‘âdet ifadeli geçmiş zaman’ olarak adlandırılır.

*Cenıcok eç kaçan mintip **kelçü emes,** biröögö aytkan cıluu sözü için eç ubakta akıbetin **suraçu emes.*** (B, 296) ‘Cenıcok hiçbir zaman bu şekilde **gelmezdi,** birine söylediği güzel bir sözün akıbetini asla **sormazdı.**’

- *Ak söz! bağbanı bolboso, bak kögörçübü, bak bolboso bülbül **cumurtkalaçubu?! deşip ketti.*** (B, 328) ‘Doğru söz! Bağbanı olmasa bağ yeşerir miydi, bağ olmasa bülbül **yumurtlar mıydı demişlerdi**’

*Takta olturgan Erdaana biy al kezde Kırgız-Kıpçak ayıldarınan sulu kız-kelin **cıynatçu emes.*** (C, 19) ‘Tahta oturan Erdana Bey, o zamanda Kırgız-Kıpçak köylerinden güzel kız, gelin **toplamazdı.**’

*Mında da özünö karaganda uulunun ıklastuulugun sezip biröölördün közü tiyet deybi eç canga **aytçu emes.*** (C, 26) ‘Bazen kendisine göre oğlunun daha ihlaslı olduğunun farkına varıp acaba birilerinin nazarı değer mi diye hiç kimseye **söylemezdi.**’

- *Bek! - dep ciberdi caş mirza kokusunan. Al atasına dayıma başkalarça uşintip: bek **dep kayrılçu.*** (C, 102) ‘- Bey! dedi delikanlı gayri ihtiyari. O babasına daima başkaları gibi bey diye **seslenirdi.**’

- *Sebebi munda: men ordodo cürgön çağımda altın beşiktin tarihin eç kim **kep kılçu emes.*** (C, 109) ‘Sebebi şu: benim sarayda olduğum zamanda kimse altın beşiğin tarihini **anlatmıyordu.**’

*Men alardın köptüğünö taŋgalbay, men alardın meni menen süylöşüp, köz imdaşıp catkanına **kızıkçumun.*** (C, 285) ‘Ben onların çokluğuna şaşırılmaz, onların benimle konuşup bana göz kırpması ile **ilgilenirdim.**’

*Aalamda çok çırayluu balasın başka uuldarına karaganda atası Cakıp da özgöçö **cakşı körçü.*** (C, 213) ‘Âlemde olmayan güzelliğe sahip evladını başka oğullarına nazaran babası Yakup da bir başka **severdi.**’

*Kee bir tündördö kulagina cılkı kişenep, koydun maaraganı ugulup ordunan tura da **kalçu.*** (C, 29) ‘Bazı gecelerde kulağına at kişnemesi, koyun melemesi gelir, yerinden **kalkıp dururdu.**’

*Oşonduktan biz Kunduzga kışında **kelçübüz.*** ‘Bu nedenle biz Kunduz’a kışın **gelirdik.**’ (C, 149)

*Bul okuu cayında kızdardın bölmösünö baldardı **kiyirçü emes.*** (EA, 27) ‘Bu okulda kızların odasına erkekleri **sokmazlardı.**’

*Dem alıp catkan enelerine Dıykanbek menen Zıynat ak kalay çelekterge maksım koyup **alışıp cönöşçü.*** (EA, 69) ‘Dinlenen annelerine Dıykanbek ile Zıynat beyaz kalay kovalara boza koyup **getirirlerdi.**’

*Al carım ryumka şampanskiyden başka eç içkilik **oozuna alçu emes.*** (EA, 120) ‘O yarım kadeh şampanyadan başka hiçbir içkiyi **ağzına koymazdı.**’

*Bul kim dep surap kalgandarga, uyalganıma çıdabay: ‘Sibirden canı kelgen atalaş bir tuuganıım’ dep **koyçumun.*** (EA, 170) Bu kim diye soranlara utanmama aldırılmayarak Sibirya’dan yeni gelen, bir babadan olma kardeşim **derdim.**

*Cakşı okugan balanı mugalimder sıylap, alar sıylagandıktan ata-eneler, okuuçular sıylap turgandıktan, eç nerseni oyloboy ele cakşı okuuga **arakettençü.*** (EA, 330) ‘İyi okuyan çocuklara öğretmenler saygı gösterir, onlar saygı

gösterdiğinden anne babalar, öğrenciler saygı gösterir. Bu nedenle hiçbir şey düşünmeden iyi okumaya **çalışırdı.**'

1.1.1.5.1.4. Kz. -(U)wŞI + edi, Kr. -(UU)çU + ele / boldu

1.1.1.5.1.4.1. Yapısı

Kazak Türkçesi dil bilgisi kitaplarında *katıstık ötken şaq* 'birleşik geçmiş zaman' ve 'görülen geçmiş zaman' olarak ele alınan, Kırgız Türkçesi dil bilgisi kitaplarında ise münferit olarak incelenmeyen ancak adet ifadeli geçmiş zaman bahsinde değinilen bu kip Türkiye Türkçesinde "sürekli geçmiş zamanın hikâyesi" olarak değerlendirilebilir. Anlam olarak şimdiki zamanın hikâyesi ve geniş zamanın hikâyesi olarak adlandırılan kiplerle denktir. Yukarıda bahsedilen Kırgız Türkçesi için -(UU)çU eki ile kurulan sürekli geçmiş zamandan anlamsal olarak büyük farkları yoktur. Kipin çekim tablosu aşağıdaki gibidir:

Tablo 14: Kazak Türkçesinde -(U)wŞI + edi, Kırgız Türkçesinde -(UU)çU + ele Yapısındaki Belirli Sürekli Geçmiş Zaman Çekimleri

Kazak Türkçesi			
Olumlu şekil (Bolımdı Türi)		Olumsuz şekil (Bolımsız Türi)	
Teklik (Jekeşe)	Çokluk (Köpşe)	Teklik (Jekeşe)	Çokluk (Köpşe)
<i>baruwşı edim</i> 'giderdim'	<i>baruwşı edik</i>	<i>barmawşı edim</i> 'gitmezdim'	<i>barmawşı edik</i>
<i>baruwşı ediñ;</i> <i>baruwşı ediñiz</i>	<i>baruwşı ediñder;</i> <i>baruwşı ediñizder</i>	<i>barmawşı ediñ;</i> <i>barmawşı ediñiz</i>	<i>barmawşı ediñder;</i> <i>barmawşı ediñizder</i>
<i>baruwşı edi</i>	<i>baruwşı edi</i>	<i>barmawşı edi</i>	<i>barmawşı edi</i>
Kırgız Türkçesi			
Olumlu şekil (Oñ forma)		Olumsuz şekil (Ters forma)	
Teklik (Cekelik Türi)	Çokluk (Köptük Türi)	Teklik (Cekelik Türi)	Çokluk (Köptük Türi)
<i>barçu elem, barçu boldum</i> 'giderdim'	<i>barçu elek,</i> <i>barçu bolduk</i>	<i>barçu emes elem,</i> <i>barçu emes boldum</i> 'gitmezdim'	<i>barçu emes elek,</i> <i>barçu emes bolduk</i>

<i>barçu eleñ, barçu bolduñ;</i> <i>barçu eleñiz, barçu bolduñuz</i>	<i>barçu eleñer, barçu bolduñar;</i> <i>barçu eleñizder, barçu bolduñuzdar</i>	<i>barçu emes eleñ, barçu emes bolduñ;</i> <i>barçu emes eleñiz, barçu emes bolduñuz</i>	<i>barçu emes eleñer, barçu emes bolduñar;</i> <i>barçu emes eleñizder, barçu emes bolduñuzdar</i>
<i>barçu ele, barçu boldu</i>	<i>barışçu ele, barışçu boldu</i>	<i>barçu emes ele, barçu emes boldu</i>	<i>barışçu emes ele, barışçu emes boldu</i>

Kipin soru biçimi, soru ekinin *edi*; *ele/boldu* biçim birimlerinden önce gelmesi ile yapılır. Kz. *baruwşı ma ediñ?* ‘gider miydin?’, *barmawşı ma edik?* ‘gitmez miydik?’; Kr. *barçu bele?* (*bele* < *bı* + *ele*) “gider miydi?”, *barçu emes beleñ?* “gitmez miydin?”.

Kazak Türkçesinde Kırgız Türkçesinden farklı bir durum söz konusudur. *-(U)wşıI* eki Kazak Türkçesinde tek başına kip kurmazken *-(UU)çU* eki Kırgız Türkçesinde tek başına kip kurmaktadır. *-(U)wşıI* eki Kazak Türkçesinde niteliği tartışılan bir ektir. Bu nedenle bazı gramerlerde sıfat-fiil eki olarak ele alınmazken bazı gramerler bu eki sıfat-fiil eki olarak incelemektedir. İsayev’e göre bu ekin sıfat-fiil eki olduğunu tartışmaya gerek yoktur (2007: 287). Kazak Türkçesinde *edim, ediñ* yapılarının çeşitli seslik olaylar neticesinde kısaldığı hatta eklediği de görülmüştür: *sanawşem, jatuwşı em, bilmewşı eñ, oylawşı em*.

The Turkic Languages’te Kazak Türkçesi bahsinde bu kip alışkanlık bildiren sürekli geçmiş zaman (*habitual durative past*) olarak adlandırılmıştır (Kirchner 1998 326).

David Somfai Kara, Kırgız Türkçesinde bu kipi *-çU* ile kurulan geçmiş zamanla birlikte sürekli geçmiş zaman içinde göstermiştir (2003: 43). Kудaybergenov, Tursunov ve Sıdıkov ise bu kiple ilgili şunları kaydetmiştir: “çu ekinin eklendiği fiil “*eken, ele*” yardımcılarıyla birleşirse uzak geçmiş zaman anlamını veya olaya konuşucunun kendisi katılmadan başka birileri tarafından öğrendiğini gösterir.” (1980: 412). *Kırghız Manual* adlı eserde bu kip, geçmişteki alışkanlıklardan bahsederken kullanılan ‘*used to*’ kalıbıyla karşılanmıştır (Hebert-Poppe 1963: 49).

1.1.1.5.1.4.2. İşlevleri

a) Belirli Sürekli Geçmiş Zaman İşlevi

Kipin temel işlevlerinden birisidir. Kip geçmiş zaman düzleminde belli bir süre devam etmiş ve bitmiş oluş, durum veya kılışı bildirir.

Kazak Türkçesinden Örnekler

- *Jok, menen Sabır jaqsı bilüwşi edi, - dep jawap berdi Mäwlen. (İ, 16) ‘- Hayır, Sabır benden iyi biliyordu, diye cevap verdi Mevlen.’*

Sol sebepti key kezder aldına dayındap koyğan tamaqtı da jemey, köziniñ astimen jalt-jalt qarap jatuwşı edi. (ME, 25) ‘Bu nedenle bazı zamanlar önüne konulan yemeği de yemeyip, gözaltından hafif hafif bakıyordu.’

Bäri de - biz tirilip keldik, endi ölmeyimiz... Sen қorғansız emessiñ, sen jılamaysıñ, seniñ köz jasın bizdi қayta alıp keldi... dewşi edi. Қасım tüsinde erkelep, äjesiniñ tösin iyiskep, ‘meni nege julattıñ?’ dep öкpe aytatın. (ME, 51) ‘Hepsi de biz dirilip geldik, artık ölmeyeceğiz... Sen sahipsiz değılsin, ağlamayacaksın, senin gözyaşın bizi tekrar alıp geldi... diyordu. Kasım rüyasında şımarıp, annesinin göğsünü koklayıp, “beni niye ağlattın?” diye sinirlenirdi.’

Uқtırıp aytқан söзdi sen uғuwşı ma ediiñ? (ME 84) ‘Anlattığımı sen anlamıyor muydun?’

Қайрılı dewşi edi goy bergen батаñ. (ÖP, 47) ‘Ettiğın dua hayırlıdır derdi.’

Kırgız Türkçesinden Örnekler

Kepke kayra baştooçu boldu general:

- *El için tınçıtış üçün, ıya, tınçışbagandı tınçıtış kerek ko deym, Şabi? (B, 137) ‘Söze tekrar başlıyordu general: - Memleketin içini sükûnete erdirmek için, evet, sükûnet etmeyenleri sükûnete erdirmek lazım diyorum, Şabi?’*

- *Bu dedi karı bek, cakşılıkka cakşılık ar kişinin kıları, camandıkka cakşılık er kişinin kıları deçi elek ilgerten, a cakşılıkka camandık kimdin kıları bolot, ovliya? (B, 160) ‘Bu, dedi yaşlı bey iyiliğe karşılık iyilik her kişinin, kötülüğe karşı iyilik er*

kişinin işidir **derdik** eskiden, peki iyiliğe kötülükle karşılık vermek kimin işidir evliya?’

*Iyık kurandın on ekinçi süröösün catka **bilçü elej** go.* ‘Mübarek Kuran’ın on ikinci suresini ezbere **biliyordun** ya.’ (C, 212)

*Bular kol salganda tört tarabından kurçap kiret **deşçü ele.*** (C, 8) ‘Bunlar saldırınca biz dört tarafından kuşatıp gireriz **diyorlardı.**’

*Aksayga arnalıp bagılıp catkan attardı el ar türdüü **ataçu boldu:** biri desant attar dese biri Aksaydın attarı deyt.* (EKT, 44) ‘Aksay’a tahsis edilerek bakılan atları halk türlü türlü **adlandırıyor**: Birisi çıkarma birliğinin atları, diğeri Aksay’ın atları diyordu.’

b) Âdet İşlevi

Kip, geçmişte âdet hâline gelmiş fiilleri de bildirebilir.

Kazak Türkçesinden Örnekler

*Men bala künimde **estüwşi edim**, bizdiñ qazaq sarttı körse **külüwşi edi.*** (KS, 175) ‘Ben çocukluğumda **işitirdim**, bizim Kazaklar bir Özbek görünce **gülerdi.**’

*Qarı qalın qattı qıstın artınan kögi qalın, köli mol jaqsı jaz **kelmewşi me edi?*** (KS, 218) ‘Karı çok sert kışın ardından, güneşi çok, gölü bol güzel yaz gelmez miydi?’

*Köñilim-aw, jañan ottay **şalkuwşi edij,**/ Qıranday joğarı örlep **qalkuwşi edij.*** (ÖP, 49) ‘Ah gönül, yanan ateş gibi **alevlenirdin**, şahin gibi kalkar, **yükselirdin.**’

*Jas küniñde köp **oylawşı em,**/ Seni äldilep terbetip./ Armanım joq dep **oylawşı em,**/ Qalkam össe er jetip.* (ÖP, 150) ‘Çocukluğunda sana ninni söylerken, seni sallarken bir beklentim yok, büyüüp adam olunca ayrılacağım diye çok **düşünürdüm.**’

*Bala ediñ sen jilamaytın,/ Erkelikti **bilmewşi eñ**./ Joqtı ber dep suramaytın,/ Jäne orınsız **külmewşi eñ**. (ÖP, 151) ‘Sen ağlamayan bir çocuktun. Şımarıklığı **bilmezdin**. Olmayı ver diye istemez, boş yere **gülmezdin**.’*

*Köz jiberip ayna kölge,/ Jağasında **jatuwşi em**. (ÖP, 168) ‘Göz gezdirip ayna gibi gölün yakasında **yatardım**.’*

*Janımnen bağası bir dosım! **dewşeñ**,/ Mängilik jan qosısқан qosım! **dewşeñ**. (ÖP, 392) ‘Canımdan kıymetli tek dostum **derdin**, sonsuza kadar canımı canına kattığım eşim **derdin**.’*

*Men eş kimnen eşteñe **tilewşi me edim?** (ÖP, 403) ‘Ben hiç kimseden bir şey **ister miydim?**’*

Kırgız Türkçesinden Örnekler

*Başıña karan tüin tüşkön kündö da kaysı Kırgız kaçan atın talaaga **tıstaçu ele**. (C, 7) ‘Başına bir sıkıntı geldiği zamanda bile bir Kırgız atını her zaman bozkıra **gönderirdi**’*

*- Anday bolso, biylik bar cerde kulduk bar - dep **aytçu eleñiz go**. Özün kan kötörüp ciberse karşılık kılçu kim aga? (C, 108) ‘Oysa, beyliğin olduğu yerde kulluk vardır diye **söylediniz** ya. Kendini padişah ilan etse ona karşılık verecek kimdir?’*

*Dıykanbek murda: ‘Kimdin balasıñ?’ dep suroogo ‘Istıktın!’ dep şamdagay coop **berçü ele**. Birok: ‘Atañ kayda?...’ degen suroogo: ‘Kaçıp cüröt!’ dep **ayta alçu emes**. (EA, 17-18) ‘Dıykanbek önceleri: “Kimin çocuğusun?” sorusuna “Istık’ın” diye hemen cevap **verirdi**. Ancak “Baban nerede?” sorusuna “kaçmış” **diyemezdi**.’*

*- Zıynatka **colugup turçu eleñ**, aga azır colukpay kaldıñ go. (EA, 52) ‘Zıynat ile **görüştüyordun**, şimdi onunla görüşmüyorsun.’*

*- Siz bayagı köñüldöşünüzdü **süyçü beleñiz?** dep şak suradı. (EA, 169) ‘Siz eski sevgilinizi **seviyor muydunuz** diye uygunca sordu.’*

Klasstın suugu ay! Soguştan murda klasstagi meşke köñ cakçu ele. Kömürdöy ısıtçu koy köñü. (EKT, 9) ‘Ah sınıfın soğuşu! Savaştan önce sınıftaki sobada tezek yakılırdı. Kömür gibi ısıtan koyun tezeği.’

Köñdü bolso toodogu kıştoolordon obolu töögö artıp tüşüp, anan arabaga cüktöp kelçü elek, ötkön küzdö aga kol cetpedi. (EKT, 30) ‘Tezeği ise dağdaki kışlaklardan, önce deveye, sonra da arabaya yükleyip getiriyorduk, geçen güz ona da güç yetmedi.’

c) Süreklilik Hâline Gelme/ Geçmişte Başlayıp Devam Etme İşlevi

Kipin bu işlevine dair üç örnek Kırgız Türkçesinde tespit edilmiştir. Bu işlevin ortaya çıkmasında *bol-* yardımcı fiilinin etkisi önemlidir. Kip bu işleviyle Türkiye Türkçesindeki *-Ar ol-* karmaşık fiiliyle anlam olarak benzerlik göstermektedir.

Örnekler

Uşul kündön baştap, beçara kız, kapıstan kayra kezikken cigitti kütçü boldu. (EA, 122) ‘O günden başlayarak zavallı kız ansızın karşılaştığı delikanlıyı bekler oldu.’

- Ağay, sizdi murda ele taanıçu elem. (EA, 274) ‘Ağabey, sizi eskiden beri tanırdım.’

Aytoru, ‘katın alba, kayın al’ degen kırgızdın makalı kün ötkön sayın esine kele berçü boldu. (EA, 51) ‘Kısacası “kadın alma kayın al” diyen Kırgız atasözü her gün aklına gelir oldu.’

ç) Geniş Zaman İşlevi

Kipin geniş zaman bildirme işlevine Kazak Türkçesinde iki örnekte rastlanmıştır. Kırgız Türkçesinde ise bu işlev kipin soru biçiminde ortaya çıkmaktadır. Bu yapıda aslında hiçbir zaman olmayan ve olmayacağı bilinen bir durum soru biçiminde dile getirilir.

Kazak Türkçesinden Örnekler

Kakaomı süyüwşi me eñ? (İ, 58) ‘Kakaoyu **sever misin?**’

Suñkarğa kepter bayğus ‘arız’ dedi./ ‘Bar edi moynumda zor qarız’ dedi./ Üwäde bergen edim bir laşınğa./ Sanawşem üwademdi parız’ dedi. ‘Sungura zavallı güvercin “bir isteğim var”, boynumda büyük bir yük var, dedi. Bir laçine söz vermişim, o sözümü **farz bilirim**dedi.’ (ÖP, 273)

Kırgız Türkçesinden Örnekler

Ay camal katındın köönünö tez çaldıkkın erkek oñoy menen kartayçu bele. (C, 46) ‘Ay yüzlü kadınların gönlünü hemencecik çalan erkek kolay kolay **yaşlanır mıymiş?**’

Bel aylı kulga kız berçü bele. (C, 257) ‘Bey köyü köleye kız **verir miymiş?**’

1.1.1.5.1.5. Kz. -p/-A, -y + tur/otur/jür/jatır + (GAn)+ edi/bolatın, Kr. -p/-A, -y + tur/otur/cür/cat + (GAn) + ele/boldu/bolçu

1.1.1.5.1.5.1. Yapısı

Kırgız Türkçesi dil bilgisi kitaplarında işlenmeyen bu kip Kazak Türkçesinde *anıñ/ayğaktı ötken şak* ‘görülen geçmiş zaman’ veya *katıstık ötken şak* ‘birleşik geçmiş zaman’ olarak adlandırılır.

Kazak Türkçesi dil bilgisi kitaplarında ‘*naq osı şak*’ (kesin şimdiki zaman); Kırgız Türkçesi gramerlerinde ise ‘*tataal uçur çak*’ (birleşik şimdiki zaman) olarak adlandırılan şimdiki zamanların geçmiş zaman formu veya hikâyesi olarak adlandırılabilir bu kipin çekimi her iki lehçe için de biraz karmaşıktır. Hatta kip çekiminde oturmamışlık olduğunu söylemek dahi mümkündür. Çünkü kipin çekiminde yer yer farklı ekler kullanılmaktadır.

Kipin yapısı fiile eklenen zarf-fiil kökenli -p/-A, -y ekleri, durum fiilleri olarak adlandırılan yardımcı fiiller, bazen, sıfat fiil kökenli -GAn eki ve ek fiilin görülen geçmiş zaman biçimi olan *edi/bolatın; ele/boldu/bolçu* biçim birimlerinden

ibarettir. Çekimde *edi*; *ele/boldu* için iyelik kökenli, *bolatın* ve *bolçu* için zamir kökenli şahıs ekleri kullanılır

Tespit edilebildiği kadarıyla kipin çekim özellikleri şöyledir:

Tablo 15: Kazak Türkçesinde -p/-A, -y + tur/otr/jür/jatr + (GAn) + edi/bolatın, Kırgız Türkçesinde -p/-A, -y + tur/otur/cür/cat + (GAn) + ele/boldu/bolçu Yapısındaki Belirli Sürekli Geçmiş Zaman Çekimleri

Kazak Türkçesi	
Olumlu şekil (Bolımdı Türi)	
Teklik (Jekeşe)	Çokluk (Köpşe)
<i>bara jatr/otr/tur/jür edim;</i> <i>barıp jatr/otr/tur/jür edim;</i> <i>bara jatқан/otırған/turған/jürген edim;</i> <i>barıp jatқан/otırған/turған/jürген edim</i> 'gidiyordum, giderdim'	<i>bara jatr/otr/tur/jür edik;</i> <i>barıp jatr/otr/tur/jür edik;</i> <i>bara jatқан/otırған/turған/jürген edik;</i> <i>barıp jatқан/otırған/turған/jürген edik</i>
<i>bara jatr/otr/tur/jür ediң;</i> <i>barıp jatr/otr/tur/jür ediң;</i> <i>bara jatқан/otırған/turған/jürген ediң;</i> <i>barıp jatқан/otırған/turған/jürген ediң;</i> <i>bara jatr/otr/tur/jür ediңiz;</i> <i>barıp jatr/otr/tur/jür ediңiz;</i> <i>bara jatқан/otırған/turған/jürген ediңiz</i> <i>barıp jatқан/otırған/turған/jürген ediңiz</i>	<i>bara jatr/otr/tur/jür ediңder;</i> <i>barıp jatr/otr/tur/jür ediңder;</i> <i>bara jatқан/otırған/turған/jürген ediңder</i> <i>barıp jatқан/otırған/turған/jürген ediңder;</i> <i>bara jatr/otr/tur/jür ediңizder;</i> <i>barıp jatr/otr/tur/jür ediңizder;</i> <i>bara jatқан/otırған/turған/jürген ediңizder;</i> <i>barıp jatқан/otırған/turған/jürген ediңizder;</i>
<i>bara jatr/otr/tur/jür edi;</i> <i>barıp jatr/otr/tur/jür edi;</i> <i>bara jatқан/otırған/turған/jürген edi;</i> <i>barıp jatқан/otırған/turған/jürген edi</i>	<i>bara jatr/otr/tur/jür edi;</i> <i>barıp jatr/otr/tur/jür edi;</i> <i>bara jatқан/otırған/turған/jürген edi</i> <i>barıp jatқан/otırған/turған/jürген edi</i>
Olumsuz şekil (Bolımsız Türi)	
Teklik (Jekeşe)	Çokluk (Köpşe)
<i>bara jatқан/otırған/turған/jürген жоқ edim;</i> <i>barıp jatқан/otırған/turған/jürген жоқ edim</i> 'gitmiyordum'	<i>bara jatқан/otırған/turған/jürген жоқ edik;</i> <i>barıp jatқан/otırған/turған/jürген жоқ edik</i>

<i>bara jatқан/oturған/turған/jürgen joқ edi;</i> <i>barıp jatқан/oturған/turған/jürgen joқ edi;</i> <i>bara jatқан/oturған/turған/jürgen joқ ediniz;</i> <i>barıp jatқан/oturған/turған/jürgen joқ ediniz;</i>	<i>bara jatқан/oturған/turған/jürgen joқ edinder;</i> <i>barıp jatқан/oturған/turған/jürgen joқ edinder;</i> <i>bara jatқан/oturған/turған/jürgen joқ edinizder;</i> <i>barıp jatқан/oturған/turған/jürgen joқ edinizder;</i>
<i>bara jatқан/oturған/turған/jürgen joқ edi;</i> <i>barıp jatқан/oturған/turған/jürgen joқ edi</i>	<i>bara jatқан/oturған/turған/jürgen joқ edi;</i> <i>barıp jatқан/oturған/turған/jürgen joқ edi</i>
Kırgız Türkçesi	
Olumlu şekil (Oñ forma)	
Teklik (Cekelik Türü)	Çokluk (Köptük Türü)
<i>bara catat/oturat/turat/cüröt elem;</i> <i>barıp catat/oturat/turat/cüröt elem;</i> <i>bara catkan/oturgan/turgan/cürgön elem;</i> <i>barıp catkan/oturgan/turgan/cürgön elem ‘gidiyordum’</i>	<i>bara catat/oturat/turat/cüröt elek;</i> <i>barıp catat/oturat/turat/cüröt elek;</i> <i>bara catkan/oturgan/turgan/cürgön elek;</i> <i>barıp catkan/oturgan/turgan/cürgön elek</i>
<i>bara catat/oturat/turat/cüröt eleñ;</i> <i>barıp catat/oturat/turat/cüröt eleñ;</i> <i>bara catkan/oturgan/turgan/cürgön eleñ;</i> <i>barıp catkan/oturgan/turgan/cürgön eleñ;</i> <i>bara catat/oturat/turat/cüröt eleñiz;</i> <i>barıp catat/oturat/turat/cüröt eleñiz;</i> <i>bara catkan/oturgan/turgan/cürgön eleñiz;</i> <i>barıp catkan/oturgan/turgan/cürgön eleñiz;</i>	<i>bara catat/oturat/turat/cüröt eleñer;</i> <i>barıp catat/oturat/turat/cüröt eleñer;</i> <i>bara catkan/oturgan/turgan/cürgön eleñer;</i> <i>barıp catkan/oturgan/turgan/cürgön eleñer;</i> <i>bara catat/oturat/turat/cüröt eleñizder;</i> <i>barıp catat/oturat/turat/cüröt eleñizder;</i> <i>bara catkan/oturgan/turgan/cürgön elenizder;</i> <i>barıp catkan/oturgan/turgan/cürgön eleñizder;</i>
<i>bara catat/oturat/turat/cüröt ele;</i> <i>barıp catat/oturat/turat/cüröt ele;</i> <i>bara catkan/oturgan/turgan/cürgön ele;</i> <i>barıp catkan/oturgan/turgan/cürgön ele</i>	<i>bara catışat/oturuşat/turuşat/cürüşöt ele;</i> <i>barıp catışat/oturuşat/turuşat/cürüşöt ele</i> <i>bara catışkan/oturuşkan/turuşkan/cürüşkön ele;</i> <i>barıp catışkan/oturuşkan/turuşkan/cürüşkön ele;</i>
Olumsuz şekil (Ters forma)	
Teklik (Cekelik Türü)	Çokluk (Köptük Türü)

<i>barbay catkan/oturgan/turgan/cürgön elem;</i> <i>barıp catkan/oturgan/turgan/cürgön cok/emes elem;</i> <i>bara catkan/oturgan/turgan/cürgön cok/emes elem ‘gitmiyordum’</i>	<i>barbay catkan/oturgan/turgan/cürgön elek;</i> <i>barıp catkan/oturgan/turgan/cürgön cok/emes elek;</i> <i>bara catkan/oturgan/turgan/cürgön cok/emes elek</i>
<i>barbay catkan/oturgan/turgan/cürgön eleñ;</i> <i>barıp catkan/oturgan/turgan/cürgön cok/emes eleñ;</i> <i>bara catkan/oturgan/turgan/cürgön cok/emes eleñ;</i> <i>barbay catkan/oturgan/turgan/cürgön eleñiz;</i> <i>barıp catkan/oturgan/turgan/cürgön cok/emes eleñiz;</i> <i>bara catkan/oturgan/turgan/cürgön cok/emes eleñiz</i>	<i>barbay catkan/oturgan/turgan/cürgön eleñer;</i> <i>barıp catkan/oturgan/turgan/cürgön cok/emes elener;</i> <i>bara catkan/oturgan/turgan/cürgön cok/emes eleñer;</i> <i>barbay catkan/oturgan/turgan/cürgön eleñizder;</i> <i>barıp catkan/oturgan/turgan/cürgön cok/emes eleñizder;</i> <i>bara catkan/oturgan/turgan/cürgön cok/emes eleñizder</i>
<i>barbay catkan/oturgan/turgan/cürgön ele;</i> <i>barıp catkan/oturgan/turgan/cürgön cok/emes ele;</i> <i>bara catkan/oturgan/turgan/cürgön cok/emes ele</i>	<i>barbay catıñkan/oturuñkan/turuñkan/cürüñkön ele</i> <i>barıp catıñkan/oturuñkan/turuñkan/cürüñkön cok/emes ele;</i> <i>bara catıñkan/oturuñkan/turuñkan/cürüñkön cok/emes ele</i>

Kipin çekiminde Kazak Türkçesi için *edi* ek fiilin görülen geçmiş zaman biçimi yerine *bolatın* biçimini de kullanıldığı tespit edilmiştir: *kütip jatқан bolatın* “bekliyordu”. Bunun dışında *-DI*, *-GAN* ve *-AtIn* eklerinin durum fiilleri olarak adlandırılan *jatır*, *tur*, *jür*, *otur* fiillerine doğrudan eklendiği de görülmektedir: *körsetip jürdik* “gösteriyorduk”, *izdep jürgemin* “izliyordum”, *kele jatқандı* “geliyordu”, *jılap otıratın* “ağlıyordu”.

Kırgız Türkçesinde de farklı yapılarda çekimler vardır. *tur*, *cür*, *otur*, *cat* fiillerinin üzerine *-GAN*, *-IptIr*, *-DI*, *-çU* eklerinin eklenmesiyle de bu kipin kurulduğu gözlemlenmiştir: *tiktep turgan* “bakıyordu”, *carıñtırıp catıptır* “yarıştırdı”, *ketip barattı* “gidiyordu”, *kattap cürdü* “gidip geliyordu”. Ayrıca bu lehçede yer yer *cat-* fiilinin ilk sesinin düştüğü de görülür: *barattı* < *bara cattı*. Aynı zamanda *boldu* ve *bolçu* yardımcı fiilin görülen geçmiş zaman şekli ile de kipin

kurulduğu gözlemlenmiştir: *körünüp turgan bolçu* “görünüyordu”, *cey turgan boldu* “iyiyordu”.

Kırgız Türkçesinde *-a* zarf fiilli şekiller sadece *bar-* ve *kel* fiilleri için kullanılır (Oruzbayeva vd 2009: 432). Kazak Türkçesinde de *bar-* ve *kel-* fiilleri jatr durum fiiline *-A/-y* zarf-fiil eki ile bağlanır.

Kipin soru biçimi soru ekinin *edi/ele* biçim birimlerinden önce getirilmesiyle yapılıır: Kz. *bara turgan ba ediñ?* “gidiyor muydun?”, *tamaşalap otırğan joq pa edi* “izlemiyor muydu?”; Kr. *cazıp oturgan belej?* “yazıyor muydun?, *bara catat bele?* “gidiyor muydu?”.

1.1.1.5.1.5.2. İşlevleri

a) Belirli Sürekli Geçmiş Zaman İşlevi

Kipin temel işlevi sürekli geçmiş zaman bildirmesidir. Bu sürekli geçmiş zaman ifadesi kesin bir bilgiye dayanmaktadır. Konuşmacı oluş, durum veya kılışın belli bir zaman aralığında gerçekleştiğini net olarak bilmektedir. Zaten *tur, jatr, otr, jür* fiilleri ile kurulan şimdiki zaman Kazak Türkçesi dil bilgisi kitaplarında ‘*naq osı şaq*’ (kesin şimdiki zaman) olarak adlandırılır ki bu kipteki kesinlik ifadesi kesin şimdiki zamanın kendi bünyesinde bulunmaktadır.

Kazak Türkçesinden Örnekler

Qoş keldiñiz, kütip otr edik. (İ, 309) ‘Hoş geldiniz, **bekliyorduk.**’

Bitlis äkimliginden bosap, İstambulğa bara jatқан Mazhar Müfit mirza da Erzurumda meni kütip jatқан bolatın. (J, 33) ‘Bitlis valiliğinden ayrılıp İstanbul’a gitmek üzere Erzurum’dan geçen Mazhar Müfit Bey de aynı şekilde Erzurum’da beni **bekliyordu.**’

Mırzalar, däl sol künderi osı şabuıldı qorğap jan-jakta, Mäjiliste de küşti nasiyhat jürgizilip jatқан bolatın. (J, 402) ‘Efendiler, o günlerde bu taarruz lehinde, her tarafta ve Meclis’te müthiş bir propaganda **yapılıyordu.**’

Mırzalar, Bas k lbassı soĝısının sonına deyin k n sayın manızdı jeñiske k l jetkizip otrĝan şabuwlımızdı resmiy habarlarda jay ĝana jorıktar dep körsetip j rdik. (J, 534) ‘Efendiler, Başkomutan Savaşı’nın sonuna kadar her gün büyük başarılarla gelişen taarruzumuzu resm  bildirilerde pek önemsiz harek ttan ibaret **gösteriyorduk.**’

Mırzalar, memlekettiñ  r jerinde ulttık uyımdı keñeyt w j ne niĝaytuw johndaĝı jumustardı jalĝastırıp jatқан edik. (J, 185) ‘Efendiler, memleketin her tarafında mill  teşkil tin genişletilmesi ve köklendirilmesi çalışmalarına **devam ediyorduk.**’

Mırzalar, Sivasta  tkiziletin kongreske jan-jaktan  kil saylatuw j ne olardıñ Sivaska kel win şamtamasız et w  řin Amasiyada bastalĝan is-şaralar men hat arkılı habarlasuwlar j rip jattu. (J, 59) ‘Efendiler, Sivas’ta toplanmasını saĝlamaya alıřtıĝımız kongreye her taraftan temsilci seçtirmek ve onların Sivas’a gelmelerini saĝlamak üzere, daha Amasya’da iken başlamış olan çalışma ve yazışmalar **devam ediyordu.**’

şın m ninde Vilson printsipterimen birge saĝnadan ketip, Osman memleketine tiyesili jerlerdiñ Siriyada, Palestinada, Irakta, İzmirde, Adanada j ne  r jerde basıp alınĝanın tamaşalap otrĝan joķ pa edi? (J, 180) ‘Gerçekte, Wilson, prensipleriyle birlikte saĝneden çekilmiş ve Osmanlı ülkesine ait toprakların Suriye’de, Filistin’de, Irak’ta, İzmir’de Adana’da ve her yerde işgaline **seyirci bulunmuyor muydu?**’

Men osı kezde başka mindetterimmen aynalııp jatқан bolatınmın. (J, 501) ‘Ben aynı zamanda öteki vazifelerimle de **uĝrařıyordum.**’

Delegatsiyamız Lozannada kıytadan beybişilik ornatuw m sesimen řuĝıldanııp jatқanda, men de jaņa saylaw isterimen aynalııp j r edim. (J, 573) ‘. Delegeler Heyetimiz Lozan’da yeni den barışı saĝlamaya çalışırken, ben de yeni seçimler ile **meşgul oluyordum.**’

Atsız kalğan jayawlar bosqa dırdıw jasap ayğaylasıp, ärli-berli jürgirisip jürdi. (ME, 14) ‘Atsız kalan yayalar boş yere gürültü çıkarıp, bağıra çağıra öteye beriye **seğirtiyordu.**’

Bir küni ekewi bir kozını jep kele jatır edi. (ME, 32) ‘Bir günde ikisi bir kuzuyu **yyıyordu.**’

Kırgız Türkçesinden Örnekler

Oşol uçurda elçi Şabdan kayra Bek-Abadka kelip cürgön ele. (B, 130) ‘O zaman elçi Şabdan tekrar Bey-Abad’a **geliyordu.**’

Biri ak, biri kara eki karaan ulam alıstap, ulam közğö iline berbey kiçireyip, ketip barattı. (B, 284) ‘Biri beyaz, biri siyah iki karaltı sürekli uzaklaşarak, gözden kaybolarak küçülüp **gidiyordu.**’

İ-i Dağı emne kutum iş oylonup oturgan elejler? (B, 362) ‘Ee daha nasıl uğurlu bir iş olmasını **düşünüyordunuz?**’

Uktaganda kaysı uktadı deysin, tüşündö aylındağı Kutmanaalı kariya neberesinin tuşoosun kesitirip baldardı carıştırıp catıptır. (EA, 26) ‘Uyuyunca nasıl uyudu dersin, rüyasında köyündeki yaşlı Kutmanalı torununun kösteğini kestirip (yeni yürüyen çocuk için yapılan tören) çocukları **yarıştırıyordu.**’

Bul menin zayıbım dep tanıştırıp cürdü. (EA, 157) ‘Bu benim karım diye **tanıştırıyordu.**’

Keede Meyilkan işine şaşıp baratkada Staldı körüp: ‘Agay, bizdin çay kaynap kaldı, bir çını çay uurtap alıñızçı’ dey turgan. (EA, 336) ‘Bazen Meyilkan işine acele ile giderken Stal’ı görüp “Ağabey, bizim çay kaynadı, bir fincan çay içiniz” **derdi.**’

Mugalimder tamak iççü cerde Bardabay tamaktanıp oturuptur. (EA, 87) ‘Hocaların yemek yediği yerde Bardabay **yemek yiyordu.**’

Klastağı baldarın oturganı orundarına oturup, oturbaganı taştan taşka sekirip oynogon ulaktay partadan partaya sekirip, biri birin celkege çukup koyuşup,

anan bilmeksen boluşup cer karap tultuyup kalışı eç bir erecesi bolbogon oyundardı oynop catışıptır. (EA, 108) ‘Sınıftaki çocuklardan oturanları yerlerine oturuyor, oturmayanları taştan taşta atlayıp, oynayan oğlak gibi sıradan sıraya seğırtip, birbirlerinin arkasından çekiştirip, sonra bilmezlikten gelerek başını öne eğiyor, hiçbir özelliğı olmayan oyunları **oynuyorlardı.**’

Dıykanbek taksiden tüşö kalıp, düköndün el kirçü eşigin tartsa bek eken. Anan, artkı eşiginen kirse düköncü Nasita menen Dina şokolad işinip şampan içip oturuşuptur. (EA, 315) ‘Dıykanbek taksiden inip dükkânın giriş kapısını ittiğinde kapalı idi. Sonra arka kapısından girdiğinde dükkân sahibi Nasita ile Dina çikolata yiyip şampanya **içiyordu.**’

Atçandar keñ şalbaalarga tarap, es alıp catışı. Atınan tüşpögön cüzbaşı İşbara Alp buyruktarın berip, atın arkı-terki capkılap cürdü. (KÖ, 11) ‘Atlılar, geniş çayırlara dağılmışlar dinleniyorlardı. Atından inmemiş olan Yüzbaşı İşbara Alp buyruklar veriyor, atını öteye beriye **sürüyordu.**’

Türk elinin appak nurdu ayı çar taraptı carık kılıp turgan ele. (KÖ, 11) ‘Türk elinin parlak ışıklı ayı dört yanı **ışıldatıyordu.**’

İşbara Alp onbaşılardan suroo suragan sayın kolundakı cıgaçka bıçağı menen cektor üçün sızıkça tüşürüp turgan. (KÖ, 23) ‘İşbara Alp onbaşılara eksiklerini sorarken elindeki bir çeteleye bıçağı ile eksikleri **çiziyordu.**’

Antkeni kaydagı bir ırçı uluu daracaluu adam bolgon bir tuuganın açık şıldınđap catkan ele. (KÖ, 58) ‘İşte bir ozan yüce bir beğ olan kardeşi ile açıkça **alay ediyordu.**’

Antkeni tektirdin bir çetinde ünükür kebetelengen tört teşik bar ele cana al teşikterdin biri içinen bunara öñdönüp biyiktep ketkeni körünüp turgan bolçu. (KÖ, 186) ‘Çünkü bu düzlüğün kenarında mağara gibi dört oyuk bulunuyor ve oyuklardan bir tanesinin de içerde kule gibi yükseldiğı **görülüyordu.**’

Uлуу Tarkan aşıkça küçtöbödü. Antkeni Böğü Alptın akılduu ekenin körüp turgan ele. (KÖ, 324) ‘Uluğ Tarkan çok direnmedi. Çünkü Böğü Alp’in haklı olduğunu **görüyordu.**’

Onbaşı Pars ali eki kıtay menen karmaşıp catkan bolçu. (KÖ, 142) ‘Onbaşı Pars hâlâ iki Çinli ile **uğraşıyordu.**’

Tamaktı da taptakır az cey turgan boldu. (KÖ, 376) ‘Pek az yemek **yyordu.**’

b) Şimdiki Zamanın Hikâyesi İşlevi

Kip, içinde bulunulan an içinde meydana gelen iş-hareketi aktarmakta da kullanılır.

Kazak Türkçesinden Örnekler

El aldındağı katarda şawıp kele jatқан қолınıñ işinde Baymağambet, Janseyit, Kökбайлар da kele jatқandı. (ME, 374) ‘Halkın önündeki grupta koşarak gelen kolun içinde Baymağambet, Janseyit, Kökбайлар da **geliyordu.**’

Basıp jattı tätti uyқы/ Sariarқанıñ dalasın./ Kul ğıp jattı қара түн/ Қалın қазак баласın. (ÖP, 27) ‘Sarıarka bozkırını tatlı uyku **basıyordu**, kara gece büyük Kazak’ın evladını **kul ediyordu.**’

Kırgız Türkçesinden Örnekler

A tayakesi bopboz, korlugunan eki közünön caş körünö ne kurgabay, ne tögülүп ketpey ciltırap turgan. (B, 305) ‘Dayısı sapsarıydı, horlandığı için iki gözünde de yaş görünüyor, ne kuruyor ne dökülüyor, **parlayıp duruyordu.**’

Cangaraç biy özü calgız beşim namazın okup oturgan ele, çooçun dübürt çıktı, buza alğan cok namazın, tüşünüksüz aste kobur ün uguldu. (B, 29) ‘Cangaraç bey tek başına öğle namazını **kılıyordu**, yabancı bir ayak sesi çıktı, bozamadı namazını, anlaşılamayan hastalıklı bir konuşma duyuldu.’

Takside Dıykanbekten başka üç kişi barattı. (EA, 119) ‘Takside Dıykanbek’ten başka üç kişi **gidiyordu.**’

Bardabay kiçinekey kabinetinde makala cazıp oturgan ele. (EA, 65) ‘Bardabay, küçücük odasında makale **yazıyordu.**’

Akçayım misireyip eşikten kirgende, koñur münöz küyöösü Balık-Taştan kelip, aşkanada kızı menen çay içip oturgan. (EA, 127) ‘Akçayım, sessizce kapıdan girdiğinde kumral tenli kocası Balık-Taş’tan gelmiş, mutfakta kızı ile çay **içiyordu.**’

... *özü kızmat kılıp, özü ziyapat körsötüp catkan ele.* (B, 326) ‘Kendisi hizmet edip kendisi **izzet ü ikramda bulunuyordu.**’

Eşikke çıktı, Çıksa Medet terdep-kurgap cügürüp kelatıptır. (EA, 78) ‘Kapıya çıktı. Çıktığında Medet terleye terleye **koşarak geliyordu.**’

At dübürtü koyulanıp kelattı ulam. (B, 356) ‘Atın ayak sesi giderek daha yakından **geliyordu.**’

- *Tün ortosunda tıšta emne kılıp cürdüñ ele?* (KÖ, 101) ‘Gece yarısı dışarıda **ne arıyordun.**’

Tıyakta Möküş külümsüröp tiktep turgan. (B, 241) ‘Ötede Möküş gülümseyerek **bakıyordu.**’

c) Âdet İşlevi

Kip, geçmişte belli bir süre devam eden ve âdet hâline gelmiş iş, oluş veya kılışı da bildirebilir.

Kazak Türkçesinden Örnekler

Äkem uzaq tünderde, bilgen hikimatin bar dawsımen oñıp, jılap otıratın. (E, 264) ‘Babam uzun gecelerde, bildiği hikmetleri bütün sesi ile **okur, ağlardı.**’

- *Janım-aw, men seni äli küñge peronnan izdep jürgemin göy.* (İ, 18) ‘Ah canım, ben seni bugüne kadar perondan **izliyordum.**’

- *Keş kelip erte ketken bul netken jan edi, dep kayran kalıp otır edik.* (İ, 205) ‘Geç gelip erken giden bu adam ne yapıyor diye **şaşırp kalıyorduk.**’

- *Oy jaqsı boldı kelgeniñ. İzdep otır edim, Mäwlen.* (İ, 248) ‘- Geldiğin iyi oldu. **İstiyordum,** Mevlen.’

*Kökserek kuyruğın artkı eki ayağının arasına tığıp alıp, aş beli bügilip, işi kayta kayta solk-solık etip **ulıp tur edi.*** (ME, 28) ‘Kökserek kuyruğunu arka ayaklarının arasına sıkıştırıp, ince belini büküp, içi tekrar tekrar titreyerek **ulurdu.**’

Kırgız Türkçesinden Örnekler

*Kız cuma sayın daçaga bargansıp, atası iştegen kolhozgo **kattap turçu.*** (EA, 122) ‘Kız her hafta yazlığa gider gibi babasının çalıştığı kolhoza **gidip gelirdi.**’

*Stal bir tuugan agası menen önöktöşüp çükö **oynop catkan.*** (EA, 237) ‘Stal öz ağabeyi ile oyun ortağı olup aşık **oynardı.**’

1.1.1.5.1.6. Kz. -Ar/-r + edi, Kr. -Ar/-r + ele

1.1.1.5.1.6.1. Yapısı

Kazak Türkçesinde *katıstık ötken şaq* ‘birleşik geçmiş zaman’ olarak adlandırılan bu kipin Kırgız Türkçesinde hususi bir adlandırması yoktur.

Kırgız Türkçesi dil bilgisi kitaplarında *arsar keler çak* ‘şüpheli gelecek zaman’; Kazak Türkçesi dil bilgisi kitaplarında *boljaldı keler şaq* ‘tahmini gelecek zaman’; Türkiye Türkçesi dil bilgisi kitaplarında ise ‘geniş zaman’ olarak adlandırılan zamanın hikâyesi biçiminde nitelenebilecek bu zaman her iki lehçede de kullanılmaktadır. Kip, sıfat-fiil kökenli -Ar eki, ek fiilin görülen geçmiş zaman biçimi olan *edi/ele* biçim birimleri ve iyelik kökenli şahıs eklerinden müteşekkildir.

Kipin çekim tablosu şöyledir:

Tablo 16: Kazak Türkçesinde -Ar/-r + edi, Kırgız Türkçesinde -Ar/-r + ele Yapısındaki Belirli Sürekli Geçmiş Zaman Çekimleri

Kazak Türkçesi			
Olumlu şekil (Bolımdı Türi)		Olumsuz şekil (Bolımsız Türi)	
Teklik (Jekeşe)	Çokluk (Köpşe)	Teklik (Jekeşe)	Çokluk (Köpşe)
<i>barar edim</i> ‘giderdim’	<i>barar edik</i>	<i>barmas edim</i> ‘gitmezdim’	<i>barmas edik</i>
<i>barar ediñ;</i> <i>barar ediñiz</i>	<i>barar ediñder;</i> <i>barar ediñizder</i>	<i>barmas ediñ;</i> <i>barmas ediñiz</i>	<i>barmas ediñder;</i> <i>barmas ediñizder</i>
<i>barar edi</i>	<i>barar edi</i>	<i>barmas edi</i>	<i>barmas edi</i>

Kırgız Türkçesi			
Olumlu şekil (Oñ forma)		Olumsuz şekil (Ters forma)	
Teklik (Cekelik Türü)	Çokluk (Köptük Türü)	Teklik (Cekelik Türü)	Çokluk (Köptük Türü)
<i>barar elem</i> ‘giderdim’	<i>barar elek</i>	<i>barbas elem</i> ‘gitmezdim’	<i>barbas elek</i>
<i>barar eleñ;</i> <i>barar eleñiz</i>	<i>barar eleñer;</i> <i>barar eleñizder</i>	<i>barbas eleñ;</i> <i>barbas eleñiz</i>	<i>barbas eleñer;</i> <i>barbas eleñizder</i>
<i>barar ele</i>	<i>barıñar ele</i>	<i>barbas ele</i>	<i>barıñpas ele</i>

Kipin soru biçimi soru ekinin *edi* ek fiilin görülen geçmiş zaman şekli ve *ele* biçim birimlerinden önce gelmesiyle yapılır: Kz: *barar ma ediñ?* ‘gider miydiñ?’, ‘*körer me edik?*’ ‘görür müydük?’; Kr. *barar bele?* ‘gider miydi?’, *körör belek?* ‘görür müydük?’.

Bu kip Kazak Türkçesi dil bilgisi kitaplarında yalnızca Oralbay Nurcamal tarafından birleşik geçmiş zamanlar içinde gösterilmiştir (2007: 295). Bu kip için ayrı bir başlık açılmamış; kipe, tahmini gelecek zaman, şüpheli gelecek zaman içinde değinilmiştir. *The Turkic Languages* isimli eserde Kazak Türkçesinde bu kipin alışkanlık (*habitual*) veya istek/niyet (*would to*) bildirdiği belirtilmiştir. (Kirchner 1998: 326).

Eğer konuşmacı geçmiş zamanda (her hangi bir vakitte) olmuş olayı hatırlatıp, bunun hakkında açıklama yapacaksa, *ele* ile birleşen şüpheli gelecek zaman, geçmiş zaman anlamı verir ve âdet hâline gelmiş iş-hareketi gösterir. (Kudaybergenov vd. 1980: 401).

Azırkı Kırgız Adabiy Tili isimli eserde şüpheli gelecek zaman eki üzerine *ele* gelince cümlenin bağlamına göre konuşmacının genel niyetini bildirebildiği de vurgulanmıştır (Oruzbayeva vd. 2009: 435).

Bu kipin bildirdiği süreklilik, Türkiye Türkçesindeki anlamlarıyla *-yordu*, *-maktaydı* ekleriyle kurulan geçmiş zamanın bildirdiği süreklilikten daha geniş bir sürede gerçekleşmiştir. Yani bu kip dar bir zaman içinde süreklilileşen iş-hareketten ziyade geniş bir zaman içinde sürekli hâle gelen iş-hareketi bildirir.

1.1.1.5.1.6.2. İşlevleri

a) Belirli Sürekli Geçmiş Zaman İşlevi

Kipin en belirgin işlevlerinden birisi sürekli geçmiş zaman bildirmesidir. Bu sürekli geçmiş zaman zaman ifadesi, geçmişte geniş bir zaman aralığında başlayıp devam etme ve bitme bildirir.

Kazak Türkçesinden Örnekler

Қауып едің сонда? Ренжimes пе едің? (İ, 128) ‘Ne yapardın o zaman? Üzülmez miydin?’

Der едің ериен бал бар minezi, / Жılı jel esken jazğı тätti sözi. (ÖP, 101) ‘**Derdin** ki huyu, eriyen bal gibidir. Tatlı sözü serin yellere estiği yaz gibidir.’

Kırgız Türkçesinden Örnekler

Aynır elem, aynığanda ne payda, / On segizde oynoktigon men kayda? (KT 48) ‘**Değişiriyordum**, değişince ne fayda, on sekiz yaşında oyun oynayan ben neredeyim?’

Katın saltka catpagan söz aytalbas, buyruk bere albas ele. (KÖ, 242) ‘Katun töreye aykırı söz söyleyemez, **buyruk veremezdi.**’

b) Âdet İşlevi

Kip, geçmişte belli bir süre devam eden ve âdet hâline gelmiş iş, oluş veya kılışı da bildirebilir.

Kazak Türkçesinden Örnekler

Balalardı bağıuw? Joқ baға almaymın. Бағар еdim, қалайша бағуwdıң мәніsin de білмеймін. (KS, 174) ‘Çocuk bakmak? Hayır bakamam. **Bakardım**, nasıl bakılması gerektiğini de bilmem.’

*Tünde ұşıп özin özi urlamasa / Көрінbey sum көзderge зırlamasa, / Кеpterdi күндиз жалғыз жүргизе ме, / Суңқар да **bosatpas ed**, жүrlamasa.* (ÖP, 274) ‘Gece uçup

kendini gizlemese, oyalanmasa uğursuz gözlere görünmezdi. Güvercini sabah vakti tek başına bırakır mı? Sungur da şiir söylemedikçe **izin vermezdi.**'

Kırgız Türkçesinden Örnekler

Oşondoy ele, ayaldın kulagina karata alardın miñ bir türdüü kıyal-corugun aytıp berer elem. (C, 78) 'Öyle işte, kadının kulağına bakarak onların bin bir türlü özelliğini **söyledim.**'

Kantse da papam eski kişi emespi: 'Öz öröönübüzdön ösüp kelatkan cigitterdin biri' dep aytıp kalaar ele. (EA, 274) 'Nasıl olsa babam eski adamlardan değil mi: Kendi içimizde yetişen delikanlılardan biri **deyip dururdu.**'

Askerge cönöp baratkan cigitter kız kelinderge kat cazıp, caşıruun alparıp berişi Sultanmuratka tapşıraar ele. (EKT, 58) 'Askere gidecek delikanlılar kızlara gelinlere mektup yazar, bu mektupları gizlice ulaştırma görevini Sultanmurat'a **havale ederlerdi.**'

Kök arçaday öñdön azbas bolsun dep,/ Özüm içpey içirer elem adamga. (KT 90) 'Ardıç ağacı gibi solmasın diye kendim içmeyip insana **içirirdim.**'

c) Gerçekleşmemiş Geçmiş Zaman İşlevi

Kip, Türkiye Türkçesindeki paralel olarak niyet de bildirebilir. Bu niyet işlevi çoğunlukla temel cümlenin içinde şart anlamı barındıran bağlı bir yan cümle olunca ortaya çıkar. Bu işlevde şarta bağlı gerçekleşmemiş geçmiş, teşebbüs olarak kalmış bir iş anlamı vardır.

Kazak Türkçesinden Örnekler

Men eger zakon kuwatu qolında bar kisi bolsam, adam minezin tüzep bolmaydı degen kisiniñ tilin keser edim. (KS, 218) 'Eğer kanun yapma kudreti elimde olsaydı, insanın huyu düzeltilmez diyen kişinin dilini **keserdim.**'

- *Al men bolsam, senimen birge bir kursta oqığanımdı maqtanıñ eter edim, - dedi ol.* (İ, 38) '- Ben olsam seninle birlikte aynı sınıfta okuduğum için **övünürdüm,** dedi o.'

Sonda men seni başka kâlağa bastık kılıp jiberer edim. (E, 305) ‘O zaman ben seni başka bir şehre yönetici olarak **gönderirdim.**’

- *Sonda meniñ ornımda sen bolsañ, sen de sonı ister ediñ.*

- *Jok, öytpes edim.* (E, 346) ‘- O anda benim yerimde olsaydın, sen de öyle **yapardın.** - Hayır öyle **yapmazdım.**’

Keşe gana, oğ astında jeñis degen jalğız sözdi estip ölsek arman bolmas edi-aw dewşi edi Mäwlen. (İ, 4) ‘Dün, kurşun altında, sadece zafer sözünü işitip ölsek başka arzumuz **olmazdı** demişti Mevlen.’

- *Qay takırıptı al der ediñiz?* - dedi İneş. (İ, 46) ‘Hangi konuyu almamı **önerirdiniz,** dedi İneş.’

Öytkeni mende munday senim bolğanda men kelgenge deyin jumis istegenderdiñ jumıstarınıñ nätijesin kütip, kızmetten bosatpawğa tırsar edim. (J, 54) ‘Çünkü, bende böyle bir kanaat var olsaydı, benim işbaşına geçtiğim güne kadar teşebbüs ve faaliyette bulunanların çalışmalarının sonuçlarını bekler ve istifade etmemek **yolunu tutardım.**’

Olay bolsa munday jağdayda bükil işke jaraytın küşterimizdi öte şektewli jäne jeñiske bola koldanamız dep boska şarşatıp alar edik. (J, 402) ‘. O hâlde, bütün işe yarayan kuvvetlerimizi, sınırlı ve geçici bir başarı elde etmek için kullanmış ve **yıpratmış olacaktık.**’

Bulay istemesem, Nurettin paşanıñ jasağan katelerin tüzetiw kıyınğa tüser edi. (J, 585) ‘Böyle yapmasaydım, Nurettin Paşa’nın yaptığı hataları düzeltmek **güçleşirdi.**’

Endi kalğan ömirimdi,/ Kelinim bop küter ed./ Äldilesem nemeremdi,/ Bar armanım biter ed. (ÖP, 152, 153) ‘Şimdi kalan ömrümde, gelinim olur, **bakardı.** Torunuma ninniler söylesem, bütün arzularım **biterdi.**’

Kırgız Türkçesinden Örnekler

- *Bildim, cigit emne aytaarındı. ‘Aspirant kılıp al’ dep turasın go. Alaar elem birok...* (EA, 175) ‘Bildim delikanlı ne diyeceğini. “Asistan al” diyorsun. **Alırdım** ama...’

Eger çirkin, eköo bolso cürögüm,/ Berer elem, birin oşol adamga. (KT, 91) ‘Ah, eğer yüreğim iki tane olsaydı birini o adama **verirdim**.

Cer, şarın koltuğumua kısıp alıp,/ Meymanga barar elem eki, üç küngö. (KT, 31) ‘Dünyayı koltuğumun altına kısıtırıp iki üç gün misafirlığe **giderdim**.’

Tuura aytat, eger seni süyböym dese,/ Men dağı süybös elem, koldon kelse,/ Birok da bilbey kalam, süyüp kalam,/ Sebebi: Süyüü degen essiz nerse. (KT, 141) ‘Eğer, seni sevmiyorum dese doğru söyler, ben de elimden gelse seni **sevmezdim**, ancak bilmiyorum ve seviyorum, sebebi sevgi denilen akılsız varlık.’

ç) Faraziye İşlevi

Konuşmacı yan cümlede veya bu cümle ile bağlantılı bir diğer cümlede olmayacak, olması mümkün olmayan bir durumdan bahsettiğinde veya bir durumdan yakındığında kipin faraziye, varsayım işlevi ortaya çıkar. Bu işlev Türkiye Türkçesinde vardır: *Saldalye kırılmasaydı otururduk.*

Kazak Türkçesinden Örnekler

Murin iyis bilmese, dünyede bolğan jakısı iyiske ğaşıq bolmaq, jaman iyisten kaşıq bolmaqtıq kolımızdan kelmes edi. (KS, 204) ‘Burun kokuyu bilmeseydi, dünyadaki güzel kokuya âşık olmak, kötü kokudan uzak olmak elimizden **gelmezdi**.’

Janalık tabuw oñay bolsa, onda jurttıñ bări de ğalım bolıp keter edi ğoy. (İ, 83) ‘Yenilik bulmak kolay olsaydı o zaman halkın hepsi **âlim olurdu**.’

Onday bolsa, bir balamen toqtamas edi. Awılğa da şabar edi. (ME, 41) ‘Öyle de olsa bir çocukla **kalmazdı**. Köye de **saldırırdı**.’

- *İniş soğkıdan öler bolsa, osıdan üç ay burın soğkı tiygen küni öler edi.* (İ, 164) ‘Kardeşin dayaktan ölecek olsaydı, bundan üç ay önce dayak yediği gün ölüdü.’

Kırgız Türkçesinden Örnekler

Anın cayın bilgen bolsoñ meni tüşünör eleñ. (C, 244) ‘Onun halini bilmiş olsan / bilsen beni **anlardın.**’

- *Ansız men bul cerde turbas elem.* (C, 307) ‘Onsuz ben burada **durmazdım.**’

Kımız içip caş kozunun etin cep, den soolugu çıñ bolsunçu dep kудaydan tileer elem. Emi senin kılğanın uşul boldubu ıya? (EA, 64) ‘Kımız içip, genç kuzunun etini yiyip sağlık sıhhati yerinde olsun diye Allah’tan **dilerdim.** Şimdi senin yaptığın oldu mu peki?’

- *Maga cüz elüü gramday arak bolso, cakşı boloor ele dedi.* (EA, 185) ‘Şimdi bana yüz elli gram kadar rakı olsa iyi **olurdu,** dedi.’

- *Kapıray, bizde bir ‘kara şakıldak’ degen comokçu bar. Eköñör şakıldeşañar kimiñer ceñeer eleñer?* (EA, 363) ‘- Aa, bizde kara şakıldak diye bir masalcı var. İkiniz söyleşseniz (atışsanız) hanginiz **yenerdiniz?**’

1.1.1.5.1.7. Kz. -(U)wdA + edi

1.1.1.5.1.7.1. Yapısı

Türkiye Türkçesinde *-mAktAydl* biçiminde ifade edilebilecek ve “şimdiki zamanın hikâyesi” olarak adlandırılabilir bu kipin örnekleri yalnızca Kazak Türkçesinde tespit edilebilmiştir. Kipin yapısındaki ekler Türkiye Türkçesindeki *-mAktAydl* ile kurulan kipin ekleri ile bire bir örtüşmektedir. Bilindiği üzere *-(U)w* mastar eki, *+ DA* bulunma hâli eki, *edi* ise cevheri fiilin görülen geçmiş zaman şeklidir. Kipin çekiminde iyelik kökenli şahıs ekleri kullanılmaktadır.

Kipin çekim tablosu aşağıdaki gibidir.

Tablo 17: Kazak Türkçesinde -(U)wdA + edi Yapısındaki Sürekli Geçmiş Zaman Çekimi

Kazak Türkçesi			
Olumlu şekil (Bolımdı Türi)		Olumsuz şekil (Bolımsız Türi)	
Teklik (Jekşe)	Çokluk (Köpşe)	Teklik (Jekşe)	Çokluk (Köpşe)
<i>baruwda edim</i> 'gidiyordum'	<i>baruwda edik</i>	<i>baruwda emes edim</i> 'gitmiyordum'	<i>baruwda emes edik</i>
<i>baruwda ediñ;</i> <i>baruwda ediñiz</i>	<i>baruwda ediñiz;</i> <i>baruwda ediñizder</i>	<i>baruwda emes ediñ;</i> <i>baruwda emes ediñiz</i>	<i>baruwda emes ediñder;</i> <i>baruwda emes ediñizder</i>
<i>baruwda edi</i>	<i>baruwda edi</i>	<i>baruwda emes edi</i>	<i>baruwda emes edi</i>

Kipin soru biçimi soru ekinin *edi* biçim biriminden önce gelmesiyle yapılı: *baruwda ma ediñ?* 'gidiyor muydun?', *biliwde me ediñder?* 'biliyor muydunuz?.'

Kip Kazak Türkçesinde çok işlek bir kip değildir. Onun için gramerlerinde çok bahsedilmemiştir. Yalnızca Oralbay Nurcamal bu kipi birleşik geçmiş zamanlar (*katıstık ötken şaқ*) içinde göstermiştir (2007: 295).

1.1.1.5.1.7.2. İşlevleri

a) Belirli Sürekli Geçmiş Zaman İşlevi

Kipin temel ve yegâne işlevi sürekli geçmiş zaman bildirmesidir. Kipin bu sürekli geçmiş zaman ifadesi sınırları belli olan ve olmuşluğu kesin olarak bilinen bir sürekli geçmiş ifadesidir. Bu yönüyle *-Ar edi/ele* ile kurulan sürekli geçmiş zamandan ayrılır. *-DA* biçimbiri kipe içinde bulunma anlamı kattığı için konuşmacı âdeta bu kipte geçmişte içinde bulunduğu anın aktarmasını yapar.

Örnekler

Ol kezde bir otan men ultıñ azattığı söz bolğan kezendeги қорқınıш pen üreydi basımızdan keşirüwde edik. (J, 176) 'Oysa, daha vatan ve milletin tam olarak kurtuluşunun söz konusu olduğu devrin korkunç ve karanlık bir safhasını daha yaşıyorduk.'

*Kärim buğan üş jıldan beri **karawda edi.*** (İ, 50) ‘Kerim buna üç yıldan beri **bakıyordu.**’

*Eki jas bul waqıtta şın armandı sözderine kirisip, birin-biri ıqılaspen **tuñdawda edi.*** (ME, 85) ‘İki genç bu vakitte gerçek duygularını anlatan sözler söylemeye başlayıp, birbirini samimiyet ile **dinliyorlardı.**’

- *Wa, kırğın tap, örtenip öl, atıñ öşsin!... dep barlıq el tügelimen küñirenip, **nälet aytuwda edi.*** (ME, 327) ‘- Felakete uğra, yana yana öl, adın unutulsun!... diye bütün halk feryat ede ede **lanet ediyordu.**’

1.1.1.5.1.8. Kz. -AtIn/-ytIn + edi/boldı/bolğan

1.1.1.5.1.8.1. Yapısı

Bu kipe yalnızca Kazak Türkçesinde rastlanmaktadır. Kip genel anlamıyla geçmişte belli süre devam eden ve biten oluş, durum ve kılışı bildirir. Kipin yapısı sıfat-fiil kökenli -AtIn/-ytIn eki ve ek fiilin görülen geçmiş zaman biçimleri olan -edi/boldı/bolğan biçim birimlerinden ibarettir. Kip çekiminde *edi* ve *boldı* için iyelik kökenli, *bolğan* için zamir kökenli şahıs ekleri kullanılır.

Kipin çekim tablosu şöyledir:

Tablo 18: Kazak Türkçesinde -AtIn/-ytIn + edi/boldı/bolğan Yapısındaki Sürekli Geçmiş Zaman Çekimi

Kazak Türkçesi			
Olumlu şekil (Bölümlü Türi)		Olumsuz şekil (Bölümsüz Türi)	
Teklik (Jekeşe)	Çokluk (Köpşe)	Teklik (Jekeşe)	Çokluk (Köpşe)
<i>baratın edim, baratın boldım</i> ‘giderdim, gidecektim’	<i>baratın edik, baratın boldıq</i>	<i>barmaytın edim, baratın emes edim</i> ‘gitmezdim, gitmeyecektim’	<i>barmaytın edik, baratın emes edik</i>
<i>baratın ediñ, baratın boldıñ;</i> <i>baratın ediñiz; baratın boldıñız</i>	<i>baratın ediñder, baratın boldıñdar;</i> <i>baratın ediñizder, baratın boldıñızdar</i>	<i>barmaytın ediñ, baratın emes ediñ;</i> <i>barmaytın ediñiz, baratın emes ediñiz</i>	<i>barmaytın ediñder, baratın emes ediñder;</i> <i>barmaytın ediñizder, baratın emes ediñizder</i>
<i>baratın edi</i>	<i>baratın edi, baratın boldı</i>	<i>barmaytın edi, baratın emes edi</i>	<i>barmaytın edi, baratın emes edi</i>

Kipin soru biçimi, soru ekinin *edi / boldı* yardımcı fiillerin görülen geçmiş zaman şeklinden önce gelmesi ile yapılır. Kz. *baratın ba ediy?* ‘gider miydin?’ *baratın ba boldı* ‘gider miydik?, *baratın emes be edik?* ‘gitmez miydik?’.

Kipin çekiminde *edi* ve *boldı* yardımcı fiillerin görülen geçmiş zaman şekli yerine *bolğan* ve *-dı* biçim birimlerinin de kullanıldığı görülmüştür: *kaytarılattın bolğan* “dönecekti”, *atkaratın-dı* “yerine getirirdi”. *atkaratın-dı* gibi örnekler *edi* biçim biriminin ekleşmeye başladığını göstermesi açısından önemlidir.

Kipe dair Kazak Türkçesi dil bilgisi kitaplarında çok fazla bilgi yoktur. Yalnızca Oralbay Nurcamal bu kipi birleşik geçmiş zamanlar (*katıstık ötken şaq*) içinde göstermiştir (2007: 295). *The Turkic Languages*’te bu kip alışkanlık bildiren önceki geçmiş zaman (*habitual pluperfect*) olarak adlandırılmıştır (Kirchner 1998: 326).

1.1.1.5.1.8.2. İşlevleri

a) Belirli Sürekli Geçmiş Zaman İşlevi

Kipin temel işlevidir.

Örnekler

- *Dobrovtı bilmeytin be ediy?* *Professor Dobrov.* (İ, 28) ‘Dobrov’u **bilmiyormuydun?** Profesör Dobrov.’

Eñ aldımen Muzdarapov üniversitettiñ orkestrinde isteytindi. (İ, 62) ‘Önceden Muzdarapov üniversitenin orkestrasında **çalışıyordu.**’

Gülşat onı burınnan biletin-di. (İ, 212) ‘Gülşat onu eskiden beri **tanıyordu.**’

Osınday janaşır joldastıñ kütiminde bolğan İneş ayığa bastadı. Dalağa kirip şığatın boldı. (İ, 11) ‘Böyle koruyup kollayan bir dostun baktığı İneş iyileşmeye başladı. Bozkıra **gidip gelir oldu.**’

Tahtaylı kerewetti artıq sanaytın-di. (İ, 61) ‘Tahtalı kerevetten daha çok **hoşlanıyordu.**’

*Aşık hat jazısuwlarğa kelsek, onda da ‘ökilder keşesi’ degen sözdi koldıñ ornına **qoldanatın edik.*** (J, 123) ‘Açık yazışmalara gelince, bunda da “Heyet-i Temsiliye” ibaresini imza yerine **kullanmakta idik.**’

*Ali Fuat paşa äri ulttıq küştıñ komandirligin, äri özine qarastı qorpustıñ başılıq kızmetin **atqaratın-dı.*** (J, 281) ‘Ali Fuat Paşa hem Kuva-yı Milliye Komutanlığını yapıyor hem de gerçekte kolordusuna hâkim **bulunuyordu.**’

*Minaday kezde Qurmaştıñ özi de qorqaktay barıp **qoy-qoylaytın edi.*** (ME, 25) ‘Böyle zamanlarda Kurmaş da korkarak gider, onu **sakinleştirirdi.**’

*Daladağı qoyğa tiygende, äweli birewi kelip şabadı, soğan qoyşı aldanıp jürgende, bir jaqtan kelip ekinşisi şabadı, **desetin boldı.*** (ME, 30) ‘Bozkırdaki koyuna saldırırken önce birincisi saldırıyor, çoban buna aldanınca başka bir taraftan diğeri saldırıyor, **diyorlardı.**’

b) Gerçekleşmemiş Niyet İşlevi

Kazak Türkçesinde kullanılan bu kip cümledeki bağlama göre *-AcAktI* biçiminde Türkiye Türkçesine çevrilebilir. Kipin, bu işlevinin Kazak Türkçesinde olmasının nedeni *-AtIn* ekinin üzerinde gelecek zaman anlamının da olmasıdır. Bu işlevde bir şeyi yapmaya teşebbüs etme anlamı vardır.

Örnekler;

- *Qalamız meymandos, ülken qala boladı. Atıñızdıñ bası qaytpas, qayda **baratın ediniz?*** (E, 280) ‘- Şehrimiz misafirperver, büyük bir şehirdir. Atınızın başı geriye dönmez, nereye **gidecektiniz?**’

*Oy, ol bolmağanda men dalada **qalatın edim.*** (İ, 13) ‘Ah, o olmasaydı ben ovada **kalacaktım.**’

*Ya, başında aytsañ **qıstamaytın edik dep Sattarova küldi.*** (İ, 179) ‘Ya, başında söylesen **sıkıştırmazdık** diyip Sattarova güldü.’

Endi sabaqtan bos waqıtın sol bayandamağa dayındaluwmen ötkizetin boldı. (İ, 211) ‘Şimdi dersten geri kalan zamanını bu açıklamaya hazırlanmak ile **geçirecekti.**’

Men 25 mawsımda tañ qarañğılığında dostarımmen birge avtomobilmen Tokatqa jolğa şığatın boldım. (J, 30) ‘Ben, 26 Haziran sabahı karanlıkta arkadaşlarımla birlikte otomobille Tokat’a **hareket edecektim.**’

Haydar mirza 15-korpuska qarastı Mamahatundagı attı äskerimen baylanıs qurıp, kajet bolğan jağdayda bul äskerdi Malatiyağa qaray jiberetin edi. (J, 96) ‘Haydar Bey, 15 inci Kolordu’ya bağılı olup Mamahatun’da bulunan bir süvari alayı ile de bağlantı kurarak, gereğinde bu alayı Malatya’ya doğru **harekete geçirecekti.**’

Kezdesüwge Ökilder Keşesinen menimen birge Rauf jäne Bekir Sami mirzalar da baratın edi. (J, 185) ‘Görüşmek üzere, Heyet-i Temsiliye’den benimle birlikte Rauf ve Bekir Sami Beyler **gidecekti.**’

Söz jüzinde İzmir wäliyatı bizge keri kaytarılattın bolğan. (J, 464) ‘Sözde İzmir ili bize geri **verilecekti.**’

Tipti gazetter arkılı Çankayada şay işe otırıp kezdesüw ötkizdi dep te jariyalatatın boldı. (J, 533) ‘Hattâ gazetelerde benim Çankaya’da çay ziyafeti verdiğimi de **ilan edeceklerdi.**’

Bu jattıguwdı İzmirde ötkizetin boldıq. (J, 660) ‘Bu harp oyununu İzmir’de **yapacaktık.**’

Özi Akkaskanı alıp Ak soranñın däl biyiginiñ basına şığatın boldı. (ME, 44) ‘Kendisi Akkaska’yı alıp Aksoran’ın en yüksek yerine **çıkacaktı.**’

Ġaziza küyewin süymeytindigin sol küyewge de, jıylattın ağayın tuwğanğa da jasırmay körsetetin boldı. (ME, 87) ‘Gaziza, damadı sevmediğini damada da, toplanan akrabalarına da gizlemeden **gösterecekti.**’

1.1.1.5.2. Belirsiz Sürekli Geçmiş Zaman

Bu kip çekimli fiilin ardından Kazak Türkçesi için *eken, -mıs, bolğan, bolıptı* Kırgız Türkçesi içinse *eken, imiş* kelimelerinin ve eklerinin getirilmesi ile yapılır. Bu kipi kullanan konuşmacı aktardığı oluş, durum veya kılışın geçmişte belirli bir zaman dilimi içinde gerçekleştiğini kesin bir şekilde bilmemektedir. Bu kesin olmama durumu *eken,- mıs, imiş* biçim birimlerinden kaynaklanmaktadır. Bu kipteki aktarım rivayete, başkasından öğrenmeye, sonradan farketmeye dayalıdır. Bu biçim birimler her ne kadar belirsizlik bildirirse de konuşmacı kendisinden bahsederken kiplerde bir belirlilik ifadesi kendini göstermektedir.

1.1.1.5.2.1. Kz. -A/-y + dI + *eken/-mıs*, Kr. -A/-y + t + *eken/imiş*

1.1.1.5.2.1.1. Yapısı

Bu kip, Kazak Türkçesinde *tanık/ ayğaksız ötken şak* ‘öğrenilen geçmiş zaman’ olarak adlandırılır. Kırgız Türkçesinde ise herhangi bir adlandırması yoktur. Türkiye Türkçesinde ise “şimdiki zamanın rivayeti” olarak adlandırılabilen bu kip, geçmişte belli bir süre devam eden ve biten oluş, kılış ve durumu rivayete, sonradan fark etmeye dayalı olarak bildirir. Kipin bildirdiği geçmiş zamandaki süreklilik geniş bir zamana yayılmış olabileceği gibi dar bir zamanda da olabilir. Bu anlam çeşitliliği hiç şüphe yok ki -A/-y eklerinden kaynaklanmaktadır. Çünkü bu ek geniş zaman, şimdiki zaman ve gelecek zaman bildirebilir (Iskakov 1991: 330).

Kipin yapısı zarf-fiil kökenli -A/ -y ekleri, ek fiilin öğrenilen geçmiş zaman biçimi olan *eken/ imiş* biçim birimleri ve zamir kökenli şahıs eklerinden müteşekkildir.

Kipin çekim tablosu her iki lehçe için de aşağıdaki gibidir:

Tablo 19: Kazak Türkçesinde -A/-y + dI + *eken/mıs*, Kırgız Türkçesinde -A/-y + t + *eken/imiş* Yapısındaki Belirsiz Sürekli Geçmiş Zaman Çekimleri

Kazak Türkçesi			
Olumlu şekil (Bolımdı Türi)		Olumsuz şekil (Bolımsız Türi)	
Teklik (Jekeşe)	Çokluk (Köpşe)	Teklik (Jekeşe)	Çokluk (Köpşe)
<i>baradı ekenmin</i>	<i>baradı ekenbiz</i>	<i>barmaydı ekenmin</i>	<i>barmaydı</i>

'gidiyordum, giderdim'		'gitmiyordum, gitmezdim'	<i>ekenbiz</i>
<i>baradı ekensiy;</i> <i>baradı ekensiz</i>	<i>baradı</i> <i>ekensiyder;</i> <i>baradı ekensizder</i>	<i>barmaydı ekensiy;</i> <i>barmaydı ekensiz</i>	<i>barmaydı</i> <i>ekensiyder;</i> <i>barmaydı</i> <i>ekensizder</i>
<i>baradı eken, baradı-</i> <i>mis</i>	<i>baradı eken</i>	<i>barmaydı eken</i>	<i>barmaydı eken</i>
Kırgız Türkçesi			
Olumlu şekil (Oñ forma)		Olumsuz şekil (Ters forma)	
Teklik (Cekelik Türü)	Çokluk (Köptük Türü)	Teklik (Cekelik Türü)	Çokluk (Köptük Türü)
<i>barat ekenmin</i> 'gidiyordum, giderdim'	<i>barat ekenbiz</i>	<i>barbayt ekenmin</i> 'gitmiyordum, gitmezdim'	<i>barbayt ekenbiz</i>
<i>barat ekensiy;</i> <i>barat ekensiz</i>	<i>barat ekensiyer;</i> <i>barat ekensizder</i>	<i>barbayt ekensiy;</i> <i>barbayt ekensiz</i>	<i>barbayt</i> <i>ekensiyer;</i> <i>barbayt</i> <i>ekensizder</i>
<i>barat eken</i>	<i>barışat eken</i>	<i>barbayt eken</i>	<i>barışayt eken</i>

Kipin soru biçimi, soru ekinin *eken* ek fiilin öğrenilen geçmiş zaman şeklinden önce gelmesi ile yapılır: Kz. *oylay ma eken?* 'düşünür müymüş?', *bilmeydi me ekensiy?* 'bilmiyor muydun?'; Kr. *bilet bekensiz?* (beken < bı + eken) 'biliyor muydunuz?', *köröt bekensizder?* 'görür müydünüz?'.

Kipin eki Kazak Türkçesinde dudak uyumuna girmezken Kırgız Türkçesinde girmektedir: Kz. *köredi*; Kr. *köröt*.

Görüldüğü üzere kipin çekiminde fiil daima üçüncü şahıs çekimindedir. Şahıs ekleri *eken*'in üzerine gelmektedir. -A/-y ekleriyle kurulan şimdiki zamanda üçüncü şahıslarda görülen Kazak Türkçesindeki *dl*; Kırgız Türkçesindeki *t* ekleri diğer şahıs çekimlerinde yoktur. Bu ekler tarihi Türk lehçelerinde de görülen ve *bara turur* şeklinde çekimlenen yapıdan kalmıştır (Ercilasun vd.: 129-200-201). Ekin tarihi gelişimini şu şekilde göstermek mümkündür: **bara turur > baratur/baradur > baratır/baradır > barat/baradı*.

Kipin *imiş* ek fiilin öğrenilen geçmiş zaman şekli ile kurulan biçimi de vardır. Kazak Türkçesinde *imis* biçim biriminin ekleşerek *deydi-mis* biçimine girdiği de görülmüştür. Bu husus Kırgız Türkçesinde geçerli değildir.

Bu kip Kazak ve Kırgız Türkçesi dil bilgisi kitaplarında çok fazla işlenmemiştir. Yalnızca Iskakov bu kipi belirsiz geçmiş zamanlar (*tanıq/ayğaksız ötken şak*) içinde zikretmiştir. Ancak herhangi bir açıklamada bulunmamıştır. (1991: 329).

1.1.1.5.2.1.2. İşlevleri

a) Belirsiz Sürekli Geçmiş Zaman İşlevi

Kipin temel işlevlerinden biri sürekli geçmiş zaman bildirmesidir. Konuşmacı geçmişte belli bir zaman aralığında vuku bulan oluş, durum veya kılışı sonradan fark ettiğini aktarır. Kipin bu işlevine her iki lehçede de rastlanmıştır.

Kazak Türkçesinden Örnekler

*Bul maqaldardan ne şıqtı? Maqlum boldı: qazaq tınıstıq üşin, ğılım üşin, bilim üşin, ädilet üşin **qam jemeydi eken**, mal üşin **qam jeydi eken**, biraq ol maldı qalay tabuwdı **bilmeydi eken**, bar bilgeni maldıardı aldap almaq, yaki maqtap almaq eken, bermese onımenen jawlaspaq eken.* (KS, 179) ‘Bu atasözlerinden ne çıkar? Malum olan şu: Kazak sükûnet için, ilim için, bilim için, adalet için **kaygılanmazmış**, mal için **kaygılanırmış**, ancak o malı da nasıl bulacağını **bilmezmiş**, tek bildiği; zenginleri aldatarak almak veya onlara yalabalık yaparak almamış, vermese onunla düşmanlaşmak imiş.’

- *Ekewin sağan beremin dep otır **deydi-mis**.* (E, 281) ‘-İkisini sana vereceğim diye **söylüyormuş**.’

- *Jigitter, öz qolıdı öziñ **kese almaydı ekensiy**, bala jeñdi.* (E, 299) ‘-Gençler, kendi elini kendin **kesemezmişsin**, çocuk kazandı.’

*Ötkel bermes özenniñ tereñi de, sayazı da **boladı eken**, asuw bermes tawdıñ alasası da biyigi de **boladı eken**.* (İ, 49) ‘Geçit vermeyen nehrin derini de sığı da **olurmuş**, geçit vermeyen dağın alçağı da büyüğü de **olurmuş**.’

*Mırzalar, budan keyin Erikti küşterdiñ soğıs tuwralı mälimetteri Ankaradağı Ethem mırzağa kelip, ol arqılı Batis maydangı **jiberiledi-mis**.* (J, 418) ‘Efendiler,

bundan sonra, Kuva-yı Seyyare'nin savaş raporları Ankara'da Ethem Bey'e geliyor ve Ethem Bey tarafından Batı Cephesi'ne **gönderiliyormuş.**'

Nurettin paşanın körgegen zulümdüktaın kıskışa aytuw kerek bolsa, Sultan Hamit Nurettin mirzanı bostandıq tuwralı közkarastarı üşin aşuwlangan kezderinde onı podpolkovnik, polkovnikke deyin joğarılatıp, kuwanıp, marqaysıp dep äkesine tapsıradı eken. (J, 576) 'Nurettin Paşa'nın gördüğü zulmü kısaca anlatmak gerekirse, diyebiliriz ki, Sultan Hamit, Nurettin Bey'e hürriyetçi düşüncelerinden dolayı kızdıkça, onu yarbaylığa, albaylığa yükselterek sırmasını artırır ve sevilip okşansın diye babasına **teslim edermiş.**'

Azaydı soñğı kezde bayğus böken / Mıñ-mıñnan bayağıda öredi eken. (ÖP, 177) 'Son zamanlarda zavallı geyikler azaldı, önceden binlercesi **otlarmış.**'

Kırgız Türkçesinden Örnekler

Al üçün mindan ötkön mıqtı, barktuu tamak bolboyt imiş. (C, 38) 'Onun için bundan daha güzel, bundan itibarlı yemek **olmazmış.**'

Baykap körsö, uşu kezge çeyin anın caşın da acırata albayt eken. (C, 38) 'Şöyle bir baktığında anladı, bu zamana kadar onun yaşını bile **ayırt edemiyormuş.**'

Başka cakta uçurabayt alar. Isık-Köldö mindan bir başkaraak kök çarı kezdeşet eken. (C, 38) 'Başka zamanda bunlara rastlanmaz. Isık Göl'de bunların farklı bir çeşidine, beneklisine **rastlanırdı.**'

b) Şimdiki Zamanı Nakletme İşlevi

Kipin bir diğer temel işlevi budur. Bu işlevde geçmiş zaman anlamından ziyade içinde bulunulan anda meydana gelen bir oluş, durum veya kılışı başkasından duyma, sonradan fark etme veya rivayet etme bildirilir. Bu işlevde *eken/imiş* biçim birimleri şimdiki zaman ekinin şimdiki zaman anlamından tamamen sıyrılmamasını sağlamaz. Şimdiki zaman eki anlamını saklar.

Bu rivayet anlatımı geniş zamana dair de olabilir.

Kazak Türkçesinden Örnekler

Kökserektiñ dawsın estip, mañayda jürgen қаңşıқ қасқır munı izdep keledi eken. (ME, 28) ‘Kökserek’in sesini işiten, etrafta dolaşan dişi kurdun sesi **takip edip geliyormuş.**’

Onıñ eginin salıp bolğanşa, jazdıñ köbi ötedi eken. (E, 270) ‘Onun ekinini ekene kadar yazın çoğu **geçermiş.**’

- *Jumışқа maşınamen barıp, maşınamen қайтады eken,* - *dedi birew otırıp.* (E, 281) ‘- İşe araba ile gidip, işten araba ile **dönüyormuş,** dedi birisi oturup.’

- *Sonda meniñ ornımda sen bolsañ, sen de sonı ister ediñ.*

- *Joқ, öytpes edim.*

- *Kayter ediñ?*

- *Äweli ötilem. Sen bas salıp öltire beredi ekensiy.* (E, 346) ‘- O anda benim yerimde olsaydın, sen de öyle yapardın. - Hayır öyle yapmazdım. - Ne yapardın? - Öncelikle rica ederdim. Sen doğrudan saldırıp **öldürüyormuşsun.**’ *Bolıptı bayağıda Jeke batır... /Taw bağıp jatadı eken tigip şatır./ Bir küni қарawılda қалғıp ketip,/ Sol batır bügingeşe uyқtap jatır.* (ÖP, 251) ‘Eskiden bir Jeke Batır varmış, çadır kurup dağı **beklermiş,** Bu yiğit, bir gün nöbetteyken uyuyakalmış, hâlâ uyuyormuş.’

Endi şe? Joқ әr күnniñ, әr istiñ өз tilewi, özindik armanı boladı eken. (İ, 4) ‘Ya şimdi? Hayır, her günün, her işin kendine göre dileği, arzusu **olurmuş.**’

Osı bir sätte Mäwlen biyden de, sırғanaқтан da eşteñe bilmeydi ekenmin dep oyladı. (İ, 132) ‘Bir an için Mewlen dansa dair de, buz patenine dair de hiçbir şey **bilmiyormuşum** diye düşündü.’

Sonıñ teristigine män de bermeydi ekensiy. Men munı endi tüsinip otırmın. (İ, 296) ‘Onun aksiliğine mana **veremiyormuşsun.** Ben bunu yeni anlıyorum.’

Oylap қараса, Mäwlen Dobrovtı мүлde bilmeydi eken. (İ, 28) ‘Şöyle bir düşününce anladı ki Mevlen Dobrov’u hiç **tanımıyormuş.**’

İzmirdegi 56-diviziyaya Hurrem mirza attı birew buyruk beredi eken. (J, 15) ‘56’ncı Tümen’e İzmir’de Hurrem Bey adında biri **komuta ediyormuş.**’

Istambul ükimeti onu bile-di-mis. (J, 108) ‘İstanbul Hükûmeti onu **tanırmış.**’

Ükimet İzzet Paşadan mälimet suraydı eken. (J, 443) ‘Kabine İzzet Paşa’dan bilgi **istiyormuş.**’

Kırgız Türkçesinden Örnekler

Menin atıma çeyin bilet ekensiz. Sizdi men tanıbaym da... (C, 13) ‘Benim adıma kadar **biliyormuşsunuz.** Ben sizi tanımıyorum bile.’

- *Ooba kargış alıp koydum. Aram iş cakpayt eken maga.* (C, 24) ‘Evet beddua aldım. Haram iş bana **yakışmıyormuş.**’

A eger karosuz kalgan balaga cılanbı, ce dağı bir korkunuç kelatsa, balanı akırın tumşugu menen kuçaktap kötörüp kalat imiş. (EKT, 24) ‘Eğer korumasız kalan bir çocuğa yılan veya başka bir hayvan yaklaşırsa çocuğu yavaşça hortumu ile kavrayıp kaldırmış.’

Adamdı adam meymandap,/ Sıylayt ekensiy. (KT, 91) ‘İnsanı misafir edip **ağırılıyormuşsun.**’

- *Ben bilbeyt ekenmin da, ata...* (C, 93) ‘Ben **bilmiyormuşum** işte, baba...’

- *Demek, baarı bir kaçıp ketet eken da, - dep kakşıktay suradı.* (C, 153) ‘Yani hepsi birlikte **kaçıp gidiyormuş** - diye alay edercesine sordu.’

Anan: - E-e, Dıykanbegim, suluunun çırayın çırap içmek beleñ, ayal otuzdan ötköndön kiyyin, suluu ayalıñ da, suluu emes ayalıñ da bir bolup kalat eken. (EA, 153) ‘Sonra: -Ee, Dıykanbek’im, güzelin yüzünden su mu içecektin (güzelliği ebedi mi olacaktı), kadın otuz yaşını geçtikten sonra, güzel kadın da güzel olmayan kadın da aynı **olurmuş.**’

Aşıktık kat cazmak uşunçalık azap bele, ıya? Kañça daşbas ursañ dele içtegi oylordun baarı kağaz betine tüşpöy kalat eken. (EKT, 72) ‘Aşk mektubu yazmak

nasıl bir azapmış? Ne kadar uğraşırsan uğraş içindeki düşüncelerin hepsi kâğıda **dökülemiyormuş.**'

- *Kurultay Yaşar Tegindi arık dep kagan şaylabaptır.*

Bekter Caşar Tegindin akıl-asin da caktırışpayt eken. (KÖ, 34) '- Kurultay, Yaşar Tigin'i arıktır diye kağan seçmemiş. Beğler Yasar Tigin'in usunu da **beğenmiyorlarmış.**'

- *Işbara Alptın atçısı bilet beken?*

- *Bilet imiş.* (KÖ, 151) '- Işbara Alp'ın at uşağı **biliyor muymuş?** - **Biliyormuş.**'

- *Rim ölkösü batıştağı çoñ ölkö. Aylanasında çoñ denizder bar. Bizantiya degen şaar bar eken, anda kaçça kişi bar ekenin eç kim bilbeyt imiş.* (KÖ, 229) '- Rum ülkesi batıda büyük bir ülkedir. Çevresinde büyük denizler varmış. Bizans diye bir şehirleri varmış ki içindeki kişilerin sayısını kimse **bilmezmiş.**'

Kömöç bolboyt, küyüp ketet eken' dep,/ Kızıl kızdar nan bışırıp tandırdan. (KT, 156) 'Pide olmuyor, yanıp **gidiyormuş** diye al yanaklı kızlar tandırda ekmek pişirdi.'

c) Gerçekleşmemiş Geçmiş Zaman İşlevi

Kip, gelecekte yapılması planlanan ve teşebbüs edilen kılışı, olayı da bildirir. Bu işleviyle Türkiye Türkçesindeki -AcAkmİş ekinin işleviyle denktir. Ayrıca yapılmak üzere olan ancak yapılmayan iş ve hareketi de bildirir.

Kazak Türkçesinden Örnekler

- *Bügin keşke bir student toy jasaydı eken.* (İ, 60) 'Bu akşam bir öğrenci eğlence **yapacaktı.**'

- *İye, umıtp baradı ekenmin, sağan telegramma bar.* (İ, 41) 'Evet, **unutuyordum**, sana telgraf var.'

Kırgız Türkçesinden Örnekler

Murda ketken malıbiz için bar-rımta kılıp karmap kaldık! İ-i?! Taltanđatıp ele cürö beret bekenbiz biz?! (B, 36) ‘Önce giden mallarımız için saldırıp tekrar ele geçirdik. Ya ya! Yaltaklanıp susacak mıymışız?’

Iya, emne için dep sebebi suralbayt eken go?!.. (B, 270). ‘Hani neden diye sebebi sorulmayacaktı?’

- *Bayke, cakında içkeriden bir adam ayalı menen kelet eken, ertebe kepçi, paydası tiyçü kişilerden. (EA, 288) ‘-Ağabey, yakında merkezden bir adam karısı ile birlikte gelecekmış, er veya geç faydası dokunacak kişilerden.’*

ç) Küçümseme İşlevi

Kipin bu işlevi *eken* ek fiilin öğrenilen geçmiş zaman şekli ve *-mis* ekinden kaynaklanmaktadır. Bu işleve Kazak Türkçesinde iki örnekte rastlanmıştır.

Kazak Türkçesinden Örnekler

Biylewşi kıkık pen ökiletilikti Täñirden aladı jäne osı zandılıkka süyenip biyigin jürgizedi eken. (J, 643) ‘Sözde, hükümdar, hak ve yetkisini Tanrı’dan alır ve bu meşruluğa dayanarak hükmünü yürütürmüş.’

Ne küşine senedi eken osı? (ME, 179) ‘Hangi gücüne güveniyormuş o?’

1.1.1.5.2.2. Kz. -AtIn/ -ytIn eken/bolğan/bolıptı

1.1.1.5.2.2.1. Yapısı

Örneklerine yalnızca Kazak Türkçesinde rastlanan bu kip çok işlek bir kip değildir. Edebî eserlerde iki örneğine rastladığımız bu kipe dair birkaç örnek Genel Ağ ortamından tespit edilmiştir.

Kipin yapısı sıfat-fiil kökenli *-AtIn/-ytIn* eki, ek fiilin öğrenilen geçmiş zaman biçimi olan *eken/ bolğan/ bolıptı* biçim birimleri ve zamir kökenli şahıs eklerinden ibarettir.

Kipin çekim tablosu şu şekildedir:

Tablo 20: Kazak Türkçesinde -AtIn/ytIn eken/bolğan/bolıptı Yapısındaki Belirsiz Sürekli Geçmiş Zaman Çekimi

Kazak Türkçesi			
Olumlu şekil (Bolımdı Türi)		Olumsuz şekil (Bolımsız Türi)	
Teklik (Jekşe)	Çokluk (Köpşe)	Teklik (Jekşe)	Çokluk (Köpşe)
<i>baratın ekenmin</i> 'gidermişim, gidiyormuşum'	<i>baratın ekenbiz</i>	<i>barmaytın ekenmin</i> 'gitmezmişim, gitmiyormuşum'	<i>barmaytın ekenmiz</i>
<i>baratın ekensin;</i> <i>baratın ekensiz</i>	<i>baratın ekensinder;</i> <i>baratın ekensizder</i>	<i>barmaytın ekensin;</i> <i>barmaytın ekensiz</i>	<i>barmaytın ekensinder;</i> <i>barmaytın ekensizder</i>
<i>baratın eken</i>	<i>baratın eken</i>	<i>barmaytın eken</i>	<i>barmaytın eken</i>

Kipin çekiminde *ekenden* başka *bolğan* ve *bolıptı* yardımcı fiilin öğrenilen geçmiş zaman biçimleri de kullanılmaktadır.

Soru biçimi soru ekinin *eken*, *bolğan*, *bolıptı* yardımcı fiilin öğrenilen geçmiş zaman biçimlerinden önce getirilmesiyle yapılır. *baratın ba ekensizder?* 'gider miymişsiniz?', *oқыtın ba bolğan?* 'okur muymuş?'

Bu kip uzak bir geçmişte süreklilik hâline gelen iş-hareketi bildirir. Rivayete, sonradan fark etmeye dayalı bir anlatımı vardır.

Kipe dair Kazak Türkçesi dil bilgisi kitaplarında bir malumata rastlanamamıştır.

1.1.1.5.2.2.2. İşlevleri

a) Belirsiz Sürekli Geçmiş Zaman İşlevi

Kipin bildirdiği sürekli geçmiş zaman anlamı belirsizlik ifade eder. Konuşmacı, sonradan hatırladığı veya başkasından duyduğu bir olayı aktarırken bu kipi kullanabilir.

Örnekler;

Anası Monşağım dep erkeletetin bolğan. Özinen atın surağanda «Mänşük»dep jawap bergen. Solay atı – Mänşük bolğan. (w3) 'Annesi Boncuğum

diye **nazlandırılmış**. Kendisinin adı sorulduğunda Boncuk diye cevap verirmiş. Bundan dolayı adı Boncuk olmuş.’

250-300 mın joldık Manas eposın alğaş tolık jurlağan da kağazğa tüsirgen de osı kisi. Bul jomık (jırşı) bolmağanda Manas er jerde şaşırıp tozıp ketetin eken. (w4) ‘250-300 bin mısralık Manas destanını ilk önce tam olarak söyleyen de kâğıda geçiren de bu kişi. Bu ozan yokken Manas her yerde dağılarak yıpranıp **gidiyormuş**.’

Gülşat oyanıp ketti. Anası bayğus endi bildi, kızınıñ tüsine ünemi ögey äkesi kiredi eken de, pışağın jalañdatıp buğan umtulıp jüretin bolıptı. (İ, 74) ‘Gülşat uyandı. Zavallı annesi şimdi anladı, kızının rüyasına daima üvey babası giriyormuş, bıçağını sıyırıp buna doğru **atılıyormuş**.’

b) Şimdiki Zamanı Nakletme İşlevi

Kip, geçmiş zamanda başlayıp içinde bulunulan zamanda devam etmekte olan oluş, durum veya kılışın aktarımında da kullanılabilir. Bu kullanımda konuşma zamanıyla eylemin gerçekleşme zamanı aynıdır.

Örnekler

Қазақстанға сыйыр еті деп шошқаның еті әкелінетін болıptı. Bul Қазақстаннıң ҳалал индустриyası қавымдастығынıң төрайымы Гүлнaзирa Нурaлбайевaнıң Ekспресс-K газетине берген сұһбатınan белгилі boldı. (w5) ‘Kazakistan’a sığır eti diye domuz eti **getiriliyormuş**. Bu, Kazakistan’ın helal endüstrisi derneği başkanı Gülnazira Nuralbayeva’nın Ekspres-K gazetesine verdiği röportajından ortaya çıktı.’

Käzir ol bolıs awlındağı moldadan oқыtın bolған. (ME, 194) ‘Şimdi o, idareci köyündeki molladan **ders alıyormuş**.’

1.1.1.5.2.3. Kr. -(UU)çU eken

1.1.1.5.2.3.1. Yapısı

Kırgız Türkçesinde kullanılıp Kazak Türkçesinde bulunmayan bu kip, Türkiye Türkçesinde “şimdiki zamanın rivayeti” ve “geniş zamanın rivayeti” olarak adlandırılan kip ile aynı işlevdedir.

Kipin çekim tablosu şu şekildedir:

Tablo 21: Kırgız Türkçesinde -(UU)çU eken Yapısındaki Belirsiz Sürekli Geçmiş Zaman Çekimi

Kırgız Türkçesi			
Olumlu şekil (Oñ forma)		Olumsuz şekil (Ters forma)	
Teklik (Cekelik Türü)	Çokluk (Köptük Türü)	Teklik (Cekelik Türü)	Çokluk (Köptük Türü)
<i>barçu ekenmin</i> 'gidermişim, gidiyormuşum'	<i>barçu ekenbiz</i>	<i>barçu emes ekenmin</i> 'gitmezmişim, gitmiyormuşum"	<i>barçu emes ekenbiz</i>
<i>barçu ekensin;</i> <i>barçu ekensiz</i>	<i>barçu ekensin;</i> <i>barçu ekensizder</i>	<i>barçu emes ekensin;</i> <i>barçu emes ekensiz</i>	<i>barçu emes ekensin;</i> <i>barçu emes ekensizder</i>
<i>barçu eken</i>	<i>barışçu eken</i>	<i>barçu emes eken</i>	<i>barışçu emes eken</i>

Kipin soru biçimi soru ekinin eken ek fiilin öğrenilen geçmiş zamanından önce getirilmesiyle yapılır: *kelçü bekensin* (beken<b1 + eken) 'gelir miymişsin?', *kütçü emes beken?* 'beklemez miymiş?'

Kip, Kırgız Türkçesi dil bilgisi kitaplarında ayrı bir başlık altında verilmemiştir. Kipe dair açıklama 'âdet ifadeli geçmiş zaman' başlığı altında verilmiştir. "-çu ekinin eklendiği fiil kökü *eken*, *ele* yardımcı fiilleri ile birleşirse uzak geçmiş zaman anlamı verir veya konuşmacının olaya karışmadan, olayı birileri tarafından öğrendiğini gösterir." (Oruzbayeva vd. 2009: 441). *The Turkic Languages*'te bu kip dolaylı sürekli geçmiş zaman (*indirective habitual past*) olarak adlandırılmıştır (Kirchner 1998: 351).

Kipin kullanımının üçüncü şahıs için daha yaygın olduğu gözlemlenmiştir.

1.1.1.5.2.3.2. İşlevleri

a) Belirsiz Sürekli Geçmiş Zaman İşlevi

Kipin en önemli işlevi sürekli geçmiş zaman bildirmesidir. Bu geçmişte süreklilik ifadesi belirsiz bir ifadedir. Kesin bilgiye değil aktarıma dayalıdır.

Örnekler

Cıl sayın egindin ar türkünü kızıldangan ubağında Kara-koçkor taraptan ekiden sumbal arta salingan cüzdön töö mañ-mañ basıp Sarı-Özön başına tüşüp kelçü eken. Bu kan kerben imiş, bozoluk taruu, tokoçtuk buuday, borgo cemdik cügörü zıngırrata cüktölüp, kayra çaypala basıp cüz töö Kara-Koçkorga çıgıp ketçü eken. (B, 237) ‘Her yıl ekinlerin her çeşidinin başaklandığı zamanda Kara-Koçkor tarafından ikişer tane çuval yüklenmiş yüzer tane deve ağır ağır Sarı Özön’ün başına **gelirmiş**. Bu han kervanı imiş, bozalık darıyı, çörekli buğdayı besi yemi olarak kullanılacak mısırı zangırdata zangırdata yüklenip tekrar salına salına yüz deve Kara-Koçkor’a **gidermiş** ‘

Çüy booru alakanga salganday körünüp turçu eken. (C, 249) ‘Çüy vadisi avuç içi kadar **görünürmüş**.’

Nariste anı bir az sorso ele kursağı toyup, köşülüp uktap kalçu eken. (C, 300) ‘Yavrucak onu biraz emince karnı doyup rahatlayıp **uyuyakalmış**.’

Anan bir eki cılça turup, balahuu bolup degendey öz elin tilin unuta, dilin Çinderge berişip, birotolo kala berişçü eken. (C, 193) ‘Sonra bir iki yıl kadar kalıp, çoluk çocuğa karıştı diyene kadar kendi dilini unutarak gönüllerini Çinlilere verip tamamen orada **kalırlarmış**.’

Mına oşol Akim azırgı biz aytkan kelinge kelçü eken. Kelgende da cön kelbey: biröölör körüp koybosun dep eşiktin aldında öskön cügörünün arası menen akırın caşırınıp, odehyal camınıp kelip üygö kirçü eken. (EA, 45) ‘İşte bu Akim bizim söylediğimiz gelin için **geliyormuş**. Gelirken de tedbirsiz gelmiyor, birileri görmesin diye kapının önünde büyüyen mısırların arasında usulca saklanarak, battaniyeye bürünerek gelip eve **giriormuş**.’

Küyöösünö emne kalasa casatçu eken. (EA, 248) ‘Kocasına, ne isterse **yaptırmış**.’

Üyge dayıma ubağında kelip-ketip, kurbuları gana kelgeni bolboso, başka eç kim dele kelçü emes eken. (w6) ‘Eve daima vaktinde gelip gider, akrabaları gelmezse başka hiç kimse **gelmezmiş**.’

b) Öğrenilen Geçmiş Zaman İşlevi

Kipin bu işlevinde sürekli geçmiş zamandan ziyade öğrenilen geçmiş zaman ifadesi ağır basmaktadır. Konuşmacının belirttiği oluş, kılış veya durum bitmişlik bildirir. Kipin bu işlevine bir örnekte rastlanmıştır.

Örnek

*Andan arı Cebreyil perişte kaçankı bir keze bolgon okuyanı bayandayt. Körsö Cusup menen Camil törölgöndön kiyin enesi kaza bolup Cusuptu bir balaluu beçera ayal **bagıp catçu eken.** (C, 234) ‘Bunun ardından melek Cebrail uzun zaman önce olmuş bir vakayı anlatmış. Meğer Yusuf ile Cemil dünyaya geldikten sonra annesi vefat etmiş, Yusuf’a tek çocuklu bir çocuklu kadın **bakmış.**’*

1.1.1.5.2.4. Kz. -p/-A, -y + tur/ jür/ jatr/ otr (GAn) + eken/-mIs, Kr. -p/-A, -y + tur/ cür/ cat/ otur + GAn + eken

1.1.1.5.2.4.1. Yapısı

Kazak Türkçesi dil bilgisi kitaplarında *naq osı şaq* ‘kesin şimdiki zaman’; Kırgız Türkçesi dil bilgisi kitaplarında ise *tataal uçur çak* ‘birleşik şimdiki zaman’ şeklinde adlandırılan şimdiki zaman biçimlerinin rivayeti olarak adlandırılabilir bu kip, her iki lehçede de var olan ancak girift özellikleri olan bir kiptir.

Kipin yapısı fiile eklenen zarf-fiil kökenli -p/-A, -y ekleri, durum fiili olarak adlandırılan yardımcı fiiller, Kazak Türkçesinde bazen Kırgız Türkçesinde daima kullanılan -GAn sıfat-fiil kökenli ek, ek fiilin öğrenilen geçmiş zaman biçimi olan *eken* ve zamir kökenli şahıs eklerinden ibarettir.

Tespit edilebildiği kadarıyla kipin çekim özellikleri aşağıdaki gibidir:

Tablo 22: Kazak Türkçesinde -p/-A, -y + tur, jür, jatr, otr (GAn) + eken/-mIs, Kırgız Türkçesinde -p/-A, -y + tur, cür, cat, otur + GAn + eken Yapısındaki Belirsiz Sürekli Geçmiş Zaman Çekimleri

Kazak Türkçesi	
Olumlu şekil (Bolımdı Türi)	
Teklik (Jekeşe)	Çokluk (Köpşe)

<i>bara jadır/otur/tur/jür ekenmin; barıp jadır/otur/tur/jür ekenmin; bara jatқан/oturған/turған/jürgen ekenmin; barıp jatқан/oturған/turған/jürgen ekenmin 'gidiyordum, giderdim'</i>	<i>bara jadır/otur/tur/jür ekenbiz; barıp jadır/otur/tur/jür ekenbiz; bara jatқан/oturған/turған/jürgen ekenbiz; barıp jatқан/oturған/turған/jürgen ekenbiz</i>
<i>bara jadır/otur/tur/jür ekensin; barıp jadır/otur/tur/jür ekensin; bara jatқан/oturған/turған/jürgen ekensin; barıp jatқан/oturған/turған/jürgen ekensin; bara jadır/otur/tur/jür ekensiz; barıp jadır/otur/tur/jür ekensiz; bara jatқан/oturған/turған/jürgen ekensiz; barıp jatқан/oturған/turған/jürgen ekensiz</i>	<i>bara jadır/otur/tur/jür ekensinдер; barıp jadır/otur/tur/jür ekensinдер; bara jatқан/oturған/turған/jürgen ekensinдер barıp jatқан/oturған/turған/jürgen ekensinдер; bara jadır/otur/tur/jür ekensizдер; barıp jadır/otur/tur/jür ekensizдер; bara jatқан/oturған/turған/jürgen ekensizдер; barıp jatқан/oturған/turған/jürgen ekensizдер</i>
<i>bara jadır/otur/tur/jür eken; barıp jadır/otur/tur/jür eken; bara jatқан/oturған/turған/jürgen eken; barıp jatқан/oturған/turған/jürgen eken</i>	<i>bara jadır/otur/tur/jür eken; barıp jadır/otur/tur/jür eken; bara jatқан/oturған/turған/jürgen eken barıp jatқан/oturған/turған/jürgen eken</i>
Olumsuz şekil (Bölümsüz Türü)	
Teklik (Jekeşe)	Çokluk (Köpşe)
<i>bara jatқан/oturған/turған/jürgen joқ ekenmin; barıp jatқан/oturған/turған/jürgen joқ ekenmin 'gitmiyordum'</i>	<i>bara jatқан/oturған/turған/jürgen joқ ekenbiz; barıp jatқан/oturған/turған/jürgen joқ ekenbiz</i>
<i>bara jatқан/oturған/turған/jürgen joқ ekensin; barıp jatқан/oturған/turған/jürgen joқ ekensin; bara jatқан/oturған/turған/jürgen joқ ekensiz; barıp jatқан/oturған/turған/jürgen joқ ekensiz</i>	<i>bara jatқан/oturған/turған/jürgen joқ ekensinдер; barıp jatқан/oturған/turған/jürgen joқ ekensinдер; bara jatқан/oturған/turған/jürgen joқ ekensizдер; barıp jatқан/oturған/turған/jürgen joқ ekensizдер</i>
<i>bara jatқан/oturған/turған/jürgen joқ eken; barıp jatқан/oturған/turған/jürgen joқ eken</i>	<i>bara jatқан/oturған/turған/jürgen joқ eken; barıp jatқан/oturған/turған/jürgen joқ eken</i>
Kırgız Türkçesi	
Olumlu şekil (Oñ forma)	
Teklik (Cekelik Türü)	Çokluk (Köptük Türü)
<i>bara catkan/oturgan/turgan/cürgön ekenmin;</i>	<i>bara catkan/oturgan/turgan/cürgön ekenbiz;</i>

<i>barıp catkan/oturgan/turgan/cürgön ekenmin 'gidiyordum'</i>	<i>barıp catkan/oturgan/turgan/cürgön ekenbiz</i>
<i>bara catkan/oturgan/turgan/cürgön ekensiy;</i> <i>barıp catkan/oturgan/turgan/cürgön ekensiy;</i> <i>bara catkan/oturgan/turgan/cürgön ekensiz;</i> <i>barıp catkan/oturgan/turgan/cürgön ekensiz</i>	<i>bara catkan/oturgan/turgan/cürgön ekensiyer;</i> <i>barıp catkan/oturgan/turgan/cürgön ekensiyer;</i> <i>bara catkan/oturgan/turgan/cürgön ekensizder;</i> <i>barıp catkan/oturgan/turgan/cürgön ekensizder</i>
<i>bara catkan/oturgan/turgan/cürgön eken;</i> <i>barıp catkan/oturgan/turgan/cürgön eken</i>	<i>bara catışkan/oturuşkan/turuşkan/cürüşkön eken;</i> <i>barıp catışkan/oturuşkan/turuşkan/cürüşkön eken;</i>
Olumsuz şekil (Ters forma)	
Teklik (Cekelik Türü)	Çokluk (Köptük Türü)
<i>barıp catkan/oturgan/turgan/cürgön cok ekenmin;</i> <i>bara catkan/oturgan/turgan/cürgön cok ekenmin 'gitmiyordum'</i>	<i>barıp catkan/oturgan/turgan/cürgön cok/ ekenbiz;</i> <i>bara catkan/oturgan/turgan/cürgön cok ekenbiz</i>
<i>barıp catkan/oturgan/turgan/cürgön cok ekensiy;</i> <i>bara catkan/oturgan/turgan/cürgön cok ekensiy;</i> <i>barıp catkan/oturgan/turgan/cürgön cok ekensiz;</i> <i>bara catkan/oturgan/turgan/cürgön cok ekensiz</i>	<i>barıp catkan/oturgan/turgan/cürgön cok ekensiyer;</i> <i>bara catkan/oturgan/turgan/cürgön cok ekensiyer;</i> <i>barıp catkan/oturgan/turgan/cürgön cok ekensizder;</i> <i>bara catkan/oturgan/turgan/cürgön cok ekensizder</i>
<i>barıp catkan/oturgan/turgan/cürgön cok eken;</i> <i>bara catkan/oturgan/turgan/cürgön cok eken</i>	<i>barıp catışkan/oturuşkan/turuşkan/cürüşkön cok eken;</i> <i>bara catışkan/oturuşkan/turuşkan/cürüşkön cok eken</i>

Kipin kurulmasında farklılıklar göze çarpmaktadır. Kazak Türkçesinde kipi kuran yardımcı fiiller -GAn eki alabilir de almayabilir de. Yani *kele jatır eken* biçimi de *kele jatқан eken* biçimi de kullanılmaktadır. Bu durum Kırgız Türkçesinde daha sistemetik biçimdedir. Kipi kuran yardımcı fiiller -GAn ekini alırlar: *kele catkan eken*. Bu genel kaidenin dışında *cür*, *cat*, *tur*, *otur* fiillerinin -GAn eki almadığı bir örneğe de rastlandığını belirtmek gerekir: *barıp turat eken*.

Kırgız Türkçesinde -A/-y zarf fiilli şekiller sadece *bar-* ve *kel-* fiilleri içindir (Oruzbayeva vd 2009: 434). Kazak Türkçesi için böyle genel bir kaide yoktur. Zira *bilmey tur* ‘bilmiyor’ biçimindeki örneklere rastlamak da mümkündür. Ancak *bar-* ve *kel-* fiilleri *jatır* durum fiiline -A/-y zarf-fiil eki ile bağlanır.

Kazak Türkçesinde kipin çekiminde *eken* ek fiilin öğrenilen geçmiş zaman şekli yerine -*mls* ekinin kullanıldığı da tespit edilmiştir: *ister aqsap jatır-mıs* ‘işleri iyi gitmiyormuş’. Kırgız Türkçesinde de *imiş* ek fiilin öğrenilen geçmiş zaman biçiminin kullanıldığı tespit edilmiştir: ‘*ministrlik orun üçün 200 miñ dolardan alıp catkan imiş.*’ ‘‘Bakanlık yer için 200 bin dolar alıyormuş.’’ (w7)

Kipin soru biçimi soru ekinin *eken* ek fiilin öğrenilen geçmiş zaman şeklinden önce getirilmesiyle yapılır: Kz. *bara jatқан ba ekeniz?* ‘‘gidiyor muymuşsunuz?’’; Kr. *bara catkan bekensiz?* ‘‘gidiyor muymuşsunuz?’’

1.1.1.5.2.4.2. İşlevleri

a) Belirsiz Sürekli Geçmiş Zaman İşlevi

Kipin önemli işlevlerinden biri sürekli geçmiş zaman bildirmesidir. Bu ifade, geçmişte belli bir süre devam etmiş ve bitmiş iş veya hareketin, başkasından duymaya dayalı ifadesidir. Konuşucu sonradan hatırladığı bir oluş durum veya kılışı bu kipi kullanarak aktarabilir.

Kazak Türkçesinden Örnekler

Jan bizdi jas künimizde biylep jür eken. Erjetken soñ, küş engen soñ, oğan biyletpedik. (KS, 181) ‘Can bizi gençliğimizde **idare ediyormuş**. Yaşlandıktan sonra, güç gittikten sonra ona idare ettirmedik.’

Kim jaksılık kim jamandıq kılsa dağı kúdaydan kelgen jarlıqtı kılıp jür eken deymiz be? (KS, 207) ‘Kim iyilik, kim kötülük yapsa Allah’tan gelen emri **yerine getirmiş** diyor muyuz?’

Kommisiya müşeleri rektor kabinetinde aldın ala bas kósip jatır eken. (İ, 279) ‘Komisyon üyeleri rektör odasında önceden **toplanyormuş**.’

Amerikandıktardı ayaldata turuwğa äreket casalıp jatır eken. (J, 81) ‘Amerikalıları oyalayarak hareketleri geciktirilmeye **çalışılıyormuş.**’

Jılkışılar köp jawdan kaymıgıp, batıp urısa almay, keyin kele jatır eken. (ME, 14) ‘Yıkıcılar düşmanın çokluğundan çekinip cesaret edip vuruşamadığından geriden **geliyormuş.**’

Estüwimizşe karıya burınnan näjisti keltirip eginge paydalanıp jürgen eken. (w8) ‘İşittiğimize göre yaşlı, önceden gübreyi getirip ekinde **faýdalanıyormuş.**’

Awruwñananıñ bölmesinde üş adam tösek tartıp jatқан eken. *Awruwñanağa birinşi bolıp tüsken adam terezenin qasına jatқızılıp, ekinşi bolıp tüsken ortağa, soñğısı bolsa - esik jaққа jatқızılattın bolған.* (w9) ‘Hastanenin odasında üç adam **yatıyormuş.** Hastaneye ilk gelen adam pencerenin önüne yatırılmış, ikinci gelen ortay son gelen ise kapı tarafına yatırılmış.’

Atamnuñ közi tirisinde üyimizge Säken Seyfullin, Qajımuқан, Mirjaқıp Dulatov sıyaқtı köptegen adamdar kelip turğan eken. (w10) ‘Babamın sağ zamanında evimize Saken Seyfullin, Hacımuқан, Mirjaқıp Dulatov gibi pek çok adam **geliyormuş.**’

Kırgız Türkçesinden Örnekler

Kimisi kelse, oşonusu kelip alıp ketsin dep kütüp turğan eken. (EA, 20) ‘Kimi gelirse, o gelip alıp gitsin diye **bekliyormuş.**’

Kündö desant attardı sudan aydap ketkenden keyin ayerden kızdar ötüp cürgön eken da. (EKT, 76) ‘Her gün çıkarma birliğinin atlarını sudan geri getirdikten sonra oradan kızlar **geçiyormuş.**’

Mart ayında barsam, çınında ele katuu oorup kalıptır. Baykuş Batukayev ordunan cılbay catkan eken. (w11) ‘Mart ayında gittiğimde gerçekten çok hastalanmıştı. Zavallı Batukayev yerinden **kımıldamıyormuş.**’

Erkektin süylögönün ugup kalgan Ruslan ‘sen emne için başka erkekter menen süylöşösün?’ dep çır çalat. Eköo aytışa ketişet. Oşol ubakta Nurzat Ruslandın koluna başın koyup catkan eken. *Ruslan catkan cerinde ele Nurzattı muuntup,*

moynun sindırganga araket casayt. (w12) ‘Erkeğin konuştuğunu duyan Ruslan “sen ne için başka erkekler ile konuşuyorsun?” diye kavga çıkarmış. İkisi atışmaya başlamışlar. O anda Nurzat Ruslanın eline başını koymuş **yatıyormuş**. Ruslan bulunduğu yerde Nurzat’ın boğazına sarılarak boynunu kırmaya çalışmış.’

b) Belirli Sürekli Geçmiş Zaman İşlevi

Kip, *eken* ek fiilin görülen geçmiş zaman biçimiyle kurulmasına rağmen yer belirlilik bildirebilir. Bu işlev çok nadir olmakla birlikte her iki lehçede de örneğine ratlanmıştır.

Kazak Türkçesinden Örnek

20-tamız küni tüste Sivas äkimi Reşit paşa tarabınan telegrafta şakırılğan kezimde paşanın uzaq telegramması kabıldanıp jatır eken. (J, 59) ‘20 Ağustos günü öğleyin, Sivas Valisi Reşit Paşa tarafından telgraf başına davet olduğum zaman, Paşanın uzun bir telgrafi veriliyordu.’

Kırgız Türkçesinden Örnek

Üç uul al üygö tez tez barıp turat eken. (KÖ, 413) ‘Üç oğul buraya sık sık geliyordu.’

c) Şimdiki Zamanı Nakletme İşlevi

Bu kip, yakın geçmişte başlayıp içinde bulunulan anda devam eden iş-hareketi rivayete dayalı olarak aktarmada da kullanılabilir. Bazı örneklerde konuşmacı kendi şahit olduğu bir olayı aktarırken *eken* kelimesine rağmen anlamda bir belirlilik ortaya çıkmaktadır.

Kazak Türkçesinden Örnekler

Quwanğanımnan oyanıp ketippin. Jüregimdi basıp baykasam, tuwlap jatır eken. (E, 340) ‘Sevinçle uyandım. Kalbime elimi koyup dinlediğimde, hızlıca çarpıyormuş.’

Vikentiy Vikenteviç jaymalı satığa şığıp keñ bölmeniñ uzın bit kabırğasın tügelimen alıp, töbemen taytalasıp turğan ülken kitap ş kafınıñ joğarğı söresine kol

sozup jatır eken. (İ, 51) ‘Vikentiy Vikentevič tezgâhlı merdivene çıkıp geniş odanın uzun bir duvarını tamamen kaplayan, tavanla aynı seviyede duran büyük kitap dolabının üst rafına elini **uzatıyormuş.**’

İneş köterile tüsip, anasın kusaqtap aldı - terlep jatır eken göy. *Tuw kalayşa ağıp terlep ketken.* (İ, 59) ‘İneş kaldırıp annesini kucakladı: **terliyormuş** ya, Tüh nasılda akmış, terleyip kalmış.’

Tünniñ biraz şağı ötip ketse de Vikentiy Vikentevič kabinetinde kızmet istep otır eken. (İ, 143) ‘Gecenin ilerlemesine rağmen, Vikentiy Vikentevič odasında **çalışıyormuş.**’

Bul jerge Galip ırza attı äkim tağyındalıp kele jatır eken. (J, 92) ‘Buraya Galip Bey adında bir vali tayin edilmiş, **geliyormuş.**’

Kısqası, jumıs kıyınday tüsedi. Kazirgi kezde Frantsiya men Amerikada meniñ atım köp atalıp jür eken. (J, 237) ‘Sözün kısası, işler bulandırılacak. Bugünlerde Fransız ve Amerikan çevrelerinde benim adım çok **geçiyormuş.**’

Jalgız Jakıp kana üstindegi barlık kiyimimen basına jastık salıp jantayıp, Ayşanıñ otawında Ğazızanıñ jawabın kütüp jatır eken. (ME, 91) ‘Sadece Yakup üstündeki elbiselerle başına yastık koyup yan yatmış, Ayşe’nin odasında Gaziza’nın cevabını **bekliyormuş.**’

Basınan kan akıp jatır eken. (ME, 171) ‘Başından kan akıyormuş.’

Arada birneşe kün ötti. Osı saydan şıkkın joq. Aşığıp buraluwğa aynaldı. Biraq ayağı eptep basuwğa keldi. Bir-eki kırkadan astı. Bir sayda üş-tört at jayılp jür eken. (ME, 38) ‘Aradan birkaç gün geçti. Bu ovadan çıkmamıştı. Acıkıp etrafında dönmeye başladı. Ayağı yavaş yavaş basacak duruma geldi. Bir iki tepeden aştı. Bir ovada üç dört at **yayılmış otluyormuş.**’

Kırgız Türkçesinden Örnekler

Çın ele alardın töbösündö dağı ele corular aynalıp cürgön eken. (C, 52) ‘Gerçekten de onların tepesinde akbabalar **dönüp duruyormuş.**’

Tilmer özü calgız kütüp turgan eken. (B, 267) ‘Tercüman kendisi yalnız bekliyormuş.’

Al kaynatasının üyünö kelgende Caysan aksakal cuusay menen belinen orolup, tuzdalğan kızıl kalempirdi, kıya kesilgen kozunun bülküldöğü menen kırça caynap, bulçuñdap oturgan eken. (EA, 385) ‘O, kaynatasının evine geldiğinde Caysan aksakal, ortasına cusay (bir çeşit baharat) serpilmiş ve tuzlanmış kırmızıbiberi, kesilmiş kuzunun iç zarı ile beraber mütemadiyen, **ağız dolusu çiğniyormuş.**’

Eşikti caap, çıgıp kete albay ce kire albay toktop kaldı. Apası kolu menen çekesin cölöp oturgan eken. (w13) ‘Kapıyı kapatıp çıkıp gidemedi, içeri de giremeyip dura kaldı. Annesi eli ile alnını **siliyormuş.**’

ç) Alay, İğneleme İşlevi

Kipin bu işlevine Kazak Türkçesinde bir örnekte rastlanmıştır.

Örnek

Sondıktan da meniñ äri Bas kolbaşşı, äri Mäjilis törağası boluwım kawipti körinedi. Ğskeri ister aqsap jatır-mıs. (J, 502) ‘Bundan şu sonuç çıkarılmış ki, benim hem Başkomutan hem de Meclis Başkanı olmam sakıncalı imiş. Ordu işleri **iyi gitmiyormuş.**’

1.1.1.5.2.5. Kz. -Ar/-r + eken, Kr. -Ar/-r + eken/imiş

1.1.1.5.2.5.1. Yapısı

Bu kip, Kazak Türkçesinde *boljaldı keler şaq* ‘tahminî gelecek zaman’; Kırgız Türkçesinde *arsar keler çak* ‘şüpheli gelecek zaman’; Türkiye Türkçesinde ise geniş zaman olarak adlandırılan zamanın rivayete dayalı sürekli geçmiş zaman şeklidir. Türkiye Türkçesinde “geniş zamanın rivayeti” olarak adlandırılır.

Kip her iki lehçede de olmasına rağmen farklı özellikler göstermektedir. Bu farklı özelliklerin ortaya çıkmasında her iki lehçede de var olan ‘*eken*’ şüphe edatının etkisi çoktur. Tespit edilen çoğu örnekte kip geçmiş zaman bildirmez. Kz. *süyer me*

eken? ‘sever mi acaba?’ *körer me eken?* ‘görür mü acaba?’ Kr. *biler beken?* ‘bilir mi acaba?’, *körör beken?* ‘görür mü acaba?’ örneklerinde görüldüğü gibi şimdiye dair şüphe içeren soru anlamlı cümlelerde kullanılmıştır.

Kipin yapısı sıfat-fiil kökenli *-Ar* eki, ek fiilin öğrenilen geçmiş zaman biçimi *eken/ imiş* ve zamir kökenli şahıs eklerinden ibarettir.

Kipin çekim tablosu aşağıdaki gibidir.

Tablo 23: Kazak Türkçesinde *-Ar/-r + eken*, Kırgız Türkçesinde *-Ar/-r + eken/ imiş* Yapısındaki Belirsiz Sürekli Geçmiş Zaman Çekimleri

Kazak Türkçesi			
Olumlu şekil (Bolımdı Türi)		Olumsuz şekil (Bolımsız Türi)	
Teklik (Jekşe)	Çokluk (Köpşe)	Teklik (Jekşe)	Çokluk (Köpşe)
<i>barar ekenmin</i> ‘gidermişim, gidecekmişim’	<i>barar ekenbiz</i>	<i>barmas ekenmin</i> ‘gitmezmişim, gitmeyecelmişim’	<i>barmas ekenbiz</i>
<i>barar ekensiy;</i> <i>barar ekensiz</i>	<i>barar ekensiyder;</i> <i>barar ekensizder</i>	<i>barmas ekensiy;</i> <i>barmas ekensiz</i>	<i>barmas ekensiyder;</i> <i>barmas ekensizder</i>
<i>barar eken</i>	<i>barar eken</i>	<i>barmas eken</i>	<i>barmas eken</i>
Kırgız Türkçesi			
Olumlu şekil (Oñ forma)		Olumsuz şekil (Ters forma)	
Teklik (Cekelik Türi)	Çokluk (Köptük Türi)	Teklik (Cekelik Türi)	Çokluk (Köptük Türi)
<i>barar ekenmin</i> ‘gidermişim, gidecekmişim’	<i>barar ekenbiz</i>	<i>barbas ekenmin</i> ‘gitmezmişim, gitmeyecelmişim’	<i>barbas ekenbiz</i>
<i>barar ekensiy;</i> <i>barar ekensiz</i>	<i>barar ekensiyer;</i> <i>barar ekensizder</i>	<i>barbas ekensiy;</i> <i>barbas ekensiz</i>	<i>barbas ekensiyer;</i> <i>barbas ekensizder</i>
<i>barar eken</i>	<i>barar eken</i>	<i>barbas eken</i>	<i>barbas eken</i>

Kipin soru biçimi, soru ekinin *eken* ek fiilin öğrenilen geçmiş zaman şeklinden önce gelmesi ile yapılır. Kz. *barar ma eken?* ‘gider miymiş?’, *aytar ma eken?* ‘söyler miymiş?’, Kr. *barar beken?* ‘gider miymiş?’ *körör beken?* ‘görür müymiş?’.

Kipin sürekli geçmiş zaman anlamı Kazak Türkçesinde daha belirgindir. Kırgız Türkçesinde de sürekli geçmiş zaman bildirdiğine dair örnek tespit edilmiştir. Ancak bu örnek *imiş* ile kurulmuştur.

Kazak Türkçesi gramerleri kip ile ilgili açıklamada bulunmamıştır. Kırgız Türkçesinde ise kip, şüpheli gelecek zaman bahsinde açıklanmıştır. “*eken* yardımcı fiili şüpheli gelecek zamana her zaman doğrudan doğruya eklenmez. Soru zamiri yardımı ile yapılan soru cümlelerinde *eken* yardımcı fiili şüpheli gelecek zaman ile birleşebilir. Anlam yönünden cümle içindeki soru zamirinin etkisiyle söylenen fikre soru, tahmin anlamı verir.” (Oruzbayeva vd. 2009: 436). “Şüpheli gelecek zaman *beken* (bı + *eken*) yapısı ile birleşince iş-hareketin gelecekte olacağını şüpheli soru biçiminde bildirir.” (Oruzbayeva-Kudaybergenov 1964: 244).

1.1.1.5.2.5.2. İşlevleri

a) Belirsiz Sürekli Geçmiş Zaman İşlevi

Kipin bildirdiği sürekli geçmiş zaman ifadesi geçmişte uzun bir süre devam etmiş ve bitmişliği bildirir. Bu işlevi Kazak Türkçesinde daha belirgindir. Bu ifade belirsizlik, başkasından duyma bildirir.

Kazak Türkçesinden Örnekler

Akındar senderdey söz darımağan/ Öleñdi jazar eken jarımağan. (w14)
‘Şairler sizler gibi etkili söz söylememiş, gereğinden az şiir **yazarlarmış.**’

Oblıs äkimi Sergey Tereşçenko ‘bul aymaқта Sancar Orazulıday memlekettik kujatka adaldıkpen qaraytın, sawattı jazatın adam siyrek’degendi aytar eken. (w15)
‘Bölge valisi Sergey Tereşçenko bu bölgede Sancar Orazulı gibi ülke dokümanlarıyla samimi bir şekilde ilgilenen, onları hatasızca yazan adam seyrek **dermiş.**’

Kırgız Türkçesinden Örnek

İtke okşoş döñgö çıgıp ulur imiş. (KT, 334) ‘Köpeğe benzeyen küçük tepeye çıkıp **ulurmuş.**’

b) Gelecek Zamanı Nakletme İşlevi

Kip, zaman düzleminde bir nokta için gelecekte olması planlanan oluş durumu veya kılışı başkasından duymaya dayalı olarak aktarabilir. Burada gerçekleşmemiş geçmiş anlamı da bulunmaktadır.

Kazak Türkçesinden Örnekler

Napsisin adami zat jener eken. Mundaylardıñ cegisi kelgen asın Cannatta jaylastırıp berer eken. (w16) ‘Nefsini adam olan yenermiş. Bu şekilde olanların yemek istediklerini Cennet’e yerleştirip **verecekmiş.**’

- *Ey, Äwubekir, kumalağıñdı äkelşi, Kaşkar tuwralı ne söyler eken,* - dedi. (ME, 340) ‘-Ey Ebubekir falcını getirsene, Kaşgar hakkında ne **söyleyecekmiş,** - dedi.’

Kırgız Türkçesinden Örnekler

Andan körö Atake baatır kızın berer beken? Oyloduñ bele uşunu...(C, 102) ‘Ona göre Atake batır kızını **verecek miymiş?** Düşündün mü bunu...’

Emne deşer eken, aytçı oyrottorgo uşunu. (C, 152) ‘Ne **diyeceklermiş,** söyle Oyrotlara şunu.’

c) Geniş Zamanı Nakletme İşlevi

İçinde bulunulan andan önce başlamış ve hâlâ devam eden olayları duyuma, sonradan fark etmeye dayalı olarak aktarmak kipin bir diğer işlevidir.

Kazak Türkçesinden Örnek

Keyde adam oylanar uzak turıp/ Bir nüktege uzağımen karap turıp/ San jaqqa oyları uşar eken./ Eske alar sol bir kezdi jılap turıp. (w17) ‘Bazen insanoğlu uzunca düşünür, bir noktaya uzun unun bakar, düşünceleri her tarafa **yayılmış,** bir an ağlayarak aklına gelirmiş.’

Kırgız Türkçesinden Örnek

*Söz arasınan 'beycin' degen söz kulagina iline tüştü Şabdandın, 'e-e, kıtaydan eken' dep bolcodu, 'kıtaydın da müsülmanı **bolor imiş**' degen esine keldi, 'oşolor eken' dedi. (B, 194) 'Laf arasında 'beycin (Pekin)' lafı kulağına ilişti Şabdan'ın, "Çin'denmiş" diye tahmin etti, "Çin'in de Müslümanı **olurmuş**" diye düşündü, "şunlar" dedi.'*

ç) Küçümseme İşlevi

Kipin bu işlevine Kazak Türkçesinde bir örnekte rastlanmıştır.

Örnek

*El jigitin jıynawğa kelgende öz aqılın tabar. Kimdi **ustap alar eken** köremin. 'Halkın aklı, delikanlıları toplamaya geldiklerinde başlarına gelir. Kimi **ele geçirebilecekmiş** görelim.'* (ME, 313)

1.1.2. ŞİMDİKİ ZAMAN

İçinde bulunulan zamanda gerçekleşmekte olan oluş, durum ve kılışı bildiren şimdiki zaman kipi, Kazak Türkçesinde *osı şaq* Kırgız Türkçesinde ise *uçur çak* olarak adlandırılır. Bu kip, Türkiye Türkçesi ile yapılmış incelemelerde ve dil bilgisi sözlüklerinde benzer şekillerde işlenmiştir.

Muharrem Ergin, şimdiki zaman ekinin belirli bir zaman gösteren kesin bir bildirme eki olduğunu belirtir ve şimdiki zamanı ikiye ayırır. Birincisi *-yor* eki ile kurulan şimdiki zaman; diğeri de fiil isimleri ile yapılan şimdiki zamandır (2005: 295-296-297).

Zeynep Korkmaz, şimdiki zamanı, "Şimdiki zaman kipi fiilin gösterdiği oluş ve kılışın içinde bulunulan zamanda başladığını ve sürmekte olduğunu gösteren kip" olarak tanımlamış ve şimdiki zaman kipini karşılayan eklerin üç tane olduğunu belirtmiştir. Bunlar 1. *-(I)yor*, 2. *-mAktA*, 3. *mAdA* ekleridir (2009: 610-611).

Berke Vardar şimdiki zamanı şu şekilde tanımlar: "Eylemin belirttiği iş, oluş vb.nin içinde bulunulan zamanda yapılmakta olduğunu gösteren zaman." (2007:188).

Şimdiki zamanın anlamsal özelliklerini de göz önünde bulunduran Kaya Bilgegil bu zamana dair şunları kaydeder: “Şimdiki zaman, bir eylemin ihbar sırasında vuku bulduğunu ifade eder: Gerçekte ise, bazı eylemler daha haber verirken bitmiş, bazıları da başlamak üzere bulunur; şüphesizin devam hâlinde olanları da vardır. Bu bakımdan söz konusu zamana has ekin, o zamandan ziyade, o zamanı çevreleyen kipe delâleti daha kesindir.” (2009: 257).

Türkçedeki şimdiki zaman kavramını inceleyen Vahit Türk, şimdiki zamanın geçmişte başlayıp içinde bulunduğumuz anda devam etmekte olan sürekliliği ifade etmekte kullanıldığını belirtmiştir⁵ (1999: 291).

Görüldüğü gibi yapılan açıklamalarda şimdiki zamanın daha çok içinde bulunulan zamanda gerçekleşen oluş ve kılışları bildirdiği ifade edilmiştir. Ancak şimdiki zaman bağlamına göre geçmiş zaman, gelecek zaman ve hatta ‘*Hemen buraya geliyorsun*’ örneğinde olduğu gibi emir dahi bildirebilir.

Kazak ve Kırgız Türkçesini konu alan eserlerde de şimdiki zamana geniş yer verilmiştir.

Orazov, şimdiki zamanı en basit anlamıyla iş-hareketin konuşulan zamanda olduğunu bildiren, fiilin zaman kategorisi olarak tanımlamıştır (2001: 333).

Iskakov şimdiki zamana dair şu malumatları verir: “Geçmiş zaman ve şimdiki zamanın sınırlarını ayırmak için konuşma zamanı, yani, konuşmacının dinleyiciye anlattığı zaman, sınır, ölçü olarak kabul edilir. Öyleyse şimdiki zaman yapısı konuşulan (diyalog) zamanda olan, veya olmakta olan iş-hareketi gösterir. Bu konuşma anında meydana gelen hareket, alışlagelmiş biçimde, az önce başlayan bir süreç olmakla birlikte, bazen bu süreç çeşitli duraklamalara uğrayan ancak tamamen kesilmeyen, art arda gelen bir süreç olduğu için şimdiki zaman kavramı da zaman yönünden uzun, kesilmeden devam eden iş-hareketi bildirir.” (1991: 329-330). Ardından yazar Kazak Türkçesinde genel şimdiki zaman (*jalpı osı şak*), kesin şimdiki

⁵ Türkçedeki şimdiki zaman kavramını ayrıntıları için bu esere bakılabilir: Türk, Vahit (1999) “Türkçede Şimdiki Zaman Kavramı, Çekimleri ve Ekleri” *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1996, s. 291-340

zaman (*naq osı şak*) ve belirsiz şimdiki zaman (*neğaybıl osı şak*) olmak üzere üç şimdiki zaman yapısının olduğunu aktarmıştır (Iskakov 1991: 330).

İsayev, klasik anlayışın dışında bir tanım yaparak şimdiki zamanın konuşulan zamanla bağlantılı olarak iş-hareketin olmakta olduğunu, olup geçtiğini bildirdiğini ifade etmiştir. Iskakov'dan farklı olarak *-wda* eki ile kurulan zamanı da şimdiki zamanlar içinde göstermiştir (2007: 301-302-303).

Praktikalık Kazak Tili isimli eserde şimdiki zaman şu şekilde tanımlanmıştır: “Şimdiki zaman, hareketin konuşmacının haber verdiği zamanda olan veya daima olan alışkanlık hâline gelen hareketi bildirir.” (Oralbayeva vd 1993: 148). Görüldüğü gibi Türkiye Türkçesi için geniş zaman hususiyeti olan sürekli olma, alışkanlık hâline gelme de şimdiki zaman içinde gösterilmiştir.

Bir başka eserde şimdiki zamanın konuşma anında olmakta olan iş-hareketi, durumu bildirdiği belirtilmiştir. Bazen de fiilin bildirdiği hareketin, konuşma anından önce başlayıp kesintisiz devam ettiği ifade edilmiştir. Şimdiki zaman, kesin şimdiki zaman (*naq osı şak*) ve değişmeli şimdiki zaman (*awıspalı osı şak*) olarak ikiye ayrılmıştır. (Balakayev vd. 1967: 199).

Kırgız Türkçesi dil bilgisi kitaplarında de şimdiki zaman konusu ayrıntılı biçimde işlenmiştir.

Kırgız Adabiy Tilinin Grammatikası isimli eserde şimdiki zamanın konuşma anında olmakta olan fiili gösterdiği belirtilerek şu açıklamalar yapılmıştır: “Konuşma anında derken geniş anlamak gerekir. Çünkü ‘iş-hareketin konuşulan zamanda olduğunu bildirir’ cümlesi, şimdiki zaman gösteren iş ve hareketin başlaması ve bitmesi konuşma anının başlaması ve bitmesiyle denktir anlamına gelmez. Fiilin şimdiki zamanını gösteren iş-hareketin konuşma zamanına kadar herhangi bir zamanda başlamış olup konuşma zamanından sonra da sürmesi mümkündür.” (Kudaybergenov vd 1980: 386). Ardından şimdiki zaman, basit şimdiki zaman (*cönököy uçur çak*) ve birleşik şimdiki zaman (*tataal uçur çak*) olmak üzere ikiye ayrılmıştır.

Diğer eserlerde de konu benzer bir biçimde ele alınmış, aynı tasnif yapılmıştır.

Çalışmanın bu bölümünde Kazak ve Kırgız Türkçelerinde tespit edilen şimdiki zamanlar işlenecektir.

1.1.2.1. Kz. -A / -y, Kr. -A / -y

1.1.2.1.1. Yapısı

Kazak Türkçesinde *jalpı osı şaķ* ‘genel şimdiki zaman’, *awıspalı osı şaķ* ‘değişken şimdiki zaman’, Kırgız Türkçesinde ise *cönököy uçur çak* ‘basit şimdiki zaman’ olarak adlandırılan bu kip, şimdiki zamanı, geniş zamanı, gelecek zamanı karşılayabilen görünüş açısından zengin bir kiptir. Kip, tarihî Türk lehçelerinde olduğu gibi -A / -y zarf fiil eki kökenli bir kiptir. Çekimde zamir kökenli şahıs ekleri kullanılır.

Kipin çekim tablosu şu şekildedir:

Tablo 24: Kazak Ve Kırgız Türkçelerinde -A/-y Yapısındaki Şimdiki Zaman Çekimleri

Kazak Türkçesi			
Olumlu şekil (Bolımdı Türi)		Olumsuz şekil (Bolımsız Türi)	
Teklik (Jekeşe)	Çokluk (Köpşe)	Teklik (Jekeşe)	Çokluk (Köpşe)
<i>baramın</i> ‘geliyorum, geleceğim’	<i>baramız</i>	<i>barmaymın</i> ‘gitmiyorum, gitmeyeceğim’	<i>barmaymız</i>
<i>barasıñ;</i> <i>barasız</i>	<i>barasıñdar;</i> <i>barasızdar</i>	<i>barmaysıñ;</i> <i>barmaysız</i>	<i>barmaysıñdar;</i> <i>barmaysızdar</i>
<i>baradı</i>	<i>baradı</i>	<i>barmaydı</i>	<i>barmaydı</i>
Kırgız Türkçesi			
Olumlu şekil (Oñ forma)		Olumsuz şekil (Ters forma)	
Teklik (Cekelik Türi)	Çokluk (Köptük Türi)	Teklik (Cekelik Türi)	Çokluk (Köptük Türi)
<i>baram(in)</i> ‘geliyorum, geleceğim’	<i>barabız</i>	<i>barbaym(in)</i> ‘gitmiyorum, gitmeyeceğim’	<i>barbaybız</i>
<i>barasıñ;</i> <i>barasız</i>	<i>barasıñar;</i> <i>barasızdar</i>	<i>barbaysıñ;</i> <i>barbaysız</i>	<i>barbaysıñar;</i> <i>barbaysızdar</i>
<i>barat</i>	<i>barışat</i>	<i>barbayt</i>	<i>barışpayt</i>

Kipi kuran -A eki Kazak Türkçesinde dudak uyumuna uymazken Kırgız Türkçesinde uymaktadır: Kz. *köremın* ‘görüyorum’; Kr. *köröm(ün)* ‘görüyorum’. Kipin Kazak Türkçesinde de teklik I. şahıs çekiminde *kalqam* ‘kalkıyorum’ şekli kullanılır. Şiir dilinde ise teklik III. şahıs çekiminde de *estiled* ‘işitiliyor’ şekli de tespit edilmiştir.

Kipin soru biçimi soru ekinin olumlu veya olumsuz çekimlenmiş fiilden sonra getirilmesi ile yapılır: Kz. *kelesıñ be?* ‘geliyor musun?’ *karay ma?* ‘bakıyor mu?’; Kr. *kelesıñbi?* ‘geliyor musun?’ *okuybu?* ‘okuyor mu?’

Bu kipe tarihî Türk lehçelerinde de rastlamak mümkündür. Bu kip *turur* yardımcı fiilin geniş zaman biçimi ile kurulan kipin bugünkü şeklidir. Kipin çekimi Harezmi Türkçesinde *bara turur män / bara turur sän / bara turur/ bara turur mız / bara turur siz/ bara tururlar* (Eckmann 1998: 195); Kıpçak Türkçesinde *biledir men / biledir señ / biledir / biledir biz / biledir siz / biledirler* (Toparlı-Vural 2013: 69-70); Çağatay Türkçesinde ise *tapadur mén / tapadur sën / tapadur / tapadur biz / tapadur siz / tapadurlar* (Eckmann 2009: 139) biçimindedir. Üçüncü şahıs çekimlerinde görülen Kazak Türkçesinde *-dı* Kırgız Türkçesinde *-t* ekleri *turur* yardımcı fiilin geniş zaman biçiminden kalıntıdır.

Kip, Kazak ve Kırgız Türkçesi dil bilgisi kitaplarında genişçe işlenmiştir.

Bu kipe dair en net açıklamaları yapan Iskakov şunları kaydetmiştir: “Şimdiki zamanın bu türü fiil köküne veya gövdesine –a (-e, -y) zarf-fiil ekinin eklenmesi ile yapılır. Bu yapı metindeki vazifesine göre konuşma zamanında olan iş ve hareketi de (*baykaysıñ ba* ‘dikkat ediyor musun’ *kün kızıp keledi* ‘hava ısınıyor’), daima yapılan mesleki işi veya günbegün yapılan hareketi de (*ol sovhozda turadı, sonda agronom bolıp isteydi* ‘o sovhozda yaşıyor, orada ziraat mühendisi olarak çalışıyor’) insana ve insan dışındaki varlıklara ait alışılmış, alışkanlık hâline gelmiş işi, hareketi, alışkanlığı da (*it üredi* ‘köpek havlar’ *qus uşadı* ‘kuş uçar’, *sıyır möñireydi* ‘inek böğürür’, *şöp ösedi* ‘ot biter’, *jel esedi* ‘rüzgâr eser’, *bala küledi* ‘çocuk güler’, *änşi än saladı* ‘şarkıcı şarkı söyler’, *muğalim bala oqıtadı* ‘öğretmen çocuk okutur’, *şäkirtter sabaq tıñdaydı* ‘öğrenciler ders dinler’) bildirir.

Bu yapı sadece genel şimdiki zaman anlamına sahip değildir. Genel iş ve hareketi dinleyicinin gözü önünde önceden olmuş gibi, şimdi oluyormuş gibi gelecekte şüphesiz olacakmış gibi, göstermek için de kullanılır.” (Iskakov 1991: 330).

Azırkı Kırgız Adabiy Tili isimli eserde bu zaman şu şekilde açıklanmıştır: “Basit şimdiki zaman tek kelimedenden oluşan fiil köküne belirli eklerin eklenmesi ile yapılır. Basit şimdiki zaman fiile *-a / -y* ekinin, ondan sonra da şahıs ekinin eklenmesiyle yapılır.” (Oruzbayeva vd. 2009: 428-429).

Kip, iş-hareketin uzun zamandan beri olageldiğini, belli bir zamandan beri süren, bir şahısla alakalı hareketi, hususu veya âdet hâline gelmiş iş-hareketi, fiilin ara ara yapıldığını, iş-hareketin başlamasının üzerinden belli bir süre geçtiğini ve içinde bulunduğumuz zamanda da devam ettiğini, konuşma anında meydana gelen iş-hareketi bildirir (Oruzbayeva-Kudaybergenov 1964: 232-233).

Şunu da belirtmek gerekir; kip hem Kazak Türkçesi dil bilgisi kitaplarında hem de Kırgız Türkçesi dil bilgisi kitaplarında gelecek zaman olarak da ele alınmaktadır. Kazak Türkçesi dil bilgisi kitaplarında *jalpı/anıq keler şaq* ‘genel/kesin gelecek zaman’, *awıspalı keler şaq* ‘değişmeli gelecek zaman’; Kırgız Türkçesi dil bilgisi kitaplarında ise *aykın keler çak* ‘kesin gelecek zaman’ olarak adlandırılır. Bu durum aynı ekin farklı zamanlar için kullanılmasından ibarettir. Çalışmamızda bu kip şimdiki zaman olarak ele alınacak ve kipin gelecek zaman anlamı işlevler içinde gösterilecektir.

1.1.2.1.2. İşlevleri

a) Şimdiki Zaman İşlevi

Kipin temel işlevlerinden biri şimdiki zaman bildirmesidir. Bu şimdiki zaman ifadesinde konuşma anında meydana gelen oluş, durum ve kılış anlatılabileceği gibi daha önceden başlamış içinde bulunulan anda devam devam eden oluş, durum ve kılış da anlatılabilir. Bu işlevde konuşma anı ile olay anı aynı noktada mutlaka kesişmektedir.

Kazak Türkçesinden Örnekler

- *Körmeysiñ be, osı kele jatқан jerimiz jılkınıñ örisi.* (E, 266) ‘- **Görmüyor musun**, şu geldiğimiz yer yılının otlağı.’

Jazamın öleñ kılıp jüregimdi. (E, 336) ‘Yüreğimi şiir edip **yazıyorum.**’

- *Joldarıñ bolsın, қайда барasıңдар?* - *dedi.* (E, 271) ‘-Yolunuz açık olsun, nereye **gidiyorsunuz?** - dedi.’

*Özi қазақтın osı кеñ байтақ jerinde tuwıp, сонда öskenin, sol dalanıñ әрбір butasına deyin buған таңıs екенin **tanıta aytadı.*** (İ, 3) ‘Kendisi Kazakların bu geniş, uçsuz bucaksız yerinde doğup, orada büyüdüğünü, bu bozkırı her bir çalısına kadar tanıdığını **anlatıyor.**’

*Özi İneşke қарап söylep tur, biraқ ulım, saған **aytam**, kızım, sen tındanıñ kepi екенin Gülшат birden angardı.* (İ, 45) ‘Kendisi İneş’e doğru söylüyordu ancak bunun oğlum sana **söylüyorum**, kızım sen dinle sözü olduğunu Gülшат birden fark etti.’

*Keşigip қaldım **bilem**, salмаğın bizge artıp ketti gой деп renjip jatқан жоқсыңдар ма? - деп күле söyledi.* (İ, 113) ‘Geciktim **biliyorum**, yükünü bizim omuzlarımıza atıp gitti diye üzülüyor musunuz? dedi gülerek.’

*Sizdiñ birinşi күnnen bastap ulttıқ күrestiñ basında болғанınızdı **bileміз.*** (J, 156) ‘Zâtıdevletlerizin, meşru Millî Mücadele’nin başlangıcından beri büyük bir kanaat ve inançla başında bulunduğunuzu **bilmekteyiz.**’

*Bul adamdardıñ қандай мақсатпен kelgenderin 3. şildedен beri **bileміз.*** (J, 94) ‘Bu adamların ne maksatla geldiklerini 3 Temmuz tarihinden beri **bilmekteyiz.**’

*Say boyında may ayınıñ salkın lebi **esedi.*** (ME, 22) ‘Vadi boyunca mayıs ayının serin rüzgârı **esiyor.**’

*Құлпırıp juldızday bop **külimdeysiñ/ Ne körkin kördiñ aytşı қара jerdiñ.*** (ÖP, 30) ‘Yıldız gibi güzelleşip **gülümsüyorsun/ Ne güzelliğini gördün söylesene kara yerin.**’

Bolaşaktıñ jırı estiled/ Maşineniñ şuwınan. (ÖP, 214) ‘Geleceğin sesi **işitiliyor**, makinenin gürültüsünden.’

Birewdi tağı tuwǵızad. (ÖP, 222) ‘Birini daha **doğuruyor.**’

Qaljıradım, saǵındım dep,/ Elge qayt dep julaysıñ!/ Umitqanday neǵıldım dep, tez hat sal, dep suraysıñ. (ÖP, 154) ‘Bitkin düştüm, özledim, memlekete dön diye **ağlıyorsun!** Unutulacak ne yaptım diyor, çabucak mektup göndermemi **istiyorsun.**’

Özim endi as işpeymın,/ Jürekke as bugün bapıyadı.../ Kelmek edi bir habar.../ Ne ğıp tañ äli atıyadı? (ÖP, 57) ‘Şimdi yemek yemeyeceğim, yemek bugün içime **sinmiyor.** Bir haber gelecekti, ne yapalım, tan hâlâ **atmıyor.**’

Kırgız Türkçesinden Örnekler

Mınçalık aksaganına karaganda al beçara kıl kuyruk colooçulardın başına cük bolgondon bölök tiygizer paydası körünböyt. (C, 5) ‘Bu şekilde aksadığına bakılırsa o biçare kekliğin yolcuların sırtına yük olmanın dışında birine dokunan bir faydası **görünmüyor.**’

Söylögönünö, tamak-aş cegenine karap adam dep oyloso, kee bir kılık-corugu canagintip sıykırçını elestetet. (C, 43) ‘Konuşmasına, yemek yemesine bakınca insan gibi görünse de bazı tavır ve hareketleri âdeta büyücüyü **andırıyor.**’

- *Kanday kılalık deysıjer?* (C, 151) ‘Nasıl yapalım **diyorsunuz?**’

Körösünjör bir künü... (C, 196) ‘**Görüyorsunuz** bir gün...’

Azır erdemsingen erdi börü ceýt. (C, 12) ‘Şimdi erkeklik taslayan erkeği kurt **yiyor.**’

- *Oo men al cigitti taanıym, alar menen bir kezde eşikten koñşu turganbız. Eç kimge zıyanı yok durıs nemeler dedi.* (EA, 336) ‘Oo, ben o delikanlıyı **tanıyorum,** onlarla bir ara kapı komşu olmuştuk. Kimseye zararı olmayan dürüst kişilerdir, dedi.’

Oşentip karusel selkinçektı karap turganda atası koy, cönöylü, dedi neftibazarga keçigib kalamız, kün batkıça boçkelerge cer may koyup alıp, colgo çıkışbız kerek. (EKT, 26) ‘Fuar alanındaki salıncağı öylece izlerken babası bırak,

gidelim, dedi, petrol pazarına **geç kalıyoruz**, güneş batana kadar fiçılara petrol koyup yola çıkmalıyız.’

Olpok töşöktö tınç cata albaybız. (C, 33) ‘Kalın döşekte rahatça **yatamıyoruz.**’

- *Ansız dele bul kıtay katındarının barısı kısır boluşat. Eñ köp tuuganı beşten aşırbayt. Üy muzooloyt. Bee kulundayt. Kançık küçüktöyt.* (KÖ, 26) ‘Zaten bu Çinli kadınlar hep **kısır oluyorlar**. En soylusu beş tane doğurabiliyor. İnekler buzağılar. Kısraklar tay doğurur. Kancık itten enik çıkar.’

Eç kaçan cakşı elesin esten ketpeyt./ Kaşka suu, caşıl bakçañ, salkın abañ. (KT 135) ‘Hiçbir zaman güzel hatıran akıldan **gitmiyor**, duru su, yeşil bahçen, serin havan.’

Carım deymın, birok meni kız süyböyt./ Sınbasın deyt, süyböstügün bilgızbeyt. (KT, 45) ‘Yârim **diyorum** ancak kız beni **sevmiyor**, kırılmasın diye sevdiğini **söylemiyor.**’

Ceñekem taş küzgüdön cüzün karayt./ Kulpurğan kündüz çaçın kayra tarayt./ Suykanıp, külümsüröp, kaşın serpip./ Tülküdüy kölöküsün tamaşalap. (KT 71) ‘Yengeciğim kalın camdan kendine **bakıyor**, gündüz rengârenk olan saçlarını yeniden **tarıyor**, süzülüp gülümseyip kaşını çatıp tilki gibi kendi gölgesini seyrediyor.’

Tañ nuruna boyolup/ Cıtlıdayt bizdin tereze. (KT, 15) ‘Bizim pencere tan nuruna boyanıp parıl parıl **parılıyor.**’

Tün suuk, kış ıskırat üydördü açıp. (KT 77) ‘Gece soğuk, kış, evleri açıp **ıslık çalıyor.**’

Bizdin kolhoz bugün uluu toy beret./ Cür, alparam eger meni eerçisen. (KT, 147) ‘Bizim kolhoz bugün büyük **düğün veriyor**, hadi, arkamdan gelirsen götürüyüm seni.’

Barlığı cer karaşat, baş kötörböyt. (KT, 284) ‘Hepsi başını kaldırmadan yere **bakıyorlar.**’

*Köz cetpegen köktügündün üstündö,/ Köbüktöngön tolkunundu **sagınam**.* (KT, 148) ‘Sonsuz maviliğinin üstünde köpüklenen dalganı **özlüyorum**.’

*Süyböym seni: tübölökkö muzdadım,/ Birok anın sebepterin **bilbeymin**.* (KT 81) ‘**Sevmiyorum** seni, ebediyen soğudum, ancak bunun sebeplerini **bilmiyorum**.’

Iksraym, uykum kelet... uykum kelet... (KT, 37) ‘**Gevşiyorum**, uykum geldi, uykum geldi.’

b) Gelecek Zaman İşlevi

Kipin ikinci temel işlevi gelecek zaman bildirmesidir. Yukarıda da belirtildiği gibi bu kip Kazak ve Kırgız Türkçesi dil bilgisi kitaplarında gelecek zaman bahsinde de işlenmiştir.

Bu işlevde kipin kesin gelecek zaman bildirdiğine dair örneklere yer verilmiştir.

Kazak Türkçesinden Örnekler

*Al, kalğan ömirimizdi **qayıp**, ne **qılıp ötkizemiz**?* (KS, 174) ‘Peki, kalan ömrümüzü nasıl, ne yaparak **geçireceğiz**.’

*Tağı üş domna bar. Törtinşisi **jaqında bitedi**, bäriniñ de isi osı.* (E, 288) ‘Henüz üç maden fırını var. Dördüncüsü yakında **bitecek**, hepsinin de işi bu.’

*Är türlü **şeteldik**, **baskınşılıq şabuwl jağdayında jäne Osman ükimeti tarağan jağdayda ult birtutas halıq retinde özin **qorğaydı** jäne **qarsılık körsetedi**.*** (J, 52) ‘Her türlü yabancı işgal ve müdahalesine karşı ve Osmanlı Hükûmeti’nin dağılması hâlinde, millet topyekûn kendisini **savunacak** ve **direnecektir**.’

*Eger siz Erzurum jäne Sivas kongresterinde Amerika mandatın suraytın bolsañız Amerika da Osman memleketi mandatın **qabıldaydı**.* (J, 87) ‘Eğer siz Erzurum ve Sivas Kongreleri’ne Amerikan mandasını istettirecek olursanız, Amerika da Osmanlı mandasını **kabul edecektir**.’

*Birazdan keyin tağı **telefon soğamın**.* (J, 161) ‘Biraz sonra yine **arayacağım**.’

Erteñ tañerteñ özim kelip, jan-jaktı mälimet beremin. (J, 233) ‘Yarın sabah kendim gelip etraflı bilgi **vereceğim.**’

Bäri de - biz tirilip keldik, endi ölmeymiz... Sen қorğansız emessiñ, sen julamaysıñ, seniñ köz jasın bizdi қайта alıp keldi... dewşi edi. Қасım tüsinde erkelep, äjesiniñ tösin iyiskep, ‘meni nege julattıñ?’ dep öкpe aytatın. (ME, 51) ‘Hepsi de biz dirilip geldik, artık **ölmeyeceğiz...** Sen sahipsiz değılsin, **ağlamayacaksın**, senin gözyaşın bizi tekrar alıp geldi... diyordu. Kasım rüyasında şımarıp, annesinin göğsünü koklayıp, beni niye ağlattın? diye sinirlenirdi.’

- Järmenkege baramısıñdar, joқ elge tartamısıñdar? (ME, 386) ‘- Panayır yerine **gidecek misiniz**, yoksa memlekete mi **döneceksiniz?**’

Jas küniñde köp oylawşı em,/ Seni äldilep terbetip./ Armanım joқ dep oylawşı em,/ Kalkam össe er jetip. (ÖP, 150) ‘Çocukluğunda sana ninni söylerken, seni sallarken bir beklentim yok, büyüyüp adam olunca **ayrılacağım** diye çok düşünürdüm.’

Қайт деп апа јілау берме,/ Jüremiñ гоу јазıp ҳат./ Јазғутurım baram elge,/ Partkom berse ruқsat. (ÖP, 156) ‘Anne, memlekete dön diye ağlama, mektup yazıyorum ya. Parti komitesi izin verirse, ilkbaharda memlekete **geleceğim.**’

Reti kelgende bul мәsele jöninde de biraz tüsiniktemeler bere ketemin. (J, 7) ‘Sırası gelince bu konuda da bazı açıklamalar **yapacağım.**’

Kırgız Türkçesinden Örnekler

O attıñ ay... Özünö özü şıbıradı Şabdan, astı akılga kulak sala albaybızbı, aytkanı kıla albaybızbı?! (B, 112) ‘Ah ki ah... Kendi kendine fısıldadı Şabdan, akla hiçbir zaman **kulak veremeyecek miyiz**, söyleneni **yapamayacak mıyiz?**’

Emi elini tap, elden bezsen akırı cürüp kul atanıp kalasıñ. (B, 92) ‘Artık halkını bul, eğer mensup olduğun halkı inkâr edersen kul olarak **adlandırılacaksın.**’

Men dagı oşon üçün kızığıp kaldım. Bolboso şertibiz bozulat. (C, 37) ‘Ben de onun için kızdım. Yoksa andımız **bozulacak.**’

c) Belirsiz Gelecek Zaman İşlevi

Kip, kesin gelecek zaman anlamının dışında olup olmayacağı belli olmayan, belirsizlik barındıran gelecek zaman anlamı da bildirebilir. Kipin bu işlevine dair örnekler Türkiye Türkçesine geniş zaman eki ile aktarılabilir. Bilindiği gibi geniş zaman, belirsiz gelecek zaman da bildirebilir.

Kazak Türkçesinden Örnekler

*Eger siz halıktıñ osı talabına qaramay, Ferit paşa ükimetiniñ memlekettiñ eñ joğargı sadarazamdıq qızmetine kir ketirüwine qoldaw körsetkiñiz kelse, onda bul äreketiñizden eşqanday netiyje şıqpaytını sıyaqtı, sizge degen bawırdastıq sezimim de joğaladı-aw dep **qawiptenemin**.* (J, 145) ‘Zâtıâlileri sonuçlandırılması gerekli bu millî isteğe karşı, Ferit Paşa Kabinesi’nin, devletin en yüksek sadrazamlık mevkiini hâlâ kirletmesine aracılık etmek istiyorsanız, bu gayretiniz hiçbir yararlı sonuç veremeyeceği gibi siz kardeşimiz hakkındaki eski kardeşlik duygularımızın da sarsılmasına yol açacağından **endişe ederim**.’

*Osu jolda **ölemin**. Biraq sen mağan topıraq saluwşı bolma.* (ME, 268) ‘Bu yolda **ölürüm**. Ancak sen benim mezarıma toprak atma.’

*Biz ölsek, erteñ tağı bir ul **tuwadı**.* (ME, 371) ‘Biz ölürsek yarım bir oğul **doğar**.’

*Zawadқа tüinde barğanmen eşteñe bitire almaspız, odan da bugün osı arada tınığıp jatayık ta, şolpan tuwa salkınmen attanayık, sonda kün qızbay **barıp qalamız**.* (E, 322) ‘Fabrikaya gece gitmekle hiçbir şeyi bitiremeyiz, bunun için bugün burada dinlenelim, seher yıldızı doğarken serinlikle birlikte yola çikalım, gün iyice ısınmadan **gideriz**.’

Kırgız Türkçesinden Örnekler

*Bararıñ menen bir merçemdüü cerge katıp taşta altındardı. Amançılık bolup cüz körüşök **bölüşöbüz**.* (C, 85) ‘Gider gitmez sağlam bir yere altınları göm. Sağ kalır da görüşürsek **bölüşürüz**.’

*Aldıbizda maşına bar, aleki saatta ele rayongo **çetip barabız**, dep ketip kalgan.* (EA, 304) ‘Önümüzde araba var, dakikasında kasabaya **gideriz** deyip gitti.’

*Meyli dedik dedi Kurmancan başka tüşkön **köröbüz**.* (B, 184) ‘Peki dedik, dedi Kurmancan, başa geleni **çekeriz**.’

ç) Geniş Zaman İşlevi

Kipin en önemli işlevlerinden birisi de geniş zaman bildirmesidir. Kip, bu işleviyle gerçekleşmesi geçmişe, şimdiye ve geleceğe yayılmış olan oluş, durum ve kılışı bildirir.

Kazak ve Kırgız Türkçesi gramerlerinde geniş zaman terimi yoktur. Bu lehçelerde geniş zaman bu kip ile ifade edilir.

Kip bu işleviyle herkes tarafından bilinen genel geçer yargı durumuna gelmiş oluş, kılış ve durumu da bildirebilir.

Kazak Türkçesinden Örnekler

*Mal bağıw? Joq, **bağa almaymın**.* (KS, 174) ‘Mal bakmak? Yok **bakamam**.’

*Adam balası jılap **tuwadı**, keyip **öledi**.* (KS, 178) ‘İnsanoğlu ağlayarak **doğar**, rencide olarak **ölür**.’

*Jas bala anadan tuwğanda eki türli minezben tuwadı: birewi - içsem, jesem, uyıqtasam dep turadı. Bular tänniñ kumarı, bular bolmasa, tän jaŋğa kónaқ üy **bola almaydı**.* (KS, 181) ‘Bebek anneden doğarken iki türlü huy ile doğar: birisi içsem, yesem, uyusam der. Bunlar vücudun isteği, bunlar olmasa, vücut cana misafirhane **olamaz**.’

*Beysekey ömirine bası säjdege tiygen adam emes koy. Onimen kúdaydı **jek körmeydi**.* (E, 31) ‘Beysekey ömründe alını secdeye gitmiş birisi değildir. Bununla birlikte Allah’tan **nefret etmez**.’

- *Vikentiy Vikentevič tamaqtı ünemi studentter aşhanasınan **işedi**,*- dedi Dayırov. (İ, 28) ‘Vikentiy Vikentevič yemeği her zaman öğrenci yemekhanesinde **yer**, dedi Dayırov.’

*Ol bap minaw bolatın: ‘Türkiye memleketin Ulı Ulttıq Mäjilisi tarapınan baskaradı jäne ükimet Ulı Ulttıq Mäjilistiñ Ükimeti dep **ataladı.*** (J, 644) ‘O madde şudur: Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından idare edilir ve hükümet Büyük Millet Meclisi Hükümeti **adımı taşır.**’

*Kiyikti kazak jäne **deydi** böken,/ Betpaktı bul beyşara kılğan meken./ Bökeni atıp mergen öltirgende,/ Jazasız jan öldi dep oylay ma eken.* (ÖP, 177) ‘Geyiğe Kazaklar böken **derler**, o biçare, Betpak’ı mekân tutmuş. Avcı bökeni vurup öldürdüğünde günahsız bir can öldü diye düşünür mü?’

Bilemsiñ jüyrik suluw kara ayğırdı? (ÖP, 395) ‘Hızlı koşan güzel kara aygırı **bilir misin?**’

Kırgız Türkçesinden Örnekler

*Kumarçıda dos, tuugan-uruk, katın bala mal-mülk degen **bolboyt.*** (C, 37) ‘Kumarcıda hısım akraba, kadın, evlat, mal mülk **kalmaz.**’

*Bizdin attardıñ tuyağı minday kilemderdi kün sayın **tepseyt.*** (C, 183) ‘Bizim atların toynağı böyle kilimleri her gün **çıgner.**’

- *Baatır, aytkanıñday on ekinçi süröödö Cusup menen Zulaykanın tarıhı **aytulat.*** (C, 212) ‘Batır, söylediğiniz gibi on ikinci surede Yusuf ile Züleyha’nın tarihi **anlatılır.**’

*Ölüm kimdi **korkutpayt?!*** (B, 152) ‘Ölüm kimi **korkutmaz?!**’

*Kışkı birinçi karda **tülöyt.*** (C, 8) ‘Kışın ilk karda **tüy döker.**’

*Bulardın terisi, ilbirstin, colborstun terisidey ele baaluu **bolot.*** (C, 8) ‘Bunların derisi, parsın, kaplanın derisi gibi değerli **olur.**’

*Cerden kasiyettüü, cerden ıyık emne bar? Can-canıbar cana dünyö-mülk debey barı cerden **çıgat.*** (C, 47) ‘Topraktan daha kutsal, topraktan daha değerli ne var? Canlılar, mal mülk hepsi topraktan **çıkır.**’

- *Kantip? Tarp çok cerde corular bekerge **aylanbayt da...***(C, 48) ‘- Nasıl yani? Leşin olmadığı yerde akbabalar **dolanmaz.**’

Egerde bet kelişken eki adamdın caştarı birdey bolso, atçan kelatkanı cöösünö salam aytat. (C, 60) ‘Eğer karşılaşan eki adamın yaşları aynı ise atlı olan piyade olana **selam verir.**’

Misali, bir ele belgi: ayaldagı karılık anın kulagının tübündögü tırıştan baştalat. (C, 78) ‘Örneğin bir işaret şudur: kadındaki yaşlılık onun kulağının dibindeki kırışıklıkla **başlar.**’

Kazınanın eesi oşol. Kazına katılğan cerde cılan sözsüz bolot. (C, 85) ‘Hazinenin sahibi o. Hazine gömülen yerde yılan mutlaka **olur.**’

Cılan cılı tuulğan uul batır çıgat. (C, 101) ‘Yılan yılında dünyaya gelen evlat **kahraman olur.**’

Oşondo da esişe tuyup al: suluu katından tuulğan uul menen kızdın köpçülügü saykeleş boluşat. (C, 126) ‘Şunu iyi bil: Güzel kadından doğan oğul ve kızların çoğu yaramaz **olur.**’

Uşuga caraşa katın kişi erine talak bere albayt, ayalga üç talak beriş erdin işi. (C, 237) ‘Buna göre kadın kişi erkeği **boşayamaz**, eşine üç talak vermek erkeğin işidir.’

- *Otsuz kantip kün köröbüz. Adam balası otsuz caşay albayt.* (C, 271) ‘Ateşsiz nasıl gün geçireceğiz. İnsanoğlu ateşsiz **yaşayamaz.**’

- *E-e-y, dos, kazaktın bir akını aytıptır, deyt; Atam aytat atım küçtüü dep, uulum aytat atom küçtüü dep, atom-matomunđu bilbeymin, men aytamın baarınan katın küçtüü dep.* (EA, 63) ‘Ey, dost bir kazak şairi söylemiş, demiş ki: babam **der** ki atım güçlü, oğlum **der** ki atom güçlü, atom matom **bilmem**, ben derim ki hepsinden kadın güçlü.’

- *Momundun işin kuday oñdoyt deyt.* (EA, 378) ‘Müminin işini Allah **yoluna koyar** der(ler).’

May karmagan barmagın calayt dep köp tanazar berçü emes. (EA, 164) ‘Yağ tutan parmağını **yalar** diye pek kıymet vermezdi.’

Cel cürbösö çöptün başı kıymıldabayt. (EA, 202) ‘Yel esmese otun başı **kımıldamaz.**’

Cıлуу söz menen cıлуу mamile cılandı iyninden ығарат degen uşul eken go, dep Dıykanbekke içi cıladı. (EA, 215) ‘Tatlı dil ile iyi muamele yılanı deliğinden **çıkarır** dedikleri buymuş ya diyerek Dıykanbek’e içi ısındı’

Totukuş oşondoy kuş, ar önör kelet kolunan. (EKT, 6) ‘Papağan öyle bir kuş ki her iş **gelir** elinden.’

Aga ordun inisi basat bar emespi? (KT, 323) ‘Büyüğün yerine küçüğü **geçer** sözü yok mu?’

d) Geçmiş Zaman İşlevi

Kipin bir diğer işlevi de geçmiş zaman bildirmesidir. Şimdiki zaman eki Türkiye Türkçesinde de geçmiş zaman bildirebilir. Kipin bu işlevi Türkiye Türkçesindeki işlevine denktir.

Kipin bildirdiği geçmiş zaman ifadesi Kazak Türkçesinde daha çok sürekli geçmiş zaman ifadesidir. Kırgız Türkçesinde ise sürekli geçmiş zamanla birlikte öğrenilen geçmiş zaman ve görülen geçmiş zaman bildirir.

Kazak Türkçesinden Örnekler

Uşı kıyırı joқ mılқaw ormannıñ қақ ortasında жүr. Jalgız emes, joldastarı көp. Biraқ, birin tanımaydı, biriniñ tiline түsүнbeydi. Күн ағаştan шығadı, ағаşқа batadı. (E, 342) ‘Uçsuz bucaksız sağır bir ormanın içinde idi. Yalnız değil, yoldaşları çok. Ancak birini bile **tanımıyor**, birinin bile dilinden **anlamıyordu**. Güneş ağaçtan **doğuyor**, ağaca **batıyordu**.’

Sodan bölek һaldi көксетetin өзге түрli oy kelse, onı көңiline darıtpay, öşiriwge asıғadı. (ME, 9) ‘Ondan başka bir hâli özleten başka bir düşünce aklına gelince, onu gönlüne yerleştirmez, geçiştirmek için **acele ederdi**.’

Қурмаş қаңша тәрбиyelese de, Көксerek urlıқ pen adal astıñ ayırması ne ekenin ұға алмады. Birese özderi berip turıp je deydi. Birese sonday tamaқtı özi

tawıp alıp jep jatsa, urıp saladı. (ME, 25) ‘Kurmaş ne kadar terbiyelese de Kökserek hırsızlık ile helal yemeğin farkının ne olduğunu **anlamıyordu**. Bazen kendileri verip ye diyor, bazen de böyle bir yemeği kendisi bulup yiyince **vuruyorlardı**.’

Sol kezde jıldık keregin Alban balası osı jermeñkeden kürep aladı. (ME, 236) ‘O zamanlarda Alban’ın çocukları yıllık ihtiyacını bu panayırdan bolca **ahırlardı**.’

Kırgız Türkçesinden Örnekler

Kündüz col cürüşkön çok alar. Kaş karaygança kaşat içindegi badalda çatışat. (C, 20) ‘Gündüz yol yürümediler. Hava kararınca kadar nehir kenarındaki çalılıkların içinde **durdular**.’

Nogoylor aytışat: orus menen dos bolsoñ aybaltañdı ala cür. (C, 40) ‘Nogaylar **söylemiş**: Eğer Ruslarla dost olacaksan baltanı eline al.’

Oşentip Esenbay çüröktöy suluu carı menen tattuu ömür sürüp catkanda çatak başalat. (C, 74) ‘Esenbay öylece güzel yâri ile tatlı bir hayat sürerken kavga **başlıyor**.’

- *Kabarıñ bar eken. Sultan Babırdın asıl tukumdarı uşu tapta da Hindistan ölkösünö padişahlık kılıp, takta oturuşat.* (C, 108) ‘-Haberin vardır. Sultan Babür’ün asıl soyu Hindistan ülkesine hüküm sürüp tahta **oturuyorlarmış**.’

Özgöçö ötö körögöç, arı akılman, kayrattuu Erdaana biy ölgöndön kiyin biylik 1770-cılı Narboto biyge ötot da al dagı ölkönü otuz cılga cakın başkarat. (C, 111) ‘İleri görüşlü, çok bilgili, gayretli Erdana Bey öldükten sonra beylik 1770 yılında Narboto Bey’e geçiyor ve o da ülkeyi otuz yıla yakın **yönetiyor**.’

Eç kim menen köp süylöşpöy: buyruk berip, kep ukkandan başkanı süybögön Atake baatır özünçö turup uşular cönündö oyloyt. (C, 161-162) ‘Hiç kimse ile çok konuşmayarak emir verip, laf anlayandan başkasını sevmeyen Atake Batır kendince bunlar hakkında **düşünüyordu**.’

- *Kasiyettüü İbragim paygambardın uulu İskak, andan Cakıp paygambar törölöt.* (C, 213) ‘Hazret-i İbrahim Peygamber’in oğlu İshak, ondan Yakup Peygamber dünyaya **geliyor**.’

Mına uşunday okuyadan kiyin Iskittin ayalının ecesi kayra törkününö ketet. (EA, 16) ‘İşte bu hikâyeden sonra Iskit’in karısının ablası tekrar akrabalarının yanına **dönüyor.**’

Köp sözdün içinde Sultanmuratka cakani bir özbek kariyanın aytkanı boldu: dünyödökü eñ akılduu ayban uşu pil deyt al. (EKT, 24) ‘Birçok sözün içinde Sultanmurat’a en ilginç geleni bir Özbek ihtiyarın söylediği oldu: dünyadaki en akıllı hayvan bu fildir **demişti** o.’

Tañ aldı tattuu uykuda bir tüş köröm,/ Tüşümdö canğa acayıp bir iş köröm (KT, 65) ‘Tan vaktinden önce bir rüya **gördüm**, rüyamda ilginç bir iş **yapıyorum.**’

Tömönkü Tolubay attuu kısa dastan,/ Eski avan, eski ırlarday eske kelet. (KT, 265) ‘Aşağıdaki Tolubay adlı kısa eski nağmeler, destan, eski şiirler gibi **aklıma geldi.**’

Kelgen caş Tolubay çalga mintip süylöyt: Sen kimsin? Bilbey kaytsam köñülüm kirdeyt. (KT, 267) ‘Gelen genç Tolubay yaşlıya şöyle **demiş:** sen kimsin? Bilmeden öğrenmeden dönersem gönlüm bulanır.’

Men baram, kütkün seket, degen sözdü,/ Kaytalap on sıyra okuyt, közü toyboy. (KT, 301) ‘Azizim, geleceğim, bekle sözünü tekrar tekrar on defa **okudu.**’

Too-tooga tarap citip cok boluşat,/ Caş bala küçü ketip salmaktanat. (KT, 334) ‘Dağa doğru gidip **kayboldular**, delikanlı güçsüzleşip **hâlsizleşti.**’

e) Geçmiş Zamana Dair Rivayet Bildirme İşlevi

Kip, geçmiş zamana dair rivayet bildirebilir. Bu işlevi çok işlek olmamakla birlikte her iki lehçede de bu işleve dair örnekler bulunmuştur.

Kazak Türkçesinden Örnekler

Ak buwra tawdıñ tağı tüyesi dep,/ O-dağı kasiyetti bir iyesi dep,/ Tuqımı sotkar hannıñ oñbağanı,/ Jurt aytad ‘sol tüyeniñ kiyesi’ dep. (ÖP, 254) ‘Halk, Ak Buğra dağın devesi, o da dağın saygıdeğer bir sahibi, yaramaz hanın soyunun düzelmemesi o devenin kutsallığındandır **dermiş.**’

Şıbırlap tört balapan julasadı./ Es ketip uyasınan kulasadı./ Bizdi je anamızdı kıoya ber dep./ Jalınıp karaqıstan surasadı. (ÖP, 269) ‘Dört yavru kuş acıklı acıklı ötüp ağlaşmış, kendiden geçip yuvadan düşüp, “annemizi bırak bizi ye” deyip, yalvarıp karakuştan rica edermiş.’

Kırgız Türkçesinden Örnek

Açarçılık bolordo, aytkanımday arpa naçar ösüp adamdar köp ooruyt da, mal-candıkka ar kaday ılañ cayılıp mal köp kırilat. (C, 59) ‘Kıtlık olunca söylediğim gibi arpalar zayıf bir şekilde büyüyüp insanlar çokça hastalanmış, muhtelif hayvan hastalıkları yayılıp hayvanlar çok kırılmış.’

f) Direktif, Emir Mahiyetinde İstek İşlevi

Kip, emir, direktif anlamı barındırabilir. Burada kipin gelecek zaman ve şimdiki zaman anlamlarından hareketle konuşmacının karşısındakine emir verme anlamı ortaya çıkar. Bu işlevde emir kipinden daha sert bir emir anlamı dikkat çekmektedir.

Kazak Türkçesinden Örnekler

Saylawdıñ sonda barlıq uyom müşeleriniñ qolı qoyılğan nemese möri basılğan üş nusqa etip jattam jazıladı, olardıñ birewi sol jerde qaladı, qalğan ekewiniñ biri nusqası saylangan talapkerge beriledi, al üşinsisi mäjliske jiberiledi. (J 347) ‘Seçim sonunda, bütün kurul üyelerinin imzalayacakları veya kendi mühürleri ile mühürleyecekleri üç nüsha tutanak düzenlenecek; bir tanesi yerinde alıkonularak, öteki iki nüshadan biri seçilen şahsa verilecek, diğeri Meclis’e gönderilecektir.’

Türkiyanıñ Qaruwlı küşteri mına sannan aspaydı. (J, 595) ‘Türkiye’nin silahlı kuvvetleri şu sayıları aşmayacaktır.’

Şeteldik poştalar kayta kuraladı. (J, 599) ‘Yabancı postalar yeniden kurulacaktır.’

Kırgız Türkçesinden Örnekler

Bardabay, '*Kelesiñer da, kelbey kayda kaçmak eleñer*' degen oy menen trubkanı koydu. (EA, 79) 'Bardabay, "**Geleceksiniz**, gelmeyip nereye kaçacaksınız" düşüncesiyle ahizeyi bıraktı.'

- *Oy, abışka, ayaşındı otur debeyşiñbi. Cok, coldoştor tamak içpeyin ketpeysiñer.* (EA, 319) 'Aa, ihtiyar, dostuna otur demeyecek misin? Hayır, arkadaşlar yemek yemeden **gitmiyorsunuz.**'

- *Tuñ Tegin! Işbara Alp menen soguşasıñ!...* (KÖ, 38) 'Tunga Tegin! Işbara Alpla **vuruşacaksın!...**'

- *Bul bitikti Batış kaganına beresiñ. Saga aytkandarımdı anın menen söylöşüp, kıl degenderimdi kılasın.* (KÖ, 207) '- Bu bitiği batı kağanına vereceksin. Sana söylediğim şeyleri de onunla konuşup dediklerimi **yapacaksın.**'

- *Men saga buyruk berem. Şen-Kiñge turmuşka çıgasın,- dedi.* (KÖ, 241) '- 'Ben sana buyruk veriyorum. Sen-king ile **evleneceksin**' dedi.'

Kıtaylarga aydoo ceri berilbeyt, ookatının carımı türktörgö taratılat, türktör kıtay katındarına üylönböyt. (KÖ, 91) 'Çinlilerin öz baslarına tarlası olmayacak, mallarının yarısı Türklere **dağıtılacak**, Türkler Çin kadınlarıyla **evlenmeyecekler.**'

g) İstek, Rica İşlevi

Kipin bu işlevi soru eki ile çekimlendiğinde ortaya çıkmaktadır. Türkiye Türkçesinde de *oturmaz mısınız? Benimle bir çay içer misin?* örneklerinde görüldüğü gibi geniş zaman kipi istek anlamı barındırmaktadır. Kipin bu şeklide kullanıldığına dair örnekler sadece Kırgız Türkçesinde tespit edilebilmiştir. Bu kullanım Kazak Türkçesi konuşma dilinde de vardır. Örneğin: *Şay işesiz be?* 'çay içer misiniz?' Ancak taranan eserlerde tespit edilememiştir.

Örnekler;

- *İ-i oturasıjarbı, baatırlar?! dedi ünü koruldap, imere tiktep, bayagı çoŋ kamçı kolunda, Bekeŋke toktodu közü.* (B 17) ‘-Ee **oturmaz mısınız** yiğitler?! dedi sesi hırıldayarak, etrafı izleyerek, evvelki büyük kamçı elinde, Bekeŋe takıldı gözü.

Vino içesiŋbi dedi. (EA, 123) Şarap **içer misin**, dedi.

- *Bir krucka pivo içeyin dep barattım ele, cürböysüŋörbü pivo içeli dedi.* (EA, 215) ‘Bir kupa bira içeyim diye gelmişim, **gelmez misiniz** bira içelim, dedi.’

1.1.2.2. Kz. -p/-A, -y + tur/otur/jür/jatır, Kr. -p/-A, -y + tur/otur/cür/cat

1.1.2.2.1. Yapısı

Kazak Türkçesi dil bilgisi kitaplarında *naķ osı ŋaķ* ‘kesin ŋimdiki zaman’; Kırgız Türkçesi dil bilgisi kitaplarında ise *tataal uçur çak* ‘birleşik ŋimdiki zaman’ olarak adlandırılan bu zaman -A, -y/ -p zarf-fiil eki almış fiile, durum veya kalıp fiilleri olarak adlandırılan yardımcı fiillerin gelmesi ile yapılır. Çekimde zamir kökenli şahıs ekleri kullanılır. Anlam olarak Türkiye Türkçesindeki -mAktA, -mAdA ekleri ile kurulan ŋimdiki zaman kipine yakındır.

Kipin çekim tablosu her iki lehçe için ŋu şekildedir:

Tablo 25: Kazak Türkçesinde -p/-A, -y + tur/otur/jür/jatır, Kırgız Türkçesinde -p/-A, -y + tur/otur/cür/cat Yapısındaki ŋimdiki Zaman Çekimleri

Kazak Türkçesi	
Olumlu ŋekil (Bolımdı Türı)	
Teklik (Jekese)	Çokluk (Köpŋe)
<i>bara jatırmin/oturmin/turmin/jürmin;</i> <i>barıp jatırmin/oturmin/turmin/jürmin</i> ‘gidiyorum, gitmekteyim’	<i>bara jatırmız/otırmız/turmız/jürmız;</i> <i>barıp jatırmız/otırmız/turmız/jürmız</i>
<i>bara jatırsıŋ/otırsıŋ/tursıŋ/jürsıŋ;</i> <i>barıp jatırsıŋ/otırsıŋ/tursıŋ/jürsıŋ;</i> <i>bara jatırsız/otırsız/tursız/jürsız;</i> <i>barıp jatırsız/otırsız/tursız/jürsız</i>	<i>bara</i> <i>jatırsıŋdar/otırsıŋdar/tursıŋdar/jürsıŋdar;</i> <i>barıp</i> <i>jatırsıŋdar/otırsıŋdar/tursıŋdar/jürsıŋdar;</i> <i>bara</i> <i>jatırsızdar/otırsızdar/tursızdar/jürsızdar;</i> <i>barıp</i> <i>jatırsızdar/otırsızdar/tursızdar/jürsızdar</i>
<i>bara jatır/otur/tur/jür;</i> <i>barıp jatır/otur/tur/jür</i>	<i>bara jatır/otur/tur/jür;</i> <i>barıp jatır/otur/tur/jür;</i>

Olumsuz şekil (Bölümsüz Türü)	
Teklik (Jekşe)	Çokluk (Köpşe)
<i>bara jatқан/oturған/turған/jürgen joқpın;</i> <i>barıp jatқан/oturған/turған/jürgen joқpın;</i> <i>barmay jatırmin/oturmin/turmin/jürmin ‘gitmiyorum’</i>	<i>bara jatқан/oturған/turған/jürgen joқpız;</i> <i>barıp jatқан/oturған/turған/jürgen joқpız;</i> <i>barmay jatırımız/oturımız/turımız/jürmiz</i>
<i>bara jatқан/oturған/turған/jürgen joқsıñ;</i> <i>barıp jatқан/oturған/turған/jürgen joқsıñ;</i> <i>barmay jatırsıñ/otırsıñ/tursıñ/jürsıñ;</i> <i>bara jatқан/oturған/turған/jürgen joқsız;</i> <i>barıp jatқан/oturған/turған/jürgen joқsız;</i> <i>barmay jatırsız/otırsız/tursız/jürsiz</i>	<i>bara jatқан/oturған/turған/jürgen joқsındar;</i> <i>barıp jatқан/oturған/turған/jürgen joқsındar;</i> <i>barmay jatırsındar/otırsındar/tursındar/jürsındar;</i> <i>bara jatқан/oturған/turған/jürgen joқsızdar;</i> <i>barıp jatқан/oturған/turған/jürgen joқsızdar</i> <i>barmay jatırsızdar/otırsızdar/tursızdar/jürsizder</i>
<i>bara jatқан/oturған/turған/jürgen joқ;</i> <i>barıp jatқан/oturған/turған/jürgen joқ;</i> <i>barmay jatır/otur/tur/jür</i>	<i>bara jatқан/oturған/turған/jürgen joқ;</i> <i>barıp jatқан/oturған/turған/jürgen joқ;</i> <i>barmay jatır/otur/tur/jür</i>
Kırgız Türkçesi	
Olumlu şekil (Oñ forma)	
Teklik (Cekelik Türü)	Çokluk (Köptük Türü)
<i>bara catam(in)</i> <i>barıp catam(in)/oturam(in)/turam(in)/cüröm(ün)</i> <i>‘gidiyorum’</i>	<i>bara catabız>baratabız</i> <i>barıp catabız/oturabız/turabız/cüröbüz;</i>
<i>bara catasıñ>baratasıñ</i> <i>barıp catasıñ/oturasıñ/turasıñ/cürösüñ;</i> <i>bara catasız>baratasız</i> <i>barıp catasız/oturasız/turasız/cürösüz;</i>	<i>bara catasıñar>baratasıñar</i> <i>barıp catasıñar/oturasıñar/turasıñar/cürösüñör;</i> <i>bara catasızdar>baratasızdar;</i> <i>barıp catasızdar/oturasızdar/turasızdar/cürösüzdör</i>
<i>bara catat>baratat;</i> <i>barıp catat/oturat/turat/cüröt;</i>	<i>bara catat>baratat</i> <i>barıp catıшат/oturuшат/turuшат/cürüşöt</i> <i>barıp catat/oturat/turat/cüröt</i>
Olumsuz şekil (Ters forma)	
Teklik (Cekelik Türü)	Çokluk (Köptük Türü)

<i>barbay</i> <i>catam(in)/oturam(in)/turam(in)/cürö</i> <i>m(ün)</i> 'gitmiyorum'	<i>barbay catabız/oturabız/turabız/cüröbüz</i>
<i>barbay</i> <i>catasıñ/oturasıñ/turasıñ/cürösün;</i> <i>barbay</i> <i>catasız/oturasız/turasız/cürösüz</i>	<i>barbay</i> <i>catasıñar/oturasıñar/turasıñar/cürösünör;</i> <i>barbay</i> <i>catasızdar/oturasızdar/turasızdar/cürösüzdör</i>
<i>barbay catat/oturat/turat/cüröt</i>	<i>barbay catışat/oturuşat/turuşat/cürüşöt</i> <i>barbay catat/oturat/turat/cüröt</i>

Kipin soru biçimi soru ekinin şahıs eki ile çekimlenmiş yardımcı fiilden sonra gelmesi ile yapılır: Kz. *söylep turmın ba?* 'söylüyor muyum?', *körıp jürsınđer me?* 'görüyor musunuz?'; Kr. *bara catasıñbı?* 'gidiyor musun?' *karap turamınbı?* 'bakıyor muyum?'

Kipin çekiminde iki lehçede de farklı özellikler göze çarpmaktadır. Bunlardan ilki yardımcı fiillerdedir. Kazak Türkçesinde kipi kuran yardımcı fiiller yalnız durumdayken Kırgız Türkçesinde basit şimdiki zamanla çekimlenmiştir: Kz. *kelip turmın*; Kr. *kelip turamın*. Kazak Türkçesinde nadir de olsa yardımcı fiilin de çekimlendiği örneklerle rastlanmıştır: *dep turadı* 'diyor' *jazıp jüremın* 'yazıyorum'.

Bir diğer farklılık da kipin olumsuzluk çekiminde ortaya çıkmaktadır. Kazak Türkçesinde olumsuzluk hem olumsuzluk ekiyle hem de *-GAn* görülen geçmiş zaman eki alan yardımcı fiilin üzerine gelen *joq* modal kelimesi ile yapılabilmektedir. Kırgız Türkçesinde ise olumsuzluk ek ile yapılmaktadır. Ayrıca Kazak Türkçesinde kipin olumsuz çekiminde olumsuzluk ekinin yardımcı fiile geldiğine de rastlanmıştır: *zerttep jatpaymın* 'araştırmıyorum, araştıracağım değilim'.

Başka bir farklılık da zarf-fiil ekleri ve yardımcı fiillerin kullanım özelliklerinde ortaya çıkmaktadır. Kırgız Türkçesinde kipin olumlu çekiminde *cat-* yardımcı fiiline yalnızca *bar-* ve *kel-* fiilleri *-A*, zarf-fiil eki ile bağlanabilmektedir (Oruzbayeva vd. 2009: 431). Diğer bütün fiiller, yardımcı fiillerin dördüne *-(I)p* zarf-fiil eki ile bağlanabilmektedir. Kazak Türkçesinde ise *bar-* ve *kel-* fiilleri *jatır* yardımcı fiiline *-A* zarf-fiil eki ile bağlanmaktadır. Bunun dışında bütün fiiller yardımcı fiillere *-A,y/-p* zarf-fiil ekleri ile bağlanabilir.

Kip iki lehçenin dil bilgisi kitaplarında geniş olarak işlenmiştir. Iskakov, bu kipi geçmiş zaman zarf-fiil (-*ip*, -*ip*, -*p*) ve şimdiki zaman zarf-fiil (-*a*, -*e*, -*y*) eki almış fiile *jatır*, *jür*, *tur*, *otur* fiillerinden birinin eklenmesiyle yapıldığını belirtmiş ve bu zamanın genel şimdiki zaman diye adlandırılan zamandan farkını şu şekilde açıklamıştır: “Genel şimdiki zaman ile kesin şimdiki zaman farkları şu misallerde görülebilir: *men kelem*in cümlesinde gelme süreci sadece genel olarak anlaşılır. *men kelip jürmin*, *men kelip jatırmin*, *men kelip oturmin* cümlelerinde ise gelme hareketi genel değildir. Durumun kesinleştiği görülür.” (1991: 331).

Iskakov, yardımcı fiilleri işlerken kipi kuran fiillere geniş yer ayırmıştır. Bu fiillerin kullanım farklılıklarını şu şekilde dile getirmiştir: “Örneğin *janıbir jawıp tur* demek de *janıbir jawıp jatır* demek de mümkündür. Ancak ikisinin anlamında yağma sürecinin yakında veya uzakta olduğunu gösterme açısından fark var. Bununla birlikte *janıbir jawıp jür* veya *janıbir jawıp otur* denilmez. Öyleyse, bu fiillerin nerede kullanılacağı, nerede kullanılmayacağı alışkanlıklarla ilgili özellikleri, öncelikle onların anlamsal vasıfları ile ilgilidir.” (1991: 260). Bu bilgilerin ardından asıl fiilin bu dört yardımcı fiile bağlandığı zarf-fiil ekinin de anlamda değişiklik yaptığı belirtilerek bu anlamsal özellikler şu şekilde açıklanmıştır:

“1. -*p tur* yapısı asıl fiile, hareketin değişmeden tek bir şekil üzere yapıldığını ve daima olduğunu veya varlığın alışkanlık hâline gelen bir durumunu belirten anlam katar. Örneğin: *estilip tur* (aralıksız duyuluyor), *janıp tur* (yanıyor), *jawıp tur* (yağıyor), *suw ağıp tur* (su akıyor).

-*y tur* yapısı asıl fiile hareketin belli bir zamana kadar devam ettiğini veya işlendiğini bildiren anlam katar. Örneğin: *tura tur* (‘şimdi’ duruyor), *jüre tur* (‘şimdi’ yürüyor), *otıra tur* (‘şimdi’ oturuyor), *jata tur* (‘şimdi’ yatıyor), *köre tur* (‘şimdi’ görüyor), *jasırına tur* (belli bir zamana kadar saklanıyor), *kızmet ete tur* (‘şimdi’ hizmet ediyor).

2. -*p jür* yapısı asıl fiile, hareketin daima tek şekil hâlinde değişmeden devam ettiğini veya tekrarlandığını bildiren anlam yükler. Örneğin: (*bala*) *jürip jür* (çocuk yürümekte), *oynap jür* (oynuyor), *okıp jür* (okuyor), *külip jür* (gülüyor), *körıp jür* (görüyor), *kezdesip jür* (görüşüyor), *kızmet etip jür* (hizmet ediyor) vb.

–y *jür* asıl fiile hareketin üstünkörü, özensiz yapıldığını veya tekrarlandığını bildiren anlam yükler. Örneğin: *ayta jür* (üstünkörü bir şekilde söylüyor), *bile jür* (biliyor), *kele jür* (geliyor), *köre jür* (görüyor), *soray jür* (öylesine soruyor), *akıl bere jür* (akıl veriyor) vb.

3. –p *otur* yapısı asıl fiile, hareketin aralıksız veya arka arkaya yapıldığını, genel olarak ele alındığı zaman yavaş yavaş ancak uzun süreli yapıldığını bildiren anlam ekler. Örneğin: *aytıp otur* (söylüyor), *körüp otur* (görüyor), *okıp otur* (okuyor), *habarlap otur* (habe veriyor), *jazıp otur* (yazıyor), *surap otur* (soruyor), *kızmet körsetip otur* (hizmet ediyor) vb.

–y *otur* asıl fiile hareketi üstünkörü yapmayı bildiren anlam yükler. Örneğin: *ayta otur* (‘isteksizce’ söylüyor), *köre otur* (görüyor), *söyley otur* (söylüyor), *tüsindire otur* (‘üstünkörü’ açıklıyor), *bayanday otur* (açıklıyor).

4. –p *jatır* yapısı asıl fiile, hareketin belli bir yerde ara verilmeden daima yapıldığını veya varlığın alışkanlık hâlindeki durumunu bildiren anlam yükler. Örneğin: *aytıp jatır* (söylüyor), *okıp jatır* (okuyor), *söylep jatır* (söylüyor), *jawıp jatır* (yağıyor), *istep (istelip) jatır* (yapıyor), *kelip (keltirip) jatır* (getiriyor), *kömek körsetip jatır* (yardım ediyor).

–y *jat* (–y *jatır* değildir) yapısı asıl fiile hareketi üstünkörü yapmayı bildiren anlam katar. Örneğin: *karay jat* (bakıyor), *ängime ayta jat* (‘üstünkörü bir şekilde’ hikâye anlatıyor), *kömek körsete jat* (yardım ediyor), *okıp jat* (okuyor).” (Iskakov 1991: 261-262).

Nurcamal, bu zamanın konuşma anında gerçekleşen iş-hareketi de uzun zaman süren iş-hareketi de bildire bildiğini ifade etmiştir (2007: 297-298).

Kırgız Adabiy Tilinin Grammatikası adlı eserde bu zamanın iki bileşenden oluştuğu, asıl fiile yardımcı fiilin eklenmesi ile oluştuğu için bu zamana birleşik şimdiki zaman denildiği ifade edilmiştir (Oruzbayeva vd. 2009: 431). “Birleşik şimdiki zamanda temel iş-hareket birinci (asıl) bileşen aracılığıyla verilir. İkinci bileşen olan yardımcı fiil anlamdan soyutlanarak asıl bileşen ile sıkı bir dilbilgisel

bağ kurar ve ikisi birlikte tek bir anlam verir. İş-hareketin konuşulan zamanda olduğunu bildirir.” (Oruzbayeva vd. 2009: 432).

Bu zaman, içinde bulunduğumuz zamanda olan iş-hareketi gösterebildiği gibi yapısındaki yardımcı fiile göre uzun süre devam eden, ara ara tekrarlanan iş-hareketi de bildirebilir (Kudaybergenov vd. 1980:393).

Kipi kuran yardımcı fiillerin anlam özelliklerine dair şunlar kaydedilmiştir: “*Cat, cür, tur, otur* yardımcı fiilleri birleşik şimdiki zamanı kurma özelliğine göre az da olsa farklılık gösterir. Örneğin *otur* durağan anlamlı fiiller ile birleşirse kendi sözlük anlamının bir kısmını korur ve temel fiilin bildirdiği iş-hareketin tam konuşulan zamanda olduğunu bildirir: *cazıp oturat* ‘yazıyor’, *okup oturat* ‘okuyor’ *iştep oturat* ‘çalışıyor’, *oylop oturat* ‘düşünüyor’, *körüp oturat* ‘görüyor’ vb. Eğer kılış (dinamik) fiillerinden sonra gelirse *otur* sözlük anlamından tamamen ayrılarak iş-hareketin uzun zamandan beri kesintisiz bir biçimde olduğunu gösterir. Şimdiki zaman anlamı değil de yapılma biçimi anlamını verir: *çurkap oturat* ‘kaynıyor’, *cürüp oturat* ‘yürüyor’, *basıp oturat* ‘basıyor’.

jat, cür, tur yardımcı fiilleri kılış fiilleri ile birleşse de, durağan anlamlı fiiller ile birleşse de iş-hareketin içinde bulunduğumuz zamanda gerçekleştiğini bildirir. Bu nedenle bunların şimdiki zamandaki anlam özelliği *otur* yardımcı fiilinden farklıdır.” (Kudaybergenov vd. 1980: 394).

Bu zamanda konuşma zamanı ile eylemin gerçekleşme zamanı aynıdır.

1.1.2.2.2. İşlevleri

a) Şimdiki Zaman İşlevi

Kipin temel işlevi şimdiki zaman bildirmesidir. Kipin bildirdiği şimdiki zaman tam olarak konuşma anında meydana gelen, konuşmacının da bizzat şahit olduğu şimdiki zaman olabileceği gibi önceden başlamış, hâlen devam eden şimdiki zaman ifadesi de olabilir. Bu yönüyle zaman İngilizcede bulunan *present perfect continuous tense* ile benzerlik göstermektedir.

Kazak Türkçesinden Örnekler

*Balalarımın özine ilgeri ömirini, biliminin paydasın tınıştıkpenen körerlik orın tapқанım жоқ, қайда бар, ne қыл derimdi **bile almay otırmın**, ne bol dep baғam?* (KS, 174) ‘Çocuklarıma geleceğın hayatının, biliminin faydasını sükûnet ile göstereceğım bir yer bulamadım, nereye git, ne yap diyeceğimi de **bilemiyorum**, ne ol diye bakacağım?’

*Aytadı: қудай пәленşеден сақтасın, o da adamım **dep жүr** гоy, onıң қасında biz säwleli kisiniң biri emespiz be, oған қарағанда men taza kisi emespin be - dep.* (KS, 199) ‘Diyor ki: Allah falancadan korusun, o da ben adamım **diyor** ya, onun yanında biz nurlu bir adam değıl miyiz, ona göre ben temiz bir adam değıl miyim - diye.’

*Қазирде orıstan оқıған balalardan artıқ, jaқsı kisi **şıға almay da жүr**. Sebebi: ata-anası aғayın-tuwғанı bir jaғınan buzıp jatır.* (KS, 201) ‘Şimdi, Ruslar tarafından okutulan çocuklardan da, yetenekli, iyi adam da **çıkıyor**. Bunun nedeni: ana-babası, aғabeyi-kardeşı bir yönden çocuğu bozuyor.’

*Қазирgi күnimizdi **körıp otırsıңdar**.* (E, 279) ‘Şimdiki hâlimizi **görüyorsunuz**.’

*Қорғанıң ішінде оқşawıraқ turған bir üyge **ükele jatır**.* (E, 305) ‘Kalenin içinde tek başına duran eve **getiriyor**.’

*Edvard, aşuwmen sözdi **uқpay tursıң**.* (E, 305) ‘Edvard, sinirden laf **anlamıyorsun**.’

*- Endeşe nege **kele jatırmız?! Қайтайық!*** (E, 320) ‘-Öyleyse ne diye **geliyoruz?! Dönelim**.’

*Awıl adamdarı қuttı bolsıңға **kelip jatır**.* (E, 335) ‘Köydeki adamlar kutlu olsuna **geliyor**.’

*Bomba **jawıp tur**. Tüsken jerin жүndey tütip, aspаңға **uşurıp jatır**.* (E, 348) ‘Bomba **yağıyor**. Düştüğü yeri yün gibi didiyor, göğe **uçuruyor**.’

Mäwlen! Köp jil ağasimen birge öksen, qadirli Mäwlen kele jatır! (İ, 11) ‘Mewlen! Yıllarca ağabeyi ile birlikte büyüyen saygıdeğer Mewlen **geliyor.**’

- *Nege üyge kirmey tursıy?* (İ, 40) ‘Neden eve **girmiyorsun?**’

Biyik munarada radio oynap tur. (İ, 131) ‘Büyük vericide radyo **çalıyor.**’

Papası da jumıstan kelmey jatır. (İ, 30) ‘Babası da işten **gelmiyor.**’

Keşigip qaldım bilem, salmağın bizge artıp ketti goy dep renjip jatқан жоқсындар ma? - dep küle söyledi. (İ, 113) ‘Geciktim biliyorum, yükünü bizim omuzlarımıza atıp gitti diye **üzülmüyor musunuz?** dedi gülerek.’

Köñilsiz kele jatқанım жоқ. (İ, 164) ‘İsteksiz **gelmiyorum.**’

- *Amanova, osı sözdi oylanıp aytıp tursıy ba?*

- *Äriyne.* (İ, 172) ‘- Amanova, bu sözü düşünüp mü **söylüyorsun?** - Elbette.’

- *Kir, kir Manap. Sen bolmasañ qulap qalamız ba dep qorkıp turmız.* (İ, 190) ‘Gir Manap gir. Sen olmasan biz sınavdan kalırız diye **korkuyoruz.**’

Sonıy teristigine män de bermeydi ekensıy. Men munı endi tüsinip otırmın. (İ, 296) ‘Onun aksiliğine mana vermiyormuşsun. Ben bunu yeni **anlıyorum.**’

- *Teris söylep turmın ba? Onda gapuw etıñiz.* (İ, 310) ‘- Yanlış mı **konuşuyorum?** Öyleyse affediniz.’

- *Dobrov Miçurin iliminiñ filosofiyalık mäni degen taqırıpta kitap jazıp jür.* (İ, 212) ‘Dobrov, Miçurin ilminin felsefi yönü konusunda kitap **yazıyor.**’

Äskerdiñ qolındağı qarıwları alınğan jäne alınıp jatır. (J, 1) ‘Ordunun elinden silahları ve cephanesi alınmış ve **alınmakta.**’

Erikti küşter qolbaşılığı 27.11.1920 j. keşinen beri maydan qolbaşılığına mülimet bermey otır. (J, 416) ‘Kuva-yı Seyyare Komutanlığı, 27.11.1920 akşamından beri Cephe Komutanlığı’na rapor **vermemektedir.**’

Munıy otanıamızğa tiygizgen kesirin äli de körıp otırmız. (J, 27) ‘Bunun cezasını vatanımız aleyhinde fazlasıyla **görmekteyiz.**’

Mine, özi kele jatur, kane tutkındañdar deydi. (J, 31) ‘İşte kendi geliyor, buyurun tutuklayın, der.’

Mırzalar, osı is-äreket pen jazuw stilinen şınayılık pen izgilik körıp otırsızdar ma? (J, 276) ‘Efendiler, bu davranış ve yazış tarzında bir içtenlik ve asalet görüyor musunuz?’

Sogıstıñ jalğasa berüwi memleket pen ult tağdırına kawıp töndiretinin jäne bükil hankıyarlık isterdiñ boska ketetinin oylap oturmin. (J, 475) ‘Savaşın sürüp gitmesinin, bu memleketi ve bu milletin varlığını tehlikeye koyacak kadar yıkıp yok edeceğini ve katlanılan bütün fedakârlıkların boşa gitmiş olacağını kesinlikle düşünmekteyim.’

Tınıstıkka boy urıp, jatuwdı oylap turğan joq, kütıp jatur. (ME, 44) ‘Sessizliğe gömülüp yatmayı düşünmüyor, bekliyor.’

- Gaziza, men bugün ömirimde körmegen kaygını körıp oturmin. (ME, 88) ‘- Gaziza, ben bugün ömrümde görmediğim kaygıyı görüyorum.’

- Men bul sözdi uğa almay turmin. (ME, 249) ‘Ben bu kelimeyi anlayamıyorum.’

Üylerinen şıkkın kolu bas erkekter eki-üş awıldın ortasındağı kudiqtın başına jıynalıp jatur. ‘Evlerinden çıkan eli boş erkekler iki-üç avulun ortasındaki kuyunun başına toplanıyor.’ (ME, 79)

- Bäse, nege kuwıp tastamay otırsıñdar, tüge. (ME, 278) ‘- Peki, neden kovup çıkarmıyorsunuz öyleyse.’

Basılmay tur tünniñ de/ Kara dawıl boranı. (ÖP, 57) ‘Gecenin fırtınası, boranı da dinmiyor.’

Üyden şıgıp balalar / ‘Yaz boldı mine’ desip tur. / Sağındırğan jaz jeli / Öntüstikten esip tur. (ÖP, 102) ‘Çocuklar evden çıkıp işte yaz geldi diyorlar. Özleten yaz yeli güneiden esiyor.’

Jügirip suw asıǵıp/ Kar erip jatur salkıldap. (ÖP, 102) ‘Su acele ediyor, seğirtiyor, kar eriyor, şırıl şırıl akıyor.’

Mineki jawlarıñız jatur ölip,/ Ölgenin otırsıñdar közben körıp/ Senderge ƙas ƙılama jawlarıñıñ,/ Jelkesin aldarında eki bölip? (ÖP, 270-271) ‘İşte düşmanınız **ölüyor**, öldüğünü gözle **görüyorsunuz**. Önünüzde düşmanın boynunu kesen size düşmanlık yapar mı?’

Ƙayt dep apa jılay berme,/ Jüremın ǵoy jazıp ƙat./ Jazǵuturım baram elge,/ Partkom berse ruƙsat. (ÖP, 156) ‘Anne, memlekete dön diye ağlama, mektup **yazıyorum** ya. Parti komitesi izin verirse, ilkbaharda memlekete geleceğim.’

Mergen ketip bara jatur,/ Aldı artına ƙaramay. (ÖP, 174) ‘Avcı, önüne arkasına bakmadan **gidiyor**.’

Men de turmın köz jiberip. (ME, 208) ‘Ben de göz gezdiriyorum.’

Mineki körıp tursız oƙ atuwǵa, eş batır endi talap etpey tur ǵoy. (ME, 263) ‘İşte **görüyorsunuz**, hiçbir yiğit ok atmaya **talip olmuyor**.’

Kırgız Türkçesinden Örnekler

Eki atƙan... eerçişe at bastırıp... uldıylap kele catışat. (B, 7) ‘İki atlı takip edip at koşturarak, ilerleyerek **geliyor**.’

Kölökö ceri köǵültür, kün cayılǵan ceri altın bolup cıltıldap, kölküldöp catat keñ tüz. (B, 25) ‘Gölgelik yeri mavimsi, güneşin yayıldığı yer altın renginde olup, parıldayıp **dalgalanıyor** geniş düzlük.’

Sen! bayaǵı ele eski atañdan kalǵan ‘ceti camandıktı’ ƙalıp cürösün bizge. (B, 17) ‘Sen! eski atalarından kalan “yedi kötülüǵü” **yapıyorsun** bize.’

Tigi... okko calañaç ƙapƙan kayran er... al daǵı tura albayt, kapƙanga tüşkön ƙarıřƙırça soksoyup oturat. (B, 109) ‘Öteki... okun üzerine yalınƙılıç atılan zavallı yiğit... o da duramayıp, kapana düşmüş kurt gibi ileri **atılıyor**.’

Mına dedi şeytanına azgırılıp, kapkanına tüşüp, uşu kezge deyre çığa albay kıynalıp cüröbüz. (B, 97) ‘İşte, dedi, şeytana uyup, tuzağına düşüp şu zamana kadar çıkamayıp **azap çekip duruyoruz.**’

- *Sizge dedi Nasirdinge sözdü nıgıra, kadırluu bek, baatır cooker general Skobelev meymanga kelip turat.* (B, 141) ‘Size, dedi Nasreddin’e sözün üstüne basarak, kıymetli bey, yiğit asker General Skobelev misafir olmaya **geliyor.**’

Atka artılğan, şalpıragan kızgıltım kurcunda dünyö-mülktün cektuğu sezilip turat. (C, 5-6) ‘Ata yüklenen, boş gibi ses çıkaran heybede dünya malının olmadığı **anlaşıyor.**’

Men da bilip turam. (C, 7) ‘Ben de **biliyorum.**’

Közdörü kızgargan körkoolor: -'kayda kaçmak ele' - degen kıyazda kebelip da koyuşpay anı andıp oturat. (C, 11) ‘Gözleri kızaran çakallar ‘nereye kaçacak acaba’ der gibi kımıldanıp bir yere gitmesine izin vermeyerek onu **bekliyorlar.**’

Kaçıp ketpesin dep andısa da, kıyaldarında bul çüröktörgö aldirtan köz artkanı sezilip turat. (C, 17) ‘Kaçıp gitmesinler diye beklese de hayallerinde bu güzel kızlara gizlice göz diktiği **seziliyor.**’

Ar bir kumarçı utuş çıkan sayın üy eesine çoton akı berip turat. (C, 22) ‘Her bir kumarçı her kazancında ev sahibine kazanç hakkı **veriyor.**’

Bilip turam, uşu kezde al buyum sen için ayabay baaluu. (C, 37) ‘**Biliyorum,** şu zamanda o eşya senin için çok pahalı.’

Kazına eeleri bir-birine ötü işengen adamdar ekeni körünüp turat. (C, 82) ‘Hazine sahiplerinin birbirine çok güvenen adamlar olduğu **görünüyor.**’

Kazına uşul ele cerge katılğan sezip turam. (C, 83) ‘Hazinenin şu yere gömüldüğünü **seziyorum.**’

Kart börü anı da bilip turat. (C, 104) ‘Yaşlı kurt onu da **biliyor.**’

- *Sünnötkö oturguzardan murda kolu-butun boş koyuunu ötüniüp catat.* (C, 155) ‘Sünnet olmaya başlamadan önce elini kolunu serbest bırakmanı **istiyor.**’

- *Mal-mülkübüzdüin barınan ayrıldık. Özübüzdü koyu bersin **dep catuşat.*** (C, 152) ‘Mal mülkümüzün hepsinden ayrıldık. Bizi koyu versin **diyorlar.**’

*Oşonduktan bul comoktu bugün **baştap oturam.*** (C, 249) ‘Bu nedenle bu destana bugün **başlıyorum.**’

*Kutmanın, **tüşünüp turam** dedi Atake baatır aylası ketkendey.* (C, 194) ‘Azizim **anlıyorum,** dedi Atake Batır çaresiz kalmışçasına.’

*Bir topton beri sizdi **eerçip cüröm.*** (C, 73) ‘Bir zamandır sizi **takip ediyorum.**’

*Menin ahvalımdı **körböy turasıñbı...*** ‘Benim hâlimi **görmüyor musun...** (C, 86)

- *Ay-iy, kaydan **kelatasıñ?** dep külmüñdöp toktoy kaldı.* (EA, 51) ‘Ay, nereden **geliyorsun?** diyerek gülümseyip durakaldı.’

- *Bildim, cigit emne aytaarındı. ‘Aspirant kılıp al’ **dep turasın go.** Alaar elem birok...* (EA, 175) ‘Bildim delikanlı ne diyeceğini. “Asistan al” **diyorsun.** Alırdım ama...’

- *Komnatama calgız bargım kelbey turat, barsam ele cetimsirep, köñülümö caman oylor kirip, canımdı kayda koyorumdu **bilbey catam.*** (EA, 297) ‘Odama yalnız **gitmek** istemiyorum, gidince kendimi yetim gibi hissediyorum, aklıma kötü kötü düşünceler giriyor, elimi kolumu nereye koyacağımı **bilmiyorum.**’

*Şaardagılardın baarı kolhoz-sovhozgo cardamga **ketip catat.*** (EA, 167) ‘Şehirdekilerin hepsi kolhoz ve sovhoza yardım için **gidiyor.**’

*Menin bir Talmud degen coldoşum **kele catat.*** (EA, 172) ‘Benim Talmud diye bir arkadaşım **geliyor.**’

- *Seni menen köpkö söylöşöt elem, tiyakta direktorum **kütüp turat.*** *Cürüböysünbü biz menen dedi.* (EA, 307) ‘- Seninle çokça konuşurdum, ötede müdürüm **bekliyor.** Gelmez misin bizimle, dedi.’

Papa, meni eşikte maşine kütüp turat. (EA, 287) ‘Baba, beni kapıda araba bekliyor.’

- *Bügün işten erteerek çık, direktor bizdi meymanga çakırıp catat dedi.* (EA, 265) ‘Bugün işten biraz erken çık, müdür bizi misafirliğe çağırıyor, dedi.’

Sırtta kar caap catırı. Kün açıkta karasañ toolor daana körünüp turar ele. (EKT, 7) ‘Dışarıda kar savrula savrula yağıyor. Gün açık, bakınca dağlar net bir şekilde görünüyordu.’

- *Sultan tiygen dele cok, - dedi apası cazdıktan başın kötörüp. - Atasın sagınıp cüröt, oşol üçün barıp saga cabılıp catpaybı.* (EKT, 56) ‘- Sultan’ın dokunduğu yok, - dedi annesi yastıktan başını kaldırıp. - Babasını özlüyor, onun için gelip gelip sana yapıyor.’

- *Emne kıl at eleñ deysiñ. Nurgazı tayakemdikindey kılıp atama tumak tigip beret elek da! Sen turasın karap!..* (EKT, 68) ‘- Ne yapacaktın diyorsun. Nurgazı dayımınki gibi babama kulaklı kalpak dikecektik! Sen bakıyorsun.’

- *Uluu daracaluu kagandın mıktı münüşkör ekenin ugup, bul algır kuştardı belek kılıp tartuulap catabız, - dedi.* (KÖ, 218) ‘- “Yüce kağanın yavuz avcı olduğunu işittiğimizden bu avcı doğanları da sunuyoruz” dedi.’

Duşmandın köp tankası keke catat. (KT, 305) ‘Düşmanın pek çok tankı geliyor.’

Közünö İlbey oynop cüröt caş baldar. (KT, 216) ‘Çocuklar korkmadan oynuyorlar.’

Künbözüünün kün cagında kerilip,/ Uktap catat tört kara ala ulagı. (KT, 205) ‘Türbesinin güneş gören tarafında dört tane alaca oğlak gerilmiş uyuyor.’

Zamanımdın keregine carabay,/ Erte kurğap, muzdap bara catamın. (KT, 223) ‘Zamanımın gereğine uymayarak, erkenden kuruyup donuyorum.’

Tınçtı kün ulam beri keke catat. (KT, 98) ‘Huzurlu günler sürekli bu tarafa doğru geliyor.’

Köl şarpıldap tolkundarın taratsın, / Tolkundarı meni karay baratsın. / Cür körölü: Kırgızdın bir akını, / Uktap catat...Uktap catat dep aytsın. (KT, 93) ‘Göl şiddetli şiddetli dalgalansın, dalgaları bana doğru yaklaşsın, hadi bakalım Kırgızın bir ozanı **uyuyor, uyuyor** desin.’

Tünkü kayak, kayda bara catabız? (KT, 19) ‘Akşamki kayak, nereye **gidiyoruz?**’

Karaym da kayda ekenin tappay cüröm. (KT, 31) ‘Bakıyorum da nerede olduğunu **bulamıyorum.**’

b) Gelecek Zaman İşlevi

Kip, cümledeki bağlam ve zaman zarflarının yönlendiriciliği nedeniyle gelecek zaman da bildirebilir. Bu gelecek zaman ifadesi belirsiz gelecek zaman ifadesi olabileceği gibi belirli gelecek zaman ifadesi de olabilir.

Kazak Türkçesinden Örnekler

Bir zerttew institutuna barıp eki ay laborant bolsañ, praktika degen sonimen bitip jatır. (İ, 45) ‘Bir araştırma enstitüsüne gidip iki ay laborant olsan, staj onunla birlikte **bitir.**’

Bul pikiridiñ қаңшалықты orındı ekenin zerttep jatpaymın. (J, 54) ‘Bu görüşlerin ne dereceye kadar yerinde olup olmadığını **araştıracak değilim.**’

Kırgız Türkçesinden Örnekler

Kırgız-Kazak boordoşup kuttuu cerden oyrotтору kuup çıksak, emi bıyaktan alardı Çin Padişası Bağdihan kırıp catat. (C, 12) ‘Kırgız ve Kazaklar kardeşlik duygusuna sahip olup, Oyrotları bu kutlu yerden çıkarırsak sonrasında onları Çin padişahı Bağdihan **öldürecek.**’

Eger coop bergisi kelbese özü bilsin, cakında Aksayga ketip catam, bolgon iş ortodo kalsın demek boldu. (EKT, 78) ‘Eğer cevap vermek istemiyorsa kendisi bilir, yakında Aksay’a **gidiyorum**, olan iş ortada kalsın diyecekti.’

c) Geçmiş Zaman İşlevi

Kip, sürekli geçmiş, öğrenilen geçmiş ve görülen geçmiş bildirebilir. Bu işlevi cümledeki bağlamına göre değişebilir.

Kazak Türkçesinden Örnekler

*Özi İneşke qarap söylep tur, biraq ulım, sağan aytam, kızım, sen tındanıñ kepi ekenin Gülşat birden anğardı. (İ, 45) ‘Kendisi İneş’e doğru **söylüyordu** ancak oğlum sana söylüyorum, kızım sen dinle sözünün var olduğunu Gülşat birden fark etti.’*

*Ministrler keñesinin şeşiminde meniñ de pikirlerim orın alğandıñın İsmet paşağa kajet kezinde **habarlap turmın.** (J, 615) ‘Bakanlar Kurulu kararlarında benim görüşlerimin de yer aldığını, İsmet Paşa’ya gerektiğince **bildiriyordum.**’*

*On şaqtı kün boldı, sol kelip malın **surap jür.** (ME, 69) ‘On gün kadar oldu, o gelmiş malını **soruyordu.**’*

*Qazir at da adam da **qajıp bitip tur.** (ME, 384) ‘Şimdi at da adam da **usandı.**’*

Kırgız Türkçesinden Örnekler

*Kaytıp kelatıp eski körüstöngö kayrılsa, bayagı kazına katılğan mürzö murdagısında ele çoçoyup **sır berbey turat.** (C, 87) ‘Geri dönüp eski kabristana geldiğinde az önce hazine gömülen mezar her zamanki gibi çıkık duruyor, **sır vermiyordu.**’*

*Anın aralığında dalay zaman, neçen biylik almaştı da emiki kezek miñ uruusunan çıkkan Narboto biydin **ülüşünö tiyip oturat.** (C, 119) ‘O arada uzun zaman beylik nöbetleşe el değiştiriyor, sonraki zamanda bin oğrusundan çıkan Narboto Bey’e **nasip oluyor.**’*

*Semer törö körsö tartıp alat dep korkkon Çökü eki üç cılga çeyin el-curтка **körünböy cüröt.** (C, 157) ‘Semer Ağa görse çekip alır diyerek korkan Çökü iki üç yıl kadar memleketine **görünmüyor.**’*

*Dıykanbek murda: ‘Kimdin balasıñ?’ dep suroogo ‘İstiktın!’ dep şamdagay coop berçü ele. Birok: ‘Atañ kayda?...’ degen suroogo: ‘**Kaçıp cüröt!**’ dep ayta alçu*

emes. (EA, 17-18) ‘Dıykanbek önceleri: “Kimin çocuğusun?” sorusuna ”İstik’in” diye hemen cevap verirdi. Ancak “Baban nerede?” sorusuna “**kaçmış**” diyemezdi.’

Bir kezde kuba bala Dıykanbekti uktap catabı degençelik kılıp karasa, al uykusurap birdemelerdi kuldurap üñüldöp ıylap catat. (EA, 56) ‘Bir ara sarışın çocuk Dıykanbek’e uyuyor mu diye baktığında o, uyuklayarak bir şeyler mırıldanıyor **ağlıyordu.**’

ç) Şimdiki Zamanı Nakletme İşlevi

Kipin bu örneğine Kazak Türkçesinde rastlanmıştır. Bu örnekte kip, geçmişte başlamış hâlen devam eden bir duruma dair rivayet bildirmektedir.

Örnek

*Bolıptı bayağıda Jeke batır.../ Taw bağıp jatadı eken tigip şatır./ Bir küni karawılta kalğıp ketip,/ Sol batır bügingeşe **uykıtap jatır.*** (ÖP, 251) ‘Eskiden bir Jeke Batır varmış, çadır kurup dağı beklermiş, Bu yiğit, bir gün nöbetteyken uyuyakalmış, hâlâ **uyuyormuş.**’

1.1.2.3. Kz. -(U)wdA, Kr.- OODA

1.1.2.3.1. Yapısı

Türkiye Türkçesinde *-mAktA* eki ile kurulan, geçmişte başlamış içinde bulunulan anda da devam eden oluş, durum ve kılışı anlatan şimdiki zaman kipinin hem yapı hem de anlam olarak tam karşılığı olan bu kip, her iki lehçede de kullanılmaktadır. Kip eki mastar eki ve bulunma hâli ekinden oluşmaktadır. Çekimde zamir kökenli şahıs ekleri kullanılır.

Kip, Kırgız Türkçesinde *cönököy uçur çak* ‘basit şimdiki zaman’ olarak adlandırılırken Kazak Türkçesinde hususi bir adlandırması yoktur.

Kipin çekim tablosu şu şekildedir:

Tablo 26: Kazak Türkçesinde -(U)wda, Kırgız Türkçesinde -OOda Yapısındaki Şimdiki Zaman Çekimleri

Kazak Türkçesi			
Olumlu şekil (Bolımdı Türi)		Olumsuz şekil (Bolımsız Türi)	
Teklik (Jekeşe)	Çokluk (Köpşe)	Teklik (Jekeşe)	Çokluk (Köpşe)
<i>baruwdamın</i> 'gidiyorum, gitmekteyim'	<i>baruwdamız</i>	<i>baruwda emespin</i> 'gitmiyorum'	<i>baruwda emespiz</i>
<i>baruwdasıñ;</i> <i>baruwdasız</i>	<i>baruwdasıñdar;</i> <i>baruwdasızdar</i>	<i>baruwda emessiñ;</i> <i>baruwda emessiz</i>	<i>baruwda emessiñder;</i> <i>baruwda emessizder</i>
<i>baruwda</i>	<i>baruwda</i>	<i>baruwda emes</i>	<i>baruwda emes</i>
Kırgız Türkçesi			
Olumlu şekil (Oñ forma)		Olumsuz şekil (Ters forma)	
Teklik (Cekelik Türi)	Çokluk (Köptük Türi)	Teklik (Cekelik Türi)	Çokluk (Köptük Türi)
<i>baruudamın</i> 'gidiyorum, gitmekteyim'	<i>baruudabız</i>	<i>barboodomun</i> 'gitmiyorum'	<i>barboodobuz</i>
<i>baruudasıñ;</i> <i>baruudasız</i>	<i>baruudasıñar;</i> <i>baruudasızdar</i>	<i>barboodosuñ;</i> <i>barboodosuz</i>	<i>barboodosuñar;</i> <i>barboodosuzdar</i>
<i>baruuda</i>	<i>baruuda</i>	<i>barboodo</i>	<i>barboodo</i>

Soru biçimi, soru ekinin çekimli fiilden sonra gelmesi ile yapılır: Kz. *kelüwdesiñ be?* 'gidiyor musun?', *körüwde me?* 'görüyor mu?'; Kr. *baruudamınbı?* 'gidiyor muyum?', *kelüüdömünbü?* 'geliyor muyum?'.

Kipi kuran ekte çeşitli seslik farklılıklar vardır. Kazak Türkçesinde ek dudak uyumuna girmezken Kırgız Türkçesinde uyuma girmektedir. Başka bir farklılık da kipin olumsuzluk çekiminde görülmektedir. Kazak Türkçesinde olumsuz çekimde *emes* modal kelimesi kullanılırken Kırgız Türkçesinde olumsuzluk eki kullanılır.

Kip, Kazak Türkçesinde dil bilgisi kitaplarında çok işlenmemiştir. Iskakov zaman yapısı olarak kabul etmez ve şunları kaydeder: "Okul kitaplarında '*ösüwde* (büyümekte), *damuwda* (gelişmekte) yapısı zaman göstergesi olarak kabul ediliyor. Bu yapı, asla fiile özgü anlamsal özellikler taşımadığından ve fiile özgü ekler almadığından, fiilin zaman formu olarak görülmemelidir." (1991: 332). İsayev ise "Süreç anlamı veren, özellikle basın dilinde üçüncü şahısta sıkça kullanılan *-wda*, -

wde şekli (bulunma hâlindeki isim-fiilin yüklem görevinde kullanımı) de şimdiki zamanın dilbilgisel göstergesi olarak kabul edilir.” diyerek bu kipi bir zaman formu olarak kabul etmiştir (2007: 302). Şunu belirtmek gerekir ki, fiile eklenen *-wdA* eki şahıs eki de almakta ve kip kurmaktadır. Bu nedenle bu yapıyı da kip içinde düşünmek gerekir.

Kırgız Türkçesi dil bilgisi kitaplarında ise kip basit şimdiki zaman içinde değerlendirilmiştir. “Kırgız dilinde basit şimdiki zamanı kuran ikinci yapı *-uuda/-ooda* ekidir. Bu, *-uu/-oo* isim-fiil eki ve + *da* bulunma hali ekinin birleşmesiyle oluşur.” (Oruzbayeva vd. 2009: 431). Bu kip konuşma dilinde çok seyrek. Edebiyat dilinde kullanılır (Oruzbayeva-Kudaybergenov 1964: 234).

Bu kiple ilgili ilginç bir bilgiyi Devletov ve Kudaybergenov aktarır: “Şimdiki zamanın bu yapısı Kırgız dilinde çok da eski değildir. 1930-40 yıllarından sonra gazete ve dergilerde rastlanması şimdiki zamanın bu yapısının Kırgız edebî dilinde sonraki zamanlarda ortaya çıktığını gösterir.” (1980: 168).

Kip, Kırgız Türkçesinde ne kadar yeni de olsa kipin *-maқта / -mekte* biçimi Çağatay Türkçesinde kullanılmıştır (Eckmann 2009: 137).

1.1.2.3.2. İşlevleri

a) Şimdiki Zaman İşlevi

Kipin temel işlevi şimdiki zaman bildirmesidir. Bu ifade geçmişte başlayıp içinde bulunulan anda devam eden şimdiki zaman ifadesidir.

Kazak Türkçesinden Örnekler

Birer күнде buyırıqtıң kelüwin kütüwdemin. (J, 42) ‘Şu bir iki gün içinde emrin gelmesini **bekliyorum.**’

Amasiya men Tokatta jāne aymaқtarda tiyisti mālindemeler jasawdamın. Āri bul isim oң netiyje beredi dep ümittenemin. (J, 73) ‘Amasya ve Tokat ile ilçelerde gerekli tebliğlerde **bulunmakta** ve bunların iyi sonuçlar vereceğini ümit etmekteyim.’

Ustaz tarapınan ünemi kömek kütüwdemiz. (J, 240) ‘Üstâtça yardımlarını her dakika **beklemekteyiz.**’

Eñbekşil tap bugün eñrep jılawda. (ÖP, 132) ‘Emekçi sınıf bugün hüngür hüngür **ağlamakta.**’

Söytip, ol kolhozdarman tanısuwda,/ San jârdem kolhozşılar alısuwda. (ÖP, 402) ‘Böylece o kolhozlarla **tanışıyor,** kolhozcular pek çok yardım **alıyor.**’

Kırgız Türkçesinden Örnekler

Oşondon ulam aldıñkı sol butuna küç keltire soroktop aran basuuda. (C, 5) ‘Bundan dolayı sürekli olarak, hafif yukarı doğru çıkık olan sol ön bacağı zorlayarak güç bela **basıyor.**’

Alar unçuğuşpay bastırısuuda. (C, 14) ‘Onlar ses çıkarmadan **yürümekteler.**’

Alar azırınça oyrottor menen çabısuuda. (C, 20) ‘Onlar şimdi Oyrotlar ile at **yarıştırıyorlar.**’

Miñ sandagan oyrottun kanı suuday ağıp, cer cüzünön birotolo ceksen boluuda. (C, 33) ‘Binlerce Oyrot’un kanı su gibi akıp yeryüzünden tamamen **siliniyorlar.**’

- *Anday bolso aytçı, emne sebepten aylanuuda alar?* (C, 49) ‘Öyleyse söyle, onlar neden **dolanıp duruyorlar?**’

Uulunun içki turpatın atası da sezüüdö. (C, 104) ‘Oğlunun iç hâlini babası da **seziyor.**’

Unçukpagan men Kalça aksakaldın anğemesin tıñşoodomun. (C, 169) ‘Ses çıkarmayan ben, Kalça Aksakal’ın hikâyesini **dinliyorum.**’

Çal calpak taştın üstünö mandaş urunup otura kaldı. Tigil üçöö anın oozun tiktöödö. (C, 307) ‘İhtiyar, yassı taşın üstüne bağdaş kurarak otura kaldı. Diğer üçü onun ağzına **bakıyor.**’

b) Belirli Sürekli Geçmiş Zaman İşlevi

Kip, cümledeki bağlamından hareketle sürekli geçmiş zaman da bildirebilmektedir. Bu işlevi çok işlek değildir.

Kazak Türkçesinden Örnek

*urmetti mirzalar, Tevfik paa men onı ukimeti Istanbul men Anatolını biriktirüw üin jumıs jasağandarın aytadı. Durıs. Biz de sol üin jumıs **jasawdamız.*** (J, 450) ‘Saygıdeğer Efendiler, Tevfik Paşa ve hükûmeti, İstanbul ve Anadolu'nun birleşmesi için çalışmış olduğunu söylüyor. Doğrudur. Bizde aynı şey için çalışmakta idik. Bizde aynı şey için **çalışmakta idik.**’

Kırgız Türkçesinden Örnekler

*Atası kence baldarının ortosundo oturdu, bir koltugunda Acımurat, bir koltugunda eki kızı. Apası çay koyup, Sultanmurat piyala **sunuuda.*** (EKT, 13) ‘Babası küçük çocuklarının ortasında oturdu. Bir koltuğunda Hacımurat, bir koltuğunda iki kızı. Annesi çay koyuyor, Sultanmurat bardakları **sunuyordu.**’

*Türk elinin appak nurdu ayı çar taraptı carık kılıp turgan ele. Cookerler birden ekiden siberge sunalııp, uktap catkanı da bar. Keesi atı menen alektenip, ayrımdarı otko kızartkan demir menen koldorunun carasın **basuuda.*** (KÖ, 11) ‘Türk elinin parlak ışıklı ayı dört yanı ısıtıyordu. Çeriler birer ikişer otlara uzanıyorlar, uyuyorlardı. Kimisi atını tımar ediyor, birisi de kızdırdığı demirle kolundaki yarayı **dağlıyordu.**’

1.1.3. GELECEK ZAMAN

Kazak Türkçesinde *keler a*; Kırgız Türkçesinde *keler çak* olarak adlandırılan gelecek zaman, fiilin belirttiği oluş, durum ve kılışın içinde bulunulan andan sonraya tekabül eden bir zamanda gerçekleşeceğini bildirir. Zeynep Korkmaz, gelecek zamanı ‘‘Fiilin anlattığı işin şimdiki zamandan sonraki bir zamana ait olduğunu gösteren kip.’’ olarak tanımlamıştır (2007: 97).

Muharrem Ergin, şimdiki zaman ve geniş zaman eklerinin de gelecek zaman bildirebileceğini belirttikten sonra şunları kaydetmiştir: ‘‘Asıl gelecek zaman

eklerinin bildirdiği gelecek zaman ise niyetli, istekli, belirli gelecek zamandır. Bu gerçek gelecek zamanda ihtimal değil kesinlik vardır. Hareketin olabileceği değil olacağı bildirilir. Öte yandan bu gelecek zaman şimdiki zamana karışmış bir gelecek zaman değil şimdiki zamandan sonra başlayan tam ve açık bir gelecek zamandır.” (2005: 302).

Bu kip, henüz gerçekleşmemiş ancak, fiilin gösterdiği oluş ve kılışın gelecekte mutlaka gerçekleşeceğini bildirir (Korkmaz 2009: 623).

Görüldüğü gibi yapılan açıklamalarda gelecek zaman kipinin geleceğe dair kesinlik bildirdiği dile getirilmiştir. Ancak gelecek zaman kipi ile aktarılan oluş veya kılış henüz bir niyet aşamasındadır. Yani gelecek zaman kipinin anlamında kesinlikten ziyade bir plan vardır. Bu anlamsal özellikleri göz önünde bulunduran Delice gelecek zaman kipini şu şekilde tanımlar: “Dili sözlü ya da yazılı olarak kullanan kişinin sözüne konu olan eylemin aktarım esnasında niyet hâlinde olduğunu, eylemin gelecek zaman dilimi içinde gerçekleştirilmesinin planlandığını aktarmak için kullandığı kiptir.” (2008: 66).

Kip, Kazak ve Kırgız Türkçesi dil bilgisi kitaplarında da işlenmiştir.

Iskakov, gelecek zamana dair şunları kaydetmiştir: “Gelecek zaman kategorisine iş-hareketin gelecek zamanda veya konuşma zamanından sonra gerçekleşeceği veya gerçekleşmeyeceği yönünde bilgi veren fiil yapıları girer. Ancak yapılarının özelliklerine göre, bu yapıların kendi içinde anlamsal farklılıkları vardır.

Gelecek zaman yapıları anlamları ve yapılarına göre, genel (kesin) gelecek zaman (*jalpı(anıq) keler şaq*), tahmini gelecek zaman (*boljaldı keler şaq*) ve niyet ifadeli gelecek zaman (*maqsattı/arnawlı keler şaq*) olarak üçe bölünür.” (1991: 332).

İsayev de gelecek zamanın henüz olmamış, konuşulan zamandan sonra olacak iş-hareketi bildirdiğini belirtmiş ve kipi Iskakov gibi üçe ayırmıştır (2007: 305).

Oralbay Nurcamal da gelecek zaman kipinin konuşmacının haber verdiği zamandan sonra olacak iş-hareketi bildirdiğini belirterek gelecek zaman kipini değişken gelecek zaman (*awıspalı keler şaq*), tahminî gelecek zaman (*boljaldı keler*

şak) ve niyet ifadeli gelecek zaman (*maqsattı keler şak*) olmak üzere üçe ayırmıştır. (2007: 304)

Kazak Tiliniñ Grammatikası-I Morfologiya isimli eserde gelecek zamanın, iş-hareketin, kılışın konuşulan zamandan sonra olacağını bildirdiği belirtilerek şunlar kaydedilmiştir: “Anlamsal özelliklerine göre bunlar tahminî gelecek zaman (*boljaldı keler şak*), yakın gelecek zaman (*senimdi keler şak*), niyet ifadeli gelecek zaman (*maqsattı keler şak*), değişken gelecek zaman (*awıspalı keler şak*) olarak dörde ayrılır.” (Balakayev vd. 1967: 200). Görüldüğü gibi bu eserde diğer eserlerden farklı olarak Türkiye Türkçesine *-mAk üzere* şeklinde aktarılabilecek olan yakın gelecek zaman da gelecek zamanlar içinde gösterilmiştir.

Kırgız Türkçesi dil bilgisi kitaplarında konu benzer biçimde işlenmiştir. Örnek olması bakımından *Kırgız Adabiy Tilinin Grammatikası* isimli eserde bu konuya dair şunlar kaydedilmiştir: “Gelecek zaman, iş-hareketin konuşulan zamandan sonra olacağını bildirir. Gelecekte olacak iş-hareketin gerçekleşmesi bazen kesin bazen tahminî, şüpheli olabilir. Buna göre fiilin gelecek zamanı kesin gelecek zaman (*aykın keler çak*) ve şüpheli gelecek zaman (*arsar keler çak*) olarak ikiye ayrılır.” (Oruzbayeva vd 2009: 433).

Görüldüğü gibi Kazak ve Kırgız Türkçesi dil bilgisi kitaplarında gelecek zamanlara dair yapılan tasniflerde farklılıklar vardır. Kazak Türkçesi dil bilgisi kitaplarında Kırgız Türkçesi gramerlerinden farklı olarak yakın gelecek zaman (*senimdi keler şak*), niyet ifadeli gelecek zaman (*maqsattı keler şak*), gelecek zamanlar içinde gösterilmiştir. Yakın gelecek zaman *-GAI* zarf fiil eki ve *tur/jür/jatır/otur* yardımcı fiilleri ile kurulan ve her iki lehçede de bulunan bir gelecek zaman kipidir. Niyet ifadeli gelecek zaman (*maqsattı keler şak*) ise Kırgız Türkçesi dil bilgisi kitaplarında tasarlama kipleri içinde niyet kipi (*niyet ıñgay*) olarak gösterilmiştir. Ancak kip, geniş zaman, gelecek zaman, gelecekte belirsizlik, gelecekte bitecek olma gibi anlamlara sahip olduğundan çalışmada gelecek zamanlar içinde gösterilmiş, kipin niyet, istek anlamı işlevler altında verilmiştir.

Kazak Türkçesi dil bilgisi kitaplarında değişken gelecek zaman (*awıspalı keler şak*), genel (kesin) gelecek zaman (*jalpı(anık) keler şak*); Kırgız Türkçesi dil

bilgisi kitaplarında ise kesin gelecek zaman (*aykın keler çak*) olarak adlandırılan zaman -A/-y zarf-fiil kökenli kiptir. Bu kip her iki lehçenin dil bilgisi kitaplarında hem şimdiki zaman hem de gelecek zaman bahislerinde ele alınmaktadır. Bu kipin gelecek zaman anlamı genellikle yönlendirici mahiyetindeki zaman zarfları ile ortaya çıkmaktadır. Çalışmada bu kip şimdiki zamanlar içinde ele alınmış gelecek zaman anlamı işlevlerde gösterilmiştir.

1.1.3.1. Kz. -Ar/-r, Kr. -Ar/-r

1.1.3.1.1. Yapısı

Kazak Türkçesi dil bilgisi kitaplarında *boljaldı keler şak* ‘tahminî gelecek zaman’; Kırgız Türkçesi dil bilgisi kitaplarında ise *arsar keler çak* ‘şüpheli gelecek zaman’ olarak adlandırılan bu kipin ekleri Türkiye Türkçesinde geniş zaman ekleridir. Anlam olarak Türkiye Türkçesinden farklı olarak geniş zamanı değil belirsiz gelecek zamanı karşılar. Geniş zaman eklerinin gelecek zamana işaret etmesi Türkiye Türkçesi için de geçerli bir durumdur. “Demek ki geniş zaman eklerinde ihtimal ifadesi de vardır. Bu bilhassa gelecek zaman kullanımında açıkça görülür. Geniş zaman ekleri ile anlatılan gelecek zaman kesin gelecek zaman değil ihtimalî gelecek zamandır.” (Ergin 2005: 291).

Kip, sıfat-fiil kökenli -Ar/ -r eki ve zamir kökenli şahıs eklerinden müteşekkildir.

Kipin çekim tablosu şu şekildedir:

Tablo 27: Kazak ve Kırgız Türkçelerinde -Ar/-r Yapısındaki Gelecek Zaman Çekimleri

Kazak Türkçesi			
Olumlu şekil (Bolımdı Türi)		Olumsuz şekil (Bolımsız Türi)	
Teklik (Jekeşe)	Çokluk (Köpşe)	Teklik (Jekeşe)	Çokluk (Köpşe)
<i>bararmın</i> ‘belki giderim’	<i>bararmız</i>	<i>barmaspın</i> ‘gitmem’	<i>barmaspız</i>
<i>bararsıñ;</i> <i>bararsız</i>	<i>bararsıñdar;</i> <i>bararsızdar</i>	<i>barmassıñ;</i> <i>barmassız</i>	<i>barmassıñdar;</i> <i>barmassızdar</i>
<i>barar</i>	<i>barar</i>	<i>barmas</i>	<i>barmas</i>

Kırgız Türkçesi			
Olumlu şekil (Oñ forma)		Olumsuz şekil (Ters forma)	
Teklik (Cekelik Türü)	Çokluk (Köptük Türü)	Teklik (Cekelik Türü)	Çokluk (Köptük Türü)
<i>bararmın</i> ‘belki giderim’	<i>bararbız</i>	<i>barmasmın</i> ‘gitmem’	<i>barbaspız</i>
<i>bararsıñ;</i> <i>bararsız</i>	<i>bararsıñar;</i> <i>bararsızdar</i>	<i>barmassıñ;</i> <i>barmassız</i>	<i>barmassıñar;</i> <i>barmassızdar</i>
<i>barar</i>	<i>barar-barışar</i>	<i>barmas</i>	<i>barbas-barışpas</i>

Kipin olumsuz çekiminde her iki lehçe için de *emes* modal kelimesi kullanılabilir. Ancak bu şekilde yapılan olumsuzluk çok işlek değildir: Kz. *keler emes* ‘gelmez’, *tüsiner emes* ‘anlamaz’; Kr. *körör emes* ‘görmez’, *aytar emes* ‘söylemez’.

Her iki lehçede de ekin dar ünlülü biçimi yoktur. Kırgız Türkçesinde ek dudak uyumunu girerek yuvarlak ünlülü olabilirken Kazak Türkçesinde ek daima düz geniş ünlü ile: Kz. *körermin*; Kr. *körörmün* ‘görürüm’.

Kipin soru biçimi çekimlenmiş fiilin ardından soru ekinin getirilmesi ile yapılır: Kz. *bararmın ba?* ‘gider miyim?’, *külersiñ be?* ‘güler misin?’ *barmassıñ ba?* ‘gitmez misin?’; Kr. *aytarsıñbı?* ‘söyler misin?’, *korkpossuzbu?* ‘korkmaz mısınız?’.

Kazak ve Kırgız Türkçelerinde geniş zaman kavramını daha çok -A/-y eki ile kurulan kipin verdiği de belirtmek gerekir.

Bu zamana dair Kazak ve Kırgız Türkçesi dil bilgisi kitaplarında malumatlar ise şöyledir:

Қазақ Тілінің Грамматикасы -I Морфология isimli eserde tahminî gelecek zamanda iş-hareketin gerçekleşmesi veya gerçekleşmemesinin tahmin, yorum biçiminde söylendiği belirtilmiş ve tahminî gelecek zaman anlamı veren sözdizimsel yapılar olduğu belirtilmiştir. “Tahminî gelecek zaman şu şekildeki sözcük öbekleri yoluyla da verilir.

a) Değişken zaman sıfat-fiilleri ile *şığar*, *sekildi*, *tärizdi* (gibi) kelimelerinin birleşmesi ile yapılır.

ariya adam mirini kışkālđına ınjılatın sıyatı: Jaza bersem söz tawıslamaytın sıyatı. (Bulısev) “Yaşı adam ömrünün kısalđına üzülür gibi: Yazarsam söz uzamayacak gibi.”

) -w ekli isim-fiiller (iyelik eki alarak veya bazen yönelme hlinde bulunarak) *mümkin* kelimesi ile birleşir.

Başka bir sıltaw aytsam, mağan senbey aluwı mümkin. (Esenjanov) “Başka bir bahane uydurursam bana inanmayabilir.” *Sol te kp bilgennen, sirese, aybııız lken boluwđa mümkin* (wezov) “O, çok bildiğinden dolayı, cezanız büyük olabilir.” (Balakayev vd 1967: 200).

“şüpheli gelecek zaman, iş-hareketin, vakanın gelecekte olacağını veya olmayacağını şüpheli biçimde bildirir.” (Oruzbayeva-Kudaybergenov 1964: 242).

Kipin olumsuz çekimi ile ilgili Türkoloji için önemli olan şu bilgiler verilebilir: “şüpheli gelecek zamanın olumsuz şekli **-bas** eki ile yapılır. Bu ek şu şekilde oluşmuştur: olumsuzluk eki **-ba**’dan sonra gelen -ar sıfat-fiil ekinin başındaki -a sesi düşmüş, r sesi Türk dillerinin gelişme safhasında meydana gelen değişmenin neticesinde z sesine, z’den sonra ötümsüz s sesine dönüşmüştür (**-ba + (a)r>z>s)-bar>baz>bas**).

Kırgız, Altay, Kazak, zbek vb. dillerde bu olumsuz şeklin sonu s olarak (-mas//bas) ses değişmesinin son aşamasında kullanılır. Türk (Türkiye), Azerbaycan dillerinde “z”dir (-maz//mez) ve ses değişmesinin orta basamağındaki şekliyle saklanmıştır.” (Kudaybergenov vd. 1980: 402).

1.1.3.1.2. İşlevleri

a) Belirsiz Gelecek Zaman İşlevi

Kipin temel işlevi belirsiz gelecek zaman bildirmesidir. Kip, oluş, durum veya kılışın gelecekte olup olmayacağını şüpheli, belirsiz bir biçimde bildirir. Bu işleviyle tahmin, faraziye, öngörü, ihtimal gibi anlamlar da bildirebilmektedir.

Kazak Türkçesinden Örnekler

Bilgeniñdi kimge üyretersiñ, bilmegeniñdi kimnen surarsıñ? (KS, 174) ‘Bildiğini kime **öğretecek** bilmediğini kimden **soracaksın?**’

Balalar özderine keregiñşe özderi bağar. (KS, 174) ‘Çocuklar kendilerine gerektiği kadarına kendileri **bakar.**’

Zawadka tünde barğanmen eşteñe bitire almaspız, odan da bugün osı arada tınığıp jatayık ta, şolpan tuwa salkınmen attanayık, sonda kün kızbay barıp qalamız. (E, 322) ‘Fabrikaya gece gitmekle hiçbir şeyi **bitiremeyiz**, bunun için bugün burada dinlenelim, seher yıldızı doğarken serinlikle birlikte yola çıkalım, gün iyice ısınmadan gideriz.’

Meni bir jağınan kârilik, bir jağınan nawqas aynaldırıp jür goy. Eginge şığa almaspın. Men senderden göri eginge erterek aynalısqan kisimin. (E, 271) ‘Beni bir taraftan yaşlılık bir taraftan da hastalık alıkoyuyor ya. Bu yüzden ekin biçmeye **çıkamam**. Ben sizlere göre ekinle daha önce uğraşmış biriyim’

- Raqmet, jataqhanağa barıp ornalasıp alayın. Keyinirek kelermin. (İ, 19) ‘Teşekkür ederim, yatakhaneye gidip yerleşeyim, sonra **gelirim.**’

Keler jılı biz de solay barıp qalarmız, dedi. (İ, 294) ‘Gelecek yıl biz de öyle **gideriz**, dedi.’

Janım bugün asığar emessiñ goy öziñ. (İ, 118) ‘Canım, bugün **acele edecek değilsin** ya.’

Qaltay attı doğarıp jatıp:

- Ündeme, nege äkelgenimdi keyin bilersiñ, - dedi. (ME, 62) ‘Kaltay atı durdurduktan sonra: - Sesini çıkarma, neden getirdiğimi birazdan **öğrenirsin**, - dedi.’

Kâri beynetkor kezi kelgende ötermin dep sert etken. (ME, 219) ‘Yaşlı işçi, zamanı gelince **geçerim** diye söz vermişti.’

Janıñ Kúdayǵa amanat. Artınan men de jetermin... ökinbe... arman joǵ! - dedi. (ME, 344) ‘Allah’a emanet. Arkandan ben de **gelirim**... Pişman olma... gözün arkada kalmasın! - dedi.’

*Erteñ men bir boz kaska ayıp soyıp, bir qawım eldi jıǵalı otırmın. Alban bolıstarının bári de sonda **keler**.* (ME, 259) ‘Sabahleyin boz bir kaska (alnında beyaz leke olan hayvan) kesip, bir grup insan toplayacağım. Alban yöneticilerinin hepsi de o zaman **gelir**.’

*Kızdarı bizdiñ jaqtıñ kara qastı / Tisine **uqsatarsıñ** mervert tastı.* (ÖP, 46) ‘Bizim oranın kızları karakaşlıdır. Dişini mercana **benzetirsin**.’

Kırgız Türkçesinden Örnekler

*Başıma tüştü **körörmün**,/ Bir acal cetse **ölörmün**.../ Öksöbö apa öksöbö,/ ölbösöm barıp **kelermin**.* (B, 366) ‘Başıma geldi, **görürüm**, ecel gelmişse **ölürüm**, ağlama anne ağlama, ölmezsem varıp **gelirim**.’

*Balkım köp sozdukturbay birinçi sonordo **kelerbiz**.* (C, 71) ‘Belki çok uzatmadan ilk karda **geliriz**.’

*Coomarttıq kılıp künöösün keçip koyuñ, adilettin padişa. Camilsiz üygö barsak atabız ölüp **kalar**.* (C, 229) ‘Cömertlik edip suçunu bağışlayın, adaletli padişah. Cemilsiz eve gitsek babamız ölüp **kalır**.’

*- Zıynat ömür boyu sen menin cürögümdösüñ. Ömür boyu men sendikmin. Kokus, senden murda ölüp ketsem, meni, uşul kündördü estep, bir uuç topurak salıp **koyorsun**. Sen menikisiñ!...* (EA, 32) ‘-Zıynat, ömür boyu sen benim yüreğimdesin. Ömür boyu ben seninim. Aniden, senden önce ölürsem, beni, bu günleri hatırlayarak bir avuç toprak **atarsın**. Sen benimsin.’

*Dıykanbek kanday ekenin turmuş **körsötöör**.* (EA, 364) ‘Dıykanbek’in nasıl olduğunu hayat **gösterir**.’

*Anın suuk kebetesinin bizge de paydası **tiyip kalar**.* (EA, 63) ‘Onun soğuk tabiatının bize de faydası **dokunur**.’

*Enesi öbö elek caş kız alganga küin cetken menen küç **cetpes.*** (EA, 104) ‘Annesinin bile öpmediği bir genç kız almak için gün yetse de güç **yetmez.**’

*Uşul tünkü cıldızduu uykunu kiyin Sultanmurat neçen iret sağınip **esteer.*** (EKT, 27) ‘O geceki yıldızlı uykuyu daha sonra Sultanmurat kim bilir kaç defa özleyerek **hatırlayacak.**’

b) Geniş Zaman İşlevi

Kip, Türkiye Türkçesindeki gibi geniş zaman anlamı da barındırabilir. Bu yönüde alışkanlık hâline gelen oluş, durum veya kılışı, her zaman olan olguyu, genel geçer yargıları bildirebilir.

Kazak Türkçesinden Örnekler

*Meni tanığan aқılmenen **tanır** degeni қайда kaladı?* (KS, 207) ‘Beni tanıyan akıl ile **tanır** dediği nerede kaldı?’

*Бақ деген қишкентай ғана қус. Ол тек ораздınıң başına **қонар**, балам.* (E, 334) ‘Baht dediğin küçücük bir kuş, o sadece şanslı olanın başına **konar**, yavrum.’

*Түспесең болмайдı, Мәynam да папам да, бағимнің руһı да, мен де **разı болмаспız.*** (İ, 19) ‘Gelmezsen olmaz, Meynam da, babam da, bağımın ruhu da **razı olmayız.**’

*Мина, электр жарығимен нurlана түскен суwрет sıyакты ақ өңinen ештеңени **айыра алар емес.*** (İ, 36) ‘İşte elektrik ışığıyla aydınlanan resim gibi beyaz suretinden hiçbir şey **fark edilemez.**’

*Жастық шағы **өтер** тез.* (ÖP, 33) ‘Gençlik çağı çabuk **geçer.**’

*Бала лаşын бул исти,/ Тағдıрдан ғана **көрмес пе?*** (ÖP, 248) ‘Yavru doğan bu işi kaderden **bilmez mi?**’

*Сүп-сүйир beyne nayza şıñ, қуз, биyük,/ Төbesi keyde **турар** бultқа tiyip./ Қарасаң eteginen şıñ başına,/ Тақияң jerge **түсер** турған kiyip.* (ÖP, 254) ‘Zirve, tıpkı sipsivri bir mızrak gibi, uçurum, yüksek, tepesi bazen buluta dokunup **durur.** Eteğinden zirvesine doğru baktığında, giydiğin takke yere **düşer.**’

At başına kün tuwsa,/ Awızdıqpen suw işer./ Er başına kün tuwsa,/ Etigimen suw keşer. (ÖP, 57) ‘At başına gün doğsa ağızlığıyla su **içer**, adam başına gün doğsa çizmesiyle su **geçer**.’

Kırgız Türkçesinden Örnekler

Anın barkına, dañkına men teñele albasın. (C, 70) ‘Onun kıymeti ile şöhreti ile ben **boy ölçüşemem**.’

Cerinin köptüğün aytıp tügötö albasın. (C, 176) ‘Yerinin çokluğunu söyleyip **bitiremem**.’

Murdagısında ele özün birde biy dese, birde kan atap cürö turar. (C, 109) ‘Önceki gibi kendini bazen bey bazen padişah diye **adlandırır**.’

- *Şaardın borborunan üç kömüt üy boşop catıptır. Siler oşonu eelep kalışınar kerek. Ökmöt eki baş kişige üy kömöttü bere koybos dep sözün бүтүрдү.* (EA, 385) ‘Şehir merkezinde üç odalı bir ev boşalmış. Siz ona sahip çıkmalısınız. Hükûmet iki kişiye üç odayı **vermez** diyerek sözünü bitirdi.’

Balkanaktay kunaacın soyup catıp, mugalimderdi çakırıp tamak berbesem bolbostur dep oyloğu da, keçinde mugalimderdin birin kaltırbay meymanga çakırdı. (EA, 21) ‘İyi bir danayı kesip hazırlayıp, öğretmenleri çağırıp yemek vermesem **olmaz** diye düşündü ve akşamleyin öğretmenlerin birini dahi ihmal etmeden misafirliğe çağırdı.’

Mümkün, Akçayım orus tilden sabak bere alaar, oşonu tekşergile dedi. (EA, 131) ‘Olabilir, Akçayım Rus dili dersi **verebilir**, bunu araştır, dedi.’

c) Kesin Gelecek Zaman İşlevi

Kipin kesin gelecek zaman bildirdiğine dair her iki lehçede de örnek bulunmuştur. Bu kesin gelecek zaman anlamı konuşmacının kendi görüşüdür.

Kazak Türkçesinden Örnekler

- *Mağan küniñniñ bäribir. Erteñ şakırsañ da başka bolmaspın. Bugin қандай bolsam, erteñ de, ömir бойы da solay bolамın.* (ME, 93) ‘- Bana her gün aynı. Yarın

çağırırsan da başka **olmam**. Bugün nasılsam, yarın da, ömür boyunca da öyle olacağım.’

- *Uw! Jeñetay, **uyktarmın**,/ Tün uzak koy, tün uzak.* (ÖP, 56) ‘Ah, yengeciğim, **uyuyacağım**, gece uzun ya, gece uzun.’

Kırgız Türkçesinden Örnekler

- *Biyliğin küçtüü çıksa acep emes, ulum. Kezi kelgende bek bıyakta kalsın, a mümkün sen dağı kan **atalarsın**.* (C, 104) ‘Beyliğin güçlenirse bu şaşılacak bir durum değildir. Zamanı geldiğinde bey şöyle dursun sen de hükümdar diye **adlandırılacaksın**.’

*Dalay suluu kız-keleldin köz caşı **tögülör**. Dalay erler kul bolup, eldin şoru kaynar.* (C, 33) ‘Birçok güzel kızın, gelinin gözyaşı **dökülecek**. Pek çok yiğit kul olacak ve memleketin başına felaket **gelecek**.’

1.1.3.2. Kz. -MAk(şI), Kr. -mAk(çI)

1.1.3.2.1. Yapısı

Kazak Türkçesi dil bilgisi kitaplarında bildirme kiplerinde ele alınan ve *maqsattı keler şaq* ‘niyet ifadeli gelecek zaman’ olarak adlandırılan; Kırgız Türkçesi dil bilgisi kitaplarında ise tasarlama kiplerinde ele alınan ve *niyet ıngay* ‘niyet kipi’ olarak adlandırılan bu kip geleceğe yönelik niyet bildiren bir kiptir.

Kip eki, aslında mastar eki isimden isim yapım ekinden birleşerek oluşan sıfat-fiil kökenli bir ektir. Çekimde zamir kökenli şahıs ekleri kullanılır.

Kipin çekim tablosu aşağıdaki gibidir:

Tablo 28: Kazak Türkçesinde -MAk(şI), Kırgız Türkçesinde -mAk(çI) Yapısındaki Gelecek Zaman Çekimleri

Kazak Türkçesi			
Olumlu şekil (Bolımdı Türi)		Olumsuz şekil (Bolımsız Türi)	
Teklik (Jekşe)	Çokluk (Köpşe)	Teklik (Jekşe)	Çokluk (Köpşe)
<i>barmaqpin,</i> <i>barmaqşımın</i>	<i>barmaqız,</i> <i>barmaqşımız</i>	<i>barmaq emespin,</i> <i>barmaqşı</i>	<i>barmaq emespiz,</i> <i>barmaqşı emespiz</i>

‘gideceğim, gitmek niyetindeyim’		<i>emespin</i> ‘gitmeyeceğim, gitmek niyetinde değilim’	
<i>barmaksıñ, barmakşısıñ; barmaksız, barmakşısız</i>	<i>barmaksıñdar, barmakşısıñdar; barmaksızdar, barmakşısızdar</i>	<i>barmağ emessiñ, barmakşısı emessiñ; barmağ emessiz, barmakşısı emessiz</i>	<i>barmağ emessiñder, barmakşısı emessiñder; barmağ emessizder, barmakşısı emessizder</i>
<i>barmağ, barmakşısı</i>	<i>barmağ, barmakşısı</i>	<i>barmağ emes, barmakşısı emes</i>	<i>barmağ emes, barmakşısı emes</i>
Kırgız Türkçesi			
Olumlu şekil (Oñ forma)		Olumsuz şekil (Ters forma)	
Teklik (Cekelik Türü)	Çokluk (Köptük Türü)	Teklik (Cekelik Türü)	Çokluk (Köptük Türü)
<i>barmakmın, barmakçımın</i> ‘gideceğim, gitmek niyetindeyim’	<i>barmakpız, barmakçıpız</i>	<i>barmağ emesmin, barmakçı emesmin</i> ‘gitmeyeceğim, gitmek niyetinde değilim’	<i>barmağ emespiz, barmakçı emespiz</i>
<i>barmaksıñ, barmakşısıñ; barmaksız, barmakşısız</i>	<i>barmaksıñar, barmakşısıñar; barmaksızdar, barmakşısızdar</i>	<i>barmağ emessiñ, barmakçı emessiñ; barmağ emessiz, barmakçı emessiz</i>	<i>barmağ emessiñder, barmakçı emessiñder; barmağ emessizder, barmakçı emessizder</i>
<i>barmağ, barmakçı</i>	<i>barışmak, barışmakçı</i>	<i>barmağ emes, barmakçı emes</i>	<i>barışmak emes, barışmakçı emes</i>

Kipin soru biçimi çekimli fiilin ardından soru ekinin getirilmesiyle yapılı: Kz. *barmakpın ba?* ‘gidecek miyim?’, *aytpakşısıñ ba?* ‘söyleyecek misin?’; Kr. *barmakmınbı* ‘gidecek miyim?’, *aytmakşısıñbı?* ‘söyleyecek misin?’.

Kip eki Kırgız Türkçesinde dudak uyumuna girmekte, Kazak Türkçesinde girmemektedir: Kr. *körmökçümün*; Kz. *körmekşimin* ‘görmek niyetindeyim’. Kipin ilk ünsüzü Kazak Türkçesinde ötümlülük-ötümsüzlük uyumuna girmekte, Kırgız Türkçesinde girmemektedir: Kz. *aytpakşımın*; Kr. *aytmakçımın* ‘söyleyeceğim’.

Kip ekinin bünyesinde bulunan *-MAk* eki Eski Türkçede fiillerden isim yapma işleviyle kullanılmıştır (Gabain 2007: 53). Bu işlevi tarihî Türk lehçelerinde de süre gelmiştir (Bk. Eckmann 1998: 193; Eckmann 2009: 110; Toparlı-Vural 2013:

50). Çağatay Türkçesinde Janos Eckmann bu eki hareket ismi, mastar partisibi olarak göstermiş ve ekin yardımcı fiillerle birlikte farklı anlamlar barındırabildiğini belirtmiştir. Eckmann şunları kaydetmiştir: “Aşağıdaki yapılar bu partisip ile teşkil edilir:

a. *-maḳ/-mek bol* veya *é(r)-* “niyet etmek, karar vermek, belirlemek”: *cān alurḡa bu taraf kélmek emiṣ ol ḳātil* “o, can almak için bu tarafa kelmeğe karar vermiş” FK 24b:12, *melik üstige yürümek boldı* “(o), meliğin üzerine yürümeyi kararlaştırdı” N Qutar. 94: 14.

b. *-maḳçı / -mekçi bol-* veya *é(r)-* “üzere olmak, kararlaştırılmak, belirlenmek”: *bular kelmekçi édiler* “bunlar gelmek üzere idiler” B 154b:1, *bu yağularniḡ üstige atlanmaḳçı édük* “bu düşmanların üstüne (hücum için) at binmeye karar vermiştik” B 299a: 14, *bizge ḳoşulmaḳçı boldı* “(o), bize katılmağa karar verdi” B 120b:10.” (2009: 111).

Bu yapılar Harezmi veya Kıpçak Türkçelerinde bulunmaz. Buradan da anlaşılacağı üzere bu kip her iki lehçeye de Çağatay Türkçesinden bir kalıntıdır.

Görüldüğü gibi zaman içinde yardımcı fiiller düşmüş ve bu ek bir kip ekine dönüşmüştür. Kipin geçmiş zaman çekiminde *bol-* ve *e-* yardımcı fiillerinin hâlâ kullanıldığını belirtmek gerekir.

Kip eki olan *-MAk* hem Kazak Türkçesinde hem Kırgız Türkçesinde sıfat-fiil eki olarak da kullanılmaktadır (Nurcamal 2007: 2031-232; Iskakov 1991: 304; Kasapoğlu Çengel 2005: 303).

Kip, Kazak ve Kırgız Türkçesi dil bilgisi kitaplarında şu şekilde işlenmiştir.

Iskakov, “Bu yapı iş veya hareketin gelecek zamanda şüphesiz olarak yapılacağını ve bunda bir maksat olduğunu bildirir” demiş bu zaman yapısının fiil köküne veya gövdesine niyet ifadeli gelecek zaman sıfat-fiili *-maḳ, -mek, -baḳ, -bek, -paḳ, -pek* eklerinin eklenmesi; bazen de son ekin üzerine *-sı* ekinin eklenmesi ile yapıldığı ifade etmiştir. (1991: 333).

Bu zaman gerçekleşmesi gerekli maksatla, dilekle bağlantılı iş-hareketi, kılışı bildirir... Burada, iş-hareketin, kılışın gerçekleşmesi gerçek ve kesindir (Balakayev vd. 1967: 201).

Bu kip Kırgız Türkçesinde de işlenmiştir. “İş hareketin gerçekleşmesine göre konuşmacının niyetini bildirir.” (Oruzbayeva vd. 2009: 425). “Niyet kipi, iş-hareketin gerçekleşmesi için olan niyeti, gerekliliği bildirir... Niyet kipinin -makçı eki morfolojik yapısı yönünden birleşik -mak + çı eklerinden oluşur. İş hareketin gerçekleşmesi için olan niyeti bildirdikten sonra bunun gerçekleşmesinin gelecek zaman planında olduğu hissettirilir; bu anlam fiile -mak ekinin eklenmesi ile verilir. Eski zamanlarda -çı eki sıfat-fiillerin yapısında bulunarak gelecek zaman anlamında kullanılırdı.” (Davletov-Kudaybergenov 1980: 166).

Şunu da belirtmek gerekir ki bu kipin niyet ifadesi Kırgız Türkçesinde Kazak Türkçesine nazaran daha baskındır. Kırgız Türkçesinde bu kip, zorunluluk da bildirebilir. Ancak kip, geniş zaman, gelecek zaman, gelecekte belirsizlik, gelecekte bitecek olma gibi anlamlara sahip olduğundan çalışmada gelecek zamanlar içinde gösterilmiştir.

1.1.3.2.2. İşlevleri

a) Gelecek Zaman İşlevi

Kipin bir diğer işlevi gelecek zaman bildirmesidir. Bu ifade gelecekte gerçekleşmesi istenen istek veya niyet ifadesidir. Ayrıca kip niyet anlamının dışında da gelecek zaman bildirebilmektedir.

Kazak Türkçesi nden Örnekler

*Biz ğılımdı satıp, mal izdemek emespiz. Mal birlen ğılım kāsip **ķılmaqız.***
(KS, 228) ‘Biz ilmi satıp mal peşinde **koşacak değiliz.** Mal ile ilim **kazanacağız.**’

- *Munda üyim bar. Āke-şeşemdi tastap **ķayda barmaqın?*** (İ, 281) ‘Burada evim var. Babamı anamı bırakıp nereye **gideceğim.**’

ķurmetti mırzalar, keybir bulıñır mäseleler oñay tūsindirilüwi üşin sizderge
*‘Jasıl armiya’ tuwralı **aytpaqın.*** (J, 380) ‘Saygıdeğer Efendiler; bazı bulanık

meselerin kolaylıkla aydınlanmasına yardımcı olacağını sandığım için yüksek heyetinize, bir Yeşilordu'dan **söz edeceğim.**'

*1921 jılı mawsımda kate tüsinikke jol aşkan bir mäslege **toqtalmaqın.*** (J, 510) '1921 yılı Haziranında yanlış anlaşılmaya yol açmış bulunan bir konuyu **açıklayacağım.**'

*Äriyne ämirşige **moyın sunbaq.**/ Sözine onıñ aytқан ärkim **tinbaq.**/ Şın tügil teris biylik kılsa da ulıq, / İyilip aldiyar dep awzın **jumbaq.*** (ÖP, 266) 'Hükümdara elbette **boyun eğilecek**, onun söylediği sözü herkes **dinleyecek**, doğru olmayan, yanlış bir buyruk verse de eğilip haşmetlim deyip ağzını **kapayacak.**'

Kırgız Türkçesinden Örnekler

*Calınsañ **kutkarıp salmaqı?! Sögünsöñ akim korkmokpu?! Iylasan muñ arılmadı?!*** (B, 375) 'Yalvarsan **kurtaracak mı?** Sövsen vali **korkacak mı?** Ağlasan sıkıntın **dağılacak mı?**'

*Bakıraygan kara közdörü özünön ötöt, emne **kılmaqçı?*** (C, 10) 'Fal taşı gibi açılan gözleri kendinden geçti, ne **yapacak?**'

*Cılan menen kelemiş, surlar çenge kirip ketpegende men altın catkan cerdi oñoy ele **taap bermekmin.*** (C, 52) 'Yılan, tarla faresi ve porsuklar inlerine girmezse ben altının olduğu yeri kolayca **bulacağım.**'

*Anın aytımına karaganda üç kündön kiyin nıke uşul üydö **kıyılmak.*** (C, 21) 'Onun dediğine göre nikâh üç gün sonra bu evde **kıyılacak.**'

*Tüşündö cüzüm sıgıp, andan şerbet casaganıñ, aman esen zındandan çıgasıñ da padişaga kızmat kılıp, aga öz koluñ menen şerbet **sunup turmaqçıñ.*** (C, 219) 'Rüyada üzüm sıkıp ondan şerbet yapmanın anlamı şudur, sağ selamet zındandan çıkacaksın ve padişaha hizmet edip ona kendi elin ile şerbet **sunacaksın.**'

*Çoloo tiygende tuugandarın eerçitip kelip alıp **ketmekpiz.*** (C, 139) 'Fırsat bulunca kardeşlerimizi kendi peşimizden gelmeye zorlayarak alıp **gideceğiz.**'

*Deği ele cılandın kanı menen adamın kanı koşulsa emne **bolmok?** Anda silerge bizdeki tazalık **cukmak.*** (C, 300) 'Peki yılan kanı ile insan kanı karışsa ne **olacak?** O zaman sizlere bizdeki tazelik **geçecek.**'

*Börübaydın aylası ketet. Emi emne **kılmakçı**? (C, 300) ‘Börübay’ın mecali kesiliyor. Peki ne **yapacaktı**?’*

*Andıktan al eköönü közdün karegidey saktagandan başka emne **kılmak**. (C, 17) ‘Bundan dolayı o ikisini göz bebeği gibi korumaktan başka ne **yapabilecek ki**.’*

*Aksay körünböyt... Cakında oşol körünbögön cerge **col tartışmak**. Kanday kündör bolor eken, kanday okuyalar baştan ötür eken?.. (EKT, 63) ‘Aksay görünmüyor... Yakında bu görünmeyen yere doğru **yola çıkacaklar**. Nasıl günler görecekler, başlarından hangi olaylar geçecek?...’*

b) Niyet İşlevi

Kipin temel işlevlerinden birisi niyet bildirmesidir. Bu niyet ifadesinde geleceğe dair bir gönderme vardır. Bu nedenle bu kipi niyet ifadeli gelecek zaman olarak adlandırmak yanlış olmayacaktır. Niyet işlevi Kırgız Türkçesinde daha belirgindir.

Kazak Türkçesinden Örnekler

*Ol mal köbeyse, malşılarga **baktırmaq**, özderi etke kımızğa toyıp, sulıwdı jaylap, jüyrikti baylap **otırmak**. (KS, 176) ‘Mal çoğaldığı zaman, çobanlara **baktıracak**, kendisi ete, kımıza doyup, güzel yerlerde yaylayıp atını da bağlayıp **oturacak**.’*

*Stanitsiya büfetine barıp birer stakan ısıtık kakao **işpekşi**. (İ, 4-5) ‘İstasyon büfesine gidip bir bardak sıcak kakao **içmek niyetinde**.’*

*- Al kanikuldı kalay **ötkizbekşisiñder**? dep suraw sala söyledi. (İ, 144) ‘Bu izni nasıl **geçirmek istiyorsunuz**? diye soru sordu.’*

*Köldeneñge **barmaqşuñ** göy. Barayıq. Bolsın solay. (ME, 179) ‘Araziye **gitmek istiyorsun** ya. Gidelim. Öyle olsun.’*

Kırgız Türkçesinden Örnekler

*Podpolkovnik Lerhe baş bolgon Ekspeditsiya kün batışka karay cürüş kılıp, Ovliya-Ata şaarın **almak**. (B, 102) ‘Yarbay Lerhe’nin önderliğindeki grup batıya doğru yürüyüp Ovliya-Ata şehrini **almak niyetinde**.’*

-Biz ordodo hanşanı candap **cürmökpüz**. (C, 18) ‘Biz sarayda hana hizmet **etmek istiyoruz.**’

- Emi emne **kılmakçısıy?** (C, 88) ‘Peki ne **yapacaksın?**’

- Men kalmaktarga can tartpaym. Mırzaga kerektiüü keşeş **aytmakçımın**. (C, 154) ‘Ben Kalmuklara yakınlık hissetmiyorum. Bey ile gerekeni müşavere **etmek istiyorum.**’

- Ey cumarımbek, sen da **erge tiymekçisiñbi?** (C, 316) ‘Ey gençliğine doyamayasıca sen de **kocaya varmak mı istiyorsun.**’

c) Geniş Zaman İşlevi

Kip, geniş zaman da bildirebilir. Kipin bildirdiği geniş zaman daha çok ihtimal, faraziye düzeyindedir. Ancak Kazak Türkçesinde tespit edilen örnekte genel geçer yargı da bildirdiği gözlemlenmiştir.

Kipin bu işlevi çok işlek değildir.

Kazak Türkçesinden Örnekler

Äriyne mıñnan birew şeşen degen,/ Jol **tappaq**, qamalğanda kösem degen. (ÖP, 282) ‘Elbette binlercesinin içinden bir hatip şöyle demiş; lider sıkıştığı zaman çıkış yolu **bulur.**’

Kırgız Türkçesinden Örnekler

Köp go, köp bolboso kişi kiyikter bir kıştan ele çıkpay **kalışmak**. (B, 3) ‘Çok ya, çok olmasa yabani hayvanlar bir kış boyu **çıkamazlar.**’

Mındatdı ukkan **külböy almakpı?!** (B, 36) ‘Bunu duyan **gülemez mi?!**’

Ayttı go avamız, dedi Baytik siler ne desener oşo, silerdin ıgıñardan çıgıp, silerdin kömögünjörstüz biz nege **caramakpız?!** (B, 99) ‘Söyledi ya amcamız ne dersiniz, sizin sözünüzden çıkınca, sizin yardımınız olmadan biz ne işe **yararız?!**’

Baykeñ? caşı uluu baatırdın kandaýça baykesi **bolmokçu Şabdan?!** (B, 104) ‘Ağabeyin? Yaşı büyük yiğidin nasıl ağabeyi **olur** Şabdan?’

ç) Gerçekleşmemiş Geçmiş Zaman İşlevi

Türkiye Türkçesine *-AcAktI* biçiminde çevrilebilecek ve gerçekleşmemişlik bildiren bu işlev her iki lehçede de görülebilir. Bu işlevde kip geçmişte gerçekleşmeme, planlanan gelecek zaman veya kip ekinin eklenmiş olduğu fiili gerçekleştirilmeye yaklaşma ancak gerçekleştirilmeme bildirir.

Kazak Türkçesinden Örnek

*Biraq maydanğa jäne Istambulğa temir jol arklı katinasatın, jalpı jağdaydı baskaruw turğısınan Sivastan eşkanday ayırmaşılığı joq Ankaraga **barmaqız**.* (J, 272) ‘Fakat, cephelere ve İstanbul'a demiryolu ile bağlı bulunan ve genel durumu yönetme bakımından Sivas'tan hiçbir farkı olmayan Ankara'ya **gelecektik**.’

Kırgız Türkçesinden Örnekler

- *Ata, dep Kargabay dagı ele moyun berbedi. Al kızırdın baarı kelip kelip ele han ordosunda **kor bolmok**. Kayra men kızırdı azattikka çıgardım go.* (C, 92) ‘- Baba, dedi Kargabay susmadı. O kızların hepsi gelip han sarayında **ezilecekti**. Ben onlara yeniden özgürlüklerini verdim.’

*Menin ordumda bolsoj sen dagı **çıdamak emessiñ** anday ottun küçün.* (C, 245) ‘Benim yerimde olsan sen de **dayanamazdın** öyle bir ateşin gücüne.’

*Carıktık kayveren ayabay suusabasa dariya cakka karamança **basmak emes**.* (C, 168) ‘Zavallı geyik çok susamasa nehir tarafına korumasız bir şekilde **gitmezdi**.’

*Dina, işten keçireek çıgıp kelatıp: ‘Baarı bir Dıykanbek azır üygö kele elek’ dep papasıninkına bargısı kelgen. Birok papasıninkına barganda emne **kılmak**, enesi menen dele süylöşöör sözü cok ele.* (EA, 316) ‘Dina, işten biraz geç çıkıp geldiğinde: Her zamanki gibi Dıykanbek henüz eve gelmemiş diyerek babasının evine gitmek istedi. Ancak babasının evine gittiğinde ne **yapacaktı**, annesi ile de konuşacak lafi yoktu.’

*Çuluk Kagandın öz koşununa, andan da curtkı **köç bolmok**.* (KÖ, 25) ‘Çuluk Kağanın öz ordusuna, oradan da yurda **göç olacaktı**.’

- *Yamtar, bul işterge emne deysiñ?*

Yamtar coop berdi:

- *Men dağı senden oşonu **suramakçımın**. Sen ne deysiñ? (KÖ, 34) ‘- Yamtar, bu işlere ne diyorsun? Yamtar cevap verdi: - Ben de sana onu **soracaktım**. Sen ne diyorsun.’*

*Kün batkanga çeyin köñül **açılmak**. (KÖ, 36) ‘Gün kararıncağa değın eğlenti **yapılacaktı**.’*

- *Kitayğa cortuulğa çıgıp, Tañdardı kulaıp, menin tukumumdu Kitay kaganı **kılmaksıñ**.*

- *Bul ubadamdan kaytkanım çok. (KÖ, 75-76) ‘- Çin’e akın edip Tangları düşürecek, benim ailemi Çin’e kağan **yapacaktın** - Bundan caymış değilim.’*

*Kitay:Kagan da altmış miñ kişilik öz kolu menen arttan **kelmek**. (KÖ, 163) ‘Kağan da altmış bin kişilik öz çerisiyle geriden **gelecekti**.’*

*Kezek at çabişka keldi. Kagandın çatırının mandayınan koyo berilgen atar tört-beş miñ kadam alıstıkka sayılğan tuularga cetip kayra **kayılmak**. (KÖ, 224) ‘Sıra at yarışlarına gelmişti. Kağanın otağı önünden kalkacak olan atlılar dört beş bin adım ilerde dikilmiş olan tuğları kaparak yeniden otağa **geleceklerdi**.’*

*Kür Şad menen İşbara Alp aga eliüüdön cebe menen ‘Türk’ degen sözdü **cazışmak**. Cazuunu kimisi birinçi bütürsö oşol **cenüüçü bolmok**. (KÖ, 56) ‘Kür Şad ve İşbara Alp elişer okla bu tahtalara ‘Türk’ sözünü **yazacaklardı**. Yazıyı kim daha önce bitirirse birinci olarak o **kutlanacaktı**.’*

1.1.3.3. Kz. -GAlI + tur/jür/jatır/otr, Kr. -GAnI + tur/cür/cat/otur/kal

1.1.3.3.1. Yapısı

Kazak Türkçesi dil bilgisi kitaplarında *senimdi keler şaq* ‘emin olunan gelecek zaman’, *maqsattı keler şaq* ‘niyet ifadeli gelecek zaman’ olarak; Kırgız Türkçesi dil bilgisi kitaplarında ise münferit olarak ele alınmayan ancak belirli gelecek zaman (*aykın keler çak*) içinde verilen bu kip, henüz gerçekleşmemiş ancak gerçekleşmek üzere olan veya yakın gelecekte yapılması planlanan oluş, durum ve kılışı bildirir. Bu nedenle bu kip ‘yakın gelecek zaman’ olarak adlandırılabilir.

Kipin yapısı zarf-fiil kökenli -GAlI/-GAnI eki, durum fiilleri olarak adlandırılan yardımcı fiiller ve zamir kökenli şahıs eklerinden ibarettir.

Kip, Kazak Türkçesinde daha işlektir ve oturmuş bir yapıya sahiptir. Kırgız Türkçesinde ise çok işlek bir kip değildir. Kırgız Türkçesi metinleri üzerinde yapılan edebî eser taramalarında kipe rastlanmamıştır. Kipin örnekleri Genel Ağ ortamından elde edilmiştir. Bu örneklerde de sadece birinci ve üçüncü şahıslara dair örnekler bulunabilmiştir. Ayrıca bu lehçede kipin olumsuz örneklerine de rastlanmamıştır. Tabloda kipin olumsuz çekimi dilin işleyişi dikkate alınarak verilmiştir.

Kipin çekim özellikleri şu şekildedir:

Tablo 29: Kazak Türkçesinde -GAI + tur/ jür/ jatur/otur, Kırgız Türkçesinde -GANI + tur/ cür/cat/otur/kal Yapısındaki Gelecek Zaman Çekimleri

Kazak Türkçesi	
Olumlu şekil (Bolımdı Türü)	
Teklik (Jekşe)	Çokluk (Köpşe)
<i>barğalı jatırmin/turmin</i> <i>/otırmin/jürmin</i> ‘yakında gideceğim’.	<i>barğalı jatırmız/turmız</i> <i>/otırmız/jürmiz</i>
<i>barğalı jatırsıñ/tursıñ/otırsıñ/jürsıñ;</i> <i>barğalı jatırsız/tursız/otırsız/jürsız</i>	<i>barğalı jatırsıñdar/tursıñdar</i> <i>/otırsıñdar/jürsıñder;</i> <i>barğalı jatırsızdar/tursızdar</i> <i>/otırsızdar/jürsızder</i>
<i>barğalı jatur/tur/otur/jür</i>	<i>barğalı jatur/tur/otur/jür</i>
Olumsuz Şekil (Bolımsız Türü)	
<i>barğalı jatқан/turған/oturған/jürген</i> <i>joқpın</i> ‘yakında gideceğim’	<i>barğalı jatқан/turған/oturған/jürген</i> <i>joқpız</i>
<i>barğalı jatқан/turған/oturған/jürген</i> <i>joқsıñ;</i> <i>barğalı jatқан/turған/oturған/jürген</i> <i>joқsız</i>	<i>barğalı jatқан/turған/oturған/jürген</i> <i>joқsıñdar;</i> <i>barğalı jatқан/turған/oturған/jürген</i> <i>joқsızdar</i>
<i>barğalı jatқан/turған/oturған/jürген joқ</i>	<i>barğalı jatқан/turған/oturған/jürген joқ</i>
Kırgız Türkçesi	
Olumlu şekil (Oñ forma)	
Teklik (Cekelik Türü)	Çokluk (Köptük Türü)
<i>barganı</i> <i>catam(in)/turam(in)/oturam(in)/cüröm(</i> <i>üm)</i> ‘yakında gideceğim’.	<i>barganı catabız/turabız/oturabız/cüröbüz</i>

<i>barganı</i> <i>catasıñ/turasıñ/oturasıñ/cürösüñ;</i> <i>barganı catasız/turasız/oturasız/cürösüz</i>	<i>barganı</i> <i>catasıñar/turasıñar/oturasıñar/cürösüñör;</i> <i>barganı catasızdar/turasızdar/oturasızdar</i> <i>/cürösüzdör</i>
<i>barganı catat/turat/oturat/cüröt</i>	<i>barganı catat/turat/oturat/cüröt</i> <i>barganı catıшат/turuшат/oturuшат/cürüşöt</i>
Olumsuz şekil (Ters forma)*	
Teklik (Cekelik Türü)	Çokluk (Köptük Türü)
<i>barganı catkan/turgan/oturgan/cürgön/</i> <i>cokmun ‘gitmeyeceğim’</i>	<i>barganı catkan/turgan/oturgan/cürgön/</i> <i>cokpuz</i>
<i>barganı catkan/turgan/oturgan/cürgön/</i> <i>coksuñ;</i> <i>barganı catkan/turgan/oturgan/cürgön/</i> <i>coksuz</i>	<i>barganı catkan/turgan/oturgan/cürgön/</i> <i>coksuñar;</i> <i>barganı catkan/turgan/oturgan/cürgön/</i> <i>coksuzdar</i>
<i>barganı catkan/turgan/oturgan/cürgön/</i> <i>cok</i>	<i>barganı catkan/turgan/oturgan/cürgön/</i> <i>cok</i>

Kipin soru biçimi soru ekinin çekimden sonra getirilmesi ile yapılır: Kz. *bargalı jatırmın ba?* ‘gidecek miyim?’, *aytkalı tursıñ ba?* ‘söyleyecek misin?’ *jazgalı jatkan joksız ba?* ‘yazmayacak mısınız?’; Kr. *barganı catasızbı?* ‘gidecek misiniz?’, *aytkanu turasızbı?* ‘söyleyecek misiniz?’.

Olumlu çekimde yardımcı fiiller Kazak Türkçesinde yalın biçimdeyken Kırgız Türkçesinde basit şimdiki zaman kipi ile çekimlenmiş biçimde kullanılır.

Kipi kuran ek olan *-GAlI /-GANI* eki aslında bir zarf-fiil ekidir. Bu ek, tarihi yazı dillerinde amaç, maksat bildiren zarf-fiil eki olarak kullanılmıştır (Bk. Eckmann 2009: 117; Eckmann 1998: 198; Gabain 2007: 86). Bu durum çağdaş Kazak Türkçesinde de Kırgız Türkçesinde de devam etmektedir. “-ğalı, -geli ekli zarf-fiil eylemin yapılma amacını veya eylemin bitmeye yaklaştığını bildirir.” (Nurcamal 2007: 238). *Kırgız Adabiy Tilinin Grammatikası* adlı eserde ekin çoğunlukla maksat bildirdiği belirtilmiştir (Oruzbayeva vd. 2009: 455). Kipin yakın gelecek zaman anlamının bu ekten kaynaklandığı düşünülebilir.

Dikkat çeken bir husus Karahanlı Türkçesinde de yakın gelecek zamanın bulunmasıdır. Ercilasun, Kutadgu Bilig’de *-GAlIr* eki ile kurulan bir yakın gelecek zaman olduğunu ifade etmiştir (1984: 133).

Kip, Kazak Türkçesi dil bilgisi kitaplarında farklı biçimlerde işlenmiştir. Iskakov, bu kipi şimdiki zamanlar içinde belirsiz şimdiki zaman (*neğaybıl osı şaķ*) olarak göstermiştir. “Bu yapı gelecekte yapılmak niyetinde olan iş hakkındaki fikri konuşulan zamanda (şimdiki zamanda) gerçekleşecek gibi gösterir.” (Iskakov 1991: 332).

Oralbay Nurcamal ise bu kipi *-MAķıI* eki ile kurulan gelecek zamanla birlikte niyet ifadeli gelecek zaman bahsinde ele almıştır. “Niyet ifadeli gelecek zamanın bu türü iki türlü anlamda kullanılır: 1) maksat anlamı bildirir, 2) hareketin gelecekte yapılmaya hazır olduğunu bildirir.” (2007: 306).

İsayev ve Balakayev ise bu kipi emin olunan gelecek zaman (*senimdi keler şaķ*) olarak ele almıştır (İsayev 2007: 305; Balakayev vd 1967 201).

Kırgız Türkçesi dil bilgisi kitaplarında ise kip çok ele alınmamıştır. Bu yapı yalnızca Kudaybergenov, Tursunov ve Sıdıkov’un yazdığı *Kırgız Adabiy Tilinin Grammatikası* isimli eser kip bahsinde, kesin gelecek zaman içinde gösterilmiştir. “Kesin gelecek zaman *-ganı* zarf-fiil eki almış asıl fiilden sonra *-a* zaman eki eklenen *cat, cür, otur, tur* yardımcı fiillerinin eklenmesi ile de yapılır. Anlam yönünden iş-hareketin yakın zamanda olacağını bildirir.” (Kudaybergenov vd. 397).

Davletov ve Kudaybergenov bu yapıyı zaman bahsinde değil de *-ganı* zarf-fiil ekini işlerken vermiştir. Ekin anlamları bahsinde şunlar kaydedilmiştir: “İş-hareketin bitmeye yaklaştığını, bitmek üzere olan işi bildirir. Bu durumda *kal, tur, cat* fiilleri ile birlikte kullanılır: *Taņ atkanı kaldı* ‘Tan atmak üzere’, *Kurup catkan saraydı bütökünü kalıştı*. ‘Yaptıkları sarayı bitirmek üzereler’, *Kaşka bee tuuganı kaldı*. ‘Akıtmalı hayvan kısarak doğurmak üzere’...*Atıp ciber uçkanı turat* ‘Vur, uçmak üzere’, *barganı catışat* ‘varmak üzereler.’ (1980: 191).

Aslında kip hem maksat hem de eylemin gerçekleşmesinden emin olma bildirebilir. Bu zaman kipiyle çekimlenmiş eylemde konuşucu, eylemin gerçekleşmek üzere olduğuna şahit olur. Bu nedenle yukarıda da söylendiği gibi kipi yakın gelecek zaman olarak adlandırmak yerinde olacaktır.

1.1.3.3.2. İşlevleri

a) Yakın Gelecek Zaman İşlevi

Kipin temel işlevi henüz gerçekleşmemiş olan ancak gerçekleşmek üzere bulunan oluş, durum veya kılışı bildirmesidir.

Kazak Türkçesinden Örnekler

Қауіп менің бір басымда емес, бүкіл рота жау қолында қалғалы тұр. (E, 351) ‘Sadece benim başım belada değil, bütün rota düşmanın elinde **kalmak üzere / kalacak.**’

Бір бала тәрбиелеп өсірдім. Ендігі бала міне, университет бітіргелі отыр. (İ, 117) ‘Bir çocuk yetiştirdim. Şimdiki çocuk işte, yakında üniversite **bitirecek.**’

- *Ол осылардың бәрине де ұқсамайтын жаңа ағым туғызғалы жүр,* - деп қосарланды *Задә.- Белгігулавизм жасамақ.* (İ, 242) ‘- O, bunların hiç birine benzemeyen yeni bir akım **oluşturmak üzere.** - Belgigulovizm oluşturacak.’

Мандат туwралы нақты есеп пошта арқылы жібергелі жатır. (J, 73) ‘Manda konusundaki ayrıntılı bir rapor posta ile **gönderilmek üzeredir.**’

- *Қарағым, ұлы сөзде уят жоқ, саған аytuwım лайық болмаса да, бір сөзді аytқалы тұрмын.* (ME, 101) ‘- Yavrım, büyük sözünde utanılacak taraf yoktur, sana söylemem uygun olmasa da bir şey **söyleyeceğim.**’

Жалғыз алданışı, jubанışынан ayrılıp, қуw молaday қулазıp қалатın jetimdik, қуwbastıқ da бүgingi күн kelgeli тұр. (ME, 125) ‘Birtanecik avuntusundan, tesellisinden ayrılıp, kuru mezar gibi تنها bırakacak olan yetimlik, kimsesizlik işte bugün **gelecek / gelmek üzere.**’

Жақında уyғырлар көтерілгелі жатır. (ME, 339) ‘Yakında Uygurlar **ilerleyecek.**’

Ал бүging keшке kolhozға жүргелі тұрмын. (İ, 245) ‘Bu akşam kolhoza **gideceğim.**’

Kırgız Türkçesinden Örnekler

Кыргызстан kaçан электр энергетикасында еgemendüü болот деп 20-30 cıldан бері күткөнбүз. Міна кудай buyursa, ошол күн kelgeni турат дешти. (w18) ‘Kırgızistan

elektrik enerjisinde ne zaman bağımsız olacak diye 20-30 yıldan beri bekliyorduk. İşte, inşallah o gün **gelmek üzere** dediler.’

*Birok, 8,3 % gana eldin dobuşun alğan partiya Ökmöt başına, demek mamleket başına **kelgeni turat.*** (w19) ‘Ancak halktan % 8,3 oy alan parti hükûmetin başına, yani ülkenin başına **gelecek.**’

*Türkmönstandağı orus elçiliginin işine çekttöö kirgizilgenine baylanıştuu, Rossiya Aşşabadka karşı **çara körgönü catat.*** (w20) ‘Türkmenistan’daki Rus elçiliğinin işine tehdit unsurlarının karışması ile ilgili olarak Rusya Aşkabat’a karşı bir **çözüm bulacak.**’

*Emi oşol kelin menen uulumdu üygö alıp **kelgeni turam.*** (w21) ‘İşte bu gelin ve oğlumu alıp eve **geleceğim.**’

*Cakında kıştın suuk künündö ekzotikalık ölködö **es alıp kelgeni turam.*** (w22) ‘Yakında kışın soğuk günlerinde egzotik ülkede **dinleneceğim.**’

b) Niyet, İstek İşlevi

Kipin bir diğer önemli işlevi niyet bildirmesidir. Burada henüz gerçekleşmemiş ancak yakın gelecekte gerçekleşmesi istenen, planlanan niyet veya istek ifadesi vardır.

Kazak Türkçesinden Örnekler

- *Frantsuz tilin de **üyrengeli jürsiñ be?** - dep suradı Gülşat.* (İ, 220) ‘- Fransızca’yı da mı **öğreneceksin?** diye sordu Gülşat.’

*Erteñ men bir boz kaska aytıp soyıp, bir kawım eldi **jiygalı oturmın.*** (ME, 259) ‘Sabahleyin boz bir kaska (alnında beyaz leke olan hayvan) kesip, bir grup insan **toplayacağım.**’

*Mınaw kesigimen Baktıguldağı maldıñ jarımınan köbin **sıyrıp-sıyrıp alğalı otr.*** (ME, 207) ‘Bu kararıyla Baktıgul’daki malın yarısından çoğunu **silip süpürecekti.**’

Jağıptı İsmayıldıñ kızı mensinbeydi, oqıǵan jigit İslámge ketipti degen sózdi elge jayǵalı otr. (ME, 93) ‘Yakup’u İsmail’in kızı beğenmiyor, okumuş delikanlı İslam’a vardı sözünü halka **yaymak istiyorlar.**’

Kırgız Türkçesinden Örnekler

Semetey kelse atasın/ Aytkanı cüröt Sarı taz./ Semetey menen kırgızga/ Ketkeni cüröt Sarı taz. (w23). ‘Semetey gelirse atasını **anlatacak** Sarı taz. Semetey ile Kırgız eline **gidecek.**’

c) Belirsiz Gelecek İşlevi

Kipin belirsiz gelecek bildirdiğine dair Kazak Türkçesinde bir örnek bulunabilmiştir. Bu örnekte tahmin ifadesi vardır.

Örnek

Akjelke bir awız habar berse, Jarkentten pälendey asker kıptap kelgeli otr. ‘Aljelke bir haber gönderse, Yarkent’ten onca asker toplanıp **gelir.**’ (ME, 295)

1.1.3.4. Kz. -GAlI + tur/ jür/ jatır/otr + edi

1.1.3.4.1. Yapısı

Yalnızca Kazak Türkçesinde rastlanan bu yapı yukarıda anlatılan yakın gelecek zamanın aktarma biçimidir. Yapılan taramalarda bu kipin Kırgız Türkçesinde örneğine rastlanmamıştır.

Kipin yapısı Kipin yapısı zarf-fiil kökenli *-GAlI/-GAnI* eki, durum fiilleri olarak adlandırılan yardımcı fiiller ek fiilin görülen geçmiş zaman biçimi olan *edi* ve zamir kökenli şahıs eklerinden ibarettir.

Bu yapı da yakın gelecek zaman bildiren yapılardan biridir. Konuşmacı yakın gelecekte olması tasarlanan oluş, durum veya kılışı bir başkasına aktarmak istediği zaman bu kipi kullanır. Kip çekiminde kullanılan *edi* ek fiilin görülen geçmiş zaman şekli, geçmiş zaman bildirmekten ziyade aktarma bildirir.

Kipin çekim tablosu aşağıdaki gibidir:

Tablo 30: Kazak Türkçesinde -GAI + tur/ jür/ jatur/otur + edi Yapısındaki Gelecek Zaman Çekimi

Kazak Türkçesi	
Olumlu şekil (Bolımdı Türi)	
Teklik (Jekşe)	Çokluk (Köpşe)
<i>barğalı jatur/tur/otur/jür edim</i> ‘gitmek üzereydim’.	<i>barğalı jatur/tur/otur/jür edik</i>
<i>barğalı jatur/tur/otur/jür ediñ;</i> <i>barğalı jatur/tur/otur/jür ediñiz</i>	<i>barğalı jatur/tur/otur/jür ediñder;</i> <i>barğalı jatur/tur/otur/jür ediñizder</i>
<i>barğalı jatur/tur/otur/jür edi</i>	<i>barğalı jatur/tur/otur/jür edim</i>

Yapılan taramalarda kipin olumsuz biçimine rastlanmamıştır. Zaten *gitmemek üzereydim* gibi bir yapının yerine *gitmeyecektim* şeklinin kullanılması normal bir durumdur. Bu kipin olumsuz biçimi yerine Kazak Türkçesindeki diğer gelecek zaman biçimlerinin olumsuzu kullanılır. Ancak Kenan Koç ve Oğuz Doğan bu kipin olumsuz biçiminin *barğalı jatқан жоқ edim*; soru biçimininse *barğalı jatқан ba ediñ?* biçiminde olduğunu aktarırlar (2004: 293).

Yapılan taramalarda çekimde *edi* biçim birimi yerine görülen geçmiş zaman ekinin doğrudan yardımcı fiile getirildiği de görülmüştür: *atқа mingeli jattı* ‘ata binmek üzereydi’.

Kazak Türkçesi dil bilgisi kitaplarında bu kipe dair bilgiye rastlanmamıştır.

1.1.3.4.2. İşlevleri

a) Yakın Gelecek Zaman İşlevi

Kipin tek işlevi yakın gelecek zamanda olması planlanan oluş, durum veya kılışı başkasına aktarmaktır. Kip çekiminde her ne kadar *edi* ek fiilin görülen geçmiş zamanı kullanılsa da bu biçim birim geçmiş zamana işaret tmekten ziyade aktarma bildirir. Bu kiple henüz gerçekleşmemiş olan fiil bildirilir.

Örnekler

Endi bolmasa filfaktan ozğalı jatur edik. (İ, 120) ‘Şimdi hiç olmazsa filfaktan (filoloji fakültesinden) öne geçmek üzereydik.’

Şarşap kalıppın, üzilis jasayın dep dalağa şıkkalı jatır edim. (İ, 176)
‘Yorulmuşum, mola vereyim diye dışarı **çıkacaktım/çıkmağ üzereydim.**’

Bügin ya erteñ Kasımınñ basına tawap etüwge barğalı jatır edik. (w24)
‘Bugün veya yarın Kasım’ın (Kasım Amanjolov) **türbesini ziyaret edecektik.**’

Erteñ demalıs üyine barğalı jatır edim, sizdermen hoştasuwğa keldim, dedi säl uyala söylep. (w25) ‘Yarın dinlenme evine **gidecektim**, sizlerle görüşmeye geldim, dedi birazcık utanarak.’

Baktıgul umırt jabıla atqa mingeli jattu. (ME, 199) ‘Baktıgul akşam karanlık çökünce ata **binecekti.**’

Endi bolmasa öziñizden süyiñşi surawğa barğalı tur edim. (w26) ‘Şimdi sizden müjdeli haberi **sormak üzereydim.**’

1.1.3.5. Kz. -GAlI + tur/jür/jatır/otur + eken

1.1.3.5.1. Yapısı

Yalnızca Kazak Türkçesinde görülen ve Türkiye Türkçesi terminolojisine göre “yakın gelecek zamanın rivayeti” biçiminde adlandırılabilir olan bu zaman, henüz gerçekleşmemiş, gerçekleşmesi rivayet biçiminde bilinen oluş, durum veya kılışı bildirir.

Kipin yapısı zarf-fiil kökenli -GAlI/-GAnI eki, durum fiilleri olarak adlandırılan yardımcı fiiller, ek fiilin öğrenilen geçmiş zaman biçimi olan *eken* ve zamir kökenli şahıs eklerinden ibarettir. Çekimde bulunan *eken* ek fiilin öğrenilen geçmiş zamanı, geçmiş zamana işaret etmekten ziyade yakın gelecekte gerçekleşmesi planlanan oluş, durum veya kılışı başkasına aktarma bildirir.

Çekim tablosu aşağıdaki gibidir:

Tablo 31: Kazak Türkçesinde -GAlI + tur/ jür/ jadır/otur + eken Yapısındaki Gelecek Zaman Çekimi

Kazak Türkçesi	
Olumlu şekil (Bolımdı Türi)	
Teklik (Jekşe)	Çokluk (Köpşe)
<i>barğalı jadır/tur/oturmin/jür ekenmin</i> 'gitmek üzereymişim.'	<i>barğalı jadır/tur/otur/jür ekenbiz</i>
<i>barğalı jadır/tur/otur/jür ekensiz;</i> <i>barğalı jadır/tur/otur/jür ekensiz</i>	<i>barğalı jadır/tur/otur/jür ekensizder;</i> <i>barğalı jadır/tur/otur/jür ekensizder</i>
<i>barğalı jadır/tur/otur/jür eken</i>	<i>barğalı jadır/tur/otur/jür eken</i>
Olumsuz Şekil (Bolımsız Türi)	
<i>barğalı jatқан/turған/oturған/jürген жоқ</i> <i>ekenmin</i> 'yakında gitmeyecekmişim'	<i>barğalı jatқан/turған/oturған/jürген жоқ</i> <i>ekenbiz</i>
<i>barğalı jatқан/turған/oturған/jürген жоқ</i> <i>ekensiz;</i> <i>barğalı jatқан/turған/oturған/jürген жоқ</i> <i>ekensiz</i>	<i>barğalı jatқан/turған/oturған/jürген жоқ</i> <i>ekensizder;</i> <i>barğalı jatқан/turған/oturған/jürген жоқ</i> <i>ekensizder</i>
<i>barğalı jatқан/turған/oturған/jürген жоқ</i> <i>eken</i>	<i>barğalı jatқан/turған/oturған/jürген жоқ</i> <i>eken</i>

Kipin soru biçimi soru ekinin *eken* biçim biriminden önce getirilmesiyle yapılır: *barğalı jadır ba eken?* 'gitmek üzere miymiş?'.

Çekimde *eken* yerine -GAn öğrenilen geçmiş zaman ekinin doğrudan yardımcı fiilin üzerine geldiği de görülmüştür: *satқalı jürген* 'satmak üzereymiş'

1.1.3.5.2. İşlevleri

a) Yakın Gelecek Zaman İşlevi

Kipin tek işlevi yakın gelecek zaman bildirmesidir. Bu ifade henüz gerçekleşmemiş, gerçekleşeceği rivayet biçiminde bilinen veya sonradan fark edilen oluş, durum veya kılışı bildirir. Eylemin gerçekleşeceği bilgisi başkasından duymaya, sonradan fark etmeye dayalıdır.

Örnekler

Ayağında tünde Uzaktardı jürgizgeli jadır eken degen habardı estisimen atına mine sala Döngelek sazға şaptı. (ME, 331) 'Sonunda geceleynin Uzak Köyü'nden

olanları (cepheye) **yürüteceklermiş** haberini duymasıyla atına bindi, Döngelik sazlığına doğru dörtlüye koşturdu.’

*Onuñ eki ögizi men soķası bar. Soķasın **satķalı jürgen**, satpa deyik.* (E, 270) ‘Onun iki öküzü ile sabanı var. Sabanını **satacakmış**, satma diyelim.’

*Sonuñ mezewi boyınģa vokzaldıñ sırtındağı köpirden asıp edim, tramvay jaņa ğana **jürgeli tur eken**, men de kelip iliktim, tramvay da jürdi.* (E, 280) ‘Onun işaretine göre istasyonun dışındaki köprüden geçmişim, tramvay **hareket etmek üzereymiş**, ben de gelip iliştim, tramvay hareket etti.’

- *E-e, dep Aķmet uzaķ ıñıldap otırģan son, -sender meni, bayağı İtbergen **ķılģalı jür ekensin**der, - dedi de, ornınan turdı.* (Ėabiden Mustafın, Milliyoner, 37) ‘- Ee diye Ahmet uzun süre mırıldandıktan sonra sizler beni önceki İtbergen **yapmak üzereymişsiniz**, dedi ve yerinden kalktı.’

*Özi köp äyel **barģalı jatķan joķ eken.*** (w27) ‘Kendisi çok kadın **almayacakmış**.’

*1979 jıldıñ köktemi bolatın. Erik Kökeyev sumdıķ takırıpķa bayandam **oķıģalı jatır eken** degen ķawaset taradı.* (w28) ‘1979 yılının ilkbaharıydı. Erik Kökeyev şu uğursuz konuyla ilgili açıklama **okuyacakmış** diye dedikodu yayıldı.’

*Sizdin Kentavr kitabıñız Londonda ağılģın tilinde **jarıķ körģen eken.** Kuttı bolsın aytayıķ degen edik.* (w29) ‘Sizin Kentavr kitabınız Londra’da **yayınlanmak üzereymiş**. Hayırlı olsun demiştik.’

2. BÖLÜM

2.1. TASARLAMA KİPLERİ

Kazak Türkçesi dil bilgisi kitaplarında *neğaybil raylar*, *neğaybil (irrealді) raylar* ‘gerçek olmayan kipler’ olarak adlandırılan, Kırgız Türkçesi dil bilgisi kitaplarında ise özel olarak isimlendirilmeyen yalnızca bildirme kiplerinden (*bayandagiç ıngay*) farklı olarak emir, şart, istek ve niyet kipi şeklinde verilen tasarlama kipleri; henüz gerçekleşmemiş, gerçekleşmesi gelecek zaman düzeyinde planlanan, dilenen, istenen, gerekli koşulan, emredilen oluş durum veya kılışı; geçmiş zaman düzleminde gerçekleşmemiş isteği (*keşke kalem alsaydım*) ve gerekliliği (*seni daha önce sevmeliymişim*) bildiren kiplerdir.

Tasarlama kipleri, Türkiye Türkçesini konu alan çalışmalarda “isteme kipleri” (Atabay vd. 2003: 212, Bozkurt 2004: 17), “dilek kipleri” (Ediskun 1999: 174, Gencan 1966: 244), “uyarı kipleri” (Banguoğlu 2004: 443) gibi farklı isimlerle adlandırılmıştır.

Ergin, bildirme kiplerini tanımladıktan sonra fiil şekillerinin bir kısmının da tasarlanan bir hareketi ifade ettiğini, bunlara da tasarlama kipleri adı verildiğini ifade etmiş ve şunları kaydetmiştir: “Tasarlama kiplerinde ise zaman ifadesi yoktur. Bu kipleri yapan şekil ekleri yalnız bir takım şekiller ifade ederler. Bu şekiller de tasarlamamanın şart, istek, gereklik veya emir şeklinde ortaya çıktığını gösterir.” (2005: 289).

Görüldüğü üzere Ergin, tasarlama kiplerinde bir zaman ifadesinin bulunmadığını ifade eder. Ancak dikkat edilmesi gereken bir husus, tasarlama kiplerinin basit biçimlerinin gelecek zaman düzleminde gerçekleşecek olmasıdır. Zira zaman zarfları ile de tasarlama kiplerine zaman ifadesi eklemek mümkündür. Bunu dikkate alan Kerime Üstünova ‘Dilek Kiplerinde Zaman Kavramı’ isimli makalesinde bu fikri örneklerle desteklemiştir (2004: 678-686).

Zeynep Korkmaz, “Tasarlama kiplerinde, bildirme kiplerinde olduğu gibi bildirme, haber verme biçiminde bir oluş ve kılış yoktur. Bu kipler, daha

gerçekleşmemiş olan, ancak gerçekleşmesi istek, emir, şart ve gereklilik şekillerinde tasarlanan kiplerdir.” (2009: 647) diyerek tasarlama kipleriyle bildirme kiplerinin farkını açıklamıştır.

Tahsin Banguoğlu, uyarı kiplerinin kişiye ait eğilim bildirdiğini ifade eder (2004: 442-443). Bu yönüyle tasarlama kipleri bildirme kiplerine göre daha öznedir.

Kaya Bilgegil, dilek kipleri olarak adlandırdığı tasarlama kiplerine dair şunları kaydeder: “Söz söyleyenin, eylem hakkındaki niyet ve duygusunu ifade eden kipler, bu çerçeve içine girer. Bu fiiller genel bir anlamıyla istek ifade etmektedir.” (2009:261).

Fatma Türkyılmaz, bazı gramercilerin konuya ilişkin görüşlerini değerlendirerek şunları dile getirir: “Diyebiliriz ki tasarlama kiplerinin henüz gerçekleşmemiş olan, tasarlanan, tasarıda olan, tasavvur edilen, düşünülen, arzu edilen, şarta bağlanan veya olması istenen durumları ifade etmek için kullanıldığı bu araştırmacıların ortak görüşüdür. Yalnızca şekil ifade eden eklerle kurulan tasarlama kipleri şart, istek, gereklilik ve emir şekillerinden meydana gelir. Sadece emir kipi, her şahısta ayrı bir emir eki alması ve emir kipini yapan eklerin aynı zamanda şahsı da bildirmeleriyle diğer tasarlama kiplerinden ayrılır.” (1999: 10)

Tasarlama kipleri Kazak ve Kırgız Türkçesi dil bilgisi kitaplarında de işlenmiştir. Yalnız, Kazak Türkçesinde hususi bir adlandırması varken, Kırgız Türkçesinde bildirme kiplerinden farklı olan kipler, tasarlama kipleri olarak işlenmiştir.

Iskakov, fiil yapılarının yalnızca hakikati veya gerçeği bildirmediğini, gerçek olmayan, gerçekleşmeyen, gerçekleşmesinin veya gerçekleşmemesinin şüpheli olduğu iş-hareketi de bildirdiğini belirterek sözlerini şöyle sürdürmüştür: “Tasarlama kiplerinin bildirdiği temel anlamları emir, direktif, dilek, rica, yalvarma, şart, gereklilik, zorunluluk, lazımlılık, mümkünlük, şüphelilik gibi iş-hareketle bağlantılı olan anlamlardır. Sadece geleceğe yöneliktir.” (1991: 315-316). Yazar, tasarlama kiplerinin emir, şart ve istek kipi olarak üçe bölündüğünü belirtmiştir.

Oralbay Nurcamal, tasarlama kipleri ile ilgili olarak şunları dile getirmektedir: “Fiil yapıları hareketin gerçek hayatta olmuşluğunu, olmamışlığını bildirmekle birlikte gerçekleşmesi şüpheli, gerçek dışı hareketi de bildirir. Örneğin *barsı* ‘gitsene’, *barğaysıñ* ‘gitmek istiyorsun’, *barsa iygi edi* ‘gitseydi’, *baruwğa boladı* ‘gitmek mümkün’, *barsa eken* ‘gitseymiş’ fiil yapıları gerçek hayatta meydana gelen hareketi bildirmez, onlar gerçekleşmesini konuşmacının emrettiği, dilediği, istediği şartlı hareketleri bildirir. Bu kılışların gerçek hayatta olması veya olmamasına dair hiçbir bilgi yoktur. Bunlarda iş-hareketle ilgili konuşmacının isteği, niyeti fikri dile getirilmiştir. Tasarlama kipleri hareketin gerçek hayatla ilişkisini bildirmeden hareket hakkında konuşucunun fikrini bildiren kiplerdir.” (2007: 274).

Kırgız Türkçesi dil bilgisi kitaplarında tasarlama kiplerine dair ayrı bir başlık açılmamış, kipler şu şekilde gösterilmiştir:

1. Bildirme kipi (*bayandagıç ıñgay*);
- 2) Emir kipi (*buyruk ıñgay*);
- 3) Şart kipi (*şarttuu ıñgay*);
4. İstek kipi (*kaloo ıñgay*);
5. Niyet kipi (*niyet ıñgay*) (Oruzbayeva vd. 2009: 415).

Grammerlerde genel temayül bu yöndedir. Ancak bildirme kipinin zamanla bağlantılı kipler olduğu belirtilerek diğer dört kip ayrı telakki edilmiştir. Tasarlama kiplerinin bildirme kiplerinden farkını göstermek açısından şu bilgiler önemlidir: “Kipin diğer türlerinde ise iş-hareketi tahmin, imkân, şart, dilek, buyruk, vb. şekillerde gerçek olmayan şekilde verilir. Bu nedenle bunların zaman anlamı açıkça fark edilmez.” (Davletov-Kudaybergenov 1980: 160).

Çalışmanın bu bölümünde Kazak ve Kırgız Türkçelerindeki tasarlama kipleri işlenecektir.

2.1.1. EMİR KİPİ

Ekleriyle hem şekil hem de şahıs bildirmesi yönüyle diğer tasarlama ve bildirme kiplerinden ayrılan emir kipi, tasarlanan hareketin gerçekleştirilmesi için işi yapacak kişiye buyurma bildiren kiptir. Bu kip, Kazak Türkçesinde *buyırık ray*, Kırgız Türkçesinde *buyruk ıngay* olarak adlandırılır.

Türkiye Türkçesi dil bilgisi kitaplarında konunun benzer biçimde işlenmesine rağmen emir kipi çekimiyle ilgili farklı görüşler de ortaya konulmuştur. Bu fark, birinci teklik ve çokluk şahıs emir eklerinin istek kipi içinde gösterilmesinden ibarettir. Bu farklı görüşlerin ortaya çıkmasındaki temel neden birinci şahısların kendine emir veremeyeceği düşüncesidir.

Muharrem Ergin, Zeynep Korkmaz, Ahmet Bican Ercilasun, Emin Özdemir, İbrahim Delice, Fatma Türkyılmaz birinci şahıs emir eklerini emir kipi içinde değerlendirirken Haydar Ediskun, Tahir Nejat Gencan, Kaya Bilgegil, Tahsin Banguoğlu, Neşe Atabay, Fuat Bozkurt ise istek kipi içinde değerlendirmiştir.

Ergin, emir eklerinin tasarlanan hareketi emir biçiminde ifade ettiğini, hareketin emirle yapılmasını işaret ettiğini söyledikten sonra şunları kaydetmiştir: “Görülüyor ki Türkçede bütün şahıslar için emir eki vardır. Böyle olduğu hâlde birinci şahıs kendi kendine emredemez şeklinde yanlış bir düşünce ile öteden beri emir birinci şahıslarının mevcut olmadığı ileri sürülür. Yabancı gramerlerin tesiri ile yerleştiği anlaşılan bu kanaat tamamiyle yanlıştır. Yabancı dillerde emir birinci şahısları olmayabilir. Fakat Türkçede böyle bir durum yoktur. Türkçede emir birinci şahıslar için, gördüğümüz gibi, ayrı ayrı ekler vardır. Gerçi bu ekler son zamanlarda, düşen istek birinci şahıs eklerinin yerini tutmuş, bu yüzden istek ve emir şekilleri karışmıştır. Fakat bugün istek birinci şahısları için kullanılan ekin istek fonksiyonunda emir eki olduğunu unutmamak, bu eklerin doğrudan doğruya birinci şahıs istek ekleri olduğunu zannetmemek lâzımdır.” (2005: 304, 307). Görüldüğü gibi Ergin, bu değişikliği bir işlev değişmesine bağlamıştır.

Zeynep Korkmaz, emir kipini “Emir kipi, yapılması istenen işi kesinliğe bağlayarak emir biçiminde ifade eden bir gramer kalıbıdır.” şeklinde tanımladıktan

sonra birinci şahıs emir eklerine dair şunları kaydeder: “Yalnız burada şu noktaya da açıklık kazandırmak gerekir: Yukarıda işaret edildiği gibi Türkiye Türkçesi yazı dilinde -A istek ekinin birinci şahıslarda zayıflamış ve körelmiş olması, bu görevi -*AyIm* eki üzerinde yoğunlaştırmıştır.” (2009: 665, 669). Görüldüğü gibi Korkmaz da emir ekinin istek eki ile karışmasını istek ekinin işlerliğinin kaybolmasına bağlamaktadır.

Gabain’in Eski Türkçede teklik ve birinci çokluk şahıslarda emir ekinin var olduğunu göstermesi (2007: 79) yazarların bu görüşlerini desteklemektedir

Ahmet Bican Ercilasun, birinci şahıs emir eklerinin istek eki olmasına itiraz eder. Birinci şahısların kendine emir edebileceğini iddia ederek görüşünü örneklerle destekler. Bu eklerin emir ekleri içinde düşünülmesi gerektiğini, istek anlamının diğer tasarlama kiplerinde de var olduğunu belirtir (1994: 2-9).

Tahsin Banguoğlu, emir kipini buyuru kipi olarak adlandırmış ve şunları kaydetmiştir: “Buyurunun bildirme kipi, bir tek kipi vardır. Demek ki onun üç tarzı, anlatması, söylentisi ve şartı olmaz. Bu tek kip de tekli ve çoklu ikinci ve üçüncü şahıslardan ibarettir. Buyuru eydilen veya sözü geçene eydenin nazari olarak kesin eğilimini duyuran bir kip olduğu için birinci kişiye yönelmesi mantıkî sayılmaz.” (2004: 473).

Kaya Bilgegil de Tahsin Banguoğlu gibi “bu kipe giren fiiller birinci şahıstan mahrumdur.” diyerek birinci şahıs eklerini emir eki içine dâhil etmemiştir (2009: 262).

Serebrenikkov ve Gadjeva bu kipte durumu bir adım daha öteye taşıyarak “Asıl emir kipi teklik ve çokluk ikinci şahıstır.” der (2011: 183). Burada yazarlar emir kipini ikinci şahsın doğrudan muhatab olmasıyla alakalı olarak düşünmüştür.

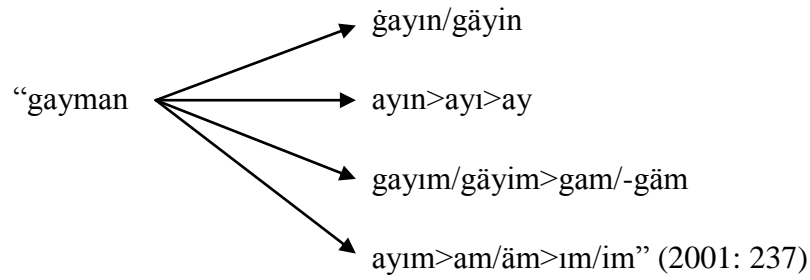
Deny ve Kononov ise birinci çokluk şahıs emir ekini emir ekleri içinde verirken teklik şahıs ekini göstermezler (Deny 1941: 607, Kononov 1956: 445).

Emir kipi Kazak ve Kırgız Türkçesi dil bilgisi kitaplarında de geniş şekilde işlenmiştir.

Meyirbek Orazov *Etistik* (Fiil) alı eserinde emir kipini şu şekilde açıklamıştır: “Emir kipi (*buyruk ray*), başka birine iş yaptırmak, onu hareket etmesi için uyarmak, ona öneri sunmak, tavsiye etmek, emir vermek, bir şeyi yasaklamak gibi anlamsal özellikleri bildiren, fiilin kip kategorisidir. Emir vermek, emir kipinin asli anlamı olmakla birlikte, tek anlamı olarak düşünülmemelidir.” (2001: 227).

Orazov, birinci şahıs emir eklerinin tartışmalı durumu hakkında şunları kaydetmiştir: “Birinci şahıs emir kipi eklerinin sâfi emir anlamı bildirmediği açıktır. Bu, özellikle emir kipinin birinci teklik şahsıyla alakalı olarak çokça söylenir. Bununla birlikte -ayın, -eyin eklerinin anlamsal özelliklerini sadece istek kipine dâhil etmek de doğru değildir. Bunun anlamsal yapısında iş-hareketle bağlantılı olarak konuşmacının şahsi görüşünü, konuşmacının istemesini, istememesini, niyetli olduğunu, kararını bildiren anlamsal renkler de üst üste gelir.” (2001: 230-231). Görüldüğü gibi yazar ekin emir ekleri içinde alınması gerektiğini, istek anlamının ekin işlevi olduğunu belirtmiştir.

Bu bilgilerin ardından yazar, ekin etimolojisine dair yapılan açıklamaları belirttikten sonra gelişim şeklini şu şekilde göstermiştir:

Iskakov, emir kipinin çok anlamlı bir kip olduğunu belirtir. Her ekin farklı anlamsal özellikleri olduğunu dile getirir. Birinci şahıs emir eklerinin vafına dair çeşitli açıklamalarda bulunur. “Örneğin birinci şahıs ekleri (**men barayın** ‘*gideyim*’, **biz barayık** ‘*gidelim*’, baralık ‘*gidelim*’) işi gerçekleştirmeyi birine emretmekten ziyade konuşmacının işi gerçekleştirmeyi kendi üzerine aldığı, bunu gerçekleştirmeye istekli ve kararlı olduğunu açıkça bildirir (Konuşmacı kendine emretmese gerek, sadece ikinci şahsa emretmeli).” (1991: 316-319). Görüldüğü üzere yazar bu eklerin daha çok mantıki anlamıyla ilgilenerek istek işlevinin baskın olduğunu belirtmiştir.

Qazaq Tiliniñ Grammatikası -I Morfologiya isimli eserde emir kipi en sade biçimiyle şu şekilde tanımlanmıştır: “Buyruk kipi konuşmacının dinleyiciye veya o dinleyici aracılığıyla üçüncü şahsa buyurarak, rica ederek söylediği iş-hareket ve kılışı bildirir. Bu nedenle bu kipte gelecek zamanda gerçekleşmesi gereken iş-hareket bildirilir.” (Balakayev vd. 1967: 195).

Oralbay Nurcamal, emir kipini daha önceki tanımlara benzer biçimde tanımladıktan sonra diğer yazarlardan farklı olarak birleşik yapıların da emir ifade edebileceğini belirtir: “Emir kipi anlamı birleşik yapılar aracılığıyla da verilir. Emir kipi kuran birleşik yapılar şunlardır: **-uwşı bolma, -a kör, -a körme** (2007: 276).

Yazar, bu yapıları şöyle açıklayıp örneklendirir: **-uwşı bolma** birleşik yapısı hareketin yapılmasına yasak koyma bildirir. Örneğin, *Sen bulardıñ köziñşe julawşı bolma* (S.M)* ‘Sen bunlar gibi ağlama’, *Siz tisiñizden şıǵaruwşı bolmañız* (M.Ä) ‘Siz dışinizden çıkarmayınız.’ *Jol boyındaǵı tärtpiti eş waqıtta buzuwşı bolmañdar* (Ğ. M) ‘Yol üzerindeki düzeni asla bozmayın.’

-a kör, -a körme birleşik yapıları rica, emir gibi anlamlar bildirir. Bunların içindeki -a kör olumlu anlam, -a körme olumsuz anlam bildirir. Örneğin, *Keşire körñiz, Ryazanov Mirza* (Ğ. M) ‘Affedin Ryazanov Bey’, *Biraq meni minaday stoldıñ qasına jolata körmeñiz* (Ğ. M) ‘Ancak beni bu şekilde sandalyenin karşısına yaklaştırmayınız.’ *Söyte körñiz endi! dedi Tasbay* ‘Yapın bakalım şimdi dedi Tasbay’ (Nurcamal 2007: 276-277).

Kırgız Türkçesi dil bilgisi kitaplarında de fikir ayrılıkları göze çarpmaktadır. *Azırkı Kırgız Adabiy Tili* isimli eserde emir kipi şu şekilde tanımlanmıştır: “Fiilin bu kipi konuşmacının dinleyiciye veya dinleyici aracılığıyla üçüncü şahsa buyruk biçiminde gösterdiği davranışı açıklar.” (Oruzbayeva vd. 2009: 415). Eserde birinci şahıs emir ekleri emir kipi ekleri içinde telakki edilmemiş, bu kipin diğer tasarlama kiplerinden farkı şöyle dile getirilmiştir: “Bu kip, kip kategorisinin başka türlerinden (şart, istek, niyet vb.) birinci şahıs için olmaması ve şahıs ekleri almaması ile ayrılır.”

* Ayraç içindeki kısaltmalar Oralbay Nurcamal’ın kitabındaki iktibaslara aittir. Tek tırnak içinde Türkiye Türkçesi karşılıkları tarafımızdan eklenmiştir.

(2009: 415). Emir ekleri içinde gösterilmeyen birinci şahıs ekleri istek kipi (*kaloo ıngay*) içinde gösterilmiştir (2009: 421).

Kırgız Tilinin Grammatikası-Morfologiya’da emir kipinin buyruk, istek, rica, teklif, karar bildirdiği belirtilerek emir kipinin diğer kiplerden farkı şöyle açıklanmıştır: “Emir kipi, fiilin diğer kiplerinden sadece anlam yönüyle değil, dilbilgisel yapı yönünden de ayrılır. Diğer kiplerde kiplerin dilbilgisel yapıları onların öznesini gösteren şahıs eki kendi eki ile verilir. Emir kipinde bunlar tek bir ek ile verilir. Emir kipinde kullanılan şahıs ekleri çeşitlidir ve bunların diğer kiplerde kullanılan eklerden farkı şudur: köken itibariyle zamir değildirler; ayrıca emir kipinin ikinci şahısı dil bilgisi yönünden eksiz de kullanılır.” (Oruzbayeva-Kudaybergenov 1964: 212). Eserde birinci şahıs ekleri emir kipi içinde gösterilmiştir ve şu ifadeler kullanılmıştır: “Birinci teklik şahıs ekleri iş-hareketi konuşmacının kendine yönelik söylediğini gösterir ve işi gerçekleştirmek için kendi kendini harekete geçirdiğini, isteğini, dileğini, ricasını, başka bir ifadeyle öznenin davranışını gösterir.” (1964: 212).

Davletov ve Kudaybergenov, emir kipini emir-istek kipi (*buyruk-kaaloo ıngay*) olarak adlandırmış, Deny ve Kononov’un yaptığı gibi birinci çokluk şahıs eklerini emir ekleri içinde verirken birinci teklik şahıs eklerini vermemiştir (1980: 160).

Bu açıklamalardan sonra şunlar söylenebilir: Emir kipi; konuşmacının, isteğini, dileğini, arzusunu emir, buyrum biçiminde dile getirdiği kiptir. Bu kipte istek anlamının olması son derece doğaldır. Zira emir, isteğin farklı bir biçimde dışa vurulmuş şeklidir. Bu nedenle birinci şahıs emir eklerini doğrudan istek kipi içinde göstermek yerine emir kipi içinde göstererek bu eklerin istek anlamının da olduğunu belirtmek daha doğrudur. Düşünüldüğü zaman bütün emir ifadelerinin derinliklerinde konuşmacının isteğinin bulunduğu görülecektir.

2.1.1.1. Yapısı

Emir kipinin Kazak ve Kırgız Türkçesindeki ekleri ve kullanımını şu şekildedir:

Tablo 32: Kazak ve Kırgız Türkçelerinde Emir Kipi Çekimleri

Kazak Türkçesi			
Olumlu şekil (Bolımdı Türi)		Olumsuz şekil (Bolımsız Türi)	
Teklik (Jekeşe)	Çokluk (Köpşe)	Teklik (Jekeşe)	Çokluk (Köpşe)
<i>barayın</i> ‘gideyim’	<i>barayıқ</i>	<i>barmayın</i> ‘gitmeyeyim’	<i>barmayıқ</i>
<i>bar;</i> <i>barıñız</i>	<i>barıñdar;</i> <i>barıñızdar</i>	<i>barma;</i> <i>barmañız</i>	<i>barmañdar;</i> <i>barmañızdar</i>
<i>barsın</i>	<i>barsın</i>	<i>barmasın</i>	<i>barmasın</i>
Kırgız Türkçesi			
Olumlu şekil (Oñ forma)		Olumsuz şekil (Ters forma)	
Teklik (Cekelik Türi)	Çokluk (Köptük Türi)	Teklik (Cekelik Türi)	Çokluk (Köptük Türi)
<i>barayın</i> ‘gideyim’	<i>barayı(k)</i>	<i>barbayın</i> ‘gitmeyeyim’	<i>barbaylı</i>
<i>bar-bargın;</i> <i>barıñız</i>	<i>bargıla;</i> <i>barıñızdar</i>	<i>barba-barbagın;</i> <i>barbañız</i>	<i>barbagıla;</i> <i>barbañızdar</i>
<i>barsın</i>	<i>barsın-barışsın</i>	<i>barbasın</i>	<i>barbasın-barışpasın</i>

Kipin soru biçimi soru ekinin çekimlenmiş fiilden sonra getirilmesiyle yapılır ve birinci ve üçüncü şahıslarda kullanılır. Kz. *barayın ba?* ‘gideyim mi?, *barayıқ pa?* ‘gidelim mi?’, *kelsin be?* ‘gelsin mi?’, Kr. *barayınbı?* ‘gideyim mi?, *alalıbı?* ‘alalım mı?’ *kelsinbi?* ‘gelsin mi?’

Kipin ekleri Kazak Türkçesinde dudak uyumuna uymazken Kırgız Türkçesinde uymaktadır: Kz. *köreyin* ‘göreyim’ *köreyik* ‘görelim’, *körsin* ‘görsün’; Kr. *köröyün* ‘göreyim’, *körölük* ‘görelim’, *körsün* ‘görsün’ .

Fiil, ünlü ile bitiyorsa teklik ve birinci çokluk şahıs eklerinin başındaki -A sesi Kazak Türkçesinde düşmektedir: Kz. *basta-yın* ‘başlayayım’, *basta-yıқ* ‘başlayalım’. Bu ses Kırgız Türkçesinde birinci teklik şahısta düşmektedir. Birinci çokluk şahıs emir eki ise ünlü ile biten fiile -yII şeklinde gelir: *başta-yın* ‘başlayayım’, *baştaylı* ‘başlayalım.’

Kırgız Türkçesinde birinci çokluk şahıs çekiminde kip ekinin sonundaki -k sesinin kullanılmadığı da görülür: *bilelik*, *bileli* ‘bilelim’.

Kip eklerinde de farklılıklar göze çarpmaktadır. İkinci teklik şahıs çekiminde Kazak Türkçesinde ek kullanılmayıp fiil kökü ile çekim yapılırken Kırgız Türkçesinde eksiz kullanım olmakla birlikte *-GIn* eki de kullanılır. İkinci çokluk şahısta da *-GIIA* eki kullanılır. Bu ekler tarihi Türk lehçelerinde de emir eki olarak kullanılan eklerdir. Ekin *-GII* biçimine Eski Türkçede ve Harezmi Türkçesinde (Gabain 2007: 79, Eckmann 1998:199), hem *-GII* hem de *-GIn* biçimine ise Karahanlı Türkçesinde, Kıpçak Türkçesinde, Çağatay Türkçesinde rastlamak mümkündür (Hacıeminoğlu 2003: 191, Toparlı-Vural 2013: 67, Eckmann 2009 123). Şunu da belirtmek gerekir ki Kırgız Türkçesinde *-GII* eki ile ifade edilen emir, fiil kök ya da gövdesiyle ifade edilen emirden daha kati bir emirdir. Ekin *-GInIn* şekline de rastlanmıştır: *algının* ‘al’ (KÖ, 67)

Her iki lehçe için de dikkat çeken bir husus emir kipiyle çekimlenmiş fiilin sonuna gelen Kazak Türkçesinde *-şI*; Kırgız Türkçesinde *-çI* ekidir. Bu ekler anlamı kuvvetlendirir, kipe rica, izin isteme, şiddetli emir anlamları katar. Bu ek, Kâşgarlı Mahmut’un Divân’da haber verdiği bir sözcüğün ekleşmiş biçimidir. Kâşgarlı *çü* ile ilgili şunları kaydeder: “Emir ve nehiyelerin sonuna gelerek emirde ve nehiyede pekitme (tekit) bildirir. ‘kel çü’, ‘bar çü’ ‘hele gel, her hâlde gel’, ‘hele gitme, her hâlde gitme’.” (Atalay 2006 c. 3: 207).

2.1.1.2. İşlevleri

a) Emir İşlevi

Kipin temel işlevi emir bildirmektir.

Kazak Türkçesinden Örnekler

Endi zinhar ğadalet, şapağattan bosanbañdar. (KS, 225) ‘Şimdi zinhar adalette ve iyilikte gevşeklik göstermeyiniz.’

- *On minutta dayın bolıñdar. Attanamız, - dep kele sala jarlıq etti komandır.* (E, 34) ‘-On dakikaya hazır olun. Yola çıkıyoruz diye gelip emir etti komutan.’

*Özi İneşke qarap söylep tur, biraq ulım, sağan aytam, kızım, sen tundanıñ kepi ekenin Gülşat birden angardı. (İ, 45) ‘Kendisi İneş’e doğru söylüyordu ancak oğlum sana söylüyorum, kızım sen **dinle** sözü olduğunu Gülşat birden fark etti.’*

*Mine osı suraqtarğa **jawap izdeñder** - dedi ol söziniñ qoritındısında. (İ, 77) ‘İşte bu sorulara **cevap arayın**, dedi o sözünün sonunda.’*

*- **Toқтаңdar**, joldastar, **Antalamañdar**. (İ, 11) ‘**Durun**, arkadaşlar, **etrafımı çevirmeyin**.’*

*- Balalardı **Qasımjannıñ otawın tazalatıp, sonda otırğızıñdar**, erkimen **oynap otursın**, - dep **Qaliyman báybişege ämir berdi**. (ME, 81) ‘- Çocukları Kasımjan’ın odasını temizletip oraya **oturtun**, kendi kendilerine **eğlenip dursunlar**, diye Kalyiman Hanım’a emir verdi.’*

***Şığındar**, dalağa, jolğa - **Bırınğı erler salğan jolğa**. (ÖP, 26) ‘**Çıkın** bozkıra, yola. Sizden öncekilerin açtığı yola.’*

***Birigip uran salıp qal**,/ **Qızıl tuwlı maydanda**,/ **Bostandıqqı alıp qal**. (ÖP, 73) ‘Birleşip **naralar at**, kızıl tuğlu meydanda bağımsızlığı **al**.’*

***Batırlar bir kızık sın keldi mine**,/ **Miniñder attarıña jildam erlep!** (ÖP, 260) ‘Yiğitler, işte ilginç bir sınav var, çabucak eyerleyip atlarınıza **binin**.’*

***Dosıña munşa nege salkındadıñ**/ **Aytşı endi, säwletayım, aynalayın?** (ÖP, 392) ‘Dostundan neden bu kadar soğudun, şimdi **söyle** ışığım, kuzum.’*

Kırgız Türkçesinden Örnekler

*- **Ok çıgarba!** **Ok çıgarba** böödö! **Cakın kelişsin!** **Ok ceter bolsun!** **dep turdu kapitan Benyukov**. (B, 5) ‘Ok **çıkarma!** Ok **çıkarma** boşuna! Yakın **gelsinler!** Ok **ulaşsın!** deyip durdu komutan Benyukov.’*

*- **Suraçı**, **kandan cüröt bular?** (B, 8) ‘**Sorsana**, nereden geliyor bunlar?’*

***Kana**, **samsıp çıgıp körüşsün çü?!** (B, 7) ‘Hadi çıkıp **görüşsün**.’*

*- **Karañızçı!** **Karañızçı munu?!** (B, 13) ‘**Baksanıza!** **Baksanıza buna?!**’*

*Közünön 'ne **kılatı**' dediği kördü Baytik. (B, 81) 'Gözünden ne **yapalım** dediğini gördü Baytik.'*

*Aytpadımbı, kana kurcundu beri **alıp kelgile, şam-şum etip alalık.** (C, 8) 'Söylemedim mi, heybeni **al da gel, atıştırırım.**'*

- *Kim çığat?*

- *Şermat **çıksın!***

- *Şıkmat sen **çık.** (C, 41) '- Kim çıkacak? - Şermat **çıksın!** - Şıkmat sen **çık.**'*

- *Ketmen-Töböğö çeyin kaç bar? Maga oşonu **aytuş.** (C, 114) 'Ketmen-Tepe'ye ne kadar var? Bana onu **söyleyin.**'*

*Suu çok bolso, taza kum menen cüzünördü, betiñerdi, etiñerdi **sürtkülö.** (C, 239) 'Eğer su yok ise temiz kum ile yüzünüzü, çehrenizi, teninizi **sıvazlayınız.**'*

- *Ey makuluk, **toktogun!** degen katuu ün sel ettirdi. (C, 279) 'Ey yaratık, **dur!** diyen yüksek ses onu ürküttü.'*

- *Mından arı **bile cür.** Al kezdi men körbösmün. (C, 118) 'Bundan sonra **bil.** O zamanı ben görmeyeceğim.'*

*Orduña **oturğun** dedi. (EA, 11) 'Yerine **otur,** dedi.'*

*Canagı Bardabay degen mugalim, özü okutup cürgön studentin çakırıp alıp: meni sindap makale **cazgın** deptir. Sen bolsoñ oşu studentti işke almak bolupsuñ dep bukuldadı. (EA, 356) 'Önceki Bardabay adlı hoca, kendi okuttuğu öğrencisini çağırıp: benim hakkımda tenkit edici bir makale **yaz** demiş. Sen ise o öğrenciyi işe alacakmışın diye kekeledi.'*

*Oşentip karusel selkinçektı karap turganda atası koy, **cönöylü,** dedi neftibazarga keçigib kalamız, kün batkıça boçkelerge cer may koyup alıp, colgo çıkışımız kerek. (EKT, 26) 'Böyle fuar alanındaki salıncağı izlerken babası bırak, **gidelim,** dedi, petrol pazarına geç kalıyoruz, güneş batana kadar fiçılara petrol koyup yola çıkmalıyız.'*

Kim bu? Suragılaçı... dedi akırın Kanay biy. (B, 90) ‘Kim bu? Sorsanıza... dedi yavaşça Kanay bey.’

- Algını, bul cetebi dep- suradı. (KÖ, 67) ‘- Al bakalım, bu kadarı yeter mi? Diye sordu.’

- Sen uktay ber, men atardı çıkarıp, otko koyoyun. Uykunun şirindiginen Sultanmurat közün aç a albadı. (EKT, 27) ‘Sen uyuyakal, ben atları çıkarıp otlamaya bırakayım. Uykunun tatlılığından Sultanmurat gözünü açamadı.’

- Turgula baldar. Sultanmurat, orduña bar, dedi. (EKT, 30) ‘-Ayağa kalkın çocuklar, Sultanmurat yerine geç, dedi.’

- Toktoçu! - dedi al. Karaçı, atıñ aksap baratat! (EKT, 50) ‘Dursana! - dedi o. Baksana atın aksıyor!’

- Baarın teñ bul cakka, canıma kelgile! (KÖ, 17) ‘Hepiniz buraya, yanıma gelin.’

Cüzbaşı İşbara Alp işter coluna kirgenin körgönçö cookerlerine kıykırdı:

- Kana, kılıçtarıñarga bargıla. Ar kim öz kılıçın alsın! (KÖ, 20) ‘Yüzbaşı İşbara Alp işlerin yoluna girdiğini görünce çerilerine bağırdı: - Haydi kılıç yığımına varın. Herkes kendi kılıcını bulsun.’

- Uşunu oku, köröyün. Anan türkçögö kotor. Tuura emes aytsañ, emne boloruñdu bilesiñ. (KÖ, 155) ‘- Şunu oku bakalım. Sonra Türkçeye çevir. Doğru çevirmezsen ne olacağını biliyorsun.’

Bargın deyt canındağı can cökörün,/ Kim eken, cakın barıp baykap körgün. (KT, 267) ‘Yanıdaki emir erine git, yanına gidip kim olduğunu gör der.’

Komandır buyruk beret, bizge minday: / Atkıla, orto cerin bolcop taamay, Çaçkıla, tanke tobun taratkıla! (KT, 305) ‘Komutan bize şu şekilde emir verdi: Tankı top ile tarayın, ortasına doğru atın, kurşun saçın.’

b) İstek İşlevi

Kipin en önemli işlevlerinden birisi de istek, dilek bildirmesidir. Bu işleviyle kip kesin emir anlamından kurtulur.

Kazak Türkçesinden Örnekler

- *Tolbayğa nesine söyleseyin. Öz eginin sala almay jürgen joq pa?* (E, 270) ‘-Tolbay ile ne diye **konuşayım**, kendi ekinini ekemiyor muymuş.’

- *Endi Qandı Oramal degen öleñimdi okıp bereyin.* (İ, 206) ‘Şimdi Kanlı Mendil adlı şiirimi **okuyayım**.’

Şınımdı aytayınşı, men seniñ qalada qalğanındı da köre almap edim. (İ, 307) ‘Doğrusunu **söyleyeyim** ben senin şehirde kaldığını da görmemişim.’

- *Tuw, mına kâpirdiñ eki közi jap-jasıl bol ketipti-aw, tuqımın sezgen eken mına jüzqara; koy, balam, endi munı öltirip, terisin alayıq dep edi.* (ME, 27) ‘-Tüü, bu kâfirin iki gözü de yemyeşil olmuş ya, kimin soyundan olduğunu sezmiş bu yüzkarası; **birak**, yavrum, şimdi bunu öldürüp derisini **alalım** demişti.’

Jawıña ketip, adaşkan bolsam, mağan istegen jazañ sol bolsın, osı arada öz koluñmen öltirip ket. (ME, 269) ‘Düşmanına gidip, yolumu şaşırırmışsam, bana vereceğin cezan şu **olsun**; orada kendi elinle **öldür**.’

- *Ey, Äwubekir, qumalağındı äkelşi, Qaşqar tuwralı ne söyler eken, - dedi.* (ME, 340) ‘-Ey Ebubekir falcını **getirsene**, Kaşgar hakkında ne söyleyecekmiş, - dedi.’

Aytayın ängime kıp öleñmenen/ Birewin işterinen tañdamalı. (ÖP, 225) ‘Seçilmiş birinin işlerini şiir ile hikaye edip **söyleyeyim**.’

Sol sertti endi, mine orındañız,/ Janıma batsa dağı qorınbañız. (ÖP, 278) ‘İşte şimdi o sözü yerine **getiriniz**, canımı acıtsa dahi geri **durmayınız**.’

Ulu oktyabr küniniñ,/ On ekinşi toyında,/ Paş eteyin bir isti/ Köpten jürgen oyımda. (ÖP, 331) ‘Ulu ekim gününün on ikinci şöleninde uzun zamandır aklımda olan bir işi **açıklayayım**.’

Kırgız Türkçesinden Örnekler

*Ketken mal eki caktan **sanalsın**, kaysı caktan aşık ketken bolso oşo aşığı gana kaytarılıp **berilsin**. Mekulbu?* (B, 19) ‘Giden mal iki taraftan da **sayılsın**, hangi taraftan daha fazla gitmiş ise o açık geri **verilsin**. Uygun mu?’

***Körölü**, al meni baykagısı bardır, a biz da anı **baykaylı**, ılayığına caraşa kep, iş bolo jatar... (B, 74) ‘**Görelim**, o bana önem vermiyor, biz de onun için ihtiyatlı **davranalım**, söz de iş de layığına göre olur.’*

***Ukta böbök tattuu uykulu közündü aç**. (KT, 23) ‘**Uyu** bebek tatlı uykulu gözünü **aç**’*

*O, kuday ay, cürögümü kantalattı köz caşıñ... **aytayınçı** ataña **aytayınçı**... dep üydön çıgıp ketti. (B, 310) ‘Ah, yâ Rabbim, yüreğimi kanattı gözyaşın, **söyleyeyim** babana, **söyleyeyim** deyip evden çıkıp gitti.’*

*- Bar boluñ! Kana attan **tüşüñ**. (C, 25) ‘Var olun. Hadi attan **inin**.’*

*-Dagı bir suroom bar. Kana **aytçı**: Dünyönün eñ ele arzanı kaysı? (C, 32) ‘Bir sorum daha var. **Söyleyiniz**: Dünyanın en ucuz şeyi nedir?’*

Celigip algan Esenbay:

*- Oozu tar tura, **keñeyteyin bi?** dedi. (C, 84) ‘Sevinen Esenbay: -Ağzı dar **genişleteyim mi?** dedi.’*

*Bul eköönün ortosunan çikkan canıbardın çıdamkaylıgın **aytpaңыз**. (C, 134) ‘Bu ikisinin ortasından çıkan hayvanın sabrını **söylemeyin**.’*

*Attarın teri **kurgasın**. Özübüz da **sergiylik**. (C, 205) ‘Atların teri **kurusun**. Biz de **hava alalım**.’*

*- **Şaşpaylık** dedi Cusup inisine. Eköübüzdün sırıbizdı agalarımız **bilbesin**. Azır barıp **körün**. Okuyanın tüyünün özüm çeçem. (C, 228) ‘**Şaşırmayalım**, dedi Yusuf*

küçük kardeşine. İkimizin sırrını ağabeylerimiz **bilmesin**. Şimdi gidip onlara **görün**. Hikâyenin düğümünü ben çözeceğim.’

Eneñ cılan bolgon dep balaga eç kaçan aytpagin. (C, 298) ‘Annen yılan oldu diye çocuğa asla **söyleme**.’

Kinogo kirelibi? (EA, 154) ‘Sinemaya **girelim mi?**’

Üygö kirgenden kiyin Dina ‘Çay kaynatayın’ dedi ele, Dıykanbek bolboy koydu. ‘(EA, 283)Eve girdikten sonra Dina çay **kaynatayım** demişti, Dıykanbek istemedi.’

Burçu beri, uşul tünkü kayıktı/ Köl üstündö men boloyun uçkan kuş. (KT, 19) ‘Şu dünkü kayığı bu tarafa **çevir** / Göl üstünde uçan kuş ben olayım.’

Taarınba, çıçalaba, açık sözgö/ Emne için bizdin elder borpoñ delet. (KT, 37) ‘Açık söze **darılma, kızma** neden bizim eller için gevşek deniliyor?’

Oşent canım, özün iştep körsötkün,/ Bolot mizder borozdorum töşölsün. (KT, 101) ‘Öyleyse canım, kendini çalışarak **göster**, tarladaki izlerini keskin kılıçlar açsın.’

Cür, Kanımkul, çıpta satıp alalı,/ Firunzege ıldam kirip baralı,/ Bal koşkon may, kurut menen et berip, / Kubantalı okudaki balanı. (KT, 104) ‘Hadi kanımkul bilet alalım, Firunze’ye çabucak **gidelim**, ballı yağ, kurut ve et verip okuldaki çocuğu **sevindirelim**.’

Uçalı cür alıska koluñdu ber,/ Sızalı cibek bulut arasınan. (KT, 282) ‘Hadi elini ver uzağa **uçalım**, ipek gibi bulutların arasından **süzülelim**.’

İnisi Cumadildin Asankeldi,/ Eskiçe çeñesine küyöö bolsun. (KT, 322) ‘Cumadilin küçük kardeşi Asangeldi eski yengesine **damat olsun**.’

Barayın dep baralbaym,/ Bazar sayın kamınam. (KT, 76) ‘**Gideyim** diyorum gidemiyorum, her pazarda hazırlık yapıyorum.’

c) Dilek İşlevi

Kipin bir diğer işlevi dilek bildirmesidir. Kip, bu işlevle talep, temenni, murat anlamları barındırabilir.

Kazak Türkçesinden Örnekler

- *Tuwğanda toy jasay almap edim. Jigittigine **jasayın**, қарағымның.* (E, 335) ‘Doğduğunda toy yapamamıştım. Delikanlılığında **yapayım** göz nurumun.’

*Şoқ şoқ degen jawdıң üni **қурисын**,/ Көкке **jetsin** Lenin tikken kızı(l) tuw.* (ÖP, 132) ‘Kor kor diye bağırın düşmanın sesi **kesilsin**, Lenin’in diktiği kızıl tuğ göğe **ulaşsın**.’

Kırgız Türkçesinden Örnekler

*Bir atadan taraybız, Tagay-Biydin baldarıbız. Tuugançılıktı sen da **unutpa**.* (C, 133) ‘Bir babadan türedik, Tagay Bey’in evlatlarıyız. Kardeşliği sen de **unutma**.’

*Burçu beri, uşul tünkü kayıktı/ Köl üstündө men **boloyun** uçkan kuş.* (KT, 19) ‘Şu dünkü kayığı bu tarafa çevir / Göl üstünde uçan kuş ben **olayım**.’

*Köl şarpıldap tolkundarın taratsın, / Tolkundarı meni karay baratsın. / Cür körölü: Kırgızdın bir akını, / Uktap catat...Uktap catat dep **aytsın**.* (KT, 93) ‘Göl şiddetli şiddetli dalgalansın, dalgaları bana doğru yaklaşsın, hadi bakalım Kırgız’ın bir ozanı, uyuyor, uyuyor **desin**.

*Padişam, kamçıңdın uçun maga **karmatçı**.* (C, 245) ‘Padişahım kamçının ucunu bana doğru **atsanıza**.’

ç) Rica İşlevi

Kipin bir diğer işlevi rica bildirmesidir. Konuşmacı dinleyiciden ricada bulunurken bu kipi kullanabilir.

Kazak Türkçesinden Örnekler

- *Bilet **alıңыз**, - dedi.*

- ***Beriңiz**.* (E, 280) ‘-Bilet **alımız**, dedi. - **Veriңiz**.’

- *İneş, öziñ tüsinşi endi, meniñ ertey ötkizetin ängimem bar. Soğan dayındaluwım kerek, osını tüsinşi.* (İ, 167) ‘İneş, bir **anlasana** şimdi, yarın gerçekleşecek konuşmam. Ona hazırlanmalıyım, bunu **anla.**’

- *Teris söylep turmın ba? Onda ğapuw etiñiz.* (İ, 310) ‘- Yanlış mı konuşuyorum? Öyleyse **affediniz.**’

Refet mirzağa: Tömendegi telegrammanı maқuldasañız, Salahaddin mirzağa joldap, nätijesin ħabarlıñız. (J, 40) ‘Refet Bey’edir: Aşağıdaki telgrafı, uygun görürseniz Salâhattin Bey’e ulaştırınız ve sonucunu **bildiriniz.**’

Memleket bul jağdayğa odan äri şıday almaydı. Otansüygiştik sezimiñiz bolsa orınıñızdı bosatıñız. (J, 124) ‘Memleket bu duruma daha fazla katlanamaz. Vatan sevginiz varsa artık mevkinizi **terk ediniz.**’

Osi mäsele tuwralı bizdi waқıtınşa ħabardar etiñiz. (J, 282) ‘Bu konuda yapılacak tebligattan bizi zamanında **haberdar ediniz.**’

Mısal retinde mina sözderge nazar awdarıñızdar. (J, 655) ‘Örnek olarak şu sözlere **dikkat buyurunuz.**’

Құлпırıp julдızday bop külimdeysiñ/ Ne körkin kördiñ aytşı kara jerdiñ. (ÖP, 30) ‘Yıldız gibi güzelleşip gülümsüyorsun/ Ne güzelliğini gördün **söylesene** kara toprağın.’

Şıbırlap tört balapan julasadı./ Es ketip uyasıman қulasadı./ Bizdi je anamızdı қоя ber dep / Jalınıp қарақұстан surasadı. (ÖP, 269) ‘Dört yavru kuş acıklı acıklı ötüp ağlaşır, kendiden geçip yuvadan düşer, annemizi **bırak** bizi **ye** deyip, yalvarıp karakuştan rica eder.’

Kırgız Türkçesinden Örnekler

-*Aka, nıke kıymayınça tiybeñ bizge, nıke kıyıñız.* (C, 18) ‘Ağam, nikah kıymadan bize **dokunmayın**, nikah **kıym.**’

- *Sooda-satık cürgüzsöm deym, ata. Koyo turayınçı katın albay.* (C, 30) ‘Ticaretle uğraşayım diyorum baba. **Evlenmeyeyim.**’

- *Bilsen aytçı.* (C, 48) ‘Biliyorsan söyle.’

Ak batanızdı beriñiz... (C, 88) ‘Hayır dua ediniz.’

Meyman bolup ketkile. (C, 69) ‘Misafir olunuz.’

Biydin şagin sındırbay barıp beriñiz. (C, 184) ‘Beyin isteğini kırmadan gidiniz.’

- *Azırınça menin atımdı surabañız...* (C, 269) ‘Şimdilik benim adımlı sormayınız...’

- *Kalış-Cepke keldik tüşüñüz degende Dıykanbek közün uşalap taksiden çıktı.* (EA, 97) ‘Kalış-Cep’e geldik, **inin** dediğinde Dıykanbek gözünü ovalayarak taksiden indi.’

- *Ece, sumkalarıñdı maga beriñizçi, cetkirişip koyoyun.* (EA, 103) ‘- Abla, çantalarınızı bana **versenize**, götürüyüm.’

- *Aytçı, kaday iş? Aytsañ, Sultan? Ölöyün biröögö aytsam!* (EKT, 69) ‘- Söylesene, nasıl iş? Söylesene, Sultan? **Öleyim** birisine söylersem!’

Meni kütpö, meni estebe, sagınba. (KT, 94) ‘Beni **bekleme**, beni **hatırlama**, **özleme**.’

Kelçi eneke, mañdanıñan öböyün. (KT, 177) ‘**Gel** anacığım alnından **öpeyim**.’

Aytkılaçı coldoştor,/ Açık aytkan söz kalppı? (KT, 184) ‘**Söleyiniz** yoldaşlar, açıkça söylediğim söz yalan mı?’

Sanaalaş dostorunun katarı köp,/ Özünö sıy kılıuga ruksat berçi. (KT, 276) ‘Fikir ortağı olduğu dostlarının mektupları çok. Sana hediye etmem için **izin ver**.’

*Sen bolsoñ alma sabagı,/ Men bolsom küzdün şamalı./ Sen bolson aydın camalı, / Men bolsom köldün çabagı./ Kayrılıp esen körgüçö/ Oy, calcalım, oy, zamandan **bakıt tabalı**.* (KT, 83) ‘Sen elma sapı olsan, ben güz rüzgârı olsam, sen

ayın cemali olsan ben göldeki ufacık bir balık olsam. Ey sevgilim, geri dönüp mutlu olmaktansa içinde olduğumuz zamandan **mutluluk bulalım.**'

d) Öneri İşlevi

Konuşmacı bu kipi kullanarak dinleyiciye önerilerde bulunabilir. Kipin işlev işlevlerinden biridir.

Kazak Türkçesinden Örnekler

*Akırtı oyladım: osı oyıma kelgen nârselerdi kağazğa jaza bereyin, aq kağaz ben kara sıyanı ermek kılayın, kimde kim işinen kerekti söz tapsa, jazıp **alsın**, ya **oқısun**, keregi joқ dese öz sözim özimdiki dedim de, aқırtı osığan baylandım, endi munan başka eşbir jumısım joқ.* (KS, 174) 'Şöyle düşündüm: Aklıma gelen şeyleri kâğıda döküvereyim, beyaz kâğıt ile kara mürekkebi kendime meşgale edineyim; gerekli bir söz bulan herkes **yazsın** veya **okusun**; gereği yok derse sözüm benimdir dedim ve sonunda bu işe bağlandım, artık bundan başka hiçbir işim yok.'

*Egerde esti kisilerdiñ qatarında bolğın kelse, küininde bir mārtebe, bolmasa jumasında bir, eñ bolmasa ayında bir, öziñnen öziñ **esep al.*** (KS, 190) 'Eğer akıllı adamların içinde olmak istiyorsan, günde bir kere, olmadı haftadan haftaya, hiç olmazsa ayda bir kere kendi kendine **hesap sor.**'

- *Sabır kıł, bayqayıq, äli alısta, - dedi ol.* (E, 267) '- **Sabret, dikkatli olalım,** hâlen uzakta, dedi o.'

*Üyge **kireyikşi** Mäwlen.* (İ, 204) 'Eve **girelim** Mewlen.'

- *Endeşe nege kele jatırmız?! **Қайтайық!*** (E, 320) '-Öyleyse ne diye geliyoruz?! **Dönelim.**'

*Osı tüsiniktemelerden keyin jalpı jağdaydı alıp karastırıp, bärimiz birge **taldap şığayıқ.*** (J, 8) 'Bu açıklamalardan sonra, genel durumu daha dar bir çerçeveye içine alarak, çabucak ve kolayca hep birlikte **gözden geçirelim.**'

*Zawadқа түнде барғанмен ештеңе bitire алмаспыз, одан да бүгін osı arada tınıғıp **жатайық** та, şolpan tuwa салқынмен **attanайық**, сонда күн қызбай барып қаламыз.*

(E, 322) ‘Fabrikaya gece gitmekle hiçbir şeyi bitiremeyiz, bunun için bugün burada **dinlenelim**, seher yıldızı doğarken serinlikle birlikte yola **çıkalım**, gün iyice ısınmadan gideriz.’

- *Töbeden **tüselik** - dedi Kayırbek.* (E, 338) ‘-Tepeden **inelim**, dedi Kayırbek.’

*Sol şayırdı **koşa turayıqşı**, bir kişkene, dep Alloçka karşılık jasadı, - demalayık odan da.* (İ, 78) ‘Şu reçineyi **bırakalım**, azıcık, dedi Allıçka, sonra da **dinlenelim**.’

*Nanbasarız jürüjiz, öziñiz **körüjizşi**.* (İ, 253) ‘İnanmazsanız yürüyüp kendiniz **görünüz**.’

- *Al, käne, öziñ **oqip jiberşi**, dawıstap oqi, - dedi Eren.* (İ, 298) ‘Haydi, kendin **okusana**, sesli oku, - dedi Eren.’

*Kezip kırdı,/ Kospı jırdı,/ Küñirentip **än salayık**.* (ÖP, 33) ‘Kırı gezip, şiir düzüp feryat edip **şarkı söyleyelim**.’

Kırgız Türkçesinden Örnekler

- *Kana, **içelibi** dep maalkatıp, sıdıra tiktedi dağı, bizdin cenış üçün?! (B, 147)* ‘Hadi **içelim mi** deyip, böbürlenip, kendinden emin bir şekilde baktı, bizim zaferimiz için?!’

*Köl çetinen ortosuna **tüşöülü**,/ Keñ col alıp kenenirek **süzöülü**.* (KT, 19) ‘Göl kenarından ortasına **gidelim**, genişçe yol alıp yeterince **yüzelim**.’

- *Men bütün kıtaylar cansızdar dep oyloym. Maga **işengin**.* (KÖ, 62) ‘- Ben bütün Çinlilerin çasıt olduğunu bilirim. Bana **güven!**’

Cürgölö, köñül aytalık. (KT, 195) ‘**Yürüyün, taziye verelim**.’

*Cürgölö baldar, darbızınan **urdaylık**.* (KT, 254) ‘Hadi çocuklar, karpuzlardan **çalalım**.’ - *Makul, dedi, biz **öçügüşpöylü**.* (B, 19) ‘Olur, dedi, biz **intikam almayalım**.’

Kozuke menen Keldibektin 'oynobo, ketelik' degenine inanbay, ertesi tünü kayradan oyunga tüştü. (C, 21) 'Kozuke ile Keldibek'in oynama, gidelim demesine aldirmayıp ertesi gece yine oyuna daldı.'

- *Tañ ağarsın, kütö turalık. (C, 141) 'Tan ağarsın, bekleyelim.'*

Kinogo kirelibi? (EA, 154) 'Sinemaya girelim mi?'

- *Ap-bali, söz oşo cönündö bolsun. Murdaarak aytam dep esten çıkarıp taştaptırmın. (C, 123) 'Peki, onun hakkında konuşalım. Daha sonra söylerim diye aklımdan çıkarmıştım.'*

e) Dua-Beddua-Temenni İşlevleri

Kip, dua, beddua, dilek, temenni de bildirebilir. Bu işlev genellikle kipin birinci, ikinci ve üçüncü teklik şahıs çekiminde ortaya çıkar.

Kazak Türkçesinden Örnekler

Қазақтар: 'Ä, қудай, jas baladay қайғысыз қıla gör!' деп tilek tilegenin özim көрdim. (KS, 179) 'Kazakların 'Ya Rabbi, ufak çocuk gibi kaygısız kıl' diye dilek dilediğini kendim gördüm.'

Aytadı: қудай пәленşеден сақтасın, о да адамın деп жүр гоу, онуң қасында биз säwleli kisiniñ biri emespiz be, оған қарағанда мен таза kisi emespin be - деп. (KS, 199) 'Diyor ki: Allah falancadan korusun, o da ben adamım diye yaşıyor ya, onun yanında biz nurlu bir adam değil miyiz, ona göre ben temiz bir adam değil miyim - diye.'

- *Joldarıñ bolsın, қайда барasıңдар? - dedi. (E, 271) '-Yolunuz açık olsun, nereye gidiyorsunuz? - dedi.'*

- *Wa, jigitter, bärimizdi ata-babanıñ arwağı қoldap, jolımızdı оңғарsın. (ME, 371) '-Ey, yiğitler, hepimizi ata babanın ruhları korusun, yolumuzu açsın.'*

Kırgız Türkçesinden Örnekler

Şeyit boluştu kayran cigitter, catkan ceri cayлуу bolsun. (C, 61) ‘Zavallı yiğitler şehit oldular, **Allah rahmet eylesin** onlara.’

Kalmak düşman körgön kişisine munday bata beret: Özün bilbe, eç kaçan bilgendin tilin alba. (C, 72) ‘Kalmuklar düşman gördüğü bir kişi için şu şekilde dua eder: Kendini **bilme** ve asla bilen kişilerin sözlerini **anlama**.’

Kasiyettüü Manastın arbağı koldosun seni. (C, 125) ‘Kutsal Manas’ın ruhu sana **rehber olsun**.’

- *Coluñar açılsın!* (C, 151) ‘**Yolunuz açılsın**.’

Oo, baatır, özünüzgö teñir kubat bersin. Curtuñuzdın kolomtосunан ılayım kut ketpesin. (C, 184) ‘Oo, yiğit, Tanrı size kuvvet **versin**. Yurdunuzun ocağından İlahi, kut **gitmesin**.’

Menin dartıma dabaa kıl. (C, 246) ‘Benim derdime **deva ver**.’

-Aytkanından kaytsam teñir ursun. Töşü toktu cer ursun. (C, 34) ‘Sözümden dönersem Allah **vursun**, göğsü taş gibi olan yer **vursun**.’

- *Men: ‘Ayalım çok’ dep buzukçuluk kılğan emesmin. Eger buzukçuluk kılсам, küñ menen koşo batıp kalayın, papa dedi.* (EA, 183) ‘Ben “karım yok” diye hovardalık etmedim. Eğer ettiysem güneşe birlikte **batayım** baba, dedi.’

Köl şarpıldap tolkundarın taratsın, / Tolkundarı meni karay baratsın. / Cür körölü: Kırgızdın bir akını, / Uktap catat...Uktap catat dep aytsın. ’ (KT, 93) ‘Göl şiddetli şiddetli **dalgalansın**, dalgaları bana doğru **yaklaşsın**, hadi **bakalım** Kırgız’ın bir ozanı, uyuyor, uyuyor desin.

Soğuştan kiyinki açkaçılık cıldarda men komandirovkaga ketsem, taş kömürdün isi urup, üy bülöm бүтүн ölüptür. Kудay mundaydı pendenin başına salbasın. (EA, 367) ‘Savaştan sonraki açlık yıllarında ben Komandirov’a gittiğimde, taş kömürün dumanından çoluğum çocuğum hep ölmüş, Allah böylesini kulun başına **vermesin**.’

f) Uyarı-Dikkat Çekme-Tembih-Nasihat İşlevleri

Kipi kullanan konuşmacı dinleyiciyi uyarabilir, karşısındakini tembihleyebilir veya karşısındakine nasihat verebilir. Bu durumda kip emir anlamından daha hafif bir anlam barındırır.

Kazak Türkçesinden Örnekler

‘- **Қараңыздарşı, ne köriner eken.**’ “-**Baksanıza**, ne görünüyor.” (E, 297)

*Қатша балаларға: ‘Üyden **şıқпаңдар!** Отты байқап **отурыңдар:** kisi kelse apam tezek tere ketti, **дейдер!**’ деп жүріп кетті.* (ME, 174) ‘Katşa çocuklara: “evden **çıkmayın!** Ateşe dikkat ederek **oturun**, birisi gelirse annem tezek toplamaya gitti **deyin!**” diyerek çıkıp gitti.”

*Осы жолда өлемін. Бірақ сен маған топырақ **saluwşı bolma.*** (ME, 268) ‘Bu yolda öleceğim. Ancak sen benim mezarıma **toprak atma.**’

Kırgız Türkçesinden Örnekler

*Капıray, бөрүлөрдүн амалын **kara.*** (C, 12) ‘Vay be, kurtların yaptığına **bak.**’

- *Сакşıлап **байкачі, bayatan beri biri da cerge kongan cok. Biri da cerden kökkö uçуп çıkкан cok.*** (C, 49) ‘Dikkatlice **baksana**, deminden beri bir tanesi bile yere inmedi, bir tanesi bile yerden göğe havalanmadı.’

*Бөөдө бирөөлөрдүн **көзүнө çaldıкpaylık.*** (C, 52) ‘Boş yere birilerinin **dikkatini çekmeyelim.**’

*Енең cılan болгон деп балага еç kaçан **aytpağın.*** (C, 298) ‘Annen yılan oldu diye çocuğa asla **söyleme.**’

Карачі, мундан өткөн caman kargış болобу? (C, 73) ‘**Bakin**, bundan daha kötü beddua olur mu?’

*Кана, чык beri. Башыңды **kötörçü.** Кана, көрүнүп кой.* (C, 143) ‘Hadi beri çık. Başını **kaldırsana.** Hadi görünöver.’

Карачі күн чыгып келатат. (C, 143) ‘**Baksana** gün çıkıyor.’

Koy ata, coldoş bolbo cok paydaga./ Col karap, köl boyuna at baylaba. (KT, 344) ‘Boş ver baba, faydası olmayanla **arkadaş olma**, yola bakıp da göl kenarına at **bağlama.**’

Adil bol, ak peyil bol, ak niyet bol. (KT, 353) ‘Adil **ol**, iyi huylu **ol**, iyi niyetli **ol.**’

- *Uşu ümütünü bek karman, can balam... Ümüt kubat... ümüt ömür.* (B, 175) ‘İşte umudunu **sağlam tut** canım yavrum. Umut kuvvettir, umut ömür.’

Kudaydın bermeginen ümüt üzbö degendey kiyinçereek Küçüktün tokolu dağı bir uul töröp berdi. (C, 26) ‘Allah’ın vereceğinden ümidini **kesme** dercesine sonradan Küçük’ün ikinci karısı bir oğul dünyaya getirdi.’

Kudaydan korkpogondon özüñ kork. (B, 263) ‘Allah’tan korkmayandan sen **kork.**’

Kızının kolun surap kelgenderge Atake süyünüp ketet dep oylobo. (C, 103) ‘Kızına görücü gelecekleri için Atake seviniyor diye **düşünme.**’

- *Köp ele kam sanaba!* (C, 86) ‘Çok **merak etme!**’

At attan kalsa tuyagın kes. Cigit cigitten kalsa kulagın kes deşip, namıstanıp koyuşkan. (C, 140) ‘At attan geri kalırsa toynağını **kes**. Yiğit yiğitten geri kalırsa kulağını **kes** diyerek utandılar.’

g) Kabullenme İşlevi

Bu işlev, genellikle *bol-* fiilinin üçüncü teklik şahıs çekiminde ortaya çıkmaktadır. Konuşmacının içinde bulunulan durumu kabullendiğini gösterir. Bu işlevin ortaya çıkmasında *bol-* fiilinin rolü büyüktür.

Kazak Türkçesinden Örnek

Köldeneñge barmaqsıñ goy. Barayıñ. Bolsın solay. (ME, 179) ‘Araziye gidecektin ya. Gidelim. Öyle **olsun.**

Kırgız Türkçesinden Örnek

- *Boluptur, kıtay! Senin aytkanıñday bolsun, - dep koylorun kıtayga berip beş kümüş akçanı aldı* (KÖ, 279) ‘- Peki Çinli! Senin dediğin **olsun**, diyerek koyunları Çinliye verip beş gümüş akçayı aldı.’

ğ) Tehdit İşlevi

Kipin bu işlevine Kırgız Türkçesinde bir örnekte rastlanmıştır. Burada konuşmacı ikinci teklik şahıs emir kipini kullanır. Tehdit anlamı cümlenin bağlamından ortaya çıkmaktadır.

Örnek

- *İi dep ıngıtıp turup başın kötördü. Koluñdan kelse barçu cerge ele bargın dep akırın gana cılcıtıp koydu.* (EA, 361) ‘- İi deyip yavaşça soluyarak başını kaldırdı. Elinden gelirse gideceğin yere **git** deyip yine yavaşça kımıldandı.’

h) Faraziye İşlevi

Kip, gerçekte olmayan, konuşma zamanında farazi denilebilecek durumda olan oluş, durum ve kılışı da anlatabilir.

Kazak Türkçesinden Örnek

İznikten Gediz arkılı Uşakka deyingi jelisti elestetip körinizşi. (J, 439) ‘İznik'ten, Gediz üzerinden Uşak'a kadar bir hat çekildiğini **düşününüz.**’

Kırgız Türkçesinden Örnekler

Eger ançalık ele senin ayal zatına ışkın tüşüp, aşık bolup kaldıñ deyli. (C, 237) ‘Eğer öyle ise sen kadına görül verip ona aşık oldun **diyelim.**’

Mısalga seni ele alalı. (C, 298) ‘Örneğin seni ele **alalım.**’

1) Geniş Zaman İşlevi

Konuşmacı gerçekleşmesi zamana yayılmış veya belirsiz bir gelecekte olacağını öngördüğü oluş, durum veya kılışı soru biçimindeki emir kipi ile verebilir. Bu durumda emir kipinin geniş bir zamanda gerçekleşeceği anlaşılır.

Kazak Türkçesinden Örnekler

Ağası - bolıs, inisi - sotqar qorqaw bolsa, Qozıbay bayımay kim bayısın! (ME, 162) ‘Büyüğü yönetici, küçüğü bir kurt gibi cesur olduktan sonra Kozıbay zenginleşmesin de kim **zenginleşsin!**’

İslâmdi jaksı köretinim ras, Qudaydan jasırmağandı adamdan jasırayın ba!? - dedi. (ME, 93) ‘İslam’dan hoşlandığım doğru, Allah’tan gizlemediğimi kuldan mı **gizleyeceğim!** - dedi.’

Kırgız Türkçesinden Örnek

İlgeri-ilgeri Erdaana biydin çakırusu boyunça Kokongo barganı esinen kantip çıksın. (C, 182) ‘Öncelerde, Erdana Bey’in çağırması üzerine Hokand’a gittiği aklından nasıl **çıksın.**’

2.1.2. DİLEK-ŞART ÇEKİMİ

Temel cümlelerin zarfı olan veya dilek istek anlamı barındırarak kip kuran ve -sA eki ile kurulan bu fiil çekimi, Türkçede tasarlama kipleri içinde gösterilen fakat vasfı tartışılan bir çekimdir. Bu tartışmanın ortaya çıkması, -sA eki ile kurulan fiil çekiminin hem dilek, istek anlamı barındırarak kip kurması hem de fiilimsi özellikleri göstererek temel yüklem zarfı olabilmesinden kaynaklanmaktadır.

Ekin bugünkü kullanımına ve durumuna geçmeden önce tarihi gelişimine dair şunlar söylenebilir: Ek, Orhun Abidelerinde -sAr biçimindedir. Talat Tekin, bu eki *eylem zarfları* başlığı altında {-sAr} *eylem zarfı* olarak vermiş ve şunları söylemiştir: “{-sAr} ekli eylem zarfı şart eylem zarfıdır. İki görevi vardır: 1. Asıl eylemin hangi şart ya da şartlar altında işlendiğini belirtmek; 2. Asıl eylemin hangi durumlarda ve ne zaman işlendiğini belirtmek.” (2003: 177). Uygur Türkçesi döneminde de bu ek -sAr biçimini korumaya devam etmiştir (Eraslan 2012: 348). 11. yüzyıldan başlayarak

ekin sonundaki *-r* sesi kaybolmaya başlamıştır. *Kutadgu Bilig'de* bu ek *-sA* biçimindedir (Ercilasun 1984: 135). Ek, Harezmi Türkçesi, Kıpçak Türkçesi ve Çağatay Türkçesi dönemlerinde de *-sA* biçiminde kullanılmıştır (Eckmann 1998: 201; Toparlı-Vural 2013: 70; Eckmann 2009: 126). Bugün çağdaş Türk lehçelerinin tamamında *-SA(r)* biçiminde kullanılmaktadır.

Ekin bugünkü durumu yukarıda da belirtildiği üzere tartışmalıdır. Ergin, hareketin şart şeklinde tasarlandığını, düşünüldüğünü belirtmek için şart eki kullanıldığını belirtir ve şunları kaydeder: “Şart şekli en tipik bir tasarlama kipidir. Bu kipte fiil şarta bağlandığı için bir hüküm ifade etmez; hiçbir dilek, istek, temenni, zorlama anlatmaz. Yalnız isteksiz, dileksiz mücerret bir tasarlama ifade eder.” (2005: 309). Görüldüğü gibi Ergin, şart eki ile çekimlenmiş fiil cümlelerin temel yüklemi olmasa da, bir başka deyişle cümleyi tamamlamamışsa bile kip içinde değerlendirir. Bu saydığı durumlarda *-sA* ekinin bir fiilimsi olduğuna dikkat etmez. Ancak şart şeklinin bazen istek için de kullanıldığını belirterek müstakil bir cümle fiili olabildiğini de belirtir (2005: 309).

Zeynep Korkmaz, bu kipi “dilek-şart” kipi olarak adlandırır ve şunları kaydeder: “Bir oluş ve kılışı “şart”a veya “dilek, istek ve niyet”e bağlayan tasarlama kipidir. *-sA* eki ile kurulur. “Şart” bildirme görevi ile kurulan öteki tasarlama kiplerinden ayrılan yanı, yalnız başına bir yargı taşımaması ve ancak temel cümledeki yargının gerçekleşmesini şarta bağlayan bir yardımcı, bir tamlayıcı öge niteliği taşımasıdır. Bu tamlayıcı öge veya cümle parçası bir yargı bildirmediği için de temel cümlelerin zarfı durumundadır.

Ancak belirtmek gerekir ki, bugün Türkiye Türkçesinde *-sA* eki ile kurulan bu kip aynı zamanda “dilek”, “istek” ve “niyet” de bildirmektedir. Bu bakımdan iyelik kökenli şahıs ekleri alarak çekime giren dilek-şart kipi 1- şart, 2- dilek, istek, niyet bildirme gibi iki yönlü birbirinden farklı iki temel görev yüklenmiştir.” (2009: 676-677). Görüldüğü gibi yazar, hem cümlelerin zarfı durumundaki yapıyı hem de dilek, istek anlamı veren yapıyı kip olarak değerlendirmiştir.

Korkmaz, yukarıda sıraladığı işlev veya görev farklarının nedeni olarak bir köken farklılığını gösterir. Türkiye Türkçesinde cümlelerin zarfı olan *-sA* ekini Eski

Türkçedeki *-sAr* ekine bağlar. Dilek, istek bildirerek kip kuran *-sA* ekinin kökenine dair ise şunları kaydeder: “Dilek bildiren *-sA* ekine gelince: Bunun yapısı da kökeni yine addan “istek, niyet, dilek” görevinde fiiller türeten bir + *sA-* eki ile sıfat-fiil oluşturan bir *-k* eki birleşmesine (+ *sA-k*) dayanmaktadır. *Divan-ü Lûgat’it Türk*’te bu konuda ipucu ve açıklamalar vardır. Kâşgarlı Mahmud eserinin “fiil sıygası” diye adlandırdığı bölümünde *-gAn*, *-DAÇI*, *-GUÇI* eklerinden sonra *-sAk* eki üzerinde de durmuş ekin görevini “bir iş yapmasını dilemekle vasıflanan fiil sıygası” veya “Bir işi işlemek azminde ve dileğinde olmakla vasıflanan faile örnek” olarak belirtmiş ve dilek kipi kuran örnekler vermiştir.” (2009: 680).⁶

Kaya Bilgegil, şart ekini, dilek anlamı taşıdığı zaman dilek içinde değerlendirir. Şart anlamı barındırdığında ise haber kipleri içinde değerlendirmek gerektiğini bildirir (2009: 261). Ancak bu kipi haber kipleri içinde değerlendirmek zordur. Zira ek, şart bildirdiğinde bir fiilin olmuşluğu, oluyor olması veya olacak olmasına dair bilgi vermez. Temel yüklem zarfını teşkil eder.

Emin Özdemir, farklı bir görüş belirtir. İsim kök ve gövdelerine *-se* eki ile fiil kök ve gövdelerine gelerek kip kuran *-se* eki arasında şekilce ve anlamca bir benzerlik sezildiğini iddia eder: “Örneğin “Hava açsa!” ile “su-sa-mak” arasında anlam yönünden bir arzu beraberliği bulunmaktadır. Birincisinde havanın açmasını isteme, ikincisinde su isteme söz konusudur. Nitekim bu ek bazı kullanışlarda hem isimden fiil hem de fiilden fiil yapan ek görünüşü taşır.” (1967: 188).

Tahsin Banguoğlu bu kipi “*dilek şart kipleri*” olarak adlandırır ve yalnızca *-sA* ekinin kip kurduğu örnekler vererek ve şunları kaydeder: “Dilek-şart kipi gerçek dilekle mutlaka ilgisi olmayan saymaca (suppositif) kesik cümleler kuruluşuna da yarar: *İnsan bir daha dünyaya gelse... Şu boğaz derdi olmasa...*” (2004: 468).

Ekin vasfıyla ilgili bir inceleme yapan Gürer Gülsevin “*Türkçede -sa Şart Gerundiumu Üzerine*” adlı çalışmasında bu ekin istek anlamı barındırdığı durumlar dışında bir zarf-fiil eki özelliği taşıdığını belirtir. Sonuç cümlelerinde şunları kaydeder: “1. Cümlede hiçbir zaman yüklem görevi taşımayan (dilek bildiren bir

⁶ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Korkmaz, Zeynep (2005) “*-sa/-se Dilek-Şart Kipi Eklerinde Bir Yapı Birliği Var mıdır?*” Türk Dili Üzerine Araştırmalar, TDK Yayınları, Ankara, c.1, s. 160-167.

kaç özel kullanım dışında) -sA eki, gramerlerin, devamlı yüklem görevi üstlenen “fiil kipleri” bölümünde değil, fiilden türemiş zarflar olan “gerundiumlar” kısmında verilmelidir.

2. Kişi eki alıyor olması, -sA ekinin gerundium fonksiyonu taşımasını engellemez. Çünkü -*DIK* + *kişi eki* + *dA* (...*geldiğinde gideriz*) şeklinde de kişi eki almış bir gerundium söz konusudur. Ayrıca bu ekin Eski Türkçedeki kullanımında da kişi işareti kullanılmayan örnekler bulunmaktadır (*barsar bargıl* ‘gidersen git!’).

3. -sA eki, gramerlerimizin gerundiumlar bahsinde , ‘şart gerundiumu’ adı altında verilebilir.” (1990: 279).

Leyla Karahan da “-sa/-se Eki Hakkında” adlı makalesinde Gülsevin ile aynı görüşte olduğunu gösterir. Ekin zarf-fiiller grubunda değerlendirilmesi gerektiğini dile getirir. (1996: 471-474).

Bilâl Yücel de “Türkiye Türkçesinde Zarf-Fiil Eklerinin Yapı Bakımından Sınıflandırılması Üzerine” adlı çalışmasında yukarıda zikredilen yazarların görüşlerini dikkate alarak -sA ekini ‘Zarf-fiil Görevinde Kullanılabilen Zaman Ekleri’ başlığında vermiştir. (2000: 109).

İbrahim Delice -sA eki ile kurulan kipi ‘katılımlı istek kipi’ olarak adlandırır. “-sA ekinin keşke ünlem edatını cümleye kattığı anlamı verecek şekilde kullanılmasıyla yahut -sA ekinin bu tür bir edatla cümlede birleşmesiyle kurulan bir fiil kipidir.” (2008: 67). Yazar, eğer bu ek istek anlamı vermezse ekin şart-fiil eki olarak kullanılmış olduğunu belirtir ve kipi şu şekilde tanımlar: “Bu kip, dili sözlü ya da yazılı olarak kullanan kişinin sözüne konu olan eylemin aktardığı anlama kendisi veya bir başkası hakkında kuvvetli arzunun, dua niteliğinde katılımını yüklemek amacıyla kurgulanır.” (2008: 67-68).

Konu Kazak ve Kırgız Türkçesi dil bilgisi kitaplarında da işlenmiştir.

Meyirbek Orazov, ‘şart kipi’ (*şarttı ray*) başlığı altında -sA ekinin tarihsel gelişimini, kökenini, çağdaş Türk lehçelerindeki varyantlarını verdikten sonra bu kiple ilgili şunları kaydeder: “Dil tarihi malzemelerinde -**sar**, -**ser**, -**sa**, -**se** eki tek anlamlı (monosemantik) bir ek değil çok anlamlı bir ektir. Bunların temel anlamı şart

kiplik anlamı olsa da bunlar istek, kabullenme, dilek gibi anlamları da bildirir. Bugünkü Türk dillerinde şart kipinin ekleri ikinci bir fiilde verilen iş-hareketin gerçekleşmesi veya gerçekleşmemesi şartını bildirmekle birlikte, onlara ait olan arzu, istek, dilek, ihtimal, ümitlenme gibi çeşitli anlamları da bildirdiği açıktır. Bu gibi anlamlarda kullanılan **-sa, -se** yapısındaki fiilleri dil tarihi yadigârlarının dilinde de bulmak mümkündür.” (2001: 274-275). Görüldüğü gibi yazar, cümlenin zarfı olan *-sA* eki ile dilek istek anlamı barındırarak temel yüklem olan *-sA* ekini birlikte telakki etmiştir.

Iskakov, şart kipinin *-sa (-se)* eki ile yapıldığını bildirir. Ardından şunları ifade eder: “Şart kipinin bu yapısı anlam yönünden başka bir hareketin veya işin gerçekleşme-gerçekleşmeme şartını bildirir. Bu anlamına uygun olarak şart kipi yapısındaki fiil daima birleşik cümlenin şart yan cümlesinin yüklemi olur ve temel cümlenin yüklemine gerçekleşme, gerçekleşmeme şartını gösterir.” (1991: 321-322). Bu cümlelerin ardından yazar verdiği örneklerde *kele jatsa* (geliyorsa), *oқып шыққан болсаң* (okumuşsan) gibi Türkiye Türkçesinde şimdiki zamanın şartı, öğrenilen geçmiş zamanın şartı biçimlerinde adlandırılan yapıları da hiçbir ayırım yapmadan şart yan cümlesinin yüklemi olarak göstermiştir (1991: 322).

Oralbay Nurcamal, şart kipinin ikinci fiilin gerçekleşme-gerçekleşmeme şartını bildirdiğini, bu yapıdaki fiilin şartlı bağımlı birleşik cümlede kullanıldığını belirtir. Şart eki ile kurulan bazı birleşiklerin (*-sA eken*) basit cümlelerde kullanıldığını ve bu yapıların şartlı birleşik cümle kurmadığını ifade eder (2007: 282).

İsayev, şart kipinin *-sa, -se* ekleriyle kurulduğunu belirtir. Bu kipin yalnızca şart değil zaman da bildirdiğini ifade ettikten sonra temel cümlenin zarfı olan *-sA* eki ile temel cümlenin yüklemine ayırdığını gösteren şu isabetli ifadeleri kullanır: “Bununla birlikte şart kipindeki fiil dilek, istek, maksat gibi modal anlamları bildirerek cümlenin yüklemi olma görevini de yerine getirebilir: *Şirkin, bıyıl okuwğa tüşsem!* ‘Keşke bu yıl okumaya gitsem’, *Osi otırısıydı äkeñ körse!* ‘Şu oturuşunu baban görse!’, *Sen maşinemen kelseñ, biz bärimiz esik aldına şıgıp tosıp tursaq!* ‘Sen arabayla gelsen, biz hepimiz kapı önüne çıkıp bekleyip dursak!’” (2007: 299)

Kırgız Türkçesinde *şarttu ıngay* olarak adlandırılan şart kipini işleme bakımından gramerler bir konu birliği vardır. Örnek olması bakımından *Kırgız Adabiy Tilinin Grammatikası* adlı eserdeki bilgileri vermek yeterli olacaktır.

Eserde, şart kipi şu şekilde tanımlanır: “İş-hareketin gerçekleşmesi için şart olan fiillerin kipi şart kipi (*şarttuu ıngay*) olarak adlandırılır. Şart kipi fiile *-sa* ekinin eklenmesi ile kurulur. Burada ekin başındaki ünsüz değişmez, ünlüler değişerek *-sa, -se, -sö, -so* yapısında kullanılır.” (Kudaybergenov vd. 1980: 373). Eserde bu ekin birleşik cümlelerde şart, zaman, karşılaştırma, sebep, netice gibi anlamlar barındırdığı belirtilmiştir. Bu kipin basit cümlelerin yüklemi olduğu zaman maksat, dilek bildirdiği ifade edilmiştir. (1980: 373-374). Diğer gramerlerde de konu benzer biçimde işlenmiştir.

Şart eki, temel cümlede kullanılıp şart, zaman, sebep, sonuç, tahmin, faraziye, endişe, tereddüt gibi anlamlar barındırdığı zaman bir kip eki değil zarf-fiil eki olur. Bu ekin şahıs ekleri alması onun zarf-fiil eki olmasına engel teşkil etmez. Çünkü *gittiğimizde, geldiğimizde* gibi zarf-fiilleşmiş birleşik yapılarda, *geldim mi gideriz* gibi birleşik olarak zarf-fiil eki biçiminde kullanılan yapılarda şahıs kavramı vardır. Bir başka husus da Türk dilinde şahıs ekleri alan zarf-fiil eklerinin bulunmasıdır. Türkmen Türkçesinde *-kaal/-kää* zarf-fiil ekleri şahıs ekleri ile çekimlenebilmektedir: *alyaarkaam* ‘ben alırken’, *alyaarkaay* ‘sen alırken’, *alyaarkaa* ‘o alırken’ (Kara 2005: 94).

Dilek, istek anlamı barındırarak kip kuran ve temel cümlelerin yüklemi olan *-sa* ekinin durumu ise farklıdır. Bu ek, şart anlamından uzaklaşarak konuşmacının dileğini, isteğini, şiddetli arzusunu, yakarmasını, emrini bildirir ve cümleyi sonlandırır. Bu durum Türkiye Türkçesi için de Kazak Türkçesi için de Kırgız Türkçesi için de geçerlidir: TT: *Keşke kar yağsa*; Kz. ‘*Habaralağanımdı rastap, mınağan kol koysañız?*’ (İ, 51); “Haber getirdiğimi doğrulamak için şuraya imza atar mısınız?” Kr. ‘*Catkan töşök-möşök menen koşo kötörüp barıp, meni Cusup ötçü coldun çetine koyup koysoñor.*’ (C, 241) “Yattığım yatak yorgan ile birlikte kaldırıp götürüp, beni Yusuf’un geçtiği yolun üstüne koyunuz.”

Üzerinde durulması gereken bir başka husus da şartlı birleşik çekimlerdir. Türkiye Türkçesinde öğrenilen geçmiş zamanın şartı, geniş zamanın şartı, şimdiki zamanın şartı, gereklilik kipinin şartı biçiminde adlandırılan bu yapılarda eylemin geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman, geniş zaman düzleminde gerçekleşmesinin veya tasarlama biçimindeki bir hareketin şarta bağlanmasından başka doğrudan fiile gelerek temel cümlelerin şartını oluşturan -sA ekinden bir farkı yoktur. Yukarıda sıralanan birleşik çekimlerin tamamı temel cümlelerin şartını oluşturur:

Gelse giderim.

Geldiyse giderim.

Gelmişse giderim.

Geliyorsa giderim.

Gelirse giderim.

Gelecekse giderim.

Yukarıda verilen örneklerin tamamında *gitmek* eyleminin gerçekleşmesi bir şarta bağlıdır. Bu şart anlamlarının birbirinden farkı eylemin gerçekleşme zamanıdır. Bunun dışında bir farkı yoktur. Bütün örneklerde temel cümlelerin zarfı durumundadır. Bu nedenle çalışmamızda, taramalarda tespit edilen bütün şart yapıları şart başlığı altında değerlendirilecektir. Ancak kip kuran ve kurmayan şart yapıları birbirinden ayrı olarak değerlendirilecektir. İki lehçe de birleşik şart yapılarının hiç biri kip kurmaz. Bu nedenle önce bu yapıların zarf-fiillik görevi gösterilmiş ardından bu görevin işlevlerine yer verilmiştir.

2.1.2.1. Dilek Kipi Kuran Ek: Kz. -sA, Kr. -sA

2.1.2.1.1. Yapısı

Bu ek, temel yüklem olduğu zaman dilek, istek, arzu, dilek, temenni, umut, dua gibi anlamlar barındırır; temel yüklem zarfı olduğu zaman ise şart, zaman, faraziye bildirir. Her iki lehçede de kip kuran yegâne şart eki bu ektir. Kip

kurmasının yanında yukarıda da belirtildiği üzere zarf-fiil eki olma özellikleri de taşımaktadır.

Bu ek kip kurduğu zaman bir şart kipi değil bir istek kipi kurar. Fiil çekiminde iyelik kökenli şahıs ekleri kullanılır.

Ekin çekim tablosu her iki lehçe için de aşağıdaki gibidir:

Tablo 33: Kazak ve Kırgız Türkçelerinde -sA Ekiyle Kurulan Dilek-Şart Çekimleri

Kazak Türkçesi			
Olumlu şekil (Bolımdı Türi)		Olumsuz şekil (Bolımsız Türi)	
Teklik (Jekeşe)	Çokluk (Köpşe)	Teklik (Jekeşe)	Çokluk (Köpşe)
<i>barsam</i> ‘gitsem’	<i>barsaқ</i>	<i>barmasam</i> ‘gitmesem’	<i>barmasaқ</i>
<i>barsaң;</i> <i>barsaңыз</i>	<i>barsaңdar;</i> <i>barsaңызdar</i>	<i>barmasaң;</i> <i>barmasaңыз</i>	<i>barmasaңdar;</i> <i>barmasaңызdar</i>
<i>barsa</i>	<i>barsa</i>	<i>barmasa</i>	<i>barmasa</i>
Kırgız Türkçesi			
Olumlu şekil (Oң forma)		Olumsuz şekil (Ters forma)	
Teklik (Cekelik Türi)	Çokluk (Köptük Türi)	Teklik (Cekelik Türi)	Çokluk (Köptük Türi)
<i>barsam</i> ‘gitsem’	<i>barsak</i>	<i>barbasam</i> ‘gitmesem’	<i>barbasak</i>
<i>barsaң;</i> <i>barsaңыз</i>	<i>barsaңar;</i> <i>barsaңызdar</i>	<i>barbarsaң;</i> <i>barbarsaңыз</i>	<i>barbarsaңar;</i> <i>barbarsaңызdar</i>
<i>barsa</i>	<i>barıssa</i>	<i>barbasa</i>	<i>barıspasa</i>

Kipin soru şekli çekimlenmiş fiilden sonra soru ekinin getirilmesi yoluyla yapılır: Kz. *barsam ba?* ‘gitsem mi?’, *okısam ba?* ‘okusam mı?’; Kr. *barsambı?* ‘gitsem mi?’, *körsökpü?* ‘görsek mi?’. Şart yapısı soru eki ile çekimlendiği zaman istek, dilek anlamı daha belirgin olmaktadır.

-sA eki Kazak Türkçesinde dudak uyumuna uymaz, Kırgız Türkçesinde ise uyar: Kz. *körsek*; Kr. *körsök*.

Her iki lehçede de çekimden sonra -sI, -çI ekleri ekleri gelerek çekime rica, istek, dilek, dikkat çekme, uyarı gibi anlamlar katar.

2.1.2.1.2. İşlevleri

a) İstek İşlevi

-sA eki temel yüklem olarak kip kurduğu zaman her iki lehçede de dilek, istek anlamları barındırır. Bu işleviyle bu ekin kurduğu kip bir istek kipidir. Ekin temel yüklem olmayıp istek bildirdiği örneklere de rastlanmıştır.

Kazak Türkçesinden Örnekler

Jas bala anadan tuwǵanda eki türli minezben tuwadı: birewi - işsem, jesem, uyıqtasam dep turadı. Bular tänniñ qumarı, bular bolmasa, tän jańǵa qonaq üy bola almaydı. (KS, 181) ‘Bebek anneden doğarken iki türlü huy ile doğar: birisi içsem, yesem, uyusam der. Bunlar vücudun isteği, bunlar olmasa, vücut cana misafirhane olamaz.’

Wa, dünüye-ay, kanat bitip qus bop uşsam,/ Sağınǵan sol bayǵustı barıp kuşsam./ Şıpa bop jaraqattı jüregine,/ Quşaqtap kökiregime basıp kıssam. (ÖP, 54) ‘Ah dünya ah, kanat bitse de kuş olup uçsam, gidip o özleyen zavallıyı kucaklasam. Yaralı yüreğine şifa olup, kucaklayıp göğsüme bassam, kıssam.’

Kırgız Türkçesinden Örnekler

Iya carçım, bu ırdı saga üyrötüp koysombu? (B, 318) ‘Evet, münadi/şarkıcı bu şarkıyı sana öğretelim mi?’

Catkan töşök-möşök menen koşo kötörüp barıp, meni Cusup ötçü coldun çetine koyup koysonor. (C, 241) ‘Yattığım yatak yorgan ile birlikte kaldırıp götürüp, beni Yusuf’un geçtiği yolun ucuna koyun.’

A özünüñ kimsiz degi? Sırınızdı bilsek, sıykırınızdı öyrönsök... (C, 44) ‘Ya siz kimsiniz peki? Sırrınızı bilsek, sihrinizin ne olduğunu öğrensek...’

Anan maga kelip: ‘Miliysadan kelgen kagazdı çonǵorgo körsötpöy ele titip koysoy’ dep calınıp ıylap catçu. (EA, 364) ‘Sonra bana gelip “Karakoldan gelen kâğıdı amirlere göstermeyip yırtar mısın?” deyip yalvararak ağladı.’

Şaşpay oturup cakşılup içseñ, Üyünö barıp tamak casap cürmök beleñ degenden başka eçteke debedi. (EA, 126) ‘Acele etmeden oturup güzelce **ye**. Evine gidip yemek mi yapacaktın dedikten sonra hiçbir şey demedi.’

*Attınay Tolubaylıgım sen **bilsençi**,/ Tuşuñda tulpardıgın men **bilsemçi**.* (KT, 267) ‘Ah, Tolubay olduğumu sen **bil**, karşında tulpar olduğunu ben **bileyim**.’

b) Dilek İşlevi

Kipin bir diğer işlevi dilek bildirmesidir.

Kazak Türkçesinden Örnekler

*Ƙanattı tağı tulpardı/ Kümis ermen **erleşem**,/ Ğaşığımdı alıp aldım/ Dalağa Ƙulaş **sermesem**,/ Keñ dalağa köz jetpes/Tulparımdı **uşırtsam**.* (ÖP, 97) ‘Kanatlı tulparı gümüş eyer ile **eyerleşem**, sevdiğimi alıp yanıma ovaya **savrulsam**. Göz yetmeyen geniş ovaya tulparımı **uçurtsam**.’

- *Eğ kızdar, bizdiñ ğalayıqtın ırdı Ƙalay jaqsı köretinin **bilseñder**?! Bizde ırdatpay turğan jan joƘ Ƙoy.* (İ, 78) ‘Ah kızlar, bizim ahalinin şarkıyı nasıl sevdiğini bir **bilseniz**?! Bizde şarkı söyletmediği kimse yok.’

Kırgız Türkçesinden Örnekler

*Küyüp-bışkan ata-ene **kargap koysoçu**.* (C, 138) ‘Keşke içi yanmış babası annesi **beddua etse**.’

*Cazuu cazuu... Allanın mañdayga cazganı oşo **bolsoçu**.* (C, 205) ‘Yazmak, yazmak... Allah’ın adına yazdığı bu **olsa** keşke.’

*Kız kıyalında: ‘cigitter oy-boyuma koyboy kinogo **çakırsa**, men **tülkü kuumay oynotsom, nazdansam, ırğıştasam**’ dep oyloyt.* (EA, 121) ‘Kız hayalinde: erkekler rica ederek sinemaya **davet etse**, men **kurnazlık etsem, nazlansam, sinirlensem** diye düşünüyordu.’

*Isık-Köldö çabaktın/ **Süzsö, oynoso** öz erki.* (KT, 17) ‘Isık Göl’de balığın kendi özgürlüğü **yüzse, oynasa**.’

Karap tursam tan nurun. (KT, 17) ‘Tan aydınlığını **izleyip dursam.**’

*Birok da bul tamaktı calgız koyboy,/ Canına coldoş **koşsak tandap tandap.***
(KT, 163) ‘Keşke bu yemeği yalnız bırakmayıp yanına seçip seçip katık **koysak.**’

*Cazday **süysöm bardık çaşaar küñümü!*** (KT, 222) ‘Keşke yaşadığım bütün günlerimi yaz gibi **sevsem.**’

c) Rica İşlevi

Bu ek, dilek kipi kurduğu zaman rica işlevi de ortaya çıkabilmektedir. Bu işleviyle ek, konuşmacının karşısındakine ricada bulunduğunu bildirir. Rica işlevi de genellikle, eki alan fiilin temel yargı bildirdiği cümlelerde ortaya çıkar.

Kazak Türkçesinden Örnekler

*Habaralağanımdı rastap, mınağan **kol kıoysañız?*** (İ, 51) ‘Haber getirdiğimi doğrulamak için şuraya **imza atar mısınız?**’

Ruqsat etseñizder mını da kısqaşa tüsındireyin. (J, 29) ‘**Müsaade buyurursanız** bunu kısaca anlatayım.’

*Mırzalar, sol kezdeki мәseleler söz bolıp otırғанда тағı bir шағın мәсеle tuwralı ayta ketüwge **ruqsat etseñizder.*** (J, 173) ‘Efendiler, içinde bulunduğumuz günlere ait olaylara ve konulara dokunmuşken, burada küçük bir noktayı daha açıklamama müsaadenizi **rica edeceğim.**’

- *Başkalardı **jiberseñizşi!** Taw işi şabuwğa jaman, - dep edi.* (ME, 14) ‘- Başkalarını **göndersenize!** Dağ saldırı için kötü, - demişti.’

- *Oқuwға kelgen edim, ornalasuwdıñ jönin aytıp **jiberseñizder!*** (İ, 21) ‘Okumaya gelmiştim, nasıl yerleşildiğini **söyleseniz!**’

- *İye, sonı **aytsañız.*** (İ, 171) ‘Evet, şunu **söyleyiniz.**’

Kırgız Türkçesinden Örnekler

- ***Tüşüñdürsөñüz?** - dedim, çıdamım kete.* (C, 170) ‘**Anlatınız** dedim, merak ediyorum.’

*Uşunu ubaktıñız bolso, özünüz bir karap **körsöñüz** dep ötündü ele:*

- *Anday nersenin baarın karar elem, birook ömürü cetpeyt.* (EA, 201) ‘Şunu, vaktiniz olursa bir de siz **görseniz** diye rica etmişti. -Öyle şeylerin hepsine bakardım, ancak ömrüm yetmeyecek.’

*Uşunu, töröm, aziret ayköl ökümdarıbızga açık **aytsañar** töröm.* (B, 203) ‘Şunu, efendim, iyi niyetli hükümdarımız hazretlerine açıkça **söyleseniz.**’

Üçüncüsü pikirin tike ayttı:

-*Eer tokumu menen cügönün şıbirıp koyo **bersekçi.*** (C, 6) ‘Üçüncüsü fikrini doğrudan söyledi: Eyer takımı ile dizginini **çıkartsak** ya.’

*Al elpek iyilip, Stal menen kol alışıp uçuraşıp, kabinetke koşo kirip, özünün aspirant ekendigin, Kırgızıstandın madaniyatının başka boordoş respublikalardın madaniyatı menen baylanışın izildep cürgöndüğün ayıp: - Uşul izildöönün basılışına **cardam berip koysoñuz** dep ötündü.* (EA, 355) ‘O, saygı gösterip, Stal ile tokalaşıp, odaya beraber girip, kendisinin asistan olduğunu, Kırgızistan medeniyetinin diğer kardeş devletlerin medeniyetleri ile ilişkisini incelediğini söyleyerek: - Bu çalışmanın basılmasına **yardım etseniz** diye rica etti.’

- *Aytçı, kanday iş? **Aytsañ**, Sultan? Ölöyün biröögö aytsam!* (EKT, 69) ‘- Söylesene, nasıl iş? **Söylesene**, Sultan? Öleyim birisine söylersem!’

ç) Öneri İşlevi

Kipin bir diğer işlevi de öneri bildirmesidir. Bu işlevin örneklerine daha çok Kırgız Türkçesinde rastlanmaktadır.

Kırgız Türkçesinden Örnekler

- *Sooda-satık **cürgüzsöm** deym, ata. Koyo turayınçı katın albay.* (C, 30) ‘Ticaretle **uğraşayım** diyorum baba. Evlenmeyeyim.’

*Aksakal, biz üyübüzgö **ketsek**...*(C, 307) ‘Aksakal, biz evimize **gitsek**...’

d) Belirsiz Gelecek Zaman İşlevi

-sA ekinin bu işlevine Kırgız Türkçesinde bir örnekte rastlanmıştır. Bu örnekte belirsiz gelecek ifadesi bulunmaktadır.

Kırgız Türkçesinden Örnek

Siler menen iş çala bolup kalar, biz söylöşör bolsok oşo silerdi cibergen paşanın özü menen söylöşök dedi. (B, 178) ‘Sizler ile iş yarım kalır, biz konuşacaksak sizleri gönderen paşanın kendisi ile **konusuruz**, dedi.’

2.1.2.1.3. Görevleri

2.1.2.1.3.1. Zarf-Fiillik Görevi

Bu çekim, kip kurmasının dışında temel yüklem zarfını oluşturarak zarf-fiil görevinde kullanılabilir. Bu göreviyle çekim, şart, temel yüklem zamanını bildirme, faraziye, şartsızlık bildirme, ihtimal bildirme gibi işlevleri yerine getirir. Aşağıda işlenecek olan işlevler bu zarf-fiillik görevinin işlevleridir.

2.1.2.1.3.1.1. İşlevleri

a) Şart İşlevi

-sA eki, temel yüklemde belirtilen yargının gerçekleşmesinin bağlı olduğu şartı da bildirir. Bu yönüyle bu ek artık bir kip eki olmaktan çıkmış bir zarf-fiil eki olma hüviyeti kazanmıştır.

Kazak Türkçesinden Örnekler

Akıırı oyladım: osı oyıma kelgen narselerdi kağazğa jaza bereyin, aq kağaz ben kara sıyanı ermek kılayın, kimde kim işinen kerekti söz tapsa, jazıp alsın, ya okısın, keregi joq dese öz sözim özimdiki dedim de, akırı osığan baylandım, endi munan başka eşbir jumısım joq. (KS, 174) ‘Sonunda düşündüm: aklıma gelen şeyleri kağıda döküvereyim, beyaz kağıt ile kara mürekkebi kendime meşgale edineyim, her kim ki gerekli bir söz **bulursa** yazsın, veya okusun, gereği yok **dese** sözüm benimdir dedim ve sonunda bu işe bağlandım, artık bundan başka hiçbir işim yok.’

Nanbasañız jürinüz, öziñiz köriñizşi. (İ, 253) ‘İnanmazsanız yürüyüp kendiniz görünüz.’

Biz ölsek, erteñ tağı bir ul tuwadı. (ME, 371) ‘Biz ölürssek yarın bir oğul doğar.’

Kırgız Türkçesinden Örnekler

*- Kana, ne kılábız? Kanday künööñ bar, bilesiñ! Kanday caza, kanday ayıp boluşun özün ele aytçı, çın ele ‘sultan’ bolsoñ. (B, 17) ‘- Hadi, ne yapacağız? Ne kadar günahın olduğunu biliyorsun, ne kadar yanlış, ne kadar ayıp olduğunu kendin söyle, gerçekten **sultan isen.**’*

*Mına, ötpösöñör kırılasiñar, ötsöñör mintip cırgap arak içişesiñer dep kotormo kıldı tilmer. (B, 32) ‘İşte, **göç etmezseniz** ölürsünüz, göçerseniz böyle neşelenip rakı içersiniz diye tercüme etti tercüman.’*

*Mukurabasa, ayla tügönüp közü çaçırabasa, tuugan el dep umut kılbasa kat coldop elçi cibermek bele, attiñ ay?! (B, 127) ‘Gözleri yavaş yavaş **körelmese**, gücü tükenip gözünün nuru **sönme**, doğduğum yer diye güvenip mektup yollayıp elçi gönderir miydi, eyvah!’*

*Siz özünüz baybiçe, kösöm bolbosojuz, özünüz baş bolbosojuz kim bolmok?! (B, 185) ‘Siz kendiniz hanımefendi **rehber olmasanız, önder olmasanız** kim olacak?’*

*Toptoşup, kuralçan cürböşöñ aleki zamatta karışkırga cem bolosuñ. (C, 7) ‘Eğer gruplaşıp **silahlı olmasan** anında kurda yem olursun.’*

*Anı saktaym dep el cürböğön kara coltoy colgo tüşböşöñ, böödö cerden biröölördün ubalına kalbayt eleñ. (C, 13) ‘Onu koruyacağım diye kimsenin yürümediği felaket getiren bu **yola girmeseydin** boş yere kimsenin günahına girmeyecektin.’*

*Mındayda calınsañ da, kıykırsañ da eç kim cardamga kelbeyt. (C, 23) ‘Böyle bir durumda **yalvarsan** da, **haykırsan** da hiç kimse yardıma gelmez.’*

- *Ubal deysiñbi? Böödö cerden biröönü öldürsöñ gana ubal.* (C, 25) ‘Günah mı diyorsun? Boş yere birini **öldürsen** o da günahdır.’

Kança baş katırsañ da taba albaysıñ. (C, 32) ‘Ne kadar **düşünsen** de bulamazsın.’

Nogoylor aytışat: orus menen dos bolsoñ aybaltañdı ala cür. (C, 40) ‘Nogaylar söylemiş: Eğer Ruslarla dost **olacaksan** baltanı eline al.’

Çıgınıp bel baylap, umut kılbasa, maksat tutpasa, cigit müdöösünö cetpeyt. (C, 125) ‘İnanıp bel bağlamasa, **ümit etmese, amacı olmasa**, yiğit hedefine ulaşmaz.’

Cıl boyu catsañar da çıday berebiz. (C, 133) ‘Yıl boyu da **kalsanız** katlanıveririz.’

- *Kalp aytsam, cayrap kalayın.* (C, 45) ‘Eğer yalan **söylüyorsam** ölüp kalayım.’

Üygö kelgen kişiğe çay berbese anın emnesi katın. (EA, 78) ‘Eve gelen kişiye **çay vermese** onun neresi kadın.’

- *Uşunu oku, köröyün. Anan türkçögö kotor. Tuura emes aytsañ, emne boloruñdu bilesiñ.* (KÖ, 155) ‘- Şunu oku bakalım. Sonra Türkçeye çevir. Doğru **çevirmezsen** ne olacağını biliyorsun.’

Iyla böböğ ıylabasañ emçek cok,/ Tırış böböğ tırıspasañ emgek cok. (KT, 22) ‘Ağla bebek, **ağlamazsan** emzik yok, çalış bebek **çalışmazsan** emek yok.’

Men kimin, bir cay adam Alikul,/ Egerde caza albasam, alsız kulmun. (KT, 61) ‘Ben kimim? Bir yabancı adam Alikul, eğer **yazamasam**, güçsüz kuvvetsiz bir kul.’

Oynotkon tolkununa kaz ördöktün/ Caz künü kün batarda karap tursañ,/ Uyalçaak kızdı öpköndöy sergiyt köñülün. (KT, 84) ‘Yaz günü gün batımında kazın ördeğın oynattığı dalgasına **baksan** gönlün utangaç kızı öpmüş gibi tazelenir.’

Müröktün suusu cön suularday şıldırlap,/ Agıp catsa mal keçpes caşıl aralda. (KT, 90) ‘Âb-ı hayat normal sular gibi şarıldayıp **akarsa** yeşil adadan hayvan geçmez.’

Eger şoolam meni ayasañ azıraak:/ Süybö meni, mağa betiñ öptürbö. (KT, 132) ‘Işığım, eğer bana birazcık **acıyorsan** beni sevme, yüzünü öptürme.’

Tuura aytat, eger seni süyböym dese,/ Men dağı süybös elem, koldon kelse,/ Birok da bilbey kalam, süyüp kalam,/ Sebebi: Süyüü degen essiz nerse. (KT, 141) ‘Eğer, seni sevmiyorum **dese** doğru söyler, ben de **elimden gelse** seni sevmezdim, ancak bilmiyorum ve seviyorum, sebebi sevgi denilen akılsız varlık.’

Kün bolboso, Cer da bolbos, Ay bolbos, Ay bolboso, turmuş körkü şay bolbos. (KT, 177) ‘Güneş **olmasa** dünya da olmaz, ay da olmaz, ay **olmasa** hayatın güzelliği olmaz.’

Amanbı, Kasım kurdaş, ruksat bolso, / Bir suroo suroo üçün keldim. (KT, 310) ‘Müsaade var mı Kasım kardeş, eğer izin **verirsen** bir soru sormak için geldim.’

b) Temel Yüklemin Zamanını Bildirme

-sA eki temel yüklem zamanını bildirebilir. Bu yönüyle bir zarf-fiil eki olarak hareket eder. Bu ek her iki lehçede de Türkiye Türkçesine -Inca, -DIĞIndA gibi anlamlarla aktarılabilir.

Kazak Türkçesinden Örnekler

Manadan beri buwılıp otır edim, dätim şıdamay, kasına jügirip barsam, bir közi şıgıp ketken eken. (E, 277) ‘Bir zamandır kollarımı bağlamış oturuyordum, dayanamayıp **yanına vardığımda** bir gözü çıkmıştı.’

Jağındap kelseñ ayak astınan suw sıldırı ğana estiledi. (İ, 7) ‘**Yakınlaşınca** ayak altında su şırıltısı işitiliyor.’

Haliyfanıñ jağdayına kelsek, ğulum men tehnikä nurğa toltırğan şınayı örkeniyet dünüyesinde külkige aynaluwdan başka nesi kalıp edi? (J, 11) ‘Halifelğin

durumuna **gelince**, ilim ve tekniğin nurlara boğduğu gerçek medeniyet dnyasında gülünç sayılmaktan başka bir yanı kalmış mıydı?’

Sodan bölek ıhaldi kksetetin zge trli oy kelse, onu khiline darıtpay, şirwge asıgadı. (ME, 9) ‘Ondan ayrı bir hli özleten başka bir **düşünce aklına gelince**, onu gönlüne yerleştirmez, geçiştirmek için acele ederdi.’

*ıurmaş ıaıa trbiyelese de, Kökserek urlık pen adal astıı ayırması ne ekenin uğa almadı. Birese zderi berip turıp je deydi. Birese sonday tamaıtı zi tawıp alıp **jep jatsa**, urıp saladı.* (ME, 25) ‘Kurmaş ne kadar terbiye etse de Kökserek hırsızlık ve helal yemeğin farkının ne olduğunu anlamıyordu. Bazen kendileri verip ye diyor, bazen de öyle bir yemeği kendisi bulup **yiince** vuruyordu.’

Kırgız Türkçesinden rnekler

*-Anan sarttar artımen tşşt. Men medresege kire kakan bolçumun. ‘Kim?’ dep **surasa** baldar dambıldaga ayıp salışıptır.* (C, 28) ‘-Sonra Özbekler peşime düştü. Ben medreseye girerek kaçmıştım. Kim diye **sorduklarında** ocuklar müderrise söylediler.’

*Cekebatır sulk catkan atının canına **basıp barsa**, anın dal ekesinen azıraak kan çıgıp kalıptır.* (C, 67) ‘Cekebatır hareketsiz yatan atının yanına **geldiğinde** onun tam alnının ortasından birazcık kan çıkmıştı.’

*Emne kılıp catasın? - dep **surasam**: ‘Sizdi salkında uktasın dep - tuurdukka suu seep catam deyt.* (C, 208) ‘Ne yapıyorsun diye **sorduğunda**, siz serinde uyuyun diye ortalığa su serpiyorum, dedi.

*Mına bgn da matematika mugalim sabak **surasa**, Dıykanbektin: ‘Cetimmin!’ dep ıylap cibergenı uşundaya ele.* (EA, 18) ‘İşte bugün de matematik ğretmeni soru **sorduğunda**, Dıykanbek’in “Yetimim!” demesi böyleydi.’

*Dıykanbek blmg **kirse** bir da bala cok.* (EA, 55) ‘Dıykanbek odaya **girdiğinde** bir ocuk bile yoktu.’

*Soğuştan kiyinki açkaçılık cıldarda men komandirovkaga **ketsem**, taş kömürdün isi urup, y blm bütün lptr. Kuday mındaydı pendenin başına*

salbasın. (EA, 367) ‘Savaştan sonraki açlık yıllarında ben Komandirov’a **gittiğimde**, taş kömürün dumanından çoluğum çocuğum hep ölmüş, Allah böylesini kulun başına vermesin.’

Ayıldan kim-biröö Cambıldın bazarınan totukuş körüptür. Tumşuguna gezit karmasañ tim ele şatıratıp okuyt deyt. (EKT, 6) ‘Köyden birisi Cambıl pazarında papağan görmüş. Gagasına gazete **tutunca** çatır çatır okuyor diyor.’

Tuugandar, bul üy kimdin üyü? desem,/ Kolhozduñ koyçusunun üyü deşti. (KT, 41) ‘Kardeşler bu ev kimin evi **dediğimde** kolhozun koyun çobanının evi dediler.’

Karasam can-cagımdı ogum bütkön,/ Kanteyin, birin atıp kala albadım. (KT, 79) ‘Etrafıma **baktığımda** kurşunum bitmiş, ne yapayım birini bile vuramadım.’

Kelsem coksun... kelsem coksun süygönüm,/ Sen men için carık ayı düynönün. (KT, 101) ‘Sevdiğim, **geldiğimde** yoksun, **geldiğimde** yoksun. Sen benim için dünyanın parıldayan ayısın.’

Frunze, öskön şaarım, süygön kalaam,/ Sagınsam atındı atap kanattanam. (KT, 137) ‘Frunze, büyüdüğüm şehir, sevdiğim şehir, ne zaman **özleyince** adını anıp özlem gideriyorum.’

Degende Miñbay ata beşikti açat,/ Karasa appak bolgon uul catat. (KT, 343) ‘Ancak Minbay ata beşiği açıyor, **bakıyor ki** bembeyaz bir oğlan yatıyor.’

c) Faraziye İşlevi

-sA eki konuşmacının farazi isteğini, zihnindeki düşüncesini de bildirebilir.

Kazak Türkçesinden Örnekler

Men eger zakon kuwatı qolında bar kisi bolsam, adam minezin tüzep bolmaydı degen kisiniñ tilin keser edim. (KS, 218) ‘Eğer kanun yapma **kudreti elimde olsaydı**, insanın huyu düzeltilmez diyen kişinin dilini keserdim.’

- Al men **bolsam**, senimen birge bir kursta oqıǵanımdı maqtanış eter edim, - dedi ol. (İ, 38) ‘- Ben **olsam** seninle birlikte aynı sınıfta okuduğum için övünürdüm, dedi o.’

Kırgız Türkçesinden Örnekler

Özüñ menen özüñ bol **dese** anda ıyık ordonun, azireti handın ökümü kimge ötöt? Kim moyun sunat? (B, 79) ‘Kendi başınızın çaresine bakın’ **derse** kutsal sarayın, han hazretlerinin hükmü kime geçer? Kim boyun eğer?’

- Bugün **ketsem**, kel **deseñiz** bugün kelem, erteñ **deseñiz** erteñ kelem. meyli. (B, 262) ‘Bugün **gitsem**, gel **deseniz** bugün gelirim, yarın **deseniz** yarım gelirim.’

Börünün arasında **cürsö** börügö okşoyt adam balası. İt menen **cürsö** it bolup üröt. (C, 149) ‘Kurtların arasında **yaşasa** kurda benzer insanoğlu. Köpekle **yaşasa** köpek olup havlar.’

Siler kokus oyunga alaksıp ketkende Cusup karışkırga **cem bolsoçu**... Otunga özüñüzçö kete bergile. Cusup üydö ele kalsın. (C, 214) ‘Sizler ansızın oyuna daldığınızda ya Yusuf kurda **yem olursa**... Odun toplamaya siz kendiniz gidin Yusuf evde kalsın.’

Eger enebiz aytkanday, şümşük germen **bolboso**, biz kara soyloktun bozosun içet belek! Kara kuraydın kök taklanın ceýt belek! (EA, 186) ‘Eğer annelerimizin söylediği gibi, namussuz Alman **olmasaydı** biz kara yulaf bozası içer miydik! Aka kurayın (içi kof bit bitki) yulafını yer miydik!

- Katun! Maga kıtay kagandıgın **berseñ** da Almiladan baş tartpaym. (KÖ, 249) ‘- Katun! Bana Çin kağanlığını **versen** yine Almıla’dan vazgeçmem.’

Al tamdarda çaşagandar kim **deseñ**/ Menin bir boor Kırgız degen üy bülöm! (KT, 28) ‘O damlarda yaşayanlar kimdir **dersen** onlar benim kardeş Kırgız denilen ailemdir.’

Ah, çirkin, da bir colu közgö **tüşsö**,/ Egerde ay kızğanıp kün **türtpösö**,/ Cer, şarın koltuğumua kısıp alıp,/ Meymanğa barar elem eki, üç küngö. (KT, 31) ‘Ah, bir

kere gözüme **görünse**, ay hasislik edip de gün çebucak **bitmese**, dünyayı koltuğumun altına kıştırıp iki üç gün misafirliğe giderdim.’

Cürök ooru, öpkö oorunun dartı için,/ Mürök suusu satılsa eger baazarda,/ Kança alsız, kança oorulu bolsom da,/ Özüm albay, al der elem alarga. (KT, 145) ‘Kalp, ciğer hastalığı için bazarda âb-ı hayat **satılsa**, ne kadar hâlsiz ne kadar hasta **olsam** da kendim almayıp onlara al derdim.’

Baarı ağat deyt, baarı ötöt deyt ömürdön, / Men til albay ölböy koysom ne bolot? (KT, 197) ‘Ömürden hepsi akar, hepsi geçer denilir, ben bunları anlamayıp **ölmesem** ne olur ki?’

Sen bolsoñ alma sabagı,/ Men bolsom küzdün şamalı./ Sen bolson aydın camalı,/ Men bolsom köldün çabagı./ Kayrılıp esen körgüçö/ Oy, calcalım, oy, zamandan bakıt tabalı. (KT, 83) ‘Sen elma sapı **olsan**, ben güz rüzgârı **olsam**, sen ayın cemali **olsan** ben göldeki ufacık bir balık **olsam**. Ey sevgilim, geri dönüp mutlu olmaktansa içinde olduğumuz zamandan mutluluk bulalım.’

Eger çirkin, eköo bolso cürögüm,/ Berer elem, birin oşol adamga. (KT, 91) ‘Ah, eğer yüreğim iki tane **olsaydı** birini o adama verirdim.

ç) Şartsızlık İşlevi

-sA eki zarf-fiil olarak kullanıldığı durumlarda temel yüklem her durumda gerçekleşeceğini veya asla gerçekleşmeyeceğini bildirebilir. Bu durumda Türkiye Türkçesine -A rağmen, -sA da kalıplarıyla aktarılabilir.

Kazak Türkçesinden Örnekler

Sırtım saw bolsa da işim ölip kalıptı. (KS, 183) ‘Dışım sağ **olsa da** içim ölüp kalmış.’

Sansız köp künder ötip jatsa da, ne bir jaña ümit äkelip sergitken, ne bolmasa jüdew köñildi bir sağatka bolsa da selt etkizip alañdatқан mezgil bolğan emes. (ME, 9) ‘Sayısız günler **geçse de**, ne bir yeni umut getirip canlandıran, ne de zayıf gönlü bir saat dahi olsa yerinden oynatan, şaşırtan bir an olmadı.’

Ölgenşe meniñ köñlim jalğız sende/ Jürseñ de sen ol jaқта men bul jaқта. (ÖP, 86) ‘Sen orada ben burada **olsak da** benim gönlüm ölene kadar yalnızca sendedir.’

Kırgız Türkçesinden Örnekler

- *Siler ne deseñer oşo... dep koydu Cangaraç.* (B, 99) ‘Sizler ne **derseniz** o, dedi Cangaraç.’

Eger sen barsañ, kaalasañar da, kaalabasañar da stol üstündö mayda sözlör süylönöt. (EA, 80) ‘Eğer gidersen, **isteseniz** de **istemeseniz** de sandalye üstünde ufak tefek sözler söylenecek.’

Kayda barsam esimde,/ Köldün kızıl kızdarı. (KT, 76) ‘Nereye **gitsen** aklımda, gölün al yanaklı kızları.’

d) Gerçekleşmemiş Geçmiş Zaman İşlevi

Ek, geçmişte gerçekleşmemiş bir şart bildirebilir. Bu durumda Türkiye Türkçesine -DIysA kalıbıyla aktarılabilir. Bu işleve Kırgız Türkçesinde iki örnekte rastlanmıştır.

Kırgız Türkçesinden Örnekler

- *Deği sözdöründün birin tüşünsöm ölöyün.* (C, 65) ‘Eğer sözlerinden birini **anladıysam** öleyim.’

Tüşünsöm kудay ursun. (C, 66) ‘**Anladıysam** Allah çarpsın.’

e) İhtimal İşlevi

-sA eki ihtimal de bildirebilir. Bu işlevine Kırgız Türkçesinde bir örnekte rastlanmıştır.

Kırgız Türkçesinden Örnekler

- *Karındaş, siz çaydı köp içesiz go dedi.*

- *Çaydı özünüz köp içpeseñiz, men kam kaymak koşulgan ысык sudan başka eç nerse içpeym dedi.* (EA, 120) ‘- Kardeş, siz çayı çok içiyorsunuz galiba, dedi. - Çayı

siz çok **içmiyorsunuz**, ben pişmemiş süt kaymağı katılan sıcak sudan başka hiçbir şey içmem, dedi.’

2.1.2.2. Kz. -sA + *iygi* + *edi*

2.1.2.2.1. Yapısı

Yalnızca Kazak Türkçesinde görülen bir istek çekimidir. Bu çekim, istek, arzu, dilek, temenni bildirir.

Kipin yapısı dilek bildiren -sA zarf-fiil eki, *iygi* modal kelimesi, ek fiilin görülen geçmiş zaman biçimi olan *edi* ve iyelik kökenli şahıs eklerinden müteşekkildir.

Kipin çekim tablosu aşağıdaki gibidir:

Tablo 34: Kazak Türkçesinde -sA + *iygi* + *edi* Yapısındaki İstek Kipi Çekimi

Kazak Türkçesi			
Olumlu şekil (Bölümlü Türi)		Olumsuz şekil (Bölümsüz Türi)	
Teklik (Jekeşe)	Çokluk (Köpşe)	Teklik (Jekeşe)	Çokluk (Köpşe)
<i>barsam iygi edi/barsa iygi edim</i> “keşke gitsem”	<i>barsağ iygi edi/barsa iygi edik</i>	<i>barmasam iygi edi/ barmasa iygi edim</i> “keşke gitmesem”	<i>barmasağ iygi edi/ barmasa iygi edik</i>
<i>barsağ iygi edi/barsa iygi ediñ;</i> <i>barsağız iygi edi/barsa iygi ediñiz</i>	<i>barsağdar iygi edi/barsa iygi ediñder;</i> <i>barsağızdar iygi edi/barsa iygi ediñizder</i>	<i>barmasağ iygi edi/ barmasa iygi ediñ;</i> <i>barmasağız iygi edi/ barmasa iygi ediñiz</i>	<i>barmasağdar iygi edi/ barmasa iygi ediñder;</i> <i>barmasağızdar iygi edi/ barmasa iygi ediñder</i>
<i>barsa iygi edi/barsa iygi edi</i>	<i>barsa iygi edi/barsa iygi edi</i>	<i>barmasa iygi edi/ barmasa iygi edi</i>	<i>barmasa iygi edi/ barmasa iygi edi</i>

Görüldüğü gibi çekimde şahıs bildiren ekler -sA ekinin üzerine gelebildiği gibi *edi* biçim biriminin üzerine de gelebilmektedir.

Taramalarda kipin soru biçimine rastlanmamıştır.

Iskakov, bu kipin dilek, istekle birlikte şüphe anlamı da barındırdığını belirtir (1991: 321). Yazarın bahsettiği şüphe anlamı daha çok *bol-* fiili çekime girince ortaya çıkmaktadır.

Praktikalıq Qazaq Tili adlı eserde bu kip *-GI* eki ile kurulan istek kipinden ayrılarak *-GAy edi*, *-sA eken*, *-sA edi* istek yapıları ile birlikte *tilekti qalaw ray* ‘dilekli istek kipi’ olarak adlandırılmıştır (Oralbayeva vd. 1993: 144-145).

Kipin yapısında bulunan *edi* biçim birimi bu kipte geçmiş zaman anlamı vermez. Çekimin bütün birleşenleri dilek kipini oluşturur.

2.1.2.2.1.2. İşlevleri

a) Dilek İşlevi

Kipin temel ve tek işlevi dilek bildirmesidir.

Örnekler

-Astapıralla, minaw Sälmen bolmasa iygi edi. (Praktikalıq Qazaq Tili, 146) ‘-Esağfurullah, bu Selman **olmasın.**’

Jazım bolmasa iygi edi. (ME, 15) ‘Başına bir kaza **gelmese.**’

Bäle bolmasa iygi edi, qazannıj betin jap dep qaldı. (ME, 176) ‘Bir bela **olmasa keşke**, kazanın üzerini ört, dedi.’

Soğan senip aqımaq bolmasam iygi edim. (Rayımbek Batır Destanı 150-35) ‘Ona inanıp da **ahmamlık etmesem bari.**’

Endi, osı diviziyondağı ornımızdı saqtap qalsaq iygi edi. (w30) ‘Şimdi bu gruptaki yerimizi **korusak keşke.**’

Jıl keldi/ Jaqsılıqpen öitse iygi edi./ Joğalıp jamandıqtar ketse iygi edi./Aqsap jürgen, jete almay şarşap jürgen/Aq kanat kuwanışım jetse iygi edi. (w31) ‘Yıl geldi. Keşke iyilikle **geçse**. Kötülükler yok olup **gitse**. Özleyen ama özlediğine ulaşamayan ak kanatlı sevinçlerim, keşke özlediğine **ulaşsa.**’

Sondıktan, qazirdiñ ustazı ilim men bilimniñ parkına barsa iygi edi. Bilimin insappen süzip, ar ilimin şäkirtine sarqısa iygi edi. (w32) ‘Bu nedenle, keşke bugünün hocaları ilim ve bilimin varkına **varsas**. Keşke, bilimini insaf süzgecinden geçirip, bütün ilmini öğrencisine **aktarabilse.**’

2.1.2.3. Kz. -sA + *edi/boldı*, Kr. -sA + *ele/boldu*

2.1.2.3.1. Yapısı

Türkiye Türkçesinde “şart kipinin hikâyesi” olarak adlandırılabilen bu yapı Kazak ve Kırgız Türkçelerinde dilek kipi kuran yapılardan biridir. Kipin yapısı dilek kipi kuran -sA ekinin üzerine iyelik kökenli şahıs eklerinin ve ek fiilin görülen geçmiş zaman biçimi olan *edi/ele*, *boldı/boldu* kelimelerinin getirilmesiyle kurulur. Zeynep Korkmaz Türkiye Türkçesinde bu yapıyı istek kipinin hikâyesi olarak değerlendirmiştir (2009: 750).

Kipin çekim özellikleri aşağıdaki gibidir:

Tablo 35: Kazak Türkçesinde -sA + *edi/boldı*, Kırgız Türkçesinde -sA + *ele/boldu* Yapısındaki İstek Kipi Çekimleri

Kazak Türkçesi			
Olumlu şekil (Bolımdı Türi)		Olumsuz şekil (Bolımsız Türi)	
Teklik (Jekeşe)	Çokluk (Köpşe)	Teklik (Jekeşe)	Çokluk (Köpşe)
<i>barsam edi/boldı;</i> <i>barsa</i> <i>edim/boldım</i> “gideydim, keşke gitseydim”	<i>barsaқ edi/boldı;</i> <i>barsa edik/boldıқ</i>	<i>barmasam</i> <i>edi/boldı;</i> <i>barmasa</i> <i>edim/boldım</i> “gitmeyeydim, keşke gitmeseydim”	<i>barmasaқ edi/boldı;</i> <i>barmasa edik/boldıқ</i>
<i>barsaң edi/boldı;</i> <i>barsa</i> <i>ediңder/boldıң;</i> <i>barsaңız</i> <i>edi/boldı;</i> <i>barsa</i> <i>ediңiz/boldıңız</i>	<i>barsaңdar edi/boldı;</i> <i>barsa</i> <i>ediңder/boldıңdar;</i> <i>barsaңızdar</i> <i>edi/boldı;</i> <i>barsa</i> <i>ediңizder/boldıңızdar</i>	<i>barmasaң</i> <i>edi/boldı;</i> <i>barmasa</i> <i>ediңder/boldıң;</i> <i>barmasaңız</i> <i>edi/boldı;</i> <i>barmasa</i> <i>ediңiz/boldıңız</i>	<i>barmasaңdar</i> <i>edi/boldı;</i> <i>barmasa</i> <i>ediңder/boldıңdar;</i> <i>barmasaңızdar</i> <i>edi/boldı;</i> <i>barmasa</i> <i>ediңizder/boldıңızdar</i>
<i>barsa edi/boldı</i>	<i>barsa edi/boldı</i>	<i>barmasa</i> <i>edi/boldı;</i>	<i>barmasa edi/boldı</i>
Kırgız Türkçesi			
Olumlu şekil (Oң forma)		Olumsuz şekil (Ters forma)	
Teklik (Cekelik Türi)	Çokluk (Köptük Türi)	Teklik (Cekelik Türi)	Çokluk (Köptük Türi)
<i>barsam ele/boldu</i> “gideydim, keşke	<i>barsaқ ele/boldu</i>	<i>barbasam</i> <i>ele/boldu</i>	<i>barbasaқ ele/boldu</i>

gitseydim”		“gitmeyeydim, keşke gitmeseydim	
<i>barsaŋ ele/boldu;</i> <i>barsaŋız</i> <i>ele/boldu</i>	<i>barsaŋar</i> <i>ele/boldu;</i> <i>barsaŋızdar</i> <i>ele/boldu</i>	<i>barbasaŋ</i> <i>ele/boldu;</i> <i>barbasaŋız</i> <i>ele/boldu</i>	<i>barbasaŋar ele/boldu;</i> <i>barbasaŋızdar</i> <i>ele/boldu</i>
<i>barsa ele/boldu</i>	<i>barıssa ele/boldu</i>	<i>barbasa ele/boldu</i>	<i>barıspasa ele/boldu</i>

Taramalarda kipin soru biçimine rastlanmamıştır.

Görüldüğü gibi Kazak Türkçesindeki çekimde şahıs eki şart ekinin üzerine gelebildiği gibi ek fiilin görülen geçmiş zaman biçimi olan *edi/boldı* biçim birimlerinin üzerine de gelebilmektedir (Oralbayeva vd. 1993: 145)

Bu yapı Kazak Türkçesi dil bilgisi kitaplarında dilek kipi içinde değerlendirilen yapılardan biridir. Kırgız Türkçesi dil bilgisi kitaplarında ise bu yapıya dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. İlginç olan durum Kazak Türkçesi dil bilgisi kitaplarında istek kipi olarak değerlendirilen bu yapının çok nadir kullanılmasıdır. Kırgız Türkçesi dil bilgisi kitaplarında ise bu yapıya dair bilgi olmamakla birlikte bu yapının Kazak Türkçesine nazaran daha sık kullanılan bir dilek çekimi olduğu tespit edilmiştir.

Iskakov, bu yapıyla ilgili şunları kaydeder: “Birleşik *-sa edi* yapısı işe sadece arzu anlamı yükler ancak bunu gerçekleşmesi veya gerçekleşmemesi hakkında hiçbir bilgi verilmez. Örneğin: *ol kelse edi* ‘keşke gelseydi’; *siz barsaŋız edi* ‘keşke gitseydiniz’.” (1991: 321)

Kazak Türkçesinde bu kipin bir örneği bulunmuş, diğer örnekler Genel Ağ ortamından derlenmiştir.

2.1.2.3.2. İşlevleri

a) Dilek İşlevi

Bu kipin temel işlevi dilek bildirmesidir. *-sA* ekinin dilek kipi kurduğu belirtilmiştir. Bu dilek ifadesi *-sA* eki ile ifade edilen dilek ifadesine nazaran daha

kuvvetlidir. Genellikle geçmiş zamanda gerçekleşmemiş ve konuşmacının içinde büyük bir arzu biçiminde tezahür eden istek, bu çekimle ifade edilir.

Kazak Türkçesinden Örnekler

Birağ sol waqıttarda aragöz körgen azaptı bilse edi jurı. (ME, 17) ‘Ancak o zamanlarda Karagözün çektiğı azabı keşke **görseydi** halk.’

O sı inimmen ‘aşıp ketkim’ keledi... Almatığa barsam boldı. (w33) ‘Bu küçük kardeşimden kaçmak istiyordum. Almatı’ya **gitseydim**.’

Oturğan Täşkendegi kuşbegisin / Şirkin-ay, jerge tıǵıp ketsem edi. (w34) ‘Taşkent’te yaşayan kuş ustasını (yırtıcı kuşları evcilleştiren ustayı), ah, **yerin dibine soksaydım keşke**.’

Eljiregen jas emes pe em,/ Eppen aytsañ jubatıp/ Men ǵaşıqqa mas emes pe em/ Ketseñ edi uzatıp. (w35) ‘Şefkatli bir genç değil miydim? Azıcık avutup güzel söz söyleyen / Ben aşığı mest olmamış mıydım? Keşke (elini) **uzatsaydım**.’

Eñ bolmasa,/ keterinde/ Soñǵı ret/ Tursañ edi bir. (w36) ‘Giderken hiç olmazsa son bir kez **dursaydım**.’

Kırgız Türkçesinden Örnekler

Kaytsa boldu maga Surkoyen. (B, 22) ‘Surkoyen **keşke dönseydi** bana.’

Bolso ele anda azıraak özök calǵar azık-tülük. (C, 6) ‘Keşke onda bir lokma yemek için azıcık azık **olsaydı**.’

İnstituttu bütsö boldu da... (EA, 62) ‘Enstitüyü **bitirseydi** de...’

Anan körö alıp kelgen makalamdı basıp berseñ boldu, dedi. Kelin stulga otura kalıp sumkasındaǵı büktölgön baraktardı suurop ıktı. (EA, 363) ‘Onun için getirdiğim makalemi **keşke basıverseydin**, dedi. Gelin, sandalyeye oturup çantasındaki tomar hâlindeki kâğıtları çekip çıkardı.’

- *Makul, Acıke, ıylabaçı. Atam aman kelse boldu, eköübüz Çabdardı minip aldınan çaap çıgabız. (EKT, 71) ‘- Peki, Acıke, ağlama. Babam sağ salim gelsin, ikimiz Çabdar’a binip önünden koştururuz.’*

2.1.2.3.3. Görevleri

a) Zarf-Fiillik Görevi

Çekim, Kırgız Türkçesinde temel yüklem zarfını oluşturabilmektedir. -sA ekinin bir zarf-fiil eki olabilmesinden hareketle bu çekim de temel yüklem zamanını ve şartını bildirebilmektedir. Burada çekimin artık bir kip olmaktan çıktığını belirtmek gerekir.

Örnekler

- *Cok, al kaşküy kel dese ele kele berbeyt, umut aydap ketken anı, aydagan umut çarçagan küünü kaytat ko, kaytsa... (B, 186) ‘Yok, o yüz­süz gel deseydi gelmeyecekti, onu umut edip durmuş, söndürülmeyen umut insanın yorulduğu gün geri gelir, gelirse...’*

Terezeden poçoçunu körüp kalsa ele apay baldardın biröön çurkatat. (EKT, 29) ‘Pencereden postacıyı görünce hoca hanım çocuklardan birini koştura koştura gönderir.’

Oşol cakka komandirovkaga barbay kalsa ele, ciyirkengen bolup kalabı. (EA, 194) ‘O tarafa komutanlık için gitmeseydi nefret etmiş olur muydu?’

- *Men da tüşümdö: töbömö nan kötörüp, anı padişaga alıp baratkan ekenmin. Bir kezde karasam ele kötörgön nanımdı ar kanday kuştar kelip talap cep ketiştı. (C, 219) ‘Ben de düşümdö: başımın üzerine ekme kaldırıp onu alıp padişaha gitmişim. Bir ara baktığımda başımın üzerine kaldırdığım ekmeği kuşlar gelip yemişti.’*

Nariste anı bir az sorso ele kursağı toyup, köşülüp uktap kalçu eken. (C, 300) ‘Yavrucağı onu biraz emince karnı doyup rahatlayıp uyuyakalmış.’

2.1.2.4. Kz. -sA + *eken*, Kr. -sA + *eken*

2.1.2.4.1. Yapısı

Kazak Türkçesi dil bilgisi kitaplarında istek kipi içinde değerlendirilen; Kırgız Türkçesi dil bilgisi kitaplarında ise münferit olarak ele alınmayan ancak şart kipi işlenirken değinilen ve dilek anlamı verdiği belirtilen bu yapı her iki lehçede de kullanılan dilek kiplerinden biridir. Türkiye Türkçesinde “şart kipinin rivayeti” olarak adlandırılabilir bu yapı şart ekinin üzerine gelen iyelik kökenli şahıs ekleri ve ek fiilin öğrenilen geçmiş zaman biçimi olan *eken* kelimesinin getirilmesiyle kurulur. Korkmaz bu yapıyı istek kipinin rivayeti başlığında incelemiştir (2009: 764).

Çekim tablosu aşağıdaki gibidir:

Tablo 36: Kazak ve Kırgız Türkçelerinde -sA + *eken* Yapısındaki İstek Kipi Çekimleri

Kazak Türkçesi			
Olumlu şekil (Bolımdı Türü)		Olumsuz şekil (Bolımsız Türü)	
Teklik (Jekeşe)	Çokluk (Köpşe)	Teklik (Jekeşe)	Çokluk (Köpşe)
<i>barsam eken</i> “keşke gitsem”	<i>barsaқ eken</i>	<i>barmasam eken</i> ‘keşke gitmesem’	<i>barmasaқ eken</i>
<i>barsaң eken;</i> <i>barsaңыз eken</i>	<i>barsaңdar eken;</i> <i>barsaңызdar eken</i>	<i>barmasaң eken;</i> <i>barmasaңыз eken</i>	<i>barmasaңdar eken;</i> <i>barmasaңызdar eken</i>
<i>barsa eken</i>	<i>barsam eken</i>	<i>barmasa eken</i>	<i>barmasa eken</i>
Kırgız Türkçesi			
Olumlu şekil (Oң forma)		Olumsuz şekil (Ters forma)	
Teklik (Cekelik Türü)	Çokluk (Köptük Türü)	Teklik (Cekelik Türü)	Çokluk (Köptük Türü)
<i>barsam eken</i> “keşke gitsem”	<i>barsak eken</i>	<i>barbasam eken</i> ‘keşke gitmesem’	<i>barbasak eken</i>
<i>barsaң eken;</i> <i>barsaңыз eken</i>	<i>barsaңar eken;</i> <i>barsaңызdar eken</i>	<i>barbasaң eken;</i> <i>barbasaңыз eken</i>	<i>barbasaңar eken;</i> <i>barbasaңызdar eken</i>
<i>barsa eken</i>	<i>barışsa eken</i>	<i>barbasa eken</i>	<i>barışpasa eken</i>

Yapılan taramalarda kipi soru biçimine rastlanmamıştır.

Iskakov, birleşik *-sa eken* yapısının gelecekte gerçekleşecek olaya duyulan arzuyu, isteği bildirdiğini belirtir (1991: 321). Oralbay Nurcamal, bu yapıyı istek yapısı içinde değerlendirir ancak yapıya dair açıklama yapmaz (2007: 281).

Azırkı Kırgız Adabiy Tili adlı eserde *-sa eken* yapısının dilek anlamı verdiği belirtilmiştir (Oruzbayeva vd. 2009: 420). Davletov ve Kudaybergenov, *-sa* ekinin tek başına dilek anlamı verebildiği gibi *eken* yardımcı fiiliyle birleşerek de dilek anlamı verebildiğini belirtmişlerdir (1980: 162).

2.1.2.4.2. İşlevleri

a) Dilek İşlevi

Kipin temel işlevi istek bildirmesidir. Kip, konuşmacının gelecek zaman düzleminde gerçekleşmesi planlanan isteğini, dileğini, arzusunu bildirir. Çekimde yer alan *eken* biçim birimi geçmiş zaman anlamından uzaklaşmıştır. Bu yapının bildirdiği istek anlamı yer yer emir kipinin anlamına yaklaşmaktadır.

Kazak Türkçesinden Örnekler

*Ärbir mal izdegen malım köp bolsa, özimdiki de, balalarım da maldı **bolsa eken** deydi.* (KS, 176) ‘Her mal isteyen malım çok olsun, kendimin de çocuklarımın da malı **olsa keşke** der.’

*Munıñ bäre jan kumarı, **bilsem eken, körsem eken, üyrensem eken** degen.* (KS, 181) ‘Bunların hepsi canın isteği, **keşke bilsem, görsem, öğrensem** denilenler.’

*Läkin, sonday adamdar tolımdı ğibatatka ğılımlı jetpese de, kılsa eken. Birak onıñ eki şartı bar, sonı **bilse eken.*** (KS, 187) ‘Bu adamlar kâmil ibadete ilmi yetmese de yapmalı. Ancak onun iki şartı var, bunu **keşke bilseler.**’

*Қазақ құлшılıғым қудайға **лайық bolsa eken** деп қам jemeydi.* (KS, 191) ‘Kazak, kulluğum Allah’a **layık olsa keşke** diye kaygılanmaz.’

*Al men bar goy, al men tanıstardıñ eşqaysısı de **kezdespese eken** dep tilep edim.* (İ, 12) ‘Oysa ben var ya, ben tanıdıklardan hiç biri **denk gelmese keşke** diye dilemiştim.’

Moskvadan tezirek habar kelse eken! Közine şukıp körsetetin öziniñ. (İ, 242) ‘**Keşke** Moskova’dan çabucak **haber gelse**, gözüne sokup gösterirdim onun.’

Jalgız-ak kalay ketse de, öz basımen ketse eken, özge balama osının jını juqpasa eken dep tikeymin deytin. (ME, 114) ‘Nasıl giderse gitsin ama, **keşke** kendi başına **gitse**, başka çocuğuma **bulaşmasa** diye dua ediyorum derdi.’

Bir nârse dewden burın elge tildeşsek eken. (ME, 250) ‘Bir şey söylemeden önce halkla **keşke** mütalaa **etsek**.’

Suwdırap jibek jüni gul-gul jaynap,/ Üşewi balapannıñ ketkende oynap,/ Ülkeni otıradı jeke kalıp,/ Tezirek kelse eken dep laşındı oylap. (ÖP, 272) ‘İpek gibi hışırdayan tüyü ışıllı olan üç yavru oynamaya gittiği zaman büyüğü tek başına kalmış, keşke çabucak **gelse** diye doğanı düşünmüştü.’

Kırgız Türkçesinden Örnekler

Tim koy! Katılsa eken, katılsa eken... Çabışıp ketse eken... dep, içinen kımıldap, eger çatak çıgıp kete turgan bolso, orustun biri birtke türtkü cep kalsa bul tomayak ‘ceti atanın’ ayılın arpaday kübö çaptırarın köksöp turdu Kerimbay. (B, 363) ‘Rahat bırak! **Keşke saldırırsa, keşke saldırırsa... Keşke vuruşsa...** diyerek içinden sevindi. Eğer kavga çıkacak olursa, Ruslardan biri ufak da olsa kımıldasa bu baldır çıplak “kalabalık ecdadın” köyünde arpa gibi güve koşturmayı (yağma etmeyi) arzuladı Kerimbay.’

Dagı bir kırk cigit koşup berseñiz eken. (C, 133) ‘Keşke bir kırk yiğit daha yanımıza **verseniz**.’

Oşondo da ‘taanış kişiler körbösö eken’ dep carık caktan burulup karañğı köçögö saldı. (EA, 49) ‘O zaman da “tanıdık kişiler **görmesin**” diyerek aydınlık taraftan karanlık sokağa yöneldi.’

Cigit terezeden başın çıkarıp, külümüş etip: ‘Balaket basıp men ketkençe, aruusu karmap cıgılıp ketpese eken’ dep kıypıçtıktadı. (EA, 295) ‘Delikanlı pencereden başını çıkarıp, gülümseyip: “Bir felaket olup ben gidene kadar, sara nöbeti geçirip **yığılmasa keşke**” diye daraldı.’

*Anan, Talmuddun üyünö cakın kalganda: 'Boydok neme bir cakka citip ketpey üyündö **bolso eken**' degendey terezesin karasa, carık caltırayt. (EA, 340) 'Ardından Talmud'un evine yaklaşıncâ bekâr biri, bir tarafa kaybolmayıp evinde **olsa keşke** der gibi penceresine baktığında ışık parıldıyordu.'*

Dıykanbek tabalaganın caşıra albay:

*- Çala bolot, oşentip içek-karını **çubalsa eken**. (EA, 385) 'Dıykanbek başına gelen kötülöklere sevindiğini gizleyemeden - Az olmuş, **keşke** bağırsakları **sürüklenseymiş**.'*

*Deği men bir bulgana elek kızga **coluksam eken** dep bışaktap ciberdi. (EA, 92) 'Keşke ben de kirlenmemiş bir kızla **karşılaşsaymışım** deyip hıçkırdı.'*

*Oşent böböök, oşent külkün **çıkrsa eken**/ Balalığın estep köbü caş alsın(KT, 29). 'İşte bebek gülüşün işte böyle **yayılsa keşke**, birçoğu çocukluğunu hatırlayıp ağlasa.'*

***Bar bolso eken** kartayganda körgönü, / **Soo bolso eken** caştın caşı cölöğü. (KT, 30) 'Keşke insan yaşlandığında görecek **günü olsa**, gencin yeni dayanağı **sağ olsa**.'*

***Ölbösö eken** başkalardın böböğü. (KT, 30) 'Başkalarının bebeği **ölmesin**.'*

*Çiyki bolup mende öskönçö erkelep/ **Çojoyso eken** Karabekten kakkı cep (KT, 239) 'Benim yanımda nazlanıp şımarık olarak büyümeğe yerine Karabek'in itiş - kakış ve her türlü zorlamalara maruz olarak **büyüseymiş**.'*

*Elder asıl, cerler cakşı sen ketken,/ Estüü sonun caşı öspürüm **kelse eken!** (KT, 244) 'Memleketler asil, yerler güzel ama sen gittin, **keşke** akıllı, güzel, yeni yetişmiş gençler **gelse**.'*

2.1.2.5. Kr. -A/ -y + *elek* + *bolso*

2.1.2.5.1. Yapısı

Kırgız Türkçesine özgü olan ve çok işlek olmayan bu çekim geçmiş zamanlar içinde anlatılan, gerçekleşmemiş geçmiş zamanın şartını bildirir. Çekimin yapısı sıfat

fiil kökenli *-A/-y elek* eki, *bol-* yardımcı fiilinin şart şekli ve iyelik kökenli şahıs eklerinden müteşekkildir.

Çekim tablosu şu şekildedir:

Tablo37: Kırgız Türkçesinde -A/ -y + *elek* + *bolso* Yapısındaki Şart Çekimi

Kırgız Türkçesi	
Olumlu şekil (Oñ forma)	
Teklik (Cekelik Türü)	Çokluk (Köptük Türü)
<i>bara elek bolsom</i> ‘gitmemişsem’	<i>bara elek bolsok</i>
<i>bara elek bolsoñ;</i> <i>bara elek bolsoñuz</i>	<i>bara elek bolsoñor;</i> <i>bara elek bolsoñuzdor</i>
<i>bara elek bolso</i>	<i>bara elek bolso, barışa elek bolso</i>

-A elek yapısının olumsuz anlam taşımasından ötürü bu çekimin olumsuz biçimi yoktur.

Yapılan taramalarda kipe dair bir örnek bulunmuştur. Bir örnek de Genel Ağ taramasından elde edilmiştir. Bu örneklerde kipin soru çekimi yoktur. Zaten *bara elek bolsombu?* ‘gitmemişsem mi?’ gibi bir yapının cümle içinde kullanılması işleyiş için aykırı bir durum gibi görülmektedir.

Gramerlerde bu çekime değinilmemiştir.

Bu çekimde *bol-* fiili ek fiil görevindedir.

2.1.2.5.2. Görevleri

2.1.2.5.2.1. Zarf-Fiilik Görevi

Bu çekim, kip kurmayan, temel yüklem zarfını belirten bir çekimdir. Bu nedenle zarf-fiilik görevini yerine getirir. Aşağıda gösterilen işlev zarf-fiillik görevinin işlevidir.

2.1.2.5.2.1.1. İşlevleri

a) Şart İşlevi

Yapılan taramalarda bu çekime dair iki örnek bulunduğu aktarılmıştı. Bu iki örnekte de çekim gerçekleşmemiş geçmişin şartını bildirir.

Örnekler

İşi kılıp Rakman menen Staldın ortosunda bilinbegen bir urmattaşuu bar ele. Uşundan ulambı Rakman Stal cata elek bolso anı sırtka eerçitip çıgıp, söylöşküsü keldi. (EA, 322) ‘Hülasa Rakman ile Stal’ın arasında bilinmeyen bir saygı vardı. Bu nedenden midir, Rakman sürekli, Stal henüz **yatmamış ise** onu kendi peşinden dışarı çıkarıp konuşmak istiyor.’

‘AKSC dayındaluuga tiyiş bolgon adamdın caşı **cete elek bolso ce al emgekke caramsız adam bolso, AKSC dayındoo cönündö arız anın mıyzamduu öküldörü (ata- enesi, baguuçusu, kamkorçusu cana közömölçüsü) tarabınan berilet.**’ (w37) “AKCS (Ay sayın tölönüüçü kosımça sotsiyaldık cölökpul=Her ay ödenecek ilave sosyal yardım parası) hazırlamak zorunda olan kişinin yaşı **yetmemişse** veya bu kişi iş göremeyecek birisiyse AKCS hazırlanması hakkındaki dilekçe onun hukuki vekilleri (babası annesi, bakıcısı, hâmisi, gözetleyicisi) tarafından verilecek.”

2.1.2.6. Kz. -AtIn + bolsa

2.1.2.6.1. Yapısı

Kazak Türkçesine özgü olan ve Kazak Türkçesi dil bilgisi kitaplarında *awıspalı ötken şağ, anıñ ayğaktı ötken şağ* olarak adlandırılan zamanın şart çekimi olan bu yapı, henüz gerçekleşmemiş ancak gerçekleşecek olması şarta bağlanmış oluş, durum ve kılışı bildirir. Temel yüklemde bildirilen yargının gerçekleşmesi bu çekimle ifade edilen oluş durum veya kılışın gerçekleşecek olmasına bağlıdır. Kipin yapısı sıfat-fiil kökenli -AtIn/ -ytIn eki, bol- yardımcı fiilinin şart şekli ve iyelik kökenli şahıs eklerinden müteşekkildir. Özetle bu yapı, karmaşık fiil + zarf-fiil yapısındadır.

-*AtIn* eki ile kurulan zaman Kazak Türkçesinde daha çok sürekli geçmiş zaman bildirir ancak kipin gelecek zaman bildirdiği de olur. Bu nedenle bu zamana *değişken geçmiş zaman* adı verilmiştir. Bu kipin şart çekimi, bildirdiği gelecek zaman anlamıyla alakalıdır.

Kipin çekim özellikleri aşağıdaki gibidir:

Tablo 38: Kazak Türkçesinde -*AtIn* bolsa Yapısındaki Şart Çekimi

Kazak Türkçesi			
Olumlu şekil (Bolımdı Türi)		Olumsuz şekil (Bolımsız Türi)	
Teklik (Jekeşe)	Çokluk (Köpşe)	Teklik (Jekeşe)	Çokluk (Köpşe)
<i>baratın bolsam</i> 'gideceksem, gidecek olsam'	<i>baratın bolsaq</i>	<i>barmaytın bolsam</i> 'gitmeyeceksem, gitmeyecek olsam'	<i>barmaytın bolsaq</i>
<i>baratın bolsañ;</i> <i>baratın bolsañız</i>	<i>baratın bolsañdar;</i> <i>baratın bolsañızdar</i>	<i>barmaytın bolsañ;</i> <i>barmaytın bolsañız</i>	<i>barmaytın bolsañdar;</i> <i>barmaytın bolsañızdar</i>
<i>baratın bolsa</i>	<i>baratın bolsa</i>	<i>barmaytın bolsa</i>	<i>barmaytın bolsa</i>

Yapılan taramalarda -*AtIn* ekinin eski biçimi olan -*AtUğIn* ekinin de kullanıldığı görülmüştür: *şın bolatuğın bolsa* 'gerçekleşecek olursa'.

Çekime dair Kazak Türkçesi gramelerlerinde bilgiye rastlanmamıştır.

2.1.2.6.2. Görevleri

2.1.2.6.2.1. Zarf-Fiilik Görevi

Bu çekim kip kurmayan ve temel yüklem zarfını bildiren zarf-fiil görevini yerine getiren çekimlerden biridir. Aşağıdaki işlevler bu zarf-fiillik görevinin işlevleridir.

2.1.2.6.2.1.1. İşlevleri

a) Şart İşlevi

Çekimin iki temel işlevinden birisi şart bildirmesidir. Temel yüklemde bildirilen yargının gerçekleşmesi -*AtIn* bolsa yapısındaki fiilin bildirdiği şarta

bağlıdır. Bu şart ifadesi gelecek zaman düzleminde gerçekleşmesi tasarlanan ifadedir.

Örnekler

- **Ketetin bolsañ**, özin kete ber! - dep kiyimderin bermey alıp kaldı. (ME, 95)

‘ - **Gideceksen** kendin git deyip elbiselerini vermedi.’

Sawdager järmenke basınan ulıktar ketetin bolsa, solarmen birge Jarkentke ketpekşi edi. (ME, 387) ‘Tüccar, panayırın başından yöneticiler **giderse**, onlarla birlikte Yarkent’e gidecekti.’

Ängime taqırıbına kirmeytin bolsa, burın özi nege koydı eken bul suraqtı dep oyladı. (İ, 183) ‘Hikâyenin konusuna **girmeyecekse** öncesinde kendisi neden sormuştu bu soruyu diye düşündü.’

Eger siz Erzurum jäne Sivas kongresterinde Amerika mandatın suraytın bolsañız Amerika da Osman memleketi mandatın qabıldadı. (J, 87) ‘Eğer siz Erzurum ve Sivas Kongrelerine Amerikan mandasını **istettirecek olursanız**, Amerika da Osmanlı mandasını kabul edecektir.’

Eger aradağı baylanıs üziletin bolsa, men de aldımın olardıñ barlıq sırların halıqtıñ aldına jayıp salatın bir jol tañdadım. (J, 158) ‘Ancak, eğer aradaki bağlar **koparılacaksa** ben de her şeyden önce onların bütün içyüzlerini milletin gözü önüne serecek bir davranışı tercih ettim.’

Qazirgi jağday tağıda birazğa sozılatın bolsa ükimettin biylikten ketüwi mümkün. (J, 230) ‘Şimdiki durum bir sürecik daha **devam edecek olursa** kabine kesinlikle çekilecektir.’

Nureddin paşa tağayındalatın bolsa qolbaşlılıqtı tastap ketpey, burıngısınşa halıq jäne otan aldındağı mindetiñizdi atqara berüwiñiz kajet. (J, 282) ‘Nurettin Paşa **atanacak olursa**, komutayı bırakmayarak eskisi gibi millî ve vatanî görevinize devam etmeniz gerekmektedir.’

b) Faraziye/ Farazi Şart İşlevi

Çekim, gerçekleşmesi farazi olan durum, oluş veya kılışı şarta bağlayarak bildirebilir. Bu durumda konuşmacının zihnindeki tasavvur ön plana çıkar.

Örnekler

- *At minip, nayza, soyul ustawmen is onğarılattın bolsa, osı Alban da tegis-ak soğan kirisipti* göy. (ME, 294) ‘At binip, mızrak, sopa tutmakla iş **olacaksa** bu Alban da bütünüyle bu işe girişmişti.’

Tağ, men bilgen kumalağ şın bolatuğın bolsa, bir ülken kırğın boladı. (ME, 341) ‘Benim gördüğüm fal **gerçekleşecek olursa**, büyük bir kırim olacak.’

- *Endi az kün sınarmız, köremiz... aytkandı istemeytin bolsañdar, baykasamız senimen.* (ME, 353) ‘- Şimdi birkaç gün sınarız, görürüz... söyleneni yerine **getirmezseniz**, görüşürüz seninle.’

Aptıgıp qalatın bolsam, bilay kıymıldamaymın göy dep Eren küle söyledi. (İ, 115) ‘**Acele edecek olsam** böyle yapmam diye Eren gülerek söyledi.’

2.1.2.7. Kr. -(UU)çU bolso

2.1.2.7.1. Yapısı

Kırgız Türkçesi dil bilgisi kitaplarında *adat ötkön çak* ‘adet ifadeli geçmiş zaman’ olarak adlandırılan ve çalışmada sürekli geçmiş zamanlar içinde değerlendirilen zamanın şart biçimi olan bu yapı çok işlek olmamakla birlikte örnekleri tespit edilen yapılardan biridir. Yapılan taramada bu yapıya dair bir örnek bulunmuştur. Bu örnekten hareketle elimizde bulunan elektronik bir kaynaktan başka örnekler de tespit edilmiştir. Bu çekim, karmaşık fiil + zarf-fiil yapısındadır.

Kipin çekim tablosu aşağıdaki gibidir:

Tablo 39: Kırgız Türkçesinde -(UU)çU bolso Yapısındaki Şart Çekimi

Kırgız Türkçesi	
Olumlu şekil (Oñ forma)	
Teklik (Cekelik Türü)	Çokluk (Köptük Türü)
<i>barçu bolsom</i> ‘gideceksem, gitmişsem’	<i>barçu bolsok</i>
<i>barçu bolsoñ;</i> <i>barçu bolsoñuz</i>	<i>barçu bolsoñor;</i> <i>barçu bolsoñuzdar</i>
<i>barçu bolso</i>	<i>barıŋçu bolso, barçu bolso</i>

Çekimin olumsuz ve soru biçimine dair örneklere rastlanmamıştır. Bu kipin olumsuz biçimi yerine daha çok basit şart kipinin olumsuz biçimi kullanılır: *barbasa, aytpasa* gibi. Kipin soru biçiminin ise şu şekilde olacağı düşünülebilir: *barçu bolsombu?* ‘gideceksem mi, gitmişsem mi?’ Ancak bu şekildeki yapıların kullanımda olmaması normal bir durumdur. Konuşmacının söylediğini tekrarlamak dışında bu şekilde bir sorunun sorulmayacağı aşıkardır.

2.1.2.7.2. Görevleri

2.1.2.7.2.1. Zarf-Fiilik Görevi

Bu çekim, temel yüklem zarf-tümlecini gösteren çekimdir. Kip kurmayan bu yapının aşağıda gösterilen işlevi zarf-fiillik görevine ilişkin işlevlerdir.

2.1.2.7.2.1.1. İşlevleri

a) Şart İşlevi

Çekimin yegâne işlevi şart bildirmesidir. Bu yapı geçmiş zaman düzleminde gerçekleşmiş, gelecek zaman düzleminde gerçekleşmesi planlanan oluş, durum veya kılışı şarta bağlayabileceği gibi farazi durumdaki bir fiili de şarta bağlayabilir.

Örnekler

Kırgızdar musulmanbı? Musulmandın dini İslambı? İslam dininin ıyık kitebi Kuranbı? degen suroo berilçü bolso bardığına ooba dep coop beriŋet. (Fatiha (Al-Hamdu) Sürösünün Tafsiri, Ar-Riyad, 2006, 4) ‘Kırgızlar Müslüman mı?’

Müslüman'ın dini İslam mı? İslam dininin kutsal kitabı Kur'an mı? diye soru **sorulursa** hepsine evet diye cevap veriyorlar.'

Al emi tarbiya kılıu cönüüdö aytçu bolsok, üy-bülöniin eesi - ata öz perzentterin tuura başkarsa, anın bardık buyruktarın, ökümödrün baldarı kıyşayuusuz aktarsa, adamdar balança baldarın cakşı tarbiya kılıp catat dep aytışat. (Fatiha (Al-Hamdu) Sürösünün Tafsiri, Ar-Riyad, 2006, 17) 'Şimdi, terbiye verme hususunda **konusacak olursak**, ev-barkın reisi - baba kendi evlatlarını doğru yönetse, onun bütün emirlerini, hükümlerini evlatları ikiletmeden yerine getirse, insanlar, falanca çocuklarını iyi terbiye ediyor, der.'

Allahtan bir maksat - tilek suraçu bolso, aň obolu Fatiha sürösün okup, anan suraşkan Duba kılışkan. (Fatiha (Al-Hamdu) Sürösünün Tafsiri, Ar-Riyad, 2006, 34) 'Allah'tan bir istek, **dilek dilemişlerse**, evvela Fatiha Suresi'ni okumuş sonra dilemişler (dua etmişler).'

- *Emne kılmak eleň, tiyçü bolsoň apama aytam.* (EA, 69) 'Ne yapacaktın, **geleceksen** anneme söyleyeceğim.'

2.1.2.8. Kz. -p /-A, -y + tur/jür/jat/otur + GAn + bolsa/ -p/-A, -y/ + tur/jür/jat/otur-sA, Kr. -p/-A, -y + tur/cür/cat/otur + GAn + bolso/ -p/-A, -y + tur/cür/cat/otur-sA

2.1.2.8.1. Yapısı

Bu çekim, Kazak Türkçesi dil bilgisi kitaplarında *nağ osı şağ* 'kesin şimdiki zaman'; Kırgız Türkçesi dil bilgisi kitaplarında ise *tataal uçur çak* 'birleşik şimdiki zaman' olarak adlandırılan şimdiki zamanın şart çekimidir. Çekim çok işlek olmamakla birlikte her iki lehçede de kullanılmaktadır.

Kipin yapısı zarf-fiil kökenli -A/ -y: -p, durum fiilleri olarak adlandırılan yardımcı fiiller, sıfat-fiil kökenli -GAn eki, *bol-* yardımcı fiilinin şart şekli ve iyelik kökenli şahıs eklerinden müteşekkildir. Bu yapı da karmaşık fiil + zarf-fiil yapısındaki çekimlerden biridir.

Çekim tablosu aşağıdaki gibidir:

Tablo 40: Kazak Türkçesinde -A, -y / -p + tur/jür/jat/otur + GAn + bolsa; -A, -y / -p + tur/jür/jat/otur-sA, Kırgız Türkçesinde -A, -y / -p + tur/cür/cat/otur + GAn + bolso; -A, -y / -p + tur/cür/cat/otur-sA Yapısındaki Şart Çekimleri

Kazak Türkçesi	
Olumlu şekil (Bolımdı Türi)	
Teklik (Jekeşe)	Çokluk (Köpşe)
<i>bara/barıp jatқан/otırған/turған/jürген bolsa;</i> <i>bara/barıp jatsam/otırsam/tursam/jürsem</i> 'gidiyorsam, gidersem'	<i>bara/barıp jatқан/otırған/turған/jürген bolsaқ;</i> <i>bara/barıp jatsaқ/otırsaқ/tursaқ/jürsek</i>
<i>bara/barıp jatқан/otırған/turған/jürген bolsaң;</i> <i>bara/barıp jatsaң/otırsaң/tursaң/jürseң</i>	<i>bara/barıp jatқан/otırған/turған/jürген bolsaңdar;</i> <i>bara/barıp jatsaңdar/otırsaңdar/tursaңdar/jürseңder</i>
<i>bara/barıp jatқан/otırған/turған/jürген bolsaңыз;</i> <i>bara/barıp jatsaңыз/otırsaңыз/tursaңыз/jürseңыз</i>	<i>bara/barıp jatқан/otırған/turған/jürген bolsaңызdar;</i> <i>bara/barıp jatsaңызdar/otırsaңызdar/tursaңызdar/jürseңызder</i>
<i>bara/barıp jatқан/otırған/turған/jürген bolsa;</i> <i>bara/barıp jatsa/otırsa/tursa/jürse</i>	<i>bara/barıp jatқан/otırған/turған/jürген bolsa;</i> <i>bara/barıp jatsa/otırsa/tursa/jürse</i>
Olumsuz şekil (Bolımsız Türi)	
Teklik (Jekeşe)	Çokluk (Köpşe)
<i>bara/barıp jatқан/otırған/turған/jürген жоқ bolsaм</i> 'gitmiyorsam, gitmezsem'	<i>bara/barıp jatқан/otırған/turған/jürген жоқ bolsaқ</i>
<i>bara/barıp jatқан/otırған/turған/jürген жоқ bolsaң</i>	<i>bara/barıp jatқан/otırған/turған/jürген жоқ bolsaңdar</i>
<i>bara/barıp jatқан/otırған/turған/jürген жоқ bolsaңыз</i>	<i>bara/barıp jatқан/otırған/turған/jürген жоқ bolsaңызdar</i>
<i>bara/barıp jatқан/otırған/turған/jürген жоқ bolsa</i>	<i>bara/barıp jatқан/otırған/turған/jürген жоқ bolsa</i>
Kırgız Türkçesi	
Olumlu şekil (Oñ forma)	
Teklik (Cekelik Türi)	Çokluk (Köptük Türi)
<i>bara/barıp catkan/oturgan/turgan/cürgön bolsom;</i> <i>bara/barıp catsam/otursam/tursam/cürsöm</i> 'gidiyorsam, gidersem'	<i>bara/barıp catkan/oturgan/turgan/cürgön bolsok;</i> <i>bara/barıp catsak/otursak/tursak/cürsök</i>
<i>bara/barıp catkan/oturgan/turgan/cürgön bolsoң;</i> <i>bara/barıp catsaң/otursaң/tursaң/cürsöң</i>	<i>bara/barıp catkan/oturgan/turgan/cürgön bolsoңor;</i> <i>bara/barıp</i>

	<i>catsañar/otursañar/tursañar/cürsöñör</i>
<i>bara/barıp catkan/oturgan/turgan/cürgön bolsoñuz; bara/barıp catsañız/otursañız/tursañız/cürsöñüz</i>	<i>bara/barıp catkan/oturgan/turgan/cürgön bolsoñuzdar; bara/barıp catsañızdar/otursañızdar/tursañızdar /cürsöñüzdör</i>
<i>bara/barıp catkan/oturgan/turgan/cürgön bolso; bara/barıp catsa/otursa/tursa/cürsö</i>	<i>bara/barıp catışkan/oturuşkan/turuşkan/cürüşkön bolso; bara/barıp catışsa/oturuşsa/turuşsa/cürüşsö</i>
Olumsuz şekil (Ters forma)	
Teklik (Cekelik Türü)	Çokluk (Köptük Türü)
<i>barbay catkan/oturgan/turgan/cürgön bolsom ‘gitmiyorsam, gitmezsem’.</i>	<i>barbay catkan/oturgan/turgan/cürgön bolsok</i>
<i>barbay catkan/oturgan/turgan/cürgön bolsoñ</i>	<i>barbay catkan/oturgan/turgan/cürgön bolsoñor</i>
<i>barbay catkan/oturgan/turgan/cürgön bolsoñuz</i>	<i>barbay catkan/oturgan/turgan/cürgön bolsoñuzdar</i>
<i>barbay catkan/oturgan/turgan/cürgön bolso</i>	<i>barbay catışkan/oturuşkan/turuşkan/cürüşkön bolso</i>

Görüldüğü gibi çekimde çeşitli farklılıklar göze çarpmaktadır. Olumsuz çekimde Kazak Türkçesinde *joq* modal kelimesi kullanılırken Kırgız Türkçesinde olumsuz çekim, olumsuzluk eki kullanılır.

Çekimde her iki lehçede de esas fiile -A/-y, -p zarf-fiil eklerinden herhangi birisi gelebilir.

Çekim genellikle durum veya kalıp fiili olarak adlandırılan yardımcı fiillerin üzerine -GAn ekinin ve bu ekin üzerinde şart eki almış *bol-* ek fiilinin gelmesiyle yapılır. Ancak -sA şart ekinin doğrudan yardımcı fiillerin üzerine geldiği de görülmüştür. Örneğin Kz. ‘*Baykap otırsañ*’ ‘Dikkat edersen’ (İ, 123), Kr. ‘*sabakka dayardanıp catsa*’ ‘derse hazırlanıyorsa’ (EA, 336). Bu yapıdaki çekimler Kenan Koç ve Oğuz Doğan’ın hazırladığı *Kazak Türkçesi Grameri* adlı eserde de Hülya Kasapoğlu Çengel’in hazırladığı *Kırgız Türkçesi Grameri* adlı eserde de yoktur.

Kipin soru biçimi kullanılmaz.

2.1.2.8.2. Görevleri

2.1.2.8.2.1. Zarf-Fiillik Görevi

Bu yapı, kip kurmayan, temel yüklemnin hangi şartlarda gerçekleştiğini gösteren yapılardan biridir. Aşağıdaki işlev bu görevle alakalıdır.

2.1.2.8.2.1.1. İşlevleri

a) Şart İşlevi

Çekim, konuşma anında olmakta olan oluş, durum veya kılışın şartını bildirir. Kırgız Türkçesinde *tur-* yardımcı eylemi ile çekimlendiğinde gelecekte olması planlanan iş, oluş veya durumun şartını bildirir.

Kazak Türkçesinden Örnekler

*Eger de tüsinde bir adam ölikti **kasına alıp otırğan bolsa** nemese **moynına kolun salıp otırğan bolsa** onda onıñ ömir-jası uzaq boladı.* (w38) ‘Eğer rüyasında bir kişi ölü birini **karşısına alırsa** veya **boynuna kolunu atarsa** onun ömrü uzun olur.’

- *Jalpı ne oylaysın? **Şakırıp jatsa**, aylığı az bolsa da barasınba?*

- *İya, baramın.* (w39) ‘-Genel olarak ne düşünüyorsun? **Çağırırsa**, aylığı az olsa da gider misin? -Evet, giderim.’

Baykap otırsañ elindegi küregine de, aldında jatқан topıraққа da sonday bir ıқılas bildiredi. (İ, 123) ‘**Dikkat edersen** elindeki küreğe de önündeki toprağa da bir hürmet gösteriyor.’

Kırgız Türkçesinden Örnekler

*... meyli öz ümüttörün **aytışıp catıssa** bolo beret dep koydu.* (B, 338) ‘Peki kendi umutlarını **konuşuyorlarsa** olabilir, dedi.’

*Tim koy! Katılsa eken, katılsa eken... Çabışıp ketse eken... dep, içinen kımıldap, eger **çatak çıgıp kete turgan bolso**, orustun biri birtke türtkü cep kalsa bul tomayak ‘ceti atanın’ ayılın arpaday kübö çaptırarın köksöp turdu Kerimbay.* (B, 363) ‘Rahat bırak! Saldırsaymış, saldırsaymış... Vuruşsaymış... diyerek içinden

sevndi. Eğer **kavga çıkacak olursa**, Ruslardan biri ufak da olsa kımıldasa bu baldır çıplak “kalabalık ecdadın” köyünde arpa gibi güve koşturmayı (yağma etmeyi) arzuladı Kerimbay.’

*Zıyansız bolso meyli, eğer birtke ele imperiyanın ıyık müdöösünö **bögöt boluşa turgan bolso**, anda sıypaltıp çok kılıp koyuştan eç kim araçalap kala albayt ele.* ‘(B, 386) Zararsız olursa tamam, eğer azıcık da olsa imparatorluğun kutsal maksadına **engel olacak olursa** o zaman yok edip ortadan kaldırılmaktan hiç kimse kurtaramaz.’

*Bergenin kayra **suray turgan bolso** emnege beret.* (EA, 207) ‘Verdiğini tekrar **isteyecekse** ne için veriyor.’

*Anı menen koburaşıp, çay-pay içip, eğer Meyilkan sabakka **dayardanıp catsa**, aga meşayt kılbay, özü da kitep okup, ce birdeme-sirdeme cazıp, cataarga çeyin balasın oşondo bagıp oturup kelüüçü.* (EA, 336) ‘Onunla fısır fısır konuşup, çay may içip, eğer Meyilkan derse **hazırlanıyorsa** ona rahatsızlık vermeyip, kitap okuyarak, bir şeyler karalayarak yatana kadar çocuğuna bakardı.’

2.1.2.9. Kz. -Ar/-r bolsa, Kr. -Ar/-r bolso

2.1.2.9.1. Yapısı

Kırgız Türkçesi dil bilgisi kitaplarında *arsar keler çak* ‘şüpheli gelecek zaman’; Kazak Türkçesi dil bilgisi kitaplarında *boljaldı keler şak* ‘tahmini gelecek zaman’; Türkiye Türkçesi dil bilgisi kitaplarında ise geniş zaman olarak adlandırılan zamanın şart biçimi olan bu çekim geniş zaman düzleminde gerçekleşen veya belirsiz gelecek zaman düzleminde gerçekleşmesi planlanan fiili şarta bağlar. Çekimin yapısı sıfat-fiil kökenli -Ar/ -r eki, *bol-* yardımcı fiilinin şart şekli ve iyelik kökenli şahıs eklerinden müteşekkildir. Bu çekim de karmaşık fiil + zarf-fiil yapısındaki çekimlerden biridir.

Çekim tablosu aşağıdaki gibidir:

Tablo 41: Kazak Türkçesinde -Ar/-r bolsa, Kırgız Türkçesinde -Ar/-r bolso -r Yapısındaki Şart Çekimleri

Kazak Türkçesi			
Olumlu şekil (Bolımdı Türi)		Olumsuz şekil (Bolımsız Türi)	
Teklik (Jekeşe)	Çokluk (Köpşe)	Teklik (Jekeşe)	Çokluk (Köpşe)
<i>barar</i> <i>bolsam</i> 'gideceksem, gidersem'	<i>barar bolsaq</i>	<i>barmas</i> <i>bolsaq</i> 'gitmeyeceksem, gitmezsem'	<i>barmas bolsaq</i>
<i>barar bolsañ;</i> <i>barar bolsañız</i>	<i>barar</i> <i>bolsañdar;</i> <i>barar</i> <i>bolsañızdar</i>	<i>barmas bolsañ;</i> <i>barmas bolsañız</i>	<i>barmas</i> <i>bolsañdar;</i> <i>barmas</i> <i>bolsañızdar</i>
<i>barar bolsa</i>	<i>barar bolsa</i>	<i>barmas bolsa</i>	<i>barmas bolsa</i>
Kırgız Türkçesi			
Olumlu şekil (Oñ forma)		Olumsuz şekil (Ters forma)	
Teklik (Cekelik Türi)	Çokluk (Köptük Türi)	Teklik (Cekelik Türi)	Çokluk (Köptük Türi)
<i>barar</i> <i>bolsom</i> 'gideceksem, gidersem'	<i>barar bolsok</i>	<i>barbas</i> <i>bolsom</i> 'gitmeyeceksem, gitmezsem'	<i>barbas bolsok</i>
<i>barar bolsoñ;</i> <i>barar bolsoñuz</i>	<i>barar</i> <i>bolsoñor;</i> <i>barar</i> <i>bolsoñuzdar</i>	<i>barbas bolsoñ;</i> <i>barbas bolsoñuz</i>	<i>barbas bolsoñor;</i> <i>barbas</i> <i>bolsoñuzdar</i>
<i>barar bolso</i>	<i>barışar bolso</i>	<i>barbas bolso</i>	<i>barışpas bolso</i>

Bu çekim her iki lehçe için de işlek olmayan bir çekimdir. Kırgız Türkçesinde yapılan taramalarda bu kipe dair bir örnek tespit edilmiştir. Diğer örnekler Genel Ağ ortamından elde edilmiştir. Bu çekimin yerine daha çok basit şart çekimi kullanılır.

Çekime dair Kazak ve Kırgız Türkçesi gramerlerinde bilgiye rastlanmamıştır.

2.1.2.9.2. Görevleri

2.1.2.9.2.1. Zarf-Fiillik Görevi

Çekim, kip kurmayan zarf-fiil olarak görev yapan çekimlerden biridir. Aşağıdaki işlevler zarf-fiillik görevinin işlevleridir.

2.1.2.9.2.1.1. İşlevleri

a) Şart İşlevi

Bu çekim, geniş zaman düzleminde gerçekleşen veya belirsiz gelecek zaman düzleminde gerçekleşmesi planlanan fiilin şartını bildirir. Temel yüklemdeki yargının gerçekleşmesi bu çekimle bildirilen şartın gerçekleşmesine bağlıdır.

Kazak Türkçesinden Örnekler

Bir isti ister bolsa kerilmeydi,/ Muratқа jetüw üşin erinbeydi. (ÖP, 231) ‘Bir işi **yaparsa** uzatmaz, murada ulaşmak için erinmez.’

Jibekpen şayı oramal kestelegen,/ Aynala jazuwı bar; este degen./ Egerde aytkan sertten tayar bolsañ/ Meyliñ jırt, meyliñ örte, şeş te degen. (ÖP, 260) ‘Saten yazma ipek ile işlenmiş, etrafında aklımda diye bir yazı var. Eğer verdiğin **sözden dönecek olursan** çöz, ister yırt ister yak demiş.’

*Eger toköz jil boyı jasağan is-äreketterimizdi logikalıq turğıdan **qarastırar bolsaq**, alğaşkı künnen bügingi künge deyingi jalpı bagıtımız al şeşim qabıldağan negizgi maqsattan awıtqımagandığı özdiginen tüsinikti boladı.* (J, 11) ‘Eğer dokuz yıllık faaliyetimiz ve yaptıklarımız bir mantık silsilesi ile **gözden geçirilirse**, ilk günden bugüne kadar takip ettiğimiz genel doğrultunun, ilk kararın çizdiği yoldan ve yöneldiği hedeften asla sapmamış olduğu kendiliğinden anlaşılır.’

*Grektediñ zulumduq äri başınşıl äreketteri **jalğasa berer bolsa**, däl solay qarşı turuwğa tiyis ekendikterin de mälimdedik.* (J, 220) ‘Yunanlıların zulüm ve zorbalıkları **devam ederse**, aynı şekilde karşı koymak mecburiyetinde kalınacağını da bildirdik.’

*Ustanımızdı jalpı jağdayğa baylanıstı **qarastırar bolsa**, tüsinispewşiliktiñ bäre iske asıruw täsilinen şıkkandığı öz-özinen körinedi.* (J, 613) ‘Tutumumuz genel duruma göre **değerlendirilirse**, anlaşmazlığın uygulama yönteminde olduğu kabul edilebilir.’

*Aldın-ala josparlağanımızday, mäseleni birneşe kün işinde **şeşer bolsañız**, köñilimiz jaylanar edi. (J, 613-614) ‘Tasarladığımız üzere, durumu birkaç gün içinde **aydınlığa kavuşturabilirsiniz**, çok rahatlayacağız.’*

Kırgız Türkçesinden Örnekler

*Siler menen iş çala bolup kalar, biz **söylöşör bolsok** oşo silerdi cibergen paşanın özü menen **söylöşök dedi**. (B, 178) ‘Sizler ile iş yarım kalır, biz **konusacaksak** sizleri gönderen paşanın kendisi ile konuşuruz, dedi.’*

*Akırı **keler bolso** azap-muñ/ Kele bersin caş kezimde kezeksiz. (w40) ‘Sonunda bir azap, sıkıntı **gelecekse** gençlik zamanımda ansızın gelsin.’*

*Bir cigit bakıt kuşun **berer bolso**/ Berilip kolum **surap keler bolso**/ Öksütpöy bul ömürdö meni sıylap,/ Ömürün maga **arnap berer bolso**/ Men dağı kadirına ceteer elem,/ Meerimdüü ayal bolup **berer elem**. (w41) ‘Bir yiğit talih kuşunu **verirse**, sadakat gösterip elimi **isterse**, bu ömürde bana saygı gösterip incitmeden hayatını bana **adarsa** ben de onun kıymetine karşılık verir ona uygun bir kadın olurum.’*

b) Geçmişte Gerçekleşmemiş Şart Bildirme İşlevi

Bu çekim, geçmiş zamanda gerçekleşmemiş farazi durumdaki şartı da bildirir. Bu durumda temel yüklem de geçmiş zaman yapılarından biri ile çekimlenir. Bu işlevine Kazak Türkçesinde iki örnekte rastlanmıştır.

Örnekler

*- İniñ soqqıdan **öler bolsa**, osıdan üş ay burın soqqı tiygen küni öler edi. (ME, 164) ‘Kardeşin dayaktan **ölecek olsaydı**, bundan üç ay önce dayak yediği gün ölürdü.’*

***Oljağa tüser bolsam**, kuzdan kulap/ Ölüwge beldi bekem baylap edim. (ÖP, 296) ‘Birisine **ganimet olacak olsaydım**, ölmeye kesin karar vermiştim.’*

2.1.2.10. Kz. -GAn bolsa, Kr. -GAn bolso

2.1.2.10.1. Yapısı

Kazak Türkçesi dil bilgisi kitaplarında *buringi ötken şak, anık / ayğaktı ötken şak*, Kırgız Türkçesi dil bilgisi kitaplarında ise *calpı aykın ötkön çak, calpı ötkön çak, belgisiz ötkön çak* olarak adlandırılan geçmiş zamanın şart biçimi olan bu yapı duyuma dayanan sonradan fark edilen oluş, durum veya kılışın şarta bağlanmış biçimdir. Çekimin yapısı sıfat-fiil kökenli -GAn eki, *bol-* yardımcı fiilinin şart şekli ve iyelik kökenli şahıs eklerinden müteşekkildir.

Çekim tablosu aşağıdaki gibidir:

Tablo 42: Kazak Türkçesinde -GAn bolsa, Kırgız Türkçesinde -GAn bolso Yapısındaki Şart Çekimleri

Kazak Türkçesi			
Olumlu şekil (Bolımdı Türi)		Olumsuz şekil (Bolımsız Türi)	
Teklik (Jekeşe)	Çokluk (Köpşe)	Teklik (Jekeşe)	Çokluk (Köpşe)
<i>bargan bolsam</i> 'gitmişsem, gittiysem'	<i>bargan bolsak</i>	<i>barmağan bolsam</i> 'gitmemişsem, gitmediysem'	<i>barmağan bolsak</i>
<i>bargan bolsañ;</i> <i>bargan bolsañız</i>	<i>bargan bolsañdar;</i> <i>bargan bolsañızdar</i>	<i>barmağan bolsañ;</i> <i>barmağan bolsañız</i>	<i>barmağan</i> <i>bolsañdar;</i> <i>barmağan</i> <i>bolsañızdar</i>
<i>bargan bolsa</i>	<i>bargan bolsa</i>	<i>barmağan bolsa</i>	<i>barmağan bolsa</i>
Kırgız Türkçesi			
Olumlu şekil (Oñ forma)		Olumsuz şekil (Ters forma)	
Teklik (Cekelik Türi)	Çokluk (Köptük Türi)	Teklik (Cekelik Türi)	Çokluk (Köptük Türi)
<i>bargan bolsom</i> 'gitmişsem, gittiysem'	<i>bargan bolsok</i>	<i>bargan bolbosom</i> 'gitmemişsem, gitmediysem'	<i>bargan</i> <i>bolbosok</i>
<i>bargan bolsoñ;</i> <i>bargan bolsoñuz</i>	<i>bargan bolsoñor;</i> <i>bargan bolsoñuzdar</i>	<i>bargan bolboson;</i> <i>bargan bolbosonuz</i>	<i>bargan</i> <i>bolbosonor;</i> <i>bargan</i> <i>bolbosonuzdar</i>
<i>bargan bolso</i>	<i>barışkan bolso</i>	<i>bargan bolboso</i>	<i>barışkan</i> <i>bolboso</i>

Görüldüğü gibi olumsuz çekimde olumsuzluk eki Kazak Türkçesinde asıl fiile gelirken Kırgız Türkçesinde *bol-* ek fiiline gelmektedir.

Çekime dair Kazak ve Kırgız Türkçesi gramerlerinde bilgiye rastlanmamıştır.

2.1.2.10.2. Görevleri

2.1.2.10.2.1. Zarf-Fiillik Görevi

Bu çekim de kip kurmayan, temel yüklem şart bildiren zarf tümlecini gösteren çekimlerdendir. Aşağıdaki işlev bu görevle alakalıdır.

2.1.2.10.2.1.1. İşlevleri

a) Şart İşlevi

Çekimin temel işlevi şart bildirmesidir. Bu yapıda cümlenin temel yüklem zamanından daha önceki bir zamanda gerçekleşmiş veya gerçekleşmemiş fiil şarta bağlanır. Temel yüklem gerçekleşmesi bu yapıyla bildirilen şartın gerçekleşmiş veya gerçekleşmemiş olmasına bağlıdır.

Bağlama göre görülen geçmiş zamanın da öğrenilen geçmiş zamanın da şartını bildirebilir. Çünkü -*GAn* eki ile kurulan geçmiş zaman hem görülen hem de öğrenilen geçmiş zaman bildirebilir.

Kazak Türkçesinden Örnekler

*Eger jamandıktı köp **qılğan bolsañ**, balañnıñ oqığan qurarı seni nege jetkizedi?* (KS, 184) ‘Eğer çok kötülük **yapmışsan** evladının okuduğu Kur’an seni nereye ulaştıracak?’

*Ułttıq uyım atınan ükimet jumıstarına qay jerde jäne kim **aralashañ bolsa**, qajetti qaralar qabıldaw üşin anıqtaluwı tiyis.* (J, 225) ‘Millî teşkilat adına, hükümet işlerine nerede ve kimin tarafından **karışılmışsa**, derhal bildirilmelidir ki, gereken işlemler yapılabilir.’

*Meniñ jağdayım baptağı şarttarğa say bolmasa, yağni men üzdiksiz bes jil boyı saylaw okruginde **turmağan bolsam**, oğan otanıımızğa jasağan qızmetim sebep.* (J, 570) ‘Bundan başka, bu maddenin gerektirdiği şartlar bende yoksa yani beş yıl

sürekli olarak bir seçim bölgesinde **oturmamış isem**, o da vatana yaptığım hizmetler yüzündendir.’

Jawıña ketip, adaşkan bolsam, mağan istegen jazañ sol bolsın, osı arada öz koluñmen öltirip ket. (ME, 269) ‘Düşmanına gidip, yolumu **şaşırmışsam**, bana vereceğin ceza şu olsun; orada kendi elinle öldür.’

Kırgız Türkçesinden Örnekler

- *Çın ele ‘baş terisin kiygenden’ bolsom, baatır, ‘camandıktın eñ camanın’ kıla alğan bolsom, baatır, ‘ne deseñ oşo de, ne kılsañ oşo kıl, it kıldım silerdi, ırkıraşıp catkıla’ demekmin!* (B, 18) ‘Gerçekten “baş derisini giyenlerden” isem yiğit, “kötülüğün en kötüsünü” **yapabilmiş isem**, “ne diyeceksen onu de, ne yapacaksan onu yap, köpek yerine koydum sizleri hırlayıp dur” derdim.’

Ketken mal eki caktan sanalsın, kaysı caktan aşık ketken bolso oşo aşığı gana kaytarılıp berilsin. Makulbu? (B, 19) ‘Giden mal iki taraftan da sayılsın, hangi taraftan daha **fazla gitmiş ise** o açık geri verilsin. Uygun mu?’

Anın cayın bilgen bolsoñ meni tüşünör eleñ. (C, 244) ‘Onun hâini **bilmiş olsan / bilsen** beni düşünür idin.’

Atasınan alige çeyin bir kabar cok. Kat kelgen bolso, bügüngü arabakeç süyünçülöyt ele. (EKT, 106) ‘Babasından şimdiye kadar bir haber yok. **Mektup gelseydi**, bugünkü arabacı müjdelerdi.’

Karaçı, , üyüdüñ tigi başında kıtaylar bar. Emele kımız satıp catışkan, tügönbögön bolso, sen da al. (KÖ, 127) ‘Bak, evin öte bucağında Çinliler var. Demin kımız da satıyorlardı. **Bitmemişse** sen de al.’

2.1.2.11. Kz. -GI + kelse, Kr. -GI + kelse

2.1.2.11.1. Yapısı

Bu yapı, Kazak Türkçesi dil bilgisi kitaplarında *kalaw ray*; Kırgız Türkçesi dil bilgisi kitaplarında ise *kaloo ıygay* olarak adlandırılan istek kipinin şarta bağlanmış biçimidir.

Bu yapının basit çekiminde *-GI + şahıs eki* almış asıl fiilin arkasından gelen *kel-* yardımcı fiili *keledi/kelet, keldi, kelipti* biçimlerinde olabilmektedir. Bu yardımcı fiillerin yerine *bar* modal kelimesi de kullanılabilir. İstek kipinin şart çekiminde ise her iki lehçede de şart eki doğrudan *kel-* yardımcı fiilinin üzerine gelmektedir. Çekimdeki kişi kavramını ise fiile eklenen *-GI* ekinin üzerine gelen iyelik kökenli şahıs eki vermektedir.

İki lehçe için de çok işlek bir çekim değildir.

Bu yapı Kenan Koç ve Oğuz Doğan'ın hazırladığı *Kazak Türkçesi Grameri* adlı eserde de Hülya Kasapoğlu Çengel'in hazırladığı *Kırgız Türkçesi Grameri* adlı eserde de yoktur. Çekim tablosu aşağıdaki gibidir:

Tablo 43: Kazak Türkçesinde *-GI + ş.e + kelse*, Kırgız Türkçesinde *-GI + ş.e + kelse* Yapısındaki Şart Çekimleri

Kazak Türkçesi			
Olumlu şekil (Bolımdı Türi)		Olumsuz şekil (Bolımsız Türi)	
Teklik (Jekeşe)	Çokluk (Köpşe)	Teklik (Jekeşe)	Çokluk (Köpşe)
<i>barğım kelse</i> 'gidesim gelse, girmek istiyorsam'	<i>barğımız kelse</i>	<i>barğım kelmese</i> 'gidesim yoksa, gitmek istemiyorsam'	<i>barğımız kelmese</i>
<i>barğıñ kelse;</i> <i>barğıñız kelse</i>	<i>barğılarıñ kelse;</i> <i>barğılarıñız kelse</i>	<i>barğıñ kelmese;</i> <i>barğıñız kelmese</i>	<i>barğılarıñ</i> <i>kelmese;</i> <i>barğılarıñız</i> <i>kelmese</i>
<i>barğısı kelse</i>	<i>barğısı kelse</i>	<i>barğısı kelmese</i>	<i>barğısı kelmese</i>
Kırgız Türkçesi			
Olumlu şekil (Oñ forma)		Olumsuz şekil (Ters forma)	
Teklik (Cekelik Türi)	Çokluk (Köptük Türi)	Teklik (Cekelik Türi)	Çokluk (Köptük Türi)
<i>barğım kelse</i> 'gidesim gelse, girmek istiyorsam'	<i>barğımız kelse</i>	<i>barğım kelbese</i> 'gidesim yoksa, gitmek istemiyorsam'	<i>barğımız kelbese</i>
<i>barğıñ kelse ;</i> <i>barğıñız kelse</i>	<i>barğıñar kelse;</i> <i>barğıñızdar kelse</i>	<i>barğıñ kelbese;</i> <i>barğıñız kelbese</i>	<i>barğıñar</i> <i>kelbese;</i> <i>barğıñızdar</i> <i>kelbese</i>
<i>barğısı kelse</i>	<i>barğısı kelse</i>	<i>barğısı kelbese</i>	<i>barğısı kelbese</i>

-GI eki iki lehçede de ötümlülük ötümsüzlük uyumuna uyar. Kz. *ketkim kelse*; Kr. *ketkim kelse* ‘gidesim gelse’. Ancak bu ek Kazak Türkçesinde dudak uyumuna uymazken Kırgız Türkçesinde bu uyuma uymaktadır: Kz. *körgiñ kelse*; Kr. *körgüñ kelse* ‘görmek istiyorsam’. Çekimin soru biçimi kullanılmaz.

2.1.2.11.2. Görevleri

2.1.2.11.2.1. Zarf-Fiillik Görevi

Bu yapı, temel yüklemine isteğe yönelik şartını bildiren zarf tümlecini oluşturur. Aşağıdaki işlev bu göreve ilişkindir.

2.1.2.11.2.1.1. İşlevleri

a) Şart İşlevi

Bu çekim, istek olarak tasarlanan durum, kılış ve oluşu şarta bağlar. Bu yapıyı Türkiye Türkçesine aktarabilecek bir ek kalıbı yoktur. Ancak *iste-* fiilinin şimdiki zaman veya geniş zaman biçimi üzerine şart eki getirilerek karşılanabilir.

Kazak Türkçesinden Örnekler

Ne türli erkelik jasağısı kelse barlığı da bir öziniñ ıktıyarında. (ME, 116) ‘Nasıl **nazlılık yapmak isterse** hepsi kendi elindedir.’

*Eger siz halıktıñ osı talabına karamay, Ferit paşa ükimetiniñ memlekettiñ eñ joğarğı sadarazamdıq kızımetine kir ketirüwine **qoldaw körsetkiñiz kelse**, onda bul äreketiñizden eşqanday netiyje şıqpaytını sıyaqtı, sizge degen bawırdastıq sezimim de joğaladı-aw dep kawiptenemin.* (J, 145) ‘Zâtıâlîleri sonuçlandırılması gerekli bu millî isteğe karşı, Ferit Paşa Kabinesi’nin, devletin en yüksek sadrazamlık mevkiini hâlâ kirletmesine **aracılık etmek istiyorsanız**, bu gayretiniz hiçbir yararlı sonuç veremeyeceği gibi siz kardeşimiz hakkındaki eski kardeşlik duygularımızın da sarsılmasına yol açacağından endişe ederim.’

*Egerde esti kisilerdiñ katarında **bolğın kelse**, küininde bir mārtebe, bolmasa jumasında bir, eñ bolmasa ayında bir, öziñnen öziñ esep al.* (KS, 190) ‘Eğer akıllı

adamların içinde **olmak istiyorsan**, günde bir kere, olmadı haftada bir, hiç olmazsa ayda bir kere kendi kendine hesap sor.’

Osını baykağan Mäwlen odan üniversitet jayın surağısı kelse de, toқтаp қaldı. (İ, 26) ‘Buna dikkat eden Mewlen ondan üniversitenin durumunu **sormak istese** de durdu, kaldı.’

Birewdiñ dem algısı kelse ekinşi student än saluwdı қalaydı. (İ, 62) ‘Birisi **dinlenmek istese** ikinci bir öğrenci şarkı söylemek istiyor.’

Bilgiñ kelse entsiklopediyanı oқи dedi Sattarova. (İ, 182) ‘**Bilmek istiyorsan** ansiklopedi oku, dedi Sattarova.’

- *Jok, tuñdağıñ kelse, piyanoda oynayın.* (İ, 38) ‘- Yok, **dinlemek istiyorsan** piyanoda çalayım.’

Ol birden - bul jumısқа öz erkinmen barayın dep otırsıñ ba, bargın kelmese zorlıқ жоқ - demesi bar ma? (w42). ‘Birden, bu işe kendi isteğinle mi gidiyorsun, **gitmek istemiyorsan** zorlama yok demesin mi?’

Kırgız Türkçesinden Örnekler

Bilgiñ kelse baatırdık karuuda emes, al cüröktö. (C, 78) ‘**Bilmek istersen**, yiğitlik kuvvette değil, yürektedir.’

Coo-basar meymandardı kañçalık sözğö algısı kelse, ortolorunda söz otu oşonçoluk tutanbay, boz üydün içi dalayga çeyin tımtırs bolo kalat. (C, 130) ‘Düşmana baskın veren misafirleri ile ne zaman **konusmak istese** aralarında söz ateşi öyle çok tutuşmuyor, boz evin içi uzun zaman sessizce kalıyordu.’

Kaş kakkandı körgüñ kelse, çındap kağıp koyomun. (EA, 232) ‘Kaşın nasıl kalktığını **görmek istersen** gerçekten kaldırırım.’

- *Sen meni cür dese ele kete berçüdüy körüp kalgan ekensin go. Söylöşküñ kelse, üygö kelbeysiñbi dep adresin ayttı.* (EA, 307) ‘Sen beni, yürü dediğinde gidecek gibi görmüşsün galiba, **konusmak istiyorsan** eve gelmez misin deyip adresini söyledi.’

Askerge bargıy kelbese mamleketke 12 miñ som tölö. (w43) ‘Askere **gitmek istemiyorsan** memlekete 12 bin som öde.’

2.1.2.12. Kz. $-(U)w$ + şahıs ekleri + kerek + bolsa

2.1.2.12.1. Yapısı

Bu çekim, yalnızca Kazak Türkçesinde rastlanan ve gereklilik kipinin şart biçimi olan çekimdir. Bu çekim yalın biçimiyle gereklilik kipidir. Yalın biçimde *kerek* kelimesinin yanında *kajet* ve *tiyis* modal kelimeleri de kullanılır. Çekimdeki şahıs kavramı $-(U)w$ mastar eki almış fiilin üzerine gelen iyelik kökenli şahıs ekleriyle karşılanır.

Gereklilik kipinin bu biçiminin şart şekline Kırgız Türkçesinde rastlanmamıştır. Kırgız Türkçesinde gereklilik kipinin şart biçimi daha çok $-(I)ş$ eki ile kurulan gereklilik şekliyle yapılmaktadır.

Çekim çok işlek değildir. Yapılan eser taramalarında çekime dair tek bir örnek bulunmuştur. Diğer örnekler Genel Ağ taramalarından elde edilmiştir. Gerek eser taramasında gerekse Genel Ağ taramasında çekimin olumsuz biçimine rastlanmamıştır. Bu nedenle yalnızca olumlu biçim değerlendirilmiştir.

Çekim tablosu aşağıdaki gibidir:

Tablo 44: Kazak Türkçesinde $-(U)w$ + $ş.e$ + kerek + bolsa Yapısındaki Şart Çekimi

Kazak Türkçesi	
Olumlu şekil (Bolımdı Türi)	
Teklik (Jekşe)	Çokluk (Köpşe)
<i>baruım kerek bolsa</i> ‘gitmeliysem, gitmem gerekirse’	<i>baruımız kerek bolsa</i>
<i>baruıñ kerek bolsa;</i> <i>baruıñız kerek bolsa</i>	<i>baruıların kerek bolsa;</i> <i>baruılarınız kerek bolsa</i>
<i>baruı kerek bolsa / baru kerek bolsa</i>	<i>baruı kerek bolsa / baru kerek bolsa</i>

Üçüncü şahıslarda iyelik ekinin kullanılmadığı durumlar da olabilmektedir. Çekimin soru biçimine de rastlanmamıştır.

2.1.2.12.2. Görevleri

2.1.2.12.2.1. Zarf-Fiillik Görevi

Bu çekim, temel yüklemnin gereklilik biçiminde şart gösteren zarf tümlecini oluşturur. Bu yönüyle zarf-fiil eki olan bu yapının aşağıda gösterilen işlevi bu görevin işlevidir.

2.1.2.12.2.1.1. İşlevleri

a) Şart İşlevi

Çekim, yapılması tasarlanan işin gerekliliğini şart koşar. Çekimin tek işlevi budur.

Bu yapı Türkiye Türkçesine aktarılırken *-mAllysA* biçiminden ziyade *gerekirse, gerekiyorsa* kelimeleriyle aktarılmıştır. Zaten Türkiye Türkçesinde de *-mAllysA* biçimi işlek değildir.

Örnekler

*Nurettin paşanın körgen zulümdüktaın kıskışa aytuw kerek bolsa, Sultan Hamit Nurettin mirzanı bostandık tuwralı közkarastarı üşin aşuwlangan kezderinde onı podpolkovnik, polkovnikke deyin joğarılatıp, kuwanıp, marķaysıp dep äkesine tapsıradı eken. (J, 576) ‘Nurettin Paşa'nın gördüğü zulmü kısaca **anlatmak gerekirse**, diyebiliriz ki, Sultan Hamit, Nurettin Bey'e hürriyetçi düşüncelerinden dolayı kızdıkça, onu yarbaylığa, albaylığa yükselterek sırmasını artırır ve sevilip okşansın diye babasına teslim edermiş.’*

*Birak, keybir jağdaylarda erli-zayıptılardıñ qosımşa zertewlerden ötüwi nemese bağdarlama aldında **emdelüwi kerek bolsa** (misalı, jinistik katınaspen taraytın indetti emdew kajet) DTU bağdarlamasına dayındıqqa köbirek waqıt kajet boladı. (w44) ‘Ancak bazı durumlarda karı kocaların ilave tetkiklerden geçmesi veya program öncesinde **tedavi edilmesi gerekirse** (örneğin, cinsel yolla bulaşan salgın hastalığı tedavi etmek gerek) DTU programına hazırlık için daha fazla vakte ihtiyaç oluyor.’*

Қонаққа немесе ресторанға баруыңыз керек болса он мүнuttan кейin jeңil grim jasay alasız. Maylı terini ilğaldandırğış kremdermen tazalaydı. (w45) ‘Misafirliğe veya restorana **gitmeniz gerekirse** on dakika sonra hafif bir makyaj yapabilirsiniz. Yağlı deriyi nemlendirici kremler ile temizler.’

Ol nawқas tegin көmek aluwı керек болса да, aldap ақшасın алып алатın дәригерler de бар. (w46) ‘O hastanın ücretsiz **yardım alması gerekirse** bile, aldatıp para alan doktorlar da var.’

Alғашında bölme температурасы 22-23 gradus jılı boluw керек болса, кейinnen bala öse kele 18-20 gradus қолaylı болadı. (w47) ‘İlk zamanlarda oda sıcaklığının 22-23 derece **olması gerekse** de çocuk büyüyünce 18-20 derece olması uygundur.’

2.1.2.13. Kr. -(I)ş + şahıs ekleri + керек + болсо

2.1.2.13.1. Yapısı

Kazak Türkçesinde rastlanmayan, Kırgız Türkçesinde var olan -(I)ş + iyelik kökenli şahıs ekleri + керек yapısındaki gereklilik kipinin şartı olan bu yapı işlek olamayan şart çekimlerinden biridir. Gereklilik düzeyinde tasarlanan bir fiili şarta bağlar.

Kipin yapısı mastar eki olan -(I)ş eki, iyelik kökenli şahıs ekleri, керек modal kelimesi, бол- yardımcı fiilinin şart şekli ve iyelik kökenli şahıs eklerinden müteşekkildir.

Edebî eser taramalarında bu yapıya dair bir örnek bulunmuştur. Diğer örnekler Genel Ağ taramasından elde edilmiştir. Çekimin olumsuz biçimine rastlanmamıştır.

Çekim tablosu aşağıdaki gibidir:

Tablo 45: Kırgız Türkçesinde -(I)ş + ş.e + kerek + bolso Yapısındaki Şart Çekimi

Kırgız Türkçesi	
Olumlu şekil (Oñ forma)	
Teklik (Cekelik Türü)	Çokluk (Köptük Türü)
<i>barışım kerek bolso</i> ‘gitmeliysem, gitmem gerekirse’	<i>barışımız kerek bolso</i>
<i>barışın kerek bolso;</i> <i>barışınız kerek bolso</i>	<i>barışınar kerek bolso;</i> <i>barışınızdar kerek bolso</i>
<i>barışı kerek bolso</i>	<i>barışı kerek bolso</i>

Kırgız Türkçesi gramerlerinde bu çekime dair bilgiye rastlanmamıştır. Zaten bu gramerlerde gereklilik kipi de işlenmemiştir.

2.1.2.13.2. Görevleri

2.1.2.13.2.1. Zarf-Fiillik Görevi

Çekimin görevi zarf-fiilliktir. Aşağıda gösterilen işlev bu görevle alakalıdır.

2.1.2.13.2.1.1. İşlevleri

a) Şart İşlevi

Bu çekim, gelecek zaman düzleminde gereklilik biçiminde gerçekleşmesi tasarlanan, düşünülen oluş, durum veya kılışı şarta bağlar. Bu şart, temel yargının gerçekleşmesi için gerekli olan şart olabildiği gibi farazi, düşünce düzeyindeki şart da olabilir.

Örnekler

- *Başka bir Kıtay menen söylöşüşüñ kerek bolsoçu?*

- *Oşo da kıyın beken? Sen kelip tilmeçtik kılasıñ. (KÖ, 368)* ‘-Başka bir Çinli ile konuşman gerekirse.- Bu da dert mi? Sen gelip dilmaçlık yaparsın.’

Aytkanına işensek, ken çıguuçtu cana cer resurstarı tuuralu ar kanday dokument ratifikatsitadan ötüşü kerek bolso dağı atalgan makuldaşuu ratifikatsiyadan ötkön emes. (w48) ‘Söylediğine inanırsak, maden ocağı ve yer altı

kaynaklarına dair herhangi bir belgenin **onaydan geçmesi gerekse** bile belirtilen anlaşmanın onayından geçmemiş.’

-Çınara, eger öziñ **dobuş berişiñ gerek bolso**, ginalga çıkkın kaysı suluunu *koldoor elen?* (w49) ‘-Çınara, eğer senin **oy kullanman gerekirse**, finale çıkan hangi güzeli seçerdin?’

Egerde sen ruhiy cöndömdüülük alışıñ gerek bolso, Al Kudaydan kelet, sen *Kudaydın talaptarın baarın atkarsañ dağı tatıksız boydon kul bolup kala beresiñ.* (w50) ‘Eğer ruhi olgunluğa **ulaşman gerekirse** bu zaten Allah’tan gelecektir. Sen Allah’ın bütün isteklerini yerine getirsen dahi basit bir kul olarak kalırsın.’

2.1.2.14. Kz. -MAk(şI) bolsa, Kr. -mAk(çI) bolso

2.1.2.14.1. Yapısı

Kazak Türkçesinde de Kırgız Türkçesinde de niyet ifadeli gelecek zaman bildiren zamanın şart biçimi olan bu yapı her iki lehçede de var olan ancak çok nadir kullanılan yapılardan biridir. Bu yapıya dair edebî eserlerden örnek bulunamamıştır. Örnekler Genel Ağ ortamından elde edilmiştir.

Kipin yapısı isim-fiil eki ve isimden yapım ekinin birleşmesi ile oluşmuş sıfat-fiil kökenli -MAk(şI)/ - mAk(çI) eki, *bol-* yardımcı fiilinin şart şekli ve iyelik kökenli şahıs eklerinden müteşekkildir.

Çekim tablosu aşağıdaki gibidir:

Tablo 46: Kazak Türkçesinde -MAk(şI) bolsa, Kırgız Türkçesinde - mAk(çI) bolso Yapısındaki Şart Çekimleri

Kazak Türkçesi	
Olumlu şekil (Bolımdı Türi)	
Teklik (Jekeşe)	Çokluk (Köpşe)
<i>barmaq/barmaqşı bolsam</i> ‘gidecek olsam, gitmek niyetindeysem’	<i>barmaq/barmaqşı bolsaq</i>
<i>barmaq/barmaqşı bolsañ;</i> <i>barmaq/barmaqşı bolsañız</i>	<i>barmaq/barmaqşı bolsañdar;</i> <i>barmaq/barmaqşı bolsañızdar</i>
<i>barmaq/barmaqşı bolsa</i>	<i>barmaq/barmaqşı bolsa</i>
Kırgız Türkçesi	

Olumlu şekil (Oñ forma)	
Teklik (Cekelik Türü)	Çokluk (Köptük Türü)
<i>barmak/barmakçı bolsom</i>	<i>barmak/barmakçı bolsok</i>
<i>barmak/barmakçı bolsoñ;</i> <i>barmak/barmakçı bolsoñuz</i>	<i>barmak/barmakçı bolsoñor;</i> <i>barmak/barmakçı bolsoñuzdar</i>
<i>barmak/barmakçı bolso</i>	<i>barmak/barmakçı boluşsa</i>

Taramalarda kipin olumsuz ve soru çekimine rastlanmamıştır. Kip bir istek kipinin şartı olduğu için bu kipin olumsuz biçimi daha çok *-GI kel-* yapısındaki istek kipinin şart biçimi ile ifade edilir. Örneğin: Kz. *barğım kelmese* ‘gitmek istemesem’ gibi.

Çekimi kuran birinci unsur olan *-MAkşI/ -mAkçI* eki Kırgız Türkçesinde dudak uyumuna girmekte, Kazak Türkçesinde girmemektedir: Kr. *körmökçü bolsom*; Kz. *körmekşi bolsam* ‘görmek niyetindeysem’. Ekin ilk ünsüzü Kazak Türkçesinde ötümlülük-ötümsüzlük uyumuna girmekte, Kırgız Türkçesinde girmemektedir: Kz. *aytpakşı bolsa*; Kr. *aytmakçı bolsa* ‘söyleyecek olsa’. Şart eki de aynı biçimde Kırgız Türkçesinde dudak uyumuna girmekte; Kazak Türkçesinde girmemektedir: Kz. *aytpakşı bolsaq*; Kr. *aytmakçı bolsom* ‘söylemek istesem’.

2.1.2.14.2. Görevleri

2.1.2.14.2.1. Zarf-Fiillik Görevi

Çekimin görevi zarf-fiilliktir. Çekim, istek, dilek, niyet biçimindeki şartı bildirir. Aşağıda gösterilen işlev bu görevle alakalıdır.

2.1.2.14.2.1.1. İşlevleri

a) Şart İşlevi

Çekimin temel işlevi şart bildirmesidir. Bu şart ifadesi gelecek zaman düzleminde olması istenen, dilenen niyetin, isteğin şartı olabileceği gibi doğrudan gelecek zamanın şartı da olabilir. Bu çekimler kip kurmaz. Temel yüklemnin şartını veya zamanını bildirirler.

Kazak Türkçesinden Örnekler

*Asan men Kāsen oynap jürgende kenet qattı dawıl turıp, qara quyın astında qaladı. Dawıl basılıp olar üyge **barmaqşı bolsa** Asannın közi körmey, Kāsennin ayağı jürgizbey qaladı. (w51)* ‘Hasan ile Kasen oyun oynarken aniden büyük bir fırtına kopuyor ve onlar kara fırtınanın içinde kalıyorlar. Fırtına kesilip eve **gitmeye niyetlenseler** Hasan’ın gözü görmez, Kasen’in ayağı yürümez oluyor.’

*Bul oyım şübäli bolğandıqtan, özderi jaqın arada **ketpekşi bolsa** da olardı biz eki künge deyin ötinip, tanısıp söylewge kidirttim. (w52)* ‘Bu düşüncem şüpheli olduğu için yakın bir zamanda **gitmek nisteseler** de iki gün boyunca tanışıp konuşmak için rica ederek oyaladım.’

*Eger ünemi damıp otırğan gılımğa, misalı meditsinağa baylanıstı qandayda bir mälimetti **aytpaqşı bolsañ**, olardıñ songı jaña mälimetter ekenine köziñdi jetkizip al. (w53)* ‘Eğer daima gelişen bir bilimle örneğin tıpla ilişki herhangi bir bilgiyi **vermek niyetindeysen**, onların son, yeni bilgiler olduğuna inan.’

*Bügin sol kiyimder adam balası qolına **almaqşı bolsa**, ala almaytın, qarasa jiyirkenetin bir jağdayda tur dedi. (w54)* ‘Bugün o giysileri insanoğlu eline **alacak olsa** alamazdı. Dikkat ederse öğrenilecek bir durumda, dedi.’

*Uzaq waqıtka **ketpek bolsa** jibermes edim dep oylaymın. (w55)* ‘Uzun süreliğine **gitmek istese** göndermezdim diye düşünüyorum.’

Kırgız Türkçesinden Örnekler

*Bütün düynö cogulup, bir ele canıbardın bir ubagıttağı ırskasın **bilmekçi boluşsa** da, aga eç kaçan bile albayt. (w56)* ‘Bütün dünya toplanıp bir varlığın bir zamandaki rızkının ne olduğunu **bilmek istese** de onu asla bilemez.’

*Oşol ele mezgilde kokus Azerbaycan Tooluu Karabahtı küçkö tayanıp kaytarıp **almakçı bolso** Rossiya kiyliğışe albayt. (w57)* ‘Şu zamanda Azerbaycan birdenbire Dağlık Karabağ’ı **almaya niyetlense** Rusya karışamaz.’

*Kim? Arstanbı? Cok, anı menen **barmakçı bolsok**, men birinçi minmekmin. (w58)* ‘Kim? Arslan mı? Hayır, onunla **gideceksek** ben ilk binmek isterim.’

*Oşol kezde akter Sergey Lazo filmine tartılıuğa Moldovaga **barmak bolso** da işin taştap Vilnyuska cönöyt. (w59) ‘O zaman aktör, Sergey Lazo filmi için Moldova’ya **gitmek istese** de işlerini bırakıp Vilnius’a gidiyor.’*

2.1.3. İSTEK KİPİ

Kazak Türkçesinde *kalaw ray*, Kırgız Türkçesinde *kaloo ıngay* veya *tilek ıngay* olarak adlandırılan istek kipi oluş, durum veya kılış bildiren fiile istek, niyet, dilek anlamları katar. Bu kip, tasarlama kiplerinden biridir. İstek kipiyle henüz olmamış, olması istek biçiminde tasarlanan fiil bildirilir.

Muharrem Ergin, bu kipi ‘istek eki’ başlığı altında anlatır. Bu ekin yalnızca şekil ifade eden bir ek olduğunu aktarır ve şunları kaydeder: “Tasarlama kiplerinden biri olan istek şeklini meydana getirir. Tasarlanan hareketin istendiğini gösterir, istek şeklinde bir tasarlama ifade eder, dilek bildirir.” (2005: 310). Türkiye Türkçesinde kullanılan -A istek ekinin tarihsel gelişimini verdikten sonra çekimi şu şekilde gösterir:

–	–
<i>sar-a-sın</i>	<i>verme-y-e-sin</i>
<i>sar-a</i>	<i>verme-y-e</i>
–	–
<i>sar-a-sınız</i>	<i>verme-y-e-siniz</i>
<i>sar-a-lar</i>	<i>verme-y-e-ler</i> (2005: 311)

Görüldüğü gibi Ergin, çekimde birinci şahısları boş bırakmıştır. İstek ekinin birinci şahıslarının kullanımdan düştüğünü, bunların yerini emir birinci şahıs eklerinin tuttuğunu ifade etmiştir. Birinci şahıs emir eklerinin emirden çok istek bildirdiğini ifade ederek eklerin durumundaki karışıklığın bu nedenden kaynaklandığını ileri sürmüştür (2005: 311).

Zeynep Korkmaz, istek kipinin istek niyet, arzu kavramları veren bir tasarlama kipi olduğunu belirttikten sonra eke dair şunları ifade etmiştir: “Kipi kuran ek, Bugün Türkiye Türkçesinde 1. şahıs teklik ve çokluk çekimlerinde ayrı köklerden gelen iki değişik ek durumundadır.” (2009: 648). Yazar, birinci şahıs emir eklerinin

hem emir hem de istek eki olduğunu ifade etmiş ve çekimde *-(y)-AyIm* ve *-(y)-A-m* eklerini istek ekleri ile birlikte vermiştir (2009: 651-652).

Berke Vardar, istek kipini “eyleme istek kavramı katan isteme kipi” olarak tanımlamış ve hiçbir ayırım yapmadan *-AyIm* ve *-Allm* eklerini istek eki içinde göstermiştir (2007: 121).

Tahsin Banguoğlu, istek kiplerinin konuşan kimsenin kılış ve oluş hakkındaki açık eğilimini gösterdiğini belirtmiştir. Bu kipin kararlı bir dilek bildirdiğini, yerine göre emir anlamına yaklaştığını belirtmiş ve şunları kaydetmiştir: “Netekim bu kipin tekli ve çoklu 3. kişileri Yeni Türkçede ve yazı lehçemizde eskimiş sayılıp yerlerine buyuru kipinin üçüncü kişileri kullanılır olmuştur (*seve* yerine *sevsin*, *seveler* yerine *sevsinler*).” (2004: 470).

H. İbrahim Delice, bu kipin *-A* eki ile kurulan bir fiil kipi olduğunu belirtir ve kipi şöyle tanımlar: “Dili sözlü ya da yazılı olarak kullanan kişinin sözüne konu olan eylemin aktarım esnasında istek hâlinde olduğunu aktarmak için kurduğu bir fiil kipidir.” (2008: 68).

Bugün Türkiye Türkçesinde istek bildiren *-A* eki tarihî Türk yazı dillerinde gelecek zaman ve istek bildiren *-gA(y)* ekinden gelmektedir. Ekin başındaki ünsüz düşerek ek bugünkü durumunu almıştır.

Birinci teklik ve çokluk emir eklerinin emir eki mi istek eki mi olduğu konusu emir kipi bahsinde ele alındığı için burada tekrar ele alınmayacaktır.

İstek kipi Kazak ve Kırgız Türkçesi dil bilgisi kitaplarında da ayrıntılı biçimde işlenmiştir.

Iskakov, istek kipinin konuşmacının belli bir iş veya hareketin gerçekleşmesi ile ilgili niyetini, isteğini, dileğini, umudunu, arzusunu bildirdiğini ifade ettikten sonra istek kipi kuran yapılar olarak şunları göstermiştir: *-ğı (+ m, + ŋ) sı kel; -sa iyi edi; -gay edi; -sa edi, -sa eken* (1991: 320). Bu bilgilerin ardından yazar, kipin özellikleri ile ilgili olarak şunları kaydeder: “Bu yapı içerik yönünden işin gerçekleşmesinin veya gerçekleşmemesinin belirsiz gelecek zaman düzleminde olacağına gönderme yapmakla birlikte geçmiş zaman ve şimdiki zaman biçimlerinde

de kullanılabilir. Ancak bunlar kesin olarak işin gerçekleşmiş veya gerçekleşmekte olan zamanını vermez. Sadece geçmiş zamanda veya şimdiki zamanda konuşmacının aklında olan arzuyu, dileği bildirir.” (1991: 320-321).

İsayev, istek kipinin konuşmacının isteğini, dileğini, niyetini bildirdiğini ifade etmiş ve istek kipi yapısı olarak *-ğı kel-* ve *-ğay, -gey, -kay, key* yapılarını göstermiştir (2007: 300).

İstek kipini ‘dilek kipliği’ (*tilek modal’dılık*) başlığı altında veren Nurcamal, bu kipin, konuşmacının gerçekleştirmek istediği isteğini, niyetini, arzusunu, fikrini bildirdiğini belirtir. Birkaç örnek verdikten sonra şunları kaydeder: “Bu örneklerdeki *atağaysıñ* ‘ad veresin’, *aytsaңыз eken* ‘söleyiniz, söyleyesiniz’, *bolsa iygi edi* ‘keşke olsa’ fiilleri konuşmacının bu fiillerin gerçek hayatta olmasını istediğini, dileğini bildirir... Yani istek kipindeki fiil, gerçek hayatta olmuş veya olacak hareketi değil konuşmacının eylem hakkındaki fikrini bildirir. Bu nedenle de istek kipi tasarlama kiplerine dâhil edilir.” (2007: 280).

Oralbay Nurcamal, Kazak dilindeki istek kipi yapısı olarak şunları gösterir: 1) *-ğay, -gey, -kay, -gey* 2) *-ğay edi (-kay edi, -gey edi, -key edi)*, 3) *-sa iygi* 4) *-sa edi*, 5) *-sa eken* (2007: 280-281). Iskakov ve İsayev’in istek kipi içinde verdiği *-GI kel-* yapısını Nurcamal niyet kipi içinde vermiştir (2007: 286).

Қазақ Тілінің Грамматикасы - I Морфология adlı eserde istek kipinin konuşmacının isteğini, dileğini, niyetini bildirdiği belirtilmiş ve istek kipinin gelecek zamana gönderme yaptığını ifade edilmiştir. Yukarıda gösterilen bütün yapılar istek kipi yapıları içinde gösterilmiştir (Balakayev 1967: 197).

İstek kipi Kırgız Türkçesi dil bilgisi kitaplarında farklı adlandırılmalarla ifade edilmiştir. *Kaloo ıngay* ‘istek kipi’ teriminin yanında *tilek ıngay* ‘dilek kipi’ terimi de kullanılmıştır.

Azırkı Kırgız Adabiy Tili adlı eserde konuşmacının isteğinin çeşitli olduğu için istek kipini kuran eklerin de çeşitli olduğu belirtilmiştir. İstek kipini kuran yapılar olarak şunlar gösterilmiştir: 1) *-ayın/-yın* ve *-alı / -alı(k)*, 2) *-gay + ele + şahıs*

eki, 3) -gı + şahıs eki + kelet, keldi, bar (Oruzbayeva vd. 2009: 421). Görüldüğü gibi eserde birinci şahıs emir ekleri de istek kipi kuran ekler arasında gösterilmiştir.

Oruzbayeva ve Kudaybergenov bu kipi *tilek ıngay* ‘dilek kipi’ terimi ile adlandırmış ve kipe dair şunları kaydetmiştir: “Dilek kipi iş-hareketin gerçekleştirilmesi için olan dileği bildirir. Dilek kipinin dilbilgisel yapısı - **gay** ekidir. Buna daima *ele* yardımcı fiili eklenir. Dilek kipi ile verilen iş-hareket henüz gerçekleştirilmemiştir, konuşmacı olan özne onun gerçekleştirilmesi hakkında dilekte bulunur. Eylemin gerçekleşmesi veya gerçekleşmemesi konuşmacı için açık değildir ve bunu özne göremez.” (1964: 223). Eserde istek kipi yapıları olarak -*GAy + ele* ve -*GI + iyelik ekleri + bar, cok, kel* yapıları verilmiştir (1964: 224-225).

Davletov ve Kudayberov’un hazırladığı *Azırkı Kırgız Tili* adlı eserde kip *tilek ıngay* ‘dilek kipi’ olarak adlandırılmış ve kipe dair şunlar kaydedilmiştir: “Dilek kipi, iş-hareketin gerçekleşmesi için olan dileği bildirir. Bu kipin dilbilgisel yapısı - *gay*’dır. Buna yardımcı fiil *ele* eklenir. İşin gerçekleşmesi veya gerçekleşmemesi konuşmacı için açık değildir, bunun gerçekleşmesi istenir.” (1980: 164). Eserde istek kipi yapıları olarak -*GAy + ele* ve -*GI + iyelik ekleri + bar, cok, kel* yapıları verilmiştir (1980: 165).

İstek kipi, henüz gerçekleşmemiş, gerçekleşmesi istek olarak düşünülen oluş, durum veya kılışı bildiren tasarlama kipidir. Bu kip, belirsiz bir gelecek zamana gönderme yapmakla birlikte *yapaymış, yapsaymış, yapaydı* gibi çekimlerde geçmiş zaman düzleminde gerçekleşmemiş ancak konuşma anında ifade edilen isteği de bildirebilir. Kazak ve Kırgız Türkçelerinde bu kipi kuran ekler ve yapılar Türkiye Türkçesine nazaran daha zengindir.

Çalışmanın bu kısmında Kazak Türkçesi ve Kırgız Türkçesinde tespit edilen istek kipi ekleri ve yapıları işlenecektir.

2.1.3.1. Kz. -GAy + (edi), Kr. -GAy + ele

2.1.3.1.1. Yapısı

Türkçenin eski gelecek zaman ve istek bildiren eklerinden biri olan ve bugün Türkiye Türkçesinde kullanılan -A istek ekinin kökeni olan -GAy eki ve ek fiilin görülen geçmiş zamanını bildiren + *edi*; + *ele* biçim birimleri ile kurulan bu kip Kazak Türkçesinde de Kırgız Türkçesinde de kullanılan istek kiplerinden biridir. Kırgız Türkçesinde -GAy ekinden sonra her zaman + *ele* gelirken Kazak Türkçesinde + *edi* her zaman gelmeyebilir. *edi* ve *ele* biçim birimleri geçmiş zamana gönderme yapmaktan ziyade isteği kuvvetlendiren bir anlam katar. Çekimde iyelik kökenli şahıs ekleri kullanılır.

Çekim tablosu aşağıdaki gibidir:

Tablo 47: Kazak Türkçesinde -GAy + (edi), Kırgız Türkçesinde -GAy + ele Yapısındaki İstek Kipi Çekimleri

Kazak Türkçesi			
Olumlu şekil (Bölümlü Türü)		Olumsuz şekil (Bölümsüz Türü)	
Teklik (Jekşe)	Çokluk (Köpşe)	Teklik (Jekşe)	Çokluk (Köpşe)
<i>barğay edim / barğaymın</i> 'gideydim, gidem, gideyim'	<i>barğay edik / barğaymız</i>	<i>barmağay edim / barmağaymın</i> 'gitmeyeydim, gitmeyeyim'	<i>barmağay edik / barmağaymız</i>
<i>barğay ediñ / barğaysıñ;</i> <i>barğay ediñiz / barğaysız</i>	<i>barğay ediñder / barğaysıñdar;</i> <i>barğay ediñizder / barğaysızdar</i>	<i>barmağay ediñ / barmağaysıñ;</i> <i>barmağay ediñiz / barmağaysız</i>	<i>barmağay ediñder / barmağaysıñdar;</i> <i>barmağay ediñizder / barmağaysızdar</i>
<i>barğay edi / barğay</i>	<i>barğay edi / barğay</i>	<i>barmağay edi / barmağay</i>	<i>barmağay edi / barmağay</i>
Kırgız Türkçesi			
Olumlu şekil (Oñ forma)		Olumsuz şekil (Ters forma)	
Teklik (Cekelik Türü)	Çokluk (Köptük Türü)	Teklik (Cekelik Türü)	Çokluk (Köptük Türü)
<i>barğay elem</i> 'gideydim, gidem, gideyim'	<i>barğay elek</i>	<i>barbağay elem</i> 'gitmeyeydim, gitmeyeyim'	<i>barbağay elek</i>

<i>bargay eleñ;</i> <i>bargay eleñiz</i>	<i>bargay eleñer;</i> <i>bargay eleñizder</i>	<i>barbagay eleñ;</i> <i>barbagay eleñiz</i>	<i>barbagay</i> <i>eleñer;</i> <i>barbagay</i> <i>eleñizder</i>
<i>bargay ele</i>	<i>bargay ele / barışkay</i> <i>ele</i>	<i>barbagay ele</i>	<i>barbagay ele /</i> <i>barışpagay ele</i>

Kipin soru biçimi çekimlemiş fiile soru ekinin getirilmesiyle yapılır: Kz. *barğaysıñ ba?*; Kr. *bargay eleñbi?* ‘gitmek istiyor musun?’.

Kip eki ötümlülük-ötümsüzlük uyumuna uymaktadır: Kz. *aytkay edim / aytkaymın*; Kr. *aytkay elem* ‘söyleyem/söyleyeyim’. Bunun yanında ek Kazak Türkçesinde daima düz ünlü barındırırken Kırgız Türkçesinde dudak uyumuna uyarak yuvarlak ünlü barındırabilmektedir: Kz. *körgeymın*; Kr. *körgöy elem* ‘görem/göreyim’.

İstek kipini kuran -GAy eki Eski Türkçede gelecek zaman eki olarak kullanılan bir ektir (Gabain 2007: 81). Ayrıca Gabain, -GAy ve -GAy *ärđi* yapılarını ‘temenninin özel kuruluşları başlığı altında incelemiştir (2007: 92). Bu ek kitabelerde yoktur. Talat Tekin, bu ekin Irg Bitig ve Tun-huang yazmalarında geçtiğini belirtir (2003: 189). Uygur Türkçesi döneminde ise bu ek ile kurulan kip yaygın biçimde kullanılmıştır. Ekin -ğa / -ge biçimleri de mevcuttur (Eraslan 2012: 343-344). Bu ek, Karahanlı Türkçesinde de -ğa/ -ge, -ğay/ -gey biçimlerinde kullanılmıştır (Hacıeminoğlu 2003: 187). Eckmann, bu eki Harezmi Türkçesinde gelecek zaman ve gereklilik eki olarak göstermiştir (1998: 203). Eke, gelecek zaman işleviyle Kıpçak Türkçesinde rastlamak da mümkündür (Toparlı-Vural 2013: 70). Çağatay Türkçesine gelince ise bu ek ile kurulan kip gelecek zaman bildirmesinin yanında istek, rica, emir, tahmin bildiren bir kip hâlini almıştır. -ğay/-gey/-kay/-key biçimlerinin yanında şiirde -ğa/-ge/-ka/-ke biçimleri de kullanılmıştır (Eckmann 2009: 128-129). Ekin bugün Kazak ve Kırgız Türkçelerinde istek kipi kurması Çağatay Türkçesinin bir etkisi olmalıdır.

Iskakov bu yapı ile ilgili şunları dile getirir: “Bu birleşik yapı aracılığıyla konuşmacı başka bir kişinin belli bir işi yapmasını veya yapmamasını arzular, ister.” (1991: 321).

Kırgız Adabiy Tiliniñ Grammatikası adlı eserde bu yapının KırGız dilinde birinci şahıs emir ekleri olan eklerden sonra istek bildiren ikinci yapı olduğu dile getirilmiştir. Bu kipin konuşmacının dileğini, niyetini bildirdiği ifade edildikten sonra şunlar kaydedilmiştir: “Dilenen iş, konuşmacının kendi gücü ile bağlantılı değildir, bu nedenle bunu gerçekleşmesi şüpheli ve belirsiz olur.” (Oruzbayeva vd. 2009: 422).

Bu kip her iki lehçede de seyrek kullanılan istek kiplerinden biridir. Bu kip yerine daha çok *-sA* eki ve *-GI* eki le kurulan istek kipleri kullanılır.

2.1.3.1.2. İşlevleri

a) İstek İşlevi

Kipin asıl işlevi istek bildirmesidir. Konuşan kişinin herhangi bir oluş, durum veya kılışla ilgili isteğini, niyetini bildirir.

Kazak Türkçesinden Örnek

Anama sälem degeysiñ,/ Egilmesin küyiniñ. (ÖP, 332) ‘Anneme selam söyleyesin, için için ağlayıp üzülmesin.’

KırGız Türkçesinden Örnek

Bir akılman aytkan eken: ‘Balaga coldoş bolsoñ kıyalıñ artat’ dep. Anın sınarınday ar bir mugalim ‘balaga bergen bilimim cugup, tarbiya-taalim, örnögüm caş cürögünö uyalap kalgay ele’ dep zar kagat. (w60) ‘Bir âlim demiş ki: “Çocuğa arkadaş olursan hayal dünyan gelişir.” Bunun gibi her bir öğretmen “çocuğa öğrettiğim bilimim, talim terbiyem, örnekliğim onun genç yüreğine **yapışsın, yerleşsin**” diye uğraşmalı.

b) Dilek İşlevi

Kip, istek bildirmesinin yanında dilek de bildirebilir.

Kazak Türkçesinden Örnek

Ol estigey edi. (w61) ‘Keşke duysa.’

Kırgız Türkçesinden Örnekler

E-e kудay, uşu kara tekenin kıyalı cagıp, kutulgay elek, dep cattu oy-sanaası.
(B, 313) ‘İlahi, şu kara tekenin hayalini yıkıp **kurtulsak keşke** diyordu düşüncesi.’

Bizdin cürüşübüz ketmen-töbölük Satıke baatırğa cetpegey ele. (C, 114)
‘Bizim Ketmen-Töbö üzerine yürüyüşümüz Satıke Batır’ın kulağına **gitmese keşke.**’

c) Rica İşlevi

Bu işleve Kazak Türkçesinde bir örnekte rastlanmıştır.

Тағы да адамşılıқ etkeysizder, / Olja bop bizdiñ elden kelgenderge. (ÖP, 296)
‘Bizim memleketten ganimet edilmiş olanlara **insaf ediniz / edesiniz.**’

ç) Tembih İşlevi

Bu işlevde konuşmacı karşısındakine tembihte bulunur. Bu işleve Kazak Türkçesinde bir örnekte rastlanmıştır.

Bilgeysiñ kelgenimdi jalğız öziñ. (ÖP, 110) ‘Geldiğimi yalnızca sen **bilesin.**’

2.1.3.2. Kz. -GI + keledi/keldi/bar, Kr. -GI + kelet/keldi/bar

2.1.3.2.1. Yapısı

Kazak Türkçesinde de Kırgız Türkçesinde de işlek olarak kullanılan bu yapı istek bildiren fiil çekimlerinden biridir. Konuşmacının dileğini, isteğini, niyetini geçmiş, şimdiki ve gelecek zaman düzleminde belirterek gösterir.

Çekim, birleşik bir yapıdır. Bu yapıda şahıs kavramını sıfat-fiil kökenli -GI eki almış fiilin üzerine gelen iyelik kökenli şahıs ekleri vermektedir. Şahıs eklerinden sonra ya çekimli *kel-* fiili ya da *bar/cok; joq* modal kelimeleri gelmektedir.

Çekim tablosu aşağıdaki gibidir:

Tablo 48: Kazak Türkçesinde -GI + ş.e + keledi/keldi/bar, Kırgız Türkçesinde -GI + s.e + kelet/keldi/bar Yapısındaki İstek Kipi Çekimleri

Kazak Türkçesi			
Olumlu şekil (Bolımdı Türi)		Olumsuz şekil (Bolımsız Türi)	
Teklik (Jekşe)	Çokluk (Köpşe)	Teklik (Jekşe)	Çokluk (Köpşe)
<i>barğım</i> <i>keledi/keldi/bar</i> 'gitmek istiyorum, gidesim var'	<i>barğımız</i> <i>keledi/keldi/bar</i>	<i>barğım</i> <i>kelmeydi/kelmedi/joқ</i> 'gitmek istemiyorum, gidesim yok'	<i>barğımız</i> <i>kelmeydi/kelmedi/joқ</i>
<i>barğıñ</i> <i>keledi/keldi/bar;</i> <i>barğıñız</i> <i>keledi/keldi/bar</i>	<i>barğılarıñ</i> <i>keledi/keldi/bar;</i> <i>barğılarıñız</i> <i>keledi/keldi/bar</i>	<i>barğıñ</i> <i>kelmeydi/kelmedi/joқ;</i> <i>barğıñız</i> <i>kelmeydi/kelmedi/joқ</i>	<i>barğılarıñ</i> <i>kelmeydi/kelmedi/joқ;</i> <i>barğılarıñız</i> <i>kelmeydi/kelmedi/joқ</i>
<i>barğısı</i> <i>keledi/keldi/bar</i>	<i>barğısı /barğıları</i> <i>keledi/keldi/bar</i>	<i>barğısı</i> <i>kelmeydi/kelmedi/joқ</i>	<i>barğısı</i> <i>kelmeydi/kelmedi/joқ</i>
Kırgız Türkçesi			
Olumlu şekil (Oñ forma)		Olumsuz şekil (Ters forma)	
Teklik (Cekelik Türi)	Çokluk (Köptük Türi)	Teklik (Cekelik Türi)	Çokluk (Köptük Türi)
<i>barğım</i> <i>kelet/keldi/bar</i> 'gitmek istiyorum, gidesim var'	<i>barğımız</i> <i>kelet/keldi/bar</i>	<i>barğım</i> <i>kelbeyt/kelbedi/cok</i> 'gitmek istemiyorum, gidesim yok'	<i>barğımız</i> <i>kelbeyt/kelbedi/cok</i>
<i>barğıñ</i> <i>kelet/keldi/bar;</i> <i>barğıñız</i> <i>kelet/keldi/bar</i>	<i>barğıñar</i> <i>kelet/keldi/bar;</i> <i>barğıñızdar</i> <i>kelet/keldi/bar</i>	<i>barğıñ</i> <i>kelbeyt/kelbedi/cok;</i> <i>barğıñız</i> <i>kelbeyt/kelbedi/cok</i>	<i>barğıñar</i> <i>kelbeyt/kelbedi/cok;</i> <i>barğıñızdar</i> <i>kelbeyt/kelbedi/cok</i>
<i>barğısı</i> <i>kelet/keldi/bar</i>	<i>barğısı/ barğıları</i> <i>kelet/keldi/kelişti/bar</i>	<i>barğısı</i> <i>kelbeyt/kelbedi/cok</i>	<i>barğısı</i> <i>kelbeyt/kelbedi/cok</i>

Kipin soru biçimi çekimden sonra soru ekinin getirilmesi ile yapılır. *keledi/kelet* yapıları genel şimdiki zaman çekiminde kalıplaştığı için bu çekimlerde üçüncü teklik şahıs soru biçimi kullanılır: Kz. *aytkıñ kele me? aytkıñ keldi me? aytkıñ bar ma?* 'söylemek istiyor musun?'; Kr. *aytkıñ kelebi? aytkıñ keldibi? aytkıñ barbi?* 'söylemek istiyor musun?'. Kazak Türkçesinde *keledi me?* biçiminde soruya da rastlanmıştır.

Görüldüğü gibi çekimde *kel-* yardımcı fiili genel şimdiki zaman veya görülen geçmiş zaman üçüncü teklik şahsa göre çekimlenmektedir. Ancak bu durum kesin çizgilerle belirlenmiş değildir. Yapılan taramalarda genel şimdiki zaman yerine

kesin şimdiki zaman; *-DI* ekli görülen geçmiş zaman yerine *-GAn* ekli görülen geçmiş zamanın da kullanıldığı görülmüştür: Kz. ‘*Älde ädeyi mas etip tastağısı kelip otur ma?*’ (İ, 194) “Acaba bilerek **sarhoş etmek mi istiyor?**”, ‘*Basında Kenjehan toğaldıqqa surağanda Qadiyşanıñ bargısı kelmegen.*’ (ME, 116); “İlk başta, Kenjehan kuma olarak isteyince Kadiyşa **gitmek istemedi.**” Kr. ‘*Bu Kerimbay çatak çıgargısı kelip turat.*’ (B, 366) “Bu Kerimbay **kavga çıkarmak istiyor.**”, *Sıpaa kişinin ayalının iştegen cerine baraarlığın şofergo bildirgisi kelgen çok.* (EA, 288) “Nazik adamın karısının çalıştığı yere gideceğini, şoföre **söylemek istemedi.**” Hatta Kırgız Türkçesinde sürekli geçmiş zaman bildiren ve *adat ötkön çak* olarak adlandırılan *-çU* ekinin kullanıldığı görülmüştür: - *Küyööm köp akça cogultkusu kelçü.*’ (KÖ, 99) “Kocam çok **para biriktirmek istiyordu.**” Belirtilen bu eklerin dışında başka eklerin kullanılması da mümkündür. Çünkü çekimde bir standart, bir kalıplaşma yoktur. Hangi ek kullanılırsa kullanılsın *kel-* yardımcı fiili daima üçüncü teklik şahsa göre çekimlenir.

Fiile eklenerek kipi kuran *-GI* ekinin niteliği tartışmalı bir konudur. Orazov, bu ekin tarihî Türk lehçelerinde kullanılan *-gu, -gü* gelecek zaman eki ile bağlantılı olabileceğini belirtir (2001: 281). *Azırkı Kırgız Adabiy Tili* adlı eserde ise bu ekin eski bir isim-fiil eki olduğu ifade edilmiştir (Oruzbayeva vd. 2009:423). Davletov ve Kudaybergenov ise bu ekin eski bir sıfat-fiil eki olduğunu dile getirmişlerdir (1980:165).

Bu ek, temelde bir sıfat-fiil ekidir. Kitabelerde nadir görülen bu şekil mecburiyet ve gaye ifade eder (Gabain, 2007: 83). Uygur Türkçesi döneminde gelecek zaman bildiren sıfat-fiil eki olarak kullanılan bu ek, gereklilik de bildirebilmektedir (Eraslan: 2012: 360). Karahanlı Türkçesi dönemine gelince ise bu ekin sıfat-fiil eki olmanın yanında genellikle *turur* ile birlikte gelecek zaman kipi kurduğu görülmektedir. Ercilasun, bu yapının Karahanlı Türkçesinde yeni teşekkül ettiğini belirtir (1984: 129). Kâşgarlı, *gu*’nun fiillerin emir çekimi üzerine gelerek âlet, zaman ve yer isimleri yapan bir edat olduğunu belirtir (2006: c.3, 211). Harezmi Türkçesi döneminde ise *-GU + iyelik kökenli şahıs ekleri + (turur)* bir kip yapısı hâline gelmiş olur. Eckmann, bu kipi belirli gelecek zaman olarak adlandırmıştır (1998: 202). Bu durum Çağatay Türkçesi döneminde de devam eder. *-GU + iyelik*

ekleri + (*dur/durur/turur*) yapısı mutlak gelecek zaman bildirir (Eckmann 2009: 137).

Görüldüğü gibi bu ek tarihî Türk lehçelerinde hem sıfat-fiil eki hem de gelecek zaman kuran yapının içinde kullanılan bir zaman eki olarak kullanılmıştır. Kazak ve Kırgız Türkçelerinde ise gelecek zaman bildirmez. *kel-* yardımcı fiili ile istek bildiren bir yapı içinde yer alır. Bu yapının istek anlamı taşımasına Harezmi Türkçesinde de rastlamak mümkündür: Eckmann, fiilden isim yapma ekleri bahsinde *-GU* ekini anlatırken şu örneği verir: *yüzüñni körgüm kelmes* ‘yüzünü göreceğim yok, yüzünü görmek istemem’ (Rab 159r:8) (1998: 193). Bu da istek bildiren bu yapının uzun zamandan beri kullanılan bir istek yapısı olduğunu gösterir.

Çekimle ilgili dikkat çeken başka bir husus, tamlama yapısının bulunmasıdır. Fiile eklenen *-GU* ekinin üzerine gelen iyelik ekleri, ilgi eki almış bir tamlayanın olması gerektiğini hissettirir. Örneğin, *meniñ bargım keledi*. ‘gitmek istiyorum’. Bu cümlede *meniñ bargım* yapısı bir isim tamlaması gibi düşünülebilir. Ancak tespit edilen örneklerde *-GU* + *iyelik ekleri* almış fiilden önce gelen kelimenin her zaman ilgi eki almış tamlayan durumunda olmadığı görülmüştür. Hatta ikinci ve üçüncü şahıslarda ilgi eki almış tamlayanın çoğunlukla kullanılmadığı görülür. Iskakov bu konu ile ilgili olarak şunları kaydeder: “İstek kipinin hususî göstergelerinin tamamı, tamamen yerleşmiş birleşik yapılardır. Bunların birleşenleri birbirinden ayrılmaz ve anlamları bu birleşenleri anlamlarıyla kurulmaz.” (1991: 321). Görüldüğü gibi yazar, istek anlamını yapının bütününün verdiği ifade etmektedir.

2.1.3.2.2. İşlevleri

a) İstek İşlevi

Kipin esas işlevi istek bildirmesidir. Kip, konuşmacının isteğini, arzusunu bildirmektedir.

Kazak Türkçesinden Örnekler

- *Seni kündegim keledi.*

- *Ƙoy, ne kılasıñ.*

- *Ƙoya alatın emespin.* (E, 354) ‘- Seni **kıskanasım var.** - Boş ver, ne yapacaksın. - Boş veremem.’

Meni de kezdestirgiñ keledi me? degen söz tiliniñ uşında ƙaldı. (İ, 12) ‘Benimle de mi **karşılaşmak istemedin** cümlesi dilinin ucunda kaldı.’

- *Nuw, nuw... Vikentiy Vikenteviç... Sen meni balağa sanağıñ bar-aw - dep dawlasa ketti.* (İ, 52) ‘Hop, hop... Vikentiy Vikenteviç sen beni **çocuk yerine koymak istiyorsun** deyip tartışmaya girdi.’

Birağ komsomol ƙızmetkeri bolğısı kelmeydi. (İ, 115) ‘Ancak komite memuru **olmak istemiyordu.**’

Älde ƙaymağ jegiñ kele me? (İ, 137) ‘Kaymak yemek **istiyor musun?**’

Meniñ bilgim keledi. (İ, 179) ‘Ben **bilmek istiyorum.**’

Älde ädeyi mas etip tastağısı kelip otur ma? (İ, 194) ‘Acaba bilerek sarhoş **etmek mi istiyor?**’

- *Pikir, pikir deysiñder, öz pikirimdi aytayın, tuñdağılarıñ kele me - dedi Zada.* (İ, 243) ‘- Fikir fikir deyip duruyorsunuz, kendi fikrimi söyleyeyim, **dinlemek istiyor musunuz?** - dedi, Zada.’

Amerikanıñ missiyonerliginiñ emes, ükimetiniñ mandatın ƙabildağıımız keledi. (J, 73) ‘Mandaterliğı Amerikan misyonerlerine değil Amerikan Hükümeti’ne **vermek istiyoruz.**’

Neni bilgileri keledi? (J, 502) ‘Neyi **anlamak istiyorlardı?**’

Baykağan keybir jağdaylar boyınşa ħalığ jäne memlekettiñ älewmettik müldelerin oylap, aramızda burınnan kele jatƙan dostıƙ baylanıstarğa, äskerden kele jatƙan bawırlastıƙ sezimge arƙa süyep, tömendegi oylarımdı derew bildirgim kelip otur. (J, 182) Öğrendiğim bazı durumlar üzerine, millet ve memleketin hayatı çıkarlarını düşünerek aramızda öteden beri süregelen dostça ilişkilere askerlikten gelen kardeşçe duygulara güvenerek, aşağıdaki düşünceleri hemen **belirtmek istiyorum.**’

Bul maqsat tup-tuwra mağan katıstı bolǵandıktan, ruqsat etsenizder, bir eki awız söz arqılı öz oyımdı aya ketkim kelip otr. (J, 569) ‘Bu özel maksat doğruca şahsımı ilgilendirdiğinden, müsaade ederseniz birkaç kelime ile düşüncemi **arz etmek istiyorum.**’

*Mırzalar, biz İzmir halkınıñ da tikeley saylawǵa qatısuwın **qamtamasız etkimiz keledi.*** (J, 268) ‘Efendiler, biz İzmir halkının da doğrudan doğruya seçimlere katılmasını **sağlamak istiyorduk.**’

*Basında Kenjehan toqaldıqqa suraǵanda Qadiyşanıñ **barǵısı kelmegen.*** (ME, 116) ‘İlk başta, Kenjehan kuma olarak isteyince Kadiyşa **gitmek istemedi.**’

- *Qaruwdı qay jerde **alǵılarıñ keledi?*** (ME, 337) ‘-Silahı nerede **almak istiyorsunuz?**’

*El kızınıñ **keledi/ Senen derek bilgisi.*** (ÖP, 185) ‘Elkızı senden **haber almak istiyor.**’

Kırgız Türkçesinden Örnekler

*Al çok degeni ele boluçu, a tilmer anday **tüşüngüsü kelbey,** aytpaymın degeni dep şek sanadı.* (B, 268) ‘O yok demişti, tercüman onun gibi **düşünmek istemeyerek,** söylemiyorum, dediğini söyleyerek kuşkulandırdı.’

*Canağı kımırılıp çıǵıp ketken kelinin **çakırgısı keldi,** çakırıp ‘sensiz bolgon emes bu kep’ dep kineelemekçi boldu.* (B, 309) ‘Az önce kırıtarak çıkan gelinini **çağırmaq istedi,** çağırıp bu konuşma sensiz olmuyor’ diye suçlayacaktı.’

*A çınında men munu **cazurgım kelbedi.*** (C, 218) ‘Doğrusu ben bunu **kandırmak istemedim.**’

- *Kızınıñ menen uuluñdun tagdırın aldın ala **aytkım kelbeyt.*** (C, 64) ‘Kızın ile oğlunun kaderinin önüne geçerek **söylemek istemiyorum.**’

*Kokongo da baş **iygisi kelbeyt.*** (C, 124) ‘Hokand’a da baş eğmek **istemiyor.**’

Men silerge süyüü- aşıktık degen sıykırduu darttın tabiyatın çeçmelegim kelbeyt. (C, 256) ‘Ben sizlere sevgi, âşıklık denilen sihirli derdin tabiatını derinlemesine **anlatmak istemiyorum.**’

Anda baldarımdın küünü ne bolot? Alardın tagdırın bilgim kelet. (C, 65) ‘O zaman çocuklarımdın hâli ne olacak? Onların kaderini **bilmek istiyorum.**’

Kayradan kimdir biröönü kuçaktağı kelet. (C, 292) ‘Tekrardan birisini **kucaklamak istiyorsun.**’

Ölümdü oyloboy, eç nerseden kaparsız caşagım kelet. Çıkkın küngö boy balkıtıp, kubangım kelet. (C, 267) ‘Ölümü düşünmeyip her şeyden habersiz **yaşamak istiyorum.** Doğan günde vücudumu rehavete bırakıp **sevinmek istiyorum.**’

Zıynat minday sezimdin uluu irakatın bugün birinçi colu sezip bul sezimden kinodon çıkandan kiyin da acıragısı kelbedi. (EA, 30) ‘Zıynat böyle bir hissin büyük keyfini bugün ilk defa sezdi. Sinemadan çıktıktan sonra da bu histen **ayrılmak istemedi.**’

Dıykanbek bul tınç köçö menen baskısı kelgen cok. (EA, 30) ‘Dıykanbek bu sakın sokak ile **karşılaşmak istemedi** (sakın sokağı görmek istemedi.)’

Dıykanbektin kuykası kuruştı: üyünö kirbey ele eşikke çıgıp ketkisi keldi. (EA, 218) ‘Dıykanbek aşırı sinirlendi, evine girmeden **dışarı çıkmak istedi.**’

Dina andan arı çataktı ulantkısı kelgen cok. (EA, 221) ‘Dina tartışmayı daha fazla **uzatmak istemedi.**’

Dıykanbek: ‘Keçee emne üçüm üygö kelgen coksun’ dep suragısı keldi. (EA, 251) ‘Dıykanbek dün akşam neden eve gelmedin diye **sormak istedi.**’

Sıpaa kişinin ayalının iştegen cerine baraarlığın şofergo bildirgisi kelgen cok. (EA, 288) ‘Nazik adamın karısının çalıştığı yere gideceğini şoföre **söylemek istemedi.**’

- Komnatama calgız **bargım kelbey turat**, barsam ele cetimsirep, köñülümö caman oylor kirip, canımdı kayda koyorumdu bilbey catam. (EA, 297) ‘Odama **yalnız gitmek istemiyorum**, gidince kendimi yetim gibi hissediyorum, aklıma kötü kötü düşünceler giriyor, elimi kolumu nereye koyacağımı bilmiyorum.’

Anın üyünö bargısı kelgen cok. Kayra Meyilkandıkına **kelgisi keldi**. (EA, 339) ‘Onun evine gitmek istemedi. Tekrar Meyilkan’ın evine **gitmek istedi**.’

Materyaldardın temalarına köz çaptırıp, avtorlordun negizinen tanış, özü körüp-bilip cürgöndör ekenin bilgenden kiyin, kagazdardı **okugusu kelbey turdu**. (EA, 377) ‘Materyallerin konularına göz gezdirip, yazarlarının, bildik olduğunu anladıktan sonra, kâğıtları **okumak istemedi**.’

Bardabaydın üyünö Tyulen-filosof dele **bargısı kelgen cok**. (EA, 80) ‘Bardabay’ın evine Tyulen filozof da **gitmek istemedi**.’

Uşul okuyadan kiyin, üyümö ayla cokton, cataarga cer tappagandıktan gana barbasam, takır **kirgim kelbeyt dedi**. (EA, 170) ‘O hikâyeden sonra, evime çaresizlikten, yatmaya yer bulmasam da kesinlikle **girmek istemiyorum**, dedi.’

Stal uşul coldoşuna bir colu taarınanun estep **külküsi keldi**. (EA, 209) ‘Stal bu arkadaşına bir kere darıldığını hatırladı, **gülesi geldi**.’

Çalık Kür Şaddı körö koyup salam berdi. Kıtaylar da ağa türk saltı menen tizelerin cerge ura **salamdaşkıları kelişti**. (KÖ, 45) ‘Çalık Kür Sad’ı görünce selamladı. Çinliler de onu Türk göreneğince diz yere vurarak **selamlamak istediler**.’

- Uлуу daracaluu begibiz Şen-Kiñden uruksat aldım. Siler menen at **carıştırgım kelet**. Özüñörgö işene alasınarbı? (KÖ, 136) ‘- Yüce beğimiz Sen-king’den izin aldım. Sizinle at **yarıştırmak istiyorum**. Kendinize güveniyor musunuz?’

Kıtaylardın kol başçısı minday mümkünçülüktü koldon **kaçırgısı kelbedi**. (KÖ, 175) ‘Çinlilerin başbuğu bu fırsatı **kaçırmak istemedi**.’

- Emne **degin kelet**? Şen-Kiñdi **aytkıñ kelebi**? (KÖ, 301) ‘- Ne **demek istiyorsun**? Şen-King’i mi **anlatmak istiyorsun**?’

Uruşpa, saga bir kep aytım kelet,/ Al etti parız beken dayım cemek. (KT, 37)
‘Kavga etme, sana bir şey **söylemek istiyorum** o eti her hün yemek farz mıdır?’

Saga okşop, betme-betke çıkkım kelet. (KT, 71) ‘Sana birebir **benzemek istiyorum.**’

Süygüm kelet, miñ mertebe cañılıp,/ Süygüm kelet, süygönümö calınıp,/ Öz küçündü öz küçümö bağıntıp,/ Süygüm kelet keede özünö bağıntıp. (KT, 154) ‘Bin kere yanılısam da **sevmek istiyorum**, sevdiğime yalvarsam da **sevmek istiyorum**, gücünü gücüme râm edip bazen de sana râm olup **sevmek istiyorum.**’

Körgüm kelet özöndörün, sayların,/ Enem mene atam baksan cayların,/ Körgüm kelet körgüm kelet aylımdı,/ Körgüm kelet emgek bölgön ayların. (KT, 165) ‘Havzaları, nehir yataklarını **görmek istiyorum**, annem ile babamın ayak bastığı yerleri, köyümü görmek, **görmek istiyorum**, emeğimi bölüştüğüm ayları **görmek istiyorum.**’

b) Dilek İşlevi

Kipin bir diğer işlevi dilek bildirmesidir. Bu işlevde istek işlevinden farklı olarak konuşmacının gönlündeki hayali, arzusu bildirilir.

Kazak Türkçesinden Örnekler

- *Dalba-dulba bolıp jürgim kelmeydi. (E, 310)* ‘-Yırtık pırtık giyerek **yaşamak istemiyorum.**’

Kenet ol belgisiz bir alıska, adam ayağı baspağan bir sırlı düniyege ketip kalğısı keldi. (İ, 31) ‘Ansızın o belirsiz bir uzağa, insan ayağı basmamış sırlı bir dünyaya **gidip kalmak istedi.**’

Akırın jürrip keyindegisi keldi. (ME, 56) ‘Sonunda varıp geride **bırakmak istedi.**’

- *Olay bolsa, köñilimde oylaytınım: sağan joldas bolğım kelmeydi. (ME, 93)*
‘-Öyleyse, gölümdeki fikrim şu: sana **eş olmak istemiyorum.**’

Kırgız Türkçesinden Örnekler

Takır ölgüm kelbeyt. (B, 44) ‘Katiyen **ölmek istemiyorum.**’

Öz elime kelip, kul bolgum kelbeyt. (C, 148) ‘Kendi memleketime gelip de **köle olmak istemiyorum.**’

- *Ata, men emi mindan arı tınç ömür sürgüm kelet.* (C, 89) ‘Baba, ben bundan sonra huzurlu bir ömür **sürmek istiyorum.**’

Közü bozuk ayaldı körgüm kelbeyt, düşmanımdan oç albay ölgüm kelbeyt!... (EA, 319) ‘Gözü bozuk kadını **görmek istemiyorum**, düşmanımdan oç almadan **ölmek istemiyorum.**’

c) Niyet işlevi

Kip, istek, dilek işlevlerinin dışında konuşmacının niyetini de bildirir.

Kazak Türkçesinden Örnekler

Jalpı jağdaydı tüsindürüw üşin äsker bölimderiniñ kayda jäne қандай jağdayda ekenin ayta ketkim keledi. (J, 6) ‘Genel durumu ortaya koyabilmek için ordu birliklerinin nerelerde ve ne durumda olduklarını da **açıklamak isterim.**’

Generaldın bul surağının astarında қандай мақсатın jatқандığın oylaғım da kelmeydi. Alayda, bergen jawabımdı moyındaғанın reti kelgende ayta ketkim keledi. (J, 138) ‘Generalin bu sorusunun altında yatan asıl maksadın ne olabileceğini araştırmak istemedim. Ancak, verdiğim cevabın kendisince takdirle karşılandığını bugün yeri gelmişken **belirtmek isterim.**’

Kırgız Türkçesinden Örnekler

Ukkansın sen dele çin okuyasın, a bu cerde cön ele ıymanıñdı kamçılap, Taylağıñdı Manas kılğıñ bar. (B, 106) ‘Duymuşsundur sen de gerçek hikâyeyi burada boş yere imanını kamçılıyıp, Taylak’ını (bir asker adı) Manas **yapmak istiyorsun.**’

‘Emne keldi eken’ dep oylondu Kamçıbek, azır ele barıp bolgon sözdü ortogo salgısı keldi, kayra tartındı, karıgan adamdın tün tınçıgın **buzgusu kelbedi**. (B, 263) ‘Ne gelmiş diye düşündü Kamçıbey, şimdi gidip ortaya çıkan sözü ortaya koymak/konuşmak istedi, sonra çekindi, yaşlı adamın sakın gecesini **bozmak istemedi**.’

Ene tištenip atañ tıyındı, al köz caşın canında kocuraşıp oynop oturgan nariste nebereleri Aziz menen Kadırğa **körsötküsü kelbey**. (B, 277) Kamçıbekten kalgan baldar boluçu. ‘Anne dişlerini sıktı, zorlandı, o gözyaşını yanında her şeyden habersice oynayan günahsız torunları Aziz ve Kadir’e **göstermek istemiyor**. Kamçıbeyden kalan yavrulardı.’

Kişiğe teñ kişi bolguñ keldi go? (B, 377) ‘Kişiye **denk olmak istedin**.’

Bu Kerimbay çatak çıgargısı kelip turat. (B, 366) ‘Bu Kerimbay **kavga çıkarmak istiyor**.’

Cayıttan cayıt tanday bir kündö şar akkan on suunu keçip ötkön kırgız boyunça kalgısı kelet. (C, 30) ‘Otlaktan otlak seçen, bir günde hızlıca akan On nehrini geçip giden Kırgızlar ile **kalmak istiyor**.’

Cüz koyun aydap, bir üyür cilkısın közdün karegidey saktagan cay kırgız bolgusu da kelbeyt. (C, 30) ‘Yüz tane koyun güden, at sürüsüne göz bebeği gibi bakan yerli Kırgızlar gibi de **olmak istemiyor**.’ *Kala berse kandaydır bir cakka kaçkım kelet.* (C, 291) ‘Hatta ne zamandır bir yere **kaçmak istiyorum**.’

Aldagın kelebi baarıbızdı! (C, 149) ‘Hepimizi **aldatmak mı istiyorsun!**’ - *Ölügündü gana köröyün kösöö, menin siñdimdi gana salbar katın kalgısı bar ee, dep küyöt.* (EA, 15) ‘Öldüğünü göreyim köse, benim kız kardeşimi değersiz bir kadın **yapmak istiyor** ya deyip yanıyor.’

Dina, işten keçireek çıgıp kelatıp: ‘Baarı bir Dıykanbek azır üygö kele elek’ dep papasıninkına bargısı kelgen. Birok papasıninkına barganda emne kılmak, enesi menen dele süylöşöör sözü cok ele. (EA, 316) ‘Dina, işten biraz geç çıkıp geldiğinde: Her zamanki gibi Dıykanbek henüz eve gelmemiş diyerek babasının evine **gitmek**

istedi. Ancak babasının evine gittiğinde ne yapacaktı, annesi ile de konuşacak lafi yoktu.’

*Eköo eki cakka taptakır biri birin taanıbagan kişilerçe basıp **ketkileri kelet.** Birok basıp kete alışpadi.* (EA, 253) ‘İkisi de birbirini hiç tanımayan kişiler gibi çekip **gitmek istiyorlar.** Ancak gidemediler.’

- *İç, içip alıp ertereek cat. Ce sen da atañçılup **tentip ketkin barbu dep kakmaladı.*** (EA, 112) ‘Ye, yiyip erkenden yat. Yoksa sen de babana çekip **başiboş gezmek mi istiyorsun** diyerek sözünü kesti.’ *Anataydan ozup baratıp, Sultanmurat attıñ başın caal örgö burdu, kızga oro-para **bargısı keldi.*** (EKT, 49) ‘Anatayı geride bırakıp, Sultanmurat atın başını birazcık yokuşa doğru çevirdi, kızın yanına etrafı dolanarak **gitmek istedi.**’

*Oşol künkü tañ uşintip kubanıçtuu attı. Acımurattın mektepke barar uçuru bolup kalsa da **acıragısı kelbeyt.*** (EKT, 55) ‘O günkü tan böyle sevinçle attı. Hacımurat’ın okula gitme zamanı gelmiş olmasına rağmen **gitmek istemiyordu.**’

*Birok bayagı ele oñbogon Anatay ele da! Kıyılıp **ketkisi çok,** başkalardı da ciberbeyt.* (EKT, 76) ‘Ancak önceden olduğu gibi kabul etmeyen Anatay’dı. Kabul edip **gitmek istemiyor,** başkalarını da göndermiyor.’

- *Cüzbaşı Böğü Alp! Otuz eki çaştasıñ. Uluu daracaluu biröönü **öltürgüñ kelet.*** (KÖ, 188) ‘- Yüzbaşı Böğü Alp! Otuz iki yaşındasın. Yüce birisini **öldürmek istiyorsun.**’

- *Meni kara, Kitay! Seni **kapalantkım kelbeyt,** sözdörümö taarınba, birok abdan akılıñ az eken.* (KÖ, 380) ‘Bana bak Çinli!, Seni **kırmak istemem,** sözlerime gücenme ama pek beyinsizmişsin.’

- *Küyööm köp akça **cogultkusu kelçü.*** (KÖ, 99) ‘Kocam çok para **biriktirmek istiyordu.**’

2.1.3.3. Kz. -GI + kelgen/kelip/ + edi, Kr. -GI + keldi/ + ele

2.1.3.3.1. Yapısı

-GI + iyelik kökenli şahıs ekleri + keledi /kelet/keldi/bar biçimindeki istek kipinin geçmiş zaman düzlemindeki yapısı olan bu çekim her iki lehçede de var olan ancak seyrek kullanılan kiplerden biridir. Kipe geçmiş zaman anlamı veren ek fiilin görülen geçmiş zaman biçimi *edi/ele* biçim birimleridir. Çekimde iyelik kökenli şahıs ekleri kullanılır.

Bu kip, Türkiye Türkçesindeki klasik adlandırmaya göre “istek kipinin hikâyesi” olarak adlandırılabilir. Bu kalıp Türkiye Türkçesine -mAk istemişti/-mAk istiyordu biçiminde aktarılabilir.

Çekim tablosu aşağıdaki gibidir:

Tablo 49: Kazak Türkçesinde -GI + ş.e + kelgen/kelip/ + edi, Kırgız Türkçesinde -GI + ş.e + keldi/ + ele Yapısındaki İstek Kipi Çekimleri

Kazak Türkçesi			
Olumlu şekil (Bolımdı Türü)		Olumsuz şekil (Bolımsız Türü)	
Teklik (Jekeşe)	Çokluk (Köpşe)	Teklik (Jekeşe)	Çokluk (Köpşe)
<i>barğım kelgen edi/kelip edi</i> ‘gitmek istiyordum, gidesim vardı’	<i>barğımız kelgen edi/kelip edi</i>	<i>barğım kelmegen edi/kelgen joğ edi</i> ‘gitmek istemiyordum, gidesim yoktu’	<i>barğımız kelmegen edi/kelgen joğ edi</i>
<i>barğıñ kelgen edi/kelip edi;</i> <i>barğıñız kelgen edi/kelip edi</i>	<i>barğılarıñ kelgen edi/kelip edi;</i> <i>barğılarıñız kelgen edi/kelip edi</i>	<i>barğıñ kelmegen edi/kelgen joğ edi;</i> <i>barğıñız kelmegen edi/kelgen joğ edi</i>	<i>barğılarıñ kelmegen edi/kelgen joğ edi;</i> <i>barğılarıñız kelmegen edi/kelgen joğ edi</i>
<i>barğısı kelgen edi/kelip edi</i>	<i>barğısı kelgen edi/kelip edi</i>	<i>barğısı kelmegen edi/kelgen joğ edi</i>	<i>barğısı kelmegen edi/kelgen joğ edi</i>
Kırgız Türkçesi			
Olumlu şekil (Oñ forma)		Olumsuz şekil (Ters forma)	
Teklik (Cekelik Türü)	Çokluk (Köptük Türü)	Teklik (Cekelik Türü)	Çokluk (Köptük Türü)
<i>barğım keldi ele</i> ‘gitmek istiyordum, gidesim vardı’	<i>barğımız keldi ele</i>	<i>barğım cok ele</i> ‘gitmek istemiyordum, gidesim yok’	<i>barğımız cok ele</i>

<i>bargıñ keldi ele; bargıñız keldi ele</i>	<i>bargıñar keldi ele; bargıñızdar keldi ele</i>	<i>bargıñ cok ele; bargıñız cok ele</i>	<i>bargıñar cok ele; bargıñızdar cok ele</i>
<i>bargısı keldi ele</i>	<i>bargısı keldi ele</i>	<i>bargısı cok ele</i>	<i>bargısı cok ele</i>

Kipin soru biçimi *edi/ele* ek fiilin görülen geçmiş zaman biçiminden önce soru ekinin getirilmesiyle yapılır: Kz. *aytqıñ kelgen me edi?* ‘söylemek ister miydin?’; Kr. *bargıñ kelet bele?* ‘gitmek istiyor muydun?’.

Kipin basit çekiminde *bar* kelimesinin kullanılmasına rağmen bu çekimde bu kelimeye rastlanmamıştır. Ancak olumsuz çekimde *cok* kelimesinin kullanıldığı görülmektedir.

Çekim, çok işlek bir çekim değildir. Özellikle Kırgız Türkçesinde nadiren rastlanır. Taramalar sırasında Kırgız Türkçesinde bu çekime dair iki örnek tespit edilebilmiş, diğer örnekler Genel Ağ ortamından temin edilmiştir.

Iskakov, *-GI + iyelik ekleri + keledi /kelet/keldi/bar* biçimindeki istek kipini anlatırken *meniñ bargım kelgen edi* ‘gitmek istiyordum’ örneğini de vererek bu yapıyı istek kipi içinde değerlendirmiştir (1991: 321).

2.1.3.3.2. İşlevleri

a) İstek İşlevi

Kipin esas işlevi istek bildirmesidir. Bu istek ifadesi geçmiş zaman düzleminde kalmış, bitmiş bir istek ifadesidir. Aynı zamanda bu ifade geçmişte süreklilik arz eden bir ifade de olabileceği gibi konuşma anında olması istenen bir fiili başkasına aktarmak için kullanılabilir.

Kazak Türkçesinden Örnekler

Kökserek gürildenkirep, mañına köp darıtkısı kelmey, ärli-berli ortqıp tüsip, jıldam oralıp, aşuw şaqırgısı kelip edi. (ME, 28) ‘Kökserek tekrar tekrar hırılıyor, çevresine çok yaklaştırmak istemiyor, öteye beriye koşuşturarak **kızdırmak istiyordu.**’

Munda deputattardıñ Istambuldağı kawiatsızdikterine baylanıstı koldanılatın şaralar tuwralı aytqımız kelgen edi. (J, 269) ‘Bu arada, milletvekillerinin İstanbul’daki güvenlikleri ile ilgili tedbirleri de **söz konusu etmek istiyorduk.**’

Rasında Rauf mirzanıñ özi de delegatsıyanı başkargısı kelgen-di. (J, 600) ‘Gerçekten Rauf Bey de Delegeler Heyeti **Başkanı olmak istiyordu.**’

Biraq otan men halıkka opasızdıq jasawğa bar küşinizdi jumsaytıñızğa sengim kelmegen edi. (J, 104) ‘Ancak, vatan ve millete karşı haince ve son bir çırpınıyla alçakça harekette bulunacağınıza **inanmak istemiyordum.**’

Kırgız Türkçesinden Örnekler

Sen da uşu sıyaktuu kıyınçılıktarga kabıldıñ bele? Kabılsañ kaysı kıyınçılıktan ulam mektepti taştayıñ keldi ele? (w62) ‘Sen de böyle zorluklarla karşılaştın mı? Karşılaştıysan hangi zorluktan ötürü sürekli okulu **bırakmak istedin?**’

Calbıraktardın şuuraganı, taştan taşka urungan suunun şarpıldadı, çımçıktardın kubulcugan ünü menen tañşıp sayraganı cana kıbırıp ce uçup cürgön kurt-kumurskalardın ızıldagan ünü ugulat. Egerde uşunday cerde tursañ al cerden ketkiñ kelet bele? (w63) ‘Kurbağaların mırıltıları, taştan taşa vuran suyun şırıltısı, ufacık kuşların renkten renge giren sesleri ile ahenkli ötüşleri, hisırdayan veya uçuşan böceklerin vızılıtları işitiliyor. Böyle bir yerde yaşasan oradan **gitmek ister miydin?**’

Oyuña koysom ketkiñ cok ele özümdön / Oorutup cürök, ozunup saga ‘koş’ degem. (w64) ‘Şakayı bırakayım, benden **gitmek istemiyordun.** Yüreği ezip, önüne atılıp sana kavuş diyeceğim.’

b) Niyet İşlevi

Kip, niyet de bildirebilir.

Kazak Türkçesinden Örnekler

*Bir mezet solarğa da **qosılıp ketkisi kelip edi**, biraq öz kollektivinen jarıla şıguwdı qolaysız kördi. (İ, 157) ‘Bir ara onlara **katılmak istemişti**, ancak kendi grubundan ayrılmayı uygunsuz gördü.’*

*Balıkesirde ulttıq maydanğa sırt jaqtan şabuwl **jasığısı kelgen edi**. (J, 319) ‘Balıkesir’de, millî cephelerimizi **arkadan vurmak istiyordu**.’*

Kırgız Türkçesinden Örnekler

*Sultanmurat koyo **bergisi cok ele**, argasız makul boldu. (EKT, 105) ‘Sultanmurat **bırakmak istemiyordu**, çaresiz kabul etti.’*

*Dıykanbek anı uzatpay ele eptep bir şıltoo taap **ketkisi keldi ele**. (EA, 318) ‘Dıykanbek onu götürmeyip bir bahane bularak **gitmek istemişti**.’*

2.1.3.4. Kz. -GI + kelgen/keledi + eken, Kr. -GI + kelet/ + eken

2.1.3.4.1. Yapısı

-GI + iyelik kökenli şahıs ekleri + keledi /kelet/keldi/bar biçimindeki istek kipinin sonradan fark etmeye dayalı yapısı olan bu çekim her iki lehçede de var olan ancak işlek olmayan istek çekimlerinden biridir. Yukarıda belirtilen yapıların dışında kipe, ek fiilin öğrenilen geçmiş zaman biçimi olan *eken* ve zamir kökenli şahıs ekleri eklenir.

Çekim tablosu aşağıdaki gibidir:

Tablo 50: Kazak Türkçesinde -GI + ş.e + kelgen/keledi + eken, Kırgız Türkçesinde -GI + ş.e + kelet/ + eken Yapısındaki İstek Kipi Çekimleri

Kazak Türkçesi			
Olumlu şekil (Bolımdı Türi)		Olumsuz şekil (Bolımsız Türi)	
Teklik (Jekeşe)	Çokluk (Köpşe)	Teklik (Jekeşe)	Çokluk (Köpşe)
<i>barğım keledi</i> <i>eken/kelgen eken</i> ‘gitmek istiyormuşum, gidesim varmış’	<i>barğımız keledi</i> <i>eken/kelgen eken</i>	<i>barğım kelmeydi</i> <i>eken/kelgen joq</i> <i>eken/kelmegen</i> <i>eken</i> ‘gitmek istemiyormuşum,	<i>barğımız kelmeydi</i> <i>eken/kelgen joq</i> <i>eken/kelmegen</i> <i>eken</i>

		gidesim yokmuş'	
<i>barğın keledi eken/kelgen eken; barğınız keledi eken/kelgen eken</i>	<i>barğıların keledi eken/kelgen eken; barğılarınız keledi eken/kelgen eken</i>	<i>barğın kelmeydi eken/kelgen joğ eken/kelmegen eken; barğınız kelmeydi eken/kelgen joğ eken/kelmegen eken</i>	<i>barğıların kelmeydi eken/kelgen joğ eken/kelmegen eken; barğılarınız kelmeydi eken/kelgen joğ eken/kelmegen eken</i>
<i>barğısı keledi eken/kelgen eken</i>	<i>barğısı keledi eken/kelgen eken</i>	<i>barğısı kelmeydi eken/kelgen joğ eken/kelmegen eken</i>	<i>barğısı kelmeydi eken/kelgen joğ eken/kelmegen eken</i>
Kırgız Türkçesi			
Olumlu şekil (Oñ forma)		Olumsuz şekil (Ters forma)	
Teklik (Cekelik Türü)	Çokluk (Köptük Türü)	Teklik (Cekelik Türü)	Çokluk (Köptük Türü)
<i>barğım kelet eken 'gitmek istiyormuşum, gidesim varmış'</i>	<i>barğımız kelet eken</i>	<i>barğım kelbeyt eken 'gitmek istemiyormuşum, gidesim yokmuş'</i>	<i>barğımız kelbeyt eken</i>
<i>barğın kelet eken; barğınız kelet eken</i>	<i>barğınar kelet eken; barğınızdar kelet eken</i>	<i>barğın kelbeyt eken; barğınız kelbeyt eken</i>	<i>barğınar kelbeyt eken; barğınızdar kelbeyt eken</i>
<i>barğısı kelet eken</i>	<i>barğısı kelet eken</i>	<i>barğısı kelbeyt eken</i>	<i>barğısı kelbeyt eken</i>

Kipin soru biçimi ek fiilin öğrenilen geçmiş zaman şekli olan *eken* kelimesinden önce soru ekinin getirilmesiyle yapılır: Kz. *barğın kele me eken?*; Kr. *barğın kele beken?* 'gitmek istiyor muymuşsun?'

Görüldüğü gibi Kırgız Türkçesinde *kel-* yardımcı fiili yalnızca genel şimdiki zamana göre çekimlenirken Kazak Türkçesinde bu fiil genel şimdiki zamanın yanında *-GAN* ekli geçmiş zamana göre de çekimlenebilmektedir.

Iskakov, *-GI + iyelik ekleri + keledi /kelet/keldi/bar* biçimindeki istek kipini anlatırken *onıñ barğısı kelgen eken* 'gitmek istiyormuş' örneğini de vererek bu yapıyı istek kipi içinde değerlendirmiştir (1991: 321)

2.1.3.4.2. İşlevleri

a) İstek İşlevi

Kipin tek işlevi istek bildirmesidir. Çekimde her ne kadar *eken* geçmiş zaman biçim birimi olsa da bu ifadede geçmiş zamandan ziyade konuşma anında meydana gelen isteğin aktarması vardır. Buna rağmen bu yapı ile çekimlenen fiil yer yer geçmiş zamana da gönderme yapabilir.

Kazak Türkçesinden Örnekler

Jılağıñ keledi eken ağıl-tegil/ Jolsızdıq jolıqkanda qorlıq körip. (w65)
‘Düzensizlikle karşılaşınca eziyet çekip, doya doya **ağlamak istiyormuşsun.**’

Ömirde köp närse istegim keledi eken. Jar bolıp, ana bolgım keledi eken. (w66)
‘Ömrümde çok şey **yapmak istiyordum.** Yâr olup anne olmak istiyordum.’

Adamdarga üyrenisip kalğan soñ ketkiñ kelmeydi eken. (w67) ‘İnsanlara alıştıktan sonra **gitmek istemiyormuşsun.**’

- *Bügin mağan erkelegiñ kelgen eken.* (ME, 94) ‘-Bugün bana **şımarasın gelmiş.**’

Kırgız Türkçesinden Örnekler

Öz curtunda bolso çıdasa bolot bele, birok çooçun cerde tutkun bolup caşoo başına tüşkön kişi ayalın, bala-bakırasın da canında körgüsü kelet eken. (KÖ, 391)
‘Kendi yurdunda olsa neyse ama yabancı yerde tutsak yaşamak başa düşünce kişi, eşini de, çoluk çocuğunu da yanında **görmek istiyormuş.**’

Bir kündö 100 somgo cakın tabam. Bul cerge oturgandı 2 kırgız kelin üyröttü. Alar da kayırçı da. Karıganda küçtüü, ısık tamak cegiñ kelet eken, maga anı casap berçü kanday deysiñ. (w68) ‘Günde 100 soma yakın elime geçiyor. Burada yaşamayı da iki Kırgız gelin öğretti. Onlar da dilenci. Yaşlanınca insan güçlü olmayı, sıcak **yemek yemeyi istermiş,** bana onu yap da ver nasıl diyeceksin ki.

b) Niyet İşlevi

Kip, istek işlevinin dışında niyet de bildirebilir.

Kazak Türkçesinden Örnekler

Komandirovkağa bargısı keledi eken. (İ, 213) ‘Komandirovka’ya **gitmek istiyormuş.**’

Deparde 7 eldiñ azamattıñın algısı keledi eken. (w69) ‘Deparde, 7 memleketin egemenliğini **almak istiyormuş.**’

Kırgız Türkçesinden Örnekler

Ölkö başkargısı kelet eken. (w70) ‘Ülke **yönetmek istiyormuş.**’

-Azır sporttan ketsen erte bolup kalbaybı?

- Egerde cardam bolup, eç kim köñül burbasa **ketkiñ kelet eken.** (w71) ‘- Şu anda sporu bırakırsan erken olmaz mı? -Eğer yardım edilmez ve kimse dikkat etmezse **gitmek istermişsin.**’

*Azır dele öz kesibim menen mugalim bolup iştüögö keç emes, birok radiogo köñüp kalsan **ketkiñ kelbeyt eken.*** (w72) ‘Şu anda kendi mesleğim ile öğretmen olarak çalışmak için geç değil. Ancak radyoya alıştıktan sonra **gitmek istemiyormuşsun.**’

2.1.4. GEREKLİLİK KİPİ

Gereklilik kipi, fiilin belirttiği oluş, durum veya kılışın gerçekleşmesinin zorunlu, mecburi olduğunu belirten tasarlama kiplerinden biridir. Konuşmacı bu kiple, işi yapacak öznenin bu işi zaruri bir şekilde yapmasını ister. Bu yönüyle de bu kip, anlam yönünden emir ve istek kiplerine yaklaşmaktadır.

Bu kip, tarihî Türk lehçelerinde ekle kurulduğu gibi modal kelime olarak adlandırılan kelimelerle de kurulabilmektedir. Eski Türkçede *kärgäk* kelimesi bu kipi kurmak için kullanılmıştır. Gabain, her ne kadar belli bir kip biçimi vermemiş ise de *-gu, -gü* sıfat-fiilini anlatırken bu ekin mecburiyet ve gaye ifade ettiğini ve *kärgäk* kelimesi ile birleşebildiğini ifade etmiştir (2007: 83). Uygur Türkçesi döneminde

gereklilik kipi daha ziyade *kergek* kelimesi ile yapılmıştır. Uygur Türkçesindeki gereklilik biçimleri şunlardır: *-ğu / -gü kergek, -mış /- miş + kergek, -mağ / -mek kergek, -ğu / -gü ol, -ğuluk /- gülük + ol* (Eraslan 2012: 351). Karahanlı Türkçesi döneminde *-ğu / -gü kergek* ile birlikte (*kerek + ...*) *-sa, -se* biçimi de gereklilik bildirmek için kullanılmıştır (Ercilasun 1984: 149). Harezmi Türkçesinde gereklilik kipi *-ğu / -gü* eki ile yapılırken üçüncü teklik şahıslarda *kerek* kelimesinin kullanıldığı da görülmüştür (Toparlı-Vural 2007: 57). Çağatay Türkçesi döneminde Eckmann, herhangi bir gereklilik kipinden bahsetmemiş ancak şart ekini anlatırken şart çekimi ile kullanılan *kérek* kelimesinin gereklilik bildirdiğini ifade etmiştir (2009: 127).

Görüldüğü gibi Türk dilinin doğu kolunda kalan lehçeler bu kipi kurulmasında genellikle *kerek* kelimesinden faydalanmıştır.

Türkiye Türkçesinde ise gereklilik, ek ile kurulur. Ergin, bu ekin Eski Anadolu Türkçesinin sonlarına doğru teşekkül ettiğini ve ilk çıktığı zamanlarda bir sıfat-fiil eki olarak kullanıldığını belirtmiştir (2005: 313). Yazar bu eki ‘gereklik eki’ olarak adlandırır ve şunları kaydeder: “Bu ek de yalnız şekil ifade eden bir ektir. Tasarlama kiplerinden biri olan gereklik şeklini meydana getirir. Tasarlanan hareketin gerekliliğini gösterir; gerekli olan, gereklik şekline bürünen bir tasarlama ifade eder.” (2005: 312).

Tahsin Banguoğlu da ‘gereklik kipleri’ terimini kullanır. Bu kipi eğilim kiplerinin zorunluluk gösteren bir çeşidi olduğunu belirtir (2004: 471).

Zeynep Korkmaz, gereklilik kipinin farklı adlandırmalarını verdikten sonra bu kipi şöyle tanımlar: “Bir oluşun, bir kılışın veya tasarlanan bir eylemin yapılması gereğini bildiren bir kiptir. Bugün *-mAll* eki ile kurulur.” (2009: 693).

Gereklilik kipi bahsinde Türkiye Türkçesini işleyen çalışmalarda bir birlik olduğunu söylemek mümkündür. Bu görüşlerden farklı olarak Necati Demir, yazmış olduğu ‘Türkçede Gereklilik Kipleri ve İşlevdeşleri’ adlı makalede çağdaş Türk lehçelerinde görülen gereklilik yapılarını modelleyerek Türkiye Türkçesine

uygulamıştır. *Gerek, lâzım, lüzum, icap et-* ve *şart* gibi kelimelerle kurulan ve cümle düzeyinde olan yapıları da gereklilik kipi içinde değerlendirmiştir (2003: 11-22).

Kazak Türkçesi ve Kırgız Türkçesi dil bilgisi kitaplarında gereklilik kipi genellikle bağımsız bir + kip işlenmez. Kazak Türkçesi gramerlerinin yalnızca ikisinde bu kipi kiplik olarak değerlendirildiği görülmüştür. Oralbay Nurcamal, *kerek, tiyis* ve *kajet* kelimeleri ile kurulan kipi *mindettilik modaldılık* ‘zorunluluk kipliği’ olarak adlandırmış ve şunları kaydetmiştir: “Zorunluluk kipliği, öznenin, fiilin bildirdiği hareketi gerçekleştirmek zorunda olduğunu bildirir.” (2007: 285). *Praktikalık Kazak Tili* adlı eserde *kerek, tiyis* ve *kajet* kelimeleri ile kurulan bu kipi *kajet modaldılık* ‘gereklilik kipliği’ olarak adlandırılmıştır (1993: 140).

Kırgız Türkçesinde ise *tiyiş, kerek* kelimeleri modal kelimeler içinde değerlendirilmiş ve cümleye zorunluluk, gereklilik anlamı kattığı belirtilmiştir (Oruzbayeva vd. 2009: 514). Davletov ve Kudaybergenov da bu kelimeleri zorunluluk anlamı veren modal kelimeler içinde değerlendirmiştir (1980: 227).

Görüldüğü gibi Kazak ve Kırgız Türkçelerinde ek ile kurulan bir tasarlama kipi yoktur. Bu kipi daima kelime ile kurulmaktadır. Bu kurulumda *kerek, kajet* kelimelerinden önce gelen fiil mastar eki ve iyelik kökenli şahıs eki almaktadır. *Tiyis/ tiyiş* kelimelerinden önce ise fiil mastar eki ve yönelme hâli eki almaktadır. Bu durumlar kipi cümle düzeyinde yapılarla kurulduğunu göstermektedir. Ancak kipi kuran yalnızca bir ek veya kelime değil, yapının bütünüdür. Yani bütün birleşenler gereklilik anlamı veren kipi kurar.

Gereklilik kipi çekiminde Kırgız Türkçesi için belirtilmesi gereken bir husus var. Kırgız Türkçesinde gereklilik kipi kuran *kerek/zarıl/ilazım* kelimelerinin kullanımında bazı özel durumlar dikkat çeker. Kırgız Türkçesinde gereklilik kipi kuran temel kelime *kerek* kelimesidir. Diğer kelimeler bu kelime kadar işlek değildir. Kipi kuran *laazım/ ilazım* kelimelerinin durumu da dikkat çekicidir. Bu kelimeler Kırgız edebî dilinde çok sık kullanılmaz. *Azırkı Kırgız Adabiy Tili* adlı eserde modal kelimeler anlatılırken bu kelimeye yer verilmez (bk. Oruzbayeva vd. 2009: 508-521). Çalışmada bu kelime ile kurulan örneklerin çoğu Kırgızistan’ın güney kesiminde yayımlanan gazetelerden veya Tölögön Kasımbek’in *Baskın* romanından alınmıştır.

Tölögön Kasımbek, Kırgızistan'ın güneyinde bulunan Calalabat ilinde dünyaya gelmiştir ve yöre dilini eserlerine yansıtır. Dile getirilen bu husus Kırgız Türkçesindeki gereklilik kiplerinin tamamı için geçerlidir.

Çalışmanın bu kısmında Kazak ve Kırgız Türkçelerinde tespit edilen gereklilik kipi yapıları işlenecektir.

2.1.4.1. Kz. $-(Uw) + GA + kerek/kajet$

2.1.4.1.1. Yapısı

Fiile eklenen mastar ekinin üzerine gelen yönelme hâli eki ve *kerek/kajet* modal kelimeleriyle kurulan bu gereklilik yapısı, yalnızca Kazak Türkçesinde olan gereklilik yapılarından biridir. *Fiil + mastar eki + yönelme hâli eki + tiyis(ti)/tiyiş* yapısındaki gereklilik çekimi standart biçimde kullanılan gereklilik çekimlerinden biridir. Ancak $-GA + kerek/kajet$ yapısındaki gereklilik çekimi, özel bir çekimdir ve Kırgız Türkçesinde bulunmaz. Muhtemelen bu yapı Kazak Türkçesinde *Fiil + mastar eki + yönelme hâli eki + tiyis(ti)* yapısındaki gereklilik kipinden bulaşma (*contamination*) yoluyla oluşmuştur.

Taramalarda bu kipi sadece üçüncü teklik şahısta kullanıldığı tespit edilmiştir. Çekim tablosu şu şekilde gösterilebilir:

Tablo 51: Kazak Türkçesinde $-(Uw) + GA + kerek/kajet$ Yapısındaki Gereklilik Kipi Çekimi

Kazak Türkçesi			
Olumlu şekil (Bolımdı Türi)		Olumsuz şekil (Bolımsız Türi)	
Teklik (Jekeşe)		Teklik (Jekeşe)	
3. şahıs	<i>baruwğa kerek</i> 'gitmeli'	3. şahıs	<i>barmawğa kerek</i> 'gitmemeli'

Taramalarda çekimin soru biçimine de rastlanmamıştır.

Çekimde kullanılan *kerek* kelimesi Türkçe *kergek* kelimesinden gelmektedir. *kajet* kelimesi ise Arapça *hâcet* kelimesinden gelmektedir.

Aşağıdaki örneklerde de görülebileceği gibi Abay, Kazak Türkçesindeki bu yapıyı *-(U)w* mastar eki ile değil de *-mAk* mastar eki ile kullanmıştır. Bu, özel bir durumdur.

2.1.4.1.2. İşlevleri

a) Gereklilik İşlevi

Kipin iki işlevinden biri gereklilik bildirmesidir. Kipin bildirdiği bu gereklilik ifadesi genellikle şahsi görüşlerden ortaya çıkan gereklilik ifadesidir. Ancak dış etkenler nedeniyle ortaya çıkan gereklilik de bildirebilir.

Örnekler

*Äweli - bilim-ğılım tabılsa, onday-munday iske jaratar edim dep, düniyenin bir kıziqtı nârsesine kerek bolar edi dep **izdemekke kerek.*** (KS, 211) ‘Öncelikle ilime-bilime ulaşıldığı zaman, onu, şu-bu işlere yarar diye, dünyanın cazip bir şeyine lazım olur diye **istemeli.**’

*Ol - Alla Tağalanın zatı eş bir siypatka muqtaj emes, bizdin aklımız muqtaj, joğargı jazılmış siypattar birlen tağriflap **tanımaqqa kerek.*** (KS, 221) ‘O Allah u Teala’nın zatı hiçbir sığata muhtaç değildir, bizim aklımız muhtaçtır. Yukarda yazılmış sıfatlar ile anlatıp **bilmek gerek.**’

*- Durıs... Durıs... oqı. Jaqsı oqı. Student degen osılay **boluwğa kerek.*** (İ, 193) ‘Doğru, doğru... Oku. İyi oku. Öğrenci dediğın **böyle olmalı.**’

*Jarlıқта: On toğız ben otız ekiniñ arasındağı azamattı **qazaq eli äsker keregi üşin, tezinen jıynap, ökimet qolına tapsıruwğa kerek degen.*** (ME, 248) ‘Kararnamede on dokuz ile otuz iki yaş aralığındaki reşit Kazak erkekleri ordunun ihtiyacı için çabucak toplanıp hükûmete **teslim olmalı** diyordu.’

*... onıñ ne istep, ne oylap jatqanın el **bilüwge, estüwge qajet.*** (ME, 299) ‘... onun ne yaptığını, ne düşündüğünü halk **bilmeli, işitmeli.**’

b) İhtimal İşlevi

Kipin bir diğer işlevi ihtimal, şüphe bildirmesidir. Konuşmacı kesin olarak bilmediği oluş, durum veya kılışı bu ifadeyle bildirebilir. Bu işlev, yapının *bol-* yardımcı fiili ile kullanılması neticesinde ortaya çıkar. Gereklilik kipinin bu işlevine Türkiye Türkçesinde de rastlamak mümkündür.

Örnekler

Endi el onşa qaşık bolmawğa kerek. (E, 266) ‘Artık yurt o kadar **uzak olmamalı.**’

Kenet telefon şıldıradı. Kız jüregi şımır ete kaldı. Mäwlen boluwğa kerek. Al mine şıktım deydi göy. (İ, 30) ‘Aniden telefon çaldı. Kız heyecanlandı. Mewlen **olmalı**, şimdi çıktım diyecek.’

As üyde pışak, şanışkı sıldırı estildi. İneş boluwğa kerek dep oylap, jartılay aşıq turğan esikten sıgalap edi. (İ, 58) ‘Mutfaktan bıçak, çatal şıkırtısı işitildi. İneş **olmalı** diye düşünüp yarı açık duran kapıdan gözetlemişti.’

Bul waqıtta jaqınnan şıqtı... Eki külki... Biri jas äyel, biri jigit boluwğa kerek. (ME, 20) ‘Bu zamanda yakından geldi... İki gülme... Birisi genç kadın, birisi delikanlı **olmalı.**’

2.1.4.2. Kz. $-(Uw) + GA + tiyis(ti)$, Kr. $-OO/UU + GA + tiyiş$

2.1.4.2.1. Yapısı

Fiile eklenen mastar ekinin üzerine gelen yönelme hâli eki, *tiyis/tiyiş* modal kelimelerinin üzerine gelen zamir kökenli şahıs ekleri ile kurulan bu kip her iki lehçede de var olan gereklilik kiplerinden biridir.

Çekim tablosu aşağıdaki gibidir:

Tablo 52: Kazak Türkçesinde $-(Uw) + GA + tiyis(ti)$, Kırgız Türkçesinde $-OO/UU + GA + tiyiş$ Yapısındaki Gereklilik Kipi Çekimleri

Kazak Türkçesi	
Olumlu şekil (Bolımdı Türi)	Olumsuz şekil (Bolımsız Türi)

Teklik (Jekeşe)	Çokluk (Köpşe)	Teklik (Jekeşe)	Çokluk (Köpşe)
<i>baruwğa tiyispin / tiyistimin</i> ‘gitmeliyim, gitmek zorundayım’	<i>baruwğa tiyispiz / tiyistimiz</i>	<i>baruwğa tiyis / tiyisti emespin</i> ‘gitmemeliyim, gitmek zorunda değilim’	<i>baruwğa tiyis / tiyisti emespiz</i>
<i>baruwğa tiyissin / tiyistisin;</i> <i>baruwğa tiyissiz / tiyistisiz</i>	<i>baruwğa tiyissin / tiyistisin;</i> <i>baruwğa tiyissiz / tiyistisiz</i>	<i>baruwğa tiyis / tiyisti emessin;</i> <i>baruwğa tiyis / tiyisti emessiz</i>	<i>baruwğa tiyis / tiyisti emessin;</i> <i>baruwğa tiyis / tiyisti emessiz</i>
<i>baruwğa tiyis / tiyisti</i>	<i>baruwğa tiyis / tiyisti</i>	<i>baruwğa tiyis / tiyisti emes</i>	<i>baruwğa tiyis / tiyisti emes</i>
Kırgız Türkçesi			
Olumlu şekil (Oñ forma)		Olumsuz şekil (Ters forma)	
Teklik (Cekelik Türü)	Çokluk (Köptük Türü)	Teklik (Cekelik Türü)	Çokluk (Köptük Türü)
<i>baruuga tiyişmin</i> ‘gitmeliyim, gitmek zorundayım’	<i>baruuga tiyişpiz</i>	<i>baruuga tiyiş emesmin</i> ‘gitmemeliyim, gitmek zorunda değilim’	<i>baruuga tiyiş emespiz</i>
<i>baruuga tiyişsin;</i> <i>baruuga tiyişsiz</i>	<i>baruuga tiyişsin;</i> <i>baruuga tiyişsizder</i>	<i>baruuga tiyiş emessin;</i> <i>baruuga tiyiş emessiz</i>	<i>baruuga tiyiş emessin;</i> <i>baruuga tiyiş emessizder</i>
<i>baruuga tiyiş</i>	<i>baruuga tiyiş</i>	<i>baruuga tiyiş emes</i>	<i>baruuga tiyiş emes</i>

Kipin soru biçimi çekimden sonra soru ekinin getirilmesiyle yapılır: Kz. *baruwğa tiyispin be?*; Kr. *baruuga tiyişminbi?* ‘gitmeli miyim?’

Olumsuz çekimde Kırgız Türkçesinde olumsuzluk ekinin kullanıldığı da görülmüştür: *bolboogo tiyiş* ‘olmamalı’.

Kip çekiminde kullanılan *tiyis/tiyiş* kelimesi Türkçe bir kelimedir. Kelime *tiyişli* şeklinde Kıpçak Türkçesinde geçmektedir ve “gerekli, değer” anlamları taşımaktadır (Toparlı vd. 2007: 278). *Azırkı Kırgız Adabiy Tili* adlı eserde bu kelimenin ayrımı şu şekilde gösterilmiştir: (*tiy-iş*). Bu kelimenin zorunluluk anlamı verdiği belirtilmiştir (2009: 514). Kazak Türkçesinde de kelime aynı kökten gelmekte ve *ş>s* değişmesine uğramaktadır. *tiy-* fiiline eklenen *-iş/-is* ekleri fiilden isim yapan eklerden biridir. Kazak Türkçesinde bu kelimenin üzerine + *ti* isimden

isim yapma eki de gelebilmektedir. Oralbay Nurcamal da bu yapıyı zorunluluk kipliği içinde değerlendirmiştir (2007: 285).

2.1.4.2.2. İşlevleri

a) Gereklilik İşlevi

Kipin temel işlevi gereklilik bildirmesidir. Bu kipte konuşmacı, zihnindeki tasavvuru gereklilik biçiminde açığa vurur.

Kazak Türkçesinden Örnekler

- *Teoriye jetekşi rol atqaruwğa tiyisti.* (İ, 54) ‘Teori rehber rol **oynamalı.**’

- *Men tek... qalada kaluwğa tiyispin.* (İ, 281) ‘- Ben sadece... şehirde **kalmalıyım.**’

Men ‘Ethem jäne Tevfik satkındar dey alarmın, biraq, UUM müşesi bolıp tabilatın Reşit murzanı murza dewge tiyispin. (J, 439) ‘Ethem ve Tevfik hainleri diyeceğim fakat daha Büyük Millet Meclisi üyesi sıfatını taşıyan Reşit Bey için de aynı sözü kullanmak **mecburiyetindeyim.**’

Qazirgi zamangı problemanıñ birewi de küşpen şeşilüwge tiyis emes. (w73) ‘Bugünkü problemlerden biri bile güçle **çözülmemeli.**’

Kırgız Türkçesinden Örnekler

-*Er kişiye bir ısm bir ele katın azdık kıl at uköm. Anın sınarınday er cigittin caktırıp mingen atı da calgız bolboogo tiyiş.* (C, 36) ‘Er kişiye bir isim ve bir kadın yetersizdir kardeşim. Aynı bunun gibi er yiğidin beğenip bindiği at da tek **olmamalıdır.**’

Andan paydadın başka zıyan cok, al emi akındın negizgi çıqarmaların izildöö cönündögü pikiriniz abdab tuura. Anı taldoogo ilimpozdor kirişüügö tiyiş. (EA, 366) ‘Ondan fayda var, zarar yok, yani ozanın temel eserlerini inceleme yönündeki fikriniz çok doğru. Onu tahlil etmeye ilim adamları **girişmeli.**’

Pressa biylikçil ce oppozitsiyaçıl boluuga tiyiş emes. (w74) ‘Basın hâkimiyet taraftarı veya karşıtı **olmamalı.**’

b) İhtimal İşlevi

Kip, ihtimal de bildirebilir. Bu işlevine Kazak Türkçesinde bir örnekte rastlanmıştır.

Örnek

Bul İneştiñ papası boluwğa tiyisti, dep jorıdı Gülşat, ana jazuw stolındağı tutas kök şuğalı kresloğa otırıp jatır. (İ, 56) ‘Bu İneş’in babası **olmalı** diye tahmin etti Gülşat, orada yazı masasının yanındaki tamamı yeşil çuhalı koltuğa oturarak.’

c) Dilek İşlevi

Kipi kullanan kişi elinde olmayan bir oluş, durum veyakılışı gereklilik kipinde kullanırsa kipin dilek işlevi ortaya çıkar. Bu işleve Kazak Türkçesinde bir örnekte rastlanmıştır:

Örnek

Keleşek budan da tınış, budan da baqıttı boluwğa tiyisti. ‘Gelecek, bundan da sakin, bundan da mutlu **olmak zorunda.**’ (İ, 131)

ç) Uyarı İşlevi

Kip, karşıdakini uyarmak için de kullanılabilir.

Kazak Türkçesinden Örnekler

Ärkim öz şamasın jaqsı bilüwge tiyis dep kuptağan. (İ, 115) ‘Herkes kendi kapasitesini iyi **bilmeli.**’

Armiyağa qaruw-sayman қандай қажет болса, нан мен ботқаның да сондай керектігін bilüwge tiyissiñ. (İ, 96) ‘Orduya silah, mühimmat ne kadar gerekliyse ekmek ve bulamacın da o kadar gerekli olduğunu **bilmek zorundasın.**’

*Sizge şın köñilimmen aşık aytayın, eger siz Ferit paşa ükimetine senbeseniz, ol tuwralı İçki ister ministerligine resmi türde **habarlawğa tiyissiz.** (J, 151) ‘Size en temiz duygularla ve fakat bütün kesinliği ile şunu arz ederim ki, siz artık Ferit Paşa Kabinesi’ne güven duymuyor iseniz, bunu Dâhiliye Nezareti’ne resmen **bildirmelisiniz.**’*

Kırgız Türkçesinden Örnek

*Keçirim surabasañ al üçün caza **aluuga tiyişsiñ.** (EA, 195) ‘Özür dilemezsen, bunun için ceza **almalısın/alacaksın.**’*

2.1.4.3. Kz. -(Uw) + GA + tiyis(ti) + edi

2.1.4.3.1. Yapısı

Yalnızca Kazak Türkçesinde bulunan ve -GA + tiyis(ti) biçimindeki gerekliliğin geçmiş zaman şekli olan bu yapı içinde bulunulan andan önceki bir zamana ait gereklilik bildirir. İyelik kökenli şahıs ekleri -GA + tiyis yapısından sonra gelen ek-fiilin görülen geçmiş zaman biçimi olan *edi* kelimesine eklenir. Bu kip, geçmişte yapılması veya olması gereken bir oluş, durum veya kılışın konuşma anındaki ifadesidir. Taramalarda bu gereklilik yapısına Kırgız Türkçesinde rastlanmamıştır.

Bu kip, Türkiye Türkçesinde “gereklilik kipinin hikâyesi” olarak adlandırılmaktadır.

Çekim tablosu aşağıdaki gibidir:

Tablo 53: Kazak Türkçesinde -(Uw) + GA + tiyis(ti) + edi Yapısındaki Gereklilik Kipi Çekimi

Kazak Türkçesi			
Olumlu şekil (Bolımdı Türi)		Olumsuz şekil (Bolımsız Türi)	
Teklik (Jekeşe)	Çokluk (Köpşe)	Teklik (Jekeşe)	Çokluk (Köpşe)
<i>baruwğa tiyis / tiyisti edim</i> ‘gitmeliydim, gitmek zorundaydım’	<i>baruwğa tiyis / tiyisti edik</i>	<i>baruwğa tiyis / tiyisti emes edim</i> ‘gitmemeliydim, gitmek zorunda değildim’	<i>baruwğa tiyis / tiyisti emes edik</i>

<i>baruwğa tiyis / tiyisti edi;</i> <i>baruwğa tiyis / tiyisti ediñiz</i>	<i>baruwğa tiyis / tiyisti ediñder;</i> <i>baruwğa tiyis / tiyisti ediñizder</i>	<i>baruwğa tiyis / tiyisti emes edi;</i> <i>baruwğa tiyis / tiyisti emes ediñiz</i>	<i>baruwğa tiyis / tiyisti emes ediñder;</i> <i>baruwğa tiyis / tiyisti emes ediñizder</i>
<i>baruwğa tiyis / tiyisti edi</i>	<i>baruwğa tiyis / tiyisti edi</i>	<i>baruwğa tiyis / tiyisti emes edi</i>	<i>baruwğa tiyis / tiyisti emes edi</i>

Kipin soru biçimi soru ekinin ek fiilin görülen geçmiş zaman biçimi olan *edi* biçim biriminden önce gelmesiyle yapılır: *baruwğa tiyis pe edik* ‘gitmeli miydik?’.

Kip, Kazak Türkçesinde çok işlek bir kip değildir. Taramalarda kipe dair iki örnek bulunmuş, diğer örnekler Genel Ağ ortamından elde edilmiştir.

2.1.4.3.2. İşlevleri

a) Gereklilik İşlevi

Kipin tek işlevi gereklilik bildirmesidir. Bu gereklilik ifadesi gerçekleşmiş olabileceği gibi gerçekleşmemiş de olabilir. Gerçekleşmemiş gereklilik ifadesinde pişmanlık veya gerçekleşmemiş istek anlamı hissedilir. Bu ifade geçmiş zamanda başlamış hâlâ devam eden gerekliliğin ifadesi de olabilir.

Örnekler

Mäwlen oyınşa bul üniversitetti bitirgenşe, İneş kızmet istey turuwğa tiyisti edi. (İ, 249) ‘Mewlen’in düşüncesine göre bu üniversiteyi bitirene kadar İneş çalışmalıydı.’

Alğa koyğan maqsatımızdı aytkızuwğa tırışkandarğa biz de waqıt talabına say jawaptar berip, sultandıqtı qoldaytındardıñ ünin öşirüwge tiyis edik. (J, 656) ‘Maksat ve hedefimizi söyletmek için yöneltilen bu türlü sorulara biz de zamanın gereğine uygun cevaplar vererek saltanatçıları **susturmak zorunda idik.**’

Biz özindik jolumızdı aykındawğa tiyis edik. Bul jol Qazakistan-2030 strategiyasında belgilengen bolatın. (w75) ‘Biz kendi yolumuzu belirlemek **zorundaydık.** Bu yol Kazakistan-2030 stratejisinde belirtilmişti.’

Jalgız bastı ananı jılatuwğa tiyis pe edik?! (w76) ‘Tek başına kalmış bir anneyi ağlatmalı mıydık?!’

Awıl turğındarınıñ osı jaylı sawalına jawap berüwge tiyis emes pe edi degen surağ suranıp tur. (w77) ‘Köy ahalisinin bu yerinde sorusuna cevap vermesi gerekmez miydi sorusu soruluyor.’

Al biz olardı beri kaytaruwğa tiyis emes edik, öytkeni birden bir ulttıq müddeni jaqtawşı küş retinde istew bizge jaraspaytın. (w78) ‘Oysa biz onları geri döndürmek zorunda değildik, çünkü milli bir menfaati destekleyici güç olarak kullanmak bize yaraşmazdı.’

2.1.4.4. Kz. -MAk + kerek, Kr. -mAk + kerek/ilazım

2.1.4.4.1. Yapısı

Türk dilinin mastar eklerinden biri olan -MAk ve kerek/ilazım modal kelimeleri ile yapılan bu kip her iki lehçede de var olan ve yalnız üçüncü teklik şahıs biçimi bulunan gereklilik kiplerinden biridir.

Çekim tablosu aşağıdaki gibidir:

Tablo 54: Kazak Türkçesinde -MAk + kerek, Kırgız Türkçesinde -mAk + kerek/ilazım Yapısındaki Gereklilik Kipi Çekimleri

Kazak Türkçesi	
Olumlu şekil (Bolımdı Türi)	Olumsuz şekil (Bolımsız Türi)
Teklik (Jekeşe)	Teklik (Jekeşe)
3. şahıs	3. şahıs
<i>barmağ kerek</i> ‘gitmeli, gitmek gerek’	<i>barmağ kerek emes</i> ‘gitmemeli, gitmemek gerek’
Kırgız Türkçesi	
Olumlu şekil (Oñ forma)	Olumsuz şekil (Ters forma)
Teklik (Cekelik Türi)	Teklik (Cekelik Türi)
3. şahıs	3. şahıs
<i>barmak kerek</i> ‘gitmeli, gitmek gerek’	<i>barmak kerek emes</i> ‘gitmemeli, gitmemek gerek’

Çekimin soru biçimi soru ekinin çekimlenmiş fiilden sonra getirilmesiyle yapılır: Kz. *barmak kerek pe?*; Kr. *barmak kerekpi?* ‘gitmek gerekir mi?’

Kırgız Türkçesinde *kerek* kelimesi yerine *ılazım* kelimesinin kullanıldığı da görülmüştür.

-MAk eki Kazak Türkçesinde ötümlülük-ötümsüzlük uyumuna uymakta, Kırgız Türkçesinde uymamaktadır: Kz. *ketpek kerek*; Kr. *ketmek kerek*. Bu ekin ünlüsü Kazak Türkçesinde daima düzdür. Kırgız Türkçesinde dudak uyumuna bağlı olarak düz de yuvarlak da olabilmektedir: Kz. *körmek kerek*; Kr. *körmök kerek*.

Kipin bünyesindeki -MAk eki Kazak Türkçesi dil bilgisi kitaplarında de Kırgız Türkçesi dil bilgisi kitaplarında de fiilden isim yapı eki olarak gösterilmiştir (Iskakov 1991: 155; Oruzbayeva - Kudaybergenov 1964: 99). Kırgız Türkçesi dil bilgisi kitaplarında bu ek aynı zamanda isim-fiil ekleri arasında da gösterilmiştir (Oruzbayeva - Kudaybergenov 1964: 285). Asli mastar eki Kazak Türkçesi için - (U)w; Kırgız Türkçesi içinde -UU, -OO ekleridir. Bu eklerle kurulan gereklilik yapıları da vardır.

Yapılan tarihî lehçe taramalarında bu yapıya dair örnekler Çağatay Türkçesinde tespit edilebilmiştir. Bilâl Yücel, *Babür Dîvânı*'nda gereklilik yapıları içinde bu yapıdan bahsetmiştir: *avutmaq kirek* 'avutmak gerek, avutmali' 79/4; *bilmek kirek* 'bilmek gerekir' (1995: 90). Bu yapıya *Şiban Han Dîvânı*'nda da rastlamak mümkündür:

Pes ilāhıy kulluķın kılmaq kirek-Aņa kulluķ kılmağan ölmek kirek (4a/1)
'Allah'a kulluk etmeli, ona kulluk etmeyen ölmeli.'

Görüldüğü gibi bu yapı her iki lehçeye de Çağatay Türkçesinin mirasıdır.

Kipte dikkat çekien başka bir husus gereklilik ifadesinin cümle düzeyinde olmasıdır. Çünkü *bilmek kerek* ifadesinde *kerek* yüklem; *bilmek* ise nesnedir. Ancak standart bir çekim durumuna gelmiş bu yapının, gereklilik bildirdiği için gereklilik kipi içinde değerlendirilmesi gerekir.

2.1.4.4.2. İşlevleri

a) Gereklilik İşlevi

Çekimin tek işlevi gereklilik bildirmesidir. Bu gereklilik ifadesi genellikle konuşmacının kendi görüşüdür. Bu gereklilik ifadesi kati değildir. Öneri, nasihat, tembih biçiminde bir gereklilik ifadesidir.

Kazak Türkçesinden Örnekler

*Zararınan қазақ болуw, пайдасына ортақ болуwға тилин, оқуwын, ғилүмін **білмек керек.*** (KS, 201) ‘Zararından uzak olmak, faydasına ortak olmak için dilini, okumasını, ilmini **bilme**k gerek.’

*Билім-ғилүм үйренбекке талап қилуwшларға әwели **білмек керек.** Talaptıñ öziniñ biraz şarttarı bar. Olardı білмек керек.* (KS, 211) ‘Bilim, ilim öğrenmeye niyet edenler öncelikle bilmelidir. Talep etmenin çeşitli şartları vardır. Onları **bilme**k gerek.’

*Olay болғанда **білмек керек,** уят özi қандай нәрсе?* (KS, 216) ‘Öyleyse **bilme**k gerek: hayânın kendisi nasıl bir şey?’

*Sondıktan, önerli elge **jetpek керек.*** (ÖP, 397) ‘Bu nedenle hünерli memlekete **ulaşmak gerek.**’

Kırgız Türkçesinden Örnekler

Küç almak керек! ‘Güçlenmeli’ (B, 56)

*Бүгүн эмне маани туйунтканı отурганı өзүнө dayın, бирок кандай başтап, kantip **bütmök ilazım,** birtke oygo çögö kaldı çoñ ene.* (B, 278) ‘Bugün hangi masalı anlatacağı kendince belliydi, ancak nasıl başlayıp nasıl **bitirmek lazım,** birazcık düşünceye daldı babaanne.’

*Irçının parzı, bularga cakpasa da birdeme **aytmak керек.*** (B, 328) ‘Şarkıcının mecburiyeti, bunlar hoşuna gitmese de biraz **söylemek gerek.**’

Kantse de, etiyat bolmok abzel, een Sibir emes. Çegip körmök kerek ko?! (B, 58) ‘Ne olursa olsun ihtiyatlı olmak iyidir, ıssız Sibiryaya değil, İhtiyatlı davranmak gerek.’

Bir Kudaydan tilemek ilazım dedi akırın. (B, 346) ‘Bir Allah’tan istemeli, dedi yavaşça.’

Birok çaman kalay, akılçıñ kim, col başçıñ kim, ubakit kalay, şart kalay, uşul caktarı da eske alınmak ilazım. (B, 347) ‘Ancak gücün ne durumda, danışmanın kim, önderin kim, vakit nasıl, şart nasıl bu yönleri de düşünmek gerek.’

Ne üçün? Bu tar düynödö keñiri kün körmök kerekpi? (B, 158) ‘Ne için? Bu dar dünyada geniş gün görmek gerekir mi?’

Bizge de rakmat aytıp ketmek kerek. (KT. 246) ‘Bizim için de hayır dua etmek gerek.’

2.1.4.5. Kz. -(U)w + kerek/kañet, Kr. -OO/-UU + kerek/zarıl

2.1.4.5.1. Yapısı

Bu kip, mastar ekleri ve onların üzerine gelen *kerek/kañet/zarıl* modal kelimesi ile kurulan gereklilik kipidir. Kipin çekimi yalnızca üçüncü teklik şahıs için geçerlidir. Fiile eklenen -(U)w /-OO, -UU ekleri mastar ekleridir. Bu ekler Eski Türkçede fiilden isim yapma eki olarak kullanılan -ğ/, -g eklerinden gelmiştir. Ek, Kazak Türkçesinde *g>w* değişmesine uğramış; Kırgız Türkçesinde ise *g* sesinin düşmesiyle uzun ünlülü biçime girmiştir. Ek, Kazak Türkçesinde ünsüzle biten fiillere -(U)w biçiminde, ünlüyle biten fiillere -w biçimde gelmektedir. Kırgız Türkçesinde ise geniş ünlü ile biten fiillere -OO, dar ünlü veya ünsüzle biten fiillere ise -UU biçiminde gelmektedir.

Çekim tablosu aşağıdaki gibidir:

Tablo 55: Kazak Türkçesinde -(U)w + *kerek/ќajet*, Kırgız Türkçesinde -OO/-UU + *kerek/zarıl* Yapısındaki Gereklilik Kipi Çekimleri

Kazak Türkçesi			
Olumlu şekil (Bolımdı Türi)		Olumsuz şekil (Bolımsız Türi)	
Teklik (Jekeşe)		Teklik (Jekeşe)	
3. şahıs	<i>baruw kerek</i> ‘gitmeli, gitmek gerek’	<i>baruw kerek emes, barmaw kerek</i> ‘gitmemeli, gitmemek gerek’	
Kırgız Türkçesi			
Olumlu şekil (Oñ forma)		Olumsuz şekil (Ters forma)	
Teklik (Cekelik TÜRÜ)		Teklik (Cekelik TÜRÜ)	
3. şahıs	<i>baruu kerek</i> ‘gitmeli, gitmek gerek’	<i>baruu kerek emes, barboo kerek</i> ‘gitmemeli, gitmemek gerek’	

Kipin soru biçimi çekimden sonra soru ekinin getirilmesiyle yapılır: Kz. *baruw kerek pi?*; Kr. *baruu kerekpi?* ‘gitmeli mi?’.

Olumsuz çekimde olumsuzluk eki kullanılabildiği gibi *emes* kelimesi de kullanılabilmektedir.

Çekimde *kerek* kelimesinin yanında Kazak Türkçesinde *ќajet*; Kırgız Türkçesinde ise *zarıl* kelimelerinin de kullanıldığı tespit edilmiştir. Kırgızca da kullanılan *zarıl* kelimesi Arapça *zarūr* kelimesinden gelmektedir.

2.1.4.5.2. İşlevleri

a) Gereklilik İşlevi

Kipin temel işlevi gereklilik bildirmesidir. Bu gereklilik ifadesi genellikle tavsiye mahiyetinde bir gereklilik ifadesidir.

Kazak Türkçesinden Örnekler

Munday jerde podruganının ƙas-ƙabaƙına ƙaraw kerek emes pe? (İ, 133) ‘Burada kız arkadaşının hâletiruhiyesine **bakmak gerekmez mi?**’

Bul atawdan anı ağılşındardıñ dostarı kurdı dep tüsinbew kerek. (J, 5) ‘Bu addan, İngilizlere dost olanların kurduğu bir dernek **anlaşılmasın.**’

O sı mäselede kajet dep tabılsa kimge karşı bolsın kajetti şaranı koldawdan tartınşaqtamaw kerek. (J, 202) ‘Bu konuda, lüzum görülürse, her kime karşı olursa olsun gereğini yapmakta çekingenliğe **düşülmemelidir.**’

Eşkimdi de ayaw kerek emes. (ME, 357) ‘Hiç kimseye **acımamalı.**’

Kırgız Türkçesinden Örnekler

*Katuu cazalap koyuu kerek turbaybı?! (B, 253) ‘Sertçe cezalandırmak **gerekmez mi?**’*

Oşonduktan Bardabay it ölgön cerge cumşasa da baruu kerek. (EA, 58) ‘Bu nedenle Bardabay köpek ölen yere iş için gönderse de **gitmeli.**’

Eger oşol cigit makul tapsa dokumentterin oformit etip Leningradga cönötüü kerek. (EA, 176) ‘Eğer o delikanlı uygun görürse belgeleri konuya göre düzenleyip Leningrat’a **göndermek gerek.**’

- Çuluk Kagandın uulandırılğanı cakşı boldu. Bolboso Kitaydın taşın talkap kılal ele, dedi ekinçisi

b) İhtimal İşlevi

Kip, ihtimal de bildirebilmektedir. Bu işlevine dair her iki lehçede de birer örnek bulunmuştur.

Kazak Türkçesinden Örnek

Sonısın sezgen boluw kerek, küzdij bir kara dawıldı kara tüninde Kökserek tağı joq bop şıktı. (ME, 27-28) ‘Bunu sezmiş **olmalı** ki, sonbaharın fırtınalı karanlık bir gecesinde Kökserek yok oldu.’

Kırgız Türkçesinden Örnek

Kızdın atası tegin kişi bolbosom kerek, cok degende beş adamga kadırı ötüp, cok degenden beş adamdın köñülün alğan adam boluu kerek. (EA, 149) ‘Kızın babası tekin bir adam olmamalı, yok diyince beş kişiye gücü yeten, yok diyince beş kişinin gönlünü alan biri **olmalı.**’

c) Öneri İşlevi

Kip, öneri işlevinde de kullanılabilir.

Kazak Türkçesinden Örnekler

- *Zerttewge turarlık närse eken. Barıp qaytuw kerek, közben körgen durıs.* (İ, 53) ‘-Araştırmaya değer şey. **Gidip dönmek gerek.** Gözle görmek daha doğru.’

Ne istew kerek soğan?.. (İ, 57) ‘Ona ne **yapmalı?**’

Kırgız Türkçesinden Örnekler

Emne kılıu kerek? (B, 252) ‘Ne **yapmalı?**’

Oşon üçün dep keñeş berdi akırında topoloŋgo katnaş bolboso koysun, munu emi koldon çigarboo kerek ko... (B, 373) ‘Şunun için diyerek öğüt verdi sonunda, kalabalığa katılmayacaksa bırakın, bunu şimdilik elden **çıkarmamak gerek.**’

- *Uşu İçing Katundun aykelin koyuu kerek dep coop berdi.* (KÖ, 30) ‘- Çuluk Kağan’ın ağulandığı iyi oldu. Yoksa Çin’i altüst edecekti, diyor, öteki: - Şu İçing Katun’un heykelini yapıp tapıncaklara **koymalı** diye karşılık veriyordu.’

20 kuş atıptır. Az nerse emes. Emi barıp, bulardı kımızga almaştıruu kerek. (KÖ, 126) ‘20 kuş vurmuştu. Bu az bir şey değildi. Şimdi gidip bunları vererek kımız almaya **bakmak gerekti.**’

ç) Uyarı İşlevi

Konuşmacı karşısındakine uyarıda bulunmak için bu kipi kullanabilir.

Kazak Türkçesinden Örnekler

Osınday bilmestikpenen ayılğan sözderine bek saq boluw kerek. (KS, 208) ‘Bu şekilde bilmezlikle söylenmiş sözlere karşı dikkatli **olmalı.**’

Bir awızdan bermeymindi aytuw kajet. (ME, 275) ‘Bir ağızdan “vermiyorum” **demek gerek.**’

*Bölinedi, jarıladı, ökimetke jawıgıp qarsılık oylaydı dep seskeniw, **qorğanuw** **kerek emes.*** (ME, 355) ‘Bölünecek, parçalanacak, hükûmete düşman olup, muhalefet yapacak diye çekinmek, **korkmak gerekmez.**’

Kırgız Türkçesinden Örnekler

Bu kaçuu zarıl degen söz emespi? (B, 356) ‘Bu **kaçmak gerek** anlamındaki söz değil mi?’

- *Bolboyt! Saltka baş iyüü kerek emespi?* (KÖ, 107) ‘-Olur mu? Türeye **baş eğmek gerekmez mi?**’

d) Nasihat İşlevi

Kip, nasihat vermek için de kullanılabilir.

Kazak Türkçesinden Örnekler

*Sol maldı sarıp kılıp, **ğılim tabuw kerek.** Öziñ taba almasañ balañ tapsın.* (KS, 185) ‘O malı sarf edip **ilim öğrenmeli.** Sen öğrenemezsen çocuğun öğrensin.’

*Äweli öziñdi bilüwge erinbey-jalıqpay **üyrenüw kerek.*** (KS, 192) ‘Öncelikle kendini bilmeyi erinmeden bıkmadan **öğrenmek gerek.**’

Kırgız Türkçesinden Örnekler

*Adam arıp taanıgandan kiyin, kalgan bilim-ilimdi öz aldınça **aluu kerek.*** (EA, 186) ‘İnsan harfleri öğrendikten sonra geri kalan bilimi, ilmi kendi kendine **öğrenmeli.**’

- *Ya balam, kuday buyurup baş koşkondon kiyin, küyöö degendi **sıyloo kerek.*** (EA, 327) ‘Ya, yavrum, Allah buyurup birleştirdikten sonra damada **hürmet göstermek gerek.**’

2.1.4.6. Kz. *-(U)w + kerek + edi/boldı*, Kr. *-OO/-UU + kerek + ele/bolçu*

2.1.4.6.1. Yapısı

-(U)w + kerek, *-OO/-UU kerek* biçimindeki gereklilik yapısının geçmiş zaman biçimi olan bu yapı her iki lehçede de var olan ancak işlek olmayan gereklilik yapılarından biridir. Kipin yapısı, fiile eklenen mastar eki, *kerek* modal kelimesi, ek fiilin görülen geçmiş zaman biçimi olan *edi/ele*, *boldı/bolçu* ve şahıs eklerinden müteşekkildir. Çekimde *edi/ele*, *boldı* için iyelik kökenli, *bolçu* için zamir kökenli şahıs ekleri kullanılır.

Kip, geçmişte yapılması veya olması gereken bir oluş, durum veya kılışın konuşma anındaki ifadesidir. Çekim sadece üçüncü teklik şahısta vardır.

Kip, Türkiye Türkçesinde “gereklilik kipinin hikâyesi” olarak adlandırılabilir.

Çekim tablosu aşağıdaki gibidir:

Tablo 56: Kazak Türkçesinde *-(U)w + kerek + edi/boldı*, Kırgız Türkçesinde *-OO/-UU + kerek + ele/bolçu* Yapısındaki Gereklilik Kipi Çekimleri

Kazak Türkçesi		
Olumlu şekil (Bolımdı Türi)		Olumsuz şekil (Bolımsız Türi)
Teklik (Jekeşe)		Teklik (Jekeşe)
3. şahıs	<i>baruw kerek edi/boldı</i> 'gitmeliydi, gitmek gerekti'	<i>barıaw kerek edi/boldı</i> 'gitmemeliydi, gitmemek gerekti'
Kırgız Türkçesi		
Olumlu şekil (Oñ forma)		Olumsuz şekil (Ters forma)
Teklik (Cekelik Türi)		Teklik (Cekelik Türi)
3. şahıs	<i>baruu kerek ele/bolçu</i> 'gitmeliydi, gitmek gerekti'	<i>barboo kerek ele/bolçu</i> 'gitmemeliydi, gitmemek gerekti'

Kipin soru biçimi, soru ekinin ek fiilin görülen geçmiş zaman biçimi olan *edi/ele* biçim birimlerinden önce getirilmesiyle yapılır: Kz. *baruw kerek pe edi?*; Kr. *baruu kerek bele?* (*bele*<*bı* + *ele*) 'gitmeli miydi?'

Kip çekiminde *edi/ele* biçim birimlerinin dışında Kazak Türkçesinde *boldı*; Kırgız Türkçesinde *bolçu* kelimelerinin kullanıldığı da görülmüştür.

Kipin basit olumsuz çekiminde her iki lehçede de *emes* kelimesi kullanılırken bu çekimde olumsuzluğun sadece olumsuzluk ekiyle yapıldığı tespit edilebilmiştir.

2.1.4.6.2. İşlevleri

a) Gereklilik İşlevi

Kipin tek işlevi gereklilik bildirmesidir. Bu gereklilik ifadesi geçmiş zamana yöneliktir. Aynı zamanda bu ifade geçmiş zamanda başlamış, konuşma anında devam eden gerekliliği de bildirebilir.

Kazak Türkçesinden Örnekler

*Odan keyin dawıstardıñ bölünip bölünbeytindigin **karasturuw kerek boldı.*** (J, 304) ‘Ondan sonra da oyların dağılıp dağılmayacağını **incelemeliydiler.**’

- *Jüregin **şaylıqturuw kerek edi.*** (ME, 308) ‘Yüreğinin cesaretini kırmak **gerekliyordu.**’

*Qalasañ da qalamasañ da moyındawğa, qabıldawğa tiyissiñ. Äytkenmen, özgeşe añwaldıñ män-mağnasın **anıqtaw kerek edi.*** (Muhtar Mağawin, Jarmaq, 57) ‘İstesen de istemesen de kabul etmelisin. Çünkü başka bir durumun anlamını **açıklamak gerekirdi.**’

*Mağan şınımen jağıngısı kelse, kitabımdı **jarıqqa jiberüw kerek edi.*** (Muhtar Mağawin, Jarmaq, 121) ‘Bana gerçekten yakınlaşmak istiyorsa kitabımı **basmalıydı.**’

*Jaqsı adam **kılmışqa barmaw kerek edi** goy.* (w79) ‘İyi insan **suç işlememeli.**’

Kırgız Türkçesinden Örnekler

*Uşunu **aytuu kerek bele?** degen kooptuu küdük oy bastı özün.* (B, 254) ‘Bunu **söylemeli miydi?**’ diye korkunç, şüpheli bir düşünce çöktü üstüne.’

*Karalaman karktı biraz bayıtuu, karının **toyguzuu kerek ele.*** (KÖ, 74) ‘Budunu biraz bay kılmak, karnını **doyurmak gerekti.**’

Şe-min öz askerinin kaçta turganın tüşündü. Munu toktotuu için adatan tış iş kılıu gerek ele. (KÖ, 268) ‘Şe-min kendi çerisinin kaçacağını anladı. Bunu önlemek için olağanüstü bir şey yapmak **gerekiyordu.**’

Kagandin, İşbara Handın, özünün bütün atçandardı toptoo, al emi Tulu Handın askerinin aşıktarın cogultuu gerek bolçu. (KÖ, 332) ‘Kağan’ın, İşbara Han’ın, kendisinin bütün atlılarını toplamak, hatta Tulu Han ordusunun artıklarını **derlemek gerekti.**’

Bul miting bolboo gerek ele. (w80) ‘Bu miting **olmamalıydı.**’

2.1.4.7. Kz. -(U)w + gerek/kajet + eken, Kr. -OO/-UU + gerek/zarıl + eken

2.1.4.7.1. Yapısı

-(U)w/-OO/UU + gerek biçimindeki gereklilik kipinin geçmiş zaman düzlemindeki veya sonradan hatırlamaya dayalı biçimi olan bu kip, her iki lehçede de var olan ancak nadir kullanılan gereklilik kiplerinden biridir. Kip, Türkiye Türkçesine göre “gereklilik kipinin rivayeti” olarak adlandırılabilir.

Kipin yapısı mastar eki, modal kelimeler ve ek fiilin öğrenilen geçmiş zaman biçimi olan *eken* kuruluşundadır. Çekimde zamir kökenli şahıs ekleri kullanılır.

Bu çekimde Kırgız Türkçesi örneklerinin tamamı Genel Ağ ortamından alınmıştır.

Çekim tablosu aşağıdaki gibidir:

Tablo 57: Kazak Türkçesinde -(U)w + gerek/kajet + eken, Kırgız Türkçesinde -OO/-UU + gerek/zarıl + eken Yapısındaki Gereklilik Kipi Çekimleri

Kazak Türkçesi	
Olumlu şekil (Bolımdı Türi)	Olumsuz şekil (Bolımsız Türi)
Teklik (Jekeşe)	Teklik (Jekeşe)
3. şahıs	3. şahıs
<i>baruw gerek/kajet eken</i> ‘gitmeliymiş, girmek gerekmiş’	<i>barıaw gerek/kajet eken</i> ‘gitmemeliymiş, gitmemek gerekmiş’

Kırgız Türkçesi	
Olumlu şekil (Oñ forma)	
Teklik (Cekelik Türü)	
3. şahıs	<i>baruu kerek/zarıl eken</i> ‘gitmeliymiş, gitmek gerekmiş’

Görüldüğü gibi çekim yalnızca üçüncü teklik şahıs için geçerlidir. Çekimde *kerek* kelimesiyle birlikte Kazak Türkçesinde *ķajet*, Kırgız Türkçesinde ise *zarıl* kelimelerinin de kullanıldığı görülmektedir.

Çekimin olumsuz biçimi Kazak Türkçesinde ek ile yapılmaktadır. Kırgız Türkçesinde ise yapılan aramalarda olumsuz çekime rastlanmamıştır. Kırgız Türkçesinde bu yapının yerine olumsuz çekimde genellikle *-(I)ş + iyelik kökenli şahıs ekleri + kerek* biçiminde kurulan gereklilik kipinin olumsuz şekli kullanılmaktadır.

Kipin soru çekimine de Kırgız Türkçesinde rastlanmamıştır. Kazak Türkçesinde ise soru ekinin *eken* kelimesinden önce getirilmesiyle yapılır: *buzuw kerek pe eken?* ‘bozmak mı gerekiyormuş?’.

2.1.4.7.2. İşlevleri

a) Gereklilik İşlevi

Kipin tek işlevi gereklilik bildirmesidir. Bu gereklilik ifadesi genellikle sonradan fark etmeye dayalıdır.

Kazak Türkçesinden Örnekler

Toñazıtķış satıp aluw kerek eken. (İ, 119) ‘Buzdolabı satın **almak gerekirmiş.**’

Joķ, jaña bir ädis tabuw kerek eken dep oyladı Mäwlen. (İ, 164) ‘Hayır, yeni bir metot **bulmalıymış** diye düşündü Mewlen.’

Sonı ķadaw ķadaw jerlerde şoğırlandırıp, män bere bayandaw kerek eken. (İ, 217) ‘Bunu ara sıra bir yerlerde biriktirip **açıklamak gerekiyormuş.**’

*Ƙulaşbektı suradı, laboratoriyasına baĝana, taŋ säride ketken dedim, meni kütüwi gerek edi ĝoy dep, esen-saw aytpastan tura jöneldi, uyķısı Ƙanbaĝan kisini tüske deyin **kütüw gerek eken** ĝoy dep, Baljan ekewimiz oĝan sırttay taĝı külip aldıķ.* (Muhtar Maĝawın, Jarmaķ, 29) ‘Kulaşbek’i sordu, laboratuvarına az önce tan vaktinde gitti dedim, beni beklemeliydi deyip, hoşça kal bile demeden kalkıp gitti. Baljan ile ikimiz uykuya kanmayan kişiyi öğleye kadar **beklemeliymiş** diye aleni biçimde güldük.’

*Jaŋa bir amal **tabuw gerek eken**. Aytķan sözünen Ƙaytpaydı, äriyne.* (Muhtar Maĝawın, Jarmaķ, 127) ‘Yeni bir iş **bulmak gerekirmiş**. Ağzından çıkan sözden dönmüyor.’

*Artınan bildim, Almatıda keybir meyramĝanalarĝa balamen toyĝa **barmaw gerek eken**.* (w81) ‘Sonradan anladım. Almatı’da bazı restoranlara eğlenceye çocukla **gitmemek gerekirmiş**.’

*Astananı saluw üşin avtojoldardı **buzuw gerek pe eken?*** (w82) ‘Astana’yı imar etmek için otoyolları **bozmak mı gerekirmiş?**’

Kırgız Türkçesinden Örnekler

*Küyööm menen birge bala tarbiyası tuuraluu kitepterdi okuduk, bular balakat jaşta bolo turçu kadimki körünüştör eken, süyüü meerimi menen balaga cakındap, alar menen **dos boluu gerek eken**.* (w83) ‘Eşimle birlikte çocuk terbiyesi üzerine kitaplar okuduk, bunlar çocukluk çağında olagelen davranış kalıplarıymış, sevgi, şefkatle çocuĝa yakınlaşp, onlarla **arkadaş olmak gereklıymiş**.’

*Birok tilderibiz cakin bolgonu menen sözdörün tuura, **tak aytuu gerek eken**.* (w84) ‘Ancak dillerimizin yakın olmasına rağmen kelimelerin doĝru ve birden **söylemek gereklıymiş**.’

*Cumuş tappay cürdüm. Asker bölümünön cumuş çıktı. Al cerde soldattarın denesin kündö **tekşerüü gerek eken**.* (w85) ‘İş bulamıyordum. Askeriyeden iş çıktı. Orada askerlerin vücudunu her gün **kontrol etmesi gerekiyormuş**.’

Anın kabulünde boluu için Kıтай memleketinen 1-2 ay murda uruksat aluu zarıl eken. ’ (w86) ‘Onun kabul olması için Çin memleketinden 1-2 ay önce **izin almak gerekiyormuş.**

2.1.4.8. Kz. -(U)w + şahıs ekleri + kerek/ќajet/tiyis, Kr. -OO/-UU + şahıs ekleri + kerek/zarıl/laazım

2.1.4.8.1. Yapısı

Her iki lehçede görülen bu gereklilik yapısı, asli gereklilik yapılarından biridir. Fiile eklenen mastar ekinin üzerine gelen iyelik kökenli şahıs ekleri ve bu eklerden sonra gelen modal kelimeler ile kurulur. Bu kipin Kz. -(U)w + kerek/ќajet, Kr. -OO/-UU + kerek/zarıl yapısındaki gereklilik kipinden farkı şahıs ekleri barındırmasıdır.

Çekim tablosu aşağıdaki gibidir:

Tablo 58: Kazak Türkçesinde -(U)w + ş.e + kerek/ќajet/tiyis, Kırgız Türkçesinde -OO/-UU + ş.e + kerek/zarıl/laazım Yapısındaki Gereklilik Kipi Çekimleri

Kazak Türkçesi			
Olumlu şekil (Bolımdı Türi)		Olumsuz şekil (Bolımsız Türi)	
Teklik (Jekşe)	Çokluk (Köpşe)	Teklik (Jekşe)	Çokluk (Köpşe)
<i>baruım</i> <i>kerek/ќajet/tiyis</i> ‘gitmeliyim, gitmem gerek’	<i>baruımız</i> <i>kerek/ќajet/tiyis</i>	<i>barmawım</i> <i>kerek/ќajet/tiyis;</i> <i>baruım</i> <i>kerek/ќajet/tiyis</i> <i>emes</i> ‘gitmemeliyim, gitmemem gerek’	<i>barmawımız</i> <i>kerek/ќajet/tiyis;</i> <i>baruımız</i> <i>kerek/ќajet/tiyis</i> <i>emes</i>

<i>baruwıñ</i> <i>kerek/kañet/tiyis;</i> <i>baruwıñız</i> <i>kerek/kañet/tiyis</i>	<i>baruwlarıñ</i> <i>kerek/kañet/tiyis;</i> <i>baruwlarıñız</i> <i>kerek/kañet/tiyis</i>	<i>barmawıñ</i> <i>kerek/kañet/tiyis;</i> <i>baruwıñ</i> <i>kerek/kañet/tiyis</i> <i>emes;</i> <i>barmawıñız</i> <i>kerek/kañet/tiyis;</i> <i>baruwıñız</i> <i>kerek/kañet/tiyis</i> <i>emes</i>	<i>barmawlarıñ</i> <i>kerek/kañet/tiyis;</i> <i>baruwlarıñ</i> <i>kerek/kañet/tiyis</i> <i>emes;</i> <i>barmawılarıñız</i> <i>kerek/kañet/tiyis;</i> <i>baruwlarıñız</i> <i>kerek/kañet/tiyis</i> <i>emes</i>
<i>baruwı</i> <i>kerek/kañet/tiyis</i>	<i>baruwı</i> <i>kerek/kañet/tiyis</i>	<i>barmawı</i> <i>kerek/kañet/tiyis;</i> <i>baruwı</i> <i>kerek/kañet/tiyis</i> <i>emes</i>	<i>barmawı</i> <i>kerek/kañet/tiyis;</i> <i>baruwı</i> <i>kerek/kañet/tiyis</i> <i>emes</i>
Kırgız Türkçesi			
Olumlu şekil (Oñ forma)		Olumsuz şekil (Ters forma)	
Teklik (Cekelik Türü)	Çokluk (Köptük Türü)	Teklik (Cekelik Türü)	Çokluk (Köptük Türü)
<i>baruum</i> <i>kerek/zarıl/laazım</i> 'gitmeliyim, gitmem gerek'	<i>baruubuz</i> <i>kerek/zarıl/laazım</i>	<i>barboom</i> <i>kerek/zarıl/laazım;</i> <i>baruum</i> <i>kerek/zarıl/laazım</i> <i>emes</i> 'gitmemeliyim, gitmemem gerek'	<i>barboobuz</i> <i>kerek/zarıl/laazım;</i> <i>baruubuz</i> <i>kerek/zarıl/laazım</i> <i>emes</i>
<i>baruuñ</i> <i>kerek/zarıl/laazım;</i> <i>baruuñuz</i> <i>kerek/zarıl/laazım</i>	<i>baruuñor</i> <i>kerek/zarıl/laazım;</i> <i>baruuñuzdor</i> <i>kerek/zarıl/laazım</i>	<i>barbooñ</i> <i>kerek/zarıl/laazım;</i> <i>baruuñ</i> <i>kerek/zarıl/laazım</i> <i>emes;</i> <i>barbooñuz</i> <i>kerek/zarıl/laazım;</i> <i>baruuñuz</i> <i>kerek/zarıl/laazım</i> <i>emes</i>	<i>barbooñor</i> <i>kerek/zarıl/laazım;</i> <i>baruuñor</i> <i>kerek/zarıl/laazım</i> <i>emes;</i> <i>barbooñuzdor</i> <i>kerek/zarıl/laazım;</i> <i>baruuñuzdor</i> <i>kerek/zarıl/laazım</i> <i>emes</i>
<i>baruusu</i> <i>kerek/zarıl/laazım</i>	<i>baruusu</i> <i>kerek/zarıl/laazım</i>	<i>barboosu</i> <i>kerek/zarıl/laazım;</i> <i>baruusu</i> <i>kerek/zarıl/laazım</i> <i>emes</i>	<i>barboosu</i> <i>kerek/zarıl/laazım;</i> <i>baruusu</i> <i>kerek/zarıl/laazım</i> <i>emes</i>

Kipin soru biçimi soru ekinin modal kelimelerden sonra getirilmesiyle yapılır: Kz. *baruwım kerek pe?*, *baruwım kañet pe?*; Kr. *baruum kerekpi?*, *baruum zarılbı?* 'gitmeli miyim?'.

Görüldüğü gibi kipin olumsuz biçiminde olumsuzluk eki kullanılabildiği gibi *emes* kelimesinin kullanıldığı da görülür.

Kip çekiminde *kerek* kelimesinin yanında Kazak Türkçesi için *ķajet* ve *tiyis* kelimeleri; Kırgız Türkçesinde ise *zarıl* ve *laazım* kelimeleri kullanılabilmektedir. Bu kelimelerden en işlek olanı *kerek* kelimesidir.

Fiile eklenen mastar eki Kazak Türkçesinde daima yuvarlak ünlü ile bağlanır. Bu ekin ardından gelen iyelik kökenli şahıs ekleri ise düz ünlü iledir. Kırgız Türkçesinde ise dudak uyumunun etkisiyle bu ekler yuvarlak ünlü iledir. Kırgız Türkçesinde mastar eki geniş ünlülerle biten fiillere kalınlık incelik uyumuna göre -*OO*; dar ünlü ve ünsüzle biten fiillere ise -*UU* biçiminde eklenmektedir.

Kazak Türkçesinde Oralbay Nurcamal, *kerek*, *tiyis* ve *ķajet* kelimeleri ile kurulan kipi *mindettilik modalılık* ‘zorunluluk kipliği’ olarak değerlendirmiştir (2007: 285). Kırgız Türkçesi gramerlerinde ise bu kiple ilgili bir bilgiye rastlanmamıştır.

Kipi kuran eklerden birinin iyelik eki olması, mastar ve iyelik eki alan fiilin bir isim tamlaması içinde olduğunu ve bu kelimenin bir tamlananı olduğunu düşündürebilir. Ancak gereklilik kipi bu bileşenlerin tamamından kurulur. Zaten *meniķ baruwım kerek* ‘gitmeliyim’ gibi örnekler olduğu gibi *men baruwım kerek* biçiminde tamlayan eki olmayan örneklere de rastlamak mümkündür.

2.1.4.8.2. İşlevleri

a) Gereklilik İşlevi

Kipin asıl işlevi gereklilik bildirmesidir. Bu gereklilik ifadesi zaruret, öneri mahiyetinde gereklilik ve karşıdakine hükmetme biçiminde ortaya çıkabilir. Kipi kuran modal kelimelerin anlam farkları vardır. İngilizce ile karşılaştıracak olursak *kerek* kelimesi ile kurulan çekimlerde anlam *have/has to* kalıbındaki anlamla denktir. Yani fiil mutlak suretle gerçekleştirilmelidir. Ancak *kerek* dışındaki kelimelerle kurulan çekim İngilizcedeki *must* ile kurulan yapı ile anlamdaştır. Yani çekimlerde belirtilen fiil gerçekleştirilebilir de gerçekleştirilmeyebilir de.

Kazak Türkçesinden Örnekler

- *Eldi sender köndirüwleriñ gerek.* (ME, 337) ‘-Halkı sizler **inandırmalısınız.**’

Jandandıruwımız gerek bul teoriyanı. (İ, 54) ‘Bu teoriyi **canlandırmalıyız.**’

- *Munday jumıstı keyinge qaldıruwğa bolmaydı, ketüwiñ gerek.* (İ, 93) ‘Böyle bir işi sonraya bırakmak olmaz. **Gitmelisin.**’

- *İneş, öziñ tüsinşi endi, meniñ erteñ ötkizetin ängimem bar. Soğan dayındaluwım gerek, osını tüsinşi.* (İ, 167) ‘İneş, bir düşünsene şimdi, yarın gerçekleşecek konuşmam. Ona **hazırlanmalıyım**, bunu düşün.’

- *İye, mezigil jaqındap qalıptı, ketüwim gerek.* (İ, 118) ‘-Evet, zaman daralıyor, **gitmeliyim.**’

Birden aytuwım gerek, olar bul kuqıqtı mağan eşteñeniñ parqına barmastan berdi. (J, 7) ‘Hemen **ifade etmeliyim** ki, onlar bu yetkiyi bana bilerek ve anlayarak vermediler.’

Barlıq ıqtımal jağdaylarğa baylanıstı bul мәsele ulttıq kupaıya retinde saqtaluwı jāne ökilder jol sapar kezinde özderin eşkimge sezdirmeui tiyis. (J, 24) ‘Her ihtimale karşı, bu mesele milli bir sır olarak tutulmalı ve temsilciler, gereğinde yolculuklarını kendilerini tanıtmadan **yapmalıdırlar.**’

Istambul endigi jerde Anatoliğa biylik jürgize almaydı, kayta oğan bağınuwı tiyis. (J, 27) ‘Artık İstanbul Anadolu’ya hâkim değil bağlı **olmak mecburiyetindedir.**’

Seniñ törağa bolmawıñ gerek. (J, 67) ‘Sen başkan **olmamalısın.**’

Munday jağdayda Istanbul ükimetin quraytın tulğalarda mindetti türde osınday sıypattar boluwı kajet. (J, 83) ‘Bu takdirde, İstanbul Hükûmeti’ni oluşturacak şahısların da mutlaka bu vasıfları **taşıması gerekir.**’

Halıktıñ esine mına jaydı da saldıñ, özimizdi dünüyenıñ biylewşisi dep sanawımız budan bılay karay jalğaspawı kerek. (J, 561) ‘Millele şunu da hatırlattım ki, kendimizi dünyanın hâkimi zannetmek gafleti, artık **devam etmemelidir.**’

Kırgız Türkçesinden Örnekler

Birok alar arzuu sezimin erkeklerden bötönçörök ayar tuta bilüüsü kerek. (C, 244) ‘Ancak onlar hissettikleri arzuyu bilhassa erkeklerden saklı **tutmalı.**’

Bul şaardan oolak bir cakka ketüüm kerek dep çeçti. (EA, 96) ‘Bu şehirden uzak bir şehre **gitmeliyim** diyerek meseleyi halletti.’

Andan soñ kubarıp, azga ünsüz turdu da özünö karap caldıragan cookerlerine buyruk berdi:

Kültegin! Teke-Baatır! Tul- Biyke! - dep öz gana atıñardan atoom kerek. (Ayköl manas-5, 22) ‘Kültekin! Teke-Baatır! Tul-Biyke! - diye kendi adlarınızla **adlandırmalıyım.**’

Baarian dayardanıp baruum kerek, kalğanın Teñir cazgan cazuu bilet. (Ayköl manas-5, 26) ‘Hepsine **hazırlanıp gitmeliyim**, gerisini Allahın yazdığı yazı bilir.’

Balamdı internatka berüüm kerek pi? (w87) ‘Çocuğumu yatılıya **vermeli miyim?**’

Fıtra nisabına koşula turçu mal-mülktün sooda üçün boluusu şart bolbogondoy ele kolunda bir cıl kalğan boluusu da kerek emes. (w88) ‘Fitre hesabına eklenmeyen mal mülkün ticaret için olması şart olmadığı gibi elinde bir yıl **kalması da gerekmez.**’

Tiş doktorga barıp darılansa bolot. Bolgonu tamakka bir nesre ötüp ketpöösü kerek. Darı, tişinen akkan kan ce başka nerseni cutup alboosu kerek. (w89) ‘Diş doktoruna gidip tedavi olsa olur. Ancak damaktan bir şey geçip **gitmemeli.** İlacı, dışından akan kanı veya başka bir şeyi **yutmamalı.**’

Kırgızistan cönündö da köptü bilüüm zarıl. (w90) ‘Kırgızistan hakkında da çok şey **bilmeliyim.**’

b) Öneri İşlevi

Kip, öneri işlevinde de kullanılabilir.

Kazak Türkçesinden Örnekler

*Sen elge bunıñ teris ekenin **tüsindirüwiñ kerek.*** (ME, 337) ‘Sen, halka bunun hata olduğunu **anlatmalısın.**’

- *Mınanıñ bası-қasında **boluwımız kerek.*** (E, 296) ‘-Bunun başında **olmalıyız.**’

*Äytewir, jañalıǵı bar мәseleni **köterüwi kerek emes pe,** eger kötere almaşa ǵılımiy eñbek dep atawǵa bolar ma onı?* (İ, 216) ‘Eninde sonunda yeni bir meselede bilgiyi **artırması gerekmez mi,** eğer bilgiyi arttıramıyorsa onu ilmi eser diye nitelendirmek doğru mudur?’

*Osı tusta sanadan orın aluwı mümkün keybir jaǵdaylardıñ tüyinin şeşüw üşin taǵı bir şındıqka **nazar awdaruwımız kerek.*** (J, 11) ‘Burada, zihinlerde yer etmiş olması ihtimali bulunan bazı kararsızlık düğümlerinin çözülmesini kolaylaştırmak için, bir gerçeği hep birlikte **gözden geçirmeliyiz.**’

*Birak biz Istambulǵa **barmawımız kerek.*** (J, 212) ‘Yalnız biz İstanbul’a **gitmemeliyiz.**’

*Osındaǵı ister sıyaqtı ol jaқтаǵı jumıstarınıñ da әlgi мақсатtı жүzege asıruwǵa **баǵıttaluwı tiyis.*** (J, 83) ‘Burada bizce olduğu gibi oradaki çalışmalarınız da bu amacın sağlanmasına **yönelmelidir.**’

Kırgız Türkçesinden Örnek

*Uyat bolbos üçün Arapça ce persce **caza bilüüñ laazım.*** (w91) ‘Ayıp olmaması için Arapça ve Farsça **yazabilmelisin.**’

c) Emir İşlevi

Kip, talimat verme mahiyetindeki emir işleviyle de kullanılabilir.

Kazak Türkçesinden Örnekler

Nureddin paşa tağayındalatın bolsa kolbaşılıktı tastap ketpey, buringısınşa halık jäne otan aldındağı mindetinizdi atqara berüwiñiz kajet. (J, 282) ‘Nurettin Paşa atanacak olursa, komutayı bırakmayarak eskisi gibi millî ve vatanî görevinize **devam etmeniz gerekmektedir.**’

Sondıktan qazırşe otbasıñızdı sol jerde qaldırıp aymaqdağı halıktı teskerüw üşin bes-on kün bolatınıñızdı otbasıñızğa, jaqındarıñızğa aytıp derew jolğa şıǵıp bir kün burın Sivaska tosınnan baruwğa tırısuwiñiz kerek. (J, 101) ‘Bu itibarla, şimdilik ailenizi her hâlde orada bırakarak, etraftaki aşiretleri teftiş için beş on gün kalacağınızı ailenize ve çevrenizdeki yakınlarınıza anlatarak, hemen yola çıkıp bir gün öncesinden Sivas’a ansızın **girmeye gayret etmelisiniz.**’

Kırgız Türkçesinden Örnek

- *Artımnan kelgile! Erte cetüübüz kerek!* (KÖ, 24) ‘Sonra sararmış fakat sessiz, kendisine bakan çerilerine buyruk verdi: - Arkamdan gelin! Erken **varmalıyız!**’

ç) Uyarı İşlevi

Kip, konuşmacının karşısındakini uyarması için de kullanılabilir.

Kazak Türkçesinden Örnek

- *Jok sen oğan köñil bölip, tereñirek zerttewiñ kerek.* (İ, 53) ‘-Hayır sen ona zaman ayırıp daha dikkatli **incelemelisin.**’

Kırgız Türkçesinden Örnek

Payda menen ziyandın kaydan kele turgandıgın bilüüñ kerek. (w92) ‘Fayda ve zararın nereden geldiğini **bilmelisin.**’

2.1.4.9. Kz. -(U)w + şahıs ekleri + kerek/tyiis + edi/bolatın, Kr. -OO/-UU + şahıs ekleri + kerek + ele

2.1.4.9.1. Yapısı

-(U)w/. -OO/-UU + iyelik kökenli şahıs ekleri + kerek yapısındaki gereklilik kipinin geçmiş zaman biçimi olan ve Türkiye Türkçesi terminolojisine göre “gereklilik kipinin hikâyesi” olarak adlandırılabilir bu kip, her iki lehçede de görülen ancak işlek olmayan gereklilik kiplerinden biridir. Yapısı, iyelik kökenli şahıs ekleri almış mastar durumundaki fiilin üzerine gelen modal kelimeler ve ek fiilin görülen geçmiş zaman biçimlerinden müteşekkildir.

Çekim tablosu aşağıdaki gibidir:

Tablo 59: Kazak Türkçesinde -(U)w + ş.e + kerek/tyiis + edi/bolatın, Kırgız Türkçesinde -OO/-UU + ş.e + kerek + ele Yapısındaki Gereklilik Kipi Çekimleri

Kazak Türkçesi			
Olumlu şekil (Bölümlü Türü)		Olumsuz şekil (Bölümsüz Türü)	
Teklik (Jekeşe)	Çokluk (Köpşe)	Teklik (Jekeşe)	Çokluk (Köpşe)
<i>baruwm kerek/tyiis edi/bolatın 'gitmeliydim, gitmem gerekti'</i>	<i>baruwmız kerek/tyiis edi/bolatın</i>	<i>barmawm kerek/tyiis edi/bolatın; baruwm kerek/tyiis emes edi 'gitmemeliydim, gitmemem gerekti'</i>	<i>barmawımız kerek/tyiis edi/bolatın; baruwmız kerek/tyiis emes edi</i>
<i>baruwıñ kerek/tyiis edi/bolatın; baruwıñız kerek/tyiis edi/bolatın</i>	<i>baruwlarıñ kerek/tyiis edi/bolatın; baruwlarıñız kerek/tyiis edi/bolatın</i>	<i>barmawıñ kerek/tyiis edi/bolatın baruwıñ kerek/tyiis emes edi; barmawıñız kerek/tyiis edi/bolatın; baruwıñız kerek/tyiis emes edi</i>	<i>barmawlarıñ kerek/tyiis edi/bolatın; baruwlarıñ kerek/tyiis emes edi; barmawlarıñız kerek/tyiis edi/bolatın; baruwlarıñız kerek/tyiis emes edi</i>
<i>baruwı kerek/tyiis</i>	<i>baruwı</i>	<i>barmawı</i>	<i>barmawı kerek/tyiis</i>

<i>edi/bolatın</i>	<i>kerek/tiyis edi/bolatın</i>	<i>kerek/tiyis edi/bolatın; baruwı kerek/tiyis emes edi</i>	<i>edi/bolatın; baruwı kerek/tiyis emes edi</i>
Kırgız Türkçesi			
Olumlu şekil (Oñ forma)		Olumsuz şekil (Ters forma)	
Teklik (Cekelik Türü)	Çokluk (Köptük Türü)	Teklik (Cekelik Türü)	Çokluk (Köptük Türü)
<i>baruum kerek ele 'gitmeliydim, gitmem gerekti'</i>	<i>baruubuz kerek ele</i>	<i>barboom kerek ele 'gitmemeliydim, gitmemem gerekti'</i>	<i>barboobuz kerek ele</i>
<i>baruuñ kerek/ kerek ele; baruuñuz kerek ele</i>	<i>baruuñor kerek ele; baruuñuzdor kerek ele</i>	<i>barbooñ kerek ele; barbooñuz kerek ele</i>	<i>barbooñor kerek ele; barbooñuzdor kerek ele</i>
<i>baruusu kerek ele</i>	<i>baruusu kerek ele</i>	<i>barboosu kerek ele</i>	<i>barboosu/barbooloru kerek ele</i>

Kipin olumsuz çekiminde Kazak Türkçesinde olumsuzluk ekinin yanında *emes* kelimesi kullanılırken Kırgız Türkçesinde *emes* kelimesi ile yapılan olumsuzluk örneği tespit edilememiştir.

Kipin soru çekimi, soru ekinin *kerek/tiyis* kelimelerinden sonra getirilmesiyle yapılır: Kz. *baruwım kerek pe edi?*; Kr. *baruum kerek bele?* 'gitmeli miydim?'

2.1.4.9.2. İşlevleri

a) Gereklilik İşlevi

Kipin işlevi gereklilik bildirmesidir. Bu kip genellikle konuşma anında gerçekleşmemiş olan ve konuşmacının kendi fikri olan gereklilik biçimindeki isteği veya geçmiş zamanda kalmış gerekliliği bildirir.

Kazak Türkçesinden Örnekler

Munday jağdayda jasalatın is-şaralar burıngı jeke siypatınan ayrılıp, mindetti türde jalpı halıktıñ birligi men özara qoldawın qamtamasız etetin bir keñes tarabınan jüzege asırılıwı kerek edi. (J, 23) 'O hâlde, yapılacak teşebbüs ve faaliyetlerin bir an önce şahsi olmak niteliğinden çıkarılması mutlaka, bütün bir

milletin birlik ve dayanışmasını sağlayacak ve temsil edecek bir heyet adına **olması gerekli idi.**'

*Negizinde men kongreske katısıp onu **başkaruwım kerek bolatın.*** (J, 54) 'Özellikle, ben mutlaka kongreye katılmalı ve onu **idare etmeliydim.**'

*Birak bular Fethi murzanıñ ükimeti tusunda tikeley Fethi murzanıñ aralasuwımen özderine partiyalarının ziyandı, köterilis pen kertartpalıkka itemeleytin siypatta ekendigi ayılğan kezde **köz jetkizip tüşinüwleri kerek emes pe edi?*** (J, 695) 'Ancak, Bunların, Fethi Bey Hükûmeti zamanında, doğrudan doğruya Fethi Bey vasıtasıyla kendilerine, partilerinin zararlı, isyan ve gericiliği kışkırtıcı bir durum ve nitelikte olduğu bildirildiği zaman olsun, gerçeği görüp anlamaları **gerekmez miydi?**'

- *Matematika, ne ädebiyet fakültetine **tüşüwim kerek edi.*** (İ, 37) 'Matematik veya edebiyat fakültesine **gitmeliydim.**'

*Aldın ala karap **tanısuwım kerek edi.*** (İ, 215) 'Daha önce **tanışmalıyım.**'

*Äwelde osılay **dewiñ kerek edi** göy.* (İ, 179) 'Bunu önceden **demeliydin.**'

*Almatıda Kırküyektiñ 9-ı küni alğaşkı 'üysizder qurultayı' **ötüwi tiyis edi.*** (w93) 'Almatıda eylül ayının 9. günü birinci evsizler kurultayı **gerçekleştirilmeliydi.**'

*Kirispeytin bolsam, maydanğa nege bardım? **Barmawım kerek edi.** Men kerek dedim, bardım.* (w94) 'Girmeyeceksem meydana neden geldim? **Gelmemeliydim.** Ben gerek dedim ve geldim.'

Kırgız Türkçesinden Örnekler

*Belimdi bekem baylap, sözsüz türdö, bul cakka **kabar berüüm kerek ele.*** (Ayköl manas, 6-229) 'Belimi sağlamca bağlayarak sessizce bu tarafa **haber vermeliydim.**'

*Alar cüzbaşını körüşkön cok. Körüş için canına **kelүүлөрү kerek ele.*** (KÖ, 198) 'Onlar kendisini görmüyorlardı. Görmeleri için yanına **gelmeleri gerekti.**'

Oluttumun dese, biylik eç kaçan munday çirgoo balanıkıday oldokson cana osol işke et-betinen ketpöösü kerek ele. (w95) ‘Eğer olgunum diyorsa, hâkimiyet asla hırçın çocuğunki gibi kötü olmaz, bu işi yüzüstü bırakıp **gitmemeliydi.**’

2.1.4.10. Kz. -(U)w + şahıs ekleri + kerek/tiyis + eken, Kr. -OO/-UU + şahıs ekleri + kerek + eken

2.1.4.10.1. Yapısı

-(U)w/. -OO/-UU + iyelik kökenli şahıs ekleri + kerek yapısındaki gereklilik kipinin sonradan fark etmeye dayalı biçimi olan ve Türkiye Türkçesi terminolojisine göre “gereklilik kipinin rivayeti” olarak adlandırılabilir olan bu kip her iki lehçede de rastlanılan ancak işlek olamayan gereklilik kiplerinden biridir. Kipin yapısından modal kelimelerden sonra ek fiilin öğrenilen geçmiş zmaan biçimi olan *eken* kelimesi gelir. Çekimde mastar ekinden sonra iyelik kökenli şahıs ekleri gelir.

Kipin çekim tablosu aşağıdaki gibidir:

Tablo 60: Kazak Türkçesinde -(U)w + ş.e + kerek/kajet + eken, Kırgız Türkçesinde -OO/-UU + ş.e + kerek/zarıl + eken Yapısındaki Gereklilik Kipi Çekimleri

Kazak Türkçesi			
Olumlu şekil (Bolımdı Türi)		Olumsuz şekil (Bolımsız Türi)	
Teklik (Jekşe)	Çokluk (Köpşe)	Teklik (Jekşe)	Çokluk (Köpşe)
<i>baruım kerek/tiyis eken</i> ‘gitmeliymişim, gitmem gerekmiş’	<i>baruımız kerek/tiyis eken</i>	<i>barmawım kerek/tiyis eken;</i> ‘gitmemeliymişim, gitmemem gerekmiş’	<i>barmawımız kerek/tiyis eken</i>
<i>baruıñ kerek/tiyis eken;</i> <i>baruıñız kerek/tiyis eken</i>	<i>barularıñ kerek/tiyis eken;</i> <i>barularıñız kerek/tiyis eken</i>	<i>barmawıñ kerek/tiyis eken;</i> <i>barmawıñız kerek/tiyis eken</i>	<i>barmawlarıñ kerek/tiyis eken;</i> <i>barmawılarıñız kerek/tiyis eken</i>
<i>baruı kerek/tiyis eken</i>	<i>baruı kerek/tiyis eken</i>	<i>barmawı kerek/tiyis eken</i>	<i>barmawı kerek/tiyis eken</i>
Kırgız Türkçesi			
Olumlu şekil (Oñ forma)		Olumsuz şekil (Ters forma)	
Teklik (Cekelik Türi)	Çokluk (Köptük Türi)	Teklik (Cekelik Türi)	Çokluk (Köptük Türi)

<i>baruum kerek eken</i> 'gitmeliymişim, gitmem gerekmiş'	<i>baruubuz kerek eken</i>	<i>barboom kerek eken</i> 'gitmemeliymişim, gitmemem gerekmiş'	<i>barboobuz kerek eken</i>
<i>baruuñ kerek eken;</i> <i>baruuñuz kerek eken</i>	<i>baruuñor kerek eken;</i> <i>baruuñuzdor kerek eken</i>	<i>barbooñ kerek eken;</i> <i>barbooñuz kerek eken</i>	<i>barbooñor kerek eken;</i> <i>barbooñuzdor kerek eken</i>
<i>baruusu kerek eken</i>	<i>baruusu kerek eken</i>	<i>barboosu kerek eken</i>	<i>barboosu kerek eken</i>

Kipin soru biçimi, soru ekinin *eken* ek fiilin öğrenilen geçmiş zaman biçiminden önce getirilmesiyle yapılır: Kz. *baruwım kerek pe eken?*; Kr. *baruum kerekpi eken?* 'gitmeli miymişim?'

Kipin çekiminde Kazak Türkçesinde *tiyis* kelimesinin kullanılmasına rağmen bu kelimenin karşılığı olan *tiyiş* kelimesinin Kırgız Türkçesinde kullanıldığına rastlanmamıştır.

Bu kipe dair örnekler Kazak Türkçesi edebî metinlerinde vardır. Ancak Kırgız Türkçesinde yapılan taramalarda bu kipin örneğine rastlanmamıştır. Kırgız Türkçesi örnekleri Genel Ağ taramasından elde edilmiştir.

2.1.4.10.2. İşlevleri

a) Gereklilik İşlevi

Kipin temel işlevi gereklilik bildirmesidir. Bu gereklilik ifadesi genellikle yaşanan bir tecrübe neticesinde ortaya çıkan gerekliliktir. Bu ifade daha çok sonradan fark edilen gereklilik ifadesidir.

Kazak Türkçesinden Örnekler

Joq Belgigulovdıñ bir kemşiligi bar eken: galım bolğan soñ bul da birdemeler jazuwı kerek eken. (İ, 283) 'Hayır, Belgigulov'un bir hatası varmış: Âlim olduktan sonra bir şeyler yazmalıymış.'

Äyel - Kazır keledi.

Otağası - Senimen qosa nege kelmedi?

*Äyel - Ol aldıman küzettegilerge **habarlawı kerek eken** goy. (Kar Köşkini Piyesi, 25) ‘Kadın - Şimdi geliyor. Ev sahibi - Seninle neden gelmedi? Kadın - O, öncelikle bekçilere **söylemeliymiş.**’*

*Biz Ewraziyalık odakka kirgen Kazakstan tağdırın dälirek aytkanda täwelsizdik tağdırın qalay elestetemiz? Elestetpey aq köz aldımızdağı Evroodakka kirgen elderge **karawımız kerek eken.** (w96) ‘Biz Avrasya birliğine giren Kazakistan’ın kaderini net biçimde konuşurken bağımsız yaşamı nasıl canlandıracağız? Canlandırmadan önce gözümüzün önündeki Avrupa birliğine giren ülkelere **bakmalıyız.**’*

*Bir kisi-kaq jarılğan eki tağdır. Qalaysa? Zamanğa da koğamğa da keyisti ı sıra turıp, eñ äweli öz basımdağı erekşe aħwaldıñ män-mağna, bolmıs-bitimin **anıqtap aluwım kerek eken.** (Muhtar Mağawın, Jarmaq 21-22) ‘Bir kişi, tam ortasından ikiye ayrılan kaderdir. Nasıl? Zamana da topluma da kırıgın durup, öncelikle kendi başımdaki hususi durumun anlamını, olmuş bitmişliğini **açıklayabilmeliymişim**’*

*Kümänsiz... Anıq... Tötenşe bir şeşimge toqtadım. Senimen **jüzdewim, kelisuwim kerek eken** (Muhtar Mağawın, Jarmaq 67) ‘Şüphesiz, açık. Fevkalade bir çözüm buldum. Seninle **görüşmem, anlaşmam gerekiyormuş.**’*

*Amal tapqam joq, bayız tapqanday edim. İt jemedede, önimsiz aşuw, nätiyjesiz äreket üstinde **ölip ketpewim kerek eken.** (Muhtar Mağawın, Jarmaq 128) ‘Çözüm bulamadım ancak sakinleşir gibiydim. Alçak, verimsiz, sonuçsuz bir iş üstüneyken **ölmeliymişim.**’*

*Endeşe bunday avtokölikter Reseyde Kazakstanğa qarağanda 70 payızğa deyin **arzan boluwı tiyis eken.** (w97) ‘Öyleyse bunun gibi araçlar Rusya’da Kazakistan’a göre % 70 daha **ucuz olmalıymış.**’*

Kırgız Türkçesinden Örnekler

*Körsö ooz çalkandan kiyin tiş pastası menen tişterdi cuuganga bolot eken. Birok pastanın damı tamakka **ötüp ketpöösü kerek eken.** (w98) ‘Meğer ağız*

çalkalandıktan sonra dişlerin diş macunu ile yıkanması uygunmuş. Ancak macunun tadının gırtlığa **gitmemesi gerekiyormuş**

*Antkeni adam balası aldına bir maksat koyup, oşonu bölük-bölüğü menen atkaruuga umtulup **önügüp-ösüp turuusu kerek eken.*** (w99) ‘Çünkü insanoğlu önüne bir amaç koyup, onu parça parça gerçekleştirmeye uğraşmalı, sürekli **geliştirmeliymiş.**’

*Bara-bara tüşündüm, biz aytıp, cetkirügö araket kılıp öz mildetibizdi gana **atkara berüübüz kerek eken.*** (w100) ‘Yavaş yavaş anladım, biz söyleyip, gerçekleştirmeye çalışıp, kendi üzerimize düşen vazifeyi **yerine getirmeliyiz.**’

*Negizi genderek medya-klubdun birinci oturumu atalıp, aga jurnalistter **katişuusu kerek eken.*** (w101) ‘Aslında medya kulübünün birinci oturumu cinsiyet olarak adlandırılmalı ve ona gazeteciler **katılmalıymiş.**’

b) Küçümseme, Alay

Kipin bir diğer işlevi küçümseme, alay bildirmesidir. Kipin bu işlevi *eken* biçim biriminden kaynaklanmaktadır. Türkiye Türkçesinde de kipin bu işlevine rastlamak mümkündür. *İşimi bana öğretiyor, bunu böyle yapmalıyım* cümlesinde bir gereklilik ifadesinden ziyade istihza anlamı vardır. Kipin bu işlevine Kazak Türkçesinde bir örnekte rastlanmıştır

Örnek

*Halıfatti soñğı mümkindigizden ayrılğanşa qorğawğa mindetti ekenbiz... Halıfatti joyuw üşin jasalıp jatқан jasırın äreketterdi **joyuwımız kerek eken.*** ‘Hilafeti, elimizden gitmesine hiçbir imkân kalmayacak şekilde korumakla görevliymişiz... Onu kaldırmak için girişilen gizli tertipler başarısızlığa **uğratılmalıymiş...**’ (J, 650)

2.1.4.11. Kr. -(I)ş + *kerek/zarıl/ilazım*

2.1.4.11.1. Yapısı

Yalnızca Kırgız Türkçesinde bulunan bu fiil çekimi, bu lehçedeki asli gereklilik kiplerinden birisidir. Bu kipin iyelik kökenli şahıs ekleriyle çekimlenmiş biçimi de vardır. Ancak bu kipte şahıs bildiren bir ek yoktur. Master biçimindeki fiile gelen modal kelimelerle kurulur. Bu kipin yalnızca üçüncü teklik şahısı vardır.

Kipin çekim tablosu aşağıdaki gibidir:

Tablo 61: Kırgız Türkçesinde -(I)ş + *kerek/zarıl/ilazım* Yapısındaki Gereklilik Kipi Çekimi

Kırgız Türkçesi		
Olumlu şekil (Oñ forma)		Olumsuz şekil (Ters forma)
Teklik (Cekelik Türü)		Teklik (Cekelik Türü)
3. şahıs	<i>barış kerek/zarıl/ilazım</i> 'gitmeli, gitmek gerek'	<i>barbaş kerek/zarıl/ilazım</i> 'gitmemeli, gitmemek gerek'

Kipin soru biçimi, soru ekinin *kerek/zarıl/ilazım* kelimelerinden sonra gelmesiyle yapılır: *barış kerekpi?*, *barış zarılbı?* 'gitmeli mi?'.
Taramalarda kipin olumsuzluğun *cok* kelimesi ile de yapıldığına dair bir örnek tespit edilmiştir: '*Biliş kerek cok, ugat uşu hanzu dagı kelet.*' (B, 245)
"Bilmek gerekmez, o Hanzu duyar ve gelir."

Kipin yapısında -ş eki bir isim-fiil ekidir ve hareketin adını ve sürecini gösterir (Davletov-Kudaybergenov 1980: 194).

2.1.4.11.2. İşlevleri

a) Gereklilik İşlevi

Kipin temel işlevi gereklilik bildirmektir. Şahıs ifadesi olmadığı için bu kipin öznesi yer yer gizli özne olabilmektedir.

Örnekler

- *Çın etiyat boluş kerek.* (B, 44) ‘Doğru, **ihtiyatlı olmak gerek.**’

- *Cañı keldi bek, dedi Baytikke karap, bir eşik-tördü körsötüp, müsülman katarı könülün **alıp koyuş ilazım okşoyt...*** (B, 70) ‘Yeni geldi bey, dedi Baytik’e bakarak; baş köşeyi gösterip Müslüman kervanının **gönlünü almalı,** gibi.’

*Tutumdaşpız go biz, Kökarttı aşsak barabız, tezinen kat coldop, işeniçtüü adam **çaptırış zarıl.*** (B, 99) ‘Biz bir bütünüz, Kökart’ı aşarsak gideriz, acilen mektup yollayıp, güvenilir bir adam **göndermek gerekir.**’

- *Keregi çok dedi Şabdan, cakşı köñül bolso, el cagina **kömök kılış ilazım, tandaganı ökümdarı bolsun, baarı tınçıyt oşondo deymiz.*** (B, 137) ‘Gereği yok, dedi Şabdan, iyi niyetli ise, halka **yardım etmek gerek,** seçtiği hükümdarı olsun, hepsi orada sükûnet içinde deriz.’

- *Emi oşo kararılıp alıngandı mıyzam çenemine ılayıktaş, eki cak makul boluşkan, eki cak kol koyuşkan bir şartnama **casap koyuş zarıl.*** (B, 168) ‘Şimdi bu baş eğdirilip alınan için kanun normlarına uygun, iki tarafın da anlaşığı, iki tarafında imzaladığı bir şartname **hazırlamak gerekir.**’

Biliş kerek çok, ugat uşu Hanzu dagı kelet. (B, 245) ‘**Bilmek gerekmez,** o Hanzu duyar ve gelir.’

Ne deş kerek?! (B, 45) ‘Ne **demeli?**’

*Mından arı da karaçeçekey uulunan bölök eç bir can **tuybaş kerek.*** (C, 101) ‘Bundan sonra da göz bebeği gibi gördüğü oğlundan başkası da **duymamalı.**’

İçiş kerek, ceş kerek dep köp aytkan, / Bütün öldü. (KT, 195) ‘**İçmeli, yemeli** diye çokça söyleyen bugün öldü.’

b) İhtimal İşlevi

Kip, *bol-* fiili ile çekimlenince ihtimal anlamı verebilmektedir. Bu işleve dair iki örnek tespit edilebilmiştir.

Örnekler

*Tseylondo töö kuştör **boluş gerek**, ayerde bolbogondo kayerde bolmok.* (EKT, 6) ‘Ceylon’da deve kuşları **olmalı**, orada olmayacak da nerede olacak.’

- *Pay-pay, anda munday biykeçterdin kanında mansapkorluktun özdörö bilmegen ugutu bar **boluş gerek** dedi.* (EA, 264) ‘- Vah vah, o zaman böyle kızların kanında makam düşkünlüğünün kendilerinin bilmediği kalıntısı **olmalı**, dedi.’

c) Temenni İşlevi

Kip, temenni bildirmek için de kullanılabilir.

Örnek

- *Köl şor eken, içilbeyt ko?!*

Şabdan:

- *Bulganıp kalat, akırı sasıp ketet, teñir özü taza caratkan, **taza tutuş gerek.*** (B, 13) ‘- Göl tuzlu, içilmez ki?! Şabdan: Bulanıyor, sonunda da pis kokuyor, Allah temiz yaratmış, **temiz tutmak gerek.**’

ç) Nasihat İşlevi

Kip, konuşmacı karşısındakine nasihat vermek istediğinde de kullanılabilir.

Örnekler

*Mına, öz bukarasın **korgoş kerekpi** cokpu?! (B, 114) ‘İşte kendi tebaasını **korumak gerekir** mi gerekmez mi?’*

*Mına kördünbü, **çıdaş gerek**, çıdamkay bol dep maga nasaat ayttıñ.* (C, 245) ‘İşte gördün mü, **dayanmak gerek**, dayanıklı ol diye bana nasihat verdin.’

*Birok, kiyinçereek: - Cetim kişi cakşı **okuş gerek** dep eskertet.* (EA, 18) ‘Ancak biraz sonra - Yetim kişinin daha iyi **okuması gerekli** diye hatırlatıyor.’

*Erkektin öydö-tömönü köp bolot, oşonu keçire bil, erdi da erdey **urunuş gerek** degen enesinin sözü esine kılt etti.* (EA, 221) ‘Erkeğin olur olmaz işleri çok

olur, bunu affetmeyi bil, erkeğe de erkekliğini **hissettirmek gerek** diye annesinin sözü aklına geldi.’

d) Tembih İşlevi

Kip, tembih işleviyle de kullanılabilir.

Örnekler

Birok ar bir konkrettü şarttı eske alış gerek da. (EA, 216) ‘Ancak her bir belirli şartı **göz önünde bulundurmak gerek.**’

Tolgoonj kelgen mezgilden tartıp, tuura ceti küngö çeyin seni eç kim körböş gerek. (C, 295) ‘Sancın geldiği zamandan başlayarak bu yedi gün boyunca seni hiç kimse **görmemeli.**’

e) Dilek İşlevi

Kip, dilek anlamı da verebilir.

Örnekler

Kepke kayra baştooçu boldu general:

- *El için tınçıtış için, ıya, tınçışbagandı tınçıtış gerek ko deym, Şabi?* (B, 137) ‘Söze tekrar başlayacaktı general: - Memleketin içini sükunete erdirmek için, evet, sakın olmayanları **sükunete erdirmek lazım** diyorum, Şabi?’

Mınday kütçü coonu ceñiş için nanıbiz da, ogubuz da mol boluş gerek. (EKT, 31) ‘Böyle güçlü bir düşmanı yenmek için ekmeğimiz de okumuz da **çok olmalı.**’

2.1.4.12. Kr. -(I)ş + gerek/zarıl/ + ele/bolçu/boldu

2.1.4.12.1. Yapısı

-(I)ş + gerek/zarıl/ biçimindeki gereklilik kipinin geçmiş zaman biçimi olan bu yapı Kırgız Türkçesindeki gereklilik kiplerinden biridir. Kipte gereklilik bildiren modal kelimelerden sonra ek fiilin görülen geçmiş zaman biçimi olan

ele/boldu/bolçu fiilleri getirilir. Türkiye Türkçesinde “gereklilik kipinin hikâyesi” olarak adlandırılabilen bu kipin yalnızca üçüncü teklik şahıs çekimi vardır.

Çekim tablosu aşağıdaki gibidir:

Tablo 62: Kırgız Türkçesinde -(I)ş + *kerek/zarıl*/ + *ele/bolçu/boldu* Yapısındaki Gereklilik Kipi Çekimi

Kırgız Türkçesi		
Olumlu şekil (Oñ forma)		Olumsuz şekil (Ters forma)
Teklik (Cekelik Türü)		Teklik (Cekelik Türü)
3. şahıs	<i>barış kerek/zarıl ele/boldu/bolçu</i> ‘gitmeliydi, gitmek gerekti’	<i>barbaş kerek/zarıl ele/boldu/bolçu</i> ‘gitmemeliydi, gitmemek gerekti’

Kipin soru biçimi yalnızca *ele* ile kurulmaktadır. Soru eki *ele* kelimesinden önce gelir: *barış kerek bele?* ‘gitmeli miydi?’. Bu soru biçimi daha çok cevap beklenmeyen bir soru kalıbıdır. Geçmişte yapılmaması gereken ancak yapılan bir kılışı muhataba sormak için bu soru biçimi kullanılabilir.

2.1.4.12.2. İşlevleri

a) Gereklilik İşlevi

Kipin bildirdiği gereklilik ifadesi, genellikle geçmiş zaman düzleminde kalmış ve gerçekleşmemiş gerekliliği veya geçmişte başlayan hâlen devam eden gerekliliği aktaran bir gereklilik ifadesidir.

Örnekler

Nemene kılış kerek ele anı?! (B, 49) ‘Ne yapmalıydı onu.’

A ceti ata köptüğünö, cakşı boluş kerek ele bolso el taşın bizge beret dep işenet. (B, 337) ‘İşte ecdadın çokluğuna, iyi olmak gerek idiyse halk taşını bize verir diye inandı.’

Karmap öltürüş zarıl bele. (B, 177) ‘Esir edip öldürmeli miydi?’

Podlets (mümkün podlyuga deş gerek bele, tildin tuura, katalığı menen Dıykanbektin işi çok bolçu.) (EA, 178) ‘Alçak (alçaklık yapmış olması mümkün olan kişiye **söylemek gerekir miydi**, söylediğin doğru, yanlışlık ile Dıykanbek’in işi olmaz.)’

Munu casaş için uzun bir carım aylanış kılıp kıtaylardan köbürök col basış gerek bolçu. (KÖ, 329) ‘Bunu yapmak için büyük bir kavis çizmek ve Çinlilerden daha çok **yol almak gerekiyordu.**’

b) Öneri İşlevi

Kip, öneri işleviyle de kullanılabilir.

Örnekler

- *İ? Catıp beriş gerek bele?! İya, ölüp ele beriş abzel bele?* (B, 372) ‘Ee, **yatıvermeli miydi?** Yoksa ölmek daha mı güzeldi?’

Birok oçoktun otun öçürüp taştap, basıp ketmek bele. Cerden kördön bolso da otun kamdap berip, anan ketiş gerek boldu... (EKT, 63) ‘Ancak ocağın ateşini söndürüp basıp gidecek miydi? Yerden de olsa odun toplayıp ondan sonra **gitmeliydi.**’

Attar kaamtına könüp ketkiçe oşentiş gerek boldu. (EKT, 96) ‘Atlar hamutlarına alışıncaya kadar **böyle yapmak gerekiyordu.**’

Kıtayda azırkı tukumdu kulatıp, bizdin tukumdu takka alıp kelse bul öñdii tüñçılar taptakır bolboy turganın aga tüşündürüş zarıl. (KÖ, 151) ‘Çin’de şimdiki aileyi yıkıp bizim ailemizi kağan yaparsa bir daha böyle çayı görmeyeceğini ona **anlatmalı.**’

İnisinin karamagındağı kıtay asker başçılarının birin öltürgön kızga bir sabak beriş gerek ele. (KÖ, 241) ‘Kardeşinin maiyetindeki Çinli subaylardan birini öldüren bu kıza bir **ders vermek gerekiyordu.**’

2.1.4.13. Kr. *-(I)ş + kerek + eken*

2.1.4.13.1. Yapısı

-(I)ş + kerek yapısındaki gereklilik kipinin sonradan fark etmeye veya başkasından duymaya dayalı anlatımı olan bu yapı, Kırgız Türkçesindeki gereklilik kiplerinden biridir. Kipin yapısı mastar eki, gereklilik bildiren modal kelime ve ek fiilin öğrenilen geçmiş zaman biçimi olan *eken* kelimesinden müteşekkildir. Türkiye Türkçesinde “gereklilik kipinin rivayeti” olarak adlandırılabilen bu kip çok işlek değildir. Örnekler Genel Ağ ortamından elde edilmiştir.

Bu kipin de yalnız üçüncü teklik şahsı vardır. Çekim tablosu aşağıdaki gibidir:

Tablo 63: Kırgız Türkçesinde *-(I)ş + kerek + eken* Yapısındaki Gereklilik Kipi Çekimi

Kırgız Türkçesi		
Olumlu şekil (Oñ forma)		Olumsuz şekil (Ters forma)
Teklik (Cekelik Türü)		Teklik (Cekelik Türü)
3. şahıs	<i>barış kerek eken</i> 'gitmeliymiş, girmek gerekmiş'	<i>barbaş kerek eken</i> 'gitmemeliymiş, gitmemek gerekmiş'

Kipin soru biçimi soru ekinin *eken* ek fiilin öğrenilen geçmiş zamanından önce getirilmesiyle yapılır: *barış kerek beken?* (*beken* < *bı + eken*) 'gitmeli miymiş?'

Bu kipin basit çekiminde kullanılan *ılaşım ve zarıl* kelimelerinin bu çekimde kullanılmadığı görülmüştür.

2.1.4.13.2. İşlevleri

a) Gereklilik İşlevi

Kipin bildirdiği gereklilik ifadesi sonradan fark edilen veya başkasından duyulan gereklilik ifadesidir.

Örnekler

*Köp cerge **barış gerek eken**, tanış salıŷıŷ gerek eken. Taanıŷtarın özgöçö deputat taanıŷtarın köp boılıŷu gerek eken.* (w102) ‘Çok yere **gitmeliymiş**, başkalarıyla tanışmalıymişsin. Tanıdıklarının, özellikle de milletvekili tanıdıklarının çok olması gerekirmiş.’

*Carım cıl boyu taptaldım ele. Psikologiyalık caktan **dayardık körüş gerek eken.*** (w103) ‘Yarım yıl boyunca antrenman yaptım. Ruhsal olarak da **hazırlanmak gerekirmiş.**’

*Toy bolboy kalsa restorandın administratoruna 1 ay murun **aytıŷ gerek eken.*** (w104) ‘Düğün olmayacaksa 1 ay önceden restoranın yönetimine **haber vermek gerekirmiş.**’

*Körsö ŷayloo kününö çeyin byulletendi eç kim **körböŷ gerek eken.*** (w105) ‘Meğer seçim gününe kadar oy pusulasını kimse **görmemeliymiş.**’

*Deputattar ele kural **alıŷ gerek beken.** Azır bizdin ömürübüz dele korkunuçta bolup kaldı.* (w106) ‘Milletvekilleri **silahlanmalı mıymış?** ŷimdi korku içinde yaşıyoruz.’

2.1.4.14. Kr. *-(I)ŷ + ŷahıs ekleri + gerek/zarıl/ilazım*

2.1.4.14.1. Yapısı

Kırgız Türkçesinin en işlek ve ŷahıs ifadeli gereklilik kipi bu kiptir. Kipteki ŷahıs kavramını mastar durumundaki fiile eklenen iyelik kökenli ŷahıs ekleri vermektedir. Bu kipin Kırgız Türkçesindeki *-(I)ŷ + gerek/zarıl/ilazım* yapısındaki gereklilik kipinden farkı ŷahıs ekleri barındırmasıdır.

Bu kipte de temel kelime *kerek* kelimesidir. Diğerkelimeseler bu kelime kadar işlek değildir.

Çekim tablosu aŷağıdaki gibidir:

Tablo 64: Kırgız Türkçesinde -(I)ş + ş.e + kerek/zarıl/ilazım Yapısındaki Gereklilik Kipi Çekimi

Kırgız Türkçesi			
Olumlu şekil (Oñ forma)		Olumsuz şekil (Ters forma)	
Teklik (Cekelik Türü)	Çokluk (Köptük Türü)	Teklik (Cekelik Türü)	Çokluk (Köptük Türü)
<i>barışım</i> <i>kerek/zarıl/ilazım</i> 'gitmeliyim, gitmem gerek'	<i>barışımız</i> <i>kerek/zarıl/ilazım</i>	<i>barbaşıım</i> <i>kerek/zarıl/ilazım;</i> <i>barışım</i> <i>kerek/zarıl/ilazım</i> <i>emes</i> 'gitmemeliyim, gitmemem gerek'	<i>barbaşıımız</i> <i>kerek/zarıl/ilazım;</i> <i>barışımız</i> <i>kerek/zarıl/ilazım</i> <i>emes</i>
<i>barışın</i> <i>kerek/zarıl/ilazım;</i> <i>barışınız</i> <i>kerek/zarıl/ilazım</i>	<i>barışınar</i> <i>kerek/zarıl/ilazım;</i> <i>barışınızdar</i> <i>kerek/zarıl/ilazım</i>	<i>barbaşıın</i> <i>kerek/zarıl/ilazım;</i> <i>barışın</i> <i>kerek/zarıl/ilazım</i> <i>emes;</i> <i>barbaşıınız</i> <i>kerek/zarıl/ilazım;</i> <i>barışınız</i> <i>kerek/zarıl/ilazım</i> <i>emes</i>	<i>barbaşıınar</i> <i>kerek/zarıl/ilazım;</i> <i>barışınar</i> <i>kerek/zarıl/ilazım</i> <i>emes;</i> <i>barbaşıınızdar</i> <i>kerek/zarıl/ilazım;</i> <i>barışınızdar</i> <i>kerek/zarıl/ilazım</i> <i>emes</i>
<i>barışı</i> <i>kerek/zarıl/ilazım</i>	<i>barışı</i> <i>kerek/zarıl/ilazım</i>	<i>barbaşı</i> <i>kerek/zarıl/ilazım;</i> <i>barışı</i> <i>kerek/zarıl/ilazım</i> <i>emes</i>	<i>barbaşı</i> <i>kerek/zarıl/ilazım;</i> <i>barışı</i> <i>kerek/zarıl/ilazım</i>

Kipin soru biçimi soru ekinin modal kelimelerden sonra getirilmesiyle yapılır: *barışım kerekpi?*, *barışım zarılbı?* 'gitmeli miyim?'

2.1.4.14.2. İşlevleri

a) Gereklilik İşlevi

Kipin temel işlevi gereklilik bildirmesidir. Bu gereklilik ifadesi emir, öneri, tavsiye, gereklilik biçimlerinde tezahür edebilir.

Örnekler

Siz munu açık bilip iş kılışınız gerek, aytıp koyoyun. (B, 54) ‘Sizi bunu açıkça bilip ona göre **hareket etmelisiniz**, söyleyeyim.’

- *Anda ele Beecinge cönöşüm kerekpi?* (C, 192) ‘- Öyleyse Pekin’e **gitmek gerekir mi?**’

Dıykanbek bul okuyalardan kiyin ‘bıyl instituttu bütöm, bütgönçö biröögö üylönüp alışım gerek’ dep kadimkidey oylono baştadı. (EA, 51) ‘Dıykanbek bu hikâyelerden sonra bu yıl enstitüyü bitireceğim, bitirene kadar biriyle **evlenmeliyim** diye eskisi gibi düşünmeye başladı.’

Men dagı kandidat bolup koyuşum gerek. (EA, 341) ‘Ben de **bilim doktoru olmalıyım.**’

- *Kagandı uulagan kim bolso da caa menen muuntulbayt. Anın başı alınışı ce cebe menen kökürögü telinişi gerek.* (KÖ, 26) ‘Kağan’ı ağılayan kim olursa olsun yay kirişi ile öldürülmez. Onun başını kılıçla başını uçurtmalı yahut okla göğsünü **delmeli.**’

- *Eki kagan kantip birigişet? Biri ekinçisine baş iyişi zarıl.* (KÖ, 71) ‘- İki kağan nasıl birlesir? Biri ötekinin buyruğuna **girmek gerek.**’

Men aga col berbeşim gerek! Oh, uşunçalık çarçadım oylordon. (w107) ‘Ben ona **mani olmamalıyım.** Of, bu düşüncelerden yoruldum.’

b) Uyarı İşlevi

Kip, uyarı işleviyle de kullanılabilir.

Örnekler

Biz anıgın bilişibiz gerek, biz kalıpsız. (B, 35) ‘Biz doğrusunu **bilmeliyiz**, biz tarafsızız.’

- *Co-o, ulaga bolup kalat ko, kadırluu adam törgö ötüşü ulazım go... bizdin salt dep kaldı.* (B, 145) ‘Yoo, orası eşik yanı, kadri çok olan adamın baş köşeye **geçmesi gerekir.** bizim adet... dedi.’

- *Emi ne deybiz dep mançirkadı, munu kim aşırat cüzögö, oylonuş kerek, akılga diykan kösöm boluşu ılam, kadırdan adam **baş boluşu ılam**.* (B, 185) ‘- Şimdi ne diyoruz, diye kabardı birisi; bunu kim gerçekleştirecek, fikir danışmak için çiftçinin rehber olması gerekir, hürmet gösterilen birinin **öncülük etmesi gerekir.**’

- *Şaardın borborunan üç kömüt üy boşop çatıptır. Siler oşonu eelep **kalışınar kerek**. Ökmöt eki baş kişige üy kömöttü bere koybos dep sözün bütürdü.* (EA, 385) ‘Şehir merkezinde üç odalı bir ev boşalmış. Siz ona sahip **çıkmalısınız**. Hükûmet iki kişiye üç odayı vermez diyerek sözünü bitirdi.’

c) Emir İşlevi

Kip, direktif, emir işlevleriyle de kullanılabilir.

Örnekler

*Kana urmatı uluk, emne kılalım, dep batına söylödü, cerdi **boşotuşubuz kerek** ko, azır buyruk bolso azır bulardı koyço aydap, te Kordoydon narı kuuragan çölgö kamap salalım, meyli birinin etin biri cep, oşol cakta közdön dalda çok boluşsun.* (B, 211) ‘Hadi hürmeti büyük, ne yapacağız diye cesurca söyledi, yeri **boşaltmalıyız**, şimdi emir gelse bunları hemen koyun gibi sürüp, ta Kordoy’dan beri kurumuş olan çöle kapatacağız, isterse birbirlerinin etini yesinler, işte o zaman kaybolup gitsinler.’

*Oşentip karusel selkinçeki karap turganda atası koy, cönöylü, dedi neftibazarga keçigib kalamız, kün batkıça boçkelerge cer may koyup alıp, **colgo çıkışımız kerek**.* (EKT, 26) ‘Böyle fuar alanındaki salınacağı izlerken babası bırak, gidelim, dedi, petrol pazarına geç kalıyoruz, güneş batana kadar fiçılara petrol koyup **yola çıkmalıyız.**’

- *Cardamçı bolso maga emne? Men dağı murunraak kelip mağa tamak alıp kel dedim ele. Tamak daroo **kelişi kerek**. Tüşündüñbü?* (KÖ, 281) ‘- Yaverse bana ne! Ben daha önce gelip yemek ısmarladım. Bu yemek hemen **gelecek**, anladın mı?’

ç) Nasihat İşlevi

Kip, karşıdakine nasihat vermek istendiğinde de kullanılabilir.

Örnekler

Uçu birgeler oylogon nike aylası çok ele, ansız ele keptin ıyık uçugun çyıratıp körö berişibiz ilazım. (B, 182) ‘Sonunu birilerinin düşündüğü nikâh hilesi artık yok, o olmadan sözün kutsal **ucunu bükmeliyiz.**’

Maani uşul ki, el içi al türkün, adam ar başka, birook curt agası üçün biröö cakin, biröö alıs, biröö öz, biröö cat delinişi kerek emes. (B, 280) ‘Mana şu ki halkın içi başka başkadır, insanlar türlü türüdür, ancak yurt ağası için biri yakın, biri uzak, biri öz biri yabancı **dememelidir.**’

2.1.4.15. Kr. -(I)ş + şahıs ekleri + kerek/zarıl/ilazım + ele/bolçu

2.1.4.15.1. Yapısı

Kırgız Türkçesinde kullanılan ve -(I)ş + iyelik kökenli şahıs ekleri + kerek/zarıl/ilazım yapısındaki gereklilik kipinin geçmiş zaman düzleminde kalmış şekli olan bu yapı Türkiye Türkçesindeki klasik adlandırmaya göre “gereklilik kipinin hikâyesi” olarak adlandırılabilir. Kipin yapısı iyelik kökenli şahıs ekleri almış master hâlindeki fiil, gereklilik bildiren modal kelimeler ve ek fiilin görülen geçmiş zaman biçimi olan *ele/bolçu* kelimelerinden müteşekkildir. Çok işlek bir kip olmamakla birlikte bu kip kullanılan gereklilik kiplerinden biridir.

Çekim tablosu aşağıdaki gibidir:

Tablo 65: Kırgız Türkçesinde-(I)ş + ş.e + kerek/zarıl/ilazım + ele/bolçu Yapısındaki Gereklilik Kipi Çekimi

Kırgız Türkçesi			
Olumlu şekil (Oñ forma)		Olumsuz şekil (Ters forma)	
Teklik (Cekelik Türü)	Çokluk (Köptük Türü)	Teklik (Cekelik Türü)	Çokluk (Köptük Türü)
<i>barışım</i> <i>kerek/ilazım/zarıl</i> <i>ele/bolçu</i> ‘gitmeliydim, gitmem gerekti’	<i>barışibiz</i> <i>kerek/ilazım</i> <i>/zarıl ele/bolçu</i>	<i>barbaşım</i> <i>kerek/ilazım/zarıl</i> <i>ele/bolçu;</i> ‘gitmemeliydim, gitmemem gerekti’	<i>barbaşibiz</i> <i>kerek/ilazım/z</i> <i>arıl ele/bolçu</i>
<i>barışın</i> <i>kerek/ilazım/zarıl</i>	<i>barışınar</i> <i>kerek/ilazım</i>	<i>barbaşın</i> <i>kerek/ilazım/zarıl</i>	<i>barbaşınar</i> <i>kerek/ilazım/z</i>

<i>ele/bolçu</i>	<i>/zarıl ele/bolçu</i>	<i>ele/bolçu</i>	<i>arıl ele/bolçu</i>
<i>barışınız kerek/ilazım/zarıl ele/bolçu</i>	<i>barışınızdar kerek/ilazım /zarıl ele/bolçu</i>	<i>barbaşıınız kerek/ilazım/zarıl ele/bolçu</i>	<i>barbaşıınızdar kerek/ilazım/z arıl ele/bolçu</i>
<i>barışı kerek/ilazım/zarıl ele/bolçu</i>	<i>barışı kerek/ilazım /zarıl ele/bolçu</i>	<i>barbaşı kerek/ilazım/zarıl ele/bolçu</i>	<i>barbaşı kerek/ilazım/z arıl ele/bolçu</i>

Kipin soru biçimi soru ekinin *ele* ek fiilin görülen geçmiş zamanından önce getirilmesiyle yapılır: *barışım kerek bele? barışım (ı)laazım bele?* (bele<b1 + ele) ‘gitmeli miydim?’

2.1.4.15.2. İşlevleri

a) Gereklilik İşlevi

Bu gereklilik kipi, oluş, durum veya kılışı geçmişe aktararak anlatır. Bu ifadenin bildirdiği oluş, durum veya kılış, gerçekleşmiş yahut gerçekleşmemiş olabilir.

Örnekler

Sen, ıras, ötö kadirman adamıbzısın, munu tüşünüşüñ ilazım ele. (B, 203)
‘Sen, doğru, çok kıymetli adamımsın, bunu **anlaman gerekirdi.**’

Nemene?! Seni çaçındı kesip kordoso, ıya, calınışñ kerek bele? (B, 264)
‘Nasıl? Seni saçını kesip hor gördüğünde **yalvarman gerekir miydi?**’

Men cakşı taanıgan adamdardın arasında terrorister cok. Caran katarı maga kelgen telefon çaluular tuuraluu otçet berbeşim kerek ele. (w108) ‘Benim iyi tanıdığım adamlar arasında terörist yok. Arkadaş topluluğundan bana gelen telefonlar hakkında rapor **vermemeliydim.**’

- *Cıyrma kese içtim. Cıyrma colu ölüşüm kerek ele. Birok bir colu da ölgöngö okşobodum!... dedi.* (KÖ, 35) ‘Yirmi çamçak içtim. Yirmi defa **ölmem gerek.** Bir yol ölmeğe benzemez.’

*Baştıktın içinde bir dalay akça bar eken. Al akçaga elden murda özü menen atardı **toyguzuşu gerek bolçu.*** (KÖ, 203) ‘Kesenin içinde epey akça vardı. Bunlarla her şeyden önce kendisini ve atları **doyurmak gerekti.**’

*Munu İçing Katun menen Şen-Kiñe suraş gerek. Mınçalık açkaçılıktan kiyin biz katın-baldarıbiz menen Kutayga cügübüzdü **artışız gerek ele.*** (KÖ, 325) ‘- Bunu İçing Katun’la Sen-king’e sormalı. Bu kadar açlık çektikten sonra biz, kadınlarımız ve çocuklarımızla Çin’e **yüklenmeliydik.**’

*Birok bul üçün biröösü kayıştı öyüzgö **alıp ötüşü gerek bolçu.*** (KÖ, 464) ‘Fakat bunun için birisinin karşıya geçerek kayışı öteye **götürmesi gerekiyordu.**’

b) Öneri İşlevi

Kip, işlek olmasa da öneri işleviyle de kullanılabilir.

Örnek

*Al mektepter üçün ele tilibizde okuu kitepter **tüzülüşü zarıl ele.*** (w109) ‘O okullar için dilimizde okul kitapları **yazılmahydı.**’

2.1.4.16. Kr. -(I)ş + şahıs ekleri + gerek/zarıl + eken

2.1.4.16.1. Yapısı

Kırgız Türkçesinde kullanılan ve *-(I)ş + iyelik kökenli şahıs ekleri + gerek/zarıl* biçimindeki gereklilik kipinin sonradan fark etmeye veya başkasından duymaya dayalı anlatımı olan bu kip Türkiye Türkçesindeki klasik adlandırmaya göre “gereklilik kipinin rivayeti” olarak adlandırılabilir. Kipin yapısı iyelik kökenli şahıs ekleri almış mastar hâlindeki fiil, gereklilik bildiren modal kelimeler ve ek fiilin öğrenilen geçmiş zaman biçimi olan *eken* kelimelerinden müteşekkildir. Bu kip de çok işlek bir kip değildir. Kipin diğer çekimlerinde kullanılan *ilazım* kelimesinin bu çekimde kullanıldığına rastlanılmamıştır.

Kipin çekim özellikleri aşağıdaki gibidir:

Tablo 66: Kırgız Türkçesinde -(I)ş + ş.e + kerek/zarıl eken Yapısındaki Gereklilik Kipi Çekimi

Kırgız Türkçesi			
Olumlu şekil (Oñ forma)		Olumsuz şekil (Ters forma)	
Teklik (Cekelik Türü)	Çokluk (Köptük Türü)	Teklik (Cekelik Türü)	Çokluk (Köptük Türü)
<i>barışım kerek/zarıl eken</i> 'gitmeliymişim, gitmem gerekmiş'	<i>barışımız kerek/zarıl eken</i>	<i>barbaşıım kerek/zarıl eken</i> 'gitmemeliymişim, gitmemem gerekmiş'	<i>barbaşıımız kerek/zarıl eken</i>
<i>barışın kerek/zarıl eken;</i> <i>barışınız kerek/zarıl eken</i>	<i>barışınar kerek/zarıl eken;</i> <i>barışınızdar kerek/zarıl eken</i>	<i>barbaşıın kerek/zarıl eken;</i> <i>barbaşıınız kerek/zarıl eken</i>	<i>barbaşıınar kerek/zarıl eken;</i> <i>barbaşıınızdar kerek/zarıl eken</i>
<i>barışı kerek/zarıl eken</i>	<i>barışı kerek/zarıl eken</i>	<i>barbaşı kerek/zarıl eken</i>	<i>barbaşı kerek/zarıl eken</i>

Kipin soru biçimi, soru ekinin *eken* ek fiilin öğrenilen geçmiş zamanından önce getirilmesiyle yapılır: *barışım kerek beken? barışım zarıl beken? 'gitmeli miymişim?'*

2.1.4.16.2. İşlevleri

a) Gereklilik İşlevi

Bu kipin bildirdiği gereklilik ifadesi, oluş, durum veya kılışın sonradan fark etmeye veya başkasından duymaya dayalı gereklilik ifadesidir.

Örnekler

Körsö, men al uluu işti arkalaşım için baarı bir çaşoogo eñ zarıl şarttar menen kamsızdalışım kerek eken. (Ayköl Manas, 309) 'Meğer benim bu yüce işi sırtlanabilmem için, aynı yaşamak için en gerekli şartlar doğrultusunda hazırlanmalıymışım.'

Stalinov 10 ay darlanışı kerek eken. (w110) 'Stalinov on ay boyunca tedavi edilmeliymiş.'

Kaalagan maalda kelet, kaalabasa çıgıp ketet. Anın mas ce soo ekeni meni kızıktırbaşı kerek eken. (w111) ‘İstedığı zaman gelecek, istemese çıkıp gidecekmiş. Onun sarhoş veya ayık olması beni **ilgilendirmemeliymiş.**’

Al ansız dele mamlekettin mülkü. Alardın çolok oyunda investorlordu aydap ciberip özübüz iştetişbiz kerek eken. Birok Kumtördü Kırgızstan iştete alabı degen suroonu eç kim koyo elek. (w112) ‘O zaten memleketin malı. Onların sakat düşüncelerine göre yatırımcıları kovup kendimiz **işletmeliymişiz.** Ancak Kumtör’ü (Kırgızistan’da Kanada tarafından işletilen altın madeni) Kırgızistan işletebilir mi diye soran yok.’

Köp cerge barış kerek eken, tanış salıñ kerek eken. Taanıstarın özgöçö deputat taanıstarın köp boluşu kerek eken. (w113) ‘Çok yere gitmeliymiş, başkalarıyla **tanışmalıymışsın.** Tanışlarının özellikle de milletvekili tanışlarının **çok olması gerekirmiş.**’

Biz bolgonu eki memleket menen söylöşüp barış-keliş meselelerin çeçişbiz kerek. Menin buga közüm cetti, Murgap menen karım-katıştı küçötüp, iş alıp barıştız zarıl eken. (w114) ‘Biz iki ülke ile konuşup gidiş-geliş meselelerini çözmeliyiz. Ben bunu göze aldım, Murgap ile ilişkileri güçlendirip **iş almalıymışız.**’

b) Emir İşlevi

Kip, direktif, emir de bildirebilir.

Örnekler

- *Papam maşına ciberiptir. Bizge tiygen üygö köçüşübüz kerek eken dedi.* (EA, 167) ‘Babam araba göndermiş, bize düşen eve **göçmeliymişiz,** dedi.’

Çet caktan kelgender da rayonduk militsiyadan uşunday dokument alışı kerek eken dedi al. (w115) ‘Dışarıdan gelenler de bölgesel karakoldan böyle bir **belge almalıymış,** dedi o.’

2.1.4.17. Kz. -sA + *kerek* + *edi*

2.1.4.17.1. Yapısı

Yalnızca Kazak Türkçesinde rastlanan ve nadir kullanılan gereklilik kiplerinden biri olan bu yapı, geçmiş zamana ait gereklilik bildirebildiği gibi genel geçer yargı durumundaki gerekliliği de bildirebilir. Bu yapı daha çok Abay'ın dilinde tespit edilmiştir. Taramalarda bu kipin Kırgız Türkçesinde örneğine rastlanmamıştır.

Bu kipin yalın biçimi olan -sA + *kerek* yapısı çalışmada ihtimal kipi olarak değerlendirilmiştir. Bu yapı yer yer gereklilik de bildirebilmektedir. İşte bu yapının geçmiş zaman düzlemindeki biçimi olan -sA + *kerek* + *edi* yapısı ihtimal anlamı vermeyip yalnızca gereklilik bildirir. Çekimde iyelik kökenli şahıs ekleri, -sA ekinden sonra gelmektedir.

Kipin çekim tablosu aşağıdaki gibidir:

Tablo 67: Kazak Türkçesinde -sA + *kerek* + *edi* Yapısındaki Gereklilik Kipi Çekimi

Kazak Türkçesi			
Olumlu şekil (Bölümlü Türü)		Olumsuz şekil (Bölümsüz Türü)	
Teklik (Jekeşe)	Çokluk (Köpşe)	Teklik (Jekeşe)	Çokluk (Köpşe)
<i>barsam kerek edi</i> 'gitmeliydim'	<i>barsağ kerek edi</i>	<i>barmasam kerek edi</i> 'gitmemeliydim'	<i>barmasağ kerek edi</i>
<i>barsağ kerek edi;</i> <i>barsaңыз kerek edi</i>	<i>barsaғdar kerek edi;</i> <i>barsaңызdar kerek edi</i>	<i>barmasaғ kerek edi;</i> <i>barmasaңыз kerek edi</i>	<i>barmasaғdar kerek edi;</i> <i>barmasaңызdar kerek edi</i>
<i>barsa kerek edi</i>	<i>barsa kerek edi</i>	<i>barmasa kerek edi</i>	<i>barmasa kerek edi</i>

Taramalarda kipin soru biçimine rastlanmamıştır.

2.1.4.17.2. İşlevleri

a) Gereklilik İşlevi

Kipin işlevi gereklilik bildirmesidir.

Örnekler

Tännen jan artıq edi, tändi jangä bas urğızsa kerek edi. Joq biz olay kılmadıq. (KS, 181) ‘Can tenden önemlidir, ten, cana **boyun eğmeliydi**. Hayır, biz öyle yapmadık’

*Oısı men özim - kazakpın. Kazaktı jaqsı körem be, jek körem be? Eger jaqsı körsem, kılıqtarın **qostasam kerek edi**.* (KS, 183) ‘O ve ben Kazağız. Kazak’ı iyi mi görüyorum kötü mü görüyorum? Eğer iyi görsem hâlini tavrını **onaylamalıydım**.’

*Onıñ ornına tatındı tolıq biylik şığarıp, tölew salarğa jararlıq kisi **bolsa kerek edi**, onday kisi az, yakiy tipti joq.* (KS, 183) ‘Bunu yerine tam anlamıyla bir beylik kurmak için vergi ödeyen kişi **bulmak gerekirdi**, böyle insanlar az veya hiç yok.’

*Ultıq kundılıqtardın qasterleytin eldin rämizi kindikten **tömen tüspese kerek edi**.* (w116) ‘Milli değerlere saygı gösteren halkın nişanesi göbekten **aşağı düşmemeli**.’

2.1.5. NİYET KİPİ

Türkiye Türkçesi dil bilgisi kitaplarında olmayan, Kazak Türkçesi dil bilgisi kitaplarında ‘niyet ifadeli gelecek zaman’ (*maqsattu/arnawlı keler şaq*) olarak işlenen bu kip Kırgız Türkçesi dil bilgisi kitaplarında doğrudan niyet kipi (*niyet ıngay*) adıyla ayrı bir kategori olarak işlenmektedir.

Temelde Kz. *-MAqşI/* Kr. *-MAqçI* ekleriyle kurulan bu kip; yalnızca niyet ifade etmediği, belirsiz gelecek, kesin gelecek gibi zamanlara göndermeler yaptığı için çalışmada gelecek zamanlar içinde ele alınmıştır. Burada ise hem Kazak Türkçesinde hem de Kırgız Türkçesinde, genellikle, gerçekleşmemiş niyet ifade eden birleşik yapıları ile kurulan kipler ele alınacaktır.

Kazak Türkçesi dil bilgisi kitaplarında doğrudan bir niyet kipi yoktur. İncelenen gramerlerde yalnızca Oraltay Nurcamal ‘*niyet-kasıt kipliği*’ (*niyet-piygıl modaldığı*) konusunu işlemiş ve bu bahiste *-GI + kel-* yapısındaki kipi ele almıştır (2007: 286). Bu kipi farklı bir başlık altında inceleyen yalnızca Nurcamal’dır. Diğer gramerlerde ve çalışmamızda bu yapı istek kipleri içinde değerlendirilmiştir.

Kırgız Türkçesinde ise niyet kipi başlı başına ayrı bir kiptir. *Azırkı Kırgız Adabiy Tili* adlı eserde konuyla ilgili şu açıklamalar bulunur: “İş-hareketin gerçekleştirilmesi doğrultusunda konuşmacının niyetini bildirir. Konuşmacının fikir yürüttüğü durumu, hususu belirten fiil türüne niyet kipi deriz. Niyet kipini kuran temel ek *-mak*, *-makçı*. Bu ek şahıs ekleri ile birleşerek (*caz-mak-mın/makçı-mın*) niyet kipinin tam şeklini oluşturur. Niyet kipini bundan başka, belirtilen eklere *ele*, *eken*, *bol* yardımcı kelimeleri eklenerek de kurar.” (Oruzbayeva vd. 2009: 425). Görüldüğü gibi eserde temel niyet kipinin dışında *ele*, *eken*, *bol*- yardımcı fiillerinin de bu kipi kurduğu belirtilmiştir. Davletov ve Kудaybergenov da aynı fikirdedir (1980: 166).

Kudaybergenov, Kırgızca’da kullanılan *-mak* eki hakkında şunları kaydeder: “Kırgız dilinde sesteş iki *-mak* eki vardır. Birincisi isim-fiil olarak kullanılır, hâl ekleri ile çekimlenir: *Nayza salmak erdikten*, *at coorutmak terdikten* ‘Mızrak kullanmak erlikten, at binmek ustalıktan.’, *almaktın bermegi bar* ‘almanın vermesi var’ vb. İkincisi niyet kipinin dilbilgisel yapısıdır. Buna şahıs ekleri eklenir: *Men barmakmın* ‘gitmek niyetindeyim.’ Bu anlamda *-makçı* eki de kullanılır. Niyet kipi yönünde *-mak* ve *-makçı* eklerinin farkı yoktur, birinin yerine diğeri eklenebilir: *men almakmın* - *men almakçımın* ‘almak niyetindeyim.’” (Kudaybergenov vd. 1980: 383).

Poppe ve Hebert, *Kırghız Manual*’de *-mAkçI* ekinin karşılığı olarak İngilizce’deki ‘*have to*’ zorunluluk kalıbını kullanmışlar. *Erteñ Frunzege cönömökpüz* ‘Yarın Frunze’ye gitmek niyetindeyiz’ cümlesini *Tomorrow we have to g oto Frunze* ‘Yarın Frunze’ye gitmek zorundayız’ biçiminde çevirmişler (1963: 22). Ancak bunun doğru bir yaklaşım olmadığını belirtmek gerekir. Çünkü *-mAkçI* eki zorunluluk bildirmekle birlikte temel olarak niyet anlamlı cümlelerde kullanılır.

-mAk(çI) ekinin istek, niyet bildirmesine Çağatay Türkçesi döneminde rastlamaktayız. Yani bugün Kazak Türkçesi ve Kırgız Türkçesi ve diğer bazı Türk lehçelerinde kullanılan bu yapı Çağatay Türkçesi döneminde yaygınlaşmaya başlamıştır. Janos Eckmann *-makçı* / *-mekçi bol*- veya *é(r)*- yapısının ‘üzere olmak, kararlaştırılmak, belirlenmek’ anlamlarına geldiğini bildirmekte ve *bular kelmekçi*

édiler “bunlar gelmek üzere idiler” B 154b:1, *bu yağılarnıñ üstige atlanmaqçı édik* “bu düşmanların üstüne (hücum için) at binmeye karar vermiştik” B 299a: 14, *bizge koşulmaqçı boldı* “(o), bize katılmağa karar verdi” B 120b:10.” örnekleriyle görüşünü desteklemektedir (2009: 111).

Niyet kipi, tasarlama kipleri içinde istek anlamlı kiplerden biridir. Konuşmacının veya konuşmada fail olan öznenin geleceğe yönelik niyetini, isteğini, arzusunu bildirir.

Çalışmanın bu bölümünde Kazak ve Kırgız Türkçelerindeki, henüz gerçekleşmemiş, gerçekleşip gerçekleşmeyeceği net olarak bilinmeyen, niyet düzeyinde kalmış yapılar işlenecektir.

2.1.5.1. Kz. -*MAk(şI)* + *edi/boldı/bolatın*, Kr. -*mAk(çI)* + *ele/boldu*

2.1.5.1.1. Yapısı

Bu kip, Kazak Türkçesinde de Kırgız Türkçesinde de işlek olarak kullanılan ve konuşma anında henüz gerçekleşmemiş, konuşma anından sonra gerçekleşmesi planlanan oluş, durum veya kılışı bildirir. Yapı, niyet ifadeli gelecek zaman eki olan -*MAkşI/-mAkçI* eklerinin üzerine ek fiilin görülen geçmiş zaman biçimleri olan Kazak Türkçesinde *edi, boldı, bolatın*; Kırgız Türkçesinde *ele, boldu* kelimelerinin getirilmesiyle teşkil edilir. Çekimde *edi/ele, boldı/boldu* kelimelerinde iyelik kökenli şahıs ekleri, *bolatın* kelimesinin çekiminde ise zamir kökenli şahıs ekleri kullanılır.

Çekim tablosu aşağıdaki gibidir:

Tablo 68: Kazak Türkçesinde -*MAk(şI)* + *edi/boldı/bolatın*, Kırgız Türkçesinde -*mAk(çI)* + *ele/boldu* Yapısındaki Niyet Kipi Çekimleri

Kazak Türkçesi			
Olumlu şekil (Bolımdı Türi)		Olumsuz şekil (Bolımsız Türi)	
Teklik (Jekeşe)	Çokluk (Köpşe)	Teklik (Jekeşe)	Çokluk (Köpşe)
<i>barmak(şı)</i> <i>edim/boldım/bolatınmın</i> 'gitmek niyetindeyim, gitmek niyetindeydim.'	<i>barmak(şı)</i> <i>edik/boldık/</i> <i>bolatınbız</i>	<i>barmak(şı) emes</i> <i>edim/boldım</i> <i>/bolatınmın</i> 'gitmeyecektim, gitmek niyetinde değildim'	<i>barmak(şı)</i> <i>emes</i> <i>edik/boldık</i> <i>/bolatınbız</i>

<i>barmak(şı)</i> <i>ediñ/boldıñ/bolatınsıñ;</i> <i>barmak(şı)</i> <i>ediñiz/boldıñız/bolatınsız</i>	<i>barmak(şı)</i> <i>ediñder/boldıñdar/</i> <i>bolatınsıñdar;</i> <i>barmak(şı)</i> <i>ediñizder/</i> <i>boldıñızdar/</i> <i>bolatınsızdar</i>	<i>barmak(şı) emes</i> <i>ediñ/boldıñ</i> <i>/bolatınsıñ;</i> <i>barmak(şı) emes</i> <i>ediñiz/boldıñız/</i> <i>bolatınsız</i>	<i>barmak(şı)</i> <i>emes ediñder/</i> <i>boldıñdar</i> <i>/bolatınsıñdar;</i> <i>barmak(şı)</i> <i>emes</i> <i>ediñizder/</i> <i>boldıñızdar</i> <i>/bolatınsızdar</i>
<i>barmak(şı)</i> <i>edi/boldı/bolatın</i>	<i>barmak(şı)</i> <i>edi/boldı/bolatın</i>	<i>barmak(şı) emes</i> <i>edi/boldı/bolatın</i>	<i>barmak(şı)</i> <i>emes edi/boldı</i> <i>/bolatın</i>
Kırgız Türkçesi			
Olumlu şekil (Oñ forma)		Olumsuz şekil (Ters forma)	
Teklik (Cekelik Türü)	Çokluk (Köptük Türü)	Teklik (Cekelik Türü)	Çokluk (Köptük Türü)
<i>barmak(çı)</i> <i>elem/boldum</i> ‘gitmek niyetindeyim, gitmek niyetindeydim.’	<i>barmak(çı)</i> <i>elek/bolduk</i>	<i>barmak(çı) emes</i> <i>elek/bolduk</i>	<i>barmak(çı)</i> <i>emes</i> <i>elek/bolduk</i>
<i>barmak(çı)</i> <i>eleñ/bolduñ;</i> <i>barmak(çı)</i> <i>eleñiz/bolduñuz</i>	<i>barmak(çı)</i> <i>eleñer/bolduñar;</i> <i>barmak(çı)</i> <i>eleñizder/bolduñuzdar</i>	<i>barmak(çı) emes</i> <i>eleñ/bolduñ;</i> <i>barmak(çı) emes</i> <i>eleñiz/bolduñuz</i>	<i>barmak(çı)</i> <i>emes eleñer/</i> <i>bolduñar;</i> <i>barmak(çı)</i> <i>emes eleñizder/</i> <i>bolduñuzdar</i>
<i>barmak(çı) ele/boldu</i>	<i>barmak(çı) boluшту;</i> <i>barısmak(çı) ele</i>	<i>barmak(çı) emes</i> <i>ele/boldu</i>	<i>barısmak(çı)</i> <i>emes ele</i> <i>barmak(çı)</i> <i>emes boluшту</i>

Kipin soru biçimi, soru ekinin *edi/ele* biçim birimlerinden önce getirilmesiyle yapılır: Kz. *barmakşı ma ediñ?*; Kr. *barmakçı beleñ?* (beleñ < bı + eleñ) ‘gitmek niyetinde miydin?’.

Kırgız Türkçesinde bu kipin *bol-* yardımcı fiilinden sonra getirilen başka bir yardımcı fiille de kurulabildiği tespit edilmiştir: ‘*multık bermek bolup kaldı*’ (B, 103) “silah **verecekti.**” Kazak Türkçesinde ise *-MAk(şI)* ekinden sonra *bolıp edi* yapısıyla da bu kipin kurulduğu görülmüştür: ‘*Kalğan jurttıñ başlıları äli de şıdasıp, kamap körmekşi bolıp edi.*’ (ME, 384) “Kalan halkın başındakiler hâlâ dayanıyordu, muhasara edeceklerdi.”

Kazak Türkçesi dil bilgisi kitaplarında bu konu ile ilgili bilgiye rastlanmamıştır. Kırgız Türkçesi gramerlerinin ise bu yapıyı niyet kipi içinde değerlendirdiği yukarıda belirtilmiştir.

Kırghız Manual'de *okumak elem* cümlesi *I have (had) to* 'okumalıyım, okumalıydım' biçiminde çevrilerek bu yapıya bir zorunluluk anlamı yüklenmiştir (Hebert- Poppe 1963: 50).

2.1.5.1.2. İşlevleri

a) Niyet İşlevi

Bu yapı niyet işlevi temel olmak üzere, istek, gereklilik, hayal gibi işlevleri de ifade eder.

Bu niyet ifadesi genellikle konuşma anında gerçekleşmemiş bir niyettir. Bazı durumlarda konuşma anında ortaya çıkan ve konuşma anından sonra gerçekleşmesi istenen oluş, durum ve kılış da bu kiple aktarılabilir. Bu yapı yer yer, niyet kipinin hikâyesini de bildirebilir.

Bu kipin soru biçimi Kırgız Türkçesinde genellikle gerçekleşme ihtimali olmayan veya cevap beklenmeyen bir durumun soru ifadesidir.

Kazak Türkçesinden Örnekler

Milliyoner romanında men endi ömirdiñ aldın oramañ boldım. (E, 261)
'Milyoner romanında ben şimdiki ömrün geleceğinde **dolanacaktım.**'

Ögey äke Gülşattı güyewge bermek boldı. (İ, 75) 'Üvey baba Gülşat'ı **evlendirmek niyetindeydi.**'

- *Vikentiy Vikentevičte şaruwañız bar ma edi, - dep suradı.*

- *İyä, bir mäselede aqıldaspaqşı edim.* (İ, 212) '-Vikentiy Vikentevič ile bir işiniz mi vardı diye sordu. - Evet, bir konu hakkında **fikir danışmak istiyordum.**'

*Ol endi osı jayında Erenmen **akıldaspaq boldı.** Öz oşkirlerin ortağa salmaq.* (İ, 291) ‘O şimdi bunun hakkında Eren ile fikir alışverişinde **bulunacaktı.** Kendi fikirlerini ortaya koyacaktı.’

*Ali Fuat paşa da Düzcege bir kol **jibermekşi boldı.*** (J, 203) ‘Ali Fuat Paşa da, Düzce üzerine bir miktar kuvvet **sevk edecekti.**’

*Refet murza öz attı askerlerimen Ethemniñ kaptalı men artkı jağınan **şıkpak bolatın.*** (J, 440) ‘Refet Paşa, kendi süvarileriyle Ethem kuvvetlerinin yan ve arkasına **gidecekti.**’

*Biz aq patşağa karağalı eliüw jil tolğan joq, eliüw julğa şeyin soldat **almaşşı emes edi.** Odan tandı, bul - bir dep, oñ qolı men sol qolınıñ barmağın bastı. - Bir som jıyırma tıynnan artık tütinnen ramat **almaşşı emes edi,** bıylğı jil jıyırma bir men kırk bestin arasında kelgennen alım aldı, artık aldı. Bul - eki.* (ME, 286) ‘Biz padişaha itaat edeli elli yıl olmadı, elli yıla kadar asker **almayacaktı.** Bundan caydı, bu bir diyerek sağ eli ile sol elinin parmağını bastırdı. - Bir som yirmi kuruştan fazla bir aileden vergi **almayacaktı,** bu yıl yirmi beş ile kırk beş arasında vergi aldı, fazlaca aldı. Bu da iki.

*Odan beri de kazirgi jayawlarına at berip, şabuwlğa karşı sogısқа **şığarmak bolatın.*** (ME, 373) ‘Ondan beri şimdiki piyadeleri at verip hücumla karşı **koyacaklardı.**’

*Qalğan jurttıñ başlıları äli de şıdasıp, **qamap körmekşi bolıp edi.*** (ME, 384) ‘Kalan halkın başındakiler hâlâ dayanıyordu, **muhasara etmek niyetindeydiler.**’

*Sağınıp edi dosın, ağan - dedi,/ Özim de **barmaq edim** sağan - dedi.* (ÖP, 234) ‘Dostunu özlemişti. Ona, ben de sana **gelecektim,** dedi.’

*Batırlar türegeldi aldiyarlap/ Tizilip tutqın kızğa **boldı barmaq,**/ Tutqın kız kimdi tañdap qalaw kılsa,/ Suluwdı qatın kılıp sol **boldı almak.*** (ÖP, 259) ‘Yiğitler emriniz olur diyerek kalktılar, sıraya girip esir kıza **gideceklerdi.** Esir kız kimi isterse o, güzel kıza eş olup onu **alacaktı.**’

Kırgız Türkçesinden Örnekler

Bekeşten tört cigit boşotulmak boldu. (B, 20) ‘Bekeş’ten dört yiğit ayrılacak oldu.’

Oşogo çeyin buyerde ‘meyman bolup’ kütüp kalmak boldu sultandı. (B, 20) ‘O zamana kadar bu yerde misafir olup sultanı **beklemek niyetindeydi.**’

Barıp körmök boldu Şabdan, ne bolso da. (B, 192) ‘Gidip **görecekti** Şabdan, ne olsa da.’

A Protsenko colgo çigar aldında ‘... özünüzgö kerek bolup kalar...’ dep, calgız şabdanga miltık bermek bolup kaldı. (B, 103) ‘Protsenko yola çıkmadan hemen önce “size gerekecektir” diyerek sadece Şabdan’a silah **verecekti.**’

Öydö turguzmakçı boldu, turguza albadı. (B, 110) ‘Evde **durdurmak niyetindeydi**, durduramadı.’

Meyli, kudaydan caşırılbağan sözdü pendesinden caşırmak belek, uyat iş bolbogon soñ, ertebe, keçpi, akırı bilinet... (B, 122) ‘Peki, Allah’tan saklanmayan sözü kulundan mı **saklayacaktık?** Ayıplanacak bir iş olmadıktan sonra, erken mi, geç mi sonu biliniyor...’

*Mukurabasa, ayla tügönüp közü çaçırabasa, tuugan el dep umut kılbasa kat coldop elçi cibermek bele, attıñ ay?! (B, 127) ‘Gözleri yavaş yavaş körelmese, gücü tükenip gözünün nuru sönmese, doğduğum yer diye güvenip mektup yollayıp elçi **gönderir miydi**, eyvah?!’*

Çatırına barıp birtke dem almakçı boldu. (B, 111) ‘Çadırına gidip biraz **dinlenmek istedi.**’

Közdörü kızgargan körkoolor: - ‘kayda kaçmak ele’ - degen kıyazda kebelip da koyuşpay anı aңdıp oturat. (C, 11) ‘Gözleri kızaran çakallar “nereye **kaçacak acaba**” der gibi kımıldanıp bir yere gitmesine izin vermeyerek onu bekliyorlar.’

Mancur-çindin Bogdıhanı oyrottordu birotolo cer cüzünön ceksen kılmaçtı bolup, kara başıl bala attuuga çeyin kırganı az kelgensip, oyrottorgo tiyiştüü cer

menen şaar attarın da birotolo cer cüzünön öçürmökçü ele. (C, 21) ‘Mançur-Çin’in Bogdihan’ı Oyrotları yerle yeksan etmek isteyip, insan yavrularını kırdığı az gelmiş gibi Oyrotlara ait yer ve şehir isimlerini de yeryüzünden tamamen silmek **istemişti.**’

Cekebaatırdın katının sindap, anın tukumuna sın bermekçi boldum. (C, 78) ‘Cekebatır’ın eşini sinayarak soyluluğunu **imtihan etmek istedim.**’

- *Kança izdesen da anı tappaysın. Men kalp aytmak belem?! (C, 49) ‘- Ne kadar arasan da onu bulamayacaksın. Ben yalan mı söyleyecektim.*’

- *Cok antip aytpa, Azırgul şaşıp ketet. Elden bölünüp ömür boyu kantip calgız çaşamak elek.* (C, 276) ‘Yok öyle deme, Azırgül şaşıyor. İnsanlardan ayrılıp ömür boyu nasıl yalnız **yaşayacağız.**’

Studentter mına uşul cerge spektakl koyuşup, lektsiya okuşmak boluştu. (EA, 196) ‘Öğrenciler orada piyes sergileyip **ders okuyacaklardı.**’

Bardabay, ‘Kelesişer da, kelbey kayda kaçmak eleşer’ degen oy menen trubkanı koydu. (EA, 79) ‘Geleceksiniz, gelmeyip nereye **kaçacaktınız** düşüncesiyle ahizeyi bıraktı.’

Aşkananın aldınan çepeygen cigit özünün catakanası cakka ketmekçi boldu. (EA, 296) ‘Yemekhanenin önünden telaşla geçen delikanlı kendi yatakhanesine doğru **gitmek niyetindeydi.**’

Şaşpay oturup cakşılup içseş, üyünö barıp tamak casap cürmök beleş degenden başka eçteke debedi. (EA, 126) ‘Acele etmeden oturup güzelce ye. Evine gidip **yemek mi yapacaktın** dedikten sonra hiçbir şey demedi.’

- *Emi karañgıda kayda barmak eleş, cürü bizdikine dedi.* (EA, 155) ‘Şimdi karanlıkta nereye **gideceksin**, yürü bizimkine, dedi.’

*Birok oçoktun otun öçürüp taştap, basıp ketmek bele. Cerden kördön bolso da otun kamdap berip, anan ketiş kerek boldu...(EKT, 63) ‘Ancak ocağın ateşini söndürüp basıp **gidecek miydi?** Yerden de olsa odun toplayıp ondan sonra gitmeliydi.’*

*Eger coop bergisi kelbese özü bilsin, cakında Aksayga ketip catam, bolgon iş ortodo kalsın **demek boldu.*** (EKT, 78) ‘Eğer cevap vermek istemiyorsa kendisi bilir, yakında Aksay’a gidiyorum, olan iş ortada kalsın **diyecekti.**’

*Atam menen şaarga barganıbiz esiñdebi?.. Ataman köptön beri kat çok, korkom, anı siler kaday **bilmek eleñer.*** (EKT, 98) ‘Babamla şehre gittiğimiz aklında mı?.. Babamdan çoktan beri mektup yok, korkuyorum, bunu siz nereden **bileceksiniz.**’

*Miñbaşı **bolmok ele,** bolo albadı.* (KÖ, 13) ‘Binbaşı **olacaktı,** olamadı.’

*Ayabay tokmok cegen kıtay menen eski asker kızmatçısı Kür Şadga **dattanmak boluştu.** Birok Kür Şad alardın sözün çort kesti.* (KÖ, 45) ‘Asıl dayacağı yiyen Çinli yani eski subay, Kür Şad’a **dert yanacak oldu.** Kür Şad sözünü kesti.’

*Kara Irçı menen Çuçu komuzdo kol oynoto **aytıışmak boluştu.*** (KÖ, 57) ‘Kara Ozanla Çuçu karşılıklı kopuz çalıp deyiş **söyleyeceklerdi.**’

b) İstek İşlevi

Kipin istek işlevine her iki lehçede de rastlanmıştır.

Örnekler

Kazak Türkçesinden Örnekler

- *Men sağan bir jerge barıp **qayıt demekşi edim.*** (İ, 249) ‘Ben sana bir yere gidip gel **diyecektim.**’

*Sol betimen Kökserek jotağa **jüre bekmekşi boldı.*** (ME, 47) ‘Bu hâliyle Kökserek bayıra doğru **gitmek niyetindeydi.**’

*Sawdager järmenke basınan ulıqtar ketetin bolsa, solarmen birge Jarkentke **ketpekşi edi.*** (ME, 387) ‘Tüccar, panayırın başından yöneticiler gitse, onlarla birlikte Yarkent’e **gidecekti.**’

Kırgız Türkçesinden Örnekler

- *Keldik, **kelmek elek go?*** (B, 72) ‘Geldik, **gelmek istiyorduk** ya’

Canagı kımırılıp çıgıp ketken kelinin çakırgısı keldi, çakırıp ‘sensiz bolgon emes bu kep’ dep kineelemekçi boldu. (B, 309) ‘Az önce kırılarak çıkan gelinini çağırarak istedi, çağırıp, bu konuşma sensiz olmuyor, diye **suçlayacaktı.**’

Oşonu estey cürçü dep ketmekçi boldu. (EA, 88) ‘Bunu hatırlasana deyip **gitmek istedi.**’

c) Gereklilik İşlevi

Kip, gereklilik, mecburiyet de bildirebilir. Bu işlev işlek değildir.

Kazak Türkçesinden Örnek

*Özim endi as işpeymın,/ Jürekke as bugün bapıaydı... / **Kelmek edi bir habar.../ Ne gıp tañ äli atıpaydı?*** (ÖP, 57) ‘Şimdi yemek yemeyeceğim, yemek bugün içime sinmiyor. Bir haber **gelecekti**, ne yapalım, tan hâlâ atmıyor.’

Kırgız Türkçesinden Örnek

*Eriñdikibi? Kelin **kantmek ele**: Ooba dep çının ayttı.* (C, 158) ‘Kocanın ki mi? Gelin ne **yapacaktı**: Evet deyip doğrusunu söyledi.’

ç) Çaresizlik İşlevi

Kipin bu işlevine Kırgız Türkçesinde iki örnekte rastlanmıştır.

Örnek

- *Emne **kılmak eley**, tiyçü bolsoñ apama aytam.* (EA, 69) ‘Ne **yapacaktın**, geleceksen anneme söyleyeyim.’

*Emne **kılmak elek?!*** (B, 299) ‘Ne **yapacaktık?**’

d) Şartsızlık İşlevi

Kip, konuşmacının elinde olmayan oluş, durum ve kılışı ifade etmek için de kullanılabilir. Bu işlevine Kırgız Türkçesinde bir örnekte rastlanmıştır:

Örnek

Biz azır Allanın ıyık coluna emne koşumçalay almak elek. (C, 219) ‘Biz şimdi Allah’ın kutsal yoluna ne ekleyebiliriz.’

e) Faraziye İşlevi

Kipin bu işlevine Kırgız Türkçesinde bir örnekte rastlanmıştır.

Örnek

Küyöögö tiybegende emne kılmak elem, ce ata eneme uul bolup bermek belem. (EA, 105) ‘Evlenmeyip de ne yapacaktım, babama anneme çocuk mu olacaktım.’

2.1.5.2. Kz. -MAk(şI) + eken/bolıptı/bolğan, Kr. -mAk(çI) + eken/bolup/bolgon

2.1.5.2.1. Yapısı

Bu kip, her iki lehçede de görülen, genellikle niyet durumundaki ve henüz gerçekleşmemiş bir oluş, durum ve kılışın sonradan fark etmeye veya başkasından duymaya dayalı ifadesi olan kiptir. Niyet bildiren -MAk(şI)/-mAk(çI) eklerinin üzerine ek fiilin öğrenilen geçmiş zaman biçimi olan *eken, bolıptı/bolup* veya *bolğan/bolgon* kelimelerinin getirilmesiyle yapılır. Çekimde daima zamir kökenli şahıs ekleri kullanılır.

Kipin çekim tablosu aşağıdaki gibidir:

Tablo 69: Kazak Türkçesinde -MAk(şI) + eken/bolıptı/bolğan, Kırgız Türkçesinde -mAk(çI) + eken/bolup/bolgon Yapısındaki Gereklilik Kipi Çekimleri

Kazak Türkçesi			
Olumlu şekil (Bolımdı Türi)		Olumsuz şekil (Bolımsız Türi)	
Teklik (Jekeşe)	Çokluk (Köpşe)	Teklik (Jekeşe)	Çokluk (Köpşe)
<i>barmaq(şı) ekenmin</i> ‘gitmek niyetindeymişim,’	<i>barmaq(şı)</i> <i>ekenbiz</i>	<i>barmaq(şı) emes</i> <i>ekenmin</i> ‘gitmek niyetinde değilmişim’	<i>barmaq(şı) emes</i> <i>ekenbiz</i>

<i>barmak(şı) ekensiy;</i> <i>barmak(şı) ekensiz</i>	<i>barmak(şı)</i> <i>ekensiyder;</i> <i>barmak(şı)</i> <i>ekensizder</i>	<i>barmak(şı) emes</i> <i>ekensiy;</i> <i>barmak(şı) emes</i> <i>ekensiz</i>	<i>barmak(şı) emes</i> <i>ekensiyder;</i> <i>barmak(şı) emes</i> <i>ekensizder</i>
<i>barmak(şı) eken</i>	<i>barmak(şı) eken</i>	<i>barmak(şı) emes</i> <i>eken</i>	<i>barmak(şı) emes</i> <i>eken</i>
Kırgız Türkçesi			
Olumlu şekil (Oñ forma)		Olumsuz şekil (Ters forma)	
Teklik (Cekelik Türü)	Çokluk (Köptük Türü)	Teklik (Cekelik Türü)	Çokluk (Köptük Türü)
<i>barmak(çı) ekenmin</i> ‘gitmek niyetindeymişim,’	<i>barmak(çı)</i> <i>ekenbiz</i>	<i>barmak(çı) emes</i> <i>ekenmin</i> ‘gitmek niyetinde değilmişim’	<i>barmak(çı) emes</i> <i>ekenbiz</i>
<i>barmak(çı) ekensiy;</i> <i>barmak(çı) ekensiz</i>	<i>barmak(çı)</i> <i>ekensiyer;</i> <i>barmak(çı)</i> <i>ekensizder</i>	<i>barmak(çı) emes</i> <i>ekensiy;</i> <i>barmak(çı)emes</i> <i>ekensiz</i>	<i>barmak(çı) emes</i> <i>ekensiyer;</i> <i>barmak(çı) emes</i> <i>ekensizder</i>
<i>barmak(çı) eken</i>	<i>barışmak(çı) eken</i>	<i>barmak(çı)emes</i> <i>eken</i>	<i>barışmak(çı) emes</i> <i>eken</i>

Kip çekiminde *eken* ek fiilin öğrenilen geçmiş zaman biçimi yerine Kazak Türkçesinde *bolğan/bolıptı*; Kırgız Türkçesinde *bolgon/bolup* kelimelerinin kullanıldığı da görülmüştür: Kz. *berip körmekşi bolıptı*. ‘verecekmiş, vermek niyetindeymiş’, *kelmekşi bolğan* ‘gelmek niyetindeymiş; Kr. *işke akmak bolupsun*. ‘işe alacakmışsın’, *suramak bolgon* ‘soracakmış.’”

Kipin soru biçimi soru ekinin *eken* kelimesinden önce getirilmesiyle yapılı: Kz. *barmakşı ma eken?*; Kr. *barmakçı meken?* ‘gitmek niyetinde miymiş?’.

Kipin olumsuz biçimi iki lehçede de çok nadir kullanılır. Bu kip istek ifade eden bir kip olduğu için olumsuz ifade genellikle *-GI + kel-* yapısındaki istek kipinin olumsuz biçimiyle karşılanır.

2.1.5.2.2. İşlevleri

a) Niyet İşlevi

Kipin temel işlevi niyet bildirmesidir. Bu niyet ifadesi Konuşma anından önce olabileceği gibi konuşma anında henüz gerçekleşmemiş, daha sonra olacak bir niyet ifadesi de olabilir.

Bu ifadede konuşmacının bildirdiği niyet genellikle başkasından duyduğu, veya sonradan farkına vardığı niyet ifadesidir.

Kazak Türkçesinden Örnekler

*Tek bir nârse tûsinikti boldı, odaqtas memleketterdiñ Sırtkı ister ministerleri jakında jıynalıp, bizge beybitşilik tuwralı **usınıs jasamaqşı eken.** (J, 513) ‘Yalnız şu anlaşıldı ki, İtilaf Devletleri’nin Dışişleri Bakanları yakın bir zamanda toplanacaklar ve bize barış **tekliflerinde bulunacaklarmış.**’*

*Bolar jeri osı dep mölşerlegendey, aldınan toşkawıl koyıp, artınan **kuwğın jasamaq eken.** (ME, 223) ‘Olacağı yeri şurası diye tayin etmiş gibi, önce pusu kurup sonra peşine **düşmek niyetindelermiş.**’*

*Negizgi sebep - sol Sidorov oblıska, endi birinşi retinde **oralmaq eken** dep te soktı. (Muhtar Mağawın, Jarmaq, 99) ‘Asıl neden şu Sidorov bölgeyi şimdi ilk defa **kuşatacakmış,** dedi.’*

*Mağan aytpay kinoğa **barmaqşı ekensijder.** Sen meninñ қanday küyde жүргенimdi bilmeysin. (w117) ‘Bana söylemeden sinemaya **gidecekmişsiniz.** Sen benim nasıl acılar içinde olduğumu bilmiyorsun.’*

*Baska bir jigıt pen **ketpekşı eken.** (w118) ‘Başka bir delikanlıyla **gitmek niyetindeymiş.**’*

*Bir küni қазақ, orıs, özbektin tışқандarı bar eken, sol tışқандарına арақ берip **körmekşı bolıptı.** Söytip orıstın tışқанına арақ berse ‘oy moroz’ dep ändetipti. Sosın özbektin tışқанına арақ berse ‘özbekşe biydi jiber’ dep biylepti. Sodan soñ қазақтın tışқанına арақ berse ‘Mağan mustıqtı şaқırınđar!’ depti. (w119) ‘Bir gün Kazak, Rus*

ve Özbek'in fareleri varmış, bu farelere içki **vereceklermiş**. Rus'un faresine içki verince 'oy buz' diye şarkı söylemiş. Ardından Özbek'in faresine içki verince 'Özbekçe dans müziği gönder' diye dans etmiş. Bundan sonra Kazak'ın faresine içkiyi verince 'bana kediyi çağırın' demiş.'

*Sonan soñ olar itti **kıdırtıp kelmekşi bolğan**. Bulnev, itti alıp şıguwğa üyine kirgen. (w120) 'Ardından onlar köpeği **gezdirmek istemişler**. Bulnev köpeği almak için evine girmiş.'*

Kırgız Türkçesinden Örnekler

*Suluu kızdar kim kolduu bolup catkanın akırı bilgendikten Ancıyan bazarınan karmap anı taş baraŋga **almak eken** sarttar. (C, 87) 'Güzel kızların kimin tarafında olduğunu sonunda anladıkları için Ancıyan pazarında tutup, onu **recmetmek istemiş**, tüccarlar.'*

*İşbara Alptı izdegen ele. Kür Şad özünö buyruk berbesten cürüp ketkendikten, emne kiluu tuuraluu andan **suramak bolgon**. (KÖ, 179) 'İşbara Alp'ı arıyordu. Kür Şad kendisine buyruk vermeden çekildiği için ne yapması gerektiğini İşbara Alp'tan **soracaktı**.'*

*Canagı Bardabay degen mugalim, özü okutup cürgön studentin çakırıp alıp: meni sındap makale cazgın deptir. Sen bolsoñ oşu studentti işke **almak bolupsuñ** dep bukuldadı. (EA, 356) 'Önceki Bardabay adlı hoca, kendi okuttuğu öğrencisini çağırıp: benim hakkımda tenkit edici bir makale yaz demiş. Sen ise o öğrenciyi işe **almak niyetindeymişsin** diye kekeledi.'*

*General uşul cerden narı Vernıyga **ketmek eken**. (B, 210) 'General o yerden doğru Vernıy'a (Almatı'ya) **gitmek niyetindeymiş**.'*

*Anan emne dep Kokongo barışımız kerek? - Cürögü solk etip, İshak attın tizginin jıydı. - Tokto, Bu Madamin sart bizdi taş kapkanga **kamap bermekçi eken** go?! (Tölögön Kasım Bek, Singan Kılıç, 381) 'Peki neden Hokand'a gitmeliyiz? Kalbi hızla çarpan İshak atın dizginini topladı. - Dur, bu Madamin tüccar bizi taş kapana **kapatmak niyetindeymiş** ya?!'*

b) Geniş Zamana Dair Rivayet İşlevi

Kipin bu işlevi genellikle içinde şart eki bulunan cümlelerde ortaya çıkmaktadır. Bu rivayet aktarımındaki fiilin gerçekleşmesi şart ekinin eklendiği fiilin olmasına veya olmamasına bağlıdır. Bu işleve dair her iki lehçede de birer örnek bulunmuştur.

Kazak Türkçesinden Örnek

Küliktiñ toqalınıñ balası-sarı attı Seksen ekewin alıp qaşıp qutulğan. Eger Taylak pen Seksen bolmağanda, Tilewimbet degen elden dünüyede nām-nışan bolmaqşı emes eken. (w121) ‘Seksen, Külik’in ikinci eşinden olan yavruyu ve sarı atı alarak kaçıp kurtulmuş. Eğer Taylak ve Seksen olmasaymış, Tilewimbet denen halktan dünyada iz-nişan **kalmazmış.**’

Kırgız Türkçesinden Örnekler

- *Beker kılıpsıñ, bara berseñ **bolmok eken.*** (EA, 360) ‘Boşuna yapmışsın, gidiverseydin **olurmuş.**’

- *Aziret - dep, adep karmanıp, aste ooz açtı - allabız **cetkirmekçi eken** cetkirdi aldınızga, buga şügür... bizge da ugulğan atıñız ‘acal menen gep tabışkan’ degen dañkıñız cetken.* (B, 123) ‘Hazret, diye nezaketle, güvenle gönülden konuşmaya başladı - Allah’ımız **ulaştırıcakmış**, ulaştırdı karşınıza, buna şükür... Bize ‘ecel ile söyleşen’ diye nâminiz ulaşmıştı.’

c) Küçümseme İşlevi

Kip, olmayacağı konuşmacı tarafından kesin olarak bilinen bir durumda küçümseme anlamı verebilir. Bu işleve dair Kazak Türkçesinde bir örnek bulunmuştur.

Örnek

*Söziniñ kırşañkısın qarasañsı! Men sonda balamnu bir puşıkqa **bermek pe ekem?!*** ‘Sözünün aksiliğine baksana! Ben yavrumu bir burnu basığa **verir miymişim?!**’ (ME, 71)

2.1.6. İHTİMAL KİPİ

Türkiye Türkçesi gramerlerinde ele alınmayan, Kazak ve Kırgız Türkçesi gramerlerinde ise müstakil başlık altında işlenmeyen ancak başka çekim altında bahsedilen bu kip, *-sA* eki ve *kerek* kelimesiyle kurulur. Bu yapı Türkiye Türkçesinde de vardır. Ayrıca Türkiye Türkçesinde gereklilik eki olan *-mAll* eki de cümlenin bağlamına göre ihtimal bildirebilmektedir.

Bu yapıya tarihî Türk lehçelerinde de rastlanmaktadır. Ancak bugünkü durumundan farklı olarak gereklilik işlevinin daha baskın olduğunu belirtmek gerekir. Ercilasun, (*kerek + ...*) *-sa*, *-se* yapısının Kutadgu Bilig’de gereklilik ifade etme yollarından biri olduğunu belirtir (1984: 149). Eckmann, Harezmi Türkçesinde şart ekini anlatırken bu ekin *käräk* kelimesi ile yan yana gelebileceğini belirtir ve *käräk ögränsä pädişahlıknı sindin* “padişahlığı senden öğrenmesi gerek” (HŞ 6r: 18) örneğini verir (2011: 28). Şart çekimi ile kullanılan *kerek* kelimesinin gereklilik bildirmesi Çağatay Türkçesi döneminde de geçerli olan bir durumdur (Eckmann 2009: 127)

Kazak Türkçesi dil bilgisi kitaplarında bu yapıyı ihtimal kipliği (*boljal modal’dılığı*) başlığı altında veren yalnızca Oralbay Nurcamal’dır. Nurcamal, *-sA + kerek* yapısıyla birlikte pek çok yapıyı dâhil ettiği ihtimal kipliğini şöyle tanımlar: “Konuşmacının, öznenin hareketi gerçekleştirip gerçekleştirilmeyeceğini şüpheli bulması durumu, ihtimal kipliği olarak adlandırılır.” (2007: 287).

İsayev, ihtimal gibi kiplik anlamlar barındıran şart şart eki almış fiilin *kerek* kelimesi ile kullanılabildiğini belirtir (2007: 300).

Kırgız Türkçesinde de konu ayrı bir biçimde işlenmez. *Azırkı Kırgız Adabiy Tili* adlı eserde şart kipi işlenirken şunlar kaydedilir: “*-sa + kerek* yapısında fiilin olası olduğunu bildirir.” (Oruzbayeva vd. 2009: 420).

Her iki lehçede ihtimal kipi olarak tespit edebildiğimiz bir yapı vardır.

2.1.6.1. Kz. -sA + *kerek*, Kr. -sA + *kerek*

2.1.6.1.1. Yapısı

Her iki lehçede de var olan ve ihtimal anlamının yoğun olduğu bu kip şart eki ve *kerek* kelimesi ile kurulan kiptir. Kip çekiminde iyelik kökenli şahıs ekleri -sA ekinin üzerine gelir. Türkiye Türkçesine olasılık anlamıyla -*miş olabil-* kalıbıyla aktarılabılır.

Çekim tablosu aşağıdaki gibidir:

Tablo 70: Kazak ve Kırgız Türkçelerinde -sA + *kerek* Yapısındaki İhtimal Kipi Çekimleri

Kazak Türkçesi			
Olumlu şekil (Bölümdü Türü)		Olumlu şekil (Bölümdü Türü)	
Teklik (Jekeşe)	Teklik (Jekeşe)	Teklik (Jekeşe)	Teklik (Jekeşe)
<i>barsam kerek</i> ‘gitmiş olmalıyım, gitmeliyim’	<i>barsaḡ kerek</i>	<i>barmasam kerek</i> ‘gitmemeliydim’	<i>barmasaḡ kerek</i>
<i>barsaḡ kerek ; barsaḡız kerek</i>	<i>barsaḡdar kerek ; barsaḡızdar kerek</i>	<i>barmasaḡ kerek ; barmasaḡız kerek</i>	<i>barmasaḡdar kerek ; barmasaḡızdar kerek</i>
<i>barsa kerek</i>	<i>barsa kerek</i>	<i>barmasa kerek</i>	<i>barmasa kerek</i>
Kırgız Türkçesi			
Olumlu şekil (Oḡ forma)		Olumsuz şekil (Ters forma)	
Teklik (Cekelik Türü)	Çokluk (Köptük Türü)	Teklik (Cekelik Türü)	Çokluk (Köptük Türü)
<i>barsam kerek</i> ‘gitmiş olmalıyım, gitmeliyim’	<i>barsak kerek</i>	<i>barmasam kerek</i> ‘gitmemeliydim’	<i>barmasak kerek</i>
<i>barsaḡ kerek ; barsaḡız kerek</i>	<i>barsaḡar kerek ; barsaḡızdar kerek</i>	<i>barmasaḡ kerek ; barmasaḡız kerek</i>	<i>barmasaḡar kerek ; barmasaḡızdar kerek</i>
<i>barsa kerek</i>	<i>barışsa kerek</i>	<i>barmasa kerek</i>	<i>barışpasa kerek</i>

Taramalarda kipi soru biçimine rastlanmamıştır.

Kipin Kazak ve Kırgız Türkçesi gramerlerindeki durumuna yukarıda değinildiği için tekrar aynı konu üzerinde durulmayacaktır.

2.1.6.2. İşlevleri

a) İhtimal İşlevi

Kipin temel işlevi ihtimal bildirmesidir. Konuşmacı, dile getirdiği oluşun, durumun, kılışın gerçekleştiğini veya gerçekleşmediğini, olası bir biçimde ifade eder.

Kazak Türkçesinden Örnekler

*Bulay bolğanda, külkige salınğan kisi ne şaruwadan, ne aqıldan, ne bir uyat kelerlik isten kur, gafil köp ötkizip otırsa kerek. Osınday gafildik köp ötkizip, ölmegen kisiniñ ne düniyede, ne ahirette bası bir awırmay **kalmasa kerek.*** (KS, 178) ‘Böylece gülmeye kendini kaptırmış kişi işten, akıldan, utanmadan uzak, çokça gafillik **yaşamış olmalı.** Çokça gafillik yaşayarak ölmemiş kişinin başı hem bu dünyada hem öteki dünyada ağrısız **kalmasa gerek.**’

*Äke, şeşemnin jil kayırıp aytuwınşa 1902 jılı **tuwsam kerek.*** (E, 257) ‘Babamın, annemin yılları geriye doğru sayıp söylediğine göre 1902 yılında **doğmuş olmalıyım.**’

*Munday kış burın **bolmasa kerek.*** (İ, 15) ‘Böyle bir kış daha önce **olmamış olmalı.**’

*Taw jaqtan keler ızgar bar. Munday kış burın **bolmasa kerek.*** (İ, 15) ‘Dağ tarafından gelen kuru ayaz var. Böyle bir kış daha önce **olmuş olamaz.**’

*Qayta üniversitetke kirip, İneş üyine tağı telefon soqtı. Dawsına qarağanda Mädiyne **bolsa kerek,** birew onıñ üyden ketkenine köp waqıt qalğanın ayttı.* (İ, 99) ‘İneş tekrar üniversiteye girip evine telefon etti. Sesine bakılacak olursa Medine **olmalı,** birisi uzun zaman önce çıktığını söyledi.’

*Belgiğulov sonı **sezgen bolsa kerek:***

- *Sen aqşasına kısılmay-aq koy. Keyin tawıp berersin, dedi.* (İ, 196) ‘Belgiulov bunu **sezmiş olmalı** ki: -Sen parasına sıkılma. Sonra bulup verirsin, dedi.’

Äste, ortalıktan bölünüwge umtılsa kerek. (J, 4) ‘Herhalde merkezden ayrılmak gayesi **güdüyor olmalı.**’

Bruno mirzanıñ ekinşi kezdesüwimizde sözinen tayıp, jumsaruwı, bizdi kolğa tüsirüw üşin jasalğan amalı bolsa kerek. (J, 62) ‘Mösyö Brunot’un ikinci görüşmede ağız değıştirmesi ve yumuşaması, beni kazanma **işini hazırlamaya yönelik olmalı.**’

Atalmış resmîy mekeme osı bolsa kerek. (J, 160) ‘Söz konusu edilmek istenen resmî daire bu **olsa gerek.**’

Qulağan ükimettiñ halıqqa jaw, jawğa dos retinde ustañan opasız sayasatınıñ miyrası bolğan Aydın maydanında aqşa jıynawda keybir keleşsizdikter bolsa kerek. (J, 246) ‘Düşmüş olan hükümetin, millete düşman, düşmanlara dost olarak takip etmiş oldukları haince politikanın mirası olan Aydın cephesinde, para toplama işinde belki bazı **uygunsuzluklar olmuş olabilir.**’

Sol şın bolsa kerek. (ME, 380) ‘Bu **doğru olmalı.**’

Kırgız Türkçesinden Örnekler

Bilseñ kerek, ilgeri-ilgeri topozdu kırgızdar hotoz deşken. (C, 63) ‘**Biliyor olmalısın**, önceden Çin mandasına Kırgızlar hotoz derlermiş.’

Argımagımdı sen uurdadıñ dep dok urunsa kerek Kaba-baatır. (C, 94) ‘Atımı sen çaldın diyerek **iftira atmış galiba/atmış olmalı** Kababatır.’

Coo caragı şayma-şay seksen cigitti körüp baatırdın içi cılısa kerek. (C, 134) ‘Teçizatlı, intizam içinde seksen yiğidi görünce batırın içi **ısınmış olmalı.**’

Anda Çökü cılıkda cürüsö kerek. (C, 157) ‘O sırada Çökü yılıkda **bulunmalı.**’

Kız törükününö üç-tört ayça turup kalsa kerek. (C, 158) ‘Kız akrabalarında üç dört ay kadar durup **kalmış olmalı.**’

Anın başı kesilgende bekerinen ökünböso kerek. (C, 171) ‘Onun başı kesildiğinde boşuna **pişman olmamıştır.**’

*Köl üstündö ördök-çürök kançalık köp bolso, anırı andan da köp eken. Cerdin Anır-Köl atalışı da oşondon **bolso kerek.*** (C, 273) ‘Göl üstünde ördek, yabani ördek ne kadar çok ise Akdeniz ördeği de o kadar çoktur. Yerin Anır-Köl olarak adlandırılması da ondan **olmalı.**’

*Oşo kezde meni izdep enem da boz üygö kirip keliptir. Çuruldagan ündördön ulam meni öltürüp koyuşat dep **korkso kerek.*** (C, 286) ‘O zaman beni izleyip annem de boz eve gelmiş. Gittikçe yükselen seslerden dolayı beni öldürecekler diye **korkmuş olmalı.**’

*Bir cıldan beri karek özü dele kiçireyip oturup, balanın tamagınan ötküdöy **bolup kalsa kerek.*** (C, 301) ‘Bir yıldan beri gözbebeği gittikçe küçülerek, çocuğun boğazından geçecek kadar **kalmış olmalı.**’

*Köngön adat oşoy menen **kalbasa kerek.*** (EA, 18) ‘Alışılmış âdet kolay kolay **bırakılmasa gerek.**’

*Kızdın atası tegin kişi **bolbosom kerek,** çok degende beş adamga kadırı ötüp, çok degenden beş adamdın köñülün algan adam boluu kerek.* (EA, 149) ‘Kızın babası tekin bir adam **olmamalı,** yok diyince beş kişiye gücü yeten, yok diyince beş kişinin gönlünü alan biri olmalı.’

- *Cerdin ceti kabatınan archeologdor kazıp tapkan omurtkaluu canıbardın iskeletidey ırsaygıña karaganda, sen dele **tameki tartkandardan bolsoñ kerek** dep öz sözüñö özü küldü.* (EA, 150) ‘Yerin yedi kat altından arkeologların kazı yapıp bulduğu omurgalı hayvanın iskeleti gibi sırtışına bakılırsa, sen de **tütün içenlerden olmalısın** diye kendi sözüne kendisi güldü.’

*Bir kezde el sabatsızdığınan ele **cazbay cürsö kerek,** dep oylodu al niyetinde.* (EA, 378) ‘Bir an halk okuma yazma bilmediği için **yazmıyor olmalı** diye düşündü o, kendince.’

*Kaysı birin aytasın, atası çaşoonun körkün çıkarıp turçu emes bele. Büt dünyödö, ataluu üylördün barında ele **oşondoy bolso kerek.*** (EKT, 53) ‘Hangi birini söyleyeceksin, babasının yaşıyor olmasının güzelliğini çıkarmıyor mu? Bütün dünyada babası olan evlerin hepsinde **öyle olmalı.**’

*Anda nege Kagandı uulanttı. Menimçe caşka sebepteri **bolso kerek.*** (KÖ, 25)
‘Öyleyse neden kağanı ağılattı. Bana kalırsa başka sebepler **olsa gerek.**’

Carımın içkenden kiyin çöyçöktü koyup:

- *Bul kımız Teñirdin besinin sütünön **casalsa kerek-** dedi.* (KÖ, 190) ‘Yarısını içtikten sonra bırakarak: - ‘Bu kımız Tanrı kırsağının sütüyle **yapılmış olmalı,** dedi.’

*Dayardıksızdıktan ulam toñup ölgöndör, suukka urungandar boldu. Ar kimdi bir korkunuç baksan ele. Bul kebetesi Teñirdin **karı bolso kerek.*** (KÖ, 319)
‘Hazırlığı olmayanlardan donup ölenler, sayrı düşenler vardı. Herkesi bir korku bürümüşü. Bu, herhalde Tanrının bir **öfkesi olmalıydı.**’

*Ooba, kebetesi Teñir karına alıp, türktörgö naarazı **bolso kerek.*** (KÖ, 319)
‘Evet, herhalde Tanrı öfkelenmiş, Türklere gücenmiş **olacaktı.**’

- *İçin Katundun bir tuuganı **bolsoñ kerek.*** (KÖ, 67) ‘- Benim kim olduğumu biliyor musun? - İçing Katun’un kardeşi **olacaksın.**’

b) Gereklilik İşlevi

Kipin ikinci işlevi gereklilik bildirmesidir. Bu gereklilik işleviyle kullanımı sık değildir. Gereklilik anlamı bağlamdan ortaya çıkmaktadır. Her iki lehçe de gereklilik bakımından son derece zengin olduğu için bu kipin gereklilik ifadesi geri planda kalmaktadır.

Kazak Türkçesinden Örnekler

- *Äriyne, äşkere paydağa bola jaratılğanın hikmet **desek kerek** deymın, - deydi.* (KS, 204) ‘Elbette, açıkça faydalı olması için yaratılmışlara hikmetli söz **söylemeliyiz** diyorum, - diyor.’

- *Özim de asıgamın. Jumıs köp. Demalıs kün degendi **umıtıp kıalsam kerek,** - dep Vikentiy Vikenteviç küldi.* (İ, 143-144) ‘Ben de acele edeceğim. İş çok. Tatil denilen şeyi **unutmalıyım** diye Vikentiy Vikenteviç güldü.’

- *Bäse, osılay bolsa kerek koy, el bolsañ, er bolsañ, östiseñ kerek koy, köreyik endi ulıktı.* (ME, 277) ‘-Peki, öyle olmalı, halk isen, yiğit isen bu şekilde **yapmalısın**, görelim şimdi büyüklüğü.’

Tarihka bolmasa da onşa derek,/ Är kim-aq oqıp körer kılsa kerek. (ÖP, 301)
‘Tarih için o kadar önemli bilgi olmasa da herkes okuyup **görmeli.**’

Kırgız Türkçesinden Örnekler

Bul elettik momun kol salat dep kütüşpösö kerek. (C, 23) ‘Bu taşralı mütevazı adam saldırarak diye **beklememeleri gerek.**’

Boş tamga köñülün boşop kelseñ kerek. (KT, 320) ‘Gönlünü boş evde bırakıp **gelmelisin.**’

Al terek, bul terekten başka terek, / Can kurbum, sen da körüp ötsöñ kerek.
(KT, 354) ‘O kavak bu kavaktan farklı bir kavak, kardeşim onu sen de **görmelisin.**’

SONUÇ

Kazak ve Kırgız Türkçelerinde fiil çekiminin, bu çekimlerin kullanım biçimlerinin, işlevlerinin, çekimin hangi lehçede olup olmadığı incelenmiştir. Bu çalışmada fiil çekimleri, Türkiye Türkçesi, Kazak Türkçesi ve Kırgız Türkçesi dil bilgisi kitaplarında ortak olduğu gibi bildirme kipleri ve tasarlama kipleri olmak üzere iki temel başlık altında incelenmiştir. Fiilin bildirdiği hareketin gerçek hayatla olan ilişkisinin belirlediği bu ayrıma göre zamanlar bildirme kipleri altında; tasarlama biçiminde bulunan, emir, istek, gereklilik, niyet, ihtimal bildiren çekimler de tasarlama kipleri altında incelenmiştir.

Pek çoğu ortak olan fiil çekimlerinde dikkat çeken noktalardan biri eklerin seslik özellikleridir. Ötümlülük-ötümsüzlük uyumu her iki lehçe için de geçerlidir. Ancak Kırgız Türkçesinin temel seslik özelliklerinden biri olan dudak uyumu, Kazak Türkçesinde yoktur. Dolayısıyla Kırgız Türkçesinde yuvarlak ünlü barındıran eklerin çoğu Kazak Türkçesinde düz ünlü iletilir. Örneğin: Kz. *kördim, körgeñmin, körüwşi edim, körüp jatırmın, körsem*; Kr. *kördüm, körgönümün, körçü elem, körüp catam, körsöm*. Bu husus hemen hemen her ek için geçerlidir. Bu konuda belirtilmesi gereken başka bir husus da şudur: Dudak uyumu Kazak Türkçesinin yazı dilinde olmamasına rağmen konuşma dilinde vardır. Yani *kördim* olarak yazılan bir kelimenin telaffuzu *kördüm* biçimindedir.

İki lehçenin dikkat çeken farklarından biri de III. çokluk şahısta ortaya çıkmaktadır. Kazak Türkçesinde III. çokluk şahsı bildirmek için hususî bir ek yoktur. Kırgız Türkçesinde ise fiil çekimi ekinden önce getirilen bir *-(I)ş* eki bu şahsı bildirmektedir. Örneğin: Kz. *kördi, körgeñ, körse*; Kr. *körüştü, körüşken* ‘gördüler’, *körüşe* ‘görseler’. Kazak Türkçesinde de işteşlik ekinin III. çokluk şahsı bildirmek için kullanıldığı, nadir olarak görülmektedir: *köristi* ‘gördüler’.

Olumsuzluk çekimlerinde iki lehçede de Türkiye Türkçesinden farklı olarak *joğ/cok* ve *emes* kelimeleri kullanılabilir. Örnekler: Kz. *kelgen joğpın* ‘gelmedim’, *kelmekşi emespin* ‘gelmek niyetinde değilim’; Kr. *kelgen cokmun* ‘gelmedim’, *aytıp turgan cokmun* ‘söylemiyorum.’.

Yapılan incelemelerde Türkiye Türkçesinde hikâye ve rivayet birleşik çekimleri içinde gösterilen, çalışmada ise uzak geçmiş zaman, sürekli geçmiş zaman olarak adlandırılan veya tasarlama kipleri içinde değerlendirilen birleşik yapılarda farklılıklar olduğu tespit edilmiştir. Türkiye Türkçesinde bu yapılar *i-* ek fiilinin üzerine görülen geçmiş zaman ve öğrenilen geçmiş eklerinin getirilmesiyle kurulur. Kazak Türkçesinde bu durum Türkiye Türkçesine benzemektedir. *e-* ek fiilinin üzerine görülen geçmiş zaman ve öğrenilen geçmiş zaman ekleri getirilerek bu yapılar kurulabilmektedir. Kırgız Türkçesinde, çalışmada belirsiz uzak geçmiş zaman ve belirsiz sürekli geçmiş zaman olarak adlandırılan, Türkiye Türkçesi terminolojisine göre zamanların rivayet çekimleri olarak adlandırılan yapılarda da durum Türkiye Türkçesine benzemektedir. *e-* ek fiilinin üzerine öğrenilen geçmiş zaman eki olarak adlandırılan ek getirilerek bu yapılar kurulur. Ancak çalışmada belirli uzak geçmiş zaman, belirli sürekli geçmiş zaman olarak adlandırılan ve Türkiye Türkçesi terminolojisine göre zamanların hikâye çekimi olan yapılarda farklılık ortaya çıkmaktadır. Kırgız Türkçesinde bu yapılar temel olarak *ele* yardımcı fiili ile yapılmaktadır. Bu biçim birimin kökenine dair herhangi açıklama veya izah Kırgız Türkçesi dil bilgisi kitaplarında yoktur.

Yukarıda zikredilen kiplerin kurulmasında her iki lehçede de *bol-* yardımcı fiili de kullanılır. Kazak Türkçesi için *boldı/bolğan/bolıptı/bolatın*; Kırgız Türkçesi için *boldı/bolgon/bolup/bolçu* kelimeleri de Türkiye Türkçesi terminolojisine göre zamanların hikâye ve rivayet çekimleri olarak adlandırılan kipleri kurabilmektedir. Bu durumda *bol-* fiilinin ek fiil olarak kullanıldığı görülmektedir.

Çalışmada belirsiz uzak geçmiş zaman ve belirsiz sürekli geçmiş zaman kipleri içinde değerlendirilen kiplerin yapısında görülen *imiş* biçim birimi iki lehçeyi birbirinden ayıran hususlardan biridir. Ek fiilin öğrenilen geçmiş zamanı olarak adlandırılabilir bu yapı daha çok Kırgız Türkçesinde kullanılmaktadır. *-miş* eki ile kurulan bir kip olmamasına rağmen *imiş* kelimesiyle kiplerin kurulması da dikkat çekici bir husustur. Kırgız Türkçesinde bu kelime ekleşmeden kipler kurabilmektedir. Örneğin: *kelgen imiş* ‘gelmişmiş’. Kazak Türkçesinde ise bu kelimeye ayrı bir biçim birim olarak rastlanmaz. Kazak Türkçesi daima *eken* kelimesini tercih eder.

Yapılan incelemelerde Kazak ve Kırgız Türkçelerinin geçmiş zaman bakımından son derece zengin olduğu görülmüştür. Bu bir bakıma Türk dilinin zenginliğidir. Her iki lehçede de birbirinden farklı ve yalnızca bildirme kipleri içinde değerlendirilen 23 geçmiş zaman yapısı tespit edilmiştir. Bu da her iki lehçenin de geçmiş zamanda karşılayamayacağı ifade kalıbının olmadığını gösterir. Kesin bitmişlik, aşamalı bitmişlik, geçmişte süreklilik, başkasından duymaya dayalı geçmiş, alışkanlık, terk edilmiş alışkanlık vb. tüm ifadeler için kullanılabilir geçmiş zaman yapıları mevcuttur. Bu yapıların tamamı Türkiye Türkçesine aktarılabilmektedir.

İncelemeye konu olan lehçelerdeki şimdiki zaman yapıları Türkiye Türkçesine göre farklılıklar göstermektedir. İki lehçede de üç şimdiki zaman yapısı tespit edilmiştir. Bunlar: Kz. *-A / -y* Kr. *-A / -y*; Kz. *-p/-A, -y + tur/otur/jür/jatır* Kr. *-p/-A, -y + tur/otur/cür/cat* ve Kz. *-(U)wdA* Kr. *-OOdA* yapılarıdır. Bu yapılardan yalnızca mastar eki ile kurulan şimdiki zaman yapısı (*-mAktA*) Türkiye Türkçesiyle ortaktır. Diğer şimdiki zaman yapıları Türkiye Türkçesinde yoktur. Bu yapılardan *-A/-y* yapısıyla kurulan zaman genel bir şimdiki zamanı karşılar. Geniş zaman ve gelecek zaman da bildirebilir. Diğer iki yapı ise kesin şimdiki zamanı karşılar. Bu yapılarla bildirilen fiildeki iş, oluş veya durum konuşmacı tarafından kesin olarak bilinmektedir.

Kazak ve Kırgız Türkçelerinde bulunan gelecek zaman yapılarının da son derece zengin ve çeşitli olduğunu söylemek mümkündür. Henüz gerçekleşmemiş, gerçekleşmesi tasarı durumunda olan ve planlanan oluş, durum veya kılışları Kazak Türkçesi beş, Kırgız Türkçesi ise üç farklı zamanla aktarabilmektedir. Bunlar yalnızca asli gelecek zaman yapılarıdır. Bilhassa şimdiki zaman kiplerinin görünüş özelliği olarak gelecek zaman bildirmesiyle bu sayılar artmaktadır.

Tasarlama kipleri içinde emir kipinin son derece işlevsel olduğu ve çok kullanıldığı görülmüştür. Emir, istek, dilek, rica, dua, öneri gibi işlevleri olan emir kipi geniş bir kullanıma sahiptir. Bu geniş kullanım ve işlevlerin ortaya çıkmasında yalın durumdaki fiillerin ikinci şahıs emir bildirmesi de etkilidir.

Kazak ve Kırgız Türkçelerinde birbirinden farklı yapıda ve işlevde toplam on dört dilek-şart çekimi tespit edilmiştir. Bu şart çekimlerinden cümleyi sonlandırarak kip kuranlar -sA, -sA + *iygi* + *edi*, Kz. -sA + *edi/boldı*, Kr. -sA + *ele/boldu*, Kz. -sA + *eken*, Kr. -sA + *eken* çekimleridir. Diğer çekimlerin tamamı cümlenin temel yüklemine şartını veya zamanını bildiren çekimlerdir.

Lehçelerin istek kipi bakımından da zengin olduğu gözlemlenmiştir. İki lehçede birbirinden farklı kuruluşa sahip toplam dört adet istek kipi tespit edilmiştir.

Taramalarda Kazak ve Kırgız Türkçelerinde toplamda on yedi adet gereklilik kipi tespit edilmiştir. Bu yapı Kazak Türkçesi için on bir; Kırgız Türkçesi içinse on dördür. Bunca gereklilik kipi yapısına rağmen her iki lehçede de münferit bir ekle kurulan gereklilik kipi yoktur. Gereklilik kiplerinin kurulumu daha çok, aslında bağımsız biçim birim olan ancak bağımlı biçim birim gibi hareket eden modal kelimelere dayanmaktadır. Kazak Türkçesi için *kerek*, *ķajet*, *tiyis(ti)*; Kırgız Türkçesi içinse *kerek*, *ılazım*, *tiyiş*, *zarıl* gereklilik kipi kurulmasında kullanılan kelimelerdir. Kiplerin bu kadar çok ve çeşitli olmasının temel nedenlerinden biri de bu kelimelerdir. Bir başka husus ise lehçelerin yazı diline geç geçirilmesi olabilir. Çünkü çekimlerin bu kadar çok olması aynı zamanda bu çekimlerin ölçünlü hâle gelemediğinin bir göstergesidir. Yalnızca üçüncü şahıs için gereklilik kiplerinin olması, çekimlerde farklı kelimelerin kullanımı da bunu gösterir. Ancak her şeye rağmen bu kadar çok gereklilik kipi yapısının bulunması hiç şüphe yok ki Türkçe için bir zenginliktir.

Çalışmada geçmiş zaman biçimindeki gereklilik yapıları da gereklilik kipi içinde değerlendirilmiştir. Türkiye Türkçesinde “gereklilik kipinin hikâyesi” veya rivayeti olarak adlandırılan bu çekimler gereklilik ifadesinin geçmiş zaman düzlemindeki biçimidir.

Kazak Türkçesi dil bilgisi kitaplarında gelecek zaman bahsinde ele alınan, Kırgız Türkçesi dil bilgisi kitaplarında ise ayrı bir kip olarak değerlendirilen niyet kipi bu lehçeler ile Türkiye Türkçesi arasındaki farklardan biridir. Temelde Kırgız Türkçesi gramerleri -*mAk(çı)* eki ile kurulan kipi niyet kipi içinde değerlendirmiştir. Ancak bu kip, niyet anlamının dışında gelecek zaman da bildirdiği için, Kazak

Türkçesi gramerlerindeki usul dikkate alınarak, çalışmada “niyet ifadeli gelecek zaman” olarak gelecek zamanlar içinde işlenmiştir. Niyet kipi olarak da henüz geçmiş zaman düzleminde gerçekleşmemiş veya gerçekleşeceği duyum hâlinde bilinen kipler değerlendirilmiştir. Bu bağlamda iki tip niyet kipi tespit edilmiştir.

Türkiye Türkçesi ve Kırgız Türkçesi gramerlerinde işlenmeyen ancak kategori olarak var olan, Kazak Türkçesi dil bilgisi kitaplarında ihtimal kipliği (*boljal modal'dılığı*) olarak değerlendirilen “ihtimal kipi” tasarlama kipleri içinde yer almaktadır. Türkiye Türkçesinde daha çok üçüncü teklik şahısta kullanılan *-sa + gerek* yapısıyla kurulan bu kip Kazak ve Kırgız Türkçelerinde şahıslara göre çekimlenebilmektedir.

Yapılan incelemede bazı fiil çekimlerinin bir lehçede olup diğerinde olmadığı tespit edilmiştir. Bu durum daha açık biçimde kiplerin toplu olarak sıralandığı *Kazak ve Kırgız Türkçelerindeki Fiil Çekimleri* tablosundan görülebilir.

Kazak ve Kırgız Türkçelerinde tespit edilen kipleri kuran kip eklerinden emir kipi ekleri eki hariç tamamının fiilimsi kökenli ekler olduğu teyit edilmiştir. Kip eklerinin hangi kökenden geldiği ‘Yapı Bakımından Kazak ve Kırgız Türkçelerindeki Fiil Çekimleri’ tablosunda tasnif edilerek gösterilmiştir. Bu tabloda basit kipler tek bir fiilimsi kökenine bağlanırken birleşik yapıdaki kiplerde veya fiil çekimlerinde ise asıl fiile gelen ek ile yardımcı fiile gelen ekler ayrı ayrı tasnif edilmiştir. Modal kelimelerle kurulan kipler veya fiil çekimleri de ayrıca belirtilmiştir.

Kazak ve Kırgız Türkçelerinde birbirinden farklı on dört yolla kurulan kip bulunmaktadır. Kip; yalnızca zaman bildirmediği, ruh durumu, psikoloji, niyet, istek, dilek, emir, bildirebildiği için konuşmacı içinde bulunduğu duruma en uygun olan yapıyı seçerek kipi kurmaktadır. Bu, dilin doğal sürecidir. Birbirinden farklı on dört kurulumun bulunması Türk dilinin fiil çekimi açısından ne kadar zengin olduğunun bir başka ölçütü olarak kabul edilebilir.

Pek çok tasnifte genellikle günümüz Kıpçak lehçeleri içinde gösterilen Kazak ve Kırgız Türkçelerindeki fiil çekimlerinde tarihî Kıpçak lehçesinden ziyade Çağatay

Türkçesinin izleri görüldüğü tespit edilmiştir. Tarihî Kıpçak lehçesinde olmayan *-mAk kerek* yapısındaki gereklilik, *-mAk* ekli gelecek zaman, *-mAktA* ekli şimdiki zaman (bu yapı Kazak Türkçesinde *-(U)wda*; Kırgız Türkçesinde *-OOda/-UUda* biçimindedir) gibi bazı fiil çekimleri bu lehçelere Çağatay Türkçesinden mirastır. Elbette tarihî Kıpçak lehçesiyle de ortak olan fiil çekimleri mevcuttur. Ancak bu çekimler sadece bu lehçeler arasında ortak olan çekimler değildir. Türk lehçelerinin pek çoğunda ortaktır. Janos Eckmann'ın *Çağatayca El Kitabı*'nın arka kapağında da yazılı olduğu gibi günümüz Roman dillerinin gelişmesinde Latincenin rolü neyse, Çağdaş Türk şiveleri için Çağatay Türkçesinin rolü odur. Yüzyıllar boyunca Orta Asya Türklüğünün ortak yazı dili olmuş olan Çağatay Türkçesinin etkilerinin baskın olması son derece doğaldır.

Talat Tekin ve N. A. Baskakov'un seslik özelliklere dayanarak birbirinden ayrı lehçe grupları içinde değerlendirdiği Kazak ve Kırgız Türkçeleri W. Radloff, A. Samoyloviç, R. Rahmeti Arat gibi araştırmacılar tarafından aynı lehçe grubu içinde değerlendirilmiştir. Dikkat edilirse Türk lehçeleri üzerine yapılan tasnif çalışmalarının neredeyse tamamı seslik özelliklere göre yapılmıştır. Biçim bilgisi özellikleri dışarıda tutulmuştur. Fiil çekimleri açısından değerlendirecek olursak, iki lehçenin birbirine çok yakın olduğunu söylemek mümkündür. Tespit edilen yetmiş fiil çekiminden kırk üç tanesi ortaktır. Bu da % 61.42'ye denk gelmektedir. Ortak olmayan fiil çekimleri ise genellikle diğer lehçede başka bir ek veya yapı ile karşılanan fiil çekimleridir. Örneğin Kırgız Türkçesinde *-ş kerek* yapısıyla kurulan gereklilik kipleri Kırgız Türkçesinde *-(U)w kerek* yapısıyla kurulmaktadır. Bu çekimler yapı itibari ile aynıdır. *Fiil + mastar eki + modal kelime* yapısındadır. Doğal olarak yapı noktasında ortaklık arz etmektedir. Yani bir lehçede var olup diğer lehçede hiçbir şekilde olmayan çekim yoktur. Aynı zamanda bu çekimler görünüş olarak değerlendirildiğinde de pek çok işlevde kesişmektedir. Buradan hareketle Kazak ve Kırgız Türkçelerinin aynı lehçe grubunda değerlendirilmesi gerektiğini söylemek mümkündür.

Tablo 71: Kazak ve Kırgız Türkçelerindeki Fiil Çekimleri

	Fiil Çekimleri	Kazak Türkçesi	Kırgız Türkçesi
	BİLDİRME KİPLERİ		
	Geçmiş Zaman		
	Görülen Geçmiş Zaman		
1.	-DI -DI (1.1.1.1.1)	X	X
2.	-GAn -GAn (1.1.1.1.2)	X	X
	Öğrenilen Geçmiş Zaman		
3.	-(I)p -(I)ptIr (1.1.1.2.1)	X	X
	Gerçekleşmemiş Geçmiş Zaman		
4.	-A/-y <i>elek</i> (1.1.1.3.1)	X	X
	Uzak Geçmiş Zaman		
	Belirli Uzak Geçmiş Zaman		
5.	-A /-y + <i>elek</i> + <i>ele/bolçu</i> (1.1.1.4.1.1.)	-	X
6.	-GAn + DI/edi/bolatın -GAn + <i>ele/bolçu/boldu</i> (1.1.1.4.1.2.)	X	X
7.	-DI + <i>ele</i> (1.1.1.4.1.3.)	-	X
8.	-(I)p + <i>edi</i> -(I)ptIr + <i>ele</i> (1.1.1.4.1.4.)	X	X
	Belirsiz Uzak Geçmiş Zaman		
9.	-A/ -y + <i>elek</i> + <i>eken</i> (1.1.1.4.2.1)	-	X
10.	-GAn + <i>eken</i> -GAn + <i>eken/imiş</i> (1.1.1.4.2.2)	X	X
	Sürekli Geçmiş Zaman		
	Belirli Sürekli Geçmiş Zaman		
11.	-A /- y + t + <i>ele / bolçu</i> (1.1.1.5.1.1.)	-	X
12.	-AtIn / ytIn (1.1.1.5.1.2.)	X	-
13.	-(UU)çU (1.1.1.5.1.3.)	-	X
14.	-(U)wŞI + <i>edi</i> -(UU)çU + <i>ele / boldu</i> (1.1.1.5.1.4.)	X	X
15.	-p/-A, -y + <i>tur/otur/jür/jatır</i> + (GAn) + <i>edi/bolatın</i> -p/-A, -y + <i>tur/otur/cür/cat</i> + (GAn) + <i>ele/boldu/bolçu</i> (1.1.1.5.1.5.)	X	X
16.	-Ar <i>edi</i> -Ar <i>ele</i> (1.1.1.5.1.6.)	X	X
17.	-(U)wdA + <i>edi</i> (1.1.1.5.1.7.)	X	-
18.	-AtIn/-ytIn + <i>edi/boldu/bolğan</i> (1.1.1.5.1.8.)	X	-
	Belirsiz Sürekli Geçmiş Zaman		
19.	-A/-y + dI + <i>eken/mıs</i>	X	X

	-A/-y + t + eken/imiş (1.1.1.5.2.1.)		
20.	-AtIn/ytIn eken/bolgan/bolıptı (1.1.1.5.2.2.)	X	-
21.	-(UU)çU eken (1.1.1.5.2.3.)	-	X
22.	-p/-A, -y + tur, jür, jadır, otır (GAn) + eken/-mIs -p/-A, -y + tur, cür, cat, otur + GAn + eken (1.1.1.5.2.4.)	X	X
23.	-Ar + eken -Ar + eken/imiş (1.1.1.5.2.5.)	X	X
	Şimdiki Zaman		
24.	-A / - y -A / -y (1.1.2.1.)	X	X
25.	-p/-A, -y + tur/otur/jür/jadır -p/-A, -y + tur/otur/cür/cat (1.1.2.2.)	X	X
26.	-(U)wdA -OOdA (1.1.2.3.)	X	X
	Gelecek Zaman		
27.	-Ar/-r -Ar/-r (1.1.3.1)	X	X
28.	-MAk(şI) -mAk(çI) (1.1.3.2)	X	X
29.	-GAll + tur/ jür/ jadır/otur -GAnI + tur/ cür/cat/otur/kal (1.1.3.3)	X	X
30.	-GAll + tur/ jür/ jadır/otur + edi (1.1.3.4)	X	-
31.	-GAll + tur/ jür/ jadır/otur + eken (1.1.3.5)	X	-
	TASARLAMA KIPLERİ		
32.	Emir Kipi (2.1.1.)	X	X
	Dilek-Şart Çekimi		
33.	-sA (2.1.2.1.)	X	X
34.	-sA + iygi + edi (2.1.2.2.)	X	-
35.	-sA + edi/boldı -sA + ele/boldu (2.1.2.3.)	X	X
36.	-sA + eken -sA + eken (2.1.2.4.)	X	X
37.	-A/ -y + elek + bolso (2.1.2.5.)	-	X
38.	-AtIn + bolsa (2.1.2.6.)	X	-
39.	-(UU)çU bolso(2.1.2.7.)	-	X
40.	-p/ -A, -y + tur/jür/jat/otur + GAn + bolsa -p/-A, -y + tur/jür/jat/otur-sA -p/-A, -y / + tur/cür/cat/otur + GAn + bolso -p/-A, -y + tur/cür/cat/otur-sA (2.1.2.8.)	X	X
41.	-Ar/-r bolsa -Ar/-r bolso (2.1.2.9.)	X	X
42.	-GAn bolsa -GAn bolso (2.1.2.10.)	X	X
43.	-GI + kelse -GI + kelse (2.1.2.11.)	X	X

44.	-(U)w + şahıs ekleri + kerek + bolsa (2.1.2.12.)	X	-
45.	-(I)ş + şahıs ekleri + kerek + bolso (2.1.2.13.)	-	X
46.	-MAk(şI) bolsa -mAk(çI) bolso (2.1.2.14.)	X	X
İstek Kipi			
47.	-GAy + (edi) -GAy + ele (2.1.3.1.)	X	X
48.	-GI + keledi/keldi/bar -GI + + kelet/keldi/bar (2.1.3.2.)	X	X
49.	-GI + kelgen/kelip + edi -GI + keldi + ele (2.1.3.3.)	X	X
50.	-GI + kelgen/keledi + eken -GI + kelet/ + eken (2.1.3.4.)	X	X
Gereklilik Kipi			
51.	-(U)w + GA + kerek/kajet (2.1.4.1.)	X	-
52.	-(U)w + GA + tiyis(ti) -OO/UU + GA + tiyiş (2.1.4.2.)	X	X
53.	-(Uw) + GA + tiyis(ti) + edi (2.1.4.3.)	X	-
54.	-MAk + kerek -mAk + kerek/ilazım (2.1.4.4.)	X	X
55.	-(U)w + kerek/kajet -OO/-UU + kerek/zarıl (2.1.4.5.)	X	X
56.	-(U)w + kerek + edi/boldı -OO/-UU + kerek + ele/bolçu (2.1.4.6.)	X	X
57.	-(U)w + kerek/kajet + eken -OO/-UU + kerek/zarıl + eken (2.1.4.7.)	X	X
58.	-(U)w + şahıs ekleri + kerek/kajet/tiyis -OO/-UU + şahıs ekleri + kerek/zarıl/laazım (2.1.4.8.)	X	X
59.	-(U)w + şahıs ekleri + kerek/tiyis + edi/bolatın -OO/-UU + şahıs ekleri + kerek + ele (2.1.4.9.)	X	X
60.	-(U)w + şahıs ekleri + kerek/kajet + eken -OO/-UU + şahıs ekleri + kerek/zarıl + eken (2.1.4.10.)	X	X
61.	-(I)ş + kerek/zarıl/ilazım (2.1.4.11.)	-	X
62.	-(I)ş + kerek/zarıl/ + ele/bolçu/boldu (2.1.4.12.)	-	X
63.	-(I)ş + kerek + eken (2.1.4.13.)	-	X
64.	-(I)ş + şahıs ekleri + kerek/zarıl/ilazım (2.1.4.14.)	-	X
65.	-(I)ş + şahıs ekleri + kerek/zarıl/ilazım + ele/bolçu (2.1.4.15.)	-	X
66.	-(I)ş + şahıs ekleri + kerek/zarıl + eken (2.1.4.16.)	-	X
67.	-sA + kerek + edi (2.1.4.17.)	X	-
Niyet Kipi			
68.	-MAk(şI) + edi/boldı/bolatın -mAk(çI) + ele/boldu (2.1.5.1.)	X	X
69.	-MAk(şI) + eken/bolıptı/bolğan	X	X

	<i>-mA_k(çI) + eken/bolup/bolgon (2.1.5.2.)</i>		
	İhtimal Kipi		
70.	<i>-sA + kerek</i> <i>-sA + kerek (2.1.6.1.)</i>	X	X

Tablo 72: Yapı Bakımından Kazak ve Kırgız Türkçelerindeki Fiil Çekimleri

1.	Sıfat-Fiil Yapısındaki Kipler
	-DI (Kz.) -DI (Kr.) (1.1.1.1.1.)
	-GAn (Kz.) -GAn (Kr.) (1.1.1.1.2.)
	-AtIn / ytIn (Kz.) (1.1.1.5.1.2.)
	-(UU)çU (Kr.) (1.1.1.5.1.3.)
	-Ar/-r (Kz.) -Ar/-r (Kr.) (1.1.3.1.)
	-MAk(şI) (Kz.) -mAk(çI) (Kr.) (1.1.3.2.)
	-GI + keledi/keldi/bar (Kz.) -GI + kelet/keldi/bar (Kr.) (2.1.3.2.)
	-GAy + (edi) (Kz.) -GAy + ele (Kr.) (2.1.3.1.)
2.	Zarf-Fiil Yapısındaki Kipler
	-A / -y (Kz.) -A / -y (Kr.) (1.1.2.1.)
	-p/-A, -y + tur/otur/jür/jatur (Kz.) -p/-A, -y + tur/otur/cür/cat (Kr.) (1.1.2.2.)
	-GAll + tur/ jür/ jatur/otur (Kz.) -GAnI + tur/ cür/cat/otur/kal (Kr.) (1.1.3.3.)
	-sA (Kz.) -sA (Kr.) (2.1.2.1.)
	-(I)p (Kz.) -(I)ptIr (Kr.) (1.1.1.2.1.)
3.	İsim-Fiil Yapısındaki Kip
	-(U)wdA (Kz.) -OOdA (Kr.) (1.1.2.3)
4.	Zarf-Fiil-Sıfat Fiil Yapısındaki Kipler
	-A/-y elek (Kr.) (1.1.1.3.1.)
	-A /-y + elek + ele/bolçu (Kr.) (1.1.1.4.1.1.)
	-(I)p + edi (Kz.) -(I)ptIr + ele (Kr.) (1.1.1.4.1.4.)
	-A /-y + t + ele / bolçu (Kr.) (1.1.1.5.1.1.)
	-p/-A, -y + tur/otur/jür/jatur + (GAn) + edi/bolatın (Kz.) -p/-A, -y + tur/otur/cür/cat + (GAn) + ele/boldu/bolçu (Kr.) (1.1.1.5.1.5.)
	-A/-y + dI + eken/mıs (Kz.) -A/-y + t + eken/imiş (Kr.) (1.1.1.5.2.1.)
	-p/-A, -y + tur, jür, jatur, otur (GAn) + eken/-mIs (Kz.) -p/-A, -y + tur, cür, cat, otur + GAn + eken (Kr.) (1.1.1.5.2.4.)
	-GAll + tur/ jür/ jatur/otur + edi (Kz.) (1.1.3.4.)
	-GAll + tur/ jür/ jatur/otur + eken (Kz.) (1.1.3.5.)

	-sA + edi/boldı (Kz.) -sA + ele/boldu (Kr.) (2.1.2.3.)
	-sA + eken (Kz.) -sA + eken (Kr.) (2.1.2.4.)
	-A/-y + elek + eken (Kr.)
5.	İsim-Fiil-Sıfat-Fiil Yapısındaki Kipler
	-(U)wdA + edi (Kz.) (1.1.1.5.1.7.)
6.	Zarf-Fiil- Zarf-Fiil Yapısındaki Fiil Çekimleri
	-A/ -y + elek + bolso (Kr.) (2.1.2.5.)
	-p/ -A, -y + tur/jür/jat/otur + GAn + bolsa -p/-A, -y + tur/jür/jat/otur-sA -p/-A, -y/ + tur/cür/cat/otur + GAn + bolso -p/-A, -y + tur/cür/cat/otur-sA (2.1.2.8.)
7.	Sıfat Fiil- Zarf-Fiil Yapısındaki Fiil Çekimleri
	-AtIn + bolsa (Kz.) (2.1.2.6.)
	-(UU)çU bolso(Kr.) (2.1.2.7.)
	-Ar/-r bolsa (Kz.) -Ar/-r bolso (Kr.) (2.1.2.9.)
	-GAn bolsa (Kz.) -GAn bolso (Kr.) (2.1.2.10.)
	-GI + kelse (Kz.) -GI + kelse (Kr.) (2.1.2.11.)
	-MAk(şI) bolsa (Kz.) -mAk(çI) bolso (Kr.) (2.1.2.14)
8.	Sıfat-Fiil-Sıfat-Fiil Yapısındaki Kipler
	-GAn + DI/edi/bolatın (Kz.) -GAn + ele/bolçu/boldu (Kr.) (1.1.1.4.1.2.)
	-DI + ele (Kr.) (1.1.1.4.1.3)
	-GAn + eken (Kz.) -GAn + eken/imiş (Kr.) (1.1.1.4.2.2.)
	-(U)wŞI + edi (Kz.) -(UU)çU + ele / boldu (Kr.) (1.1.1.5.1.4.)
	-(UU)çU eken (Kr.) (1.1.1.5.2.3.)
	-Ar + eken (Kz.) -Ar + eken/imiş (Kr.) (1.1.1.5.2.5.)
	-GI + kelgen/keledi + eken (Kz.) -GI + kelet/ + eken (Kr.) (2.1.3.4.)
	-MAk(şI) + edi/boldı/bolatın (Kz.) -mAk(çI) + ele/boldu (Kr.) (2.1.5.1.)
	-GI + keldi/ + ele (Kr.) (2.1.3.3.)
	-Ar edi (Kz.) -Ar ele (Kr.) (1.1.1.5.1.6.)
	-AtIn/-ytIn + edi/boldı/bolğan (Kz.) (1.1.1.5.1.8.)
9.	Sıfat-Fiil-Sıfat-Fiil veya Zarf-Fiil Yapısındaki Kipler
	-AtIn/ytIn eken/bolğan/bolıptı (Kz.) (1.1.1.5.2.2.)
	-GI + kelgen/kelip/ + edi (Kz.) (2.1.3.3.)

	-MAk(şI) + eken/bolğan/bolıptı (Kz.) -mAk(çI) + eken/ bolgon/bolup (Kr.) (2.1.5.2.)
10.	İsim-Fiil + Modal Kelime Yapısındaki Kipler
	-(U)w + GA + kerek/ķajet (Kz.) (2.1.4.1.)
	-(U)w + GA + tiyis(ti) (Kz.) -OO/UU + GA + tiyiş (Kr.) (2.1.4.2.)
	-MAk + kerek (Kz.) -mAk + kerek/ılazım (Kr.) (2.1.4.4.)
	-(U)w + kerek/ķajet (Kz.) -OO/-UU + kerek/zarıl (Kr.) (2.1.4.5.)
	-(U)w + şahıs ekleri + kerek/ķajet/tiyis (Kz.) -OO/-UU + şahıs ekleri + kerek/zarıl/laazım (Kr.) (2.1.4.8.)
	-(I)ş + kerek/zarıl/ılazım (Kr.) (2.1.4.11.)
	-(I)ş + şahıs ekleri + kerek/zarıl/ılazım (Kr.) (2.1.4.14.)
11.	İsim-Fiil + Modal Kelime + Sıfat-Fiil Yapısındaki Kipler
	-(Uw) + GA + tiyis(ti) + edi (Kz.) (2.1.4.3.)
	-(U)w + kerek + edi/boldı (Kz.) -OO/-UU + kerek + ele/bolçu (Kr.) (2.1.4.6.)
	-(U)w + kerek/ķajet + eken (Kz.) -OO/-UU + kerek/zarıl + eken (Kr.) (2.1.4.7.)
	-(U)w + şahıs ekleri + kerek/tiyis + edi/bolatın (Kz.) -OO/-UU + şahıs ekleri + kerek + ele (Kr.) (2.1.4.9.)
	-(U)w + şahıs ekleri + kerek/ķajet + eken (Kz.) -OO/-UU + şahıs ekleri + kerek/zarıl + eken (Kr.) (2.1.4.10.)
	-(I)ş + kerek/zarıl/ + ele/bolçu/boldu (Kr.) (2.1.4.12.)
	-(I)ş + kerek + eken (Kr.) (2.1.4.13.)
	-(I)ş + şahıs ekleri + kerek/zarıl/ılazım + ele/bolçu (Kr.) (2.1.4.15.)
	-(I)ş + şahıs ekleri + kerek/zarıl + eken (Kr.) (2.1.4.16.)
12.	İsim-Fiil + Modal Kelime + Zarf Fiil Yapısındaki Fiil Çekimleri
	-(U)w + şahıs ekleri + kerek + bolsa (Kz.) (2.1.2.12.)
	-(I)ş + şahıs ekleri + kerek + bolso (Kr.) (2.1.2.13)
13.	Zarf-Fiil + Modal Kelime Yapısındaki Fiil Çekimi
	-sA + kerek (Kz.) -sA + kerek (Kr.) (2.1.6.1.)
14.	Zarf-Fiil + Modal Kelime + Sıfat-Fiil Yapısındaki Kipler
	-sA + kerek + edi (Kz.) (2.1.4.17.)
	-sA + iygi + edi (Kz.) (2.1.2.2.)

Tablo 73: Çalışmadaki Fiil Çekimlerinin Türkiye Türkçesindeki Adlandırmaları⁷

	Fiil Çekimleri	Türkiye Türkçesindeki İsimlendirme
	BİLDİRME KİPLERİ	
	Geçmiş Zaman	
1.	Görülen Geçmiş Zaman	
	-DI (Kz.) -DI (Kr.)	Görülen geçmiş zaman
	-GAn (Kz.) -GAn (Kr.)	Görülen geçmiş zaman
2.	Öğrenilen Geçmiş Zaman	
	-(I)p (Kz.) -(I)ptIr (Kr.)	Öğrenilen geçmiş zaman
3.	Gerçekleşmemiş Geçmiş Zaman	
	-A/-y <i>elek</i> (Kr.)	Gerçekleşmemiş geçmiş zaman
4.	Uzak Geçmiş Zaman	
	Belirli Uzak Geçmiş Zaman	
	-A /-y + <i>elek</i> + <i>ele/bolçu</i> (Kr.)	Gerçekleşmemiş geçmiş zamanın hikâyesi
	-GAn + DI/edi/bolatın (Kz.) -GAn + <i>ele/bolçu/boldu</i> (Kr.)	Görülen geçmiş zamanın hikâyesi
	-DI + <i>ele</i> (Kr.)	Görülen geçmiş zamanın hikâyesi
	-(I)p + <i>edi</i> (Kz.) -(I)ptIr + <i>ele</i> (Kr.)	Öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi
	1.4.2. Belirsiz Uzak Geçmiş Zaman	
	-A/ -y + <i>elek</i> + <i>eken</i> (Kr.)	Gerçekleşmemiş geçmiş zamanın rivayeti
	-GAn + <i>eken</i> (Kz.) -GAn + <i>eken/imiş</i> (Kr.)	Görülen geçmiş zamanın rivayeti
5.	Sürekli Geçmiş Zaman	
	Belirli Sürekli Geçmiş Zaman	
	-A /- y + <i>ele / bolçu</i> (Kr.)	Şimdiki zamanın hikâyesi
	-AtIn / ytIn (Kz.)	Görülen geçmiş zamanın hikâyesi
	-(UU)çU (Kr.)	Görülen geçmiş

⁷ Tabloda Türkiye Türkçesinde olmayan gerçekleşmemiş geçmiş zamanın hikâyesi gibi bazı adlandırmalar tarafımızdan Türkiye Türkçesindeki klasik adlandırma sistemi göz önünde bulundurularak verilmiştir.

		zamanın hikâyesi
	-(U)wŞI + edi (Kz.) -(UU)çU + ele / boldu (Kr.)	Görülen geçmiş zamanın hikâyesi
	-p/-A, -y + tur/otur/jür/jatır + (GAn) + edi/bolatın (Kz.) -p/-A, -y + tur/otur/cür/cat + (GAn) + ele/boldu/bolçu (Kr.)	Şimdiki zamanın hikâyesi
	-Ar edi (Kz.) -Ar ele (Kr.)	Geniş zamanın hikâyesi
	(U)wdA + edi (Kz.)	Şimdiki zamanın hikâyesi
	-AtIn/-ytIn + edi/boldı/bolğan (Kz.)	Görülen geçmiş zamanın hikâyesi
	Belirsiz Sürekli Geçmiş Zaman	
	-A/-y + dI + eken/mıs (Kz.) -A/-y + t + eken/imiş (Kr.)	Şimdiki zamanın rivayeti
	-AtIn/-ytIn eken/bolğan/bolıptı (Kz.)	Görülen geçmiş zamanın rivayeti
	-(UU)çU eken (Kr.)	Görülen zamanın rivayeti
	-p/-A, -y + tur, jür, jatır, otur (GAn) + eken/-mIs (Kz.) -p/-A, -y + tur, cür, cat, otur + GAn + eken (Kr.)	Şimdiki zamanın rivayeti
	-Ar + eken (Kz.) Ar + eken/imiş (Kr.)	Geniş zamanın rivayeti
6.	Şimdiki Zaman	
	-A / - y (Kz.) -A / -y (Kr.)	Şimdiki zaman
	-p/-A, -y + tur/otur/jür/jatır (Kz.) -p/-A, -y + tur/otur/cür/cat (Kr.)	Şimdiki zaman
	-(U)wdA (Kz.) -OOdA (Kr.)	Şimdiki zaman
7.	Gelecek Zaman	
	-Ar/-r (Kz.) -Ar/-r (Kr.)	Gelecek zaman
	-MAk(şI) (Kz.) -mAk(çI) (Kr.)	Gelecek zaman
	-GAll + tur/ jür/ jatır/otur (Kz.) -GAnI + tur/ cür/cat/otur/kal (Kr.)	Gelecek zaman
	-GAll + tur/ jür/ jatır/otur + edi (Kz.)	Gelecek zamanın hikâyesi
	-GAll + tur/ jür/ jatır/otur + eken (Kz.)	Gelecek zamanın rivâyeti
	TASARLAMA KİPLERİ	
1.	Emir Kipi	Emir kipi
2.	Dilek-Şart Çekimi	
	-sA (Kz.) -sA (Kr.)	Dilek-şart kipi

	-sA + <i>iygi</i> + <i>edi</i> (Kz.)	Dilek-şart kipinin hikâyesi
	-sA + <i>edi/boldı</i> (Kz.) -sA + <i>ele/boldu</i> (Kr.)	Dilek-şart kipinin hikâyesi
	-sA + <i>eken</i> (Kz.) -sA + <i>eken</i> (Kr.)	Dilek-şart kipinin rivayeti
	-A/ -y + <i>elek</i> + <i>bolso</i> (Kr.)	Gerçekleşmemiş geçmiş zamanın şartı
	-AtIn + <i>bolsa</i> (Kz.)	Görülen geçmiş zamanın şartı
	-(UU)çU <i>bolso</i> (Kr.)	Görülen geçmiş zamanın şartı
	-A, -y / -p + <i>tur/jür/jat/otur</i> + <i>GAn</i> + <i>bolsa</i> -A, -y / -p + <i>tur/jür/jat/otur-sA</i> (Kz.) -A, -y / -p + <i>tur/cür/cat/otur</i> + <i>GAn</i> + <i>bolso</i> -A, -y / -p + <i>tur/cür/cat/otur-sA</i> (Kr.)	Şimdiki zamanın şartı
	-Ar/-r <i>bolsa</i> (Kz.) -Ar/-r <i>bolso</i> (Kr.)	Geniş zamanın şartı
	-GAn <i>bolsa</i> (Kz.) -GAn <i>bolso</i> (Kr.)	Görülen geçmiş zamanın şartı
	-GI + <i>şahıs eki</i> + <i>kelse</i> (Kz.) -GI + <i>şahıs eki</i> + <i>kelse</i> (Kr.)	İstek kipinin şartı
	-(U)w + <i>şahıs ekleri</i> + <i>kerek</i> + <i>bolsa</i> (Kz.)	Gereklilik kipinin şartı
	-(I)ş + <i>şahıs ekleri</i> + <i>kerek</i> + <i>bolso</i> (Kr.)	Gereklilik kipinin şartı
	-MAk(şI) <i>bolsa</i> (Kz.) -MAk(çI) <i>bolso</i> (Kr.)	Gelecek zamanın şartı
3.	İstek Kipi	
	-GAy + (<i>edi</i>) (Kz.) -GAy + <i>ele</i> (Kr.)	İstek kipi
	-GI + <i>şahıs ekleri</i> + <i>keledi/keldi/bar</i> (Kz.) -GI + <i>şahıs ekleri</i> + <i>kelet/keldi/bar</i> (Kr.)	İstek kipi
	-GI + <i>şahıs ekleri</i> + <i>kelgen/kelip</i> + <i>edi</i> (Kz.) -GI + <i>şahıs ekleri</i> + <i>keldi</i> + <i>ele</i> (Kr.)	İstek kipinin hikâyesi
	-GI + <i>şahıs ekleri</i> + <i>kelgen/keledi</i> + <i>eken</i> (Kz.) -GI + <i>şahıs ekleri</i> + <i>kelet/</i> + <i>eken</i> (Kr.)	İstek kipinin rivayeti
4.	Gereklilik Kipi	
	-(Uw) + <i>GA</i> + <i>kerek/kaçet</i> (Kz.)	Gereklilik kipi
	-(U)w + <i>GA</i> + <i>tiyis(ti)</i> (Kz.) -OO/UU + <i>GA</i> + <i>tiyiş</i> (Kr.)	Gereklilik kipi
	-(Uw) + <i>GA</i> + <i>tiyis(ti)</i> + <i>edi</i> (Kz.)	Gereklilik kipinin hikâyesi
	-MAk + <i>kerek</i> (Kz.) -MAk + <i>kerek/ilazım</i> (Kr.)	Gereklilik kipi

	- <i>(U)w</i> + <i>kerek/kajet</i> (Kz.) - <i>OO/-UU</i> + <i>kerek/zarıl</i> (Kr.)	Gereklilik kipi
	- <i>(U)w</i> + <i>kerek</i> + <i>edi/boldı</i> (Kz.) - <i>OO/-UU</i> + <i>kerek</i> + <i>ele/bolçu</i> (Kr.)	Gereklilik kipinin hikâyesi
	- <i>(U)w</i> + <i>kerek/kajet</i> + <i>eken</i> (Kz.) - <i>OO/-UU</i> + <i>kerek/zarıl</i> + <i>eken</i> (Kr.)	Gereklilik kipinin rivayeti
	- <i>(U)w</i> + <i>şahıs ekleri</i> + <i>kerek/kajet/tiyis</i> (Kz.) - <i>OO/-UU</i> + <i>şahıs ekleri</i> + <i>kerek/zarıl/laazım</i> (Kr.)	Gereklilik kipi
	- <i>(U)w</i> + <i>şahıs ekleri</i> + <i>kerek/tiyis</i> + <i>edi/bolatın</i> (Kz.) - <i>OO/-UU</i> + <i>şahıs ekleri</i> + <i>kerek</i> + <i>ele</i> (Kr.)	Gereklilik kipinin hikâyesi
	- <i>(U)w</i> + <i>kerek/kajet</i> + <i>eken</i> (Kz.) - <i>OO/-UU</i> + <i>kerek/zarıl</i> + <i>eken</i> (Kr.)	Gereklilik kipinin rivayeti
	- <i>(I)ş</i> + <i>kerek/zarıl/ilazım</i> (Kr.)	Gereklilik kipi
	- <i>(I)ş</i> + <i>kerek/zarıl/</i> + <i>ele/bolçu/boldu</i> (Kr.)	Gereklilik kipinin hikâyesi
	- <i>(I)ş</i> + <i>kerek</i> + <i>eken</i> (Kr.)	Gereklilik kipinin rivayeti
	- <i>(I)ş</i> + <i>şahıs ekleri</i> + <i>kerek/zarıl/ilazım</i> (Kr.)	Gereklilik kipi
	- <i>(I)ş</i> + <i>şahıs ekleri</i> + <i>kerek/zarıl/ilazım</i> + <i>ele/bolçu</i> (Kr.)	Gereklilik kipinin hikâyesi
	- <i>(I)ş</i> + <i>şahıs ekleri</i> + <i>kerek/zarıl</i> + <i>eken</i> (Kr.)	Gereklilik kipinin rivayeti
	- <i>sA</i> + <i>kerek</i> + <i>edi</i> (Kz.)	Gereklilik kipinin hikâyesi
5.	Niyet Kipi	
	- <i>MAk(şI)</i> + <i>edi/boldı/bolatın</i> (Kz.) - <i>mAk(çI)</i> + <i>ele/boldu</i> (Kr.)	Gelecek zamanın hikâyesi
	- <i>MAk(şI)</i> + <i>eken/bolıptı/bolğan</i> (Kz.) - <i>mAk(çI)</i> + <i>eken/bolup/bolgon</i> (Kr.)	Gelecek zamanın rivayeti
6.	İhtimal Kipi	
	- <i>sA</i> + <i>kerek</i> (Kz.) - <i>sA</i> + <i>kerek</i> (Kr.)	Gereklilik kipi

**Tablo 74: Kazak Türkçesi ve Kırgız Türkçesindeki Fiil Çekimlerinin
Alfabe Sırasına Göre Listesi**

1.	-Ar/-r (Kz.), -Ar/-r (Kr.) (1.1.3.1.)
2.	-Ar/-r bolsa (Kz.), -Ar/-r bolso (Kr.) (2.1.2.9.)
3.	-Ar edi (Kz.), -Ar ele (Kr.) (1.1.1.5.1.6.)
4.	-Ar + eken (Kz.), -Ar + eken/imiş (Kr.) (1.1.1.5.2.5.)
5.	-AtIn / ytIn (Kz.) (1.1.1.5.1.2.)
6.	-AtIn + bolsa (Kz.) (2.1.2.6.)
7.	-AtIn/-ytIn + edi/boldı/bolğan (Kz.) (1.1.1.5.1.8.)
8.	-AtIn/ytIn eken/bolğan/bolıptı (Kz.) (1.1.1.5.2.2.)
9.	-A/-y + dI + eken/mıs (Kz.), -A/-y + t + eken/imiş (Kr.) (1.1.1.5.2.1.)
10.	-A / - y (Kz.), -A / -y (Kr.) (1.1.2.1.)
11.	-A/-y elek (Kr.) (1.1.1.3.1.)
12.	-A / -y + elek + bolso (Kr.) (2.1.2.5.)
13.	-A/-y + elek + eken (Kr.)
14.	-A /-y + elek + ele/bolçu (Kr.) (1.1.1.4.1.1.)
15.	-A /- y + t + ele / bolçu (Kr.) (1.1.1.5.1.1.)
16.	-DI (Kz.), -DI (Kr.) (1.1.1.1.1.)
17.	-DI + ele (Kr.) (1.1.1.4.1.3)
18.	Emir Kipi
19.	-GAn (Kz.), -GAn (Kr.) (1.1.1.1.2.)
20.	-GAn bolsa (Kz.), -GAn bolso (Kr.) (2.1.2.10.)
21.	-GAn + DI/edi/bolatın (Kz.), -GAn + ele/bolçu/boldu (Kr.) (1.1.1.4.1.2.)
22.	-GAn + eken (Kz.), -GAn + eken/imiş (Kr.) (1.1.1.4.2.2.)
23.	-GAll + tur/ jür/ jatır/otur (Kz.), -GAnI + tur/ cür/cat/otur/kal (Kr.) (1.1.3.3.)
24.	-GAll + tur/ jür/ jatır/otur + edi (Kz.) (1.1.3.4.)
25.	-GAll + tur/ jür/ jatır/otur + eken (Kz.) (1.1.3.5.)
26.	-GAy + (edi) (Kz.), -GAy + ele (Kr.) (2.1.3.1)
27.	-GI + keledi/keldi/bar (Kz.), -GI + kelet/keldi/bar (Kr.) (2.1.3.2.)
28.	-GI + kelgen/keledi + eken (Kz.), -GI + kelet/ + eken (Kr.) (2.1.3.4.)
29.	-GI + kelgen/kelip/ + edi (Kz.), -GI + keldi/ + ele (Kr.) (2.1.3.3.)
30.	-GI + kelse (Kz.), -GI + kelse (Kr.) (2.1.2.11.)
31.	-(I)p (Kz.), -(I)ptIr (Kr.) (1.1.1.2.1.)
32.	-(I)p + edi (Kz.), -(I)ptIr + ele (Kr.) (1.1.1.4.1.4.)
33.	-(I)ş + kerek/zarıl/ilazım (Kr.) (2.1.4.11.)
34.	-(I)ş + kerek + eken (Kr.) (2.1.4.13.)
35.	-(I)ş + kerek/zarıl/ + ele/bolçu/boldu (Kr.) (2.1.4.12.)
36.	-(I)ş + şahıs ekleri + kerek + bolso (Kr.) (2.1.2.13.)
37.	-(I)ş + şahıs ekleri + kerek/zarıl/ilazım (Kr.) (2.1.4.14.)
38.	-(I)ş + şahıs ekleri + kerek/zarıl + eken (Kr.) (2.1.4.16.)
39.	-(I)ş + şahıs ekleri + kerek/zarıl/ilazım + ele/bolçu (Kr.) (2.1.4.15.)
40.	-MAk + kerek (Kz.), -mAk + kerek/ilazım (Kr.) (2.1.4.4.)
41.	-MAk(şI) (Kz.), -mAk(çI) (Kr.) (1.1.3.2.)

42.	<i>-MAk(şI) bolsa</i> (Kz.), <i>-mAk(çI) bolso</i> (Kr.) (2.1.2.14.)
43.	<i>-MAk(şI) + edi/boldı/bolatın</i> (Kz.), <i>-mAk(çI) + ele/boldu</i> (Kr.) (2.1.5.1.)
44.	<i>-MAk(şI) + eken/bolğan/bolıptı</i> (Kz.), <i>-mAk(çI) + eken/ bolgon/bolup</i> (Kr.) (2.1.5.2.)
45.	<i>-p/-A, -y + tur/otur/jür/jatır</i> (Kz.), <i>-p/-A, -y + tur/otur/cür/cat</i> (Kr.) (1.1.2.2.)
46.	<i>-p/ -A, -y + tur/jür/jat/otur + GAn + bolsa</i> <i>-p/-A, -y + tur/jür/jat/otur-sA</i> (Kz.), <i>-p/-A, -y / + tur/cür/cat/otur + GAn + bolso</i> <i>-p/-A, -y + tur/cür/cat/otur-sA</i> (Kr.) (2.1.2.8.)
47.	<i>-p/-A, -y + tur/otur/jür/jatır + (GAn) + edi/bolatın</i> (Kz.), <i>-p/-A, -y + tur/otur/cür/cat + (GAn) + ele/boldu/bolçu</i> (Kr.) (1.1.1.5.1.5.)
48.	<i>-p/-A, -y + tur, jür, jatır, otur</i> (GAn) + <i>eken/-mIs</i> (Kz.), <i>-p/-A, -y + tur, cür, cat, otur + GAn + eken</i> (Kr.) (1.1.1.5.2.4.)
49.	<i>-sA</i> (Kz.), <i>-sA</i> (Kr.) (2.1.2.1.)
50.	<i>-sA + edi/boldı</i> (Kz.), <i>-sA + ele/boldu</i> (Kr.) (2.1.2.4.)
51.	<i>-sA + eken</i> (Kz.), <i>-sA + eken</i> (Kr.) (2.1.2.3.)
52.	<i>-sA + iygi + edi</i> (Kz.) (2.1.2.2.)
53.	<i>-sA + kerek</i> (Kz.), <i>-sA + kerek</i> (Kr.) (2.1.6.1.)
54.	<i>-sA + kerek + edi</i> (Kz.) (2.1.4.17.)
55.	<i>-(UU)çU</i> (Kr.) (1.1.1.5.1.3.)
56.	<i>-(UU)çU bolso</i> (Kr.) (2.1.2.7.)
57.	<i>-(UU)çU eken</i> (Kr.) (1.1.1.5.2.3.)
58.	<i>-(U)wdA</i> (Kz.), <i>-OOdA</i> (Kr.) (1.1.2.3)
59.	<i>-(U)wdA + edi</i> (Kz.) (1.1.1.5.1.7.)
60.	<i>-(U)w + GA + kerek/ķajet</i> (Kz.) (2.1.4.1.)
61.	<i>-(U)w + GA + tiyis(ti)</i> (Kz.), <i>-OO/UU + GA + tiyiş</i> (Kr.) (2.1.4.2.)
62.	<i>-(U)w + GA + tiyis(ti) + edi</i> (Kz.) (2.1.4.3.)
63.	<i>-(U)w + kerek + edi/boldı</i> (Kz.), <i>-OO/-UU + kerek + ele/bolçu</i> (Kr.) (2.1.4.6.)
64.	<i>-(U)w + kerek/ķajet</i> (Kz.), <i>-OO/-UU + kerek/zarıl</i> (Kr.) (2.1.4.5.)
65.	<i>-(U)w + kerek/ķajet + eken</i> (Kz.), <i>-OO/-UU + kerek/zarıl + eken</i> (Kr.) (2.1.4.7.)
66.	<i>-(U)w + şahıs ekleri + kerek/ķajet + eken</i> (Kz.), <i>-OO/-UU + şahıs ekleri + kerek/zarıl + eken</i> (Kr.) (2.1.4.10.)
67.	<i>-(U)w + şahıs ekleri + kerek + bolsa</i> (Kz.) (2.1.2.12.)
68.	<i>-(U)w + şahıs ekleri + kerek/ķajet/tiyis</i> (Kz.), <i>-OO/-UU + şahıs ekleri + kerek/zarıl/laazım</i> (Kr.) (2.1.4.8.)
69.	<i>-(U)w + şahıs ekleri + kerek/tiyis + edi/bolatın</i> (Kz.), <i>-OO/-UU + şahıs ekleri + kerek + ele</i> (Kr.) (2.1.4.9.)
70.	<i>-(U)wşI + edi</i> (Kz.), <i>-(UU)çU + ele / boldu</i> (Kr.) (1.1.1.5.1.4.)

Tablo 75: Kazak ve Kırgız Türkçelerindeki Fiil Çekimlerinin Ters Alfabetik Dizini

1.	-(U)wdA (Kz.), (1.1.2.3)
2.	-sA (Kz.), -sA (Kr.) (2.1.2.1.)
3.	-MAk(şI) bolsa (Kz.), (2.1.2.14.)
4.	-(U)w + şahıs ekleri + kerek + bolsa (Kz.) (2.1.2.12.)
5.	-p/ -A, -y + tur/jür/jat/otur + GAn + bolsa -p/-A, -y + tur/jür/jat/otur-sA (Kz.) (2.1.2.8.)
6.	-GAn bolsa (Kz.), (2.1.2.10.)
7.	-AtIn + bolsa (Kz.) (2.1.2.6.)
8.	-DI + ele (Kr.) (1.1.1.4.1.3)
9.	-GI + keldi/ + ele (Kr.) (2.1.3.3.)
10.	-(U)w + şahıs ekleri + kerek/tiyis + edi/bolatın (Kz.), -OO/-UU + şahıs ekleri + kerek + ele (Kr.) (2.1.4.9.)
11.	-Ar ele (Kr.) (1.1.1.5.1.6.)
12.	-(I)ptIr + ele (Kr.) (1.1.1.4.1.4.)
13.	-GAy + ele (Kr.) (2.1.3.1)
14.	-GI + kelse (Kz.), -GI + kelse (Kr.) (2.1.2.11.)
15.	-mAk(çI) (Kr.) (1.1.3.2.)
16.	-DI (Kz.), -DI (Kr.) (1.1.1.1.1.)
17.	-sA + edi/boldı (Kz.), (2.1.2.4.)
18.	-(U)w + kerek + edi/boldı (Kz.), (2.1.4.6.)
19.	-MAk(şI) (Kz.), (1.1.3.2.)
20.	-AtIn/ytIn eken/bolğan/bolıptı (Kz.) (1.1.1.5.2.2.)
21.	-MAk(şI) + eken/bolğan/bolıptı (Kz.)
22.	-(U)wdA + edi (Kz.) (1.1.1.5.1.7.)
23.	-sA + kerek + edi (Kz.) (2.1.4.17.)
24.	-(U)wŞI + edi (Kz.) (1.1.1.5.1.4.)
25.	-sA + iygi + edi (Kz.) (2.1.2.2.)
26.	-(Uw) + GA + tiyis(ti) + edi (Kz.) (2.1.4.3.)
27.	-(I)p + edi (Kz.) (1.1.1.4.1.4.)
28.	-GI + kelgen/kelip/ + edi (Kz.)
29.	-Ar edi (Kz.) (1.1.1.5.1.6.)
30.	-GAll + tur/ jür/ jatır/otur + edi (Kz.) (1.1.3.4.)
31.	-GAy + (edi) (Kz.) (2.1.3.1)
32.	Emir Kipi
33.	-(U)w + GA + tiyis(ti) (Kz.) (2.1.4.2.)
34.	-sA + kerek (Kz.), -sA + kerek (Kr.) (2.1.6.1.)
35.	-A/-y elek (Kr.) (1.1.1.3.1.)
36.	-GAnI + tur/ cür/cat/otur/kal (Kr.) (1.1.3.3.)
37.	-OO/-UU + kerek/zarıl (Kr.) (2.1.4.5.)
38.	-(I)ş + şahıs ekleri + kerek/zarıl/ilazım (Kr.) (2.1.4.14.)
39.	-MAk + kerek (Kz.), -mAk + kerek/ilazım (Kr.) (2.1.4.4.)
40.	-OO/-UU + şahıs ekleri + kerek/zarıl/laazım (Kr.) (2.1.4.8.)

41.	-GAn (Kz.), -GAn (Kr.) (1.1.1.1.2.)
42.	-AtIn/-ytIn + edi/boldı/bolğan (Kz.) (1.1.1.5.1.8.)
43.	-sA + eken (Kz.), -sA + eken (Kr.) (2.1.2.3.)
44.	-GI + kelgen/keledi + eken (Kz.) (2.1.3.4.)
45.	-A/-y + elek + eken (Kr.)
46.	-(I)ş + kerek + eken (Kr.) (2.1.4.13.)
47.	-OO/-UU + kerek/zarıl + eken (Kr.) (2.1.4.7.)
48.	-(I)ş + şahıs ekleri + kerek/zarıl + eken (Kr.) (2.1.4.16.)
49.	-GAn + eken (Kz.) (1.1.1.4.2.2.)
50.	-Ar + eken (Kz.) (1.1.1.5.2.5.)
51.	-GAll + tur/ jür/ jadır/otur + eken (Kz.) (1.1.3.5.)
52.	-GI + kelet/ + eken (Kr.) (2.1.3.4.)
53.	-(U)w + kerek/kajet + eken (Kz.) (2.1.4.7.)
54.	-(U)w + şahıs ekleri + kerek/kajet + eken (Kz.) (2.1.4.10.)
55.	-(UU)çU eken (Kr.) (1.1.1.5.2.3.)
56.	-AtIn / ytIn (Kz.) (1.1.1.5.1.2.)
57.	-GAn + dI/edi/bolatın (Kz.),
58.	-MAk(şI) + edi/boldı/bolatın (Kz.) (2.1.5.1.)
59.	-p/-A, -y + tur/otur/jür/jadır + (GAn) + edi/bolatın (Kz.) (1.1.1.5.1.5.)
60.	-(U)w + şahıs ekleri + kerek/tiyis + edi/bolatın (Kz.) (2.1.4.9.)
61.	-(I)p (Kz.) (1.1.1.2.1.)
62.	-mAk(çI) + eken/ bolgon/bolup (Kr.) (2.1.5.2.)
63.	-Ar/-r (Kz.), -Ar/-r (Kr.) (1.1.3.1.)
64.	-GI + keledi/keldi/bar (Kz.), -GI + kelet/keldi/bar (Kr.) (2.1.3.2.)
65.	-p/-A, -y + tur/otur/jür/jadır (Kz.) (1.1.2.2.)
66.	-(I)ptIr (Kr.) (1.1.1.2.1.)
67.	-GAll + tur/ jür/ jadır/otur (Kz.) (1.1.3.3.)
68.	-A/-y + dI + eken/mıs (Kz.) (1.1.1.5.2.1.)
69.	-p/-A, -y + tur, jür, jadır, otur (GAn) + eken/-mıs (Kz.) (1.1.1.5.2.4.)
70.	-(U)w + şahıs ekleri + kerek/kajet/tiyis (Kz.) (2.1.4.8.)
71.	-GAn + eken (Kz.), -GAn + eken/imiş (Kr.) (1.1.1.4.2.2.)
72.	-Ar + eken (Kz.), -Ar + eken/imiş (Kr.) (1.1.1.5.2.5.)
73.	-GAn + eken (Kz.), -GAn + eken/imiş (Kr.) (1.1.1.4.2.2.)
74.	-OO/UU + GA + tiyiş (Kr.) (2.1.4.2.)
75.	-p/-A, -y + tur/otur/cür/cat (Kr.) (1.1.2.2.)
76.	-(U)w + GA + kerek/kajet (Kz.) (2.1.4.1.)
77.	-(U)w + kerek/kajet (Kz.) (2.1.4.5.)
78.	-A /-y + elek + ele/bolçu (Kr.) (1.1.1.4.1.1.)
79.	-OO/-UU + kerek + ele/bolçu (Kr.) (2.1.4.6.)
80.	-(I)ş + kerek/zarıl/ + ele/bolçu/boldu (Kr.) (2.1.4.12.)
81.	-(I)ş + şahıs ekleri + kerek/zarıl/ilazım + ele/bolçu (Kr.) (2.1.4.15.)
82.	-A /- y + t + ele / bolçu (Kr.) (1.1.1.5.1.1.)
83.	-GAn + ele/bolçu/boldu (Kr.) (1.1.1.4.1.2.)
84.	-p/-A, -y + tur/otur/cür/cat + (GAn) + ele/boldu/bolçu (Kr.) (1.1.1.5.1.5.)
85.	-sA + ele/boldu (Kr.) (2.1.2.4.)

86.	$-mA_k(\zeta I) + ele/boldu$ (Kr.) (2.1.5.1.)
87.	$-(UU)\zeta U + ele / boldu$ (Kr.) (1.1.1.5.1.4.)

Tablo76: Kazak Türkçesi ve Kırgız Türkçesindeki Fiil Çekimlerinin İşlev Dizini

1.	Âdet İşlevi
	-(UU)çU (Kr.) (1.1.1.5.1.3.); -(U)wŞI + edi (Kz.), -(UU)çU + ele / boldu (Kr.) (1.1.1.5.1.4.); -p/-A, -y + tur/otur/jür/jatur + (GAn) + edi/bolatın (Kz.), -p/-A, -y + tur/otur/cür/cat + (GAn) + ele/boldu/bolçu (Kr.) (1.1.1.5.1.5.); -Ar edi (Kz.), -Ar ele (Kr.) (1.1.1.5.1.6.)
2.	Belirli Sürekli Geçmiş Zaman İşlevi
	-DI (Kz.), -DI (Kr.) (1.1.1.1.1.); -GAn (Kz.), -GAn (Kr.) (1.1.1.1.2.); -(I)p (Kz.), -(I)ptIr (Kr.) (1.1.1.2.1.); -(I)p + edi (Kz.), -(I)ptIr + ele (Kr.) (1.1.1.4.1.4.); -A /- y + t + ele / bolçu (Kr.) (1.1.1.5.1.1.); -AtIn / -ytIn (Kz.) (1.1.1.5.1.2.); -(UU)çU (Kr.) (1.1.1.5.1.3.); -(U)wŞI + edi (Kz.), -(UU)çU + ele / boldu (Kr.) (1.1.1.5.1.4.); -p/-A, -y + tur/otur/jür/jatur + (GAn) + edi/bolatın (Kz.), -p/-A, -y + tur/otur/cür/cat + (GAn) + ele/boldu/bolçu (Kr.) (1.1.1.5.1.5.); -p/-A, -y + tur, jür, jatur, otur (GAn) + eken/-mIs (Kz.), -p/-A, -y + tur, cür, cat, otur + GAn + eken (Kr.) (1.1.1.5.2.4.); -Ar edi (Kz.), -Ar ele (Kr.) (1.1.1.5.1.6.); -(U)wdA + edi (Kz.) (1.1.1.5.1.7.); -AtIn/-ytIn + edi/boldu/bolğan (Kz.) (1.1.1.5.1.8.); -(U)wdA (Kz.), -OOdA (Kr.) (1.1.2.3)
3.	Belirli Uzak Geçmiş Zaman İşlevi
	-DI + ele (Kr.) (1.1.1.4.1.3.); -(I)p + edi (Kz.), -(I)ptIr + ele (Kr.) (1.1.1.4.1.4.); -A/-y + elek + eken (Kr.); -GAn + eken (Kz.), -GAn + eken/imiş (Kr.) (1.1.1.4.2.2.)
4.	Belirsiz Gelecek Zaman İşlevi
	-A / -y (Kz.), -A / -y (Kr.) (1.1.2.1.); -Ar/-r (Kz.), -Ar/-r (Kr.) (1.1.3.1.)
5.	Belirsiz Sürekli Geçmiş Zaman İşlevi
	-GAn (Kz.), -GAn (Kr.) (1.1.1.1.2.); -A/-y + dI + eken/mıs (Kz.), -A/-y + t + eken/imiş (Kr.) (1.1.1.5.2.1.); -AtIn/ytIn eken/bolğan/bolıptı (Kz.) (1.1.1.5.2.2.); -(UU)çU eken (Kr.) (1.1.1.5.2.3.); -p/-A, -y + tur, jür, jatur, otur (GAn) + eken/-mIs (Kz.), -p/-A, -y + tur, cür, cat, otur + GAn + eken (Kr.) (1.1.1.5.2.4.); -Ar + eken (Kz.), -Ar + eken/imiş (Kr.) (1.1.1.5.2.5.)
6.	Belirsiz Uzak Geçmiş Zaman İşlevi
	-A/-y + elek + eken (Kr.); -(I)p + edi (Kz.), -(I)ptIr + ele (Kr.) (1.1.1.4.1.4.); -GAn + eken (Kz.), -GAn + eken/imiş (Kr.) (1.1.1.4.2.2.)
7.	Çaresizlik İşlevi
	-MAk(şI) + edi/boldu/bolatın (Kz.), -mAk(çI) + ele/boldu (Kr.) (2.1.5.1.)
8.	Dikkat Çekme İşlevi
	Emir Kipi (2.1.1.)
9.	Dilek İşlevi
	Emir Kipi (2.1.1.); -sA (Kz.), -sA (Kr.) (2.1.2.1.); -sA + iygi + edi (Kz.) (2.1.2.2.); -sA + edi/boldı (Kz.), -sA + ele/boldu (Kr.) (2.1.2.4.); -sA + eken (Kz.), -sA + eken (Kr.) (2.1.2.3.); -GAy + (edi) (Kz.), -GAy + ele (Kr.) (2.1.3.1.); -GI + keledi/keldi/bar (Kz.), -GI + kelet/keldi/bar (Kr.) (2.1.3.2.); -(U)w + GA + tiyis(ti) (Kz.), -OO/UU + GA + tiyiş (Kr.)

	(2.1.4.2.); <i>-(I)ş + kerek/zarıl/ilazım</i> (Kr.) (2.1.4.11.)
10.	Dua-Beddua İşlevi
	Emir Kipi (2.1.1.)
11.	Emir İşlevi
	<i>A / - y</i> (Kz.), <i>-A / -y</i> (Kr.) (1.1.2.1.); Emir Kipi (2.1.1.); <i>-(U)w + kerek/kajet</i> (Kz.), <i>-OO/-UU + kerek/zarıl</i> (Kr.) (2.1.4.5.); <i>-(I)ş + şahıs ekleri + kerek/zarıl + eken</i> (Kr.) (2.1.4.16.)
12.	Faraziye İşlevi
	<i>-Ar edi</i> (Kz.), <i>-Ar ele</i> (Kr.) (1.1.1.5.1.6.); Emir Kipi (2.1.1.); <i>-sA</i> (Kz.), <i>-sA</i> (Kr.) (2.1.2.1.); <i>-MAk(şI) + edi/boldu/bolatın</i> (Kz.), <i>-mAk(çI) + ele/boldu</i> (Kr.) (2.1.5.1.)
13.	Geçmiş Zamana Dair İhtimal Bildirme İşlevi
	<i>-GAn</i> (Kz.), <i>-GAn</i> (Kr.) (1.1.1.1.2.)
14.	Geçmiş Zamana Dair Rivayet Bildirme İşlevi
	<i>A / - y</i> (Kz.), <i>-A / -y</i> (Kr.) (1.1.2.1.)
15.	Gelecek Zaman İşlevi
	<i>-DI</i> (Kz), <i>-DI</i> (Kr.) (1.1.1.1.1.); <i>-AtIn / -ytIn</i> (Kz.) (1.1.1.5.1.2.); <i>-A / - y</i> (Kz.), <i>-A / -y</i> (Kr.) (1.1.2.1.); <i>-p/-A, -y + tur/otur/jür/jatır</i> (Kz.), <i>-p/-A, -y + tur/otur/cür/cat</i> (Kr.) (1.1.2.2.); <i>-MAk(şI)</i> (Kz.), <i>-mAk(çI)</i> (Kr.) (1.1.3.2.)
16.	Gelecek Zamanı Nakletme İşlevi
	<i>-Ar + eken</i> (Kz.), <i>-Ar + eken/imiş</i> (Kr.) (1.1.1.5.2.5.)
17.	Geniş Zaman İşlevi
	<i>-GAn</i> (Kz.), <i>-GAn</i> (Kr.) (1.1.1.1.2.); <i>-AtIn / -ytIn</i> (Kz.) (1.1.1.5.1.2.); <i>-(U)wşI + edi</i> (Kz.), <i>-(UU)çU + ele / boldu</i> (Kr.) (1.1.1.5.1.4.); <i>-A / - y</i> (Kz.), <i>-A / -y</i> (Kr.) (1.1.2.1.); <i>-Ar/-r</i> (Kz.), <i>-Ar/-r</i> (Kr.) (1.1.3.1.); <i>-MAk(şI)</i> (Kz.), <i>-mAk(çI)</i> (Kr.) (1.1.3.2.); Emir Kipi (2.1.1.); <i>-DI</i> (Kz), <i>-DI</i> (Kr.) (1.1.1.1.1.)
18.	Geniş Zamanı Nakletme İşlevi
	<i>-Ar + eken</i> (Kz.), <i>-Ar + eken/imiş</i> (Kr.) (1.1.1.5.2.5.)
19.	Gerçekleşmemiş Geçmiş Zaman İşlevi
	<i>-A/-y elek</i> (Kr.) (1.1.1.3.1.); <i>-A /- y + t + ele / bolçu</i> (Kr.) (1.1.1.5.1.1.); <i>-Ar edi</i> (Kz.), <i>-Ar ele</i> (Kr.) (1.1.1.5.1.6.); <i>-A/-y + dI + eken/mis</i> (Kz.), <i>-A/-y + t + eken/imiş</i> (Kr.) (1.1.1.5.2.1.); <i>-MAk(şI)</i> (Kz.), <i>-mAk(çI)</i> (Kr.) (1.1.3.2.); <i>-sA</i> (Kz.), <i>-sA</i> (Kr.) (2.1.2.1.)
20.	Gerçekleşmemiş Niyet İşlevi
	<i>-A /- y + t + ele / bolçu</i> (Kr.) (1.1.1.5.1.1.); <i>-AtIn/-ytIn + edi/boldu/bolğan</i> (Kz.) (1.1.1.5.1.8.)
21.	Gerçekleşmemiş Uzak Geçmiş Zaman İşlevi
	<i>-A /-y + elek + ele/bolçu</i> (Kr.) (1.1.1.4.1.1.)
22.	Gereklilik İşlevi
	<i>-(I)ş + kerek/zarıl/ilazım</i> (Kr.) (2.1.4.11.); <i>-(I)ş + kerek + eken</i> (Kr.) (2.1.4.13.); <i>-(I)ş + kerek/zarıl/ + ele/bolçu/boldu</i> (Kr.) (2.1.4.12.); ; <i>-(I)ş + şahıs ekleri + kerek + bolso</i> (Kr.) (2.1.2.13.); <i>-(I)ş + şahıs ekleri + kerek/zarıl/ilazım</i> (Kr.) (2.1.4.14.); <i>-(I)ş + şahıs ekleri + kerek/zarıl + eken</i> (Kr.) (2.1.4.16.); <i>-(I)ş + şahıs ekleri + kerek/zarıl/ilazım + ele/bolçu</i> (Kr.) (2.1.4.15.); <i>-MAk + kerek</i> (Kz.), <i>-mAk + kerek/ilazım</i> (Kr.) (2.1.4.4.); -

	<i>MAk(şI) + edi/boldı/bolatın (Kz.), -mAk(çI) + ele/boldu (Kr.) (2.1.5.1.); -sA + kerek (Kz.), -sA + kerek (Kr.) (2.1.6.1.); -sA + kerek + edi (Kz.) (2.1.4.17.); -(U)w + GA + kerek/kajet (Kz.) (2.1.4.1.); -(U)w + GA + tiyis(ti) (Kz.), -OO/UU + GA + tiyiş (Kr.) (2.1.4.2.); -(U)w + GA + tiyis(ti) + edi (Kz.) (2.1.4.3.); -(U)w + kerek + edi/boldı (Kz.), -OO/-UU + kerek + ele/bolçu (Kr.) (2.1.4.6.); -(U)w + kerek/kajet (Kz.), -OO/-UU + kerek/zarıl (Kr.) (2.1.4.5.); -(U)w + kerek/kajet + eken (Kz.), -OO/-UU + kerek/zarıl + eken (Kr.) (2.1.4.7.); -(U)w + şahıs ekleri + kerek/kajet + eken (Kz.), -OO/-UU + şahıs ekleri + kerek/zarıl + eken (Kr.) (2.1.4.10.) -(U)w + şahıs ekleri + kerek/kajet/tiyis (Kz.), -OO/-UU + şahıs ekleri + kerek/zarıl/laazım (Kr.) (2.1.4.8.); -(U)w + şahıs ekleri + kerek/tiyis + edi/bolatın (Kz.), -OO/-UU + şahıs ekleri + kerek + ele (Kr.) (2.1.4.9.)</i>
23.	Görülen Geçmiş Zaman İşlevi
	<i>-DI (Kz), -DI (Kr.) (1.1.1.1.1.); -GAn (Kz.), -GAn (Kr.) (1.1.1.1.2.); -(I)p (Kz.), -(I)ptIr (Kr.) (1.1.1.2.1.)</i>
24.	Görülen Uzak Geçmiş Zaman İşlevi
	<i>-GAn + DI/edi/bolatın (Kz.), -GAn + ele/bolçu/boldu (Kr.) (1.1.1.4.1.2.)</i>
25.	İğneleme İşlevi
	<i>-GAn + eken (Kz.), -GAn + eken/imiş (Kr.) (1.1.1.4.2.2.); -p/-A, -y + tur, jür, jatur, otur (GAn) + eken/-mIs (Kz.), -p/-A, -y + tur, cür, cat, otur + GAn + eken (Kr.) (1.1.1.5.2.4.)</i>
26.	İhtimal İşlevi
	<i>-(U)w + GA + kerek/kajet (Kz.) (2.1.4.1.); -sA (Kz.), -sA (Kr.) (2.1.2.1.); -(U)w + GA + tiyis(ti) (Kz.), -OO/UU + GA + tiyiş (Kr.) (2.1.4.2.); -(U)w + kerek/kajet (Kz.), -OO/-UU + kerek/zarıl (Kr.) (2.1.4.5.); -(I)ş + kerek/zarıl/ilazım (Kr.) (2.1.4.11.); -sA + kerek (Kz.), -sA + kerek (Kr.) (2.1.6.1.)</i>
27.	İstek İşlevi
	<i>-sA (Kz.), -sA (Kr.) (2.1.2.1.); -GAy + (edi) (Kz.), -GAy + ele (Kr.) (2.1.3.1.); -GI + keledi/keldi/bar (Kz.), -GI + kelet/keldi/bar (Kr.) (2.1.3.2.); -GI + kelgen/kelip/ + edi (Kz), -GI + keldi/ + ele (Kr.) (2.1.3.3.); -GI + kelgen/keledi + eken (Kz.), -GI + kelet/ + eken (Kr.) (2.1.3.4.); -MAk(şI) + edi/boldı/bolatın (Kz.), -mAk(çI) + ele/boldu (Kr.) (2.1.5.1.); -A / - y (Kz.), -A / -y (Kr.) (1.1.2.1.); -GAll + tur/ jür/ jatur/otur (Kz.), -GAnI + tur/ cür/cat/otur/kal (Kr.) (1.1.3.3.); Emir Kipi (2.1.1.)</i>
28.	Kabullenme İşlevi
	Emir Kipi (2.1.1.)
29.	Kesin Gelecek Zaman İşlevi
	<i>-Ar/-r (Kz.), -Ar/-r (Kr.) (1.1.3.1.); -A / - y (Kz.), -A / -y (Kr.) (1.1.2.1.)</i>
30.	Küçümseme İşlevi
	<i>-Ar + eken (Kz.), -Ar + eken/imiş (Kr.) (1.1.1.5.2.5.); -A/-y + dI + eken/mıs (Kz.), -A/-y + t + eken/imiş (Kr.) (1.1.1.5.2.1.); -MAk(şI) + eken/bolğan/bolıptı (Kz.), -mAk(çI) + eken/ bolgon/bolup (Kr.) (2.1.5.2.)</i>
31.	Nasihah İşlevi
	Emir Kipi (2.1.1.); <i>-(I)ş + kerek/zarıl/ilazım (Kr.) (2.1.4.11.); -(I)ş + şahıs ekleri + kerek/zarıl/ilazım (Kr.) (2.1.4.14.)</i>

32.	Niyet İşlevi
	<i>-MAk(şI) (Kz.), -mAk(çI) (Kr.) (1.1.3.2.); -GI + keledi/keldi/bar (Kz.), -GI + kelet/keldi/bar (Kr.) (2.1.3.2.); -GI + kelgen/kelip/ + edi (Kz.), -GI + keldi/ + ele (Kr.) (2.1.3.3.); -MAk(şI) + edi/boldı/bolatın (Kz.), -mAk(çI) + ele/boldu (Kr.) (2.1.5.1.); -MAk(şI) + eken/bolğan/bolıptı (Kz.), -mAk(çI) + eken/ bolgon/bolup (Kr.) (2.1.5.2.)</i>
33.	Öğrenilen Geçmiş Zaman İşlevi
	<i>-GAn (Kz.), -GAn (Kr.) (1.1.1.1.2.); -(I)p (Kz.), -(I)ptIr (Kr.) (1.1.1.2.1.); -GAn + eken (Kz.), -GAn + eken/imiş (Kr.) (1.1.1.4.2.2.); -(UU)çU eken (Kr.) (1.1.1.5.2.3.)</i>
34.	Öneri İşlevi
	<i>Emir Kipi (2.1.1.); -sA (Kz.), -sA (Kr.) (2.1.2.1.); -(U)w + kerek/kajet (Kz.), -OO/-UU + kerek/zarıl (Kr.) (2.1.4.5.); -(U)w + şahıs ekleri + kerek/kajet/tiyis (Kz.), -OO/-UU + şahıs ekleri + kerek/zarıl/laazım (Kr.) (2.1.4.8.); -(I)ş + kerek/zarıl/ + ele/bolçu/boldu (Kr.) (2.1.4.12.); -(I)ş + şahıs ekleri + kerek/zarıl/ilazım + ele/bolçu (Kr.) (2.1.4.15.)</i>
35.	Rica İşlevi
	<i>-sA (Kz.), -sA (Kr.) (2.1.2.1.); -GAy + (edi) (Kz.), -GAy + ele (Kr.) (2.1.3.1.); Emir Kipi (2.1.1.); -A / -y (Kz.), -A / -y (Kr.) (1.1.2.1.)</i>
36.	Süreklilik/ Geçmişte Başlayıp Devam Etme
	<i>-GAn + DI/edi/bolatın (Kz.), -GAn + ele/bolçu/boldu (Kr.) (1.1.1.4.1.2.)</i>
37.	Şart İşlevi
	<i>-sA (Kz.), -sA (Kr.) (2.1.2.1.); -AtIn + bolsa (Kz.) (2.1.2.6.); -A/ -y + elek + bolso (Kr.) (2.1.2.5.); -(UU)çU bolso(Kr.) (2.1.2.7.); -p/ -A, -y + tur/jür/jat/otur + GAn + bolsa , -p/-A, -y + tur/jür/jat/otur-sA (Kz.), -p/-A, -y / + tur/cür/cat/otur + GAn + bolso, -p/-A, -y + tur/cür/cat/otur-sA (Kr.) (2.1.2.8.); -Ar/-r bolsa (Kz.), -Ar/-r bolso (Kr.) (2.1.2.9.); -GAn bolsa (Kz.), -GAn bolso (Kr.) (2.1.2.10.); -GI + kelse (Kz.), -GI + kelse (Kr.) (2.1.2.11.); -(U)w + şahıs ekleri + kerek + bolsa (Kz.) (2.1.2.12.); -(I)ş + şahıs ekleri + kerek + bolso (Kr.) (2.1.2.13.); -MAk(şI) bolsa (Kz.), -mAk(çI) bolso (Kr.) (2.1.2.14.)</i>
38.	Şartsızlık İşlevi
	<i>-sA (Kz.), -sA (Kr.) (2.1.2.1.); -MAk(şI) + edi/boldı/bolatın (Kz.), -mAk(çI) + ele/boldu (Kr.) (2.1.5.1.)</i>
39.	Şimdiki Zaman İşlevi
	<i>-DI (Kz), -DI (Kr.) (1.1.1.1.1.); -AtIn / -ytIn (Kz.) (1.1.1.5.1.2.); -A / - y (Kz.), -A / -y (Kr.) (1.1.2.1.); -p/-A, -y + tur/otur/jür/jatır (Kz.), -p/-A, -y + tur/otur/cür/cat (Kr.) (1.1.2.2.); -MAk(şI) (Kz.), -mAk(çI) (Kr.) (1.1.3.2.)</i>
40.	Şimdiki Zamanı Nakletme İşlevi
	<i>-A/-y + dI + eken/mıs (Kz.), -A/-y + t + eken/imiş (Kr.) (1.1.1.5.2.1.); -AtIn/ytIn eken/bolğan/bolıptı (Kz.) (1.1.1.5.2.2.); -p/-A, -y + tur/otur/jür/jatır (Kz.), -p/-A, -y + tur/otur/cür/cat (Kr.) (1.1.2.2.); -p/-A, -y + tur, jür, jatır, otur (GAn) + eken/-mıs (Kz.), -p/-A, -y + tur, cür, cat, otur + GAn + eken (Kr.) (1.1.1.5.2.4.)</i>
41.	Şimdiki Zamanın Hikâyesi İşlevi
	<i>-A / -y + t + ele / bolçu (Kr.) (1.1.1.5.1.1.); -p/-A, -y + tur/otur/jür/jatır +</i>

	(GAn) + <i>edi/bolatın</i> (Kz.), -p/-A, -y + <i>tur/otur/cür/cat</i> + (GAn) + <i>ele/boldu/bolçu</i> (Kr.) (1.1.1.5.1.5.)
42.	Tehdit İşlevi
	Emir Kipi (2.1.1.)
43.	Tembih İşlevi
	Emir Kipi (2.1.1.); -GAy + (<i>edi</i>) (Kz.), -GAy + <i>ele</i> (Kr.) (2.1.3.1); -(I)ş + <i>kerek/zarıl/ilazım</i> (Kr.) (2.1.4.11.)
44.	Temel Yüklem Zamanını Bildirme İşlevi
	-DI (Kz), -DI (Kr.) (1.1.1.1.1.); -sA (Kz.), -sA (Kr.) (2.1.2.1.)
45.	Temenni İşlevi
	Emir Kipi (2.1.1.), -(I)ş + <i>kerek/zarıl/ilazım</i> (Kr.) (2.1.4.11.)
46.	Uyarı İşlevi
	-(I)ş + <i>şahıs ekleri</i> + <i>kerek/zarıl/ilazım</i> (Kr.) (2.1.4.14.); -(U)w + GA + <i>tiyis(ti)</i> (Kz.), -OO/UU + GA + <i>tiyiş</i> (Kr.) (2.1.4.2.); -(U)w + <i>şahıs ekleri</i> + <i>kerek/kaçet/tiyis</i> (Kz.), -OO/-UU + <i>şahıs ekleri</i> + <i>kerek/zarıl/laazım</i> (Kr.) (2.1.4.8.); -(U)w + <i>kerek/kaçet</i> (Kz.), -OO/-UU + <i>kerek/zarıl</i> (Kr.) (2.1.4.5.)
47.	Yakın Gelecek Zaman İşlevi
	-GAll + <i>tur/ jür/ jadır/otur</i> (Kz.), -GAnI + <i>tur/ cür/cat/otur/kal</i> (Kr.) (1.1.3.3.); -GAll + <i>tur/ jür/ jadır/otur</i> + <i>edi</i> (Kz.) (1.1.3.4.); -GAll + <i>tur/ jür/ jadır/otur</i> + <i>eken</i> (Kz.) (1.1.3.5.)

KAYNAKÇA

ABDUVALİYEV, İ.-T. Sadıkov (1997), *Azırkı Kırgız Tili Morfologiya*, Aybek Firması, Bişkek.

ABDUVALİYEV, İbrahim (2008), *Kırgız Tilinin Morfologiyası*, İ. Arabayev Atındaki Kırgız Mamlekettik Üniversitesi, Bişkek.

ACARLAR, Kevser (1969), “Fiil Kiplerindeki Anlam Kaymalarının Nedenleri”, *Türk Dili*, S. 213, s. 250-254, Ankara.

AKÇATAŞ, Ahmet (2004), “Cümlede Zaman”, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri-I*, Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 97-104, Ankara.

AKKAN, Erdoğan-Mehmet Saray (2002), “Kırgızistan”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 25, s. 441-445, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

AKSAN, Doğan (2007), *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim*, 4. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

AKSAN, Yeşim (2003), “Kılınış Ulamına Yaklaşımlar ve Türkçede Kılınış”, *Günümüz Dilbilim Çalışmaları*, Multilingual Yayınları, İstanbul.

AKUNOVA, A.-B. Çokoşeva-G. Eşimbekova (2009), *Azırkı Kırgız Tili Morfologiya*, İ. Arabayev Atındaki Kırgız Mamlekettik Üniversitesi, Bişkek.

ARAT, R. Rahmeti (1987), “Türk Şivelerinin Tasnifi”, *Makaleler I*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.

ARNAZAROV, Seyitnazar (2003), “Türkmen Türkçesinde Niyet Kipi ve Türkiye Türkçesinde Anlatımı”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 13, s. 233-244, Konya.

ATABAY, Neşe-Sevgi Özel-İbrahim Kutluk (2003), *Sözcük Türleri*, Papatya Yayıncılık, İstanbul.

ATALAY, Besim (2006), *Divan ü Lügat-it-Türk (Çeviri)*, 3. cilt, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

ATATÜRK, Kemal (2006), *Nutuk*, Bugünkü Dille Yayına Hazırlayan Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.

ATSIZ, Hüseyin Nihal (2012), *Bozkurtlar, Birinci Kitap Bozkurtların Ölümü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

BACANLI, Eyüp (2001), *Altay Türkçesinde Zaman Şekilleri (Çekim Eklerinin Zaman, Kip ve Görünüş Bakımından İncelenmesi)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

BALAKAYEV, M., T. Kordabayev, A. Hasenova, A. Iskakov (1967), *Kazak Tilinin Grammatikası-I Morfolojiya*, Kazak SSR'nin Gılım Baspası, Almatı.

BALCI, Onur (2010), *Bugünkü Kazak Türkçesi Gramerlerinde Ses ve Şekil Bilgisinin İşleniş*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

BANGUOĞLU, Tahsin (2004), *Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

BARUTÇU-ÖZÖNDER, F. Sema (2011), "Türk Dilinde Fiil ve Fiil Çekimi", *Türk Gramerinin Sorunları I-II*, s. 168-176, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

BASSARAK, Armin (1995), "Türkçe Zaman Kiplerinin Doğallık Derceleri", *TDAY Belleten 1995*, s. 37-36, Ankara.

BAŞAR, Sema (2010), *Kumuk Türkçesinde Fiil*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

BATMANOV, İ. A. (1940), *Grammatika Kırgızskogo Yazıka*, Frunze Kırgızgozistad.

BENZER, Ahmet (2012), *Türkçede Zaman, Görünüş ve Kiplik*, Kabalcı Yayınları, İstanbul.

BENZİNG, Johannes, Karl Heinrich Menges (1998), "Türk Dillerinin Sınıflandırılması", *Tarihî Türk Şiveleri, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları*, Ankara.

BİLGEGİL, M. Kaya (2009), *Türkçe Dilbilgisi*, Salkımsöğüt Yayınları, Erzurum.

BOZKURT, Fuat (1999), *Türklerin Dili*, 2. Baskı, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

BURALKIULI, Mustapa (2008), *Kazak Tiliniñ Tüsindirme Sözdigi*, Mektep, Almatı.

BURAN, Ahmet-Ercan Alkaya (2007), *Çağdaş Türk Lehçeleri*, 5. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara.

CANBULAT, Mehmet (2004), “Dil Bilimi Açısından Zaman ve Dil”, V. *Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri-I*, s. 563-572, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

CERİTOĞLU, Murat (1994), *Türkiye Türkçesi ile Mukayeseli Kazak Türkçesi'nde Fiil Çekimi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

CERİTOĞLU, Murat (1998), *Kırgız Türkçesi'nin Şekil Bilgisi*, Basılmamış Doktora Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ÇENGEL, Hülya Kasapoğlu (2005), *Kırgız Türkçesi Grameri Ses ve Şekil Bilgisi*, Akçağ Yayınları, Ankara.

Çıngız Aytmatov Atındaki Til Cana Adabiyat İnstitutu (2010), *Kırgız Tilinin Sözdüğü*, Avrasya Press, Bişkek.

DAVLETOV S.-S. Kudaybergenov (1980), *Azırkı Kırgız Tili Morfolojiya*, Mektep, Frunze

DELİCE, H. İbrahim (2008), *Sözcük Türleri*, Asitan Yayıncılık, Sivas.

DEMİR, Necati (2003), “Türkçede Gereklilik Kipleri ve İşlevdeşleri”, *TDAY Belleten 2003/1*, s.11-22, Ankara

DİLÂÇAR, Agop (1971), “Gramer, Tanımı, Adı, Kapsamı, Türleri, Yöntemi, Eğitimdeki Yeri ve Tarihçesi”, *TDAY Belleten 1971*, s. 83-145, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

DİLÂÇAR, Agop (1974), “Türk Fiilinde Kılımla Görünüş ve Dilbilgisi Kitaplarımız”, *TDAY Belleten 1973-1974*, s. 160-171, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

DOLUNAY, Salih Kürşad (2012), *Türkiye Türkçesinde Zaman*, Berikan Yayınevi, Ankara.

ECKMANN, Janos (1998) “Harezmi Türkçesi” *Tarihî Türk Şiveleri*, Hazırlayan Mehmet Akalın, s. 173-210, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.

_____ (2009), *Çağatayca El Kitabı*, Çeviren Günay Karaağaç, Kesit Yayınları, İstanbul.

_____ (2011), *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*, Yayına Hazırlayan Osman Fikri Sertkaya, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

EFENDİOĞLU, Süleyman (2010), “Kazak Türkçesinde Zarf-Fiil Kökenli Kipler”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, S. 5/1, s. 1-20, Tokat.

EFENDİOĞLU, Süleyman-Ali Osman Solmaz (2007), “Birleşik Zamanlar Üzerine”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 35, s. 49-58, Erzurum.

ERASLAN, Kemal (2012), *Eski Uygur Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

ERCİLASUN, Ahmet Bican (1984), *Kutadgu Bilig Grameri-Fiil*, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara.

_____ (1994), “Türkçe’de Emir ve İstek Kipi Üzerine”, *Türk Dili*, S. 505, s. 3-9, Ankara.

ERGİN, Muharrem (2005), *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Basım/Yayım/Dağıtım, İstanbul.

ERKMAN-AKERSON, Fatma (2008), *Türkçe Örneklerle Dile Genel Bakış*, Multilingual Yayınları, İstanbul.

GABAİN, A. Von (2007), *Eski Türkçenin Grameri*, Çeviren; Prof. Mehmet Akalın, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

GÖKSEL, Aslı-Celia Kerslake (2005), *Turkish A Comprehensive Grammar*, Routledge, Londra ve Newyork.

GÜLSEVİN, Gürer (1990), “Türkçede -sa Şart Gerundiumu Üzerine”, *Türk Dili*, S. 467, s. 276-279, Ankara.

_____ (1997), “Türkiye Türkçesindeki Zaman ve Kip Çekimlerinde Birleşik Yapılar Üzerine”, *TDAY Belleten 1997*, s. 215-224, Ankara.

GÜNER-DİLEK, Figen (1996), *Altay Türkçesinde Fiil*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

GÜNGÖRDÜ, Erol (1998), *Kırgız, Kazak ve Karakalpak Türkçelerinde Fiil*, Basılmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

HACIEMİNOĞLU, Necmettin (2003), *Karahanlı Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

HAZAR, Mehmet (2005), *Joldasbay Turlıbayev, Rayımbek Batır (Dil İncelemesi, Sözlük; Harf Çevirimi, Türkiye Türkçesine Aktarımı)*, 1. Cilt. Basılmamış Doktora Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

HEBERT, Raymond J., Poppe, Nicholas (1963), *Kırghız Manual*, Indiana University, Bloomington.

HITCHINS, Keith (2002), “Kazak Dili”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 25, 132-134, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

HITCHINS, Keith (2002), “Kazaklar”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 25, s. 131-132, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

ISKAKOV, Aħmedi (1991), *Kazirgi Kazak Tili-Morfologiya; Ana Tili* Yayınları, Almatı.

İMER, Kâmile-Ahmet Kocaman-A. Sumru Özsoy (2013), *Dilbilim Sözlüğü*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.

İSAYEV, S. M. (2007), *Kazirgi Kazak Tili*, Öner Baspası, Almatı.

JOHANSON, Lars (1971) *Aspect Im Türkischen*, Upsala.

JOLŞAYEVA, M. S. (2011), *Kazak Tilindegi Etistikter Jäne Aspektualdı Semantika*, Süleyman Demirel Atındağı Üniversitetiñ Baspası, Almatı.

KARA, Mehmet (2005), *Türkmen Türkçesi Grameri*, Gazi Kitabevi, Ankara.

KARABAĞ, İmran (2000), “Türkçede Kip ve Kiplik Olgusu”, *Türk Dili*, S. 285, s. 275-278, Ankara.

KARAHAN, Leyla (1996), “-sa/-se Eki Hakkında”, *Türk Dili*, S. 516, s. 471-474.

_____ (2011), “Fiil Terimi Üzerine”, *Türk Gramerinin Sorunları I-II*, s. 160-167, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

KARASOY, Yakup (1998), *Şiban Han Dîvânı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü (1991), Kültür Bakanlığı, Başbakanlık Basımevi, Ankara.

KAYDAROV, A. T. (1997), “Kazakh”, *Yazıki Mira Tyurskie Yazıki*, s. 242-254, İzdatel’skiy Dom Kırgızstan, Bişkek.

KAYMAK, Ali (2007), *Abay Kunanbay’ın “Qalın Elim, Qazağım” Örneğinde Kazak Türkçesi Fiil Çekim Ekleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

KENESBAYEV, I.-Ğ. Musabayev, (1993) *Kazirgi Kazak Tili Leksika–Fonetika*, Mektep Baspası, Alma-Ata.

KILIÇ, Filiz (2004), *Kırgız Türkçesinde Bilgi Kipliği: Delile Dayananların Diğer Bilgi Kiplikleriyle İlişkisi*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

KİRCHNER, Mark (1998), “Kazakh And Karakalpak”, *The Turkic Languages*, s. 218-233, Editörler Lars Johanson, Eva A. Csoto, Routledge, Londra.

KİRCHNER, Mark (1998), “Kirghiz”, *The Turkic Languages*, s. 234-257, Editörler Lars Johanson, Eva A. Csoto, Routledge, Londra ve New York.

KOCAMAN, Ahmet (1983), “Türkçede Kip Olgusu Üzerine Görüşler”, *TDAY Belleten 1980-1981*, s. 81-85, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

KOÇ, Kenan-Oğuz Doğan (2004), *Kazak Türkçesi Grameri*, Gazi Kitabevi, Ankara.

KOÇ, Kenan-A. Bayniyazov-V. Başkapan (2003), *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara.

KONONOV, A. N. (1956), *Grammatika Sovremennogo Turetskogo Literaturnogo Yazıka*, İzdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, Moskva-Leningrad.

KORAŞ, Hikmet (2006). “Günümüz Türk Lehçelerinde Gerekliklik” *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 2006/1, s. 131-141, Kayseri.

KORKMAZ, Zeynep (2005), “-sa/-se Dilek-Şart Kipi Eklerinde Bir Yapı Birliği Var mıdır?”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar Birinci Cilt*, s. 160-168, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

_____ (2007), *Grammer Terimleri Sözlüğü*, Genişletilmiş 3. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

_____ (2009), *Türkiye Türkçesi Grameri-Şekil Bilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

KUBATOV, K. K. (2001), “Kırgız ve Türkiye Türkçelerinde Fiil Kipleri”, *Koomduk İlimder Jurnalı Sosyal Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 1, s. 33-40, Bişkek, Kırgızistan.

KUDAYBERGENOV, S.-A. Tursunov-C. Sıdıkov (1980), *Kırgız Adabiy Tilinin Grammatikası I Bölüm Fonetika Cana Morfologiya*, İlim Baspası, Frunze.

KURMANALİ, Altınşaş (1999), *Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesi'nin Fiil Zamanları Açısından Karşılaştırılması*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

MAEMEROVA, Ainur (2006), *M. Āwezov'un Abay Jolı Romanında Fiil*, Basılmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

MALKOÇ, Muzaffer (2011), “Dil Biliminde Zamanın Tanımı ve İşlevi Nedir”, *Turkish Studies, Volume 6/3*, s. 175-181, Elazığ.

MEYİRBEK, Orazov (2001), *Etistik*, I. Altınсарın Atındağı Bilim Akademiyasının Respublikalık Baspa Kabineti, Almatı.

MIRZABEKOV, S. (1993), *Kazak Tiliniñ Fonetikası*, Kazak Üniversitesi, Almatı.

NASKALİ-GÜRSOY, Emine (1997), *Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

NURCAMAL, Oralbay (2007), *Kazirgi Kazak Tiliniñ Morfologiyası*, JŞC İnјüw-Marjan Poligrafiya Firması, Almatı.

ORALBAYEVA, N.-T. Ābdigaliyeva-B. Şalabayev, (1993), *Praktikalık Kazak Tili, Ana Tili*, Almatı.

ORALTAY, H.-N. Yüce-S. Pınar (1984), *Kazak Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.

ORUZBAYEVA B.-A. Tursunov-C. Sıdıkov-A. Akmataliyev-S. Musayev-T. Sadıkov (2009), *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, Avrasya Press, Bişkek.

ORUZBAYEVA, B. O. “Kyrghyz”, *Yazıki Mira Tyurskie Yazıki*, s. 286-298, İzdatel'skiy Dom Kırgızstan, Bişkek.

ORUZBAYEVA, B.-C. KUDAYBERGENOV (1964), *Kırgız Tilinin Grammatikası (Morfologiya)*, Kırgız Mamlekettik Okuu-Pedagogika Baspası, Frunze.

ÖNER, Mustafa (1998), *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

ÖZDEMİR, Emin (1967), “Türkçede Fiillerin Çekimlenişine Toplu Bir Bakış”, *TDAY Belleten 1967*, s. 177-204, Ankara.

ÖZKAN, Nevzat (2007), *Türk Dilinin Yurtları*, Akçağ Yayınları, Ankara.

ÖZTÜRK, Cesur (2007), *Fundamentals Of Akademik English*, Pelikan Yayıncılık, Ankara.

SEREBRENİKKOV, B. A.-N. Z. Gadjiyeva (2011), *Türk Yazı Dillerinin Tarihi-Karşılaştırmalı Grameri*, Çevirenler Tefvik Hacıyev, Mustafa Öner, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

SOMFAİ KARA, David (2003), *Kyrgyz*, Lincom Europa.

ŞAHİN, Hatice (2004), “Birleşik Çekimli Fiillerin Zaman ve Anlam Açısından Gösterdiği Çeşitlikler”, *Zeynep Korkmaz Armağanı*, s.381-393, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

————— (2009), “Türkçede Şimdiki Zaman Ekleri ve Zaman Belirleyicilerle Kullanımı”, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri-III*, s. 3491-3499, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

ŞAVK, Ülkü Çelik (2001), *Türkçe-Kazakça-Karakalpakça-Rusça-İngilizce Karşılaştırmalı Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, Berkay Matbaacılık, Ankara.

TAMİR, Ferhat (2007), “Kazak Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri*, s. 430-482, Editör: ERCİLASUN, Ahmet B., Akçağ Yayınları, Ankara.

TAŞ, İbrahim (2009), *Kutadgu Bilig'de Söz Yapımı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

TEKİN, Talat (2003), *Orhon Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

TEKİN, Talat-Mehmet Ölmez (2003), *Türk Dilleri-Giriş*, Yıldız Yayınları, 2. baskı, İstanbul.

TEMİREŞEVA, A. (2008), *Til Bilimine Kirispe*, Folyant Baspası, Astana.

TOLKUN, Selahattin (2006) “Kırgız Türkçesinde - A Elek Partisibi – Diğer Türk Lehçelerinde Görülmeyen Tipik Bir Sıfat-fiil Eki” *Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.15, s. 167-176, Bişkek.

TOPARLI, Recep-Hanifi Vural (2007), *Harezmi Türkçesi*, Öncü Basımevi, Ankara.

TOPARLI, Recep-Hanifi Vural (2013), *Kıpçak Türkçesi*, Sonçağ Yayınları, Ankara.

TOPARLI, Recep-Hanifi Vural-Recep Karaatlı (2007), *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

TUNA, Osman Nedim (1986), *Türk Dil Bilgisi (Fonetik-Morfoloji)*, İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bölümü Ders Notları: 3, Malatya.

TURSUNOV, Askar (1978), *Kırgız Tilindegi Etiştik Söz Aykaşları*, İlim, Frunze.

Türk Dil Kurumu (2011), *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Türk Dil Kurumu (2005), *Yazım Kılavuzu*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Türk Dil Kurumu (2006), *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri -I- Fiil-Basit Çekim*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

TÜRK, Vahit (1996), “Türkçede Şimdiki Zaman Kavramı, Çekimleri ve Ekleri”, TDAY Belleten-1996, s. 291-341, Ankara.

TÜRKYILMAZ, Fatma (1999), *Tasarlama Kiplerinin İşlevleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

UZUN, Nadir Engin (1998), “Türkçede Görünüş, Kip, Zaman Üçlüsü”, *Dil Dergisi*, S. 68, s. 5-22, Ankara

ÜSÖNALİYEV, Sadık (2013), *Kırgız Tilinin Spravoçnigi*, Turar Basması, Bişkek.

ÜSTÜNOVA, Kerime (2004), “Dilek Kiplerinde Zaman Kavramı”, *Türk Dili*, S. 635, s. 278-286, Ankara.

_____ (2005), “Türkçede Zaman Kavramı ve İşlenişi” *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 9, s. 1-18, Bursa.

YAZICI-ERSOY, Habibe (2007), *Başkurt Türkçesinde Kip*, Basılmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

YILDIZ, Naciye (2009), “Kırgız Türkçesinde Zaman İfade Eden Söz Kalıpları”, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri-III*, s. 3515-3527, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

YILMAZ, Özlem Deniz (2012), “Türkçe Kelime Çekimi Ulamları Dizgesi Üzerine: Fiil Çekim Ulamları”, *Dil Araştırmaları*, S. 11, s. 150-129, İstanbul.

YUDAHİN, K.K. (1998), *Kırgız Sözlüğü*, c. I-II, Çeviren Bdullah Taymas, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

YÜCEL, Bilâl (2000), “Türkiye Türkçesinde Zarf-Fiil Eklerinin Yapı Bakımından Sınıflandırılması Üzerine”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 9, s. 75-115, Sivas.

YÜKSEL, Semahat (2006), Türkçede Biçim ve Cümle Dersler, Multilingual Yayınları, İstanbul.

ZEYNALOV, Ferhat (1993), *Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi*, Türkiye Türkçesine aktaran Yusuf Gedikli, Cem Yayınları, 1. baskı, İstanbul.

Genel Ağ Kaynakları

w1: <http://neweurasia.net/kyrgyzstan/societykg/«колдорумду-ордуна-сальп-бергиле»-де/> 02.10.2013 tarihli Genel Ağ sitesi.

w2: <http://ktrk.kg/ky/content/zhany-okuu-zhylyna-22-mektep-video>, 02.10.2013 tarihli Genel Ağ sitesi

w3: <http://balapan.kaztrk.kz/telekanal/kandai-bala/detail.php?page=52522>, 21.06.2013 tarihli Genel Ağ sitesi.

w4:http://www.kazakhdebieti.kz/index.php?option=com_content&task=view&id=6945&Itemid=23 22.10.2013 tarihli Genel Ağ sitesi.

w5: <http://www.serke.org/news/kazakstandy-kytaidan-kelgen-shoshka-et%D1%96-kaptady-0>, 21.06.2013 tarihli Genel Ağ sitesi.

w6: <http://www.super.kg/mobile/article/?article=14137> 31.01.2014 tarihli Genel Ağ sitesi.

w7: <http://www.azattyk.mobi/a/2104312.html>, 24.10.2013 tarihli Genel Ağ sitesi.

w8:http://zamana.kz/index.php?option=com_content&view=article&id=5557%3A2012-10-23-05-53-10&catid=1%3Alatest-news&Itemid=62 23.10.2013 tarihli Genel Ağ sitesi.

w9: <http://massaget.kz/blog/2614> 23.10.2013 tarihli Genel Ağ sitesi.

w10: <http://anyzadam.kz/info/702/> 23.10.2013 tarihli Genel Ağ sitesi.

w11: <http://www.barakelde.org/news:46651/>, 23.10.2013 tarihli Genel Ağ sitesi.

w12: <http://www.super.kg/mobile/article/?article=14137> 23.10.2013 tarihli Genel Ağ sitesi.

w13: <http://www.super.kg/mobile/article/?article=480>, 23.10.2013 tarihli Genel Ağ sitesi.

w14: <http://kzwap.net/forum/index.php?id=293891&page=6> 24.10.2013 tarihli Genel Ağ sitesi.

w15: <http://nesibeli.kz/kz/m-ra-at/82-2013-08-08-04-09-49/4579-d0-b6-d0-b0-d2-9b-d1-81-d1-8b-d0-bb-d0-b0-d1-80-d0-b4-d1-8b-d2-a3-d0-ba-d0-b5-d1-83-d0-b4-d0-b5-d1-81-d1-96-d0-b0-d0-bb-d1-82-d1-8b-d0-bd-d1-81-d0-b0-d0-bd-d0-b4-d1-8b-d2-9b> 24.10.2013 tarihli Genel Ağ sitesi.

w16: vk.com/id184898541 24.10.2013 tarihli Genel Ağ sitesi.

w17: <http://www.kazakh.ru/talk/mmess.phtml?id=153986> 24.10.2013 tarihli Genel Ağ sitesi.

w18: http://www.bbc.co.uk/kyrgyz/kyrgyzstan/2012/02/110923_energy.shtml 20.11.2013 tarihli Genel Ağ sitesi.

w19: <http://www.erkintoo.kg/news1830> 20.11.2013 tarihli Genel Ağ sitesi.

w20: <http://www.azattyk.mobi/a/1216897.html> 20.11.2013 tarihli Genel Ağ sitesi.

w21: http://janyzak.kg/ebook/1_aigwl/sol/08.htm 20.11.2013 tarihli Genel Ağ sitesi.

w22: <http://www.super.kg/mobile/article/?article=19751&pg=1> 20.11.2013 tarihli Genel Ağ sitesi.

w23: http://www.bizdin.kg/elib/kitepter/html/semetey/semetey_sk1/section12.html 20.11.2013 tarihli Genel Ağ sitesi.

w24: <http://kar-region.creatida.kz/kk/news/id/7410> 20.01.2014 tarihli Genel Ağ sitesi.

w25: <http://ikitap.kz/books/FarizaOOlender5/files/assets/basic-html/page116.html> 20.01.2014 tarihli Genel Ağ sitesi.

w26: <http://www.senkazakh.com/kz/forum.php?mod=viewthread&tid=25322> 20.01.2014 tarihli Genel Ağ sitesi.

w27: <http://shyn.kz/article/view?id=537> 20.01.2014 tarihli Genel Ağ sitesi.

w28: http://baq.kz/regional_media/post/18552 20.01.2014 tarihli Genel Ağ sitesi.

w29: <http://www.halyksozi.kz/news/view/id/2256> 20.01.2014 tarihli Genel Ağ sitesi.

w30: <http://alashainasy.kz/sport/21496/> 26.12.2013 tarihli Genel Ağ sitesi.

w31:

<http://ikitap.kz/books/MMakatayevOlenderZhinagy2/files/assets/basic-html/page18.html> 26.12.2013 tarihli Genel Ağ sitesi.

w32: http://dinislam.kz/publ/egini_bitikti_yrmanyna_ydyr_onady/23-1-0-515 26.12.2013 tarihli Genel Ağ sitesi.

w33:<http://kulki.jimdo.com/2013/05/25/%D0%B1%D1%8B%D0%BB%D1%82%D1%8B%D1%80-79-%D0%B4%D0%B0-%D0%B5%D0%B4%D1%96/> 26.12.2013 tarihli Genel Ağ sitesi.

w34: <http://adyrna.kz/?p=2589> 26.12.2013 tarihli Genel Ağ sitesi.

w35: <http://www.koshpendi.kz/index.php/ander/halyk-kompozitorlarynyn-anderi/> 26.12.2013 tarihli Genel Ağ sitesi.

w36:http://www.kazadebiet.kz/literature/%D0%B6%D0%B0%D0%BD%D2%93%D0%B0%D0%BB%D0%B8-%D0%BD%D0%B0%D0%B1%D0%B8%D1%83%D0%BB%D0%BB%D0%B8%D0%BD?page=5&quicktabs_adeb_proizv=0 26.12.2013 tarihli Genel Ağ sitesi.

w37: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=4&ved=0CDkQFjAD&url=http%3A%2F%2Fwww.gov.kg%2Fwp-content%2Fuploads%2F2013%2F02%2FPrilozhenie-PPKR-_91-ot-22.02.13g.-Kyirg.doc&ei=YPjLUZ3mB8fFPNqQgaAN&usg=AFQjCNEdz2Dm2x6TtpFhaSJgL8xbuX9hxw&sig2=0T9uvU0TaCQHD5Ks-3yz6Q&bvm=bv.48340889,d.d2k, 27.06.2013 tarihli Genel Ağ sitesi.

w38: http://ikitap.kz/book/o_koshbayuly_armandy_azamat/files/assets/basic-html/page60.html, 25.06.2013 tarihli Genel Ağ sitesi.

w39: <http://blogsport.kz/blog/futbol/37.html>, 25.06.2013 tarihli Genel Ağ sitesi.

w40: <http://arunet.kg/biblioteka/?p=324> 18.12.2013 tarihli Genel Ağ sitesi.

w41: http://www.presskg.com/nur/12/0330_12.htm (Cazgöl Mirzabekova - Boydok Kızdın Tilegi) 18.12.2013 tarihli Genel Ağ sitesi.

w42: http://baq.kz/regional_media/post/19878 19.12.2013 tarihli Genel Ağ sitesi.

w43: <http://www.azattyk.org/archive/ky-news/20081223/828/828.html?id=1362688> 19.12.2013 tarihli Genel Ağ sitesi.

w44: http://www.ecomed.kz/2012_nomer1kaz.pdf, 26.06.2013 tarihli Genel Ağ sitesi.

w45: <http://www.zhardem.kz/print/news/1267726680.html> 19.12.2013 tarihli Genel Ağ sitesi.

w46: <http://muslim.kz/kk/article/248-darigerlerdin-bilui-tiis-10-adebi.html> 19.12.2013 tarihli Genel Ağ sitesi.

w47: <http://balana.kz/bbkuskub> 19.12.2011 tarihli Genel Ağ sitesi.

w48: <http://stellafriday.com/index.php/kg/koom/item/24469-kun-kuugan-eks-akzholchular>, 28.06.2013 tarihli Genel Ağ sitesi.

w49: <http://www.super.kg/mobile/article/?article=2285> 20.12.2013 tarihli Genel Ağ sitesi.

w50: <http://www.waters-of-life.net/index.php?n=Kyrgyz.BkNt04JnCh026> 20.12.2013 tarihli Genel Ağ sitesi.

w51: http://balapantv.kz/telekanal/media-about-us/index.php?ELEMENT_ID=52159 17.01.2014 tarihli Genel Ağ sitesi.

w52: <http://yvision.kz/post/349587> 17.01.2014 tarihli Genel Ağ sitesi.

w53: <http://wol.jw.org/fr/wol/d/r43/lp-az/1102001057> 17.01.2014 tarihli Genel Ağ sitesi.

w54: <http://ikitap.kz/books/Zhadiger8/files/assets/basic-html/page225.html> 17.01.2014 tarihli Genel Ağ sitesi.

w55: <http://massaget.kz/blog/2169> 17.01.2014 tarihli Genel Ağ sitesi.

w56:

<http://www.odnoklassniki.ru/group/52705880703219/topic/62313233776883> 17.01.2014 tarihli Genel Ağ sitesi.

w57: <http://www.azattyk.mobi/a/2138556.html> 17.01.2014 tarihli Genel Ağ sitesi.

w58: <http://www.super.kg/article/?article=5331> 17.01.2014 tarihli Genel Ağ sitesi.

w59: https://www.google.com.tr/?gfe_rd=cr&ei=JBjZUtWMNsmc_waCwIC4DA 17.01.2014 tarihli Genel Ağ sitesi.

w60: <http://literatura.kg/articles/?aid=298> 24.12.2013 tarihli Genel Ağ sitesi.

w61: http://bestreferat.kz/extra_rkd/show/439, 18.09.2013 tarihli Genel Ağ sitesi.

w62: <http://wol.jw.org/ky/wol/d/r51/lp-kz/1102011143> 25.12.2013 tarihli Genel Ağ sitesi.

w63: <http://wol.jw.org/ky/wol/d/r51/lp-kz/2011002> 25.12.2013 tarihli Genel Ağ sitesi.

w64: <https://kmborboru.wordpress.com/category/adabiyat/page/2/> Zinakan Pasanova-Tüşümö Kirbe Emi Sen şiirinden 25.12.2013 tarihli Genel Ağ sitesi.

w65: <http://www.senkazakh.com/kz/forum.php?mod=viewthread&tid=114715>, 25.06.2013 tarihli Genel Ağ sitesi.

w66: <http://www.on.kz/u23627/blogpost/32809/> 25.06.2013 tarihli Genel Ağ sitesi.

w67: <http://massaget.kz/blog/2938?answer> 25.12.2013 tarihli Genel Ağ sitesi.

w68: <http://oshpress.kg/index.php?id=90>, 18.09.2013 tarihli Genel Ağ sitesi.

w69: <http://www.bnews.kz/kk/news/post/144329/>, 25.06.2013 tarihli Genel Ağ sitesi.

w70: <https://www.facebook.com/kyrgyztoday/posts/312294275523972>, 18.09.2013 tarihli Genel Ağ sitesi.

w71: <http://www.obon.kg/slayder/402-aynura-sharshembieva-kyrktay-altyn-medalym-bar.html> 25.12.2013 tarihli Genel Ağ sitesi.

w72: <http://www.super.kg/mobile/article/?article=17111> 25.12.2013 tarihli Genel Ağ sitesi.

w73: <http://kaz.gazeta.kz/art.asp?aid=61502> 30.12.2013 tarihli Genel Ağ sitesi.

w74: <http://apendi.akipress.org/news:39755/> 30.12.2013 tarihli Genel Ağ sitesi.

w75: http://www.akorda.kz/kz/page/page_address-by-the-president-of-the-republic-of-kazakhstan-leader-of-the-nation-n-nazarbayev-%E2%80%9Cstrategy-kazakhstan-2050%E2%80%9D-new-political-course-of-the-established-state%E2%80%9D_1357813742, 25.06.2013 tarihli Genel Ağ sitesi.

w76: <http://alashainasy.kz/society/39957/> 27.12.2013 tarihli Genel Ağ sitesi.

w77: <http://www.qazaquni.kz/20014.html> 27.12.2013 tarihli Genel Ağ sitesi.

w78: <http://www.tilmaydan.kz/?p=2883> 27.12.2013 tarihli Genel Ağ sitesi.

w79: <http://massaget.kz/blog/7420> 31.12.2013 tarihli Genel Ağ sitesi.

w80: <http://barakelde.org/news:27724/> 31.12.2013 tarihli Genel Ağ sitesi.

w81: <http://zhasalash.kz/makataev-22/10807.html> 03.01.2014 tarihli Genel Ağ sitesi.

w82: http://www.kz.kazbin.kz/index.php?option=com_content&view=article&id=1946&catid=38%3A2011-08-12-12-47-22&Itemid=100&lang=ru 03.01.2014 tarihli Genel Ağ sitesi.

w83: <http://islam dini.kg/nike-zhana-y-bl/1168-bala-tarbiyasinda-birinchi-shart.html>, 18.09.2013 tarihli Genel Ağ sitesi.

w84: <http://www.erkintoo.kg/news6043>, 18.09.2013 tarihli Genel Ağ sitesi.

w85: <http://www.tamchy.info/index.php?kg=stat&id=822>, 18.09.2013 tarihli Genel Ağ sitesi.

w86: <http://oshpress.kg/index.php?id=31> 18.09.2013 tarihli Genel Ağ sitesi.

w87: http://kelechekplus.kloop.kg/files/2011/12/Rukovodstvo_po_invalidnosti_KYRG.pdf 07.01.2014 tarihli Genel Ağ sitesi.

w88: <http://aibat.kg/archives/4286> 07.01.2014 tarihli Genel Ağ sitesi.

w89: <http://kyrgyztoday.kg/makala/4654/orozo%C5%8Buzdar-kab%C4%B1-bolsun-momun-musulmandar> 07.01.2014 tarihli Genel Ağ sitesi.

w90: http://www.kg.zpress.kg/news/news_only/3/4001.py 08.01.2014 tarihli Genel Ağ sitesi.

w91: <http://www.bizdin.kg/elib/kitepter/html/jalpy/kabusname/section41.html> 08.01.2014 tarihli Genel Ağ sitesi.

w92: <http://islam dini.kg/bashkaruuchuluk/1094-iygilitkin-zholdoru-kl-oorutpoo-kn-kylboo.html> 07.01.2014 tarihli Genel Ağ sitesi.

w93: <http://www.azattyq.mobi/a/25106395/i0.html> 09.01.2014 tarihli Genel Ağ sitesi.

w94: <http://stud24.ru/literature/bmajlin-gmelern-negzg-tayryptary-men/463305-1755086-page5.html> 09.01.2014 tarihli Genel Ağ sitesi.

w95: <http://www.oshpress.kg/index.php?id=10> 09.01.2014 tarihli Genel Ağ sitesi.

w96: http://archive-kz.com/kz/a/akorda.kz/2013-01-29_1261022_79/Персональная_страница_Книги_и_статьи/, 25.06.2013 tarihli Genel Ağ sitesi.

w97: <http://inform.kz/rus/article/2223179> 10.01.2014 tarihli Genel Ağ sitesi.

w98: <http://www.super.kg/superstan/index.php?showtopic=68308&st=40> 09.01.2014 tarihli Genel Ağ sitesi.

w99: <http://kyrgyztoday.kg/makala/35102/ayjan-ak%C4%B1bekova-aktrisa-kays%C4%B1-jerden-kanday-ulut-kelbesin-o%C5%9Folordun-tilinde-s%C3%BCyl%C3%B6p> 10.01.2014 tarihli Genel Ağ sitesi.

w100: <http://islamjolu.kg/index.php/makalalar/item/254-chubak-azhy-zhalilov-adamdar-adilett-bolmoyun-adilett-maalymat-da-bolbojt> 10.01.2014 tarihli Genel Ağ sitesi.

w101: http://www.presskg.com/agym/08/0128_7.htm 10.01.2014 tarihli Genel Ağ sitesi.

w102: http://www.presskg.com/as_kg/12/0315_14.htm 16.01.2014 tarihli Genel Ağ sitesi.

w103: <http://www.azattyk.mobi/a/24099315.html> 16.01.2014 tarihli Genel Ağ sitesi.

w104: <http://kyrgyztoday.kg/makala/35461/ayjan-mambetalieva-rahatbek-irsaliev-balamd%C4%B1-bolbogon-i%C5%9F-%C3%BC%C3%A7%C3%BCn-6-5-j%C4%B1ga-kestirdi> 16.01.2014 tarihli Genel Ağ sitesi.

w105: http://newskg.narod.ru/bt/07/1207_4.htm 16.01.2014 tarihli Genel Ağ sitesi.

w106: http://www.bbc.co.uk/kyrgyz/news/story/2006/12/printable/061220_listenersmessages.shtml 16.01.2014 tarihli Genel Ağ sitesi.

w107: <http://www.super.kg/mobile/article/?article=24997> 16.01.2014 tarihli Genel Ağ sitesi.

w108: <http://kyrgyztoday.kg/makala/11249/kubatbek-kojonaliyev-koomduk-i%C5%9Fmer-meni-terroristter-menen-baylan%C4%B1%C5%9Ft%C4%B1r%C4%B1%C5%9Fkan%C4%B1-t%C3%BCzd%C3%B6n-t%C3%BCz> 16.01.2014 tarihli Genel Ağ sitesi.

w109: <http://ky.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D0%BB%D0%B4%D0%BE%D0%BD%D1%83%D1%83%D1%87%D1%83:Azamat91> 17.01.2014 tarihli Genel Ağ sitesi.

w110: <http://www.super.kg/article/?article=17339>, 28.06.2013 tarihli Genel Ağ sitesi.

w111: <http://kalemger.kg/%D1%8D%D0%BD%D0%B5-%D0%BC%D1%8D%D1%8D%D1%80%D0%B8%D0%BC%D0%B8/> 28.06.2013 tarihli Genel Ağ sitesi.

w112: <http://focuskg.com/news/interview/14321.html>, 28.06.2013 tarihli Genel Ağ sitesi.

w113: http://www.presskg.com/as_kg/12/0315_14.htm 16.01.2014 tarihli Genel Ağ sitesi.

w114: <http://kyrgyztoday.kg/makala/35806/mirlan-bakirov-jkn%C4%B1n-deputat%C4%B1-pamirlik-k%C4%B1rg%C4%B1zdard%C4%B1n-maselesin-murgab-ark%C4%B1luu-%C3%A7e%C3%A7se> 17.01.2014 tarihli Genel Ağ sitesi.

w115: http://kyrgyz.vb.kg/doc/222605_dokument_toptodo_bizde_dagy_dele_burokratiialyk_sistema_saktalyp_kalgan.html, 28.06.2013 tarihli Genel Ağ sitesi.

w116: <http://arna-news.kz/%D2%9Bo%D2%93am/endi-abajdy-%D2%9Borla%D2%93anymyz-%D2%9Balyp-edi/> 22.01.2014 tarihli Genel Ağ sitesi.

w117: <http://massaget.kz/blog/5799> 22.01.2014 tarihli Genel Ağ sitesi.

w118: http://ikitap.kz/book/babalar_sozi_24_tom/files/assets/basic-html/page87.html 22.01.2014 tarihli Genel Ağ sitesi.

w119: http://vk.com/wall-40321495_9 22.01.2014 tarihli Genel Ağ sitesi.

w120: <http://kaz.docdat.com/docs/index-91154.html?page=5> 22.01.2014 tarihli Genel Ağ sitesi.

w121: <http://ikitap.kz/books/MawhurWezhire/files/assets/basic-html/page96.html> 22.01.2014 tarihli Genel Ağ sitesi.